

ISSN 2219-5408

*ПАЁМИ ДОНИШОҶИ
ОМУЗГОРИ*

*Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ*

*ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА*

**Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Айнӣ**

**HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
Publication of the Tajik State Pedagogical University named
after Sadriiddin Aini**

№ 3 (80)

Душанбе – 2019

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода* – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Мирзораҳимов Ақобир Каримович* – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба қорҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: **Одинаев А.Н.**

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор
Пирумишов Х. П.- доктори илмҳои таърих, профессор
Саидов. А. С.- доктори илмҳои таърих, профессор
Салимӣ Н. Ю. - доктори илмҳои филологӣ, академик
Солеҳов Ш. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор
Убайдуллоев Н. К.- доктори илмҳои таърих, профессор
Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Худойдодов А. О.- доктори илмҳои филологӣ, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Акобир Каримович* - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Джаматов С. С. - доктор филологических наук, профессор

Косимов О. Х. - доктор филологических наук, профессор

Пирумиоев Х. П. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Саидов А. С. - доктор исторических наук, профессор

Салими Н. Ю. - доктор филологических наук, академик

Солехов Ш. А. - доктор филологических наук, профессор

Убайдуллоев Н. К. - доктор исторических наук, профессор

Худойдодов А.О. - доктор филологических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Mirzoramimov Akobir Karimovich - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S. S. - doctor of philological Sciences, Professor

Khudoyadodov A.O.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Pirumshoyev H. P. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Qosimov O. H.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Saidov A. S - Doctor of Philology Sciences, Professor

Salimi N. U. - Doctor of Philology Sciences , academic

Solehov Sh. A. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Ubaidulloyev Nasrullo Karimovich - Doctor of Historical Sciences, Professor,

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ
ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Бобочонова Д. Вожаҳои ифодагари рангҳо дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ	8
Чаматов С. Ҷойгоҳи истилоҳоти иқтибосии овошиносии аз забонҳои олмонӣ, юнонӣ ва лотинӣ воридшуда дар таркиби луғавии забони англисии давраҳои миёна ва нав	12
Анварӣ С. Иқтидори воҷасозии суҳан дар шеърӣ Носири Хусрав	17
Баротзода Ф.К. Анализ лексики прозвищ в таджикском языке	21
Шафоатов А.Н. Сайре дар атрофи ташаккул ва таҳаввули истилоҳи «гӯштин»	24
Наврӯзишоев Б.Х. Усулҳои тарҷумаи ифодаҳои идиоматикии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ	28
Шафоатов А.Н. Истифодаи истилоҳоти варзиш дар осори классикӣ ва муносибати онҳо бо вожаҳои Низомӣ	30
Мулинова С.Б. Номи асбобҳои рӯзгор дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон	35
Нематова Д.А. Хусусиятҳои калимасозии пасванди «–истон» дар осори устод Лоиқ Шералӣ	39
Ҳоҷамиров М. Қабатҳои лексикии луғати «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашидаддини Фазлуллоҳ	43
Эмомов У. Таҳлили сохтору маъноии герунд дар забони англисӣ ва роҳҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ	45
Амирбекзода Н. Қолабҳои дастурии гемеронимҳо дар забони тоҷикӣ (номҳои якҷузъа: хусусиятҳои семантикӣ ва прагматикӣ)	49
Ҳалимова М. Таҳлили контрастивии ҷонишинҳо ҳамчун асоси муқаррароти умумият ва фарқият дар забонҳои муқоисашаванда	53
Юсуфов Ш. Хусусиятҳои корбурди сифат дар «Ҷомеъ-ут-таворих»	56
Махмадсолеҳи М. Таҳлили муқоисавии пайвандаҳои тобеъкунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	59
Тураев А.Х. Дар бораи тарҷумаи таълифи Абӯсаид Абдулҳай Гардезӣ «Зайн-ул-ахбор»	62
Фарҳодова С.А. Истилоҳоти ифодакунандаи «гӯсфанд» дар гӯйиши тоҷикони Ғорон	65
Шаринов Д. Проблемаҳои омӯзиши пешояндҳои забони англисӣ дар мактабҳои миёна	71
Иброҳимова Г.Н. Мавқеи ибораҳои исмии изофӣ дар насри суннатии тоҷик (дар мисоли «Чор дарвеш»)	74
Тухтасунов О. Единство корней языков индоевропейской семьи	80
Сафарқулова Ш.Ю. Таърихи пайдоиши номҳои топонимияи водии Ғунд	84
Олимов Р.Ш. Функционально-семантическая категория неопределенности в таджикском и французском языках	87
Ганиева М.А. Полисемия в фонетической терминологии таджикского и французского языков	92
Шерзода Ф. Астионимий в персидском переводе "Корани Кодс"	95

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Худойдодов А. Пажӯҳиши назми тоҷики солҳои бистум	100
Шарифов Б.Б. Шукӯҳи осмон ва ҷилваҳои офтоб дар шеърҳои Хоқони Шарвонӣ	103
Норова Г. Нигоҳу назари Абдусалом Деҳотӣ ба назми бачагона	108
Нуров Н., Одинаев О. Н. Бозтоби симои инсонӣ комил дар афкор ва ашъори ҳазрати Султон Боҳу Мирзо Абдулқодири Бедил ва аллома Иқболи Лоҳурӣ	113
Олимова Х.Х. Тасвири воқеияти таърихӣ дар насри Аҳмади Дониш	122
Мусозода Ҳ.Ҳ. Таҷассуми рамзҳои ирфонӣ гулу гиёҳ дар ғазалиёти Мавлоно	126
Мерганзода М. Авзони қасоиди адиб Собирӣ Тирмизӣ	129
Ғалимова М. Роль ва ҷойи таҷассуми И. А. Крылова дар таҷрибаи адабии тоҷик	138
Шоев А.А. «Баҳориёти меваҳои» -и Сӯфӣ намунаи барҷастае дар татаббуӣ «Баҳориёт»-и Сайидо	142
Муллоев А., Бобораҷабова Г. Симои Садрӣдин дар «Ёддоштҳо»-и Садрӣдин Айни	148
Беков К. Рузбех-Ибни Муқоффаъ намоёндаи барҷастаи адабии асри миёнагии форсу тоҷик	153
Изатова З.Т. Оид ба як суннати андарзгӯӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ	157
Ризобоева Н. Виҷағҳои хунарии ғазалиёти Гулноз	161
Киромиддинов З. Изҳори самимият дар мукотибаи ду шоир	164
Мухиддинов Т.Ш. Антуан Галлан ва адабии Шарқ	167
Бакаева М.Т. Описание особенностей художественной стилистики в переводах произведений Ф. Мухаммадиева на русский язык	170
Мансурова З.А. Сопоставительный анализ структуры и содержания «Мисбах-ул-хидая ва Мифтах-ул- кифая» Иззуддина Кашани и «Авариф ал-ма'ариф» Шихабуддина Сухраварди	173
Асадов М.Х. Специфические особенности Саки-наме в узбекской поэзии XVI – XIX вв.	176
Божко И. Информационная политика Республики Таджикистан как инструмент создания позитивного имиджа страны (на примере «Народной газеты»)	182
Абдуллоҳи У. Мавзӯ ва мундариҷаи тарҷеоти асрҳои XI-XII	186
Рустамова Ф.Р. Анбанаҳои ҷашни Наврӯз	190
Исрофилиев Ш.Р., Бобоева З. Методикаи тадриси ашъори ғиноӣ вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим дар курси таърихи адабиёт	193
Зокиров Х.Ҷ. Шиноҳти Шайх Аҳмади Сухайлӣ дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ	197
Бобораҷабова Г. Ҳақиқати воқеа ба бадеӣ дар хунари чехранигорӣ Садрӣдин Айни	200

**ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ
ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ**

Ходжаева Н.Дж. Трансформация пережитков древних верований в погребально-поминальный обряд горных таджиков	207
Собиров Ш., Каноатова Г.И. Гиссар в период правления Астанакула Кушбеги (в конце XIX и начале XX века)	211
Мамадалиев И.А. Влияние панисламизма и пантюркизма на социальный конфликт 1916 года в Средней Азии	216
Сайнаков С.П., Алимшоев М.М. Некоторые вопросы этнографии Памира в трудах А.Г. Серебренникова	221
Валиев А., Наджмиддинов Т. Некоторые аспекты традиционной культуры таджиков и ираноязычных народов ферганской долины в исследовании академика А.Ф. Миддендорфа	224
Турсунов Т.Х., Кудратов К.А. Ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Покистон дар самти энергетика (с.2007-2011)	228
Каримова К.О. К.К. Пален об административном устройстве (на примере ходжентского уезда)	234
Қосимов А.Ҷ. Соҳтор ва мазмуни бобҳои ҷилди якуми «таърихи оламорои Аббосӣ»	238
Сангинов Ҳ.Ҳ. Ёдгориҳои асри биринчи водии Ҳисор	243
Ёров А.Ш. Тоҷир ва сайёҳи номвари тоҷик	247
Шарифзода Р. Сотрудничество Республики Таджикистан с международными организациями в решении проблем постконфликтного восстановления и дальнейшего развития промышленности Хатлонской области	250
Ҳамидова М.М. Инъикоси ихтилофи шиаву суннӣ ва оқибатҳои он дар «Инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-и Садриддин Айнӣ	255
Шарифзода А.К. Аҳамияти ганҷинаи Кӯлоб дар таҳқиқи таърихи Баниҷуриён	258
Нуров Н. Роль общественных организаций в укреплении демографической политики Суверенного Таджикистана	265
Азимова У.А. Историко-правовой анализ возникновения образования в структуре органов внутренних дел Таджикистана	269
Комилов М. Компютеркунонии китобхонаҳои Тоҷикистон: вазъи кунунӣ ва дурнамои рушд	274
Солиходжаева С.А. Историография двусторонних отношений Республики Таджикистан с Российской Федерацией	279

ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ РАНГҲО ДАР «ХАМСА»-И НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ

Бобочонова Д.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Фафуров

Дар таркиби луғавии «Хамса»-и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ вожаҳо таркиб ва ибораҳои ифодагари ранг мавқеи хосаро касб намуда, шоир дар истифодаи онҳо маҳорати беназири ҳешро нишон додааст. Ранг ва анвои он барои тасвир ва инъикоси муҳити зиндагӣ (пахлуҳои мунаққашӣ он), зебу зинат ва тароватҳои нотакрори табиат, эҳсоси мушоҳидаҳои мунири шоир дар ҳаллу фасли зебоиҳои акнофи мо, зуҳури ҷаззоби мушоҳидаҳои ақсоми атроф ва амсоли онҳо хидмати шоиста ва бемислро ба субут расонидааст. Маҳз ҷило ва ҷилваи рангҳо дар тасвир имкон фароҳам меоранд, ки мусаввирону расомон, шоирону удабо ҷаҳонро бо тамоми нозукии воқеияташ эҳсос мекунанду онро манзури мо мегардонанд...

Дар атрофи ранг ва вожаҳои ифодагари анвои он дар забоншиносии дунё, аз ҷумла рус ва тоҷик асарҳои ҷолиби илмӣ ба вучуд омадаанд. Дар ин замина асарҳо фаровонро зикр намудан имконпазир аст, вале мо танҳо иддае аз онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем, ки тадқиқотҳои калидӣ мебошанд. Дар забоншиносии рус яке аз аввалин тадқиқотҳои пурарзиш аз ҷониби забоншинос Н.Б.Бахилина таҳия гардидааст, ки дар он таърихи рангҳо дар забони русӣ баррасӣ шудааст ва муҳаққиқони баъдина то ҷое ба он таъя қардаанд [5]. Асари муҳаққиқи дигар, ки дар шинохти рангҳо мақоми вижа дорад, «Таълимот дар бораи ранг» маҳсуб меёбад [18]. Инчунин, зикр намудани асари В.И.Шерсел хеле бамаврид арзёбӣ мегардад [24]. Олими дигар, ки дар атрофи нух ранги тирукамон баҳс орофта, барои тадқиқи амиқи рангҳо хидмату саҳми ҳешро гузоштааст, А.И.Штейнгауз маҳсуб меёбад [25].

Як силсила тадқиқотҳо дар ҷанбаи муқоисавӣ-типологии вожаҳои ифодагари ранг дар ду ва ё бештар забонҳо ба назар мерасанд, ки ин усули таҳқиқ то кунун идома дорад. Аз ҷумла, як даста тадқиқотҳо ба омӯзиши масъалаи вижагӣ умумиятҳои ифодаи рангҳо дар забонҳои ҳешу ғайриҳеш бахшида шудаанд, аз қабилӣ тадқиқотҳои Д.Чумаев, О.В.Ковал-Костинская, Г.Э.Астранскайте, Е.А.Михайлова, Чирнер Хилде ва ғайраҳо [1; 2; 10; 11; 12; 14; 16; 21; 22; 26; 27; 28; 29]. Дар ин тадқиқотҳо муаллифон ҳалли масъаларо дар забонҳои гуногун пайгирӣ намудаанд.

Дар забоншиносии тоҷик низ доир ба масъалаи рангҳо ва ифодаи луғавии онҳо дар тадқиқотҳое, ки ба омӯзиши сифат бахшида шудаанд ва ё тадқиқотҳои мушаххас, ки бевосита ба баррасии рангҳо ва луғати ифодагари онҳо таҳассус шуда, мавриди ҳадафи онҳо қарор ёфтаанд. Ин ҷо зикри тадқиқотҳои забоншиносон Ш.Ниёзӣ, А.Н.Писарчук, Ш.М.Шуқуров, К.Шуқурова, М.Юсупов, Х.Ю.Яҳёева, М.Ҷаъфаров, М.Атоева ва ғайраҳо маҳсуб медонем [14; 16; 26; 27; 28; 29; 22; 3].

Дар забоншиносии тоҷик дар атрофи рангҳо ва вожаҳои ифодагари онҳо тадқиқоти забоншинос М.Атоева ҷолиб ва амиқ арзёбӣ мегардад. Рисолаи мавсуф яке аз аввалин тадқиқотҳоест, ки ба мавзӯи вожаҳои ифодагари рангҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ бахшида шудааст ва муаллиф ба он муваффақ гардидааст, ки мавзӯро дар ҷанбаи муқоиса дар ду забон мавриди қарор диҳад. Муҳаққиқ дар тадқиқоти ҳеш таъя ба афкори мавҷуда ба таври қотъ гурӯҳбандии рангҳо ба анҷом расонидааст. Вай ба гурӯҳи рангҳои асосӣ (асил) панҷ рангро маҳсуб медонад: **сурх, зард, кабуд, сиёҳ** ва **сафед** [3, с.15]. Инчунин, вай рангҳо ба се гурӯҳ тасниф мекунад: асосӣ (ё рангҳои асил), тобишӣ ва маҳлуғӣ [3, с.14]. Ҳамин таснифот дар мақолаи М.Ҷаъфаров низ ба тарзи нав ба назар мерасад ва ин муҳаққиқ системаи калимаҳои ифодакунандаи рангҳо аз рӯи маънӣ ва сохти морфологӣ ба ду гурӯҳ - гурӯҳи асосӣ ва сохта, ки ҳар қадом дорои ҷиҳатҳои маҳсусанд, ҷудо қардааст [22, с.78].

Забоншинос К.Шуқурова дар рисолаи ҳеш бо номи «Рангҳо» дар мавриди миқдори рангҳои асосӣ ба таври духӯра ҷавоб медиҳад. Вай дар як маврид изҳори ақида менамояд, ки дар забони тоҷикӣ барои ифодаи рангҳои асосӣ ҳафт вожа - **сурх, зард, сабз, кабуд, бунафш, сафед, сиёҳ** истифода мегардад [26, с.5-6]. Дар ҳамин тадқиқоти худ муаллиф ҳулосаи ҳешро тағйир дода, иддао мекунад, ки миқдори вожаҳои ифодагари рангҳо панҷ-шашто мебошанд: **сурх, зард, кабуд, сабз, сиёҳ, сафед** [27, с.32-37].

Қобили зикр аст, ки муҳаққиқи рангшинос Г.Сойгнер тибқи таълимоти рангҳо онҳоро ба ду гурӯҳ тасниф мекунад: ахроматикӣ ва хроматикӣ. Хроматикӣ аз решаи юнонӣ - chromatikos буда, маънии «ранга, рангдода» ва ахроматикӣ аз юнонии ashromatos - беранг, рангдоданашударо дорад [17, с.64,551]. Ҳамин таснифот дар тадқиқотҳои М.Чаъфаров ва М.Атоева низ ҷой дорад. Хулоса, муҳаққиқон вожаҳои ифодагари рангҳоро дар забоншиносии тоҷик ба ду гурӯҳ - асли ва тобишӣ гурӯҳбандӣ намудаанд, ки ин вожаҳо вижагиҳои ифодакунандаи хешро доро мебошанд.

Маврид ба қайд аст, ки тибқи афкори олимони рангшинос дар дунё аз 500 ҳазор то 2,5 млн. (баъзеҳо то 10 млн.) ранг ва тобишҳои рангӣ (ҷило) мавҷуд буда, чашми инсон метавонад ин миқдорро тафриқа намояд [23, с.5]. Ж.Агостон бошад, таъкид мекунад, ки инсон бо чашми хеш имкони тафриқаи 200 ҷилои рангиро дорад [1, с.с.21], ки ҳақ бар ҷониби ӯ мебошад.

Ҳаким Низомии Ганҷавӣ дар тасвири хаводису вақоъ, кӯшкӯ дизай, рӯҳияи қаҳрамонону эҳсосоти зебоии эшон аз рангу ҷилоҳои рангин ба таври фаровон истифода бурда, зебоию мунаққашии аҷзою предметҳои тасвиршавандаро бо рангу бўи нотакрор чун рассоми бузург бо килки шоиронаи хеш нишон додааст, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ мислашро касе эҳсос накардааст. Маводи аз «Хамса» бадастомада, моро ба хулосае меорад, ки шоир рангҳоро бо ҷилоҳояш аз ҳама бештар фаровонгар дар манзумаи «Ҳафт пайкар» мавриди тасвир қарор додааст, зеро ин манзума ҳамчун осори бавижа тасвирӣ буда, муаллифи он бо санъати бузурги тасвирӣ ҳафт гунбад (диз)-ро таҷассум мекунад, ки ҳар яке бо бошандагони хеш ҳаминро тақозо мекунад. Нуъмон шоҳи Яман барои фарзанди Яздигурд - Баҳром сохтани қасреро фармоиш медиҳад, ки меъмору наққоши Рум - Симнор коҳе бино мекунад ва он баъди эъмор номи Хаварнакро мегирад. Қасри мазкур хосияти аҷибро доро буда, дар як рӯз се маротиба тағйири ранг мекард: субҳдам - сабз, ҷоштгоҳонӣ - зард ва ҳангоми аср - ранги сафедро ба бар менамуд. Ба Симнор барои сохтани ин қаср инъоми зиёде аз ҷониби шоҳ тақдим мешавад. Симнор иброз менамояд, ки ин қадрдонӣ аз тарафи шоҳ барои вай ғайриҷашмдошт буда, агар ин амалро пештар дарк менамуд, қасреро бино мекард, ки дар як рӯз ҳафт ранг ва дар маҷмӯъ 100 рангро ба худ мегуфтад. Ва ин гуфта боиси марғи меъморо мешавад [4, с.105].

Низомии Ганҷавӣ дар истифодаи вожаҳои ифодакунандаи рангҳо беназир буда, онҳоро бо маҳорати том мавриди истифода қарор медиҳад. Таҳлили вожаҳои ифодагари рангҳо моро ба хулосае расонид, ки онҳоро ба ду гурӯҳи калон дастабандӣ намоем: *калимаҳои ифодагари рангҳои асил* (аз қабилҳои *сурх, сиёҳ, зард, сабз, сафед, кабуд*) ва *рангҳои муҷалло ё рангӣ*. Дар зер таҳлили рангҳои асилро бо рангҳои муҷалло ё рангӣ дар як радиф мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

1. Гурӯҳи вожаҳои ифодагари ранги сурх. Сурх - Рӯй агар сурху, гар сиёҳ бувад, Нақшбандаш дабири шоҳ бувад [7, с.42]; В-он ки Миррих баст паргораш, Гавҳари сурх буд дар кораш [7, с.147]. Дар ин ду байт «сурх» ба маънии ранги асил омадааст. Вожаи «сурх» аз ҷумлаи вожаҳои аслии забони форсии тоҷикӣ буда, сарчашма аз забони порсии қадим мегирад. Аз ҷумла, дар порсии бостон - thuxra, авесто - suhra (сурх), паҳлавӣ - suhr, ҳиндӣ бостон - śukra (возеъ, равшан, ошкор), курдӣ - sôr, афғонӣ - sūr, астӣ - surh ва сирх (сурх, кашанг), балучӣ - suhr, sohr (сурх, сурхшуда ва доғ), ваҳӣ - sôkr, паҳлавӣ - sūr ва ғайраҳо [13, с.1118].

Дар «Хамса» аз ҳама бештар вожаҳои ифодагари ҷилоҳои гуногуни ранги сурх аз ҷониби адаби мумтоз Ҳаким Низомии Ганҷавӣ истифода бурда шудааст, ки аксари онҳо то имрӯз дар забони форсии тоҷикӣ мустаъмал мебошанд. Масалан, *майранг, гулнор, гулноргун, гулнорӣ, шангарфранг, лоларанг, алвон, унноранг, қирмизӣ, гулранг, арғувонӣ/арғувон, зарандуд, оташранг, ҷигартоб, ёқутсон, сурхӣ, рангинорӣ, сурхи зардуитӣ, арғувониранг, ақиқомуд, гулобангез, гули сурӣ* ва ғайраҳо. Дар байни вожаҳои зикршуда гурӯҳе аз онҳо дар шакли калимаҳои мураккаб сохта шуда, ба ранги сурх ҳамшабеҳ будани аҷзои тасвиршавандаро ифода намудаанд, ки ба асар ва тасвирҳои адиб таровати тоза зам намудаанд. Аз ҷумла, *майранг* - калимаи мураккаб, аз ду ҷузъ: *май* ва *ранг* - Баросуд як ҳафта бар ҷои чанг, Ба ёқути майранг дод озаранг [9, с.70]. Ин калимаи мураккаб бо усули факки изофат сохта шуда, дар таркиби иборати изофии «ёқути майранг» як навъи ёқутро (сурхро) ифода ифода намудааст, зеро тибқи тафсири «ФЗТ» ёқут аз чанд навъ иборат мебошад: **Ёқут** калимаи арабист: 1. чанд навъ аз сангҳои қиматбаҳо, ки сурх, зард, кабуд, сабз ва сафед мешаванд [19, ҷ.1, с.418]; **лоларанг** - Ба мушкин зуғол оташи **лоларанг**, Дарафтода чун акси гавҳар ба санг [9, с.167]. Дар «ФЗТ» бар ивази «лоларанг» «пираранг» омадааст [19, ҷ.1, с.459] Дар «ФТЗТ» калимаҳои «лолавор» ва «лолагун»

мавриди тафсир қарор ёфтаанд, ки маънияшон ба «лоларанг» монанд аст; «лолавор» мисли лола...; «лолагун» ба ранги лола, лоларанг, сурхранг (рухсораи лолагун, чехраи лолагун, лолагун намудан ва ғ. [20, ҷ.1, с.758]. Вожаи «лоларанг» дар осори Абдурахмони Ҷомӣ низ истифода шудааст ва луғатнигор А.Нуров онро ба таври зер маънидод намудааст: *Лоларанг* ба ранги лола, лолагун, сурх - Набошад дар назар чандон дарангаш, Ки бином сер рӯи **лоларангаш** [15, с.346]. Ин вожаи мураккаб низ бо усули факки изофат (ранги лола) шакл гирифтааст. Гурӯҳи дигари вожаҳои ифодагари ҷилои сурх бо истифода аз чузъҳои **-тоб** (чигартоб), **-сон** (ёқутсон), **-ангез** (гулобангез), инчунин пасванди **-ӣ** (арғувонӣ, гулнорӣ, қирмизӣ, сурхӣ, ранги норӣ, сурхи зардуштӣ, гули сурӣ ва ғайраҳо) ташаккул ёфтаанд.

2. Гурӯҳи вожаҳои ифодагари ранги сиёҳ. Ранги **сиёҳ/сиyah** яке аз рангҳои асосӣ ба шумор рафта, дар «Хамса» хеле фаровон қорбасти шудааст: Рӯй агар сурху гар **сиёҳ** бувад, Нақшбандаш дабири шох бувад [7, с.42]; Рӯзе омад ғарибе аз сари роҳ, Кафшу дастору чома ҳар се **сиёҳ** [7, с.51]; Бе мусибат ба ғам чаро кӯшанд, Ҷомаҳои **сиyah** чаро пӯшанд [7, с.155]. Дар «ФЗТ» ду вожаи «сиёҳ» бо алифбои имрӯза оварда шудааст, ки яке вожаи тоҷикӣ буда, бо «син» (سياه) ва дигаре вожаи иқтибосии арабӣ бо «сод» (صياح) мебошад ва ҳардуюшон чун омоним шарҳ ёфтаанд: **сиёҳ/сиyah**, ки дар «Хамса» омадааст ва маънии 1. ба ранги ангишт; 2. торик, тира; 3. сиёҳпӯст, ҳабашӣ; ғуломи сиёҳпӯст; 4. номи аспи сиёҳи Исфандиёр [19, ҷ.2, с.234]; «Сиёҳ»-и дуҷум вожаи арабист, ки бо «сод» ва «ҳои хуттӣ» навишта мешавад: صياح 1. бонг, ҷеғ, фарёд, овози баланд; Ногоҳ аз тарафе сиёҳе шунид (Авфӣ); 2. бонги хурӯс [19, ҷ.2, с.234].

Вожаи **сиёҳ/сиyah** аз рӯи баромад форсии тоҷикӣ буда, аз *siyāvah*, яъне порсии бостон *siyāva - tho* (бо пасванди *tha* - ибронии бостонӣ - *sa*, санскрит - *sa*, авесто - *syāva* (сиёҳ), паҳлавӣ - *siyāk, siyāh*, ҳиндӣ бостон - *syāva* (қаҳвай, сиёҳ), арманӣ - *seav* (сиёҳ), курдӣ ва балучӣ - *siyāh* (сиёҳ), ваҳӣ - *shū* ва ғайра [13, с.1199] сарчашма мегирад. Дар «Хамса», бахусус, манзумаи «Ҳафт пайкар» ин вожа ба маънои ранги сиёҳ хеле серистеъмол буда, Ҳаким Низомии Ганҷавӣ дар баробари он як силсила вожаҳои ифодагари ҷилоҳои гуногуни сиёхро истифода кардааст, ки тасвири шоирро бисе табиӣ ба назар мерасонад. Аз ҷумла, **қиргун** [9, с.168], **тирахок** [9, с.277], **зулмотранг** [9, с.269], **ашхаб** [9, с.186], **зоғранг** [9, с.181], **тӯтиёранг** [6, с.144], **шабранг** [6, с.105], **обнӯсӣ** [8, с.177], **санҷобранг** [8, с.87], **сиyah** [7, с.75], **сиёҳӣ** [7, с.175], **зангӣ** [7, с.71], **сиyahтар** [7, с.129], **сиyahранг** [7, с.141], **чу қир** [7, с.153], **шаби тор** [7, с.143], **қатронқаб** [7, с.234] ва ғайраҳо.

Дар мисолҳои ҷамъовардаи мо калимаи «сиёҳ» дар таркиби калимаҳои мураккаб, ки бо усули факки изофат шакл гирифтаанд, калимаҳои нав сохтаанд. Масалан, **зулмотранг** [9, с.269], **сиyahқорӣ** [7, с.129], **сиyahхарир** [7, с.130], **сиyahшерон** [7, с.131], **сиyahранг** [7, с.141], **сиёҳпӯшон** [7, с.150], **сиёҳпӯшӣ** [7, с.151], **сиёҳпӯш** [7, с.152], **сиёҳабр** [7, с.178], **сиyahмӯй** [7, с.179] ва ғайраҳо.

Азбаски ранги сиёҳ дар забони тоҷикӣ (инчунин форсӣ) маънои дилгирқунанда, масалан, мотам, таъзия, мусибат, нишонаи дарду ғамро ифода мекунад, иддае аз вожаҳои мансуби гурӯҳи сиёҳ ба ҳамин маънӣ қорбасти шудаанд. Масалан, вожаҳои **сиёҳпӯшон** (Фалак аз толеи хурӯшонаш, Хонда шоҳи **сиёҳпӯшонаш**) [7, с.150], **сиёҳпӯшӣ** (Ба ҷаҳон дошт, тезхушӣ қард, Бе мусибат **сиёҳпӯшӣ** қард) [7, с.151], **сиёҳпӯш** (Ҳар кӣ 3-он шаҳр бода нӯш кунад, Он саводаш **сиёҳпӯш** кунад [7, с.152] ва ғайра. Дар манзумаи «Ҳафт пайкар» Баҳром ҳар рӯз ба яке аз қасрҳо менишинад ва ҳар як қаср дар робита ба бошандаи он (духтари подшоҳи иқлими муайян) меҳмон мегардад, он гунбад ё қаср ба ранги ҳамон иқлим зебу зиннат ёфтааст. Рӯзи шанбе Баҳром ба гунбади сиёҳ ворид мешавад ва аз забони духтари подшоҳи иқлими аввал афсонаи марғуб мешунавад. Духтар ибронӣ медорад, ки вай шаҳреро мебинад, ки дар афсонаҳо номи Мадхӯшонро дорад: Гуфт: «Шаҳрест дар вилояти Чин, Шаҳре ораста чу хулди барин. Номи он шаҳр шаҳри Мадхӯшон, Таъзиятхонаи **сиyahпӯшон**. Мардумоне хама ба сурати мох, Ҳама чун мох дар паранди **сиёҳ**. Ҳар кӣ 3-он шаҳр бода нӯш кунад, Он саводаш **сиёҳпӯш** кунад» [7, с.152].

Дар як гурӯҳ вожаҳои мураккаби ҳамрадифи «сиёҳ», ки дар боло зикр шудаанд, шоир кӯшидааст, ки то ҷое аз истифодаи вожаи «сиёҳ» худдорӣ намуда, ҳамрадифи онро истифода барад. Аз ин амал забони асари вай таровате пайдо кардааст.

Зулмотранг - Баромад яке абри **зулмотранг**, Ба он сангсорон биборид санг [9, с.269]. Ин калимаи мураккаб бо усули калимасозии факки изофат (ранги зулмот) шакл гирифта, маънии абри сиёхро ифода намудааст.

Санчобранг низ бо ҳамин усули калимасозӣ (факки изофат) (ранги санчоб) сохта шуда, маънои хокистаррангро дорад: То-т чу фундуқ нақунад хона танг, Бигзар аз ин фундуқи **санчобранг** [8, с.87]. Воқеан, ин калима дар «ФЗТ» ва «ФТЗТ» ба назар нарасид. Маънои он бо тафсири калимаи «санчоб» робита дорад: **Санчоб/синчоб**. 1. як навъ ҳайвон, ки калонтар аз калламуш буда, дар чангалу бешазорҳо зиндагӣ мекунад; 2. пусти санчоб, ки пурмуё нарму латифи хокистарранг аст, дар либосҳо ба кор мебаранд [19, ҷ.2, с.192].

Умуман, Ҳаким Низомии Ганҷавӣ дар истифодаи вожаҳои ифодагари рангҳо ҳамсангу ҳампоя надорад. Бахусус, дар манзумаи «Ҳафт пайкар», ки дар тасвирҳои муҳиту иқлими мансуби ҳафт гунбад, ҳафт қаср ва ҳафт олиҳаи хусн, ки ба сифати арусои Баҳром пазируфта шудаанд, тамоми истеъдоди нотакрори шоир дар таърихи адабиёт ва забони мо камназир аст. Мо дар маърузаи хеш танҳо дар бораи баъзе вижагиҳои ду ранги асил - сурху сиёҳ ва ҳамрадиҳои онҳоро дар «Хамса» истода гузаштем. Рангҳои боқимода (сафед, зард ва сабз)-ро дар мавриди дигар махсус пешкаш хоҳем кард, зеро ин мавзӯ доманаи хеле фарох дорад.

АДАБИЁТ

1. Агостон Ж. Теория цвета и ее применение в искусстве и дизайне. - М.: Мир, 1982. - 181 с.
2. Астранскайте Г.З. Названия ахроматических цветов литовского языка (в сопоставлении с немецком). АКД. - Вильнюс, 1980. - 20 с.
3. Атоева М. Лексика обозначающая цвет в таджикском и русском языках. - Худжанд, 2002. - 182 с.
4. Афсаҳзод А. Низомии Ганҷавӣ. - Душанбе: Маориф, 1995. - 208 с.
5. Бахилина Н.Б. История цветообозначений в русском языке. - М.: Наука, 1975. - 286 с.
6. Ганҷавӣ Н. Куллиёт. Ҷ.1. Хусрав ва Ширин. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 464 с.
7. Ганҷавӣ Н. Куллиёт. Ҷ.3. Ҳафт пайкар. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 416 с.
8. Ганҷавӣ Н. Хамса. Махзан-ул-асрор. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480 с.
9. Ганҷавӣ Н. Хамса. Искандарнома. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480 с.
10. Джумаев Д. Семантика прилагательных цвета в современном русском языке (в сопоставлении с туркменским). АКД. - М., 1979. - 24 с.
11. Коваль-Костинская О.В. Лексико-семантическая группа названий цветов болгарского языка (сопоставительная характеристика наименований в болгарском, украинском и русском языках). АКД. - Киев, 1975. - 26 с.
12. Михайлова Е.А. К вопросу о системе цветообозначений в современном итальянском языке (в сопоставлении с французским языком)//Вопросы сопоставительного лингвистического анализа. «Научные труды». Т.193. - Куйбышев, 1977. - С. 38-48.
13. Мухаммадхусайн, Бурхон. Бурхони котеъ (дар панҷ ҷилд). - Техрон: Амири Кабир, 1391. - Ҷ.2. - 1219 с.
14. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ. Ҷ.7. - Сталинобод, 1954. - 48 с.
15. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ (дар 2 ҷилд). - Душанбе, 1983. - Ҷ.1. - 536 с.
16. Писарчук А.Н. Цвет и верования// «Комсомол Таджикистана», 01.10.1985.
17. Словарь иностранных слов. - М.: Русский язык, 1985. - 608 с.
18. Цойгнер Г. Учение о цвете. - М., 1971. - 158 с.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар ду ҷилд). - М.: Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ. 1. - 952 с.; Ҷ. 2. - 952 с.
20. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (дар ду ҷилд) - Душанбе, 2008. - Ҷ.1. - 950 с.; Ҷ.2. - 945 с.
21. Чирнер Хилде. Семантический объем прилагательных обозначающих цвет в русском языке и сопоставлении с немецком. АКД. - М., 1973. - 24 с.
22. Чъёфаров М. Тарзи ифодаи мафҳуми ранг дар як асари тиббӣ//Забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1980. - 380 с.
23. Шемякин Ф.Н. К вопросу об отношении слова и наглядного образа (цвет и его название)//Изв. Акад.пед.наук РСФСР. Вып. 113. - М., 1960. - С. 5-48.
24. Шерцель В.И. Названия цветов и символическое значения их. - Воронеж, 1984. - 69 с.
25. Штейнгауз А.И. Девять цветов радуги. - М., 1963. - 148 с.
26. Шукуров Ш.М. Система цветовых обозначений «Шах-наме Фирдоуси и ранняя иллюстративная традиция. - М.: Наука, 1983. - 152 с.
27. Шукурова К. Рангҳо. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 45 с.
28. Юсупов М. Сайри олами рангҳо. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 39 с.
29. Яхьяева К.Ю. Опыт сопоставительного исследования имен прилагательных в таджикском и английском языках. АКД. - Душанбе, 1973. - 23 с.

СЛОВА, ВЫРАЖАЮЩИЕ ЦВЕТ В «ХАМСЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖАВИ

В таджикской лингвистической науке вопрос изучения тех слов, которые обозначают цвет является актуальным, особенно вопрос элементом изучения отдельного раздела языкознания как ономастика.

Автор, изучая «Хамсу», старается анализировать именно такие слова, выражающие цвет. Надо отметить, что Хаким Низами Гянджави имеет неповторимый дар в использовании выражений, обозначающих цвет и содержание произведения поэта, особенно «Семь красавиц», является доказательством вышеизложенных мнений.

Автор статьи разделяет данное выражений на две группы: настоящие и отполированные цветы, которые подвергаются изучению дву цветов: красным и чёрным. А также он выделяет группу слов, выражающих красного и чёрного цветов, которые дают новое, более свежее значение произведению.

Ключевые слова: цвет, настоящие и отполированные цветы, «Хамса», «Семь красавиц», сложные слова, сочетания, выражения, изафет.

WORDS EXPRESSING COLOUR IN «KHAMSA» OF NIZAMI GANJAVI

In Tajik linguistic science the question of studying those words which designate colour is actual, especially this question is an element of studying of the separate section of linguistics as onomastics. The author studying "Hamsa", tries to analyze such words expressing color. It should be noted that Hakim Nizami Ganjavi has a unique skill in the use of expressions indicating the color and content of the works of the poet, especially the "Seven beauties" is a proof of the above suggestions.

The author of the article divides these expressions into two groups: real and polished colors, and in this article two colours are studied: red and black. It also highlights a group of words that express red and black colours, which give a new, more recent meaning to the product.

Keywords: color, real and polished colors, "Khamasa", "Seven beauties", a tricky word combinations, expressions, izafet.

Сведения об авторе:

Бободжанова Дилбардзон Абдумуминовна - кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры таджикского языка Худжандского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова (Республика Таджикистан, г.Худжанд), E-mail: bobojonova1977@mail.ru

About the author:

Bobojonova Dilbarjon Abdumuminovna - Candidate of Science in Philology, Assistant Professor the all-University Department of Tajik language, Khujand State University named after academician B.G.Gafurov (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: bobojonova1977@mail.ru

ЧОЙГОҶИ ИСТИЛОҶОТИ ИҚТИБОСИИ ОВОШИНОСИИ АЗ ЗАБОНҶОИ ОЛМОНИЙ, ЮНОНИЙ ВА ЛОТИНИЙ ВОРИДШУДА ДАР ТАРКИБИ ЛУҶАВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ ДАВРАҶОИ МИЁНА ВА НАВ

Ҷаматов С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Равобити фарҳангиву иқтисодии беш аз ҳазорсолаи мардуми англизабон бо юнониёну франсавиҳо, олмониҳо, хиндувон ва қавму халқҳои дигар дар таркиби луғавии забони англисии даврони миёна ва нав таъсири амиқ гузоштаанд. Аммо то ҳол дар забоншиносии англисӣ масъалаи иқтибос ба таври пурра таъйину таҳқиқ нашудааст.

Иқтибосот ва ё вожагони ғайр, ки онҳоро метавон калимаҳои дахил низ номид, маҷмӯи вожаҳоеанд, ки аз дигар забонҳо ба забони англисӣ тайи солҳои гуногун ворид гардида, таркиби луғавии онро ганӣ мегардонанд.

Дар илми забоншиносӣ ду тарзи иқтибос маъмул аст:

1) *иқтибос аз ҳуди забон ва ё қарзгирӣ дохили забонӣ.* Дар ин тарзи қарзгирӣ аз имконоти дохилии забон истифода бурда мешавад. Яъне барои ифодаи мафҳум ва ё падидаҳои нав аз калимаҳои дохилии забон, аз лаҳҷаву шеваҳои минтақаҳои гуногуни амалкунандаи ҳуди забон истифода мегардад. Дар мавриди аввал ин нави қарзгирӣ ба сурати калимаҳои омиёна намоён мешавад, ки баъдтар мавриди пазириши аҳли забон қарор мегирад.

2) *иқтибос аз забони ғайриасл ё қарзгирӣ хориҷизабонӣ.* Ин тарзи маъмултарини ё сермахсултарини қарзгирӣ буда, дар он барои ифодаи мафҳуми падидаи нав калима ё ибора бештар аз забони дигар гирифта мешавад. Ҳамчунин дар ин нави қарзгирӣ маъно ва мазмуни калима ва ё иборати забони қарздиҳанда бо калима ё иборати забони қарзгиранда ба тарзи тарҷумани калима ба калима ифода мегардад.

Давраи асримёнагии забони англисӣ қарнҳои XI-XV –ро фаро гирифта, бо баъзе вижагиҳои овой, сарфӣ ва нахвӣи худ аз забони англисии давари қадим тафовути чашмрас дорад. Ин ҳам бошад ворид шудани бархе аз луғоту вожаҳои бегона ба таркиби луғавӣи он аст. Чи тавре ки аз таърихи забони англисӣ хувайдост, бузургтарин воқеот дар таърихи кишвари Англия – ин истилои нормандӣ аст, ки кишварро комилан ба тартиботи сохти феодалӣ ворид сохта, ба устувор намудани равобити тичоратӣ ва мутамарказ гардонидани ҳокимият ва бад ин васила ба пайдоиши забони миллӣ замина фароҳам овард.

Пас аз истилои нормандӣ забони англисӣ дар умури давлат мақоми расмиашро аз даст дода, тамоми навиштаҷот, аз қабилӣ равобити фарҳангӣ бо кишварҳои ҳамҷавор ва бо забонҳои лотиниву франсавӣ ба роҳ монда шуда, асару дастурҳо бо ин забонҳо таълиф мешуданд.

Асосан давраи авҷи камолоти забони англисӣ ба асрҳои 13-14 рост меояд ва маҳз дар ин давра таркиби луғавӣи забони фавқ ба таҳаввулоте дучор гардид, ки он ба тақомули минбаъдаи он заминаи комил гузошт. Ин ҳам бошад ба заиф гардидани миқдори истилоҳоте, ки асли баромадашон олмонӣ буд, оварда расонид ва дар таркиби луғавӣи ҷойгоҳи истилоҳоти овошиносӣ юнонӣ ва лотинӣ усувор гардид.

Аз ин рӯ, мо зарур мешуморем, ки истилоҳоти иқтибосӣи овошиносӣ, ки дар забони англисии миёна истимом мегардиданд бо ишораи таърих ва шакли баромадашон ҷой диҳем.

Истилоҳоти фонетикӣ, асли баромадашон олмонӣ аст. Миқдори ин гурӯҳи истилоҳот хеле сершумор буда, мо аз он истилоҳоте ёдовар мешавем, ки дар тавлид ва талаффузи овоз мавқеи хоса доранд. Ҳар истилоҳи овошиносӣ иқтибосшуда бо аломатҳои грамматикӣ, ки иртиботи онҳоро ба ҳиссаҳои нутқ бозгӯ мекунад, оварда шудааст, ба монанди: *-low (Low not high or tall (1125-1175); ME. lowe, lohe (adj. and n.), earlier lah-ON. Lagr (adj.); c. OFris. lege, lech, Du. laag, OHG. laege; akin to lie) [8; 7, 272; 2, 112]; -fall (Fall descent XII; lapse into sin; falling from erect posture XIII; autumn XVI. Me. fallen, OE. feallan; c. G. fallen, ON. fall) [8; 7, 165; 4, 86; 2, 112]; -breath (Breath *odour OE.; vapour, respiration XIII; air from the lungs XIV. OE. brið odour, exhalation: Gmc. *briþaz;- IE. *bhretos, f. *bhreburn, heat, as in OE. bredan roast, and brood. Hence, breathe XIII) [8; 7, 49; 4, 36; 2, 105]; -overlap (Overlap v. «to partially extend over», XVIII, over+lap (1250-1300); ME. lappen to fold, wrap; c. Du. lappen to patch, mend; akin to lap (q.v.). Hence overlap n. XIX) [8; 7]; -flat (Flat. level, prostrate XIV; not curved or undulating XV; unqualified, plain, dull, below true pitch XVI; drink XVII; in many sb. uses from XIV. from ON. flatr=Gmc. *flataz (cf. OHG. flaz «flat, level.» OE. Flet, OHG. flezzi «floor»), perhaps from PIE *pla –(cf. Gr. platys «broad, flat») [8; 7, 173; 4, 89; 9, 131; 2, 114]; -hiss (Hiss vb. XIV. imit. Hence sv. XVI. ME. hissen; prob. imit.; cf. OE. hyscan to jeer at, rail (derive. of husc jeering; c. OS., OHG. hosc) [8; 78, 217; 2, 115]; -hoarse (Hoarse having a vocal tone characterized by weakness of intensity and excessive breathiness; husky; having a raucous voice; making a harsh, low sound. XV; ME. hors (assumed var. of hass); r. ME. hoos, OE. has, c. OHG. heis, OS. hes) [8; 7, 217-218; 2, 115]. -buzz (Buzz make a sibilant humming sound. XVI. Earlier busse (XIV); hence as sb. XVII; of limit. Org.) [8; 7, 56; 4, 39; 2, 114]. -hush (Hush repr. an excl. enjoining silence. First recorded as vb. «make or become silent» (XVI), which is followed by adj. int., and sb. In XVII; preceded by *hust, int., and adj. XIV. Variant of ME. huisht (c. 1380), probably of imitative origin, with terminal-*t* lost probably by being mistaken for a pt. suffix) [8; 7, 223; 2, 116]. -outburst (Outburst n. a sudden and violent release or outpouring; a sudden spell of activity, energy; a public disturbance; riot; outbreak; a bursting forth; eruption. (1650-1660); out+burst) [8; 7, 2, 113].*

Агар ба сохтори истилоҳоти зикршуда назар афканем, ҳаштои онҳо сода ва дутои онҳо мурақаб буда, бо шаклу таркибҳои гуногун ба таркиби луғавӣи забони англисӣ ворид гардиданд.

Як нуқтаро метавон баён намуд, ки воридшавии вожаҳои олмонӣ ба таркиби луғавӣи забони англисӣ то интиҳои садаи XVIII каме заиф гардида, аз оғози асри XIX бошад боз аз сари нав миқдори иқтибосшавӣи калимоти олмонӣ афзуд, ки бархе аз онҳо истилоҳоти зерин ба шумор мераванд: -*ablaut (Ablaut (philol.) vowel gradation, as in sing, sang, sung XIX. – G., f. ab. off+laut sound) [8; 7, 1; 4, 10; 9, 2; 2, 118]; -on-glide (On-glide n. phonet. a transitional sound produced by the vocal organs in moving from an inactive position or a previous sound to the articulatory position necessary for producing a following sound (1885-1890) Glide pass easily or smoothly. OE. glidan «move along smoothly and easily» (class I strong verbs, past tense glad, past participle gliden), from W.Gmc *glidan (cf. OS. glidan, OFris. glida, G. gleiten). No known cognates outside Germanic) [8; 7, 195; 2, 118]; -umlaut (Umlaut ling.-n. a mark used as a diacritic over a vowel to indicate a vowel sound different from that of the letter without the diacritic, esp. as so used in German; (in Germanic languages) assimilation in which a vowel is influenced by a following vowel or semivowel; apophony. (1835-1845); - G., equiv. to um-about (i.e., changed)+ Laut sound) [8; 7, 513; 2, 119]; -*teeth-ridge (n. phonet. alveolar ridge (1925-30); teeth+ridge). Teeth from tooth OE. toð (plural teð), from Gmc. *tenth, *tunth (cf. OS., Dan., Swed., Du. tand, ON. tonn, OFris. toth, OHG. zand, G. Zahn, Goth. tunpus), from PIE *dont-/*dent-»tooth» (cf. Skr. danta, Gr. odontos, L. dens, Lith. dantis, OIr. det, Welsh dent) [8; 7, 498; 2, 121]; -*ridge – n. a long, narrow elevation of land; a chain of hills or mountains; the long and narrow upper edge, angle, or crest of something; the horizontal line in which the tops of the rafters of a roof meet; (on a weather chart) a narrow,***

elongated area of high pressure. (bef. 900); ME. *rigge* (n.), OE. *hrycg* spine, crest, ridge; c. Du. *rug*, ON. *hryggr*) [8; 7, 404; 2, 123].

Ҳамин тариқ, дар байни он истилоҳоте, ки зикрашон рафт, истилоҳоте ба назар расид, ки бевосита, яъне бидуни забони дигар аз забони олмонӣ мустақиман иктибос шудаанд, ба монанди *ablaut* [4, 10; 7, 1], *umlaut* [4, 292; 7, 513].

Яке аз омилҳои афзоиши истилоҳоте, ки асли баромадашон германӣ аст, ин ҳам бошад ҳамчун забони миллӣ ва умумидабӣ ва истилофоар гардиани забони англисӣ дар садаи XVII аст, зеро аллақай дар ин давра забон қолабҳои хоси истилоҳсозии худро соҳиб буд.

Боиси зикр ҳам аст, ки дар ибтидои садаи XX воридшавии истилоҳоте, ки асли баромадашон забони олмонӣ аст каме заиф гардид ва дар зер бархе аз онҳоро ҳамчун намуна мисол меорем: *-glottal* (**Glottal** of or pertaining to the glottis; phonet. articulated at the glottis; - n. XIX; (glott (is) + -al)). – Gr. *glottis* «mouth of the windpipe», from *glotta*, Attic dial. variant of *glossa* «tongue». *Glottal* is first recorded 1846) [8; 7, 195; 2, 123]; *-pharyngeal* (**Pharyngeal** adj. of, pertaining to, or situated near the pharynx; phonet. articulated with retraction of the root of the tongue and constriction of the pharynx. Also, pharyngeal (1820-1830); -NL-Gr. *pharugx* throat + -al [8; 7, 349; 2, 128]; *-phonetic* (**Phonetic** adj. Also, *phonetical*. of or pertaining to speech sounds, their production, or their transcription in written symbols; corresponding to pronunciation; agreeing with pronunciation; concerning or involving the discrimination of nondistinctive elements of a language. in English, certain phonological features, as length and aspiration, are phonetic but not phonemic (1820-1830); - NL. *phoneticus* – Gr. *phonetikos* vocal, equiv. to *phonet* (*ys*) to be spoken (verbid of *phoneon* to speak) + *-ikos* -ic [8; 7, 350]; *-allophone* (**Allophone** XX. from *Allo* + *phone*, *allo*- comb. form of Gr. *allos* (Hom., Plat.). – *Phone* from Gk. *phone* voice) [8; 4, 17]; *-phonemic* (**Phonemic** adj. of or pertaining to phonemes; of or pertaining to phonemics; concerning or involving the discrimination of distinctive speech elements of a language (1930-1935); phoneme (from F. *phoneme*- Gr. *phonema* sound, equiv. to *phone*-, verbid s. of *phoneon* to make a sound (derive. Of phone sound, voice) + *-ma* n. suffix denoting result of action) + -ic) [8; 7, 350].

Истилоҳоти фонетикӣ, асли баромадашон юнонӣ аст. Истилоҳоте, ки асли баромадашон забони юнонӣ аст қариб чоряк сади таркиби луғавии забони англисиро ташкид медиҳад. Яке аз хусусиятҳои воридшавии истилоҳоти ин давра дар он аст, ки вожагони бегона бидуни забони дигар ё бо миёнаравии он ба забони англисӣ аст. Яке аз омилҳои иктибосшавии истилоҳоти «овошиносӣ» дар асрҳои XVII-XVIII ин таваҷҷӯҳи беандоза намудан ба таърихи забони он ба шумор меравад. Он истилоҳоти фонетикӣ, ки асли баромадашон забони юнонӣ аст, инҳо ба шумор мераванд: *-apocope* (**Apocope** (gram.) cutting off the end of a word. XVI. –late L.- Gr. *apokope* (Aesch., Dem., Plut.), f. *apokoptein* cut off. So *apocopate* XIX, *apocopation* XVII [7, 19; 4, 24; 9, 21]; *-central* (**Central** XVI. (centre+ -al) adj. from centre, U.S. center sb. XIV. – (O)F. *centre* or its source L. *centrum*-Gr. *kentron* goad, ped. Stationary point of a pair of compasses, f. base of *kentein* prick. From XVI to XVIII the prevalent sp. was center; centre appeared in Bailey's dict. 1727 and was adopted by Johanson. Hence *centre* vb. XVII. So central XVII, -ize XIX) [7, 68; 4, 42; 9, 50]; *larynx* (**Larynx** n., pl. larynges, larynxes. Anat. A muscular and cartilaginous structure lined with mucous membrane at the upper part of the trachea in humans, in which the vocal cords are located; zool. A similar vocal organ in other mammals; a corresponding structure in certain lower animals. (1570-1580); -NL.- Gr. *larynx* [8; 7, 259]; *-epiglottal* (**Epiglottal** from *epiglottis* anat. a thin, valvelike, cartilaginous structure that covers the glottis during swallowing, preventing the entrance of food and drink into the larynx; -Gr. *Epiglottis*) [7, 68; 4, 78; 9, 115]; *-monotone* (**Monotone**-adj. monotonous; consisting of or characterized by a uniform tone of one color; math. Monotonic (1635-1645); - F. monotone-Gr. *Monotonos* monotonous [8; 7, 299]; *-pharynx* (**Pharynx** n., pl. pharynges, pharynxes. Anat. the tube or cavity, with its surrounding membrane and muscles, that connects the mouth and nasal passages with esophagus; -NL-Gr. *pharugx* throat [8; 7, 349]; *-aphonia* (**Aphonia** (a+phonia) (1778) loss of voice and of all but whispered speech –Gk *aphonia*, fr. *Aphonos* voiceless, fr. a+ *phone* sound) [8; 4, 23]; *-monorhyme* (**Monorhyme** n. pros. a poem or stanza in which all the lines rhyme with each other (1725-1735); mono+rhyme [8]. *Mono*-from Gr. *mono*-, comb. form of *monos* «single, alone», from PIE base **men-* «small, isolated», also represented by Gr. *manos* «rare, sparse», and perhaps by Eng. *minnow* [8; 7, 299]; *-rhyme* «agreement in terminal sounds», 1565, partially resorted spelling, from ME. *ryme*, *rime* (c. 1200) «measure, meter, rhythm», later «rhymed verse», from OF. *rime* (fem.), related to O.Prov. *rim* (masc.), earlier **rime*, from L. *rhythmus* (M. Terentius Varro (116-27 BC); M. Fabius Quintilianus (35 BC-100 AD)) rhythm, from Gr. *rhythmos* «measured motion, time, proportion) [8; 7, 405; 1, 882].

Истилоҳоти фонетикӣ, ки асли баромадашон лотинӣ аст. Забони лотинӣ ба ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти «овошиносӣ»- и забони англиси таъсири амиқ гузоштааст ва ин ҳам бесабаб нест, зеро бештари истилоҳоти аз забонҳои италиявӣно франсавӣ иктибос гардида решаи лотинро соҳибанд. Яке аз даврахое, ки моро ба авҷи иктибосшавии истилоҳоти забони лотинӣ ошно месозад ин асрҳои XIII-XIV ба шумор меравад. Ҳамин тариқ, истилоҳоти фонетикӣ, ки дар тули ин асрҳо ба забони англисӣ ворид гардидаанд, чунинанд: *-clear* (**Clear** XIII. ME. *cler* (mod. *clair*):- L. *clarus* (M. Tullius Cicero (106-43 BC); C. Julius Caesar (100-44 BC); M. Fabius Quintilianus (35 BC-100 AD); T. Lucretius Carus (98-55 BC)) bright, clear, manifest. Hence *clear* vb. XIV, *clearance* XVI) [Webster's 8; 7, 79; 1, 192; 4, 46]; *-letter*

(**Letter** alphabetic character; epistle; pl. Literature, learning. XIII-OF. – L. *littera* (M. Tullius Cicero (106-43 BC); C. Julius Caesar (100-44 BC); M. Annaeus Seneca (55-39 BC)) alphabetic character, in pl., epistle, literature [8; 7, 264; 1, 596]; *-stress* (**Stress** XIII. Hardship, adversity, force, pressure, «in part a shortening of ME. *destresse*, in part from of. *estrece* «narrowness, oppression», from V.L. **strictia*, from L. *strictus* (P. Ovidius Naso (43 BC-AD 17); M. Fabius Quintilianus (35 BC-100 AD); C. Cornelius Tacitus (AD 55-120)) «compressed», pp. of *stringere* «draw tight»)) [8; 7, 466; 1, 957; 2, 112]; *-accent* (**Accent** XIV. (rare before XVI). – (O)F. *accent* or L. *accentus* (Aulus Gellius (II AD); M. Fabius Quintilianus (35 BC-100 AD)) (f. AC-+ *cantus* song, chant), lit. rendering of Gr. *prosodia* prosody. So *accent* vb. XVI. – OF. *accenter*. Accentual XVII. f. L. *accentus*. Accentuate XVIII. f. medL. *Accentuare*; cf. (O)F. *accentuer* [8; 7, 3; 1, 20; 4, 11; 9, 4]; *-coronal* (**Coronal** (1300-1350); ME. – L. *coronalis* (Apulejus Madaurensis (AD II)), equiv. to L. *coron* (a) crown + *-alis*-al) [8; 1, 264; 4, 54; 9, 78].

Бояд зикр намуд, ки миқдори иктибосшавии истилоҳоти лотинӣ тайи асрҳои XV-XIX хеле кам гардид ва мисолҳои зерин намунае аз он истилоҳҳо аст: *-articulation* (**Articulation** (articulate +ion) sb. XV. – L. *articulatus* joined, pp. of *articulare*, f. *articulus* M. Fabius Quintilianus (35 BC-100 AD); (M. Tullius Cicero (106-43 BC); C. Julius Caesar (100-44 BC); T. Maccius Plautus (254-184 BC)) article) [8; 7, 23; 1, 99; 4, 25; 9, 26]; *-concave* (**Concave** XV. – L. *concauus* (M. Annaeus Seneca (55-39 BC); P. Ovidius Naso (434 BC-AD17); (M. Tullius Cicero (106-43 BC)) (perh. Through F. *concave*), f. con-+*cavus* hollow. So *concavity* XIV.- or late L. [8; 7, 89; 1, 221; 4, 50]; *-labial* (**Labial** XVI. – medL. *labialis*, f. *labia* (C. Lucilius (Major) (180-103 BC); T. Maccius Plautus (254-184 BC)) lips; So *labiate* XVIII. – modL. [8; 7, 256; 1, 569]; *-medial* (**Medial** adj. situated in or pertaining to the middle; median; intermediate; pertaining to a mean or average; average; ordinary; phonet. within a word or syllable; neither initial nor final, as the t, a, and n in stand; entomol. Pertaining to, involving, or situated near the media. (1560-1570); - late L. *medialis* (C. Julius Solinus (AD III) middle [8; 7, 287; 1, 624]; *-neutral* (**Neutral** adj. not taking sides; occupying a middle position XVII. (1400-1450); late ME. – L. *neutralis* (M. Fabius Quintilianus (35 BC-100 AD)) [8; 7, 312; 1, 669]; *-apex* (**Apex** (pl. *Apices*) XVII. – L. *apex*, *apic* (P. Ovidius Naso (43 BC-AD17), P. Vergilius Maro (70 BC-AD 19). Hence *apical* XIX) [8; 7, 19; 1, 82; 4, 22]; *-aspirate* (**Aspirate** adj., sb. XVII. from *aspire* have a desire for something above one XV; rise up, mount XVI.- (O)F. *aspirer* or L. *aspirare* (M. Tullius Cicero (106-43 BC); P. Ovidius Naso (43 BC-AD 17) have an ambition, etc., f. AD-+*spirare* breath. So *aspirant* XVIII. – F. or L. –pp. of *aspirare*. *Aspirate* vb. XVIII. *Aspiration* XIV. – (O)F.-L.) [8; 7, 24; 1, 103]; *-nasal* (**Nasal** XVII. «of the nose», from F. *nasal*, from L. *nasalis*, f. *nasus* (T. Maccius Plautus (254-184 BC); Q. Horatius Flaccus (65 BC-AD 8); P. Terentius Afer (190-159 BC)) «nose», from PIE **nas-*. Of speech sounds, attested from 1669) [8; 7, 309; 1, 661]; *-alveolar* (**Alveolar** (alveoli-+ar) from *alveolus* small cavity, tooth socket, etc. XVIII. –L., dim. of *alveus* (C. Plinius Caecilius Secundus (Major) (23 BC-79 AD); P. Vergilius Maro (70 BC-AD 19); M. Portius Cato (234-149 BC); Junius Moderarus Columella (AD I) through. Hence *alveolar* XVIII) [8; 7, 13; 1, 62; 4, 18; 9, 15]; *-velar* (**Velar** adj. of or pertaining to a velum, esp. the soft palate; phonet. articulated with the back of the tongue held close to or touching the soft palate. – n. phonet. a velar sound (1720-1730); -L. *velaris* (C. Plinius Caecilius Secundus (Major) (23 BC-79 AD)) [8; 7, 522; 1, 1060]; *-apical* (**Apical** from *apex* (+-al) (pl. *Apices*). XVII. – L. *apex*, *apic-* (P. Ovidius Naso (43 BC-AD 17); P. Vergilius Maro (70 BC-AD 19)). Hence *apical* XIX) [8; 7, 19; 1, 82; 4, 23; 9, 21]; *-fricative* (**Fricative** phonet. – adj. (of a speech sound) characterized by audible friction produced by forcing the breath through a constricted or partially obstructed passage in the vocal tract; spirantal; spirant-n. Also called *spirant*. a fricative consonant, as (th), (v), or (h). XIX. –modL. *fricativus*, f. L. *fricare* (P. Vergilius Maro (70 BC-AD 19); T. Maccius Plautus (254-184 BC)) [8; 7, 183; 1, 440]; *-palatal* (**Palatal** adj. XIX of, near, or in the palate; - F. *palatin*, *-ine* – medL. *palatinus* (P. Ovidius Naso (43 BC-AD 17); G. Suetonius Tranquillus (AD 75-160); M. Tullius Cicero (106-43 BC)) «of the palace» (of the Caesars) – L. *palatium* palace) [8; 7, 331]; Дар асрҳои XIX-XX бошад воридшавии миқдори истилоҳоти фонетикии лотинӣ ба забони англисӣ боз афзуд, ки бархе аз онҳоро ҳамчун намуна ҷой медиҳем: *-devoice* (**Devoice** to pronounce (an ordinarily voiced speech sound) without vibration of the vocal cords; make voiceless; to devoice a speech sound. (1930-1935); de-+voice. From *voice* vb. (1250-1300); ME. (n.) –OF. *voiz*, *vois* –L. *vocem*, acc. of *vox* (gen. *vocis*) (T. Maccius Plautus (254-184 BC); M. Tullius Cicero (106-43 BC); T. Livius (59 BC-AD 17)) «voice» [8; 7, 529; 1, 1093; 4, 61]; *-retroflex* (**Retroflex** phonet. articulated with the tip of the tongue curled upward and back against or near the juncture of the hard and soft palates; cacuminal; cerebral; coronal. Also, retroflexed (1910-1915); - L. *retroflexus* (ptp. of *retroflexere* to bend back) [8; 7]. Хамин тавр, истилоҳоти фонетикии аз забонҳои, ки зикрашон дар боло рафт, дар ғайи гардидаги таркиби луғавии забони англисӣ ҷойгоҳи ҳосаеро касб мекунад. Миқдори истилоҳоти фонетикии иктибосшуда хеле беш буда, мо танҳои маълумтарини онҳоро пешниҳод намудем.

АДАБИЁТ

1. Дворецкий, И.Х. Латинско-русский словарь. - 2-е изд. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
2. Мяскин К.А. Диахронический аспект английской фонетической терминологии. – Северодвинск. Дисс. на соиск. учёной степени канд. фил. наук, 2009. – С. 112

3. Розенталь, Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. - 2-е изд. - М.: Просвещение, 1976. - 544 с.
4. Трахтеров, А.Л. Английская фонетическая терминология. - М.: Литературы на иностранных языках, 1962. - 348 с.
5. Carr, P. A Glossary of Phonology. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008. - 217 pp.
6. Crystal, D. A. A dictionary of linguistics and phonetics. - Oxford: Blackwell, 2008. 6th edn. - 529 pp.
7. Hoad, T.F. Concise Dictionary of English Etymology. - Oxford/NY: Oxford University Press, 2003. - 552 pp.
8. House, R. Webster's Unabridged Dictionary. - NY.: Random House Information Group, 2003. - 2230 pp.
9. Matthews, P.H. Concise Dictionary of Linguistics. - Oxford: Oxford University Press, 2005. - 410 pp.
10. Roach, P. A little Encyclopedia of Phonetics. - Cambridge: Cambridge University, 2002. - 93 pp.
11. Sweet, H. A Handbook of Phonetics. - Oxford: Clarendon Press, 1877. - 250 pp.

МЕСТА ЗАЙМСТВОВАННЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ЛЕКСИЧЕСКОМ СОСТАВЕ СРЕДНЕГО И НОВОГО ПЕРИОДА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В настоящей статье рассматриваются места заимствованных фонетических терминов в лексическом составе среднего и нового периода английского языка. Известно, что заимствования происходят в результате культурного, экономического и военного сотрудничества между теми или иного народа и это оказывает большое влияние на словарный состав заимствующего языка. Одна из особенностей заимствованных слов заключается в том, что они в течение времени сталкиваются с фонетическими и грамматическими изменениями. По мнению автора, роль латинских и греческих заимствованных терминов очень заметно по сравнению с другими языками. Все упомянутые термины заимствовались двумя способами: либо прямого проникновения, либо посредством другого языка. Например, латинский язык сыграл роль языка посредника в среднем и новом периоде английского языка. Автор указывает, что кульминационный период заимствования фонетической терминологии относится к XII-XIII вв. В добавок к этому, в статье также указывается отнесенности все заимствованных фонетических терминов к той или иной части речи. В настоящая статья может быть использована студентами, магистрами, аспирантами и учителями при ознакомлении с истории зарождения новых слов и терминов в словарном составе английского языка. Те источники, который автор использовал при исследовании указанной проблемы являются основным источником становления и развития фонетической терминологии английского языка.

Ключевые слова: язык, английский, германский, греческий, латинский, заимствование, фонетика, слово, словосочетание, термин, терминология, терминосочетание, период, древнеанглийский язык, среднеанглийский язык, кульминация, простой, производный, сложный, составной, фонетическая терминология, часть речи, история, зарождения, структура, лексический состав английского языка, терминообразование, словообразование, источник, проникновение, использование, способ, студент, магистр, аспирант, учёный, лингвист.

PLACE OF BORROWED PHONETIC TERMS IN THE LEXICAL COMPOSITION OF THE MIDDLE AND NEW PERIODS OF THE ENGLISH LANGUAGE

This article deals with place of borrowed phonetic terms in the lexical composition of the middle and new period of the English language. It is known that borrowing takes place because of cultural, economic and military cooperation between a people and it has a great influence on the vocabulary of the borrowing language. One of the peculiarities of borrowed words is that they encounter phonetic and grammatical changes over time. In the author's opinion, the role of Latin and Greek borrowed terms is very noticeable in comparison with other languages. All the mentioned terms are borrowed in two ways: either directly penetrate, or through another language. For example, the Latin language played the role of mediator language in the middle and new period of the English language. The author points out that the culmination period of borrowing of phonetic terminology refers to XII-XIII centuries. In addition to this, the article also indicates the attribution of all borrowed phonetic terms to one or another part of speech. Students, magistrates, graduate students and teachers familiarize with the history of the origin of new words and terms in the vocabulary of the English language may use this article. The sources that the author used in the study of this problem are the main source of the formation and development of the phonetic terminology of the English language.

Keywords: language, English, German, Greek, Latin, borrowing, phonetics, word, phrase, term, terminology, terminologies, period, Old English, Middle English, climax, simple, derivative, Complex, composite, phonetic terminology, part of speech, history, origin, structure, lexical composition of the English language, term formation, word formation, source, penetration, use, method, student, master, postgraduate, scientist, linguist.

Сведения об авторе:

Джаматов Салиддин Салохиддинович – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни Тел.: (+992) 919005462; E-mail: jsamidin@mail.ru

About the author:

Jamatov Samiddin Salohiddinovich – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Linguistics and Comparative Linguistics Department in Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: (+992) 919005462; E-mail: jsamiddin@mail.ru

ИҚТИДОРИ ВОЖАСОЗИИ СУХАН ДАР ШЕЪРИ НОСИРИ ХУСРАВ

Анварӣ С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Симои Носири Хусрав дар адабиёти мо ба он ҳадде, ки мебоист, намоён набуд. Микдори ночиз аз осори ӯ ба дастраси хонандаву донишҷӯ қарор дошт ва аз ин маводди омӯзишии мавҷуд шахсияти ин адибу мутафаккир номакшӯф мемонд. Тақрибан эҷодиёти Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ҳам дар доираи барномаи таълими адабиёт дар ҳамин поя муаррифӣ дошт. Аммо бо гардиши айём ва бино бар мухайё шудани имконияти мутолиаи баррасӣ мо на танҳо гановати маънавии осори онҳоро дарёфтем, балки дари ганҷинаи илму маърифат, ки дар он саҳми намоёндогани ҳавзаҳои гуногуни адабӣ ба се муассир аст, ба рӯямон боз шуд. Акнун Носири Хусравро ба ҳайси шоире бо доштани чанд китба шеъре дар васфи санъаткорон ё чун нависандае муаллифи «Сафарнома» шинохтан аз рӯи адолат нест. Дар мавриди «Вачҳи дин», «Равшанонома» ва «Саодатнома» низ ба даст овардани иттилоии муфассал ба камтар қасон муяссар мешуд, аммо имрӯз алоқаманди чакидаҳои хомаи Носири Хусрав метавонад вориди дунёи пур аз ҳикмату маърифати ӯ бишавад. Пас аз кироати «Куллиёт» [1], ки мушғамил бар «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн», «Хон-ул-ихвон», «Кушоиш ва раҳоиш», мутуни пурраи «Равшанонома», «Саодатнома» аст, рисолаи «Вачҳи дин» [2] ва «Девон» [3], ки беш аз 540 саҳифа мебошад, мусалламан ба донишманде рӯ ба рӯ хоҳем шуд, ки бо афкори рангину пурмуҳтаво дар арсаи хиёлу андеша ва соҳати баёни фасеҳу мантиқӣ барои хеш ҷойгоҳе тоза пайдо намуд. Мо баъд аз ин бо Ҳаким Носири Хусрави Кубодиёнии Балхӣ Марвазӣ гуфтугӯ хоҳем дошт, яъне бо як тан аз мутафаккироне, ки зимни эҷоди ашъори гаронмоя, ёддошт ва осори фалсафӣ ба омӯзиши масоили забоншиносӣ низ машғул будааст. Манзур ин ҷо бархӯрдории ӯ аз илми суҳаншиносӣ ва пардохтан ба баҳс дар мавриди қавли Арастутолис андар ақсоми суҳан ин ақидаро таъйид менамояд. Ва гувоҳ овардани матни муколамаи ӯ ба ин қарор:

– Суҳан чист?

– Гӯем: «Ҳар лафзе, ки бар маъние далел кунад, суҳан аст» [1, с.79], басанда аст, ки мо тасаллути шоирро дар назарияи суҳаншиносӣ эътироф карда бошем. Аммо ин нукта матолиби баҳси мо нахоҳад буд ва гуфтанием, ки Ҳаким Носири Хусрав дар осори ҷовидонии худ, бавижа дар мунтахаби ашъор, ба мақому манзилати суҳан дар ҷомеа саҳт қоилад аст ва дар беш аз 340 маврид дар гиромидошти ин ганҷи шойгон андарз додааст ва андаруни он пандҳо вожаҳоеро низ хоҳем дид, ки ба маънии суҳану забон қорбурддоранд, ба гунаи **қалом**, **қавл**, **халис**, **лафз** ва ҳоказо. Ба хотири ҷилавгирӣ аз татвили гуфтор аз миёни қалимаҳои мавриди баҳс ба ихтисор вожаи **суҳанро** бо иқтидори вожасозии он баргузидем.

Дар «Девон» бо **таркибҳои васфие** вомехӯрем, ки ба қалами суҳанофарии шоир тааллуқдоранд. Аз назар гузарондани мероси аҳли адаби аҳди Сомониён ва баррасии «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» [4], «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» [5] ва «Луғати фурс» [6] ин фикрро собит менамояд.

Таркибҳои васфии зер намунаи мисолҳои аз сохтаҳои адиб ва, мутаассифона, «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [7], ки аз қомебиҳои илмии замони мо ба шумор меравад, оғӣ аз ин мақулаҳои луғавӣ мондааст, ба монанди:

суҳани ҳақ

*Натавонӣ, ки кунӣ бар суҳани ҳақ ту мақом,
З-он ки фитна шудайӣ бар газалу ҳазл муқим [3, с.346].*

суҳани сард

*Андар мунозира суҳани сард аз ӯ мағир,
Зеро ки нест ҷуз суҳани сард олаташ [3, с.261].*

суҳани хубу хуш

*Ту ро ҳаме суҳане хуб гашт бояду хуш,
Ту як ҷувол паю гӯшту устухон шудай [3, с.537].*

суҳани бесару сомон

*Он аст гузида, ки Худояи бигузинад,
Беҳуда чӣ гӯӣи сухани бесару сомон?* [3, с.400].

сухани дурусту тобонӣ

*Хуҷҷат ба насихати мусалмонӣ
Гуфтат сухане дурусту тобонӣ* [3, с.450].

сухани носирӣ

*Нағарад андар сухани ҳирмасӣ,
Ҳар кӣ бубинад сухани носирӣ* [3, с.447].

сухани ҳикматӣ

*Сухани ҳикматӣ, эй Хуҷҷат, зарри хирад аст,
Ба оташи фикрат ҷуз зарри хирадро мағзор* [3, с. 252].

сухани мантиқӣ

*В-андар китоб бар сухани мантиқӣ
Чун офтоби равшан бурҳон қунам* [3, с.352].

сухани дафтарӣ

*Дафтар бифиган, ки сӯйи марди илм
Беҳтар аст он сухани дафтарӣ* [3, с. 448].

сухани баҳуччат

*Эй Хуҷҷат, мегӯӣи суханҳои баҳуччат,
Зеро ки сабои туву хасмон-т ҳабоанд* [3, с.153].

суханҳои ҷазлу матинӣ

*Ту мар зарро чун ҳаме фикҳ хонӣ,
Чи марди суханҳои ҷазлу матинӣ* [3, с.438].

суханҳои илмӣ

*Ҳақиқат бичӯӣ аз суханҳои илмӣ,
Фасона чу девона чун гӯи дорӣ?* [3, с.461].

суханҳои диловези баланд

*Бал суханҳои диловези баланди ман
Бар сари гунбади гарданда узрастӣ* [3, с.530].

Вожаи **сухан** дар забони Носири Хусрав чун ҷузъи фаъол дар калимасозӣ иштирок дорад. Дар ташаккули вожаҳои мураккаб бо ҷузъи **сухан** аз сифатҳои зиёде кор гирифтааст, ки ғолибан бунёди форсӣ–тоҷикӣ доранд:

жарфсухан(ҳо)

*Эй шеърфурӯиони Хуросон, бишиносед
Ин жарфсуханҳои маро, гар шуъароед* [3, с.178].

некусухан

*Қадр баҳои мард на аз ҷисму фарбиҳист,
Бал мардум аз накусухану ақл турбаҳост* [3, с.134].

хушсухан(ҳо)

*Ҳарчанд ба хубу хушсуханҳо
Хурмои лазизи хушгӯворам* [3, с.324].

хубсухан

*Хубсухан чист туро?—Суди умр!
Хубсухан кард туро хубном* [3, с.353].

навсухан

*Бо навсухани ӯ қуҳан гаит
Он шуҳрамақолоти Кисоӣ* [3, с.457].

кӯтахсухан

*Сухан чун ҳақимон наку гӯю кӯтах,
Ки Саҳбон ба кӯтахсуханӣ гаит Саҳбон* [3, с.364].

хомсухан

*Аз баҳри чӣ гӯед чунин хомсуханҳо
Эй, мағзи шумо дудзада з-оташ исеён! [3, с. 400].*

вайронсухан

*Ба ҳикмат чун шуд ободон дилат, некусухан гаитӣ,
Ки чуз вайронсухан н-ояд бурун аз хотири вайрон [3, с.390].*

беҳудасухан

*Оғро, ки ба беҳудасухан шод шавад чон-и,
Бифрӯи ба як даста ҳаси тарра ба баққол (3, с.294).*

шуҳрасухан

*Шуҳра шавад мард ба шуҳрасухан,
Шуҳрасухан раҳбар зйиш чаннат аст [3, с.120].*

урёнсухан

*Суханро чома маънӣ бошад, эй урёнсухан, Хоча,
Ту дар ҳаззиви дар дебо, чаро гӯӣ сухан урён? [3, с.390].*

Шоир бо истифода аз исми **сухан** ва асмой дигар вожаи тоза, яъне исми нав эҷод кардааст:

*Юзу бози сухану нукташиро, бешиак,
Дили донои суханпеши шикорастӣ [3, с.530].
Эй Ҳуҷҷати бисёрсухан, дафтар пеш ор
В-аз нӯки қалам дурсуханҳо-т фуру бар [3, с. 239].*

Дар забони Носири Хусрав вожаи **сухан** бо феъл итгисол меёбад ва ҳосил исми мураккаб аст, ки ба мафҳуми шахс далолат менамояд. Бо ин қолиби калимасозӣ шаш шоҳид пайдо кардем, ба гунаи:

суханчин

*Кисаи розро ба ақл бидӯз,
То набоӣ суханчину гаммоз [3, с. 253].*

сухангӯ(ён)

*Падид орад сухан дар халқи олам бешиву каммӣ,
Чу фардо ин сухангӯён бурун оянд аз ин пеш-кам [3, с.317].*

сухангустар (густар аз масдари **гусардан** ба маънии **пахн кун** ва **бияфроз**)

*Шав сухангустар зи Ҳайдар, гар наяндеиш аз чон,
Ҳамчу бар ман кӯҳи Юмгон бар ту-бар зиндон кунанд [3, с.161].*

суханпазир

*Тан гӯри туст, хашир мағир аз ҳадиси ман,
Зеро ки хашир набошад суханпазир [3, с.214].*

сухандор (-и беозор)

*Рози дили ман яксара, борӣ, ҳама бо ўст,
Зеро бас амин асту сухандору беозор [3, с.219].*

Ва аз ин шавоҳид калимаҳои **суханчин**, **сухангӯӣ**, **сухангустар** бар пояи вожасозии суннатӣ таркиб ёфтаанд ва қабл аз замони зиндагии Носири Хусрав дар осори удабо, аз ҷумла дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ, ба чашм мерасанд. Аммо шоир вожаи **суханпазир** ва **сухандор** ба қиёси калимаҳои номбурда эҷод кардааст. Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо зери моддаи **сухандор** (ба мафҳуми роздор, сирнигоҳдор) [9, с.514] овардани байти шоир муъайиди ин нуқтаи назар хоҳад буд.

Дар «Девон» далели бо сифати феълӣ пайвастанӣ калимаи **сухан** низ ҷой дорад. Оид ба ин тарзи вожасозӣ ҳамагӣ ду байт ба даст омад, ки дар аввали сухан ҷузъи якум аст ва пайванди он бо сифати феълӣ (**ёфта**) мучиби пайдоиши сифати мураккаби **суханёфта** шудааст:

*Марди суханёфтаре дар сухан
Ҳамлату ҳамияту ҳам қувват аст [3, с.120].*

Дар байти дигар **сухан** дар мавқеи дуҷум қарор дорад ва бо ҷузъи аввал, ки сифати феълӣ аст, исми мураккаб (**ноғуфтасухан**)-ро ба вучуд овардааст:

*Ноғуфтасухан хиойи мард аст,
Ҳуш нест хио мағар ки дар фам [3, с.323].*

Носири Хусрав бо калимаи **сухан** таркиби маҷозӣ офаридааст, ки ҳар як аз онҳо ба мафҳуме ишорат менамояд. Масалан, таъбири **сухан хестан** дар байти:

*В-он ҷо, ки сухан хезад аз чанду чиву чун,
Донои суханпешиа бихандад зи ақволаи [3, с.280].*

маънии **сухан гуфтан**, **бахс** ба **вучуд омадан**, **сухбат барпо шуданро** мефаҳмонад.

Дар байти:

*Чун ман гирех занам ба сухан-бар кучо ниҳад
Сукрот даст бар гирехи устувори ман? [3, с.391].*

Таъбири **ба сухан гирех задан** далел бар тафохури шоир аз истеъдоду тавонмандияш дар сухангӯйист ва **гирех задан ба сухан**, яъне доди суханро додан аст, ки кори сода нест. Ва шоир барои тасвири мукаммалу пурпечуб ва музайян овардани алфоз ҳунари волои хешро ба намоиш мегузорад ва аз мушоҳидаи амали тасвиргарияш ба ин нукта хоҳем расид, ки сари сухбат бо файласуфи машҳури Юнони бостон Сукротро дорад ва наметавонад, ки омодагии худро бо баҳси мутафаккири факид пинҳон кунад.

Таркиби сухан об рехтан дар байти:

*Суханам рехт оби деви лаъин
Ба Бадахшону Чирму Юмгу Бироз [3, с.254].*

аз нигоҳи мазмун бо таъбири мазкур наздик аст. Аммо боз ҳам шоир дар тавсифи сухани пуртаъсиру гузарои хеш ҳарф мезанад.

Ба сухан даст надодан аз таъбири дигарест ва мафҳуми **ба бадкирдор сухан наомӯхтанро** бозгӯ менамояд:

*Бадқуниширо ба сухан даст мадеҳ барбод,
Ки ба ту бозрасад сарзаниши аз корши! [3, с.256].*

Ҳақим Носири Хусрав дар кушоиши муаммои сухан хеле талош варзидааст. ӯ саъй доштааст, ки хама чанбаҳои онро рӯи саҳифа биёварад ва аз ин хотир дар тасвири бузургиву азамати он аз аносире кор гирифтааст, ки чавобгӯии таъби баландаш будааст. Бад-ин чиҳат суханро гоҳе ба **шақару анғубин** монанд кардааст:

*Бишнав сухане чун шақар ба хубӣ,
Гарчанд сухан чун шақар набошад [3, с.195].*

*Шунидам зи меросдори Муҳаммад
Суханҳои чун анғубини Муҳаммад [3, с.159].*

замоне онро нозуку дақиқ ва чун тори тавзӣ хубу борику латиф ба қалам додааст:

*Сухан чун тори тавзӣ хубу борику латиф овар,
Сухан чун тор бояд, то бурун оӣ зи тору там [3, с.317].*

ва ҷое тезу буранда ба мисоли шамшераи васф намудааст:

*Ба ҳарби аҳли залолат зи баҳри қушитани чаҳл
Сухан-тро чу бурранда хусом бояд кард [3, с.163]*

ва мавриде бо сухани дурру марҷонгунаш худ нозидаву болидааст:

*Чуз ту зи ҳаво даме кӣ созад
Чандин сухани чу дурру марҷон? [3, с.405].*

Ба наҳве ки дарёфтем, Ҳақим Носири Хусрави Кубодиёни чуз ин ки дар назарияи суханшиносӣ тасаллут доштааст, дар заминаи тасвири имконоти дастурии вожаҳои низ моҳир будааст. Ба ин васила вожа ва таркибҳои офаридааст, ки ганҷинаи забони мо аз ҳисоби онҳо такмил ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Хусрав Носир. Куллиёт. ҷ. I / Носири Хусрав / Таҳия ва талдури Аликӯл Девонақӯлов, Сурайё Раҳимзода, Меҳримох Бақоева, Абӯсаид Шохӯморов, Лола Саломатшоева, Эраҷ Басир. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 327 с.
2. Хусрав Носири Кубодиёни. Вачҳи дин / Носири Хусрави Кубодиёни. Таҳия ва тавдини Аликӯл Девонақӯлов ва Нурмуҳаммад Амиршохӣ. – Душанбе: Амри илм, 2002.
3. Хусрав Носир. Девон / Носири Хусрав / Бо муқаддимаи Сайид Ҳасан Тақизода. – Техрон: «Асотир», 1378. – 816 с.
4. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ/Таҳияи Амон Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.

5. Фарҳанги мухтасари Шохнома/Тартибдиханда Иброҳим Ализода. Таҷдид, тартиб, тақмил ва таҳрири Ҳафиз Рауфов ва Зоҳир Аҳрорӣ.– Душанбе: Адиб, 1992.
6. Лугати фурс. Навиштаи Абумансур Аҳмад бинни Алӣ Асадии Тӯсӣ. Нашри Эрон/Ба тасҳех ва таҳияи Фатхуллоҳ Мучтабой ва Алӣ Ашрафи Содикӣ/ Нашри Эрон.–Техрон: Ширкати саҳомии интишороти «Хоразмӣ»,1366.–248 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1.–Москва: Советская энциклопедия, 1969.–952 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2.–Москва: Советская энциклопедия, 1969.–952 с.
9. Лугатнома Ҷ. 8. Нашри Эрон. /Зери назари Муҳаммад Муъин ва Сайид Ҷаъфар Шаҳриёрӣ/ –Техрон: Интишороти «Нигоҳ», 1345.–605 с.

РОЛЬ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ СУХАН В ПОЭЗИИ НОСИРИ ХУСРАВ

Носири Хусрави Кубодиёни в своем бессмертном творчестве придает большое значение роли речи в обществе . В 340 случаев он упоминает о значении слова, где встречаются понятия калом, кавл, хадж, лафз и другие. Из числа обсуждаемых слов, мы решили высказываться о словообразовательных возможностях термина сухан.

Ключевые слова: роль, Носир Хусрав, избранные произведения, речь, слово, синонимы, словосочетание.

THE ROLE OF WORD-FORMATION AND SPEECH IN THE POETRY OF NOSIRI KHUSRAV

Nosiri Khusrav gives the large value role of speech in society in the immortal work, he mentions about the value of word, where concepts an excrement, promise, hadj, speech at al . From a number the discussed words, we speak out about word-combination possibilities of termine of speech.

Keywords: role, Nosiri Khusrav, select works, speech, word, synonyms, word-combination.

Сведения об авторе:

Анварӣ Сулаймон - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания языка и литературы Таджикского национального университета. Тел.: (+992) 936003310.

About the author:

Anvari Sulaymon - Tajik National University, candidate of philological science, associated professor of the department of Tajik language and the method of teaching Tajik literature and language. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 936003310

АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ ПРОЗВИЩ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Баротзода Ф.К.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В современном языкознании и гносеологии особо подчеркивается огромное значения языка в процессе познания. Язык во многом организует и формирует чувственное познание: через язык осуществляется подключение отдельных фактов чувственно-эмпирического опыта каждого конкретного человека к знаниям о существенных связях и отношениях того реального мира, в котором он живёт и действует.

В психологии подробно описаны уровни отражения мышление человека, окружающего мира. А.Г.Маклаков выделяет «ощущения» как отображения объективной реальности с помощью определенного органа чувств, «восприятия» как синтез всех ощущений, «представления» как мысленные образы, возникающие на основе памяти о предшествующем восприятии, если при этом задействована творческая переработка информации, то это представления воображения [2, с. 77]

Представление считаются высшей ступенью чувственного познания и в то же время низшей ступенью рационального познания. Поскольку представления в некоторой степени являются обобщенными образами, они близки к понятиям.

Понятие - форма мысли, отображающая самые существенные **признаки объектов и явлений** окружающего мира. Понятия отображаются терминами - специальными лексическими единицами. При этом многие слова в обычной речи используются для обозначения представлений, а в ситуации научного мышления – для обозначения понятия. С.В.Гринев Гриневич уточняет, что «разница между словом и термином объективно обусловлена тем, что они отражают явления разных уровней мыслительной деятельности – научное мышление и бытовое оперирование представлениями» [4, с.28].

Исследования социальной обусловленности развития лексики, особенности процесса её обогащения и семантического расширения, становления и функционирования словообразовательных моделей таджикского языка является одной из задач лексиколога. Подход от описания лингвистических фактов к анализу социальных причин, вызвавших эти факты единственный путь

который может дать эффективные результаты в исследовании этой проблемы. Кроме того выбор такого подхода диктуется самой проблемой изучения лексики в её социально – обусловленных изменениях. Взаимодействие внутренних и внешних закономерностей развития языка наиболее ярко отражается в лексической системе. О.С.Ахманова считает, что социолингвистика как наука о корреляциях между определенными социальными фактами или явлениями и лингвистическими процессами должна начинаться с лексики, потому, что именно этот аспект наиболее непосредственно реагирует на все изменения в общественной жизни. Следует отметить, что социальная природа языка всегда привлекала внимание лингвистов. Анализируя закономерности функционирования таджикского языка в разные исторические эпохи, Н.А. Маъсуми выявил характер причинных отношений между языком и социальной структурой, научно обоснован взаимобогащение языка и социального процесса. На основе огромного фактического материала он доказывает проницаемость языка к социальным влияниям и его активное воздействие на общество, на социальный процесс. В своём книге «Язык и время», Ш. Рустамов дал оценку трудам языковедов по различным областям таджикской лингвистики на широком фоне языковых фактов на материалах исследований как таджикских, так и других советских лингвистов. Лексика таджикского языка за полувековой период своего существования совершает поступательное развитие, совершенствуется, обогащается и развивается. Она в значительной степени самосовершенствуется, что происходит в результате общего развития языковой системы. Лексическая система таджикского языка охватывает общенародное словарное богатство, которое отражается в научной и художественной литературе, в народном эпосе и в живой разговорной речи [5, с. 54-58]. Диалект развития языка, замечает В.Н.Ярцева проявляется в том, что при неразрывном изменении он сохраняет всё время свою устойчивость и в каждый данный момент предстаёт как системе закономерной самостоятельностью своих частей. Важной закономерностью развития лексики таджикского языка является увеличение её терминологического пласта, который интенсивно развивается. Это связано с научно-технической революцией, автоматизацией и технологической инновации.

Проблема развития языка по внутренним законам – особая и актуальная проблема, требующая хорошего изучения фактической истории языка на всем пути его развития, при учете того, что язык является определенной системой, потому что изменение одних явлений языка и отражается на состоянии других.

Процесс развития лексического состава, его изменения происходят путём непрерывного обогащения, совершенствования, ведущего к накоплению и увеличению словаря, нельзя не видеть, что происходит и утеря некоторых слов, исчезновение их из активного словарного пользования, но слова в языке исчезают значительно меньше, чем их прибывает. Следовательно, изменяется жизнь общества – изменяется и словарный состав языка.

Обогащение таджикской лексики происходит по законам, зависимым и от общественных факторов, и от законов внутреннего развития языка как системы.

Заимствование, исчезновение и появление новых слов в большей части зависит от общественных факторов.

Совершенно иным закономерностям подвергается развитие грамматического строя таджикского языка: его изменения и обогащения идёт по внутренним законам развития языка.

Главное в словарном составе языка – основной словарный фонд, куда входят и все корневые слова, как его ядро. Он гораздо менее обширен, чем словарный состав языка, но он живет долго, в предположение веков и даёт языку базу для образования новых слов.

Как известно основной частью лексики любого языка является корневые или первообразные слова. Именно они составляют важный источник обогащения словарного фонда всякого языка. Лексика таджикского языка богата словами относящихся к кличкам и прозвищам отражающими своеобразие ландшафта, природных условий той или иной местности, особенности хозяйственной деятельности, быта и уклада жизни наследия. Лексика таджикского языка состоит как из предметной, так и не предметной лексики и называет предметы, реалии, явления, отношения к различным отраслям материальной культуры и т. д. Например: Продуктивным источником образования прозвищ и кличек являются апеллятивы, принадлежащие к следующим тематическим пластам:

1. Биологические свойства человека, отражающие внешний вид или физический недостаток: *Дастбуча «безрукий», Дароз «длинный», Доки «польный», Калтапоча «хромой»* (букв. «коротконогий»), *Калакаду «большая голова», Кур «слепой», Кавокбаланд «с высоко посаженными бровями», Муилаб «усатый», Нозук «нежный», Қалам «острый»* (букв. «карандаш»), *Қош «бровастый»* и др.

2. Этнонимы: *Гуржи «грузин», Қазоқ «казах», Ирони «иранец».*

3. Род занятий: *Бақол «бакалейщик», Гурков «могильщик», Гулқор «садовод», Дехқон «крестьянин», возделывающий землю, Дойа «повитуха», Заргар «ювелир», Кафтарбоз «любитель голубей», Курпадуз «женщина, стегаящая одеяла», Мошиндуз «портной», Қайроқнавоз «танцор с камушками», Қозӣ «судья».*

4. Географические прозвища обозначающие территориальное прохождение: *Балхи* «родом из г. Балхи», *Богдади* «родом из г.Богдад», *Бойсуни* «родом из г.Бойсуни», *Кулоби* «родом из г.Кульбаба», *Самарканди* «родом из г.Самарканда», *Туркистони* «родом из г.Туркестана», *Шахрсабзи* «родом из г.Шахрсабза», *Хисори* «родом из г.Гиссара» [3, с.598].

5. Метафорические прозвища, связанные со словами, обладающие образным значением: *Бури* «волкообразный», *Гов* «короваобразный», *Пирик* «кошкообразный», *Хирс* «медведообразный», *Чуча* «цыплятообразный», *Моҳ* «дунолика», *Ношоти* «пухленькая» (букв. «группа особого сорта») [1, с.59].

В основной словарный фонд, как и в словарь языка в целом, входят слова, которые образовались в процессе трудовой деятельности, в быту, при общении с другим людьми. Наш основной словарный фонд выработанный нашими предками и являющийся древнейшим свидетельством исконной самобытности в деле образования своего родного языка хранит в своем составе немало слов из языков других народов, с которыми приходилось сталкиваться. Достаточно назвать те иноязычные слова, которые наличествуют в таджикском языке, перенесённые из других языков тогда станет ясным, что и здесь язык обогащался в зависимости от жизни общества, в зависимости от столкновения, сближения людей по тем или иным причинам. Дипломатические отношения, торговые и культурные связи в которые вступали народы, содействовали взаимной передаче слов из одного языка в другой. В более поздние времена, когда таджики стали иметь сношения с западными народами, к нам пришли слова и из западноевропейских языков.

Словарный состав современного таджикского языка, сформировался из чрезвычайно богатого словарного состава классического языка, который был представлен такими блестящими поэтами-писателями, как Рудаки, Фирдоуси, и др. сдвигами в развитии культуры промышленности и науки, происшедшие в Таджикистане, привели к обогащению словарного состава таджикского языка. Таджикский национальный язык принадлежит к числу языков с богатой литературной традицией, и он, как основная форма национальной культуры, обслуживает все сферы жизни и деятельности таджикского народа определяет её объём и состав, лексика таджикского языка обогащается и развивается путем образования новых слов, как на базе собственного словарного материала, так и за счет словарных заимствований из русского языка и интернациональных терминов.

Следовательно, обогащения языка, расширение его словарного состава идёт только через общество в целом, а не отдельные личности, закрепляет то или иное слово в общенародном языке, начинать употреблять его в общении.

Иностранные слова, входящие в состав таджикского языка, осваиваются, подчиняются законам таджикского произношения и грамматического строя и таким образом, постепенно усваивается всем обществом. И в данном случае, как видим, на язык, на его рост и развитие влияют общественные факторы, так как жизнь лексического состава языка зависит от форм жизни народа и общества. Однако, рассматривая зависимость развития того или иного языка от развития общества, необходимо помнить о том, что всякий язык развивается по своим внутренним законам, что язык это определенная система, имеющая свои структурные особенности и внутренние законы своего развития, свойственные данной системе соотношений звуковых комплексов, морфологических элементов, синтаксических структурных единиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Даниелова Х.А. Гэбраизмы в таджикском диалекте ср. аз. евреев. / Х.А. Даниелова Дихрония и синхрония в лингвистических исследованиях. –М., 1988, 59 с.
2. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков - СПб.: Питер, 2001. – 77 с
3. М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ Фарҳанги забони тоҷикӣ, қисми 1 Нашриёти «Советская Энциклопедия» / Шукуров М.Ш., Капранов В.А., Ҳошим Р., Маъсумӣ Н.А. – Москва, 1969, 952 с.
4. Основы антропологистики: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / С. В. Гринев-Гриневич, Э. А. Сорокина, Т.Г. Скопнок. - Москва: Академия, 2008. – С. 122. – 28
5. *Рустамов*, Шарофиддин. *Язык и время* / Шарофиддин *Рустамов*. - Душанбе: Ирфон, 1981. – С. 54-58
6. Ярцева В.Н. Языкознание: большой энцикл. Словарь / В.Н. Ярцева. под ред. 2-е (репринт.) изд. - М.: Большая Рос. энцикл., 1998. - 685 с.

АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ ПРОЗВИЩ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена анализу лексики прозвищ в таджикском языке. В современном языкознании и гносеологии особо подчеркивается огромное значение языка в процессе познания. Язык во многом организует и формирует чувственное познание: через язык осуществляется подключение отдельных фактов чувственно-эмпирического опыта каждого конкретного человека к знаниям о существенных связях и отношениях того реального мира, в котором он живёт и действует.

Представление считается высшей ступенью чувственного познания и в то же время низшей ступенью рационального познания. Поскольку представления в некоторой степени являются обобщенными образами, они близки к понятиям.

Исследования социальной обусловленности развития лексики, особенности процесса её обогащения и семантического расширения, становления и функционирования словообразовательных моделей таджикского языка является одной из задач лексиколога.

Ключевые слова: языкознания, язык, опыт, исследования, знания, процесс, познания, развития, морфология, синтаксис.

THE ANALYSIS OF THE VOCABULARY OF NICKNAMES IN TAJIK LANGUAGE

This article is devoted to the analysis of the vocabulary of nicknames in Tajik language. In modern linguistics and epistemology, the great importance of language in the process of cognition is emphasized as well. The language largely organizes and forms sensory cognition: through language, the connection of individual facts of the sensory-empirical experience of each individual person to the knowledge of the essential connections and relations of the real world in which he lives and acts is carried out.

Researcher considered the highest level of sensory knowledge and at the same time the lowest level of rational knowledge. Since the researchers have extent generalized images, they are close to concepts.

Research of the social conditionality of the development of vocabulary, features of the process of its enrichment and semantic expansion, formation and functioning of word-formation models of the Tajik language is one of the tasks of the lexicologist.

Keywords: linguistics, language, experience, research, knowledge, process, cognition, development, morphology, syntax.

Сведения об авторе:

Баротзода Фаизиддин Камолиддин – кандидат филологических наук, доцент Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Tel: (+992) 93-455-50-66.

About the author:

Barotzoda Faiziddin Kamoliddin – Ph. D. in Philology, docent, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy, Tel: (+992) 93-455-50-66.

САЙРЕ ДАР АТРОФИ ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ ИСТИЛОҲИ «ГЎШТИН»

Шафратов А.Н.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Қувваозмоиҳои тан ба тан дар гузаштаҳои наздик ва дур на танҳо барои инкишофи ҷисмонии ҷавону наврасон муҳим буд, балки вусъати гӯштингирӣ барин як навъи маъмули он баҳри аз ҳамлаи роҳзанон ва душманони марзу бум дифоъ карда тавонистани афрод ва низомӣён воситаи камхарчу дастрас маҳсуб меёфт. Истилоҳи **гӯштӣ** сайри таърихии аҷибро аз сар гузаронида, ҳамчун як навъи қувваозмоиҳои тан ба тан бо се шакли таркиби овозӣ: **қустӣ**, **қуштӣ**, **гӯштӣ** дар гузашта маъруф будааст. Масалан, дар абёти зерини Асадии Тӯсӣ дар асрҳои X-XI мавриди истеъмол қарор доштани истилоҳи **қуштӣ** зикр мешавад:

Сипурдӣ ба ҳангом гаҳ молу мил,

Фигандӣ ба қуштӣ кӯпол тил [Гул. адаб. 1, 1975, 138].

Ё ин ки:

Забун кардаст Испандиёри далер,

Ба қуштиши овард Сӯҳроб ба зер [Гул. адаб. 1, 138].

Камол Исмоили Исфаҳонӣ дар назми худ истилоҳи қустиро истифода бурдааст:

Бар ёди ман рас акнун, к-аз дастҳои баста,

Бо чун фалак ҳарифе бояд гирифт қустӣ [ФЗТ, 1, 576].

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ вожаи қуштӣ истеъмол ёфтааст:

Бад-он то бигардем фардо яке,

Ба қуштӣ гароем мо андаке [ФЗТ, 1, 576].

Калимаи **қустӣ** дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин тафсир шудааст: «маъхуз аз **қустан**, ки ба маънии «молидан» аст ва ба маънии **қӯфтан** низ ва маҷозан ба маънии он ки «ду шахс истода бо ҳам овехта зӯрозмоӣ кунанд» (2.1987, 169). Дар шакли **қаштӣ** ба маънои «қуштӣ» ва аз рӯи таҳқиқ ин лафз бад-ин маънӣ ба сини муҳмала аст, мансуб ба **қустан**, ки ба маънии «қӯфтан» аст. Чун ду кас ба ҳам **қуштӣ** гиранд, яке мар дигарро меҳада, ки бар замин бикӯбад, яъне, **қустӣ** таҳқиқ шуда [2.1987, 170].

Истилоҳи **кустан** дар шакли **кӯстан** низ тавзеҳ ёфтааст [2. 1987, 183]. Дар фарҳангномаи мазкур аз истилоҳи **гули кушпӣ** ёд мешавад, ки он ба тариқи зайл ташреҳ ёфтааст: «**гули кушпӣ**-ба маънии гуле, ки паҳлавоне ба иродаи кушпназди паҳлавони дигаре фириштад ва ин расм дар вилоят шоъе аст» [2. 1987, 197].

Аз баррасии масъала чунин метавон натиҷаманд шуд, ки аз масдари **кустан** ба маънии «кӯфтан» аввал шакли **кустӣ** ва баъдан таркиби овозии **кушпӣ** ва **гӯшпӣ** дар зерӣ таъсири омилҳои фонетикӣ пайдо шудаанд.

Вожаи **кустӣ/кушпӣ** дар забони адабии тоҷик ба маънои дигари нисбатан қадимтар – «зуннор, ресмоне, ки тарсоён ва бараҳманон бар камар мебастанд, камарбанди махсуси зардуштиён» низ молик будааст, ки ин чихатро дар нигоштаҳои Хусравӣ мушоҳида кардан мумкин аст:

*Бар камаргоҳи ту аз **кустӣ** ҷавр аст, буро,
Чӣ касӣ бехуда **куштию** чӣ бандӣ камар? [ФЗТ. 1,576].*

Ё ин ки истифодаи шакли **кушпӣ** ба маънои фавқ дар дар «Шоҳнома» ба ин тариқа сурат гирифтааст:

*Ба бурзу фари шоҳи эронӣён,
Бибандед **кушпӣ** ҳама бар миён [ФЗТ. 1, 576].*

Муҳаммад Ризо Исмоилӣ ба таърихи пайдоиши ин намуди варзиш мароқ зоҳир намуда навиштааст: «**Кушпӣ** ба маънои зӯрозмоии тан ба тан ва бидуни аслиха омилӣ таъинкунандае барои пирӯзӣ дар ҷангҳои бостон буд ва ба ҳамин иллат бахше аз тамриноти Низомӣ ба шумор мерафт. Маншаи он ба таври дақиқ мушаххас нест. Номи **кушпӣ** аз камарбанди зардуштиён бармеояд, ки дар забони паҳлавӣ «кустик» ва дар форсӣ «кушпӣ» гуфта мешавад. **Кустӣ** аз паҳм бофта мешуд ва онро дар ҳангоми ниёиш бар рӯи пирохани беостин мебастанд. Истилоҳи **кушпӣ гирифта** низ аз ҳамин гирифта шудааст ва дар воқеъ, ба маънии камарбанди яқдигарро гирифта аст. Муборизаи Рустам ва Сӯҳроб дар «Шоҳномаи Фирдавсӣ аз **кушпихо** маъруфи Ирони бостон аст» (1391, 39). Феълӣ таркибии **кушпӣ гирифта** аллакай дар асри XI дар назми Низомӣ ба таҳаввулоти савтӣ дучор омадааст:

*Чунин омадаст аз бузургони тир,
Ки бо ҳеч нодошт **кушпӣ мағир** [ФЗТ.1, 301].*

Истилоҳи **ҳариф** ба маънои «рақиб, тарафи муқобил дар ҷанг, бозӣ ё мусобиқа асосан ба кор рафта, дар забони адабии классикӣ ва дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ бо ҳамин маънову шакли овозӣ дар истеъмол мебошад, масалан, дар ашъори Низомӣ омадааст :

*Зи шоҳони гетӣ дар ин гори ҷсарф,
Киро буд чун ман **ҳарифе** шигарф [ФЗТ.2,733].*

Вожаи **довар** ба маънои «қасе, ки одилона ҳукм мекунад, соҳиби адлу дод» бошад, дар гузашта ва забони адабии ҳозира бо ҳамин шаклу маъно ҳамчун истилоҳи соҳаи варзиш ба маънои «ҳакам» дар истеъмол мебошад ва дар сабақҳои варзишӣ муродифи истилоҳи **судья** мебошад. Вазифаи **довар** муайян намудани ғолиби мусобиқа махсуб меёбад. Дар гузашта вазифаи довар ва ё сардоварро калонсолон ва мӯйсафедони соҳибтаҷриба, ки нозуқиҳои варзиши гӯштингириро медонистанд, иҷро мекарданд. Ба ҳамин маънӣ Низомӣ чунин овардааст:

*Пире аз бихрадон гузин карданд,
Номи ӯ **довари** замин карданд [ФЗТ,1,382].*

Истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ таърихан ба гунаҳои овозии **гӯшпӣ, кустӣ, баъдтар кушпӣ ва гӯшпӣ** густариш ёфта, имрӯз муодили охири он бештар маъруфият пайдо кардааст. Варзиши **гӯшпӣ** дар забони адабии ҳозираи тоҷик муродиф ва ё муодили махсуси худро бо унвони **гӯштингири** низ дошта, ба навъҳои гуногун гурӯҳбандӣ мешавад, ки ҳар яке аз он навъҳо қоидаву қонунҳои хоси худро дорад ва бо истилоҳҳои махсус номгузорӣ мешаванд. То ҳол навъҳои зерини **гӯшпӣ**, аз қабилӣ **гӯшпини милӣ**, **дзю-до**, **гӯшпини тарзи озод**, **самбо**, **гӯшпини юнонӣ-римӣ**, **гӯшпини кураш** ва ғайра дар низоми варзиши ҷаҳонӣ маълуму машҳуранд.

Ҳар яке аз ин анвоъи **гӯшпӣ** вобаста ба маҳали пайдоишашон номгузорӣ мешаванд. Масалан, **гӯшпини кураш** дар Ўзбекистон ва шимолӣ Тоҷикистон, **дзю-до** дар Чопон ва дар байни қавмҳои

эронинажод **гӯштини миллии тоҷикӣ** маъруфият доранд. Гӯштини миллии тоҷикӣ бо қоидаву қонун ва истилоҳоти марбути худ месазад, ки мавриди тадқиқи таҳқиқи махсус қарор дошта бошад.

Чунин истилоҳот дар мусобиқаи **гӯштини миллии** истифода мешаванд: 1. Истилоҳоте, ки ба рафти гӯштин дахл доранд: **дараҷаи вазнҳо (яъне, ба ҳисоб гирифтани вазни варзишгарон), фароғат дар байни қувваозмоӣ, табақабандии гӯштингирон, ба ҳисоб гирифтани вақт, назорати тиббӣ, муайян намудани ҷой** ва ғайраҳо.

2. Истилоҳоте, ки дар мавриди муайян намудани паҳлавонони ғолиб доварон истифода мекунад. Дар мусобиқоти гӯштин барои аниқ намудани паҳлавонони болодаст се марҳила вучуд дорад, ки дар ин бобат истилоҳоти зерин ба кор мераванд: **ғолибияти соф, ғолибият бо афзалияти калон, ғолибияти бо афзалияти хурд.**

3. Истилоҳоти марбут ба анвои мусобиқоти гӯштини миллии тоҷикӣ. Дар мусобиқаи гӯштини миллии тоҷикӣ чунин вожаҳо мавриди истифода қарор мегиранд: **шахсӣ, даставӣ, шахсӣ-даставӣ, дараҷавӣ.**

Дар ташкил ва гузаронидани намудҳои сабақат дар гӯштини миллии тоҷикӣ мутахассиси ҳамин соҳа А. Рачабов дар асари худ «Варзиши миллии тоҷикон» чунин истилоҳотро ба қалам додааст: **даврат** – иштироки ҳамаи аъзоёни даста шарт аст, **хориҷшавӣ** – баъди мағлубият иштирокчи дигар имконият надорад, **омехта** – дар мусобиқаҳои даврагӣ (104, 20-23). Варзиши гӯштин моҳияти ҷаҳонӣ дорад ва вобаста ба гузариши худ шаклҳои гуногун пайдо менамояд.

4. Истилоҳоте, ки доварон ҳангоми афтидани ҳариф ба замин истифода мебаранд. Дар афтодани ҳариф ҳангоми гӯштини миллии аз чунин истилоҳот истифода ба амал меоранд: **ҳалол, паҳлӯ, бадан, тахтапушт, якпаҳлӯ, башикам, ҳалук, ҳалуки дарун, сари севчӣ, пойбанд** ва ғ. Дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ **якпаҳлӯ** афтидани гӯштингирро **говғел ваё «ҳаром»** ҳам мегӯянд.

5. Истилоҳоти ифодагари номи либосҳои паҳлавонон. Дар ифодаи номи сару либоси гӯштингирон низ вожаҳои махсус ба кор бурда мешаванд: **ҷелак**-дарозиаши то зону, **шалвор**-аз матои пахтагин ва хеле кушод, **маҳсӣ**-аз матои чармин, **камарбанд** (баъд аз гиреҳ дарозиаши 20-30 см бошад). Имрӯзҳо зимни номгузориҳои либоси паҳлавонон истилоҳи яқтакро ҳам вобаста ба ранги он—сафед, кабуд, сурх ба кор мебаранд.

6. Истилоҳоте, ки ба рафти сабақат дахл дорад. Доварон ҳангоми гузаронидани намоиши гӯштин корро аз муаррифии паҳлавонон оғоз намуда ва баъд чунин истилоҳотро истифода мебаранд: **гирифтган** (гиред)- оғози мусобиқа, **ғолиб**- эълони паҳлавони ғолибомада, **ҳалол**- ғолибияти комил, дар мавриди эълони паҳлавонони ғолиб, **паҳлӯ**-якпаҳлӯ афтидани ҳариф, **истодан** (ист, истед)-манъ кардани рафти гӯштин. Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ камарбандро **локӣ** мегӯянд.

7. Номи ҷазоҳое, ки довар эълон мекунад: **танбех** (огоҳӣ), **хориҷ** (аз майдон баровардани паҳлавон), **диққат** (аз паҳлавон хушёрӣ талаб намудани довар).

8. Унвонҳои доварон дар мусобиқоти гӯштин. Унвонҳои ҳакамони сабақати гӯштин бо ибораҳои махсуси ҳамин соҳа ифода мегарданд: довари Б/М дараҷаи 6-ум, довари Б/М дараҷаи 5-ум, довари Б/М дараҷаи 4-ум, довари Б/М дараҷаи 3-ум, довари Б/М дараҷаи 2-ум, довари Б/М дараҷаи 1-ум, довари Б/М дараҷаи оӣ, довари мумайизи дараҷаи 1-уми Б/М, довари мумайизи мумтози дараҷаи Б/М.

9. Истилоҳоте, ки ба амалиёти паҳлавонҳо дахл доранд. Гӯштини миллии тоҷикӣ бо тарзу усулҳои гуногун сурат гирифта, дар он амалиёти паҳлавонон шаклҳои хархела дорад. Аз ин рӯ, истилоҳоти ин соҳа низ яқрағ нестанд: **ҳалук (алук), пешпой додан, паспой задан, доштган аз қисмати болои пой, аз болои шона партофтган.** Истилоҳи **партофтган** низ хоси гӯштини миллии буда, он дар се шакл ифода меёбад: **партофтгани одӣ, бо роҳи фиреб, аксуламал.** Дар лаҳҷаҳои забонамон истилоҳи **ҳалукро** боз дар шакли **ҳаллуки Искандарӣ** ва муродифи он вожаи **чил** (чил андохтан) ҳам кор мефармоянд.

Дар охир ҳаминро бояд зикр намуд, ки забон вобаста ба инкишофи ҷамъият тараққӣ мекунад ва таркиби луғавиашро бой мегардонад. Истилоҳи **гӯштин** маҳз бо шарофати инкишофи варзиш бо истилоҳоти соҳаи худ, ки чанде аз онҳоро номбар намудем, боиси бою ғани гаштани таркиби луғавии забонамон гардидааст.

Солҳои охир дар Тоҷикистон навҳои гуногуни гӯштин тараққӣ карда истодаанд, ки онҳо бо истилоҳоти марбут ба худ ифода меёбанд. Аксарияти ин истилоҳот хусусияти иқтибосӣ доранд ва торафт дар забони тоҷикӣ мавқеъ пайдо карда истодаанд. Аз ҷумла, **самбо** (самозащита без оружия),

дзю-до, римӣ - юнонӣ ва амсоли инҳо аз хамин қабиланд. Ин вожаҳо ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ ворид гардиданд.

Дар ғуштини самбо, дзю-до ва римӣ - юнонӣ истилоҳоти зерин ба қор мераванд: 1) Номи либосҳо: **челак, тагпӯш, миёнбанд, пойафзоли чармин**. 2) Дараҷаи вазнҳо: **48, 52, 54, 57, 62, 68, 74,78, 86, 97, 100, 120 кг**.

Пайдоиши ғуштини самбо ба соли 1920-ум рост меояд ва макони пайдоиши он собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аст. Намуди дигари ғуштин, ки ҳоло хеле маъмул гаштааст, **дзю-до** мебошад, ки он соли 1978 дар Ҷумҳурии Ҷопон пайдо шудааст. Ҷои гузаронидани қувваозмоиҳо дар ин навъи ғуштин болои гилемҳои махсус-**татами** мебошад. Номгӯи либосҳо дар ин намуди ғуштин инҳоянд: **челак (қимано), тагпӯш, камарбанд**.

Намуди дигари ғуштин ғуштини **юнонӣ-римӣ** мебошад. Ин намуди ғуштинро франсавӣ низ мегӯянд, вале онро асосан юнониҳо ривоч додаанд. Таърихан он дар Франция дар асри XIII пайдо шудааст.

Дараҷаи вазнҳо: **55, 60, 66,74, 84, 97,100, 120 кг**. Номгӯи либосҳо дар ин намуд чунин аст: **челак, шалвар, пойафзоли чармин, тагпӯш**.

Ба хамин тариқ, қайд намудан ҷои аст, ки забон ҳамқадами ҷомеа ба шумор рафта, пайдо шудани ҳар як навъи варзиш ба таркиби луғавии забон истилоҳи наvero ворид месозад. Бинобар ин, дарёфтган ва умумӣ гардонидани калимаҳои истилоҳзед ба шарҳу тавзеҳи маъноӣ хусусиятҳои луғавии ин қабил калимаҳо барои рушди таркиби луғавии забонамон мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Амид Ҳасан. Фарҳанги Амид. – Тоҳрон: Амири Кабир, 1373.-1254 с.
2. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар „Шоҳнома“.-Душанбе: Маориф, 1994.-120 с.
3. Аҳманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Наука, 1966.-605 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. -Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Гулшани адаб. Ҷилди 1.—Душанбе: Адиб,1975.
6. Исмоили Мухаммад Ризо. Тарбияти баданӣ ва варзиш. –Тоҳрон, 1391.—313 с.
7. Луғати русӣ-тоҷикӣ истилоҳоти варзиш (мурағиб Н. Турсунов). –Душанбе, 1985.-185 с. 92.
8. Мухаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот (тахияи А. Нуров), ҷ. 1.-Душанбе: Адиб, 1987.-480 с.
9. Мухаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот (тахияи А. Нуров), ҷ. 2.-Душанбе: Адиб, 1988.-416 с.
10. Сафаров Ш. Бозиҳои миллӣ ҳамчун тамаддуни халқи тоҷик. –Душанбе: Матбуот, 2011. –328 с.
11. Сафаров Ш. Таърихи бозиҳои миллӣ халқи тоҷик.—Душанбе: Мубориз, 2015.– 525 с.
12. Словарь иностранных слов. –М.: Русский язык,1987. –608 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.-М.: Советская энциклопедия, 1969.- 951 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.-М.: Советская энциклопедия, 1969.-996 с.
15. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Ҷилди 1. Душанбе: Девашич, 2004.-388 с.
16. Фирдавӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилди 1.—Душанбе: Адиб, 1986.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СПОРТИВНОГО ТЕРМИНА «ГУШТИН» В РАЗНЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ ЭТАПАХ

В данной статье история становления с противного термина «Борьба» (Гуштин) в таджикском языке впервые было исследовано в разных исторических этапах. Автор на основании прозы классической литература, определил термины которые обозначают единое значение-Борба (гуштин), как кушти, кости, гушти, гуштин, каторое было использовано в шахмате Фирдоуси, Ғиёс Ул-луғат, Мухаммада Ғиёсиддина и других классических литераторов.

Ключевая слова: *Гушти-* (борьба), *кушти-*(борьба), *кости-*(борьба), *гуштин-*(борьба), *довар-* (судья), *галабаи соф-*(чистая победа), *мусови-*(ничья), *самбо-*(самбо),*дзюдо-*(дзюдо), *мат-*(мат), *юнони римӣ-*(греко римичский)

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF SPORT TERMINOLOGY WRESTLING (ГУШТИН) IN DIFFERENT HISTORICAL SPHERE

In this article had written the sport terminology in Talik classic literature and its relationship with the military terminology.

In Tajik language some sport terminology used in military sphere, but in sport it means the other.

This terminology: arrow (тагпӯш), sword (шамур), hammer (ҳаммер) etc.

The author managed to use this group of words giving the word effective and expressive coloring, give example of classic poets as Asadi Tusi, Firdousi, Hasan Amid etc.

Keywords: *arrow spear, target, knife, hammer, rope, sword.*

Сведения об авторе:

Шафоатов Азал Нусратович – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Института физической культуры Таджикистана имени С. Рахимова, Тел: (+992) 985074419

About the autor:

Shafoatov Azal Nusratovich - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Languages Institute of physical training of Tajikistan named after S. Rakhimov Phone: (+992) 985074419

УДК: 4+42

**УСУЛҲОИ ТАРЧУМАИ ИФОДАҲОИ ИДИОМАТИКИИ
ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ АНГЛИСИ**

Наврузишоев Б.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тарчума як соҳаи бисёр мураккаби эҷодист, ки мутарҷим асари бадеии як забонро яқлухт дар тафаккури худ ҳазм намуда, рӯҳ, мазмуну мундариҷаи ғоявӣ, хусусиятҳои бадеӣ, ҷиҳатҳои миллий ва сабки эҷодии ҳамон асари муаллифро ба назари эътибор гирифта, онро ба дигар забон мегардонад.

«Ифодаҳои идиоматикӣ чунин воҳидҳои фразеологӣ махсуси забонамонро ташкил медиҳанд, ки бо мазмуни яқлухту пуробуранг ва соҳти ба қисмҳо ҷудонашавандаи худ ба калимаҳо наздиқӣ доранд. Чунончи, ифодаҳои серистеъмоли **гули сари сабад** - азиз, сара; **ҳарчи бодо бод** - таваккал; **салмаи сақат** - нолозим, барзиёд; **нури дида** – фарзанд; **дами гарм** – хӯрок; **гӯш ба қимор** – ҳушиёр; **арақи чабин**- меҳнати сахт қардан; **ба чаши расидан** – намудор шудан; **аз роҳ задан** – касеро, чизеро фиреб додан ва ибораю ҷумлаҳои зиёди дигари ба ин монанд ба гурӯҳи ифодаҳои идиоматикӣ дохил мешаванд» [Маҷидов, 29].

Дар он тобишҳои маъноии воҳидҳои фразеологӣ, заминаи бадеии ташаккули онҳо, ҷиҳатҳои услуби фардии нависанда дар ифодаи ин унсурҳои забон ва тарҷумаи он ба забони русӣ баррасӣ мегардад [1.110].

Ба гуруҳи хусуситҳои муҳиму фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ пеш аз ҳама, ифодаи маъноӣ яқлухти ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда, устувории таркиби лексикӣ, аз байн рафтани алоқаҳои зиндаи синтаксисии ҷузъҳои таркибӣ ва ё то андозае хира шудани алоқаҳо ва тамоюли умумихалқии онҳо дохил шуда метавонанд. Ғайр аз ин як гуруҳи воҳидҳои фразеологӣ бо хосиятҳои махсуси идиоматикашон аз дигар забонҳо фарқ карда меистанд.

Ифодаи маъноӣ яқлухти ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда аз хусусиятҳои муҳими воҳидҳои фразеологӣ аст. Воҳидҳои фразеологӣ бо маъноӣ яқлухт ва тобишу оҳангҳои фардии худ маъноӣ махсусро ба вучуд меоваранд. Ин хосияти муҳими воҳидҳои фразеологӣ дар таркибу ибораҳои **break the came's back** - косаи сабри касе лабрез шудан, боиси бадбахтӣ шудан, бегоқат шудан, **heart and soul** - аз таҳти дил, бо ҷону дил, самимона, **back and edge** - бо тамоми қудрат мушоҳида карда мешавад.

Яқлухтмаъноии воҳидҳои фразеологиро чунин далел ҳам тасдиқ карда метавонад, ки на ҳамавақт онҳо муродифи луғавии худро доранд. Дар тоҷикӣ *сандуқи сина*, *ангушти шаҳодат*, *дами бало*, *дӯст доштан* ва амсоли инҳо дар шакли калимаҳои ҷудогона синоним надоранд ва бисёре аз онҳо дар забонамон багуруҳи воситаҳои ягонаи ифодакунандаи ин ё он мафҳумҳои ҳаёти дохил мешаванд.

Масалан: **sugar baby**-маъшӯқа, маҳбӯба, **at the back of beyond**- дар ақсои олам, **back and delly** - озуқа ва пӯшока, сарулибос.

Ба ин тарик, ифодаи маъноӣ яқлухту фардии воҳидҳои фразеологӣ, ки дар заминаи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои гуногуни озод дар тӯли асрҳо сурат гирифтааст, аз хосияти муҳиму фарқкунандаи он ҳисоб меёбад. Воҳидҳои фразеологӣ маҳз таввасути ҳамин маъноӣ махсуси худ ба гуруҳи воҳидҳои мустақили забон дохил мешаванд ва аз воҳидҳои дигари он фарқ мекунанд. Чунончи **scratch my back and i'll scratch your** - даст дастро мешӯяд.

Идиоматика дараҷаи олии фразеология мебошад. Онҳо воҳидҳои маъноӣ яқлухт мебошанд, ки устувории маъноии омехтаҳои фразеологӣ дар он аст, ки дар онҳо ивазшавӣ ва ё тағирёбӣ дида намешавад.

Чунончи *work one's finger to the bone*-арақи чабин *peyman*, *to hit the mark* - ба нишон расидан, *keep one's ear-гӯш ба қимор будан*, *let somebody or something sleep through the finger* - касе ё чизеро аз даст додан.

Идиомҳо ба мисли воҳидҳои фразеологӣ дорои маъноӣ яқлухт мебошанд. Ду ва ё зиёда калимаҳои таркиби ифодаи идиоматикӣ як маъноӣ бутун ва баҳиссаҳо ҷудонашавандаро мефаҳмонад.

Ифодаҳои **об гирифттан** [*сабзидан*], **дили касе кашол** [*хоҳишманд будан*], **дил қандан** [*дилхунук шудан*], **гӯши касеро тофттан** [*касеро танбех додан*] ва амсоли инҳо аз ҳамин қабиланд.

Маъноӣ яқлухти идиомҳо аксар вақт дар қолаби тавсифи доимӣ ифода меёбанд.

Масалан, **хурди калонкор** [чақон], **гули сари сабад** [сара, беҳтарини ҳар чиз], **хари ланг** [муттаҳам] ва амсоли инҳо мебошанд.

Соҳти идиомаҳо низ доимӣ буда, ба яклухтмаъноии онҳо вобастагӣ дорад. Ҳар қадар яклухтмаъноии идиомаҳо равшан ифода ёфта бошанд, ҳамон қадар низ соҳти идиомаҳо устуворгардида, алоқаҳои грамматикӣ мантқиқӣ байни ҷузъҳои онҳо хира ва нонамоён шуда мемонанд. Шояд ба ҳамин сабаб бошад, ки ин гунна ибораҳо гоҳо «калимаҳои мураккаби синтаксисӣ» номида шудаанд.

Аз ин ақида бармеояд, ки устувори маъноии омехтаҳои фразеологӣ дар он аст, ки дар онҳо ивазшавӣ ва ё тағйирёбӣ дида намешавад. Дар тарҷума низ хусусиятҳои номбаршудаи онҳо дар таркиби муодилҳои англисӣ русиашон мушоҳида мешавад.

Чунончи:

- **арақи чабин рехтан**-*work one's finger to the bone* [трудиться в поте лица];
- **ба нишон расидан**-*to hit the mark*;
- **гӯш ба кимор** - *keep one's ear [both eyes] open*.

Муҳаққиқи дигари воҳидҳои фразеологӣ М. Азимова оид ба хусусиятҳои идиоматикӣ воҳидҳои фразеологӣ назари худро ба таври зайл ифода намудааст:

«Идиоматика аз хусусиятҳои миллии забон таркиб ёфтааст. Идиоматика таркиби луғавии забонро ғайр гардонда, онро ифоданок мегардонад» [Азимова, 180].

- **касе** [ёчизе] - ро аз даст додан - *let somebody or something slip through the fingers*;
- **ба касе даст** [зараре] нарасондан - *lift [move, raise, stir] a finger*;
- **касери фиреб додан** - *turn [twist, wind] somebody round one's finger*;

Аз тадқиқоти олимони бармеояд, ки идиомаҳо чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони англисӣ хеле зиёданд ва ифодаҳои идиоматикӣ хоси ҳар як миллат буда, ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд. Бинобар ин ба тарҷумон лозим меояд, ки муодили баробармаъноии онҳоро дар забони тарҷумашаванда дарёфта истифода кунад.

Чунончи:

- **evil eye** – *чаши бад*;
- **find fault with** – *хӯрдагирӣ кардан, дар ҳама чиз камбудиро нуқсон ҷустан*;
- **in a flash** – *чаши пӯшида накушода, дар як дам, аз афти кор*;
- **to cook one's goose** – *теширобатойи худзадан*;

Роҷеъ ба тарҷумаи идиомаҳо низ ақидаи забоншиносон гуногунанд.

«Ифодаҳои идиоматикӣ фақат ба тоҷикон хос ба забонҳои дигар айнан тарҷума намешаванд. Дар мавриди тарҷумаи чунин ифодаҳо мутарҷим бояд ифодаҳои ҳамвазну ҳаммаъноии онҳоро дар забони тарҷумашаванда пайдо кунад, дар акси ҳол матни тарҷумашаванда ба забони дигар нодуруст ва хато баргардонид амешавад» [Мачидов, 32].

«Мушкилии асосӣ дар тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ шинохтани онҳо дар матни асл ба шумор меравад» [Солодуба, 66].

Аслан, воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати таркиб гуногунанд, вале хусусияти ҷузъҳои он аз калимаҳои одӣ фарқе надорад. Мо онҳоро чун таркибҳои синтаксисии озод қабул мекунем ва аз инрӯ онҳоро бо усули луғавӣ тарҷума мекунем.

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки калима бо калима тарҷума намудани идиомаҳо ба носаҳеҳии маънӣ оварда мерасонад. Мисоли дар боло ишорашуда, далели он аст, ки дар забонҳои муқоисашаванда муодилҳои баробар мавҷуданд. Агар мутарҷимон аз ин ҳазинаи бебаҳои забон истифода мебарданд, маънии фразеологизмҳоро дар матни тарҷума равшан инъикос мекарданд.

Чи тавре ки пештар қайд намудем, дар ҳамаи забонҳои дунё муодилҳои нисбӣ ва ё баробари воҳидҳои фразеологӣ мавҷуданд. Масалан, воҳидҳои фразеологӣ

- **дандон** [- и тар доштан] газидан – *to show one's teeth* [огрызнуться];
- **гӯш ба кимор будан** – *keep one's [both] eyes open* [держатъ ухо востро, быть начеку];
- **ба чашм расидан** – *burst up on the eye* [бросатъся в глаза] дар маънӣ ва соҳт баробар меоянд.

Дар тарҷума онҳо баъзан тобиши иловагӣ пайдо намуда, доираи маъноии нав ва ё маъмулиро соҳиб мешаванд. Аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки тарҷумаи идиомаҳо бо усули луғавӣ на ҳама вақт мувофиқи мақсад аст, беҳтараш тарҷумон аз муодилҳои воҳидҳои фразеологӣ забони тарҷумашаванда истифода кунад.

Барои ифодаи идиомаҳо дар матни тарҷума истифодаи маводи тайёри забони дигарро, ки аз нигоҳи маъно созгор меояд, истифода бурдан лозим аст, зеро инҳоро бо усули тахтуллафзӣ баргардондан ҳеч мумкин нест. Ба ин гурӯҳ танҳо усули фразеологӣ ва ё лексикиро кор мебароянд, чунки идиомаҳо аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ яклухт ба калимаҳо наздикӣ доранд.

АДАБИЁТ

- || 1. Кунин А. В. Английская фразеология. - М., 1970, 343 с.

2. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: ДДТ, 1982. 104 с.
3. Наврузшоев Б. Х. Устойчивые глагольные сочетания таджикского языка и способы их перевода на английский язык // Вестник Таджикского национального университета, 2009.– №8. – С. 49-51. (на тадж. языке).
4. Рекцер Я. И. Теория и перевода и переводческая практика. – М.: Наука, 1974.- 451с.
5. Солодуб Ю. Д. О двух типах без эквивалентной соотнесенности фразеологизмов различных языков // Филологические науки.-1992.- №2. С. 101.

Луғат

6. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. М.: Советская энциклопедия. Ч.1-2. 1984. 942 с.
7. Фозилов М. Фарҳанги бораҳои раҳтаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. 1964. Ҷ-1, Ҷ-2.
8. Oxford English-Russian Dictionary. - New York: Oxford University Press. 2000. -1293pp.

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ИДИМАТИЧЕСКИЕ ВЫРАЖЕНИЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена способам перевода идиоматических выражений таджикского языка на английский язык, что является актуальным научным анализом богатого фонда фразеологизмов двух генетически родственных языков.

На основе богатого фразеологического материала обосновывается теория сопоставительно – типологического исследования фразеологической системы языков в целом и в языковой структуре таджикского и английского языков.

Ключевые слова: *фразеологические словосочетания, сопоставительно – типологическому исследованию, фразеологических единиц, фразеологической системы языков.*

THE WAYS OF TRANSLATING TAJIK IDIOMATIC EXPRESSIONS INTO ENGLISH

The article by B. Navruzshoev is devoted to the ways of translating idiomatic expressions of the Tajik language into English, which is a topical scientific analysis of a rich collection of phraseological units of two genetically related languages. The author gives a wide range of idiomatic expressions and shows their use in context, and explained the way of their translation into Tajik. Finally, it is important for the user to keep in mind the way of using and translating idiomatic expressions from English into Tajik.

Keywords: *verbal phraseology, typological research, phraseological units, genetic relative languages, idiomatic expressions, modern linguistics, research analysis*

Сведения об авторе:

Наврузшоев Б.Х. - доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии факультета азиатских и европейских языков Таджикский национальный университет Тел.: (992) 933988045. E-mail: -bakhakhush@mail.ru.

About the autor:

Navruzshoev B. Kh. - associate professor, Department of English Language and comparative typology of the faculty of Asian and European Languages, Tajik National University, Tel.: (+992) 933988045. E-mail:-bakhakhush@mail.ru.

ИСТИФОДАИ ИСТИЛОҲОТИ ВАРЗИШ ДАР ОСОРИ КЛАССИКӢ ВА МУНОСИБАТИ ОНҲО БО ВОЖАҲОИ НИЗОМӢ

Шафратов А.Н.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов

Дар забони осори классикӣ бо матнҳои дучор омадан мумкин аст, ки дар онҳо истилоҳоти варзиш бо калимаҳои соҳаи низомӣ як навъ умумияти шаклию маъноӣ дошта, баъди ин соҳот муштарақвазифа мебошанд. Истилоҳоти **тир**, **синон**, **найза**, **гурз**, **камон**, **пайкон**, **сахткамон**, **каббод**, **шамшер**, **ханҷар**, **каманд** ва ғайра, агар баъди ин варзишгарон ҳамчун воситаи тамрину сабақат ҳисоб шаванд, пас ҳамин воситаҳои варзиш дар гузашта баъди ин низомӣ чун силоҳи ҳарбӣ ба қор рафтааст.

Чунончи, **тир** истилоҳи мутааллиқ ба варзиши **камонварист** ба маънои «абзори чанг, ки аз ҷӯб сохта, ба нӯғаш оҳан нишонда, ба воситаи камон ба нишон партофта мешавад», роиҷ будааст. Чунончи, Саъдӣ навиштааст:

Гарчи тир аз камон ҳамегузарад,

Аз камондор бинад аҳли хирад [ФЗТ.2, 363].

Унсурӣ дар ин байт ба масъалаи дар синни даҳсолагӣ ба **камонварии тирзани** шугъл доштани наврасон ишора кардааст:

Чу даҳсола шуд ба майдони гӯй,

Ба тирӯ камон – андар овард рӯй [Г/а., 1, 1975, 96].

Калимаи **тир** ҳамчун асоси фаъоли калимасоз ҳам дар гузашта ва ҳам дар забони тоҷикии муосир имкониятҳои фаровонро дорост: а) тавассути пасвандҳо вожаи нав сохтааст: бо пасванди –вор: **тирвор** ба маънои «масофаи партоби як тир, тирпартоб» дар «Шохнома» дучор омад:

*Аз он беиша бартар яке **тирвор**,
Яке қўҳ бинӣ сияҳтар зи кор [ФЗТ.2, 365].*

Бо пасванди –гар: **тиргар**—«касе, ки тир месозад, тирсоз» дар ин байти Абӯтолиби Калим ба кор рафтааст:

*Дилхарошонро ба ҳам омешиши зотӣ бувад,
Тиргар ҳар ҷо, ки боишад, толиби **пайконгар** аст [ФЗТ.2, 365].*

Бо пасванди –дон: **тирдон**—«тиркаш, кутгӣ барои нигоҳ доштани тир» дар ашъори Туғро ба чашм расид:

*Қандили мо чу меҳр нур аз **тир** шуд,
Тире бурун намеравад аз **тирдони** мо [ФЗТ.2, 365].*

б) Дар қолаби калимаҳои мураккаб воқеъ мешаванд. Яъне, тавассути ҳамроҳ омадани решаҳои дигар бо вожаи **тир** омили дигари ташаккули истилоҳоти варзиш ба ҳисоб рафтааст. Масалан, вожаи **тирборон** ба маънои «резиши тири бисёр» дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ чунин ифода шудааст:

*Ба Сўҳроб—бар **тирборон** гирифт,
Чану рост ҷанги саворон гирифт [ФЗТ.2, 365].
Тирзан—ба маънои «тирандоз»:
К-эй сангдил, ин чӣ меҳрубонист,
В-эй **тирзан**, ин чӣ **шахкамонист** [ФЗТ.2, 365].*

Тировар—ба маънои «тиркашон» ва **тирандоз** ба маънои «тирзан» дар ин байти Ҳофиз қорбасти гардидааст:

*Бокам аз туркони **тирандоз** нест,
Таънаи **тироварона**и мекушад [ФЗТ. 2, 365].*

Тирпартоб-масофаи париши тир дар назми Фирдавсӣ ин тавр истифода шудааст:

Дигар ганчи пурдурри хуштоб буд, ки болои як **тирпартоб** буд [ФЗТ.2, 366].

в) Дар қолаби таркибу ибораҳои озоди синтаксисӣ ва фразеологӣ мафҳумҳои нави соҳаи варзишро рӯи қор овардааст. Чунончи, иборати **тири ҳавоиро** Сайидо ба маънои «тири бенишон» тариқи зайл қор фармудааст:

*Манзили мо гаиша чун **тири ҳавоӣ** бенишон,
Ҳонабардӯшем доим чун **камони** хештан [ФЗТ.2, 363].*

Ё ин ки иборати **тири рӯи тиркаш** дар байти зерини Соиб ба маънои «тири бехтарин, ки барои сайд махсус гузошта мешавад», мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

*Агар шабро надорӣ зинда, Соиб, ҷаҳд кун боре,
Фалақро **тири рӯи тиркаш** аз оҳи саҳар бинӣ [ФЗТ.2, 363].*

Фразеологизми **илми тир** дар мисоли зерин ба маънои «хунари тирандозӣ» ба қор рафтааст:

*Қас наёмӯхт **илми тир** аз ман,
Ки маро оқибат **нишона** қард [ФЗТ.2, 363].*

Калимаи **хаданг** дар забони адабӣ ба ду маъно маъруф аст: «1) ҷӯби саҳте, ки аз он найза, тир ва зини асп месозанд» ва ин маънӣ дар мисраъҳои Фирдавсӣ ба тариқи зайл садо додааст:

*Ба банди камарбандии овард ҷанг,
Чудо қардаи аз нушти **зини хаданг** [ФЗТ.2, 453].*

2) Ва ба маънои «тир» дар назми Ҷомӣ ба таври зайл қорбасти шудааст:

*Наёммад аз **камони** ӯ **хаданге**,
Ки дар таъсири он гардад даранге [ФОҶ.1, 247].*

Воситаи бозӣ ва машқу тамрин будани **камон**, **гурз** ва **тирро** Асадӣ дар мисоли зер чунин нишон додааст:

*Зиреҳ қард нӯшиши ба ҷои ҳарир,
Ба бозӣ **камон** хост бо **гурзу тир** [Ғулиани адаб.1, 1975, 139].*

Дар «Фарҳанги Амид» истилоҳи **камон** ин гуна тавзеҳ шудааст: «**камон**—аз паҳлавӣ: **kaman**—чӯби хамида, ки ду сӯи онро бо зеҳ маҳкам бикашанд ва бубанданд. Олате, ки дар қадим барои тирандозӣ ба кор мебарданд. Дар шакли **хамон** ба маъноӣ «ҳар чизи хамида» ҳам гуфтаанд (сах.984). **Камон** ҳамчун силоҳи ҷангӣ дар тасвири Асадӣ якҷоя бо **гурз** ва **ханҷар** ҳолати паҳлавон ва ё ҷанговарро инъикос намудааст. Дар луғати мазкур истилоҳи **гурз** чунин шарҳ дода шудааст: «**гурз**—навъе аз олати ҷангӣ, ки дар қадим ба кор мерафта ва аз чӯбу оҳан сохта мешудааст. **Гурз** байзашакл ё кулуламонанд буда, бар сари душман мезадаанд. Онро **гурза**, **дабус**, **қупол** низ мегуфтаанд» (с.1004). Истилоҳи **ханҷар** бошад, дар ҳамин фарҳангнома «дашна, ҳарбаи буранда ба андозаи корд, ки теғаш қач ва ҳар ду дами он тез бошад ва ба арабӣ низ онро ханҷар мегӯянд» (сах.566), тавзеҳ ёфтааст. Калимаҳои **камон**, **гурз**, **ханҷар** дар байти зерини Асадӣ пайи ҳам истифода шудаанд:

*Ҳамеомад ошуфта чун тили маст,
Ба бозу камон, гурзу ханҷар ба даст [Г.а.1,141].*

Силсилабандии истилоҳоти соҳаи низомӣ-шамшер, **гурз**, **камон**, **каманд** дар «Гаршоспнома»-и Асадии Тӯсӣ ин гуна ба кор рафтааст:

*Ба шамшиеру гурзу камону каманд,
Намуданд ҳар гуна бисёр банд [Г.А.,1,145].*

Дар забони осори бадеӣ аз ҷузъҳои таркибии камон, ки бо номи **каббод** маъруф будааст, низ ёд мекунад. Ин истилоҳ дар шакли **кабод** дар «Фарҳанги Амид» ин тавр шарҳ ёфтааст: «Яке аз адвоти варзиши бостонӣ шабеҳ ба камон, ки аз оҳан сохта мешавад ва дорои занҷиру бўлақҳои фулузӣ аст ва онро бар сари даст ҳаракат медиҳанд» Туғро дар байти зер ин истилоҳро ба тариқи зайл тафсир намудааст:

*Сахтӣ расад зи даҳр сустӣ фитодаро,
Занҷири оҳанин ба сар афтод каббодаро [ФЗТ.1,524].*

Тавзеҳоти ҷавоб дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо андаке дигаргунӣ мавриди шарҳу маънӣ қарор гирифтааст: «**каббод**—камоне, ки тораш суст ва чиллаш оҳанин барои машқи гӯштингирон» (1.1969, 564). Дар ин шарҳ **каббод** як навъи махсуси камон на ҳамчун воситаи шикор ва ё олати низомӣ тавзеҳ наёфта, чун воситаи машқи варзишгарон маълум будааст.

Сахткамон—истилоҳест, ки дар матн мафҳуми исми шахсро ифода намуда, ба маъноӣ «паҳлавони тирандоз» истеъмол ёфтааст, масалан, Саъдӣ чунин фармудааст:

*Бовар аз бахт надорам, ки ба сулҳ аз дари ман,
Он бутти сахтдили сахткамон боз омад [ФЗТ.2, 221].*

Дар матнҳои классикӣ камон ва ҷузъҳои он ҳамчун асбоби варзиш, воситаи низомӣ ва шикор бо унсурҳои луғавии гуногун номгузорӣ шудаанд:

Зеҳ—ба маъноӣ «ресмони камон, чиллаи камон, торе, ки ба камон кашида мешавад», дар ин байти Соиб ба кор рафтааст:

*Ҳасм бечо ба забардастии худ менозад,
Зудтар пора кунад зеҳ, чу камон турзӯр аст [ФЗТ.1, 449].*

Зеҳ кардан— ба маъноӣ «тори камонро таранг кардан» дар ин мисраъҳои Саъдӣ истифода шудааст:

*В-гар бинӣ, ки бо ҳам якзабонанд,
Камонро зеҳ куну бар бора бар санг [ФЗТ.1, 449].*

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX низ калимаи зеҳ бо ҳамон шаклу маъноӣ таърихӣ худ дар ашъори Туғрал мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

*Ба тири оҳ камони умед зеҳ кардӣ,
Вале чӣ суд, ки сайди ҳавас шикори ту нест [ФЗТ. 1, 449].*

Калимаи **зеҳгир** барои ифодаи номи ҷузъи дигари камон таъин шудааст ва он маъноӣ «абзори махсус, ки онро дар лаҳзаи тирандозӣ ҳамчун ангуштпона ба ангушт мепӯшиданд» ва ин маънӣ дар «Баҳори Аҷам» ин гун дучор омад:

*Зи зеҳгире, ки аз сӯҳон тарошад,
Ҳилол аз нотамоми дил харошад [ФЗТ.1, 449].*

Вожаи **зеҳ** дар матнҳои манзум бо калимаи **чилла** (зеҳи камон, ресмони камон) ва **тор** муносибати ҳаммаъноӣ пайдо кардааст. Масалан, дар байти зерини Ҷомӣ ин муддао чунин баёнгардидааст:

*Замона камонвор пуштам ишк аст,
Зи **тори** сиршикам бар он **чилла** баст [ФЗТ.2,539].*

Истилоҳи **шамшер** аз забони паҳлавӣ—*samser* «-ҳарбаи оҳанӣ, ки тегааш дароз ва қач ва дами он тез ва буранда аст. (Ф/А.1383,805). Вожаҳои **сайф** (ар.), **шоф**, **қилич** (туркӣ) муродифоти луғавии калимаи **шамшер** маҳсуб меёбанд. Азбаски дар муҳорибаҳои муосир дигар ба истифодаи шамшер нисбат намондааст, намудҳои гуногуни он бештар дар варзиши **шамшербозӣ** мавриди истифода қарор дорад. Ин калима дар ашъори Рӯдакӣ ба тариқи зайл қорбааст шудааст:

*В-ар ба набард оядаи ситораи Баҳром,
Тӯиши **шамшер**и ӯ шавад ба гаравгон [Гули.а.,1,1975,14].*

Синон вожаи арабиасл аст ва дар забон адабӣ ба ду маъно маъруф будааст: 1) ба маънои «нӯг, нӯги теғ, нӯги найза» ва 2) найза (ФЗТ.1,241) дар ашъори Рӯдакӣ ба ҳар ду маъно мавриди истеъмоли қарор гирифтааст:

*В-ари бидидӣ Сифандиёр гаҳи разм,
Пеши **синони**и ҷаҳон давидио ларзон [Г/а. 1,14].*

Калимаи **найза** дар забони паҳлавӣ шакли **nezak**-ро доштааст ва дар луғат ба маънои «най ё чӯби дарозу саҳт, ки бар сари он оҳани тез насб кунанд» (Фарҳанги Амид, 1178) тавзеҳ ёфтааст. **Найза** дар гузаштаи дур ҳамчун олати ҳарб, шикор ва воситаи тамрин бо мақсади омодагии бештар ба ҷангу амалиёти низомӣ ва сайди ҳайвонот маъмул будааст. Ин маънӣ дар ашъори Унсурӣ чунин баён шудааст:

*Ба **найза** кӯҳ аз ҷой бардоистӣ,
Ба нӯлод – ба **тир** бигзоистӣ [Гули. ад.,1,1975,96].*

Калимаи **пайкон** асосан маънои «нӯги теги найза ва тир»-ро дошта, ба маънои «тир ва найза» ҳам бевосита қорбааст шуда, дар ин мисраъҳои Ҷомӣ онҳо муносибати синонимии луғавӣ доранд:

*Ба ҷонам **тири** ӯ чандон нишиастаст,
Ки **пайкон** бар **сари пайкон** нишиастаст [ФОҶ,1,1984,7].*

Ҳатто онҳо хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва калимасозии якхела низ зоҳир кардаанд, чунончи: **пайконзан**—**тирзан**; **пайконгар**—**тирсоз**; **пайконрез**—**тирборон**; **пайконхӯрда**—**тирхӯрда**; **пайкони обдор** (тири тез)—**тири обдор** ва ғайра. Дар ин байти Ҷомӣ таъбири **пайкони обдор** ба маънои «тири тез» ба қор рафтааст:

***Пайкони обдор**, ки ояд зи дасти дӯст,
Бар ошшоқони сӯхта борони раҳмат аст [ФОҶ,1,7].*

Истилоҳи **пайконгар** ба маънои «тирсоз, хадангсоз» дар шеъри Мушфиқӣ дучор омадааст:

*Гунча суви сабза дид, хандон бигуфт:
Он ҷо, ки зиреҳгар аст, **пайконгар** аст (ФЗТ. 2, 16).*

Истилоҳи **пайконрез** ба маънои «тирзан, тирандоз» дар ин байти Саной истифода шудааст:

*Ғамза **пайконрезу** ошшоқ маҳви ӯ моил ба қатл,
Сайди мо пайдову ҳар сӯ тирборон диданд [ФЗТ.2,16].*

Калимаи **пайконхӯрда** (тирхӯрда, қасе, ки ба ӯ тир расидааст) дар байти зерини Амир Хусрав ба қор рафтааст:

*Пандеӯё, гуфтугӯ кам кун, ки **пайконхӯрдаро**,
Дар қашидан беи аз он ранҷ аст, қ-андар хӯрдан аст [ФЗТ.2,16].*

Таркиби **пайкон задан** дар байти зерини Исмати Бухорӣ ба маънои «тир андохтан» истифода шудааст:

***Мезанӣ пайкону** ман дар дил ниҳон медорамаи,
Мекуни даиному ман вурди забон медорамаи [ФЗТ.2,16].*

Вожаи **пайконзан** маънои «тирандоз»-ро дар ин мисраъҳои Хусрави Деҳлавӣ истифода кардааст:

*Гиреҳ бар гиреҳ дасти **пайконзанон**,
Зерех бар бар зиреҳ пушти рӯинтанон (ФЗТ.2, 16).*

Имкониятҳои вожаосозии калимаи **хаданг** ҳам нисбат ба вожаҳои **тир** ва **пайкон** кам нест, чунончи:

Хадангафкан-мураккабсохт буда, дар байти зерини Хочуи Кирмонӣ ба маънои «тирандоз» ба кор рафтааст:

*Хадангафкане аз сарони ситох,
Бизад бонгу бар шоху аз ҷо биҷаст [ФЗТ.2, 453].*

Хаданги сепар-дар қолаби иборои изофӣ ба маънои «тири сепара» дар ин байти Низомӣ дучор омад:

*Хаданги сепар карда з-оҳан гузор,
Чу мурғи дупар бар сари марғзор [ФЗТ.2, 453].*

Тавре ки аз баррасии мавод аён мешавад, дар матнҳои манзуми адабиёти классикӣ калимаҳои **тир**, **пайкон**, **хаданг** ва дар баъзе ҳолатҳо вожаи **синон** силсилаи синонимӣ ба вучуд овардаанд, ки сарсилсилаи онҳо калимаи **тир** махсуб ёфтааст.

Пайкор дар луғат маънои «муҳориба, ҷанг, набард, мубориза» тавзеҳ ёфта, дар осори Ҷомӣ ба тариқи зайл истифода шуда дар сооти варзиш мафҳуми қувваозмӣ ва зурозмоиро ифода мекунад:

Замоне кор дар **пайкори** ӯ кард,
Луоби худ ҳама дар кори ӯ кард [ФОҶ.1,7].

Истилоҳи **теғ** синоними калимаҳои **шамшер**, **сайф**, **шоф** махсуб ёфта, ба имконоти васеи калимасозӣ молик мебошад. Масалан, калимаи **теғбоз** ба маънои «шамшерзан» дар мисраъҳои Хочуи Кирмонӣ интариқа ба кор рафтааст:

*Сари қӯҳ афтод аз захми теғ,
Сар аз теғбозон чу бозон зи теғ [ФЗТ.2, 362].*

Унсури луғавии **шамшерзанро** ба маънои «теғбоз» Асадӣ дар ин байт ба кор бурдааст:

*Ба хона нишастан бувад кори зан,
Бурун кори мардонӣ шамшерзан (Асадӣ.Г.А., 1,152).*

Вожаи **теғбозӣ** ба маънои «шамшербозӣ» дар байти зерини Фирдавсӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст:

*Ки бо дуиманам теғбозӣ кунед,
Бад-ин гуна дар ҷанг тозӣ кунед [ФЗТ.2, 363].
Ё ин ки Саъдӣ Шерозӣ маънои фавқро бо вожаи **теғзан** ифода нанудааст:*

*Мағӯ дуимани теғзан бар дар аст,
Ки анбози дуиман ба шаҳр андар аст (ФЗТ. 2, 362).*

*Ҳамин маънӣ дар сурудаҳои Ҷомӣ дар шакли **теғозмӣ** баён шудааст:*

*Ҳама хунинлибосу дуздшиор,
Ҳама теғозмою найзагузор [ФЗТ.2,362].*

Ба ин тариқа, аз баррасии намунаҳои боло маълум мешавад, ки истилоҳоти муштаракулвазифаи соҳаҳои варзиш ва низомӣ асосан тоҷикиасл буда, имкониятҳои калимасозии онҳо васеъ будааст. Бештарини вожаҳои зикршуда хусусияти серистеъмолӣ худро дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ нигоҳ доштаанд. Вожаҳои иқтибосии арабии амсоли **сайф** (шамшер), **каббод** (камони тораи суи), **маллоҳ** (киштибон, шиновар, обдон) нисбатан камистеъмол мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар „Шоҳнома“.-Душанбе: Маориф, 1994.-120 с.
2. Гулшани адаб. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1975.
3. Исмоилӣ Муҳаммад Ризо. Тарбияти баданӣ ва варзиш. –Тоҳрон, 1391.—313 с.
4. Луғати русӣ-тоҷикӣ истилоҳоти варзиш (мураттиб Н. Турсунов). – Душанбе, 1985.-185 с. 92.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот (таҳияи А. Нуров), ҷ. 1.-Душанбе: Адиб, 1987.-480 с.
6. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот (таҳияи А. Нуров), ҷ. 2.-Душанбе: Адиб, 1988.-416 с.
7. Сафаров Ш. Бозиҳои миллии ҳамчун тамаддуни халқи тоҷик. –Душанбе: Матбуот, 2011. –328 с.
8. Сафаров Ш. Таърихи бозиҳои миллии халқи тоҷик. –Душанбе: Мубориз, 2015.– 525 с.
9. Словарь иностранных слов. –М.: Русский язык, 1987. –608 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.-М.: Советская энциклопедия, 1969.- 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.-М.: Советская энциклопедия, 1969.-996 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПОРТИВНЫХ ТЕРМИНОЛОГИЙ В ПРОЗЕ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ИХ ОТНОШЕНИЕ С ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИЕЙ

В таджикском языке некоторые спортивные термины используются в военном деле, но в спорте они означают другие смыслы.

Эти термины: пуля (тир), копье (найза), цель (пайкон), кортик (ханчар), молот (гурз), сеть (каманд), меч (шамшер).

Автор тщательно исследует историю становления развития данных терминов и их использование в классической прозе поэтов и писателей таких как Асади Туси, Абулкосим Фирдоуси, Хасан Амид и другие.

Ключевые слова: пуля (тир), кольё (найза), цель (пайкон), кортик (ханчар), молот (гурз), сеть (каманд), меч (шамшер).

USING OF SPORT TERMINOLOGY IN TAJIK LITERATURE OF CLASSICAL CREATION AND THEIR RELATIONSHIP WITH THE MILITARY TERMINOLOGY

In this article says about the wrestling terminology from its history and development in to Tajik language The author write with his fact that this word in any time such as sport terminology means as: «kriti» «Kosti» and gyshti. The explorer on basis of Tajik and Persian literature? They also use vocabulary and dictionaries to the readers

Keywords: wtersfing (костӣ), куштӣ, гуштӣ, гуштин Referee (довар) sambo (самбо), Judo (ҷудо), Greco-Roman Юнону Римӣ, Mat- (мат), Win (ғалаба) Winner-(Ғолиб), etc.

Сведения об авторе:

Шафоатов Азал Нусратович – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Институт физической культуры Таджикистана имени С. Рахимова, Тел: (+992) 985074419

About the autor:

Shafoatov Azal Nusratovich - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Languages Institute of physical training of Tajikistan named after S. Rakhimov Phone: (+992) 985074419

НОМИ АСБОБҲОИ РӮЗГОР ДАР ЛАҲЧАИ ТОЧИКНИ ВАҲОН

Мушинова С.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Таҳлили лингвистии номи асбобҳои рӯзгор, аз ҷумла хусусияти семантикӣ ва калимасозии вожаҳои ин гурӯҳи тематикӣ лексикаи лаҳчаҳои тоҷикӣ дар тадқиқоти олимони шевашинос Мақсудов Т., Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ф., Исмоилов Ш., Кабиринов М., Осимова Б., Замонов З., Гадов Н., Сангинова Р., Абдуллоева Г. вобаста ба махсусиятҳои манотикӣ гуногуни интишори шеваҳои лаҳчаҳои тоҷикӣ сурат гирифтааст. Вале ин маъноӣ пурра омӯхта шудани маънаҳои мазкурро надорад, зеро гуногуни рангорангии таркиби луғавии лаҳчаҳои тоҷикӣ ва ба хусусияти хос соҳиб будани онҳо моро водор месозад, ки лексикаи ҳар як гӯйишро пурра баррасӣ намуда, умумият ва тафовутҳои луғавии семантикӣ диалектизмҳои лексикиро дар лаҳчаҳои ҳамгурӯҳ аз ҷиҳати илмӣ асоснок намоем. Р.Л.Неменова ва Ф.Ҷӯраев менависанд, ки «Номҳои асбобҳои рӯзгор ҳам мувофиқи зарурат ва ҳам аҳамияти дар ҳоҷати инсон доштаи предметҳо ба гурӯҳҳои зиёд ҷудо мешаванд [6, с.121]. Номбурдагон лексикаи ин соҳаро ба ҳафт гурӯҳ ҷудо кардаанд [6, с.121-131].

Дар ин мақола мо маводи андӯхтаро вобаста ба маъно, вазифа ва зарураташон дар рӯзгор ба тариқи зерин гурӯҳбандӣ мекунем:

1. Номи асбобу анҷоми рӯзгор, ки барои кашондан ва нигоҳ доштани ҳама гуна маҳсулоти моеъ ба қор мераванд: **лут** (зарфи гилин барои обкашонӣ), **чалак** (сатил), **бак** (зарфи металлӣ барои гирифтани об, равған ва дигар анвои маҳсулоти моеъ), **мисдег** (зарфи обкашонӣ), **дымқанд/дамқан** (қӯмғон, офтоба барои дасту рӯйшӯйӣ ва таҳорат), **флаг/филак** (фляг), **хум** (зарфи калони сафолӣ барои гирифтани об, шароб, равған ва шир), **кӯза** (зарфи сафолӣ), **пъжин** (кӯзаҷаи қадима).

2. Номи зарфҳо ва воситаҳои чойчӯшонӣ ва обу чойнӯшӣ: **чойчӯш** (зарфи филизӣ барои чӯшонидани об; муродифи қарабойӣ); **круска** (зарфи обнӯшӣ), **обғора/обҳъра/обҳъра** (кружка), **чом** (зарфи обу шарбатнӯшӣ); **чағдар** (зарфи обнӯшӣ), **чайнак** (чойник), **гелос** (стакан) ва ғ.

3. Номи воситаҳои таомпазӣ ва хӯрокхӯрӣ: **дег** (зарфи ҷӯяни барои пухтани таом), **кавлез** (асбоби хӯрокбардорӣ), **ҷумча/ҷымча** (қошук), **шохин** (шохача барои истеъмоли таому хӯриш, вилка), **лангарӣ** (табақи ҷӯбин), **дӯғобӣ/дӯғовӣ** (қосаи калон), **кавча/кафча** (қошукҳои алюминӣ ва ҷӯбӣ), **афҷун**, **чанголык** (шохин, вилка), **чапка** (қосаи табақаи филизӣ барои таомхӯрӣ), **лалӣ** (табақи тағпаҳни калон, поднос, табақи филизии ошқашӣ); **белча** (кафғири маҳсули ошқашӣ), **чинӣ** (қосаи аз фарфор сохташуда), **чангак** (оташқоб), **душоҳ** (оташқове, ки душоҳа аст ва барои пеш кардани ҳезум ба дегдон хизмат мекунад), **дэгдон** (дегдон); **дигдонрубък** (чорӯби дегдонрубӣ), **нахчагир/лаҳчагир** (оташгир), **ғъдора/ғъдора** (қосаи калон), **даштак** (қосаи калони ошхӯрӣ), **тарелка** (лаълича), **симък** (сими аловқовӣ), **печка** (воситаи гармидиҳӣ ва пухтани таом) ва ғ.

4. Номи воситаҳои коркарди ғалла, хамир ва зарфҳои гандум ва ордгирӣ: **хымбык** (зарфи бочкамонанд барои нигоҳ доштани гандум), **нова**, **карсон** (зарфи хамиршӯрӣ), **towa 1** (зарфи филизии нонпазӣ); 2) зарфи таомпазӣ, сковорода), **мыткы** (санги суфтаи лӯнда, ки бо он гандумро мухашшар мекунад, қайроқсанг), **чомчук** (чӯбдастае, ки бо он хӯшаҳои ноқуфтаи гандумро мекубанд), **ошбър** (корди калони угробурӣ), **чапарак//чапарок** (зарфи мудаввари паҳн барои нонгирӣ, ки онро аз қамиш ва химча мебофанд), **занбар** (воситае, ки дар болои он нон рост мекунад), **сабад** (барои нонгирӣ), **бълавдон** (архаизм: сабади нонгирӣ), **нонбандык** (рафида), **парчук** (мухпар), **ғалбел** (ғалбер): **ғылболи фърохбез** (ғалбери калончашм), **ғылболи тангбез** (ғалбери сӯрохиҳояш хурд), **къфис//қафиз** (зарфи ордгирӣ), **чошдон** (зарфи нонгирӣ), **парвеза** (элаки ордбезӣ), **новык//новгърош** (асбобе, ки бо он хамирҳои хушкшудаи карсонро тоза мекунад), **мысдиг** (зарфи ордгирӣ), **пор** (архаизм: асбоб барои чен кардани гандум), **аздыл** (муродифи навгърош) ва ғ.

5. Номи зарфҳо ва воситаҳои, ки барои нигоҳ доштан ва коркарди ширу чурғот истифода мешаванд: **чакс** (ширполо), **каструл** (кастрол, зарфи филизии сирдор ва бесир барои нигоҳ доштани ширу чурғот), **чакдег** (зарфе, ки дар он аз чурғот равған ва дӯғ кашида мешавад), **чакчӯ** (воситае, ки тавассути ҳаракати он равған аз чурғот ҷудо карда мешавад), **хымбык** (зарфи дӯғкашӣ) ва ғ.

6. Номи зарфҳои марбут ба шустушӯи дасту рӯй ва либос: **таз**, **лаган** (тағораи калони либосшӯй). Истилоҳи **лаган** дар лаҳҷаҳои Кӯлоб ба маънои «табақаи ошқашӣ» ба кор бурда мешавад; **члагчӣ** (дастшӯяк), **дамқан//дымқанд** (дастшӯяк, дастовгирак), **халабӣ//алабӣ** (тос, лаганд, тағорча).

7. Номи воситаҳои коркарди замин: **кетман** (каланд), **бел** (маъмул); **илғорбанд//йелғарбанд** (юғбанди ҷуфти барзагов), **йурғорчӯб** (юғчӯби ҷуфти барзагов), **юғу сипор** (воситаҳои шудгоркунӣ), **фърийуг** (йугчӯб), **чок** (асбоби филизии дусараи нӯгтез, ки дастаи чӯбин дошта, бо он заминро мекананд, муродифи **метин**), **фай//фӣ** (бели чӯбин, ки барои тоза кардани барф, оғил ва бод додани ғалла истифода мешавад), **лом** (асбоби филизии нӯгтези заминкунӣ) ва ҳоказо.

8. Номи асбобу анҷомҳои гуногуни рӯзгор: **шатапойа** (тобут), **шатак//шътак** (занбаре, ки аз шохи дарахт сохта шуда, дар он асосан майитро мегузоранд), **таканък** (милтиқи милааш хурд), **сулон//сьлимпойа**, **шоту//шотун** (зинапоя), **сехък** (чангаки чӯроббофӣ), **теша**, **tawar (табар)**, **болика** (болға).

9. Номи асбобҳои, ки барои гирифтани ҳар гуна бор таъйин шудаанд: **коп**, **бучӣ** (ҷувол, халта), **канал** (канор, ҷуволӣ калон), **линг** (халтаи орду гандумгирӣ), **шанпан** (халтаи калон, ки онро барои кашондани алаф истифода мебаранд).

Таҳлили лексикаи ифодагари номи асбобҳои рӯзгор мебояд вобаста ба дараҷаи истеъмол ва мансубияти забонии худӣ калимаву истилоҳоти марбута сурат гирад. Бинобар он, онҳоро аз рӯйи мақомашон дар нутқи аҳолии тоҷикони Ямғ, Нижтар, Чилтоқ, Удит, ки дар ҳамсоягӣ бо мардуми забонашон мансуб ба забонҳои помирӣ ва хусусан забони ваҳонӣ, ба сар мебаранд, дида мебароем:

1. Калимаҳои умумиточикӣ, ки ҳам дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон ва ҳам дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ айнан ё қисман дар шакли тағйирёфта истеъмол меёбанд: **чойник** (зарфи чойнӯшӣ), **чойчӯш** (зарфи филизии чойчӯшонӣ), **чинӣ** (ҳама гуна зарфҳои чинӣ), **чалак** (дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон ба маънои «сатил» роич мебошад). Ин маънӣ дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ қайд ёфтааст. [11, с.525]; **сабад** (аз химча ва навдаҳои дарахт мебофанд ва барои ҷо додани мева, сабзавот, моҳӣ ва ғ. ба кор мебаранд) [11, с.162]. Дар лаҳҷаи мавриди назар шакли тағйирёфтаи сабад, ки барои нонгирӣ таъйин шудааст, фаҳмида мешавад; **дос** (асбоби ғалла ва ё алафдаравӣ); **tawar, теша** (асбобҳои коркарди чӯб); **бел**, **каланд** (олоти оҳанини дамтези дастадор барои кандани замин ва анҷом додани корҳои дигари деҳқонӣ [11, с.579]; **сипор//испор** (асбоби шудгоркунӣ) [6, с.244]; **дег**, **мысдег** (деги мисӣ); **кӯза** (зарфи сафолини дастадори майдатар аз хум [6, с.580]; **хум** (кӯзаи калони гилӣ (сафоли) барои нигоҳ доштани об, шароб ва дигар ҷизҳои моеъ [6, с.503]; **кавлез** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар шакли «кафча-ба маънои чумчаи калон; кафлез» шарҳ ёфтааст [10, с.545]. Тоҷикони Ваҳон кафлесро дар шакли **кавча** (кафча) ба маънои «қошуқи чӯбин» ва «қошуқи алюминӣ» истеъмол менамоянд; **кафгир** (асбобе, ки бо он кафки хӯрокро мегиранд ва хӯроқҳои ғайриобакиро мекашанд [10, с.544].

Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» дар шарҳи вожаи **ҷувол** чунин овардааст: «**ҷувол**иқ-муарраби **ҷувол**, ки ба маънии ҷувол аст» [1, с.с.251]; ё ин ки: «**ҷувол**-ба маънии **ҷувол**; ва **ҷувол** муарраби **ҷувол** аст [2, с.с.200]; **коп** (халтаи калон, ҷувол), **душоҳ** (чӯби дарози душоҳа, ки барои ҳезумро ба дегдон пеш кардан хизмат мекунад), **тоба//towa-** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ (1969) зарфи паҳни филизи барои бирён кардани гӯшт, моҳӣ ва ғ. маънӣ шудааст (с.369). Дар робита ба муносибати ин вожа бо унсурҳои луғавии гӯйишҳои шимолӣ профессор А.Ҳасанов қайд мекунад, ки «тоба-дар забони порсии миёна ба гунаи **тайад** (тоба, сковорода) мустаъмал буда, аз ҷумлаи унсурҳои қадимаи ҳиндуаврупоист. Дар забони санскрит ба гунаи **tarati, taruati**; авестойӣ: **tarauēiti**- «гарм мекунад» дучор гардида, ба калимаи русии «топить» бунёди ягона дорад» [12, с.144]; **лаълӣ**- I. зарфи паҳни лабдори филизӣ барои овардани зарфҳо ё гузоштани меваҳои хушк ва қанду курс дар рӯйи дастархон ва ё барои бурдани хӯроқиҳо ба ҷойе [1, с.718], яъне дар ин гуна ҳолатҳо ин вожа бо калимаи «паднос»-и

русӣ муродиф мегардад. Ҳамчунин табақҳои тағпаҳни металли калонҳаҷм дар лаҳҷаи мазкур бо унвони «лаълӣ» шинохта мешаванд.

2. Диалектизмҳои луғавӣ ё вожаҳои лаҳҷавие, ки решаи онҳо дар забони адабӣ муродифи дигар дорад. Вожаҳои ин гурӯҳ дар робита ба ҳудуди интишор ба ду бахш ҷудо мешаванд:

а) Калимаҳое, ки шакл ва маънои онҳо айнан ва ё бо андаке тағйирот дар лаҳҷаҳои дигари ҷанубӣ ё ҷануби шарқӣ воমেҳуранд: **ғдра//ғудора** (кӯзаи начандон калоне, ки аз гил сохта мешавад). А.З.Розенфелд онро дар лаҳҷаи Дарвоз дар намуди «ғодора» ба ҳамин маъно ба қайд гирифтааст [9, с.85], вале дар нутқи тоҷикони Вахон (Ямг, Нижгар, Чилтоқ) ин калима ба маънои «косаи калон» қорбаст мешавад; **кашқӯл** –аслан вожаи архаистӣ аст; каду ё косаи ба шакли киштӣ сохташуда, ки қаландарон бар паҳлӯи худ мебастанд ва чизҳои дар гадоӣ гирифтаашонро ба вай меандоختанд [4, с.124]. Дар ФЗТ (1,1969) калимаи мазкур чунин маънидод шудааст: «Косаи заврақшакл, ки дарвешон ба китф овехта ё ба даст гирифта мегарданд; косаи гадоён [10, с.547]; **дамқанд** (дар ғӯйишҳои қаротегинӣ ва ваҳий-қаротегинӣ ин калима ба гунаи **дамқал** ба маънои «ҷойники филизии ҷойҷӯшонӣ») мустаъмал аст [3, с.96]. Дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон дар шакли **дамқанд** ба маънои воситаи обҷӯшонӣ ба қайд гирифта шудааст. Дар мавриди ин вожа Ғ.Ҷӯраев чунин нигоштааст: «калимаҳои алоҳидае ҳастанд, ки чи аз ҷиҳати ҳудуди интишор ва чи аз ҷиҳати ифодаи маънӣ аниқ қардани онҳо душвориҳо пеш овард. Намунаи он калимаи «дамқал мебошад, ки дар «Луғати шеваҳои ҷанубӣ «макети ҳарфи «д» термини мазкур «тағора» шарҳ дода шудааст (с.31). Аммо дар материалҳои иловагии мо он ҳамчун исми предмети ҷойҷӯшон қайд гардидааст [6, с.123]; **чоқдон** (зарфи нонгирӣ), **даштак** (косаи калони ошхӯрӣ). Ин истилоҳ аз шакли **таштак**- ба маънои «ташти хурд» ва «ташт» дар забони адабӣ –ба маънои «тоси калони мисӣ, лаган, тағора» [11, с.346] маъмул аст ва тоҷикони Вахон шакли хурди онро барои ошхӯрӣ муносиб дидаанд. Чунин номгузорӣ ҷойи тааҷҷуб надорад, зеро дар лаҳҷаҳои водии Рашт ва Кӯлоб вожаи **лаган** ба маънои «тағора» не, балки мафҳуми «табақи ошқашӣ»-ро ифода мекунад; **лангарӣ** (табақи ҷубин). Ин вожаро дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон, Ишқошим ва Мунҷон Розенфельд А.З. ба се маъно: 1) табақи калон; 2) лаълӣ ё подноси калони ҷубин; 3) табақи ҷубин ба қайд гирифтааст [8, с.113]. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи **лангарӣ** (ба маънои «табақи ниҳоят калон, ки дар тӯю маросимҳо, инчунин дар масҷиду ҷойҳои муқаддас ба мардум палав, шӯрбо ва анвои хӯрдани диханд» дар ғӯйишҳои Бухоро низ роиҷ будааст [4, с.137]; **дӯғовӣ** (косаи калон), **ошбӯр** (қорди калони ошбӯрӣ). Дар луғати шеваҳои забони тоҷикӣ [5, с.с.287] дар шакли **ошпӯр// ошбӯр** ба маънои «қорди ошбӯр»; қорди калони маҳсус, ки бо он уғро ва тупа мебуранд», дучор омад; **наҳчагир//лаҳчагир** (оташигир).

б) Диалектизмҳои, ки ҳоси лаҳҷаи тоҷикони Вахон мебошанд: **чаҳс//чағс**-ширполо. Вожаи мазкур аз доираи лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон берун намеравад. **илгарбанд//йелгарбанд** (юғбанд), **йурғорҷӯв** (юғҷӯб), **фърийуғ** (муродифи йурғорҷӯб, юғ); **парчук** (муҳпар), **перва** (ғалбер қардани гандум, тоза қардани гандум), **чапарок//чапарак** (зарфи мудаввари паҳн барои нонгирӣ, ки онро аз қамиш ва химча мебофанд), **шътак//шатак** (занбаре, ки аз шохи дарахтон сохта шуда, дар он асосан майитро мегуздоранд), **шатапоёя** (дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон ва Ишқошим ба маънои «тобут» дар гардиш буда, вожаи **иштиқ** муродифи лаҳҷавии он мебошад). Дар лаҳҷаҳои дигари ҷанубӣ-Ванҷ, Дарвоз ва Қаротегин ба маънои «зинапоя» [9, с.190]; [3, с.97] ба қор меравад, ки дар чунин ҳолат он ба вожаи **шоту//шотун** низ ҳаммаъно мешавад; **блавдон** (сабади нонгирӣ). Истеъмоли ин вожа торафт маҳдуд шуда истодааст. Истеъмоли **блавдон** дар нутқи аҳолии деҳаи Удит маънои «костроли маҳсуси ордгирӣ»-ро ифода мекунад. Яъне муодили иқтибосии русӣ ҷойи онро ишғол қардааст; **нонбандык** (рафида), **чангольк** (шоҳичаи таомхӯрӣ, вилка), **обхора//обғора** (Ямг) **//обхъра** (Нижгар) **//обхъра** (Чилтоқ) **//обхъра** (Удит) (кӯзаи обхӯрӣ, кружка); **чағдар** (зарфи обнӯшӣ), **симык** (симақ ё асбобе, ки бо он оташи тафдон ё дегдонро мекобанд, муродифи дигари он дар лаҳҷаи калимаи **чандак** аст), **навтӯрош** (асбобе, ки бо он пасмондаи хаамири хушкшударо тоза мекунанд), **белча** (кафгири ошпазӣ), **хымбык** (зарфи бочкамонанд барои нигоҳ доштани гандум). Дар шакли **хамба** ин вожа дар лаҳҷаҳои Рашт ва Дарвозу Ванҷ [3, с.93]; [9, с.221], дар лаҳҷаҳои Бухоро низ дар ҳамин намуд [4, с.225]; **хымбӯк** (зарфи дӯғқашӣ) ва ғайра ба қор меравад.

3. Калимаҳои лаҳҷавие, ки ба нутқи тоҷикони Вахон аз забони ваҳонӣ гузаштаанд: **лут** (зарфи гилин, ки онро ба сари китф гузошта, аз чашма (ҷӯй, дарё) об мебиёранд), **қандина** (зарфе, ки онро аз саргини ғӯсолаи навзод месозанд), **канал** (қанор, ҷуволӣ калон), **бучӣ** (халта, ҷувол), **мытъки** (санги суфтаи лӯндор, ки бо он гандумро муҳашшар мекунанд), **парвезак** (ғалбер, ғалболи гандумбезӣ), **перва** (ғалбер қардани гандум), **пъжин** (хурмаи говҷӯшӣ); **сехык** (чангаки ҷӯроббофӣ аз шакли «сихаю»), **тактык** (милтиқи милаш хурд), **сулон//слимпойа** (муродифи **шоту//шотун** ба маънои «зинапоя»), **фай//фи** (бели ҷубин, ки онро барои тоза қардани барф, оғил ва бод додани ғалла ба қор мебаранд). Муродифи он дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ истилоҳи **кърчак** мебошад [3, с.209] ва дар лаҳҷаҳои Бухоро бошад, дар шакли **куррак//курак** (бели ҷубин) истеъмом меёбад; **халабӣ//алабӣ** (тос, лаганча, тағорача), **чок** (асбоби филизии дусараи нӯгтез, ки дастаи ҷубин дошта, бо он заминро мекананд). Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба ҷойи он истилоҳи метин//метинг//мети//майтин [5, с.с.240] мустаъмал мебошад. Дар

лахчаҳои Бухоро намуди метин [4, с.150] ва дар забони адабӣ ҳам бо таркиби овозии «**метин**-тешаи калони дунӯлаи санггарошӣ, зогнӯл тавзеҳ ёфтааст [10, с.682]; **чомчук** (чӯбдасте, ки бо он хӯшаҳои ноқӯфтаи гандумро меқубанд). Шояд ин истилоҳ аз қисми дуюми ин вожа **чук** (асоси замони ҳозираи феъли **чукидан**) ба маънои «қӯфтан» ё «қӯбидан» дар мисоли «мех чукидан» рӯида бошад; **аздыл**, **новтгрош** (асбобе, ки бо он хаамири хушкшудаи корсонро тоза мекунанд); **шанпан** (муродифи канал ба маънои «халтаи калон», ки бо он алаф мекашонанд), **касика** (муродифи алабии тос, лаганча, тағорача); **кафиз** (зарфи ордгирӣ), **пор** (асбобест, ки бо он дар гузашта гандумро чен мекарданд ва ҳоло хусусияти архаистӣ пайдо кардааст), **пылк** (кувалд барои шикастани сангҳои калон), **час** (кастрюл).

Ба ин тариқа, аз баррасии калимаҳои забони ваҳонӣ дар нутқи тоҷикзабонони Ваҳон равшан мегардад, ки чунин зухурот дар натиҷаи ҳамзистии тӯлонии мардум дар ин минтақа ва таъсири таърихии забонҳо ба миён омадааст.

4. Калимаҳои иқтибосӣ, ки барои ифодаи номи асбобҳои рӯзгор дар нутқи мардуми тоҷикзабони Ваҳон дар гардиш мебошанд. Ин қабил вожаҳоро вобаста ба мансубияти забониашон ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ мекунем: а) калимаҳои русӣ: **бак** (зарфи калони филизии обгирӣ), **бушка//бучка//бочка** (зарфи калоне, ки барои гирифтани об, моеи сӯзишворӣ ва ё ғалладонагӣ онро ба кор мебаранд), **флаг//филак//фляг** (зарфи алюминӣ, ки барои гирифтани об, равшан ва дигар маводи моеъ истифода мешавад), **таз** (лагани калон, тағораи калони либосшӯйӣ), **кастурул//каструл** (зарфи металлӣ барои нигоҳ доштани маҳсулоти озуқа). Ин калима дар лаҳча хусусияти калимасозӣ пайдо карда, бо калимаҳои тоҷикӣ дар қолаби ибора мафҳуми нав касб кардааст: **каструли муқобадор** (каструли сирдор), **каструли бемуқоба** (каструли бесир), **чашка** (қосаю табақҳои металлӣ), **крушка** (зарфи обу чойнӯшӣ), **черпак** (кафлеси ҳозиразамони металлӣ барои кашидани таоми моеъ), **печка** (воситаи гармидиҳӣ; таомпазӣ дар фасли зимистон; **лом** –асбоби рости металии нӯгтез барои сӯроҳ кардани замини саҳт ё сангин).

Бояд зикр намуд, ки баробари пешрафти илму техника бисёр номҳои қадима вазифаи таърихии худро ба анҷом расонида, майдонро барои вожаҳои навӣ **ванна**, **пылесос**, **микровалновка**, **духовка**, **термекс** ва амсоли онҳо ҳолӣ кардаанд. Аҷиб он аст, ки дар ҳамсоғии мардуми Афғонистон зиста, тоҷикони Ваҳону Ишқошим асолати забону нутқи худро нигоҳ доштаанд. Таъсири гӯйишҳои Афғонистонро, ки дар гузашта нуфузи забони англисӣ дар ин минтақа пурзӯр буд, танҳо дар мисоли истеъмол ёфтани вожаи **гелос** ба маънои «стакан» мушоҳида мекунему бас.

б) Калимаҳои туркӣ-муғулӣ: **чымча** (аз шакли «чумча», ки ба маънои «қошук» «кафгири кӯча») [1, с.с.263] ва **қошук//қошык** (чумча ва ин лафзи туркист) [2, с. 124]; **чалапчӣ** (дар лаҳчаи мазкур маънои «дастшӯяк»-ро ифода менамояд), ки ин маънӣ дар «Ғиёс –ул-луғот» чунин шарҳ ёфтааст: «таште, ки дар он даст шӯянд; ва ин туркист; мардум аз новокифӣ онро **чаламчӣ** гӯянд ва баъзе чалапчӣ навиштаанд» [1, с.с.262]; **кетман**-муродифи «каланд» ва ғ.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки вазни қиёсии вожаҳои туркӣ дар нутқи тоҷикони Ваҳон чандон назаррас нест.

в) Калимаҳои иқтибосии арабӣ низ дар муҳити лаҳчаи мавриди назар нуфузи зиёд надоранд: **расан** (таноб, аргамчин; ресмоне, ки бо он чизеро банданд) [11, с.123].

Аз миқдори маводи баррасигардида маълум мешавад, ки нуфузи вожаҳои иқтибосӣ дар ташаккули таркиби луғавии лаҳчаи тоҷикони Ваҳон чандон намоён нест. Аммо раванди ҳифзи номҳои классикӣ дар ин гӯйиш дида мешавад: **чом** (зарфи об, шарбату шаробнӯшӣ), **белча** (кафгири калони ошпазӣю ошқашӣ), **кафча**, **кавча** ба маънои «қошук» ё «чумча», ки ҳар ду ҳам баромади туркӣ доранд ва дар заминаи шабоҳати қошук бо кафи даст ба вучуд омада, барои ифодаи тасфир ба он пасванди **-ча** ҳамроҳ карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Ғиёс-ул-луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. Алиф-шин.-Душанбе:Адиб, 1987. - 480 с.
2. Ғиёс-ул-луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 2. Сод-йо.-Душанбе:Адиб, 1988. - 416 с.
3. Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳчаи водии Рашт.-Душанбе, 2018, - 335 с.
4. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳчаҳои Бухоро.-Душанбе:Дониш, 1989. - 280 с.
5. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.-Душанбе:Дониш, 1997. - 289 с.
6. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.-Душанбе:Дониш, 1980. - 330 с.
7. Обидов У. Лаҳчаи ҷарии Афғонистон.-Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1993. - 192 с.
8. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка.-Ленинград, 1971. - 192 с.
9. Розенфельд А.З. Таджикско-русский диалектный словарь (Юго-Восточный Таджикистан).-Ленинград, 1982. - 240 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд, ҷилди 1. (А-Н).-М.: Советская энциклопедия, 1969. - 950 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд, ҷилди 2. (О-Я).-М.: Советская энциклопедия, 1969. - 951 с.
12. Ҳасанов А.А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфино нахви осори садаҳои X-XIII дар гӯйишҳои шимолӣ. (Бахши Фарғонаи ғарбӣ).-Хучанд: Нури маърифат, 2003. - 253 с.

ТЕРМИНЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ "БЫТОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ" В ВАХХАНСКОМ ТАДЖИКСКОМ ДИАЛЕКТЕ

Объектом рассмотрения данной статьи является лексико-семантические особенности слов к термину, выражающие названия предметов быта. Данные слово подразделены на следующие группы:

1. Обще塔джикские слова, которые употребляются как в таджикском говоре Вахана, так и в других диалектах таджикского языка в единой или частично измененной форме.

2. Лексические диалектизмы, или диалектные слова, в качестве вариантов которых в литературном языке употребляются как синонимичные формы.

3. Слова, которые заимствованы в речи таджикоязычного населения Вахана из ваханского языка.

4. Заимствованные слова, употребляемые в таджикском диалекте Вахана для выражения названий предметов быта, в том числе:

а) русские слова

б) тюркско-монгольские слова

в) арабские заимствованные слова

Как показывает анализ ваханского диалекта заимствованный в таджикском говоре Вахана, их происхождение тесным образом связано с многовековой историей совместного проживания в регионе.

Ключевые слова: обще塔джикские слова, лексические диалектизмы, заимствованные слова, памирские языки, таджикские говоры Вахана, сравнение лексем с древними элементами.

TERMS DENOTING 'HOUSEHOLD TOOLS' IN VAKHAN TAJIK DIALECTS

The article provides information about the lexical and semantic features of words and terms that denote the name of 'household tools.' Words in this area include the following:

1. The most common Tajik terms, which are used in both the Vakhan and other southern dialects, in its either partially or fully changed form.

2. Dialectical vocabularies or idiomatic words that have other antonyms in the literary language.

3. Words that have been translated into the spoken language of the Vakhan Tajiks from Vakhan language.

4. Loanwords that are adopted in Vakhan Tajik dialects to describe the name of household tools, such as:

a. Russian words

b. Turkish-Mongolian words

c. Arabic words

This study of Vakhan Tajik dialect revealed that the existence of loanwords is the result of long cohabitation of these people in the region and the historic influence of languages.

Keywords: common words of lexical dialects (idiomatic words), loanwords, Pamir languages. Vakhan Tajik dialect, comparing words with old elements, etc.

Сведения об авторе:

Мумино́ва Сафарбеги́м Бахриевна – Старший преподаватель кафедры теории и практика языкознания Таджикский государственный педагогический университета имени С.Айни.
Тел: (+992) 938220238 E-mail: safarmuminova@gmail.com

About the autor:

Muminova Safarbegim Bakhrievna - Senior Lecturer of Theory and Practice of Linguistic Department Tajik Pedagogical University named after S. Ayni Phone number: (+992) 93 8220238; E-mail: safarmuminova@gmail.com

ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ «-ИСТОН» ДАР ОСОРИ УСТОД ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Нематова Д.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Баррасии масоили забоншиносии осори адибон яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ ба шумор меравад. Махсусан, адибоне, ки осори онҳо саршор аз калимаю ибора ва таркибҳои ноби забониеанд, ки бо забонзад шуданашон метавонанд, таркиби луғавии забонамонро такмил диҳанд. Яке аз ҳамин гуна адибони соҳибзавқ устод Лоиқ Шералӣ аст, ки дар осораш на танҳо нақши забони классикӣ, балки нақши забони зиндаи тоҷикӣ ва муҳити имрӯзаю тараққиёти замони забонро фаро мегирад ва дар ҳолатҳои хам аз он пеш меравад. Ин аст, ки таҳқиқи забони осори устоди зиндаёӣ мубрам арзёбӣ мешавад. Масъалаҳои матраҳшудаи забоншиносии осори устод Л. Шералӣ зиёданд, аммо ин ҷо мо кӯшиш менамоем, ки перомунӣ қорбурди пасванди **-ИСТОН** ва нақши он дар калимасозӣ

андешаҳоямонро баён кунем. Пеш аз ҳама, бояд зикр кард, ки калимасозӣ яке аз бахшҳои муҳимми забониест, ки доманаи фароҳи матлаб дошта, дар ҳоли рушду нумӯ аст. Пешрафти илму техника, тараққиёти ҷамъият, маданият, хоҷагидорӣ ва ғайра забонро водор месозад, ки барои ифодаи матлаб ва мафҳумҳои нави дар ҳаёт бавучудода аз захираи луғавиаш истифода кунад ва ё дар сурати набудани воситаи ифода имконоти калимасозиаширо ба қор барад. Ҳарчанд калимасозӣ барои тақмили таркиби луғавии забон хизмат намояд ҳам, «протсессии калимасозӣ ва воситаҳои он бо грамматика алоқаи муқаммал дошта, ба хусусияти калимасозии забон ва сохти грамматикӣ он низ вобастааст»[5, с.12].

Дар осори Лоиқ Шералӣ дар доираи гурӯҳҳои луғавӣ-грамматикӣ калимаҳои морфемаҳои вандии зиёде истифода мешаванд, аммо пасвандҳои калимасоз ҷойгоҳи хоса доранд. Пасвандҳои, ки дар осори ин адиб дида мешаванд, барои сохтани калимаҳои ифодакунандаи номи ашхос, ашёи макон ва исмҳои маънӣ истифода гардидаанд. Яке аз унсурҳои грамматикӣ, ки дар осори шоир як зумра калимаҳои гуногуншаклу гуногунмазмунро сохтааст, пасванди **-истон** мебошад. Ин пасванд яке аз унсурҳои серистеъмол дар забони тоҷикӣ мебошад. Аз назари этимологӣ вай аз давраи форсии қадим маншаъ мегирад [3, с.213]. Дар забони тоҷикӣ се гунаи ин пасванд дар шакли **-истон**, **-стон**, ва **-сон** маълум аст. Ин қаринаҳо дар осори адибони давраи классикӣ, аз ҷумла, дар «Шоҳнома»-и Фирдавӣ низ фаровон истифода шудааст [2, с.141]. На танҳо дар забони адабӣ, балки дар шеваҳои имрӯзаи забонамон низ бо ҳамин хусусиятҳо мустаъмал аст. Аз ҷумла, дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ шарқӣ забони тоҷикӣ қорбурди зиёд дорад [4, с.100].

Пасванди **-истон** дар ашъори устод Лоиқ Шералӣ низ серистеъмол буда, хусусиятҳои зеринро доро мебошад:

а) бо исмҳои ифодакунандаи халқу миллат омада, номҳои ҷуғрофӣ месозад. Вожаҳои ин гурӯҳ хусусиятҳои хоси худро доранд.

Аввал, ин аст, ки вожаҳои бо ин пасванд дар қолаби суннати калимасозии забонамон сохташуда, дар забони тоҷикӣ дида мешаванд ва устод Лоиқ Шералӣ аз ин воҳидҳои луғавӣ тайёр барои баёни мақсад истифода кардааст, ки инҳо калимаҳои серистеъмолӣ забон мебошанд. Мисли Тоҷикистон ва Покистон [9, с.159]. Дар умум, калимаи Тоҷикистон дар ҷилди аввали осори Лоиқ 36 маротиба истифода шудааст, ки аз ҳисси баланди миллӣ ва ватандӯстии шоир дарак медиҳад: Намунаи ашъор:

*Тоҷикистон ҳама санг аст, вале бар гӯре,
Лавҳасанге нагузорем, ҳамин ҷиммати мост [9, с.359]
Бими нопоқони Покистон мақун,
Пок хоҳад буд, оби Ҳирманд [9, с.159].*

Дуҷум, лексемаҳои бо ин пасванд сохташуда таърихи дуру дарози таърихӣ доранд. Мисли Сиистон [9, с. 249, 470], Зобулистон [9, с.438]:

*Аз фазои мулки Эрон то фазои мулки Тӯрон,
Аз Сиистон то Кӯҳистон,
Аз Хуросон то Бадахшон [9, с.292].
Сипарди ту Хуросони суҳанро,
Бадахшону Сиистони суҳанро.
Аё шоир, басо ҷон кандӣ, аммо,
Накандӣ ришти ҷони суҳанро [9, с.470].*

Ба хотири риояи вазни шеър пасванди мазкур дар шакли «**ситон**» бо иваз кардани ҷойи овозҳои таркибаш (ҳодисаи метатеза) истифода мешавад:

*Дар бари ӯ бо гурури тоҷикӣ,
Рустам аз Зобулистон ояд ҳаме [9, с.438].*

Сеюм ин аст, ки устод Лоиқ Шералӣ бо истифода аз қолаби анъанавии калимасозӣ аз усули аналогия вожаи нав сохтааст. Мисли Нуристон [9, с.300].

*Агар дунёи Нуристони Норақ,
Гирифта нусха аз дунёи дилҳо.
Ҳам аз дарёи Ваҳш ояд ба таҳрик,
Бувад гардон ҳам аз дарёи дилҳо [9, с.300].*

б) Аз исми ифодакунандаи ҳолати шахс номи муассиса сохтааст. Аз сабаби ба бемории қалб гирифтोर будани шоир калимаи «**бемористон**»-ро дар унвони шеърҳои 34 маротиба истифода намудааст, ки дар солҳои гуногуни ҳаёти шоир (16.02.1983, 6.04.1992, 04.04.1992, 14.04.1992, 15.04.1992, 18.01.1994, 25.01.1994, 27.01.1994, 30.01.1994, 10.02.1994, 18.02.1994, 05.02.1994, 20.02.1994, 02.02.1994, 17.02.1994, 19.02.1994, 29.01.1994, 03.02.1994, 10.02.1994, 10.01.1995, 13.01.1995, 14.01.1995, 20.01.1995, 22.02.1995, 25.02.1995, 18.02.1996, 25.02.1996, 27.02.1996, 09.03.1996) бо номҳои «Бемористон, Бемористони дил, Бемористони Қарияи боло» эҷод шудаанд. Ин калима дар «Шоҳнома» дар шакли «**беморсон**» (б. 1969, 173) ва дар осори А. Ҷомӣ ба гунаи **бемористон** (б. 1969, 172) истифода гардидааст.

в) Бо исмҳои гуногуни конкрет омада, макон ва фаровонии ашӯро ифода менамояд. Агар пасванди **-истон** бо исмҳои ифодакунандаи набототу растаниҳо ва калимаҳои регу санг ояд, бо пасванди **-зор** муродиф мешавад, ки мо дар осори Лоиқ бо ин гуна вожаҳо низ вохӯрем: **гулистон-гулзор, сангистон-сангзор, найистон-найзор, сарвистон-сарвзор, боғистон-боғзор, регистон-регзор** ва ғайра.

Пасванди **-истон** аз исмҳои конкрети дигар низ исм сохтааст, ки макону фаровонии ашӯро далолат мекунад: **кӯхистон, мазористон, гулистон, боғистон, чанористон, сангистон, қабристон, даштистон**. Чанд мисол дар матн барои намуна овардан мумкин аст:

*Ту мехондию мешуд об ҳар як санги кӯхистон,
Фароҳо мешуду паҳно ҷаҳони танги кӯхистон [9, с.96].*

*Барои зиндагон бояд бигӯям,
Ки қабристон барои мурдагон нест.
Ки қабристон барои зиндагон аст,
Ки то донанд фардо қадрашон чист? [9, с.157].*

*Як ҷой боғистон кунад, як ҷой доғистон кунад,
Охир ба доғ истон кунад, ҳайфо дареги одамӣ [9, с.405].*

г) Исмҳои замони баҳор ва шаб пасванди **-истон** қабул менамояд: баҳористон, шабистон [9, с.34].

*Хоҳамат беҳалал шабистоне,
Хоби тифлоии саҳаргоҳӣ [9, с.34].*

*Гоҳе баҳористон равад, гоҳе ниғористон равад,
Охир мазористон равад, ҳайфу дареги одамӣ [9, с.405].*

Забоншинос Ш. Рустамов доир ба пасванди **-истон** чунин нигоштааст: «Дар исмҳои зимистон ва тобистон, ки фаслҳои солро ифода мекунанд, суффикси **-истон** бутунии худро нигоҳ доштааст, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик решаи онҳо **зам** – ва **тоб** – ҳамчун исми мустақилмаъно дар истеъмоли нестанд: илова бар ин, суффикси **-истон** ҳоло танҳо исми макон месозад: [5, с. 15]. Мо ба ақидаҳои забоншиносон тақия намуда, аз осори Лоиқ чанд мисол меорем:

*Дар зимистон оби он гарм аст, гарм,
Фасли гармо сард монанди яхоб [9, с.30].*

*Гаҳ ҷӯши баҳоронӣ, гаҳ тирамаҳи гирён,
Гаҳ қаҳри зимистонӣ, гаҳ чиллаи тобистон [9, с.317].*

ғ) Бо сифатҳои исмшудаи равшан, торик ва хушк низ меояд: **торикистон, равшанистон, хушкистон**:

*Бидон, бе маънаи ақли дурахшон,
Бидуни офтоби илму ирфон.
Агар сад Нораку Рогун бисозӣ,
Бимонад Тоҷикистон **торикистон** [9, с.492].*

Шоир дар ин дубайтии худ таъкид менамояд, ки барои пешрафти Ватан ҳар як фарди ватандӯст бояд дар такмили донишу маърифати худ ҷаҳду талош намояд: Хушбахтона, имрӯзҳо бо таъкиди хидоятҳои Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон ба гулистон мубаддал шуда истодааст:

*Кай чон бо чонон мерасад,
Гул бар гулистон мерасад [9, с.546].
Чунонат рағбате драм, ки хушкистон ба бороне,*

Чунонат рӯзу шаб чӯям, ки Сино ҳалли мушқилро [9, с.336].

д) Пасванди **-истон** бо исми маънии кор исми **користон** сохтааст:

Агар шиқат намеварзид, рӯҳи родмардиям,

Ба **користони** мардафкан чӣ номардона мемурам [9, с.336].

Бояд зикр намуд, варианти **-сон**, ки дар адабиёти классикӣ чун гунаи ихтисоршудаи **-истон** истифода мешуд, дар осори устод Лоик дида нашуд. Калимаи сон, ки омони пасванди **-сон** аст, ба маънои «**хамчу, чун, чу, монанди, мисли**» истифода мешавад ва дар назми устод Лоик истифодаи фаровон дорад. Ба мисли **кӯҳсон, минбарсон** ва **лахчасон**, ки ба вазифаи зарфи монандӣ омадаанд.

Дар миёни кӯҳсорон кӯҳсонам зодаанд,

Бо гурури қуллаҳо ҳамоиёнам зодаанд [9, с.310].

Нони дар танӯру хишти дар хумдон,

Ба тоб ойиву ранг орӣ, руҳи ту **лахчасон** тафсад [9, с.368].

Хоҳам он қуллаҳои **минбарсон**,

Минбари фитрати расо бошанд.

Ҳамин тариқ, пасванди **-истон** дар осори Лоик яке аз морфемаҳои калимасозест, ки фаровон истифода шуда, шоир барои сохтани калимаҳои гуногун онро истифода кардааст. Қисме аз калимаҳои, ки бо пасванди мазкур сохта шудаанд, аз замонҳои дур истифода шуда, то имрӯз ҳамчун масолаҳои тайёр омада расида бошанд, бархеро худ шоир сохта, бо ин роҳ барои инкишофи таркиби луғавии забон саҳми арзандае гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1972.- 450 с.
2. Касимов О. Деривация в «Шахнаме» Абулкаси́ма Фирдавси. / О. Касимов. – Душанбе: Деваштич, 2006, 188с.
3. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. – М.: Наука, 1982, 572с.
4. Раҳматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка, / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2016, 274с.
5. Рустамов Ш. Калимасозии исми дар забони адабии ҳозираи тоҷик/Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972.- С.15.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ.1. «Советская энциклопедия» Москва.-1969, 951с.
7. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С. Хоркашев. – Душанбе: -2014.-106 с.
8. Ҳалимов С. Калимасозии исми дар забони адабии тоҷик аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ. Масъалаи забон ва адабиёт, қисми 1 ва 2. / С. Ҳалимов. – Душанбе: -1975.- С.283-320.
9. Шерали Л. Кулӣёт. ҷ.1. / Л. Шерали. – Душанбе: «Адиб», 2008. -560 с.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СУФИКСА «-ИСТОН» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЛОИКА ШЕРАЛИ

*Произведения поэтов и писателей переполнены словами, которые образованы при помощи словообразовательных морфем. Некоторые из этих слов имеют исторические корни, а некоторые созданы самими литераторами. Л. Шерали является одним из таких литераторов, который внес свой вклад в этой области. Таким образом, исследование словообразования отдельных суффиксов и префиксов в произведениях поэта является важным научным вопросом. В данной статье исследуются словообразовательные особенности суффикса **-истон** в произведениях Л. Шерали. Выявлено, что суффикс **-истон** в произведениях поэта больше всего используется в географических названиях, названиях учреждений, а также конкретных существительных.*

Ключевые слова: суффикс, имя существительное место, слово, географическое названия, широко употребительный, история языка, этимология.

WORD-FORMING FEATURES OF SUFICS "-ISTON" IN LOIK SHERALI WORKS

*The works of poets and writers are crowded with words that are formed with the help of word-forming morphemes. Some of these words have historical roots, and some are created by the writers themselves. L. Sherali is one such writer who has contributed in this field. Thus, the study of the word formation of individual suffixes and prefixes in the poet 's works is an important scientific issue. This article explores the word-forming features of the suffix **-iston** in L. Sherali 's works. It is revealed that the suffix **-Easton** in works by the poet is most of all used in place names, names of institutions and also concrete nouns.*

Keywords: suffix, name noun place, word, geographical names, widely used, history of language, etymology.

Сведения об авторе

Нематова Дилавруз Амоновна – старший преподаватель общей университетской кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета им С Айни тел: (+992) 900985797

About the autor:

Nematov Dilavruz Amonova - Senior teacher of the Department of General University Tajik Language of the Tajik State Pedagogical University named after S Aini Phone: (+992) 900985797

**ҚАБАТҲОИ ЛЕКСИКИИ ЛУҒАТИ «ЧОМЕЪ-УТ-ТАВОРИХ»-И
РАШИДАДДИНИ ФАЗЛУЛЛОҲ**

Ҳочамиров М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар охири асри 13 ва аввали асри 14 як зумра нависандагону таърихшиносони тоҷиконавас ба монанди Рашидаддини Фазлуллоҳ, Ҳамдуллоҳ Муствафӣ Қазвинӣ – муаллифи «Таърихи гузида», Қозӣ Абдуллоҳ ибни Умари Байзовӣ – муаллифи «Низом-ут-тавориҳ», Абусулаймон Довуди Банокатӣ – муаллифи «Равзат-ул-улилбоб» машҳур ба «Таърихи Банокатӣ» ва иддае дигар ба арсаи эҷод омаданд, ки то ҳади тавон ба насри содда ва берун аз тақаллуф эҷод карданд, вале боз ҳам дар насри онҳо пайравӣ аз адибони салафи худ, ки мутақаллифона эҷод мекарданд, дида мешавад. Давраи мазкурро мо метавонем ҳамчун муқаддамоти фасоди насри донем. Бисёре аз луғоти тоҷикии ширину зебо ва масалҳои тоҷикона дар ин давра аз ёд мераванд. Муҳаққиқи пуркор ва донишманди фарҳагта Малиқушшуаро Баҳор чунин менависад: «Бисёре аз луғоти форсии зебову ширин ва масалҳои форсӣ аз ёд мераванд, истеъмоли афъол ба маънии маҷоз ва фаромушт шудани маънии ҳақиқии афъол дар ин давра шурӯъ мешавад» [2, с. 460]. «Чомеъ-ут-тавориҳ» ба таври сода навишта шудааст ва дар нақли ибороти мутақаллифонаи муаррихони қабл аз худ, монанди Атомалики Ҷувайнӣ – муаллифи «Таърихи ҷаҳонкушо» ва дигарон кӯшиш карданд, ки ҳаққонӣ луғоти душвор ва ғайримашҳурро истифода накунад, ба истиснои ҳолате, ки ба ночор ба нақли айни иборот пардохтааст. Вале инро ҳам бояд зикр кард, ки ин гуна мавридҳо дар баробари содагии наср ғалаба надошта, ба нудрат истифода шудааст. Азбаски доираи пажӯҳиши қабати лексикӣ дилхоҳ асар васеъ ва доманадор аст, зарур донистем, ки баҳсро ба таври фишурда, дар доираи як мақола баррасӣ кунем. Аз ин рӯ, дар ин мақола масъалаи қабатҳои лексикӣ насри асари «Чомеъ-ут-тавориҳ» аз ду дидгоҳ: баромад ва басомади (аслии тоҷикӣ, арабӣ ва туркӣ-муғулӣ) ва мухтасоти лексикӣ он баррасӣ мешавад. Пеш аз он, ки ба таҳлили қабати семантикӣ забони насри асар пардозем, моро зарур аст, то аз вазъи забон ва макони навишта шудани асар ва вазъияти сиёсӣ давр назар кунем. Он чи вобаста ба макон ва вазъи сиёсӣ давраи эҷоди асар аст, ҳамин аст, ки новобаста ба вазъи сиёсӣ ва сулолаҳои ҳукмрон забони форсӣ дар тамоми қаламрави худ, ки ҳам давлатҳои тоҷикӣ ва ҳам давлатҳои туркӣ буданд, тасаллут дошт. Рашидаддини Фазлуллоҳ дар замони ҳукумати Элхониён ва ҳосатан ҳукмронии Ғозонхон вазир буд. У бо фармони ҳокимони давр китоби машҳури худ «Чомеъ-ут-тавориҳ»-ро навишт. Аз он сабаб, ки тамоми қорҳои давлатӣ ва расмӣ Элхониён ба забони форсӣ навишта мешуд, китоби мазкур низ ба ҳамин ҳат ва забон навишта шуд. Аз рӯи истифода 70% таркиби луғавӣ асарро калимаҳои тоҷикӣ, 28% калимаҳои арабӣ ва 2% калимаҳои туркӣ-муғулӣ ташкил медиҳанд (ин таркиббандӣ аз рӯи ҷилди аввали асар сураат гирифтааст). Истифодаи вожаҳои туркӣ-муғулӣ ҳангоми зикри номи ашхос, қабила ва вазифаҳои касбҳо, ки зиёдтар ба зиндагии кучманнишинӣ тааллуқ доранд, ба назар мерасанд. Аз таҳлили таркиби луғавӣ асар чунин ба назар мерасад, ки аксарияти калимаҳо тоҷикианд. Истифодаи калимаҳои арабӣ низ зиёд ба назар мерасанд, вале он мутобиқ ба меъёри забони тоҷикӣ ҳаст. Яъне калимаҳои арабӣ ҳамчун таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ баромад карданд. «Бо вучуди он чунин калимаҳоро имрӯз бегона доништан дуруст нест. Онҳо аз асолати худ хеле дур рафта, ба меъёрҳои истеъмоли забони мо пурра мутобиқ шудаанд» [11, с. 88]. Дар мавриди истифодаи калимаҳои арабӣ дар асрҳои ҳукумати муғул инро гуфта метавонем, ки ҳонони муғул ба забону адаби форсӣ он қадар назари нек надоштанд ва ба ҳар роҳу восита мехостанд, ки истифодаи забони арабӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ ва давлатдорӣ зиёд бошад. Аммо тамоми миллату қабилаҳои дар сарзаминҳои тоҷикнишин, ки пештар маданияти шаҳришинӣ надоштанд, бо ба даст овардани ҳукумат тамоми шакли идории давлаташонро аз ҳукуматҳои тоҷикӣ иқтибос карданд. Аз ин рӯ ноғузир дар қорҳои давлатдорӣ, номанигорӣ, идораи мардум аз забони тоҷикӣ истифода мекарданд.

Азбаски «Чомеъ-ут-тавориҳ» дар асри 13 навишта шудааст таҳлил ва баррасии таркиби луғавӣ он барои муайян кардани вазъи забони адабӣ ва таъсири он ба қавму миллатҳои дигар, дар мисоли ақвоми муғул зарур аст. Таркиби луғавӣ ҳар забон новобаста аз миллаташ бе қабули калимаҳои забонҳои дигар ва додани калимаҳо ба забонҳои дигар вучуд дошта наметавонад. Забони тоҷикӣ низ аз ин падида ҷудо нест. Дар таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ ба ғайр аз калимаҳои аслии тоҷикӣ, қисми зиёди фонди луғавӣ забонамонро ташкил медиҳанд, инчунин вожаҳои арабӣ, туркӣ-муғулӣ, русӣ, лотинӣ ва ғайра дида мешавад. Ҳар як аз ин калимаҳо дар давраҳои гуногун вобаста ба вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҳодисаҳои таърихӣ ба забони мо дохил шудаанд. Таркиби луғавӣ «Чомеъ-ут-тавориҳ» асосан аз вожаҳои се забон: тоҷикӣ, арабӣ ва туркӣ-муғулӣ иборат аст. Калимаҳои тоҷикӣ дар соҳаҳои

гуногун дар асар истифода шудаанд, ки ба ин қатор метавон калимаҳои ифодакунандаи аъзои бадан (сар (кала), даст, по, миён, пистон, ишкамба);...**ва се шабонарӯз пистони модар намеситад ва шир намехӯрд** [15, с.89], калимаҳои ифодакунандаи хештубаборӣ (падар, модар, бародар, фарзанд ва ғайра). Масалан, дар ҳамон ҷумлаи дар боло овардашуда низ мисоли дигарро мебинем: ...**ва се шабонарӯз пистони модар намеситад ва шир намехӯрд**» [15, с.89]. Калимаҳои ифодакунандаи ҷонварон (асб, буз, дарозгӯш, гӯсфанд): **Аз он оташе кардаанд ва қарор дода, ки ман баъд аз он лафз нагӯянд, шахси дигар ба ӯ гуфта, ки агар номи буз бигӯӣ чизе ба ту диҳам ӯ ба забони худ буз гуфта Қутуку Нуён аз он маънӣ вокиф шуда ва гуфта, ки бо ман он ҳама дилмондагӣ ва хусумат кардӣ ва аҳд кардем, ки ман баъд лафзи буз нагӯем**» [15, с.675], номи мафҳумҳои табиат ва падидаҳои он (замин, осмон, оташ, бод, хок, кӯҳ ва ғайра); Оғуз аз шиқор бозгашта он духтари Урхонро бар канори **об** дид, ки тамошои канизакон мекард, ки чома мешӯстанд»[15, с. 97]. Калимаҳои мансуби дину мазҳаб (Худо, дин, худопарастӣ, худошиносӣ): Он ду арӯс чун аз шавҳар нохушнуд буданд ва ғайрати тамом доштанд, фурсат ёфтанд ва эйқоқи шавҳар карданд ва гуфтанд ӯ **дини** дигар гирифта, ба Худои осмону замин имон оварда ва муҳиби ӯ шуда ва хост то низ бо ӯ мувофиқат намояд...» [15, с. 98]. Номҳои бахшҳои умр, номи рустаниҳо ва хӯрданиҳо, калимаҳои ифодакунандаи асбоби рӯзгор ва хонадорӣ, калимаҳои ифодакунандаи адалҳо, амалу ҳолат, аломату хусусият, ҷонишинҳо ва ғайра дида мешавад. Вожаҳои арабӣ зиёдтар луғатҳои диниву мазҳабӣ, калимаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан, муносибати хешовандӣ, калимаҳои марбут ва афзори рӯзгор ва сару либос, номи ҷонварон ва наботот, луғати мансуб ба шуглу пешаҳо ва вазифаву мансаб, калимаҳои ифодакунандаи аломат ва хусусият, луғоти ибороти ифодакунандаи амалу ҳолат мебошанд. Дигар аз вожаҳои дар асар истифодашуда вожаҳои туркиву муғулӣ мебошанд. Аксари калимаҳои туркиву муғулии асари «Ҷомеъ-ут-таворих» иборат аз номҳои одамон, ки 80% ин қатори калимаҳоро ташкил медиҳанд, инчунин номҳои маконҳо, номҳои вазифаҳои давлатӣ мебошанд.

Аз таҳлили хусусиятҳои лексикалии асари «Ҷомеъ-ут-таворих» бо назардошти тадқиқоти қаблан аз ҷониби донишмандон анҷомдода мо ба хулосаи зерин омадем:

Калимаҳои аслии тоҷикӣ асоси лексикаи матни асарро ташкил дода, қисми хеле ками онҳо аз истеъмол дур шудаанд ва аксарияташон дар ҳамон шакле, ки дар асри таълифи асар истеъмол мешуданд, ҳамон гуна имрӯз низ дар истеъмоланд.

Гарчанде ки асар дар таърихи ақвоми муғулу турк навишта шуда бошад ҳам, муаллиф аз истифодаи калимаҳои туркӣ то ҳадде тавонистааст, худдорӣ кардааст. Калимаҳои туркӣ-муғулие, ки истифода гардидаанд, ҳамано номи одамон, ҷойҳо, ақвом мебошанд, ки ин ба истифодаи вожаҳои туркӣ-муғулӣ дар асар аҳаммияте надоранд, зеро инҳо бо амри зарурат қор фармуда шудаанд.

Умуман, ба сабаби он ки «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашиддудини Фазлуллоҳ дар мавзӯи таърихӣ, ҳосатан таърихи ақвоми турк таълиф шудааст, дар он вожаҳову истилоҳоти марбут ба зиндагии муғулҳо, одоби давлатдорӣ, мавзӯҳои ҷуғрофӣ, номи саркардаҳо ва хонону подшоҳони туркитабор дарҷ гардидаанд. «Ҷомеъ-ут-таворих», ки пурра ба забони тоҷикӣ ва сабки таърихнависии асримиёнагӣ таълиф шудааст, дар он анъанаи навиштани таърихи офариниши одам ва ба қавму бахшҳо чудо шудани фарзандони одам риоя шудааст. Аз ин рӯ, дар «Ҷомеъ-ут-таворих» аз ҳазрати Одам (а) то ҳазрати Муҳаммад (с) маълумот оварда шудааст. Асар ба таври содда навишта шудааст ва дар нақли ибороти мутакаллифонаи муаррихони қабл аз худ, ба монанди Атомалики Ҷувайнӣ ва ғайра низ сайъ кардааст, луғоти душвор ва номафҳумро то кадре истифода накунад.

Байни манобее, ки ба забони форсӣ навишта шудааст, асаре назари «Ҷомеъ-ут-таворих» кам вучуд дорад, ки дар он ба таври дурахшон ва моҳирона бар асоси асноди ғанӣ тамоми ҷиҳоти зиндаги кӯчманчиҳо бо одобу русум ва урфу анъана, дар қолаби ноби забони тоҷикӣ, бо истифодаи андаки вожаҳои туркӣ-муғулӣ муњақис шуда бошад. Бидуни шак забони асар дар муайян кардани вазъи забони тоҷикӣ дар асри XIII ва мақому манзалати он сарчашмаи муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Амонова Ф.Р. Мадҳали забоншиносӣ. – Душанбе, 1992.
2. Баҳор, Муҳаммадқай. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. – Техрон: Амири Кабир, 1370.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. Наука, 1977.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985.
5. Дьяконов М.М. Очерк истории древнего Ирана. – Москва, 1961. – 443 с.
6. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди дуввум. – Техрон: Амири Кабир, 1378.
7. Зеҳнӣ Т. Н. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. – Душанбе: 1987, – 234 сах.
8. Крачковский. Избранные сочинения. Том 4. Москва-Ленинград, 1957.
9. Қосимова М.Н. Назаре ба истилоҳоти забоншиносии пешин // Паёми Донишгоҳ. – 1990. №1. – сах. 3-8.
10. Маъсумӣ Н. О. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод: Нашр. дав. Точ. 1959.
11. Мачидов Ҳомид. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе, 2007.
12. Муҳаммадиев М., Талбакова Х., Нурмуҳаммадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1997.
13. Парвиз Нотили Хонларӣ. Таърихи забони форсӣ. Ҷ. 1. – Техрон: Фирдавсӣ, 1377.

14. Сируси Шамисо. Сабкшиноси наср. –Техрон: Нашри митро, 1377.
15. Фазлуллох, Рашидаддин. Чомеъ-ут-таворих. –Идораи интишороти дониш. –Маскав, 1965.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПЛАСТЫ ЛЕКСИКИ «ДЖОМЕ УТ-ТАВОРИХ» РАШИДАДДИНА ФАЗЛУЛЛОХА

«Джоме ут-Таворих» Рашидаддина Фазлуллоха считается одним из важных источников для определения состояния таджикского языка в 13 веке. Среди источников, написанных на персидском языке, есть несколько работ, которые имеют сходство с «Джоме ут-Таворих». Основываясь на большом количестве материалов, образ жизни мигрантов, их мораль, традиции и обычи на оригинальном таджикском языке с использованием некоторых турецких и монгольских слов описаны в этой работе. Несомненно, это важный источник для определения позиции таджикского языка в 13 веке.

Ключевые слова: лексический слой, Джоме-ут-Таворих, Рашидаддин Фазлуллох, словарный запас, частота слов, лексикология, оригинальные таджикские слова, заимствованные слова.

LEXICAL LAYERS OF RASHIDADDIN FAZLULLOH'S «JOME'UT-TAVORIKH» VOCABULARY

«Jome'ut-Tavorikh» of Rashidaddin Fazlulloh is considered to be one of the important sources for indentifying the condition of Tajik language in 13th century. Among sources that written in Persian language, there are a few works that have a resemblance to «Jome'ut-Tavorikh». Based on a great deal of materials, migrants' ways of life, their moral, traditions and customs are described by means of original Tajik language with the use of some Turkish and Mongolian words in this work. No doubt, it is an important source for indentifying Tajik language position in 13th century.

Keywords: lexical layer, Jome'ut-Tavorikh, Rashidaddin Fazlulloh, vocabulary, word frequency, lexicology, original Tajik words, loan words.

Сведения об авторе:

Ходжамиров Муслихиддин - аспирант третьего курса кафедры теории и практики таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Электронная почта: muslih0903@mail.ru Тел.: (+992) 931107252

About the author:

Khojamirov Muslihiddin - the third year postgraduate students in the Department of Theory and Practice of Tajik Language of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. E-mail: muslih0903@mail.ru Tel.: (+992) 931107252

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРУ МАЪНОИИ GERUND ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА РОҲӢОИ ТАРЧУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Эмомов У.

Коллеҷи омӯзгории ба номи Х. Махсумоваи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Вакте сухан дар мавзӯи сарфу наҳв меравад, муқоисаи он бо мавзӯҳои грамматикаи дигар забонҳо, бахусус забони модарӣ, гузаронида мешавад. Ҳангоме, ки мо мавзӯро аз грамматикаи забони англисӣ бо забони модарии худ муқоиса мекунем, ё роҳҳои тарҷумаи онро муайян месозем, забони модарӣ чун забони ченқунанда хизмат мекунад, аммо сохтори сарфу наҳви забони модарӣ ва забонҳои хоричӣ муҳталиф мешаванд, зеро ҳар як забон унсурҳои грамматикӣ худро дорад. Маҳз ба ҳамин васила мо ҷиҳатҳои фарқкунанда ва монандии грамматикаи дигар забонҳоро меомӯзем ё доир ба мавзӯе тадқиқот мегузаронем. Аз ин бар меояд, ки муқоиса беҳтарин усули омӯзиши забон ва барои муайян кардани хусусиятҳои ба ҳам монанд ва фарқкунандаи он ба ҳисоб меравад. Дар айни замон гузаронидани тадқиқоту муқоисаҳо дар масоили мавзӯҳои грамматикӣ бештар ба назар мерасад.

Забон воситаи муоширати инсонҳо буда, одамон тавассути забон фикри якдигарро мефаҳманд. Забон дорои ҳиссаҳои нутқ мебошад. Бояд гуфт, ки забони англисӣ яке аз забонҳои пешрафтаи дунё ба шумор рафта дорои ҳиссаҳои мустақил ва номустақили нутқ мебошад. Яке аз ҳиссаҳои номустақили нутқи забони англисӣ ин герунд мебошад. Мақолаи мазкур оид ба омӯзиши роҳҳои тарҷумаи герунд аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бахшида шудааст.

Герунд - шакли номустақили нутқ буда, дорои тобиши исмӣ ва феълӣ мебошад.

Аз ин рӯ, мо аз гуфтаи муҳаққиқони соҳа Камянова Т., Ильиш Б.А., Иванова И., Чахоян Л., Беляева Т. ва асари бадеии Шарлота Бронте «Чен Эйр» истифода намуда, доир ба мавзӯи мазкур маълумот хоҳем дод.

Сараввал мехоҳем барои муайян кардани пайдоиш ва маъноии герунд аз гуфтаи олимони соҳа ва тадқиқотҳои гузарондашон истифода намуда, маълумоти муқаммале диҳем.

Муҳаққиқи рус Татьяна Камянова дар китоби худ «Грамматикаи забони англисӣ: назария ва амалия»- чиҳати этимологии истилоҳи «герунд»-ро чунин шарҳ додааст: истилоҳи «герунд» аз калимаи лотинии «gerere» гирифта шуда, дар забонҳои аврупоӣ паҳн шуда, барои шаклҳои феълӣ бешахро нишон додан истифода шуда, монандаш дар забони русӣ вучуд надорад [4, с. 616].

Тавре дар боло аз гуфтаи муҳаққиқи рус ёдовар шудем, «герунд»- калимаи лотинии «gerere» буда, маънояш ба забони тоҷикӣ «бурдан», «кашонидан» аввалин истифодаашро марбут ба асрҳои XV-XVI медиҳанд. [Dictionary Merriam Webster] (гунаи электрони) аммо ин хусусият дар грамматикаи забони тоҷикӣ вучуд надорад. Танҳо мо метавонем бо роҳҳои гуногун онро тарҷума намоем.

Аз ин лиҳоз, мо ба хулосае омадем, ки доир ба истифодаи герунд дар давраҳои забони англисӣ аз нигоҳи В. Plish, ки дар асараш таърихи забони англисӣ «History of the English language» дарҷ кардааст, маълумот оварем.

Давраи кӯҳхани забони англисӣ (Old English) амали феълӣро бо илова кардани пасвандҳои -inз, -inз ба пайдоиши герунд нисбат медиҳад.

Муаллиф бо мисоли зерин мӯкоиса намудааст, ки герунд ҳамчун исм нишондиҳандаи пурқунанда истифода шудааст: *than schal we all have ynogh to done lifyng up his hevvy drunken cors ~ then all shall have much to do in lifting his heavy drunken body. ё I slough Samson in scharyng the piler ~ I slew Samson by shaking the pillar* [3, с. 221].

Герунд, ки алақай дар давраи миёнаи забони англисӣ (Middle English) арзи ҳасти дошта, минбаъд густариш ёфт. Тадричан ба таври возеҳ паҳн гашта аз амали феълӣ бо худ -ing қабул кард [3, с. 292].

Герунд дорои парадигма мебошад. (парадигма - ҷадвали тасрифи ягон калима) ва аз сабабе, ки парадигмаи он хусусиятҳои феълӣ ва қобилияти гирифтани пурқунандаи бевоситаро дорад, герунд дар ҷумла танҳо мавқеи аввалиндарачаро мегирад [2, с.85].

Муҳаққиқи тоҷик К. Усмонов дар китоби худ «Грамматикаи назарии забони англисӣ» доир ба сохти герунд чунин гуфтааст: Суффикси «-ing» низ як морфема набуда, ду морфемаи шаклан якхела аст. 1) морфемае, ки сифати феълӣ яқум – (**Participle I**) месозад. 2) морфемае, ки герундӣ (як навъ шакли ғайритасрифии феъл) бунёд мекунад [5, с.33].

Дар фарҳанги англисӣ-тоҷикии профессор Абдусалом Мамадназаров герунд ҳамчун исми феълӣ тарҷума шудааст [6, с. 362].

Мушкилоти асосии мавзӯи герунд ин роҳҳои тарҷумайи он ба забони тоҷикӣ мебошад, чунки дар забони тоҷикӣ чунин ҳиссаи нутқ бо номи герунд вучуд надорад. Аз сабабе, ки герунд дар забони тоҷикӣ ягон мувофиқат надорад, пас тарҷумайи он метавонад мушкилиятҳои гуногунро ба вучуд орад. Герунд ба забони тоҷикӣ бо якчанд усулҳои гуногун тарҷума мешавад, ки дар бисёр маврид аз табиати ду донагии он аз шакли он, аз пайваस्तшавии он дар ҷумла ва вазифаи синтаксисе, ки дар он истифода мешавад, вобастагӣ дорад.

Дар умум усулҳои асосии тарҷумайи герунд ба забони тоҷикӣ ҳамчун исм, исми феълӣ, исм бо пешоянд, масдар, феълӣ ҳол ва сифат дар ҷумлаи пайрав тарҷума мешавад, ки ба нақши синтаксисии герунд дар ҷумла мувофиқат мекунад. Тарҷумайи герунд бисёр вақт аз он вазифаи синтаксисе, ки он дар ҷумла иҷро мекунад, вобастагӣ дорад.

1. Хамин тариқ, ба вазифаи мубтадо ё аъзои хабарии герунд исм ё масдар тарҷума мешавад:

Returning, I had to cross before the looking-glass, my fascinated glance involuntarily explored the depth it revealed [7, с. 8]. ~ *Роҳи баргашт*, аз бари оина мегузашт ва ман ғайриихтиёр ба жарфои он назар духтам [1, с.12].

Being unable to sleep in bed, I got up and opened the window [7, с. 292].~*Хобидан натавониста* аз бистар бархостам ва тирезаро кушодам [1, с.301].

In crossing a field, I saw the church spire before me: I hastened towards it [7, с. 313]. ~ *Аз майдон убур карда*, зангулаҳонаро дидам ва ба он сӯй шитофтам [7, с. 321].

Shaking my hair from my eyes, I lifted my head and tried to look boldly round the dark room, at this moment a light gleamed on the wall [7, с. 10].~ Мӯйҳои ба пешониам фуromaдаро *пушт партофта*, сар бардоштам ва кӯшиш намудам, ки хонаи торикро часурона аз назар гузаронам [1, с.15].

2. Тарҷумайи герунд дар ҷумлаҳои инқори шаклҳои гуногун дорад:

She was three days *without speaking*, but last Tuesday she seemed rather better [7, с. 209]. ~ Се рӯз аз *харфзани боз монд* ва оқибат сешанбеи гузашта, ҳолаш гӯйё каме беҳтар шуд [1, с.218].

No flying fish broke the surface and there was no scattering of bait fish [8, с. 46]. ~ *На ягон моҳии парон* сатҳи обро ҳалалдор мекард ва на ягон моҳичае дар гирду атроф менамуд [8, 47].

Oh, no! Mason will not defy me, *nor, knowing it*, will he hurt me [7, с. 204]. ~ -Э не! Мэзон намефурушад ва ҳеч гоҳ *дидаву дониста* ба ман зарар намерасонад [1, с.213].

I have not considered the subject, said he indifferently, *looking straight before him* [7, с. 165]. ~ Ман дар ин бора фикр накардам, -гуфт беҳавсала чаноби Рочестер, *чаим аз замин нақанда* [1, с.173].

3. Шаклҳои герунд бо замонҳои давомдор ва сифати феълӣ I монандӣ дорад. Аммо ин ду шакли гуногуни феълӣ мебошанд, ки аз рӯйи маъно ва вазифаи синтаксисиашон фарқ мекунанд. Герунд бо

шаклҳои сифати феълӣ монанд аст, вале аз сабабе, ки дар забони тоҷикӣ шаклҳои мувофиқи герунд вучуд надорад, бояд ба усулҳои тарҷумай он диққати ҷиддӣ диҳем. Тарҷумай герунд аз вазифаи он дар ҷумла вобастагӣ дорад.

Adele came *running* to meet us in the hall [7, 99]. ~ Дар толор Адел ба назди мо *давида* омад [1, с.104].

I was tired of *sitting* still in the library through a whole long morning [7, с. 102]. ~ Ман дар китобхона аз *нишастани* тӯлонӣ хаста шудам [1, с.107].

She kissed me, and still *keeping* me at her side, she proceeded to address Helen Burns [7, с. 64]. ~ ӯ аз рӯи ман бӯсид ва ҳануз маро *раҳо накарда* мурочиатан ба Элен Бернс давом дод [1, с.68].

4. Шакли перфективи герунд ҳамеша ба забони тоҷикӣ бо ҷумлаи пайрав тарҷума мешавад, ки дар он ба герунд шакли шахсии феъл мувофиқат мекунад.

A sufficient interval *having elapsed* for the performers to resume their ordinary costume, they re-entered the dining-room [7, с. 173]. ~ Баъди чанд лаҳза ба иҷрокунандагони нақшаҳо лозим омад, ки тағйири либос намоянд ва онҳо ба ошхона баргаштанд [1, с.180].

I went, and *having found* Bessie and despatched her on my errand, I proceeded to take further measures [7, с. 217]. ~ Ман баромадам, Бессиро *қофта ёфтам* ва аз ӯ иҷро кардани хоҳишамро тақозо намуда, чунин қатъӣ амал намуданро давом бахшидам [1, с. 225].

The rest *being concealed* by a screen, hung with some sort of dark and coarse drapery [7, с. 16] ~ Саҳнаи боқимонда бо пардаи сиёҳ *маҳкам карда шуда буд* [1, с. 180].

I was now nearly sick from inanition, *having taken so little* the day before [7, с. 39]. ~ Ман бо сабаби гуруснагӣ худро тамоман мари́з эҳсос менамудам, чунки дирӯз қариб ҳеҷ чиз *тановул накарда будам* [1, с.44].

5. Герунд бештар дар забони тоҷикӣ бо масдар ифода меёбад. Дар забони муосири англисӣ низ самти омехташавии герунд бо масдар дида мешавад ва шояд дар оянда яке аз онҳо аз байн равад, вале айни ҳол категорияи герунд ба таври мустақил вучуд дорад. Герундро дар забони тоҷикӣ бештар бо масдарҳое, ки ба вазифаи мубтадо омадаанд, тарҷума кардан мумкин аст.

Масалан:

Her coming disturbed me [7, с. 323]. ~ *Аз омадани* ӯ вучудамро хаяҷон фаро мегирифт [1, с.328].

Is it the thoughts of *going to* London that takes away your appetite [7, с. 265]? ~ Фикри *сафар ба* Лондон туро аз иштиҳо мемонад [1, с.274].

Instead of *speaking*, I smiled [7, с. 124]. ~ Ман ба ҷойи он, ки *сухание* *бигӯям*, беихтиёр дар лабонам табассум нақш баст [1, с.130].

I can remember *you throwing me* into the bow where the wet coiled lines were feeling the whole boat shiver and the noise of you clubbing him like *chopping* a tree down and the sweet blood smell all over me [8, с.10]. ~ Ба хотир дорам, ки ту маро ба пеши заврақ болои ресмонҳои тар партофтӣ, ларзаи заврақро ҳис мекардам, садои ҷўбдаст ба сараш задани ту мисли афтондани дарахт буд ва бӯи хун мешунидам, ба ҳама баданам чошида буд [8, 11].

6. Дар забони муосири англисӣ герунд ба таври васеъ истифода мешавад ва дар бисёр ҳолатҳо бо масдар рақобат мекунад. Дар ҳолатҳои зерин танҳо герунд истифода мешавад:

How much have you in the world, Jane? he asked, smiling [7, 212]. ~ Шумо ҳамагӣ чанд сум доред, Ҷейн? *-бо табассум* пурсид ӯ [1, с. 220]?

I declined *accepting* more than was my due [7, 208]. ~ Лекин ман аз ҳаққи худ зиёд *гирифтманро* рад намудам [1, с. 220].

I heard her *sweeping* away [7, с.11]. ~ Ман шунидам, ки чи тавр ӯ *широбон* дур шуд [1, с.16].

Bessie had now finished *dusting and tidying* the room, and having washed her hands [7, с.16]. ~ Бессии *гардрубӣ* ва *батартӣ* *бардорӣ* хонаро анҷом бахшида, дастонашро шуст [1, с.19].

7. Герунд дар забони тоҷикӣ бо исм низ тарҷума мешавад.

I wonder if he read that notion in my face, for, all at once, *without speaking*, he struck suddenly and strongly [7, с. 204]. ~ Эҳтимол Ҷен ин андешаи маро дар чеҳраам бихонд, ки нохост, *сухание* бар забон наронда, кашида ва кушода зарбаи дардангезе ҳаволаам кард [1, с. 8].

You think I have no *feelings*, and that I can do without one bit of love or kindness, but I cannot live so [7, с. 30]. ~ Шумо гумон мебаред, ки дар сиришти ман ягон хел эҳсос вучуд надорад ва ман ниёзманди лоақал заррае меҳру навозиш нестам, аммо шумо хато мекунад [1, с.34].

Of late I had often recalled *this saying* and this incident [7, 208]. ~ Ман вақтҳои охир на як бору ду бор *ин хурофот* ва ин руйдодро ба хотир овардам [1, с. 216].

8. Герунд бештар пас аз пешоянд меояд. Аз сабабе, ки пешояндҳо танҳо исмҳо (ё ҷонишинҳоро) идора карда метавонанд, ҳама гуна феъл баъди пешоянд шакли герундро, яъне шакли феълро, ки аз рӯи хусусиятҳои худ ба исм наздик аст, мегирад. Тарҷумай герунд баъди пешояндҳо.

You said Mr. Rochester was not strikingly peculiar, Mrs. Fairfax, I observed, when I rejoined her in her room, *after putting* Adele to bed [7, с. 118]. ~ Шумо гуфтед, дар шахсияти ҷаноби Рочестер ягон хусусияти

фаркунанда, ки ба чашм бархурад, нест, хонум Фэйрфакс, - чун ворида хучраи ӯ шудему Аделро хобонда, изхор доштам ман [1, с. 124].

The next day commenced as before, getting up and dressing by rushlight, but this morning we were obliged to dispense with the ceremony of washing, the water in the pitchers was frozen [7, с. 45]. ~ Рӯзи дигар мисли имрӯз оғоз ёфт, мо *бархостем* ва тахти партави шамъҳо либос *пӯшидем*, валекин имрӯз аз маросими шустушӯӣ сарфи назар кардан лозим омад, об андаруни кузаҳо ях бастанд [1, с. 50].

You little sharp thing! you've got quite a new way of talking [7, с. 33]. ~ Ана шумо чи гуна маккоред? Шумо комилан бо шеваи дигар *суҳбат намуданро* шуруъ кардед [1, с. 37].

9. Тарчумаи герунд бо чумлаҳои тобеш низ мушоҳида мешавад.

I heard her *sweeping* away [7, с. 11]. ~ Ман шунидам, ки чи тавр ӯ *широбон* дур шуд [1, с. 16].

I pronounced his name, *offering* him at the same time my hand: he took it, *smiling and saying*, 'We shall do very well by-and-by [7, 12]. ~ Ман номашро зикр намудам ва дастамро ҷонибаш *ёзонидам*, ӯ бо *табассум дастамро гирифта гуфт*: -Ана акнун мо оҳиста-оҳиста офият хоҳем ёфт [1, с. 17].

I was making my bed, *having received strict orders from Bessie* to get it arranged before she returned [7, с. 23]. ~ Ман ҷоғаҳи худро гун медоштам, зеро Бесси *ҷиддан амр дода буд*, ки то бозгашташ ин коро сомон диҳам [1, с. 28].

Герунд аз дигар шаклҳои ғайришахсии феъли англисӣ бо он фарқ мекунад, ки дар забони тоҷикӣ мувофиқати бевосита надорад. Дар мақолаи мазкур усулҳои бештар истифодашавандае, ки ҳангоми тарҷумаи герунд кор фармуда мешаванд, номбар ва муҳокима шудаанд, аммо аз сабаби гуногунии тарзи истеъмол ва хусусиятҳои индивидуалии он, усулҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ метавонанд дигаргун ва бо яқдигар вобаста шаванд. Қайд кардан зарур аст, ки муҳокимаи масъалаи усулҳои тарҷумаи герунд дар асоси муқоисаи таркиби луғавии асарҳои бадеӣ дар ду забон (англисӣ ва тоҷикӣ) бо он мушкил мегардад, ки чунин воҳиди забонӣ мисли герунд дар забони тоҷикӣ умуман вучуд надорад.

АДАБИЁТ

1. Бронте Ш. Чен Эйр. – Душанбе: Истиқлол, 2010. – 412 с.
2. Иванова И. История английского языка: учебник, хрестоматия, словарь Иванова И., Чахоян Л., Беляева Т. – СПб. Лань. 1998. – 509 с.
3. Ильиш Б.А. История английского языка. – Ленинград, 1973. – 350 с.
4. Камянова Т. грамматика английского языка. – М. 2015. – 1023 с.
5. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ. – Душанбе, - 2009 – 250 с
6. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.
7. Bronte Ch. Jane Eyre. – USA, 1986. – 435р.
8. [Dictionary Merriam Webster] (гунаи электрони).
9. Ernest Hemingway. The old man and the sea. «*Пирамид ва баҳр*» – Душанбе, – 2014. – 167 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЕРУНДИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ЕГО ПЕРЕВОДА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В настоящей статье автор высказал мнение об идеях учёных в области сравнительной лингвистики, происхождения и использования **герундия** в английском языке, его использования и его значимую позицию в Европе а также о парадоксальных аспектах его перевода и интерпретации в английском и таджикском языках. Таким образом, автор проанализировал **герундий**, от англо-таджикский двуязычный словарь, для того, чтобы собрать и проанализировать свою позицию, включая подробную информацию. В своей статье о сопоставлении **герундия** с другими частями речи он разделит последовательное повествование с другими авторами, которые прокомментировали перевод автора и объяснили различия **герундия** в между другими глагольными временами, особенно в форме инфинитива. Во время опроса он использовал обширные примеры художественных произведений, переведенных на таджикский язык с английского языка. Он подчеркнул, что в процессе перевода важно сделать перевод в данной форме.

Ключевые слова: этимологические примеры, термин, причастие, древний век, средний век, парадигма, выступления, сравнительная лингвистическая типология, происхождение, положение, соответствие, перевод, способы перевода.

ANALYSES OF THE STRUCTURE OF GERUND IN THE ENGLISH LANGUAGE AND WAYS OF ITS TRANSLATION INTO TAJIK

In this article, the authors expressed their opinion on the ideas of scientists in the field of comparative linguistics, the origin and use of **Gerund** in English language, its use and its significant position in Europe. Also about the paradigm aspects of its translation and comparing it in English and Tajik language. Thus, author analyzed the **Gerund** from the English-Tajik language dictionary in order to collect and analyze his position, including detailed information. In his article on comparing **Gerunds** with other parts of speech, he shared a consistent narrative with

other authors who commented on the author's translation and explained the **Gerund** difference in the difference between other verb tenses, especially in the form of an infinitive.

During the research, he used extensive examples of works of art translated into Tajik from English. He underlined that in the translation process it is important to make a translation in this form.

Key words: etymological examples, participle, old English, middle English, paradigm, speeches, comparative linguistic typology, origin, position, correspondence, translation, and ways of translation.

Сведения об авторе:

Эмомов Умед - старший преподаватель кафедры иностранных языков Педагогического колледжа имени Хосият Махсумовой Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни. : (+992) 918 41 68 81. E-mail: umed-0508@mail.ru

About the author:

Emomov Umed - senior teacher of foreign languages chair of Pedagogical College named after Khosiyat Makhsumova of Tajik state pedagogical university named after Sadriiddin Ainy: tel: (+992)918416881; E-mail: umed-0508@mail.ru

УДК 811.161.1

ҚОЛАБҲОИ ДАСТУРИИ ГЕМЕРОНИМҲО ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (НОМҲОИ ЯҚЌУЗӢА: ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКӢ ВА ПРАГМАТИКӢ)

Амирбекзода Н.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Номҳои воситаҳои ахбори омма (ВАО) яке аз бахшҳои луғати номшиносӣ буда, дар осори илмӣ тавассути истилоҳи махсус – *гемероним* (юн. *gemes* «рӯз», «шабонарӯз», *onim* «ном») ифода меёбад. Муаллифи «Фарҳанги истилоҳоти номшиносӣ» Н.В. Подольская гемеронимияро чун «номҳои хоси мақомоти матбуоти даврӣ, варақаҳои иттилоотӣ» шарҳ додааст [3, с.16].

Номшиноси маъруфи рус А.В. Суперанская дар доираи васеи номҳои хос номи ВАО чунин тавсиф намудааст: «Исмҳои хоси марбут ба мақомоти матбуоти даврӣ, шабақаҳои телевизионӣ, барномаҳои телевизионӣ ва радио ба унвони идораю муассисаҳо наздиканд, зеро таҳти чунин номҳо гурӯҳи одамон, ки дар асоси ҳадаф, гоя ва муқаррароти муайян муттаҳид шуда, матолиби ҷопиро нашр ва барномаҳои телевизиониро паҳш мекунанд» [4, с.246].

Бархе аз муаллифон номҳои хоси марбути ВАО –ро ба қатори *идеонимҳо* дохил намудаанд. Идеоним ҳелҳои гуногуни исмҳои хосро дар бар мегирад, ки ба фаъолияти мафкуравӣ, ақидаӣ ва эҷодии инсон алоқаманданд [8, с.34]. Аз ин ҷиҳат номҳои расонаҳои иттилоотӣ бо маъно ва моҳияти худ ба афкору ҷаҳонбинӣ ва ақидаю назари инсонҳо робитаи зич доранд ва як гурӯҳе аз идеонимҳо мебошанд.

Номшиноси рус И.В.Крюкова номҳои хоси ВАО-ро дар доираи номҳои рекламавӣ баррасӣ намудааст. Ӯ гемеронимҳоро дар баробари дигар номҳои рекламавӣ: эргонимҳо (номҳои хоси муассисаҳои тичоратӣ, марказҳои тичоратӣ, иттиҳодияҳои ҳамшарикӣ, созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ, созмонҳои варзишӣ, ташкилотҳои бонкӣ, ҷамоаҳои эҷодӣ, иттиҳодияи эҷодӣ), парагматонимҳо (номҳои хоси молу маҳсулотҳои корхонаҳои муайян), порейонимҳо (номҳои хоси тамғаи нақлиёт, қатора тайёра ва ғайра), георотонимҳо (номҳои хоси ҷорабиниҳои эҷодӣ мисли чашнвораҳо, озмунҳо, сабақҳо, тазоҳуроти сиёсӣ ва ғ.) мавриди омӯзиш қарор додааст [2, с. 18].

Номҳои расонаҳои ахбор дар байни соири исмҳои хос мавқеъ ва нақши махсус дорад, зеро ВАО дорои аломату моҳияти ягона мебошанд, маводеро нашру паҳш мекунанд, ки дорои ҳадафҳо, мавзӯҳо, ваҳам ғояҳои ягона мебошанд ва мунтазам дар истеъмоли ҷорӣ мебошанд. Номҳои хоси марбути ВАО тибқи муқаррароти қонунгузорӣ сабти ном гардида, аз назари ҳуқуқӣ ҳифз мешаванд [2, с. 4-7].

Пайдоиши исмҳои хосе, ки номҳои воситаҳои ахбори оммаро ифода менамоянд, ба давраи муайяни инкишофи таркиби луғавии забон рост меояд, ки зарурати номгузории соҳаи мазкур ба миён омадааст. Лозим ба ёдоварист, ки гемеронимия на танҳо номи рӯзномаю мачалла, шабакаи телевизионӣю радиӣюй, балки унвони барномаҳои радио ва телевизион, унвони филмномаҳои гуногуни иттилоотӣ, номҳои оҷонсҳои хабарӣ ва сомонаҳои интернетиро низ дар бар мегирад. Бахши мазкури исмҳои хос қонуниятҳои пайдоиши худро дорад ва дар доираи қонумандии гузуриши исмҳои ом ба исмҳои хос арзи вучуд менамоянд. Аз исмҳои ом таркиб ёфтани гемеронимҳо дорои қонуниятҳои муайяне мебошанд, ки ба тобиши маъно, дарки маънии исми ҷинс дар шуури забонии соҳибзабонон ва ҷиҳатҳои ҷозибанокӣ ва муассирӣю вожаҳои апеллятӣю иртиботи зич дорадунин. Гемеронимия ба мақулаҳои канорӣю ономастикӣ дохил мешавад, зеро аз рӯи пайдоиш нисбат ба дигар намуди номҳои хос дертар пайдо мешаванд. Бунёди чунин номҳои хосро ба ғайр аз исмҳои хоси муқаррарӣ инчунин вожаҳои апеллятӣю ташкил додаанд.

Раванди номгузорию ВАО ба ғаълоияти гурӯҳҳои гуногуни эҷодӣ вобастагӣ дорад. Лозим ба ёдоварист, ки гемеронимияи ғазои иттилоотии Тоҷикистон низ таърихи худро дошта, ба пайдоиш ва рушди расонаҳои иттилоотӣ дар мамлакат робитаи зич дорад. Аз ин рӯ гемеронимияи тоҷикро ба ду давра метавон ҷудо кард, а) давраи Шӯравӣ, б) давраи истиқлолият. Интиҳоби номҳо дар ин ду давра аз ҳамдигар тафовут дорад. Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ аксари рӯз-номаҳо ва маҷаллаҳо тамомили идеологӣ доштанд, дар давраи пасошӯравӣ рузномаҳо, оҷонсҳои иттилоотӣ, радиоҳо шабакаҳои телевизионӣ, сомонҳои иттилоотӣ ва дигар расонаҳои мустиқилу ғайридавлатии ахбор таъсис ёфтанд. Ҳадаф ва мухтавои мундариҷаю мазмуни ВАО низ тағйир ёфт.

Лозим ба ёдоварист, ки маъсалаи гемеронимияи ғазои иттилоотии Тоҷикистон то ҳол аз назари вижагиҳои забоншиносӣ мавриди омӯзиши ҳамачониба қарор нагирифтааст.

Қолабҳои грамматикӣ номҳои ВАО дар забони тоҷикӣ таърихи тӯлонӣ надошта, ба таъсиси нахустин рӯзномаҳои тоҷикӣ робита дорад. Тибқи маълумоти муҳаққиқон нахустин рӯзнома, ки ба забони тоҷикӣ нашр шуда буд, «Бухорои шариф» буд [ниг.: 9].

Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ расонаҳои ахбори Тоҷикистон дар таъсири номҳои ВАО –и забони русӣ ташаққул ёфтаанд. Аммо ҳангоми номгузорӣ шудани рузномаю маҷаллаҳо қонуниятҳои қалимаю иборасозии забони тоҷикӣ ба эътибор гирифта шудаанд. Дар номгузорию рузномаю маҷаллаҳо барномаҳои радиою телевизиони Тоҷикистон маъниҳои нави иҷтимоӣ бодарназардошти воқеият ва муҳити таҳаввулотӣ инъикос ёфтааст. Ба муъҷиби таҳаввулоти иҷтимоӣ бисёр аз вожаю истилоҳоти маъмулии забони тоҷикӣ дорои тобишҳои нави маъноӣ гардиданд.

Дар даврони соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ғазои иттилоотии Тоҷикистон муҳити нави иҷтимоӣ арзи вучуд намуда, шумораи ВАО зиёд гардид. аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа низ ВАО гуногунрангӣ пайдо намуданд. Бад-ин тартиб дар номгузорию рузномаю маҷаллаҳо, радиою шабакаҳои телевизионӣ, оҷонсҳои иттилоотӣ, барномаҳои радио ва телевизион дигаргунӣ ба вучуд омад.

Аз назари сохту таркиб номҳои гемеронимӣ он қадар бой набуда, бештар дар қолаби якҷуза ва ибора ташаққул ёфтаанд, ки метавон онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: 1) номҳои якҷуза, 2) номҳо – ибораҳо, 3) номҳо – таркибҳо.

Дар номҳои воситаҳои ахбори омма ба забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ қолабҳои гуногуни ибораҳо ба қор бурда мешаванд, ки метавон ба чунин гурӯҳҳо тақсимбандӣ намуд:

- Ибораҳои изофӣ;
- Ибораҳои изофии пешоянддор;
- Ибораҳои пешондӣ;
- Ибораҳои шуморавӣ;
- Ибораҳои арабӣ;
- Таркибҳои пайваст;

Номҳои якҷуза

Тахти номҳои якҷуза номҳоеро дар назар дошта мешаванд, ки аз як вожа таркиб ёфта, метавонанд вожаҳои содда ва мураккаб бошанд. Ин нави номҳо натиҷаи гузариши маъноӣ бунёдии қалима ба маъноӣ нави ифодакунандаи ном мебошанд, ки байни маъноӣ асли ва маъноӣ дуоми номии он робитаҳои гуногун дида мешаванд. Чунин робитаҳо ба маъноӣ луғавӣ вожае, ки асоси ном гаштааст ва мазмуну мухтавои настрия вобастаанд. Ба сифати номи настрияҳо воҳидҳои луғавӣ дорои маъниҳои гуногуни луғавӣ интиҳоб гардидаанд, ки гурӯҳҳои муайяни семантикиро ташкил медиҳанд. Номҳои якҷуза дар натиҷаи тарзи қалимасозии луғавӣ – семантикӣ арзи вучуд намудаанд. Ба сифати номҳои ВАО вожаҳои интиҳоб гардидаанд, ки дорои маъноӣ маҷмӯӣ гардидаанд. Қасб намудани маъно ва вазифаи нави луғавӣ бо дарназардошти равия ва мухтавои настрия ё барнома сурат мегирад.

Интиҳоби вожаи мушахас барои номи настрия ба мазмуну мадариҷаи он вобаста буд. Масалан. солҳои зиёд номи маҷаллаи асосии ҳаҷвии Тоҷикистон *Хорғуштак* ном дошт. Асоси ин қалима *хорғушт* дар луғат чунин шарҳ ёфтааст: «ҷонвари майдаи пистондори ҳашархӯр, ки пӯшташ хордор аст» [7, с. 564]. Мақсади маҷалла ба воситаи ҳаҷви тезу тунд решақан намудани қамбудиҳои соҳаҳои муҳталифи ҷомеа ба шумор мерафт. Аз ин рӯ худӣ ҷузъи аввали ин ном (*хор*), ки дар шуури забони тоҷикон ҳамчун падидаи манфии муқобили (*гул*) инъикос ёфтааст.

Аз тарафи дигар, дар арзи вучуд намудани чунин ном шояд таъсири номи маҷаллаи ҳаҷвии русӣ *Крокодил* низ мебошад, зеро номи ҷонвари наонқадар хушқолаби обӣ мебошад. Бад-ин сабаб ба сифати номи маҷаллаи ҳаҷвӣ дар забони русӣ интиҳоб гардидааст.

Номи маҷаллаи пешоҳангони Тоҷикистон дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ *Машиал* буд, ки дар таъсири номи маҷаллаи русии *Факель* арзи вучуд кардааст, ки ҳар ду ҳаммаъно мебошанд. Вожаи «*машиал*» дар забони тоҷикӣ дар ду шакл қорбаст мешавад: *машиал*, *машиала*. Дар фарҳангҳо ба ду маъно омадааст: 1. латапораҳои бо нуғи ҳода печондашуда бо нафт олуда, ки дар шабҳои арӯсӣ, лашкакашиҳо ва ғайра дар мегиронданд, 2. сироч, ҷароғ [6, с. 703]. Расми *Шуъла* - дар нишони

пешохангони он замон рамзи асосӣ буд. Ин калима тобишҳои маъноии нав гирифта, дар таркиби номи дигар нашриҳо ва асарҳо низ меомад (*Шуълаи инқилоб, Шуълаи ҷовид* ва ғ.).

Номҳои якҷузба доираи васеи маъноии номҳоро дар бар мегиранд, ки ду марҳалаи таҳаввули маъноро аз сар гузаронидаанд: марҳалаи аввали маъноӣ бунёди, марҳалаи дуюм сохиб шудан ба маъноӣ иловагӣ, марҳалаи сеюм касб кардани вазифаи ифодаи номи нашрия.

1. Номҳое, ки мафҳумҳои иҷтимоиро ифода мекунанд. Ин гуна номҳо тобишҳои муайяни иҷтимоиро ба дарки хонанда расонида, мазмун ва муҳтавои нашрияро то андозае равшан месозанд. Дар ин маврид номҳо бо шиори муайяни давват барои пойдеории ғаразҳои нек (*Адолат*), инъикоси фаъолияти инсон (*Меҳнат*), инъикоси воқеияти рӯйдодҳо (*Ҳақиқат*), номбар намудани мафҳумҳои умумӣ (*Зиндагӣ, Дунё*) далолат карда, қўшиш мекунанд, ки тавҷӯҳи хонанда, бинанда ва шунавандаро ба тарафи худ ҷалб намоянд. Дар ин радиф номҳое дучор мешаванд, ки мафҳуми ҳамроҳӣ ва ҳамфикрӣ ва ҳамраъиро ифода карда, ғаризаи фаҳмиши хонандаро таҳриқ медиҳанд: *Анбоз (шарик, ҳамдам ҳамроҳ, ҳамнишин, ҳамроз), Анис (ҳамдам, рафиқ, ёр, дўст), Пайк (хабар, мухбир), Ҳамраъӣ (ҳамовозӣ), Оила (хонавода), Озодагон (озода – лақаби хоси эронӣ ёи қадим, асилзода, наҷиб, шариф)*

Бихуфтанд туркону озодагон,

Ҷаҳон шуд ҷаҳонҷӯро раӣгон. Фирдавсӣ [6, с.203]

2. Ба сифати номи нашрияҳо, радио ва телевизионҳо, барномаҳои радиои истилоҳоти сиёсии давраҳои гуногун қарор гирифтаанд, ки тақозои идеологии ҳар давра замон маҳсуб меёфт: *Болиевик, Коммуна, Коммунист, Ленинӣ, Ҷумҳурият, Истиклолият, Ваҳдат, Миллат, Ватан* ва ғ. Лозим ба ёдоварист, ки номҳои замони шӯравӣ бештар мафҳумҳои сиёсиро дар доираи идеологияи ҳизби ҳукмрон ифода мекарданд.

Номҳои дар даврони Истиклолият пайдо шуда, бештар мафҳумҳои умумидавлатӣ ва умумимиллиро ифода мекунанд (*Ҷумҳурият, Истиклолият, Ваҳдат, Миллат, Ватан*).

3. Номҳои нашрияҳои соҳавӣ бештар аз вожаҳои марбути ин ё он соҳа пайдо шудаанд ва масъалаю мушкилоти соҳаи муайяно инъикос мекунанд (*Ҳафтганҷ, Нақлиёт, Варзиш, Даво. Меъморӣ, Қонунгузорӣ* ва ғ.).

4. Исмҳои шахсе, ки ин ё он касбу корро ифода мекунанд, ба вазифаи номҳои гемеронимӣ омадаанд: *Тарҷумон, Ширинкор Бинокорон, Кишоварз, Омӯзгор, Ватанпарвар*.

5. Гурӯҳи дигари номҳо ба замон далолат намуда, набзи, замон, доираи муайяни муҳлатро нишон медиҳанд: *Вақт, Аср, Ҳафта, Субҳ, Бомдод, Имрӯз* ва м. и.

6. Номҳое, ки ба мафҳумҳои иқтисодӣ далолат менамоянд (*Бозор, Туҷҷор, Бизнесмен, Иқтисодчӣ*).

7. Баъзе номҳои нашрияҳо аз номи шахс ба вучуд омадаанд (*Мулло Насриддин, Мулло Мушфиқӣ, Мушфиқӣ, Фирӯза*).

8. Нашрияҳо аз исмҳои макон арзи вучуд намуда, баъзе аз ин қабил вожаҳо ба сифати номи воҳидҳои маъмури низ ба кор бурда мешаванд (*Гулистон, Бўстон, Гулзор*).

9. Вожаҳои ифодакунандаи таъсисоти гуногун барои ифодаи номи нашриҳо корбаст шудаанд (*Аптека, Ганҷина*).

10. Номҳои нашриҳо аз исмҳои топонимӣ рӯидаанд, ки дар навбати худ ба номҳои таърихи эҷешуда (*Сӯғд, Бохтар Варорӯд, Хатлон, Ҷайхун* ва номҳои дар истеъмоли ҷорӣ буда (*Самарқанд, Бадахшон, Ваҳш, Тоҷикистон, Беиқент, Помир*)) чундо мешаванд.

11. Номи нашрияҳо аз номи сулолаҳои таърихӣ гирифта шудаанд (*Қўшиён, Сомониён*).

12. Вожаҳои ифодакунандаи ситораҳо ва ҷирмҳои осмонӣ ба вазифаи номи нашрияҳо омадаанд (*Парвин, Октябр, Ахтарон, Хуриед*).

13. Номи парандаҳо низ барои номгузории нашрияҳо корбаст мешаванд (*Булбулакони*).

14. Гурӯҳи номҳое, ки бахши расонаҳои иттилооти кишварҳои хоричӣ маҳсуб меёбанд: (*Пажвок* - номи очонси иттилоотӣ дар Афғонистон, ба хотири рузноманигор, адиб, дипломат ва донишманди Афғонистон Абдурахмон Пажвок (1919 – 1995) аз тарафи Бунёди Пажвок таъсис дода шудааст).

15. Ба сифати номи нашрия вожаҳои кистеъмоли забони имрӯзаи тоҷикӣ истифода шудаанд: *Самак* (1.моҳӣ, 2.моҳие, ки гӯё дар болои он гове истода ва дар болои шохи гов замин истода қарор гирифтааст, 3.аз само то самак аз осмон то зери замин, дар ҳама ҷо) [7, с.238]. *Пайк* (1.косид, мухбир, хабарбиёр, паёмбар, 2.хабар, паём). *Мизон* (1.тарозу, 2.санҷанда, тақдиркунанда, 3. бурчи ҳафтум аз дувоздаҳ бурчи фалак).

16. Номи растанӣ ва буттаю дарахтон барои ифодаи номи нашрия омадааст: *Фараҳ* (номи растани табобатӣ, ки дар талу теппаҳо мерӯяд ва маззаи талх дорад) [7, с.502]. *Навниҳол, Гулчин, Гулгул*.

17. Истилоҳоти адабию фарҳангӣ ба сифати номи нашриҳо қарор гирифтаанд: *Фарҳанг, Адаб, Сухан, Афсонаҳо*.

18. Вожаҳои ифодакунандаи ашӯҳо ба сифати гемероним корбаст мешавад: *Зангула, Пайкон* (*нӯги тирӣ найза ва тир, синон*), *Калтак*.

19. Исмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои гуногуни абстрактӣ муҳтаво ва тамоюли ин ё он барнома ё нашрияро нишон медиҳанд: *Тараққӣ, Нигоҳ, Асолат, Виҷдон, Ҷомеа, Чехра, Пайванд, Истиқбол, Растохез, Наҷот, Меҳвар, Ҳуррият, Ахбор, Навид, Иттилоъ ва ғ.*

20. Исмҳои ифодакунанда номи ҷонварону ҳайвонот ба сифати номи нашрияҳо интиҳоб гардидаанд: *Хортуитак, Ҷайра*.

Ба-дин тартиб, номҳои якҷузъаи расонаҳои иттилоӣ мавзӯ ва муҳтавои гуногунро дар бар мегиранд. Интиҳоби ном барои нашрия бо роҳи номгузории дастачамӣ сурат гирифта, аҳдофи муайянеро дунбол менамояд. Аз назари сохторӣ номҳо метавонанд аз калимаҳои сода ва мураккаб (*Ватанпарвар, Ширинкор, Бинокорон, Қонунгузорӣ*) иборат бошанд. Номҳои сода бештар калимоти решагӣ буда, мазмуну муҳтавои муайяни иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва маишию хонаводагиро ифода мекунанд. Аз назари шакли грамматикӣ ба сурати танҳо ва ҷамъ (*Ахтарон. Булбулакон, Афсонаҳо*) омадаанд. Бештари исмҳо тобиши маъноӣ ҷомеъдоранд. Иддаи дигари чунин воҳидҳо тавассути вандҳои вожаҷос сохта шудаанд (*Гулзор, Гулистон, Иқтисодӣ, Ҳамрағӣ* ва ғ.).

Дар байни номҳои сода маъноҳои муайяни прагматикиро метавон мушоҳида намуд, ки ба ҷанбаҳои муҳталифи ғаболӣ инсон аз назари психологӣ, ҳиссӣ ва иҷтимоӣ далолат мекунанд.

✓ ба ғаболӣ ва шӯғли инсон далолат мекунанд: *Меҳнат, Омӯзгор, Меъмор, Клишварз, Бинокор, Иқтисодӣ*

✓ ба ваҳдати яқдилӣ ва ҳамфикрӣ даъват мекунанд: *Ваҳдат, Ҳамрағӣ, Анбоз, Анис, Миллат, Ватан, Ҷумҳурият, Истиқлолият, Пайванд.*

✓ андеша назар ва диди инсонро нишон медиҳанд: *Нигоҳ, Асолат, Виҷдон, Чехра.*

✓ ба афқору ғаболӣ иҷтимоӣ далолат мекунанд: *Тараққӣ, Растохез, Наҷот, Ҳуррият, Адолат.*

✓ ба ғаболӣ эҷодӣ далолат мекунанд: *Сухан, Паёвқон, Адаб, Фарҳанг, Тарҷумон, Қонунгузорӣ, Афсонаҳо;*

✓ рангорангии табиатро ифода мекунанд: *Гулистон, Гулзор, Бустон, Навниҳол, Гулчин, Гул-гул, Булбулакон, Фароғ.*

✓ ба жанри ВАО далолат мекунанд: *Ахбор, Навид, Иттилоъ, Пайк.*

✓ ба сифати ташбеҳкунанда руҳбаландиро далолат мекунанд: *Ахтарон, Парвин, Офтобак, Хуришед;*

✓ ба ҳаёти солим ва мушқилоти зиндагӣ далолат мекунанд: *Оила, Зиндагӣ;*

✓ ифтихороти таърихро талқин мекунанд: *Озодагон, Сомониён, Қўиониён.*

✓ ба мансубияти сиёсӣ далолат мекунанд: *Болиевик, Коммунист, Ленинӣ.*

✓ ба исми қаҳрамонони фольклорӣ далолат мекунанд: *Мулло Насриддин, Мулло Мушфиқӣ, Мушфиқӣ.*

✓ ба инъикоси мавзӯ далолат мекунанд: *Ҷомеа, Дунё.*

✓ ба макони нашр далолат мекунанд: *Самарқанд, Ваҳш, Бешикент, Бадахшон,*

✓ ба номи ҳавзаҳои сиёсӣ - таърихию ҷуғрофӣ далолат мекунанд: *Тоҷикистон, Помир.*

✓ номҳои ҷуғрофӣ аз нав эҷодшударо инъикос мекунанд: *Сўд, Бохтар, Варорўд, Хатлон, Ҷайхун*

✓ мафҳумҳои соҳаи тибро инъикос мекунанд: *Аптека, Даво.*

✓ ба соҳаи нақлиёт далолат мекунанд: *Нақлиёт.*

✓ ба соҳаи варзиш далолат мекунанд: *Варзиш Спорт, Футбол, Гол.*

✓ мафҳумҳои қимматбахоро ифода мекунанд: *Ганҷ, Ганҷина ва а.и.*

Ҳамин тариқ, сохтори дастурии гемеронимҳо баррасӣ шуда, нақши вандҳои калимасоз ва маъносоз дар робита ба вазифа ва муҳтавои расонаи иттилоӣ муайян карда шуд. Таҳаввулот дар номгузории ВАО –и Тоҷикистон дар даврони Истиқлолият паҳлӯ омада, дар ин маврид бештар ба арзишҳои таърихӣ ва миллий тавачҷуҳ карда мешавад ва аз ғановати луғавӣ забони тоҷикӣ ҳадафмондона истифода ба амал омад. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар байни номҳои ВАО дар забони тоҷикӣ шумораи номҳое, ки дар қолаби ибора гузошта шудаанд, нисбат ба номҳои якҷузъа бештар ба мушоҳида мерасанд.

АДАБИЁТ

1. Крюкова И.В. Основные номинационные процессы в перефирийной зоне ономастического пространства /И.В. Крюкова // Ономастика Поволжья: Материалы У11 конференции по ономастике Поволжье. – М.: 1997. – С 168. – 172.
2. Крюкова И.В. Рекламное имя: от избрания до приценности. /И.В. Крюкова – Волгоград: Перемена, 2004, 156 с.
3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. /Н.В.Подольская - М.: Наука, 1988. -168 с.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного/А.В. Суперанская- М.: Наука, 1973.-368с.
5. Трифонова Е.А. Названия деловых объектов: семантика, прагматика, поэтика (на материале русских и английских эргонимов) автореф. дис.канд.фил.наук./Е.А.Трифорова – Волгоград, 2006, -24с.

6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1, -М.: Совтская Энциклопедия, 1969. -952 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2, -М.: Совтская Энциклопедия, 1969.- 948 с.
8. Федосова О.И. Лингвистический статус гемеронима (на материале русских и британских названий СМИ) О.И. Федосова // Вестник ВГПУ, 2010, №5, 76-80
9. Шарифзода Қ, Бухорои шариф Назаре пас аз сад сол / Қ, Шарифзода -Душанбе: Ирфон, 2012, -97 с.
10. База данных СМИ// www.SCO.tj

ГРАММАТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ГЕМЕРОНИМОВ В ТАДЖИККОМ ЯЗЫКЕ (ОДНОКОМПОНЕНТНЫЕ НАЗВАНИЯ: СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ)

Статья посвящена анализу семантико – грамматических особенностей однокомпонентных названий (гемеронимов) СМИ в таджикском языке. Однокомпонентные названия в системе названия таджикских СМИ занимают определенное место и образуют различные лексико-семантические группы. В настоящей статье анализированы 20 лексико- семантических групп названия общих и отраслевых СМИ, также рассматривается семантико - прагматические особенности названия, определена грамматическая структура, выявлена роль словообразующих и формообразующих суффиксов в образовании названия в зависимости от задачи и содержания издания. Отмечается, что в после приобретения РТ независимости в номинации СМИ учитываются исторические и национальные ценности при номинации вновьсозданных СМИ целенаправленно обращаются к словарному богатству таджикского языка.

Ключевые слова: Грамматические модели, гемеронимия, СМИ, названия СМИ, семантика, лексико-семантические группы, однокомпонентные названия.

GRAMMATICAL MODELS GEMERONIMS IN TAJIK LANGUAGE (A SINGLE-LABEL NAME)

The article is devoted to semantic and grammatical features of single-label names (garnarnikow) media in the Tajik single-label names in the system names, the Tajik mass media occupy a certain position and form of different lexical-semantic groups. This article analyzes 20 lexico - semantic groups of the names of General and industry media, also examines the semantic and pragmatic features of the name, defines the grammatical structure, reveals the role of word-forming and formative suffixes in the formation of the name depending on the task and content of the publication. It is noted that after the independence of the Republic of Tajikistan in the category of media historical and national values are taken into account in the nomination of newly created media purposefully refer to the vocabulary of the Tajik language.

Key words: Grammatical models, generalopia, media, titles, media, semantics, lexical-semantic group, single-label names.

Сведения об авторе:

Амирбекзода Н. – соискатель Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева, Адрес: 736000, Республики Таджикистан, г. Хорог, ул. Шотемура, 28, тел: (+992) 934100044, E – mail: nazira.amirbek73@mail.ru

About the autor:

Amirbekzoda N. - aplikant Khorog state Universitet named after M. Nazarshoev, the degree Adress: 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, Shotemur str., 28, Tel: (+992) 934100044, E – mail: nazira.amirbek73@mail.ru

ТАҲЛИЛИ КОНТРАСТИВИИ ҶОНИШИНҲО ҲАМЧУН АСОСИ МУҚАРРАРОТИ УМУМИЯТ ВА ФАРҚИЯТ ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА

Ҳалимова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Мавзӯи усули мутобиқат дар амалияи рисолаҳои замони охир низ васеъ инъикос ёфтааст, ки аз ин хусус В. Н. Яртсева дар мақолаи худ «Оид ба усули омӯзиши мутобиқатии забонҳо» (Яртсева, с.4) навиштааст.

Муаллиф одилона усули муқоисавӣ-таърихро бо омӯзиши мутобиқатии забонҳо, «...вақте ки дар натиҷаи мутобиқат қардан хусусиятҳо ва махсусиятҳои ин забонҳо ошкор қарда мешаванд, на масоили қаробати онҳо», муқобил мегузорад ва муқаррар мекунад, ки ин «...бо эҳтиёҷоти таълими забонҳои хоричӣ ва соҳаи тарҷума аз як забон ба забони дигар маҳдуд гардонда мешавад» (Яртсева, с.3). А.А.Реформатский дар посух зикр қардааст, ки маҳз ҳамин хуб аст, ки чунин ниёзмандии воқеӣ, ҳамчун таълими забони хоричӣ ва ҷустуҷӯи асоснокии тарҷума рушди ҳамон равиҷро ба амал оварданд, ки он усули тафриқавӣ номида мешавад.

В.Н.Яртсева одилона гила мекунад, ки дар рисолаҳои марбут ба соҳаи мазкур «...аксарияти рисолаванисон бо тасвири зоҳирии падидаи интихобидашуда аввал дар як забон, баъд дар дигар забон маҳдуд гашта, аз хусуси аҳамиятнокии вазифавии падидаи мазкури грамматикӣ барои забони омӯзишшаванда ва ҷойи он дар низоми грамматикии забон дар маҷмӯъ масъала намегузоранд» (Яртсева, с. 5).

Чунин мулоҳизаи В.Н.Яртсева низ дуруст аст: «...муносибати низомнок ба таҳлили воқеиятҳои лексика паҳлӯи лингвистии пажӯҳишро таъмин менамояд ва кафолат медиҳад, ки чудо кардани фикраи мазкури луғат на ба мафҳум оид ба худ, балки ба матне, ки ин мафҳумро дар забон ифода менамояд, асос меёбад» (Яртсева, с. 10). Бар ивазаш мулоҳиза доир ба «барои забоншинос чандон ояндадор набудан»-и мутобикаткунонӣ дар риштаи лексика, ки ранги спектрро ифода менамояд, шигифтангез аст: «Чӣ медиҳад... воқеияте, ки дар забони русӣ рангҳои осмонӣ ва кабуд фарқ карда мешаванд, аммо дар забони англисӣ танҳо як калимаи blue ҳаст», ниг. олмонӣ blau (Яртсева, с.9). Албатта, мисоли «лексикаи дорои спектри рангҳо» куҷна аст, вале он ба ҳар сурат мароқовар мебошад ва маҳз аз лиҳози низом, беҳуда нест, ки Л. Елмслев низ онро таҳлил менамояд. Вай менависад: «Берун аз ҳудудҳои парадигмаҳо, ки дар забонҳои гуногун барои ифодаи ранг муқаррар карда шудаанд, мо тафовутҳоро сарфи назар карда, чунин континууми номуяншакл - спектри рангҳоро метавонем биёбем, ки дар он ҳар забон соҳибхитиёро на ҳудудҳои худро барқарор месозад» (Елмслев, с.311).

А.А.Реформатский дар зимн ба як иштибоҳи В.Н.Яртсева равшанӣ андохтанӣ аст. В.Н.Яртсева менависад: «Бо вуҷуди он, ки авлавият дар пажӯҳиши фонологӣ ба забоншиносони рус (И. А. Бодуэн де Куртене, Л. В. Шерба) тааллуқ дорад, пажӯҳиши мутобикатии ҷанбаи овозии забонҳои гуногун дар мо, мутаассифона, асоси кофии назариявӣ наёфт» (Яртсева, с.12). Аммо меарзад мақолаи Е. Д. Поливанов (1931), китоби С. И. Бернштейн «Масъалаҳои таълими талаффуз» (1937) ва ақаллан силсилаи мақолаҳои охири солҳои 50-уми А. А. Реформатскийро ба хотир оварем, то мутмаин гардем, ки мулоҳизаи В. Н. Яртсева ба ҳақиқат рост намеояд, - ибраз медорад А.А.Реформатский.

Пажӯҳиши контрастивии падидаҳои грамматикӣ, чун қоида, ба мутобикаткунии падидаҳои забонӣ дар ибораҳои мушобех зимни тарҷума аз як забон ба дигар забон таъя мекунад; он аз тавсифи монандӣ ва фарқиятҳои мураккаб иборат аст (Яртсева, с. 24). Бинобар ин дар назди пажӯҳишгар вазифаи муайянсозӣ ва интихоби маълумотҳои махсус оид ба забонҳои мутобикатшаванда меистад, зеро махсусияти забонро дар шакли маҷхул, бидуни таҳлили мутобикатӣ бо забони дигар муайян кардан мушкил аст. Чунин воқеъ мешавад, ки тафовутҳои махсуси як забон аз дидгоҳи забони дигар метавонанд нисбат ба забони савум мушобех бошанд (Реформатский, с. 23). Масалан, аз дидгоҳи забони тоҷикӣ, масъалаи муносибати «шахс/бешахс», «ҷондор/беҷон» хусусияти хоси забони русӣ буда, чунин тақсимот бо тақсимот дар забони олмонӣ мушобех аст.

Дар пажӯҳиши мазкур мо дар пайравӣ ба Х.Г.Сайфуллоев ҷонишинҳои шахсино дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ, ки аз як забон ба забони дигар тавассути корреспонденсияҳо (КР), транспозитсияҳо (ТП) ва трансформатсияҳо (ТФ) интиқол меёбанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бояд зикр намуд, ки С. Святковский истилоҳҳои «шабоҳат, тафовутҳои нимагӣ, тафовутҳои пурра»-ро пешниҳод мекунад; ин истилоҳот ба интихобкардаҳои мувофиқат менамоянд: шабоҳатҳо - корреспонденсияҳо; тафовутҳои нимагӣ - трансформатсияҳои бадалшаванда; тафовутҳои пурра - трансформатсияҳои бадалнашаванда (Святковский, с. 69).

КР гуфта, мо мувофиқати дақиқи сохторҳои морфологӣ ва синтаксисиро меномем: тоҷ. *Ӯ боз ба девор таъя намуд* (Зегерс, 73) – олм.

Er lehnte sich wieder an seine Wand (Seghers, 70).

Дар зери мафҳуми ТП мувофиқати аъзои якхелаи ҷумла дар назар дошта мешавад, ки аммо, дар онҳо аъзои дахлдори ҷумла бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ дар забонҳои муқоисашаванда ифода ёфтаанд: тоҷ. *Аз воҳӯрии дӯрӯза, ки бо ҳокими шахр шуда гузашт, мо донишҷӯён беандоза хушҳол шудем* – олм. *Das gestrige Treffen mit dem Bürgermeister der Stadt hat uns Studenten riesig gefreut*. Дар мувофиқати мазкур вобаста аз валентнокии пешояндҳо иборати нофаъл бо иборати фаъоли олмонӣ тахвил дода мешавад.

Дар зери мафҳуми ТФ, аз пайи В. Г. Гак (с.15) мо ҳодисаҳоеро мефаҳмем, ки дар онҳо ҳамон як маъно дар ҳар ду забон бо ҷумлаҳои сохтори синтаксисиашон мухталиф тахвил меёбад. Зимни ТФ-ҳои ба таври кофӣ мураккаб аёнӣ махсус бо роҳи қорбасти нақшаҳои дузабонаи контрастивӣ-синтаксисӣ ба даст оварда мешавад:

Тоҷ.	Obj. indirekt	Adverb	Subj.	Prad. Nom.
	Ба шумо	алҳол	чӣ	дарқор?
Олм.	Was	brauchen	Sie	jetzt?
	Obj. direkt.	Prad. Verb.	Subj.	Adverb

Аз мувофиқати мазкур дида мешавад, ки объекти тоҷикии ғайримустақими бо сабаби валентнокии феъл падидамадаи «ба шумо» бо мубтадои забони олмонии «Sie» тахвил дода мешавад, мубтадои тоҷикии «чӣ» бо объекти мустақими «Was» мувофиқат менамояд ва хабар дар шакли номӣ дар забони тоҷикӣ бо хабари феъли дар забони олмонӣ тахвил меёбад, ҳарчанд зарфи тоҷикии «алҳол» ба сифати ҳолати замон бо зарфи замони олмонии «jetzt» ба сифати ҳолати як пораи замон мувофиқ меояд.

Барои мутобиқат кунондани мавод ТФ-ҳои имконпазири феълҳое, ки барои монандсозии бештар бадал мешаванд, муҳиманд. Чунин ТФ-хоро бадалшаванда ё монандшаванда (ТФМ) номидан мумкин. ТФМ: тоҷ. *Ҷӯ ба замин ёзида хобид.* (Зегерс, 50) – олм. *Er drehte sich auf den Bauch.* (Seghers, 48) = *Ҷ барои ба шикам хоб рафтани паҳлу гаит.*

Ибораи фразеологӣ тоҷикии «*Воқеан, фарзанди кӣ мешавад?*» (Ф. Н. 59) – олмонии *Wer ist denn Ihr Vater?* (F. N. 64), ба тарзҳои гуногуни интиқол зимни ифодаи ҳешовандӣ мувофиқат мекунад: дар ҳар забон ибора дар заминаи муқаррароти нутқӣ пайдо мешавад. Ба забони тоҷикӣ «*Падаратон кист?*» ва ба забони олмонӣ – «*Wessen Sohn sind Sie?*» пурсидан беэҳтиромӣ мебошад. Аз ин сабаб хангоми фаҳмондани ҷонишинҳо дар таркиби ибораҳои фразеологӣ дар аудиторияи тоҷикӣ ё олмонӣ, дар мавриди мазкур таваччухро пеш аз ҳама чиҳати бо ибораҳои муносиб иваз намудани онҳо нигаронидан мебошад, зеро тарҷумаи бевосита (таҳтуллафзӣ) метавонад дар чунин ҳолатҳо ба номувофиқатии услуби нутқ (забон) оварда расонад. Ин ҷо мулоҳизаи Карл Маркс оид ба он, ки на дар ҳама мавридҳо «фикран» тарҷума кардан бачос, шоистваи тазаққур мебошад: «...навшогирде, ки забони хориҷиро омӯхтааст, ҳамеша онро фикран ба забони модарии худ тарҷума менамояд» (Иқтибос аз рӯйи: 153, с. 171).

АДАБИЁТ

1. Бернштейн С.И. «Вопросы обучения произношению». –М., 1937.
2. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков.-Л.: Просвещение, 1977. – 300 с.
3. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка // Новое в лингвистике. М., 1960. Вып. 1. С.311.
4. Поливанов Е.Д. Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком. Ташкент, 1934; Поливанов Е.Д. Опыт частной методики преподавания русского языка узбекам. Ташкент; Самарканд, 1935 (2-е изд. под названием «Опыт частной методики преподавания русского языка» — Ташкент, 1961).
5. Сайфуллаев Х.Г. Вопросительные местоимения в таджикском и немецком языках. - Дис. ... канд.филол.наук. - Душанбе, 1981. – 162 с.
6. Святковский С. Основные принципы сопоставительного анализа языков. –РЯШ, №4, 1976, с. 69.
7. Ярцева В. Н. О сопоставительном методе изучения языков // Филол. науки. 1960, № 1.-С.3-14.

КОНТРАСТИВНЫЙ АНАЛИЗ МЕСТОИМЕНИЙ КАК ОСНОВА ОПРЕДЕЛЕНИЯ СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье говорится о контрастивном исследовании грамматических явлений опирается, как правило, на сопоставление языковых явлений в тождественных фразах в литературном переводе с одного языка на другой; что состоит в описании сложных сходяждений и расхождений. Поэтому перед исследователем нередко стоит задача определения и выбора специфических сведений о сопоставляемых языках, так как затруднительно определить специфику языка в отвлеченном виде, вне сопоставительного анализа с другим языком.

В статье рассматриваются личные местоимения в таджикском и немецком языках, передаваемые с одного языка на другой корреспонденциями, транспозициями и трансформациями. Для сопоставления материала существенны потенциальные трансформации местоимений, конвертируемые для большего уподобления. Подобные трансформации можно назвать конвертируемыми или уподобительными трансформациями.

Ключевые слова. Контрастивное исследование, грамматические явления, тождественные фразы, сходяжение, расхожение, личные местоимения, корреспонденция, транспозиция, трансформация, уподобительная трансформация.

CONTRASTIVE ANALYSIS OF DETAILS AS A BASIS FOR DETERMINING THE SIMILITY AND DIFFERENCES IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

The article says that a contrasting study of grammatical phenomena relies, as a rule, on a comparison of linguistic phenomena in identical phrases in literary translation from one language to another; it consists in describing complex convergences and discrepancies. Therefore, the researcher is often faced with the task of identifying and selecting specific information about the languages being compared, since it is difficult to determine the specifics of the language in an abstract way, without comparative analysis with another language.

The study deals with personal pronouns in Tajik and German, transmitted from one language to another by correspondences, transpositions and transformations. Potential transformations of pronouns that are convertible to

be more similar are essential for comparing material. Such transformations can be called convertible or similar transformations.

Keyword Contrastive study, grammatical phenomena, identical phrases, convergence, discrepancy, personal pronouns, correspondence, transposition, transformation, a similar transformation.

Сведения об авторе:

Халимова Махбуба – аспирант кафедры немецкого языка и методики его преподавания Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел.: (+992) 938793109

About the author:

Khalimova Makhbuba - postgraduate student of the Department of German Language and Teaching Methods at the S. Aini Tajik State Pedagogical University, Tel.: (+992) 938793109

ХУСУСИЯТҲОИ КОРБУРДИ СИФАТ ДАР «ЧОМЕЪ-УТ-ТАВОРИХ»

Юсуфов Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сифат ҳамчун ҳиссаи мустақил ва номии нутқ аломат ва чигунагии ашӯро мефаҳмонад. Дар низоми дастурии забони тоҷикӣ сифат аз аз ҳиссаҳои дигари номӣ бо он фарқ мекунад, ки категорияи морфологӣ шумора ба он хос нест. Сифатҳо аз рӯи маъно ба асли ва нисбӣ чудо мешаванд. Нишонаи фарқкунандаи сифатҳои асли аз нисбӣ ин дорои се дараҷа будани сифатҳои аслист, ки инҳо: дараҷаи оддӣ, қиёсӣ ва олии мебошанд. Моҳияти дараҷаи сифат аз он иборат аст, ки як шохиси ҷаҳони моддӣ ба дигараш, як ашӯ ба ашӯи дигар аз ягон ҷиҳат муқоиса карда мешавад [1, с.132; 2, 176]. Маҳз тавассути қиёс инсоният дар байни ашӯву ҳодисаҳо тафовут мегузоранд.

Дар забони муосири тоҷикӣ ҳар як дараҷаҳо нишона ва аломати ҳосе доранд. Маъмулан барои ифодаи дараҷаи муқоисавӣ аломати морфологӣ пасванди **-тар** ва барои дараҷаи олии пасванди **-тарин** истифода гардида, дараҷаи оддӣ сифат ба шакли калима баробар аст [1, с.132].

Дар байни ҳиссаҳои дигари нутқ ғайр аз сифат зарф низ дорои дараҷа мебошад. Ин ҳолат қаробат ва наздикии ин ду ҳиссаи нутқро нишон медиҳад, ки аломатро ифода мекунанд, аммо, азбаски, яке асосан аломати мафҳумҳои ашӯиро ва дигаре аломати амал ё аломати аломатро мефаҳмонад, ифодабӣи дараҷа низ дар онҳо аз ҳам тафовут дорад.

Фарқи байни дараҷаи зарф аз сифат дар он аст, ки пасванди дараҷасозӣ **-тарин** хоси сифат буда ифодаи дараҷаи олии сифат хоси он аст.

Дар илми забоншиносии тоҷик байни ҳиссаҳои номӣ оид ба сифат ва шумора то мирӯз пажӯиши монографияе мавҷуд нест. Асосан масъалаи омӯзиши сифат дар алоҳидагӣ аз таҳқиқоти Ш.Ниёзӣ [7] оғоз гардида, баъдан дар заминаи он грамматикаҳо таълиф гардидаанд. Минбаъд якчанд муҳаққиқон зимни баррасии хусусиятҳои сарфӣ осори ҷудогона дар қатори ҳиссаҳои дигари нутқ сифатро низ ба риштаи таҳқиқ кашидаанд [3; 4; 12].

Ин ҷо тасмим гирифта шуд, ки хусусиятҳои сарфӣ ва дараҷаи корбурди сифатро дар яке аз рисолаҳои таъриҳии мансуб ба қарни XIV «Чомеъ-ут-тавориҳ», ки ба қалами муарриҳи эронитабор, Рашидуддин Фазлуллоҳи Ҳамадонӣ китобат шудааст, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирад.

Зимни таҳлилу баррасии маводи забонии «Чомеъ-ут-тавориҳ» маълум гашт, ки дар забони асарӣ таҳқиқшаванда дараҷаҳои оддӣ, қиёсӣ /муқоисавӣ/ ва олии сифат бо истифодаи роҳу воситаҳои гуногун баён гардидаанд.

Дараҷаи оддӣ сифат, ки қиёсро ифода намекунад, дар матни асар аломат ё нишонаи сарфӣ надошта, ба асли калима баробар аст: *Фитнаи теги обгун чанд хун бар хок мерехт ва чанд сар бар бод меод [9, 4] ... гуломони хубнайка ва қанзақони хуриедманзарро бар вай арза карданд [9, 237]. Ин замон кори бад неш гирифта ва аз дини мо баргаишта [9, 32].*

Хусусияти асосии семантикии дараҷаи қиёсӣ он аст, ки ба воситаи он бартарӣ доштани яке аз аломатҳо дар байни ду аломати муқоисашаванда нишон дода мешавад. Чунонки ба мушоҳида расид, дар забони асар барои ифодаи дараҷаи муқоисавӣ аломати морфологӣ асосан пасванди **-тар** истифода гардидааст. ... *ин ду арӯси нешин покизатар аз арӯси дигаранд, чи гуна аст, ки писарам ўро аз эшон дӯсттар медорад [9, 31]. Ва аз тамомати ақвом маиҳуртару бузургтар дар аҳди Чингизхон буда [9, 48]. Ин қавм аз писари бузургтар мунишайб гаштаанд [9, 139]. Ва аз бародарони кехтар дар хидмати Тулуйхон мебуда [9, 158].*

Аз матн маълум гашт, ки сифатҳо мисли забони адабӣ бо дараҷаи муқоисавӣ дар ҷумла пас аз мавсуф меоянд.

Дараҷаи олии сифат бартарӣ доштани яке аз аломатҳоро дар байни тамоми аломатҳои муқоисашаванда нишон медиҳад [1, с.138]. Ҳарчанд дар забони тоҷикӣ роҳҳои ифодаи дараҷаи олии зиёд бошанд ҳам, аммо дар «Чомеъ-ут-тавориҳ» барои ифодаи дараҷаи олии бештар аз роҳи

синтетикӣ, яъне истифодаи пасванди –**тарин** ба қорбасти шудааст: ... *дар он аҳд маиҳуртарин ақвоми атроқ буданд ва лаиқар аз дигарон зиёдтар* [9, 210]. *Ва ӯ муътабартарин ва бузургтарин буда* [9, 223]. *Бузургтарин хавотин ӯ ва ӯро бағоят дӯст медошта* [9, 226].

Муаллиф дар баробари бо пасванди –**тарин** ифода намудани дараҷаи олии сифат боз аз роҳи воситаҳои дигари грамматикӣ низ истифода намуда, ки аз ҷумлаи онҳо таркиби **аз ҳама** ва вожаҳои **бағоят**, **бисёр** ба ҳисоб рафта, аз рӯи вазифа ва ифодаи маъно аз ҳам тафовут доранд: *Ва дар ин диёр подшоҳон ва умарои бузурги бисёр мағруфу маиҳур ва муътабар ҳастанд, лекин ҳар касеро маълум на ки аз фарзандон – Ҷӯзанд* [9, 44]. *Яке он ки дар синни понздаҳсолагии вақте урдуҳои Чингизхон дар зимистон куч карда буданд ва сармо бағоят барф бениҳоят буда* [9, 64]. *Чун яқсола шуд бағоят покиза ва хубсурат буд* [9, 30].

Дар мавриди ба василаи таркиби **аз ҳама** ифодаёбии дараҷаи олии сифат ҳаминро метавон қайд намуд, ки сифат дар қолиби дараҷаи қиёси омада баъд аз он таркиб меояд: *Ва агарчи мусалмонон муътабартар аз ҳама бошад* [9, 9]. *Ва ин писар беиттар аз ҳама писарон вафот карда ва номи модараш маълум нест* [9, 227].

Таркиби **аз ҳама** дар «Ҷомеъ-ут-тавориҳ» ҳамчун василае барои ифодаи дараҷаи олии сифат - нишон додани хусусияти барҷастаи ин ё он ашё, бартарияти умумии як исмро аз исмҳои ҳамчунин, хусусияти ба назар намоёни ин ё он ашёро ба тариқи таъкид истифода гардидааст.

Бар замми ин дар асар дараҷаи муқоисавии сифатҳо бо роҳи луғавӣ ба воситаи калимаҳои **бағоят**, **бисёр**, **чунон** низ ифода ёфтааст. *Эшон азим, шуҷоъ ва бағоят далеру баҳодур буданд* [9, 115]. *Ва дар ин диёр подшоҳон ва умарои бузурги бисёр мағруфу маиҳур ва муътабар ҳастанд, лекин ҳар касеро маълум на ки аз фарзандон – Ҷӯзанд* [9, 44]. *Ва мегӯянд, ки овози ӯ чунон баланд буда, ки садои бонги ӯ аз ақби пушта мегузаиста* [9, 193].

Бо роҳи луғавӣ ифода намудани дараҷаи қиёсии сифат дар дигар асарҳои наздик ба замони таълифи «Ҷомеъ-ут-тавориҳ» низ ба мушоҳида расидааст, аз ин рӯ маълум мегардад, ки ин ҳодиса умумист [10].

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ дараҷаи ғайриқиёсии сифат, асосан дараҷаи зиёди ва дараҷаи камии сифат мавҷуд аст, ки онҳо мувофиқи таснифоти забоншиносон маъмулан бо роҳҳои бевосита такрор шудани сифати асли, ба сифатҳои асли омадани зарфҳои микдору андоза (хеле, басо, бисёр, ниҳоят, бағоят, беандоза, бениҳоят, аз ҳад зиёд), такрори нопурраи сифатҳои таъкидӣ (дараҷаи зиёди) ба воситаи ҳамроҳ шудани пасвандҳои –**ча** ва тоб дар алоҳидагӣ ва ҳамчунин якбора ба қор бурда шудани ду пасванд (дараҷаи камӣ) ифода меёбад. Аммо дар асари мавриди назар аз ин роҳи воситаҳои фавқузикр дараҷаи ғайриқиёсии сифатҳо барои ифодаи камии зиёдии аломатҳо, бидуни муқоиса намудани ду ва зиёда аломат ба қор меравад. Сифатҳои асли бе пасванди –**тарин** баъд аз калимаҳои зарфии «**бағоят**», «**бисёр**» омада бартарияти умумии як ашёро аз ашёҳои мушобех, хусусияти ба назар намоёни ин ё он ашёро ба тариқи таъкид нишон медиҳанд. Аз ин восита дар асар ба таври васеъ истифода шудааст. Роҳҳои омехтаи ифодаи дараҷаи сифат ҳам бо роҳи қиёси аломатҳо ва ҳам роҳҳои ғайриқиёси баён мегардад: *Бағоят шодмон гастанд ва хуррамӣ фаровон карданд ва аз сухани Тулӯйхон бағоят муттаҷҷиб монданд ва он қазия дар хидмати Чингизхон боз ронданд ва садақоту назр бавафо расониданд* [9, 134]. *Рӯие бузурги гушода бағоят гирд ва забгабе талом дошт* [9, 188]. *Ва дар ин диёр подшоҳон ва умарои бузурги бисёр мағруфу маиҳур ва муътабар ҳастанд* [9, 44].

Вожаҳои **кам**, **беш**, ки аслан сифатанд, метавонанд чи бо пасванди –**тар** ва чи бе он ба ин маънӣ омада дараҷаи муқоисавии сифатро дар худ дошта бошанд: *Эшон ба мартаба аз бузургтар хешон камтаранд ва бисёр ҳастанд, ки банди бандогон шуда* [9, 172]. *Ва лаиқар камтар дошта* [9, 179]. *Ҳулоқхон фармуд, ки чун шахзодагон камтаранд, ки дар саф нишинанд, бурқонро иҷозат аст, ки дар сафи писарон бинишад* [9, 200]. *Ва арза дошт, ки касоне, ки бо эшон ҳамдамӣ ва надимӣ кунем ва бо эшон ошу шароб хӯрем камтаранд* [9, 206]. *Баъд аз он гуфтааст, ки уруғи Ҷучӣ муҳташам ва муңыманд ва уруғи Булжутой дарвеш ва бад-он сабаб таволиди эшон камтар буда* [9, 210].

Ҳамин тарик, баъд аз баррасии хусусиятҳои сарфии сифат метавон гуфт, ки забони «Ҷомеъ-ут-тавориҳ» дар қиёс бо забони осори намояндагони дигари ин марҳила аз лиҳози қорбурди сифатҳо ба забони адабӣ наздик буда, зимни ифодаи матлаб талаботи дастурии забон то ҷое риоя гардидаанд. Роҳи морфологӣ васитаи асосии ифодаи дараҷаи сифат ба ҳисоб рафта, ҳолатҳои бо роҳи луғавӣ нишон додани дараҷа низ ба назар мерасад.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. — Душанбе: Дониш, 1985. — 356 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. — Душанбе: Маориф, 1982. — 460 с.
3. Исакова, Ф.С. Имя прилагательное в современном персидском языке. [Текст]: Автореф. дисс. канд. фил. наук. — Москва, 1956. — 14 с.
4. Камолова Г. Хусусиятҳои морфологии забони «Мачмаъ-ут-тавориҳ». — Душанбе: Дониш, 1984. — 92 с.

5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1. — Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. — 568 с.
6. Мухторов З. Таърихи забони тоҷик. — Душанбе: Хумо, 2003. — 152 с.
7. Ниёзӣ Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. — Сталинобод: Нашр. АФРСС Тоҷ., 1954. — с.
8. Ҳалимов С. Дар бораи сифатҳои сохта ва мураккаби умумичузъ ва ё ҳамкомпонент. — Иранская филология. - Душанбе: УДТ ба номи В.И.Ленин, 1966.-235 с.
9. Ҳамадонӣ, Рашидуддин Фазлуллоҳ, Чомеъ-ут-тавориҳ. — Техрон: Иқбол, 1338. — 790 с.
10. Ҳамадонӣ, Рашидуддин Фазлуллоҳ, Чомеъ-ут-тавориҳ. — Техрон: Иқбол, 1338. — 690 с.
11. Ҳамадонӣ, Рашидуддин Фазлуллоҳ, Чомеъ-ут-тавориҳ. Ҷилди 1. — М.: Наука, 1968. — 586 с.
12. Шарифов, Б. Хусусияти морфологии «Бадоъ-ул-вақоъ»-и Восифӣ [Матн]/Б. Шарифов. -Душанбе: Дониш, 1985. - 160с.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В «ДЖАМЕ'-УТ-ТАВОРИХ»

В настоящей статье рассматриваются особенности употребления в «Джаме'-ут-тавориҳ» Рашидуддина Фазлуллохи Хамадонӣ. На основе конкретных примеров показываются особенности применения прилагательных автором трактата определяются пути выражения категории степени и место употребления суффиксов, образующих степени сравнения.

Автор статьи дает краткие сведения о морфологических и лексических способах выражения категория степени подчеркивает, что в произведении наряду со суффиксами –тар, –тарин для выражения превосходной степени употребляются такие наречия как бисёр, ба-оят(очень,). Автор сравнивая некоторые морфологические особенности употребления прилагательных в языке письменных памятниках классической прозы, указывает отличительные особенности применения форси прилагательных в этих произведениях.

Одна из отличительных особенностей языка исследуемого произведения является стильное употребление прилагательных с вспомогательными глаголами в форме именных составных глаголов. В настоящей статье также приводятся сведения о путях и способах выражения категории степени прилагательных в языке персидско-таджикских произведениях XIV века.

Ключевые слова: *употребление прилагательных, степень, простая, сравнительная, превосходная, состав, морфологические особенности, лексический способ.*

FEATURES OF THE ADJECTIVE USAGE IN «JOME'-UT-TAVORIKH»

In this article the efforts were made up to study the peculiarities for usage of adjective in the thesis (manuscript) «Jome' ut-tavorikh» of Rashiduddin Fazlulohi Hamadoni. Based on specific examples the usage of adjectives is shown, and the way for expression of degrees and position for usage of endings - constructing adjectives, also has been determined.

The author of article gives information about morphological and lexicological/vocabulary ways for expression of categories of degree and notes that in this literary work, while using endings like –tar (-er) and –tarin (-est), adverbial words like bisyor (much), baghoyat (too much) also have been used to express superlative degree of adjective. As well some adverbial characteristics/peculiarities of adjective among prose heritage of classic literary language have been compared and the difference of the language of literary works on the matter of usage of peculiarities of adjectives have been shown.

One of the differentiating peculiarities of the language of literary work is that the adjectives with auxiliary verb in the form of compound nominal verbs are used abundantly.

From this article it's possible to find necessary information about tools for expressing degree categories of adjectives in tajik-persian language of literary works of 14th century.

Keywords: *adjective, usage of adjective, degree, simple, comparative, superlative, compound/content, original adjectives, morphological characteristics/peculiarities, lexicological/vocabulary way;*

Сведения об авторе:

Юсуфов Шохин Рахимбердиевич – ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни. Адрес: Таджикистан, 734003, г.Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: usufov90@mail.ru. Тел: (+992) 933 09 99 83.

About the author:

Shohin Usupov – assistant of the Department of theory and practice of linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S.Aini **Address:** 121, Prospect Rudaki, Dushanbe, 734003, Tajikistan. E-mail: usufov90@mail.ru. Tel: (+992) 933 09 99 83.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ПАЙВАНДАКҲОИ ТОБЕЪКУНАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИ ВА АНГЛИСИ

Махмадсолеҳи М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Пайвандакҳо ҳиссаи ғридриҳандаи нутқ буда, барои алоқамандии аъзоҳои ҷумла, ҷумлаҳои содаи таркиба, ҷумлаи мураккаб ва муносибати маъноии онҳо чун воситаи грамматикӣ хизмат мекунад. Доир ба мавзӯи мазкур як қатор забоншиносони тоҷик аз қабилӣ: Д.Тоҷиев [1955], М.Н. Қосимова [2013], С.Атабуллаев [1975] Ф.К. Зикриёев [2013], Ш.Ниёзӣ [1960], Д.Хочаев [2013], англис – Henry Sweet [1982], Е.Круйсина [144], G.N Leech [1987], Л. Блумфилд [1968], дар солҳои 60 як қатор олимони рус ба омӯзиш ва тадақиқоти воситаҳои алоқа ибора ва ҷумлаҳои мураккаб – И.П. Иванова [1986], В.В. Бурлакова [1986], Г.Г.Почепцов [2001], Блох [1983], Е.И.Беляева [1985] ва дигарон мавриди пажӯҳиши густурда қарор гирифтааст. Пайвандакҳои пайваस्तкунандаро мувофиқи вазифаҳои грамматикӣ семантикиашон ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: пайвандакҳои пайваस्तкунанда (*co-ordinative conjunctions*) ва пайвандакҳои тобеъкунанда (*subordinating conjunctions*).

Пайвандакҳои павасткунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ *ва, -у (то, -ё)* - *and*, *ҳам... ҳам, аммо, лекин, вале, балки, but* ё, *ё ки, ё ин ки either or* аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвастро бо ҳам мепайванданд [1, с.12].

Фарқи ин ду гурӯҳи пайвандакҳои пайваस्तкунанда дар ин аст, ки пайвандакҳои пайваस्तкунанда аз тобиши маъноӣ фориг буда, дар ифодаи муносибатҳои маъноӣ байни ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб ишғирок намекунад, вале пайвандакҳои тобеъкунанда ё функционли дар ифодаи муносибатҳои маъноӣ грамматикӣ байни ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаби пайваст нақши муайян мебозад.

Пайвандакҳо дар доираи калимаҳои ғридриҳанда ё ҳиссаҳои номустақили нутқ категорияи махсуси калимаҳоро ташкил медиҳанд. Онҳо аз рӯи миқдори худ ҳам дар дохили ғридриҳандаҳо ҳиссаи калонеро дар бар мегиранд. Пайвандакҳо нисбат ба ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ дертар пайдо шудааст. Адади пайвандакҳо мувофиқи талаботи забон аз ҳисоби калимаҳои мустақилмаъноӣ рӯз то рӯз зиёд шуда истодааст. Бисёре аз калимаҳои мустақилмаъноӣ дар муддати дуру дарози таърихӣ мувофиқи қонунҳои дохилии инкишофи забони тоҷикӣ мустақилияти худро суст карда, ҳатто аз даст дода, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба гурӯҳи пайвандак дохил шудаанд. Пайвандакҳо калима, ибора ва ҷумлаҳоро ба якдигар алоқаманд намуда, дар айни замон тобишҳои гуногуни маъноӣ байни онҳоро ҳам ифода менамоянд [1, с. 10]. Пайвандакҳо бо хусусияту вазифаҳои нахвӣ худ аз гурӯҳи дигари калимаҳои ғридриҳанда-пешояндҳо ва ҳиссаҳо ба кулӣ фарқ мекунад.

Пайвандакҳо ҳам монанди пешояндҳо аз рӯи пайдоиши худ як хел нестанд. Баъзеи онҳо калимаҳои қадимӣ бошанд, гурӯҳи дигар, ки аксариятро ташкил медиҳанд махсули давраи баъдинаи инкишофи забони тоҷикӣ мебошанд, аз ин рӯ, пайвандакҳоро ба гурӯҳҳои асли (қадимӣ) ва номӣ-и (баъдина) ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст. Махсусан пайвандакҳои сода (*ва, у-and, аммо, вале, лекин-but, агар-if, то, ки...-till*) ба гурӯҳи асли (қадимӣ) мансубанд. Ба ақидаи забоншинос, Б.Ниёзмухаммадов «пайвандакҳо дар доираи калимаҳои ғридриҳанда ё ҳиссаҳои номустақили нутқ категорияи махсуси калимаҳоро ташкил медиҳанд. Онҳо аз рӯи миқдори худ ҳам дар дохили ғридриҳандаҳо ҳиссаи калонеро дар бар мегиранд. Пайвандакҳо нисбат ба ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ дертар пайдо шудаанд [8, с. 101].

Як қатор пайвандакҳо махсусан пайвандакҳои сода дар забон тамоман грамматиконида шудааст ва шарҳ додани пайдоиши онҳо кори ниҳоят мушкил аст. Пайвандакҳо, пешояндҳо ва ҳиссаҳо мувофиқи тобишҳои маъноӣ ва хусусияти синтаксисии худ аз гурӯҳи калимаҳои мустақилмаъно-исмҳо, сифатҳо, шумораҳо, ҷонишинҳо, феълҳо ва зарфҳо ба кулӣ фарқ мекунад.

Ба андешаи забоншинос, Б.А. Илиш «Пайвандакҳо калимаҳои ғридриҳандаанд, ки барои алоқаманд кардани аъзоҳои ҷумла ва ё алоҳаи байни ҷумлаҳои сода хизмат мекунад. Алоқаи байни аъзоҳои ҷумла ва байни ҷумлаҳо метавонанд хусусиятҳои ҳархела дошта бошад. Вобаста ба ин пайвандакҳо низ метавонанд, аз рӯи хусусиятҳои ҳархела бошанд» [5, с. 245].

Ҳамин нуқтаи назарро дигар олимони низ тарафдорӣ мекунад. Забоншинос А.М. Пешковский дар бобати тафовути пайвандакҳои пайваст ва тобеъ муфассал таваққуф намудааст. Фарқи байни онҳоро А.М. Пешковский дар муносибати ҷумла ба воситаи пайвандакҳо дида мебарояд. Мавсуф сабаби муносибати ҷумларо дар ифодаи пайвандакҳо дида, чунин ибраз доштааст: «Муносибати ҷумларо, ки бо ин ё он пайвандак ифода мегардад, таҳқиқ намуда, бояд дар хотир дошт, ки сухан маҳз дар бораи моҳияти пайвандак меравад, на чизи дигар». Дар муайян кардани моҳияти пайвандак А.М. Пешковский боисрор ва комилан одилона таъкид карда буд, ки ба моҳияти пайвандак он чизеро, ки аз мазмуни он алоқамандкунанда гирифта мешавад, нисбат додан лозим нест [9, с. 88].

Пайвандак, ки ҳиссаи ғридриҳанда аст, вазифаи номбаркуиро иҷро намекунад ва маъноӣ мустақилро доро буда наметавонад. Ҳамин ақидаро А.А. Шахматов низ ишора намуда буд: «Маъноӣ

пайвандак на дар алоҳидагӣ, балки чун ифодакунандаи ин ё он пайвастагӣ, чун ифодакунандаи нутқи чунин пайвастагӣ зоҳир мегардад» [10, с. 89].

Алоқҳо байни аъзоҳои ҷумла ва байни худи ҷумлаҳо метавонанд хусусиятҳои ҳархела дошта бошанд. Пайвандак алоқамандкунандаи аъзоҳои ҷумла, аъзоҳоро чун ҳиссаҳои баробарҳуқуқ пайваст мекунад.

Дар ин ҳолат онҳо ҳамеша пайвандакҳои пайвасткунандаанд. Пайвандакҳои ҷумлаҳоро байни ҳам пайвасткунанда метавонанд ҳам дар асоси баробарҳуқуқ алоқаманд созанд, ки дар ин маврид пайвандакҳо пайвасткунандаанд, ва ҳам дар алоқаи тобеъ алоқаманд гардонанд, ки дар ин ҳолат пайвандакҳои тобеъ ном мегиранд. Ҳамин тавр, дар пайвандакҳои тобеъ бо пешояндҳо як умумияте ҳаст, ки баъзеи онҳо аз рӯи баромад бо ҳам вобастаанд: *before, after, till* ва ғайра.

Худуди тақсимоти пайвандакҳо ҳамеша пурра муайян нестанд. Пайвандакҳои нави ба вазифаи тобеъ истифодашаванда аз дигар ҳиссаҳои нутқ низ ба вучуд меоянд, Масалан, сифати феълӣ «*seeing*» дар ҳолати дар ҷумла мавҷуд набудани исмҳое, ки чун мубтадои ин сифати феълӣ ифода шудаанд, хусусияти пайвандакро касб мекунад. Ду ҷумларо бо ҳамдигар муқоиса мекунем: *Seeing that he was tired, I stopped talking. Seeing that little time is left, it is necessary to hurry up* [12, с. 157].

Дар ҷумлаи аввал бо иборати сифати феълӣ намуди муқаррарӣ, ки дар забони тоҷикӣ бо феълӣ ҳол ифода гардидааст, саруқор дорем: *Монда шудани вайро дида, вай гатзаниро ба охир расонид* [11, с. 134]. Дар ҷумлаи дуюм бошад, тамоман дигар ҳел аст: калимаи *see* гуё ки дар ҳаво муаллақ аст, зеро дар ҷумла калимае нест, ки чун мубтадои он ифода гардад. Ин тарзи ифодаро бо иборати феълӣ ҳоли тоҷикӣ фаҳмонида намешавад. Дар ин ҳолат хусусияти феълӣ калимаи «*seeing*» хеле суст мегардад. Маъноӣ он аз феълӣ «*to see*» кучида, ба пайвандаки ифодакунандаи «*бо назардошти он ки*», табдил меёбад.

Пайвандакҳои нав аз сарчашмаҳои дигар низ ба вучуд меоянд. Масалан, калимаи «*directly*», дар оғоз сифати феълӣ (масалан, *I went there directly after breakfast*), дар чунин намуди ҷумла ба пайвандак табдил меёбад: *directly he arrived, he was ushered into the room* [12, с. 145]. Дар ин ҷо калимаи «*directly*» маъноӣ «*фавран баъди он ки*», *ҳамин ки*»-ро ифода мекунад. Ба ҳамин монанд калимаи *once* (дар асл ин низ сифати феълӣ аст) низ дар ҷумлаи зер чунин ифода меёбад: *Once you are here, let us start* [12, с. 145]. *Модоме ки шумо ҳаминҷоед, пас, биёед шурӯъ мекунем.*

Ташаққули маъноии «*once*» то як андоза бо ташаққули калимаи тоҷикии бор, ки роҳи дурударозеро аз нумератив (*як бор, панҷ бор*) ба зарф (*боре он ҷо будам*) тай кардааст, монанд кардан мумкин аст. Лекин калимаи мавриди таваҷҷуҳ мо дар забони англисӣ аз ҳиссаи мустақили нутқ то ба пайвандак омада расида, маъноӣ ин пайвандак хеле гуногунро касб кардааст, аммо ифодаи тобишҳои маъноӣ дар он афзалият доранд.

Аз ҷумла, ҳаёти пайвандакҳои англисӣ аз ҳисоби пешояндҳои таркибӣ пурра мегардад. Масалан, дар ҷумлаи «*in case he comes tell him to wait*» таркиби «*in case*» бо пайвандаки «*if - azar*» пурра ҳаммаъност. Пайдоиши ин ифода комилан фаҳмост: «*safe*» пеш аз ҳама, албатта, кам аст ва «*he comes*» - ҷумлаи муайянкунанда. Аммо дар забоншиносии муосир ин намуди таҳлил истифода бурда намешавад. Таркиби «*in case*» ба пайвандаки дар ҷумлаи шартӣ истифодашаванда табдил ёфт.

Дигар пайвандаки нави шартӣ аз сифати феълӣ «*provided*» пайдо шудааст. Масалан, дар ҷумлаи *He will come, provided you warn him in time* [12, с. 145].

Ҳамин тавр, дар пеши назари мо, - менависад Б.А. Илиш, - пайдоиши пайвандакҳои нав аз сарчашмаҳои гуногун давом меёбад [4, с.365].

Миқдори пайвандакҳои аъзоҳои ҷумларо байни ҳам пайвасткунанда назаррас нестанд. Масалан, пайвандаки «*and*» танҳо маъноӣ пайвасткунандагиро дорад, «*both and*» низ ҳамин маъноро, вале равшантар ифода карда ва пайвандаки пурраи «*neither ... nor*» маъноӣ пайвасткунандагии манфиоро дорад.

Мивдори пайвандакҳои пайвасти ҷумлаҳоро алоқамандкунанда низ на он қадар зиёд аст. *and, as well as, both ... and, not only... but also, but, or, either... or* [6, с.74]. Дар асоси муайянкунии пайвандакҳо, ки В.В.Виноградов пешниҳод намудааст, дар забони англисӣ муосир чунин гурӯҳҳои пайвандакҳои пайвастро ҷудо кардан мумкин аст: пайваст, ҷудой, хилофӣ, таҳқиқӣ-натичавӣ, сабаби ҳамаи гурӯҳҳои номбаршудаи пайвандакҳо ягон муносибатеро ифода намуда, ба гурӯҳи ҷумлаҳои пайваст дохил мешавад «Вале новобаста аз он ки мо танҳо панҷ гурӯҳи пайвандакҳои пайвастро ҷудо намудем, - мегуяд И.П.Конкова,- набояд фикр кунем, ки давраи муносибатҳои маъноӣ танҳо бо муносибатҳои номбаршуда: пайваст, хилофӣ, ҷудой ва ғайра маҳдуд мегардад. Тобишҳои маъноӣ хоҳ ба воситаи пайвандакҳо ва тавассути воситаҳои маъноӣ-синтаксӣ ифодашаванда дар ҳар намуди алоқа хеле гуногунанд» [7, с. 43].

Пайвандакҳои тобеъ бошад, баръакс, хеле зиёданд ва намудҳои онҳо низ бағоят зиёданд. Пайвандакҳои тобеъ барои алоқамандии ҷумлаҳои тобеъ ба сарҷумла хизмат карда, ба пайвандакҳои ҷумлаи мураккаби тобеи мубтадо, ҳабар, муайянкунанда, ҳолшарҳкунанда ва пуркунанда ҷудо мешаванд: «*that if, whether*» ҷумлаи тобеи ҳоли замон: (*after, as, as long as, as soon as, before, sinse, until*

(*till*), *while*), сабаб (*as because, since, for seeing, (that)*), шарт (*if in condition (that), provided (that, providing (that) supposing (that), unless*), мақсад (*lest, so that, is order that, that*), тарзи амал (*as, as if (as tough), so that, such...that*), киёс (*as...as, (not) so...as, than*, натиҷа (*so that*), гузашт (*in spite of the fact that, though (although)*).

Чумлаҳои мураккабро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: чумлаҳои мураккаби тобеъ ва ҷумлаҳои мураккаби пайваст. Ин тақсимоҷ дар асоси фарқи чумлаҳои алоқаманд аз аз муносибати маъноӣ дар чумлаи мураккаб муайян шудааст. Дар алоқаи пайваст чумлаҳо баробархуқуқ, яхела; дар алоқаи тобеъ чумлаҳо ба ҳамдигар тобеъ мешаванд, ки яке вазиваи сарҷумла, дигаре вазифаи чумлаи пайравро иҷро мекунанд. Дар ҳолати дуҷумла чумлаи асосӣ сарҷумла ва чумлаи оғро аз ягон муайянкунанда – чумлаи тобеи он чумлаи пайрав номида мешавад» [4, с. 179].

Чихеле ки А.Н.Гвоздев таъкид мекунанд «таълимот дар бораи мафҳумҳои пайвасту тобеъ аз давраҳои пеш вучуд дошт ва аллакай дар қарни XIX чумлаи мураккаб ба пайвасту тобеъ ҷудо карда мешавад, аммо хусусиятҳои ҷудогонаи ин гурӯҳҳо таҳлил намешуданд ва баъзан чунин тарзи тақсимоҷ дучор мешуд. Масалан, забоншинос Петерсон мавҷудияти пайвасту тобеъро дар забон пурра рад карда, исбот кардани буда, ки ин мерсои назариявии чумларо ҳифз намоем» [10, с. 307].

Вай мустақил будани сарҷумларо, ки ин амри воқеист (чи хеле ки дар боло қайд гардида буд) махсус таъкид мекард.

Ҳамин тавр, дар солҳои баъдина низ масъалаи асос доштани як тақсимоҷ ба миён гузошта мешавад. Чунон ҷӣ, дар «Муқаддима»-и ҷилди дуҷумлаи «Грамматикаи забони русӣ»-и академикӣ чунин қайд градидааст: «Тақсимоҷи тамоми чумлаҳои мураккаб ба чумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ, ки аз рӯи анъанаи қадим ба мо омада расидааст, қолабӣ ва шартӣ аст». Дуруст аст, ки минбаъд дар ҳуди ҳамон китоб оварда шудааст «Ба сифати шиносоии нахустин аз рӯи тақсимоҷи анъанавӣ метавонем пайвандқоро ба пайваст ва тобеъ ва бепайванак ҷудо кунем» [10, с. 307]. Минбаъд таснифоти чумлаҳои мураккаб дар китобҳои дарсӣ аз рӯи ин се тақсимоҷ гузаронида шуд.

Лекин Ю.Гепнер чунин менависад: «Дар қисмати синтаксис дар мактаб синну соли хонандагонро ба ҳисоб гирифта, тарзҳои пурра ва қисмати мураккаб ва содаро фаҳмонидан душвор аст, аз ҳамин сабаб ба содагардонӣ кӯшиш мекунанд. Аз нуқтаи назарим илмӣ дар мавриди чумлаҳои мураккаби тобеъ ва пайваст дар бораи воҳидҳои предикатӣ маълумот додан саҳеҳтар аст. «Воҳиди предикативӣ» ин чумлаи эҳтиромӣ аст. Ин гуфта нисбат ба чумлаи пайрав низ мувофиқ аст» [3, с. 26].

Қайд кардан зарур аст, ки аз рӯи қоидаи пайдарҳамии аъзоҳои чумлаи мураккаб дар чумлаи мураккаби тобеъ бошад, ба пайдарҳамии фикр. Инчунин бояд ишора намуд, ки ҳангоми омӯختани айвандқо маълум шуд, ки дар забони англисии ҳозира 50- то пайвандқо амал мекунанд, аз инҳо нисфи зиёдашон ниҳоят камистеъмол мешаванд. Пайвандқо, ки ҳиссаи ёридиҳанда вазифаи номбарқуниро иҷро намекунад ва маънои мустақилро дора буда наметавонад.

АДАБИЁТ

1. Бозидов Н. Пайвандқо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1985. – 102 с.
2. Гвоздев А.Н. Забони адабии ҳозираи рус. Синтаксис - Маориф, 1958. -307с.
3. Гепнер Ю.Р. Чумлаҳои мураккаб ва принсипҳои омӯзиши он: Китоби дарсӣ. -Харков, 1963.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1989. Ҷ.3. – 224 с.
5. Ильиш, Б.А. Грамматика современного английского языка. – М., 1948. – 347 с.
6. Ильиш, Б.А. Строй современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1971. – 366 с.
7. Конкова И.П. Синтаксис дар чумлаҳои мураккаб. – Нашриёти 2. 1989. - С. 43-179
8. Ниёзмӯхаммадов Б. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб, Нашриёти Ирфон. – Душанбе, 1970. – с. 101.
9. Пешковский М.А. Забон аз нуқтаи назари объективӣ ва нормативӣ. – 1873– №5.-1933 С. 88-89.
10. Шахматов А.А. Синтаксиси забони русӣ. – М., 1941, –89 с.
11. Иқромӣ, Ҷ. Духтари оташ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 528 с.
12. Galsworthy, J. Modern Comedy. Book. 3. М.: Progress Publishers, 1976. – 327 p.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДЧИНИТЕЛЬНОГО СОЮЗА В ТАДЖИКСКОМ И В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье говорится об основных способах сопоставительного анализа подчинительной связи в таджикском и английском языках. Следует сказать, что сочинительные и подчинительные союзы являются основными способами связи слов, словосочетаний и предложений в таджикском и английском языках. Среди них самыми продуктивными являются союзы «*ва, -у*» в таджикском, «*and –but*» в английском языке.

Следует отметить, что, противоположность тому, что делается с координирующими связями, или словами, которые соединяют два независимых предложения (*for, and, nor, but, or, yet, а иногда и so*). Когда придаточное предложение начинается с фразы, однако, цельный пункт (но не подчиняя себя связи) после запятой.

Ключевой слово: слово, средство, связь, способ, язык, анализ, сравнения, язык

COMPARATIVE ANALYSES SUBORDINATING CONJUNCTIONS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with one of the means of grammatical formations of co-coordinative conjunction and subordinating conjunctions. Thus, co-coordinative and subordinating conjunctions are expressed by semantic and grammatical relation between words and sentences but so they are used for expressing the word and other parts of the speech.

It should be noted that, the opposite of what is done with coordinating conjunctions, or words that join two independent clauses (for, and, nor, but, or, yet, and sometimes so). When a subordinate clause begins with phrase, however, a comma follows the whole clause (but not the subordinating conjunction itself).

Keywords: word, means, communication, method, language, analysis, comparisons, language

Сведения об авторе:

Махмодsolehi M. - ассистент кафедры языкознания и сопоставительная типология английского факультета Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел: (+992) 919808062, E-mail: msoleh_90@mail.ru

About author:

Mahmadsolehi M. – The Assistant of the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after Aini. Tell: (+992) 919808062, E-mail: msoleh_90@mail.ru

ДАР БОРАИ ТАРЧУМАИ ТАЪЛИФИ АБЎСАИД АБДУЛҲАЙ ГАРДЕЗӢ «ЗАЙН-УЛ-АХБОР»

Тураев А.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Таълифи Абӯсаид Абдулхай Гардезӣ «Зайн-ул-ахбор» дер боз таваҷҷӯҳи олимонро ба худ ҷалб кардааст. Ин асар тақрибан дар солҳои 1050 ё 1048, дар даврони шохигарии кӯтоҳмуддати султони ғазнавӣ Абдуррашид ибн Маҳмуд (1049 – 1053), бо лақаби Зайнулмилла, ки маҳз ба ӯ таълиф бахшида шуда, қисми аввали номи аввал аллақай гувоҳӣ медиҳад, навишта шудааст [4; с.5].

В.В. Бартолд, ки «Зайн-ул-ахбор» – ро дар аксари таҳқиқоти худ («Дар бораи таърихи Саффорихо», «Туркистон дар даврони ҳучуми муғулҳо» ва ғ.) истифода бурдааст, ба он баҳои баланд меод. Вале ночинс будани мазмун ва гуногунии мавзӯҳои бобҳои сершумор сабаби он шудаанд, ки то замони наздик қисми алоҳидаи он мавриди таҳқиқ қарор гирифта, тарҷума карда шаванд. Танҳо дар соли 1347/1968 олими маъруфи афғон Абдулхай Ҳабибӣ матни пурраи таълифи Гардезиро додааст.

Тарҷумаи пешниҳодшудаи русӣ, ки аз ҷониби А.К. Арендс «Зайн-ул-ахбор» – «Хабарҳо дар бораи амирҳои Хуросон» (аз рӯи нашри Ҳабибӣ он ба сарлавҳаи ҳафтум дохил мешавад) мебошад. Ин боби таълифи Гардезӣ таърихи волиёни араби Хуросон, инчунин Тоҳирӣ, Саффорӣ, Сомонӣ ва Ғазнавӣро то соли 1042 дар бар мегирад. Маҳз ҳамин қисми «Зайн-ул-ахбор» – ро В.В. Бартолд дар назар дошт, вақте менавишт, ки хабарҳои хеле муфассалро доир ба таърихи Хуросон ва Мовароуннаҳр мо дар Гардезӣ меёбем [2, с. 55]. Арзиши он аз он иборат аст, ки, аввалан, он дар асоси таълифи то замони мо нарасидаи Селлаӣ навишта шуда, ба таърихи Хуросон бахшида шудааст, ки тасаввурро дар бораи ин асари пураризиш ва, сониян, мушоҳидаҳои шахсии муаллиф (даврони Ғазнавӣ) медиҳад. Ин қисми «Зайн-ул-ахбор» иловаи муҳим ба сарчашмаҳо, ба мисли «Таърихи Масъудӣ» – и Абӯлфазли Байҳақӣ, ки ба Ғазнавӣ бахшида шудааст. «Таърихи Сиистон», ки маводи бойи воқеиро доир ба волиёни араб дар Сиистон дар бар мегирад (агар ба назар гирифта шавад, ки халифа Сиистонро ба яке аз сарлашқарони худ одатан бо Ироқ ва Хуросон меод, он гоҳ фаҳмо мешуд, ки барои ҷӣ дар «Зайн-ул-ахбор» ҳамон як афрод намоён гардида, ҳамон воқеаҳо зикр карда мешаванд, ки дар «Таърихи Сиистон» низ оварда мешаванд, ки барои таҳқиқоти убурии таърихӣ муҳим мебошад).

Таълифи Гардезӣ «Зайн-ул-ахбор» («Ороиши хабарҳо») – яке аз ёдгориҳои арзишмандтарини таърихӣ ибтидои асри XI) мебошад, ки маълумотро доир ба таърихи халқҳои Шарқи Наздик ва Миёна, инчунин халқҳои Осиёи Миёнаи он замонро дар бар мегирад [1]. Аксари олимони дар таҳқиқоти таърихӣ худ ба ин асар муроҷиат кардаанд ва чун натиҷа дар айни замон як қатор интишороти ин таълиф, инчунин порчаҳо ба забони русӣ ва забонҳои ғарбию аврупоӣ мавҷуд аст. Дар нашрияи А.К. Арендс тарҷумаи қисми асари Гардезӣ пешниҳод гардидааст, ки дар он ба таърихи волиёни Хуросон, инчунин Тоҳирӣ, Саффорӣ, Сомонӣ ва Ғазнавӣ, ки дар асоси сарчашмаҳо ва мушоҳидаҳои шахсии муаллиф навишта шудааст, равшанӣ андохта шудааст [3].

Тарҷумаи таълифи мазкур аз ҷониби шарқшиноси маъруфи шӯравӣ профессор Алфред Карлович Арендс, ки муаллифи қорҳои бисёр арзишманд дар эроншиносӣ, аз ҷумла дар таҳқиқоти ёдгориҳои барвақтии таърихӣ бо забони форсӣ (форсӣ - дарӣ) мебошад, сазовори баҳои баланди шарқшиносони рус ва хоричӣ шудаанд.

Тарҷумаи «Зайн-ул-аҳбор» – и Гардезиро А.К. Арендс дар соли 1965 анҷом дод, вале бо омодаасозии асари калони Абӯлфазл Байҳақӣ («Таърихи Масъудӣ») машғул шуда, на танҳо «Зайн-ул-аҳбор» – ро нашр накард, балки ба ӯ муяссар нагардид, ки тарҷумаро бо шарҳҳо ва дастгоҳи қорӣ таъмин намояд.

Аллакай баъди вафоти А.К. Арендс (22 июни соли 1976) матни ҷопи мошинии тарҷумаи «Зайн-ул-аҳбор» ёфт шуд, ки 164 саҳифа ва пешгуфтори тамомнашудаи дастхатиरो ба он дар бар мегирифт. Тарҷумаи таълифи А.К. Арендс «Зайн-ул-аҳбор» аз ҷониби А.К. Арендс дорои ҳамон афзалиятҳои мебошад, ки тарҷумаи «Таърихи Масъудӣ» – и Абӯфазли Байҳақӣ, ки аз ҷониби ӯ ҷоп шуда, ду бор нашр шуда буд, дошт (Нашрияти адабиёти шарқӣ. М., 1962, 1966). Аз ҷониби қорҳои Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул карда шуд, ки тарҷума бо пурра қардани қисмҳои нарасандаи таҳқиқотӣ ва дастгоҳи қорӣ ба ҷоп расонида шавад. Тарҷумаи А.К. Арендс аз рӯи ду интишороти танқидии дар он вақт мавҷудаи ин қисми таълифи «Зайн-ул-аҳбор» – Муҳаммад Нозим (Лондон, с. 1928) ва С. Нафисӣ (Техрон, с. 1954) ба иҷро расидааст [1]. Интишори пурраи танқидии матни таълифи Гардезӣ, ки аз ҷониби олими маъруфи афғон олим Абдулҳай Ҳабибӣ амалӣ карда шуд, дертар, дар соли 1968 пайдо шуд, ва аз ҷониби ӯ истифода нашуд, аз ин рӯ ҳангоми тайёркунии тарҷума барои интишор муқоисаи саросарии тарҷума бо интишори Ҳабибӣ амалӣ карда шуд [1].

Арендс Альфред Карлович, олим – шарқшиноси маъруф, доктори илмҳои таърих, ходими хизматнишондодаи ҶШС Ўзбекистон, (04.10.1893 — 20.06.1977) 4 октябри соли 1893 дар Санкт – Петербург таваллуд шудааст. Аз соли 1902 то соли 1905 дар мактаби овозадори К. Май дар Санкт – Петербург таҳсил кардааст. Дар солҳои 1905 – 1911 дар омӯзишгоҳи олмонии Екатерина таҳсил мекунад. Ӯ дар Чанги якуми ҷаҳонӣ иштирок карда, то соли 1923 дар Артишии сурх хизмат кардааст. Аллакай донишҷӯи ЛИЖВЯ (1923 – 1926) буда, ӯ қобилиятҳои лингвистиро зоҳир карда, ҳудаш забони форсиро дар Мактаби ҳарбӣ - техникий ВВС РККА таълим меод.

Дар солҳои 1926 – 1929 ӯ дар аспирантура таҳсил карда, дар тайи солҳои 1926 – 1930 ЛИЖВЯ/ЛВИ дар вазифаи омӯзгор (ассистенти) фаъолияти педагогӣ мебарад. Дар ибтидо ӯ бо истилоҳшиносии форсии илмино техникаӣ, сипас бо соҳаҳои васеътари луғатшиносии форсӣ машғул мешавад. Дертар ӯ ба омӯзиши таърихи Эрон, Осиёи Миёна, Афғонистон муроҷиат карда, манбаъҳоро доир ба таърихи ин кишварҳо ба ҷоп мерасонад.

Дар солҳои 1930 – 1936 ба сифати дотсент ва мудири шӯбаи форсии ЛВИ якҷоя бо Н.А. Белгордский ва А.А. Ромаскевич бо тайёркунии луғати форсӣ - русии истилоҳотӣ машғул шуда, «Очерки таърихии муносибатҳои иқтисодии Форс бо Аврупои Ғарбӣ то аввали асри XIX» – ро менависад.

Аз соли 1936 ӯ ба сифати қорҳои илмии Институти шарқшиносии АИ ИҶШС, мутахассиси илмии Кабинети Эрон қор мекунад. Дар соли 1938 ба ӯ дараҷаи номзади илмҳои филологӣ бе ҳимояи диссертатсия дода мешавад.

Дар моҳи марти соли 1942, ба мисли олмонии петербургии боқимондагони дигар дар ин лаҳза ӯ аз Ленинград берун карда мешавад. То соли 1947 ӯ дар вазъи «муҳочирӣ махсусӣ» бадарғагӣ дар шароити ниҳоят вазнин дар Нижний Тагил қарор дошт. Сипас ӯ ба Тошканд кӯчида, дар он кафедраи филологияи эронии Донишгоҳи давлатии Самарақандро сарварӣ мекунад. Аз соли 1952 то ба нафақа баромадан дар соли 1974 ӯ ба сифати мудири баҳши таҳқиқ ва нашри ёдгориҳои дастхатии Институти шарқшиносӣ ба номи Абӯрайҳони Берунии АИ ҶШС Ўзбекистон қор кардааст.

Ӯ ҷопи тарҷумаҳои сарчашмаҳои хаттиро доир ба таърихи Осиёи Миёна ва кишварҳои ҳамсоя идома дод. Бо таърихи илми анъанавии шарқӣ, пеш аз ҳама, бо мероси Абӯалӣ ибни Сино ва Абӯрайҳони Берунӣ бисёр машғул мешуд.

Дар соли 1963 диссертатсияи докториро аз рӯи монографияи ҷопшудаи «Таърихи Масъудӣ» ҳимоя кард.

Альфред Карлович Арендс 20 июни соли 1977 дар Тошканд аз олам ҷашм мегӯшад.

Ҳамаи қорҳои иловагӣ аз ҷониби шогирди ӯ, қорҳои калони илмии институт, кандидати илмҳои филологӣ Л.М. Елифанова ба иҷро расиданд.

Нотамонии пешгуфтори А.К. Арендсро ба тарҷума ба назар гирифта, Л.М. Елифанова ба он муқаддимаи худро илова кард, ки дар он ӯ ҳамаи маълумотро дар бораи муаллиф ва асари ӯ низомбандӣ кардааст. Пешгуфтори А.К. Арендс дар интишор дар ҳамон шакле, ки он навишта шуда буд, бе ягон ислоҳот ё тағйирот нигоҳ дошта шуд. Бо вучуди нотамонии худ, он дорои ишороти арзишманди методологии эроншиносии соҳибтаҷриба, ҷунуне ки А.К. Арендс буд, марбут бо омӯзиш ва интишори ёдгориҳои дастхатии асрҳои гузашта, мебошад.

Китоби Абусаид Абдулхайи Гардезӣ «Зайн-ул-ахбор», ки соли 2014 бо хидоят ва дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ташаббуси Маркази «Тоҷикиносия»-и Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба нашр расидааст, аз ҷумлаи маъруфгарин асарҳои таърихӣ ва мардумшиносӣ.

Матни ин китобро донишманди тоҷик Қодири Рустам аз форсӣ ба кирилии баргардон карда, дар сарсухан қайд кардааст: «Зайн-ул-ахбор» ба унвони маъхази таърихӣ ва мардумшиносӣ пайваста мавриди тавачҷӯҳи донишмандон будааст ва ба таври комили бозмонда ва ё мухтасар ба забони асл (форсӣ) ва тарҷумаи он ба забонҳои дигар муқарраран ба таъб расидааст».

Дар таълифи китоби ҳеш муаллифи «Зайн-ул-ахбор» Абӯсаид Абдулхай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ аз осори донишмандони гузашта ва муосири риштаҳои мухталифи илм, аз ҷумла Ибни Мукаффаъ, Абузайди Аҳмад ибни Саҳли Балхӣ, Ибни Хурдодбех, Ибни Руста, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Чайхонӣ (вазири донишманди Сомониён), Абулхусайн ибни Аҳмади Селлаи, Абурайхони Берунӣ ва дигарон фаровон истифода кардааст [7, с. 978]. Аҳаммияти ин наҳваи таълифи китоб инчунин аз он иборат аст, ки дар «Зайн-ул-ахбор» мундариҷаи бархе китоби муҳимми таърихи (аз ҷумла китоби Силлаи «Таърих ғӣ ахбор вулот Хуросон»), ки аз даст рафтаанд, то ба рӯзгори мо боқӣ мондааст.

«Зайн-ул-ахбор» китобе мебошад, ки аз Гардезӣ то замони мо расидааст ва ягон маълумот вучуд надорад, ки ин донишманди маъруф таълифоти дигаре ҳам доштааст ё не [6].

Ҳамин тариқ, «Зайн-ул-ахбор» ба унвони маъхази таърихӣ ва мардумшиносӣ пайваста мавриди тавачҷӯҳи донишмандон буда, он дар шакли пурра ва мухтасари бозмонда бо забони асл (форсӣ - дарӣ) ва дар шакли тарҷума ба забонҳои дигар борҳо ба таъб расидааст.

АДАБИЁТ

1. Абу Са'ид Гардизи. Зайн ал-Ахбар / пер. А. Арндса. - Ташкент: Фан, 1991.
2. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. Т. 1. М.: ИВЛ 1963.
3. Зайн ал-ахбар // Казахстан. Национальная энциклопедия. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005. - Т. II. - ISBN 9965-9746-3-2.
4. Материалы по истории туркмен и Туркмении. — М.: Институт Востоковедения, 1939. - Т. 1.
5. Bosworth, C. Edmund Gardīzī, Abū Sa'īd 'Abd-al-Ḥayy. Encyclopædia Iranica. — «Gardīzī, Abū Sa'īd 'Abd-al-Ḥayy b. Zāḥḥāk b. Maḥmūd, Persian Historian of the Early 5th/11th Century.». Дата обращения 2 декабря 2016.
6. ftp://91.218.161.60/web-pdf/books/zaynul_akhbor.pdf
7. Gardizi, W. Barthold, The Encyclopaedia of Islam, Vol.II.

О ПЕРЕВОДЕ СОЧИНЕНИЯ АБУСАИДА АБУЛХАЙЯ ГАРДИЗИ «ЗАЙНУ-Л-АХБАР»

Автор в своей статье дает сведения о переводе сочинения Абусаида Абулхайя Гардизи «Зайн-ул-ахбар». В начале дается содержание и ценность этого сочинения, затем указывается на его перевод известным советским профессором профессором Алфредом Карловичем Арндсом, являвшимся автором многих ценных работ по иранистике. Делается заключение, что «Зайн-ул-ахбар» как исторический и этнографический источник постоянно являлось объектом внимания ученых и было многократно издано в полной и сокращенной форме на оригинальном (персидско-дарийском) языке и в переводе на многих других языках.

Ключевые слова: перевод, сочинение, Гардизи, «Зайн-ул-ахбар», Абдуррашид ибн Махмуд, А.К. Арндс, Селлаи, Средняя Азия, исторический источник.

ABOUT TRANSLATION OF THE WORK OF ABUSAID ABULHAY GARDIZI «ZAYN-UL-AKHBAR»

The author in his article gives information about the translation of the work of Abusaid Abulhay Gardisi «Zayn-ul-akhbar». At the beginning, the content and value of this work is given, then information about its translation by the famous Soviet professor Professor Alfred Karlovich Arends, who was the author of many valuable works on Iranian studies. It is concluded that «Zayn-ul-akhbar» as a historical and ethnographic source was constantly the object of attention of scientists and was repeatedly published in full and shortened form in the original (Persian-Darius) language and translated into many other languages.

Keywords: translation, treatise, Gardizi, «Zayn-ul-akhbar», Abdurrashid ibn Mahmud, A.K. Arends, Sellami, Inner Asia, historical source.

Сведения об авторе:

Тураев Алиджон Худойназарович - соискатель кафедры «Теории и практики языкознания» Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. E-mail: alijon2017@mail.ru Тел: (+992) 938-770732.

About the author:

Turaev Alijon Khudoinazarovich - entry of third course «Theory and practice language» in Tajik pedagogical university by named after S. Ayni E-mail: alijon2017@mail.ru Тел: (+992) 938-77-07-32.

**ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАКУНАНДАИ «ГҮСФАНД» ДАР ГҮЙИШИ
ТОЧИКОНИ ҒОРОН**

Фарҳодова С.А.

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба таври алоҳида мавриди таҳқиқ қарор дода нашудааст. Аз ҷумла, луғати гӯйиши тоҷикони водии Ғорони ноҳияи Ишкошим низ ба таври муқаммал то таҳқиқ нашудааст.

Аз ин рӯ, дар шароити имрӯзаи рушду густариши шевашиносии тоҷик ҳаматарафа омӯхтани лексикаи гӯйишу лаҳҷаҳо яке аз масъалаҳои муҳимми илми забонишиносӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, луғати гӯйиши тоҷикони водии Ғорони ноҳияи Ишкошим низ ба таври муқаммал то ҳол таҳқиқ нашудааст.

Бояд зикр намуд, ки таҳқиқоти аввалин оид ба лаҳҷаҳои бадахшонии забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ оғоз гардида, муҳаққиқон урфу одат, анъана ва забони мардуми водии Ғоронро мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Таҳқиқоти муҳим доир ба гӯйиши тоҷикони Ғорон аз ҷониби забоншиноси рус Ю.И. Богорад гузаронида шудааст, ки муҳаққиқ ба мақсади ҷамъ овардани маводи гӯйиши ғоронӣ ду маротиба солҳои 1952 ва 1959 ба водии Ғорон сафар кардааст. Ӯ баъдтар доир ба гӯйиши тоҷикони Ғорон як мақолаи ҳаҷман хурдиро ба таъб расонид, ки дар мақолаи худ оид ба хусусиятҳои фонетикӣ, морфологӣ ва лексикӣ гӯйиши мазкур маълумот додааст.

Муҳаққиқ, инчунин, хусусиятҳои фарқунандаи гӯйиши тоҷикони Ғоронро аз дигар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқӣ баён намудааст.

Бояд зикр намуд, ки таркиби луғавии забони тоҷикӣ истилоҳоти тамоми соҳаи зиндагии мардумро фаро гирифта, як қисми муайяни лексикаи онро воҳидҳои луғавии забонӣ, шеваҳои лаҳҷаҳо ташкил медиҳанд.

Шеваи ҷанубӣ яке аз шеваҳои қадимаи забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки дар таркиби луғавии худ миқдори зиёди калима, таркибҳои гуногун ва воҳидҳои фразеологиро нигоҳ доштааст. Ғ. Ҷураев дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» қайд намудааст, ки: «Шеваи ҷанубӣ мувофиқи таснифоти профессор В.С. Росторгуева яке аз чор гурӯҳи шеваҳои забони тоҷикист....Ин шева ба чор лаҳҷа (ё гурӯҳи лаҳҷаҳо): лаҳҷаҳои раштӣ, кӯлобӣ, роғӣ ва бадахшонӣ ҷудо мешаванд, ки ҳар яке аз онҳо дар навбати худ чанд шоха дорад» [3, с.13].

Лаҳҷаи тоҷикии бадахшониро муҳаққиқон ба 4 гӯйиш: гӯйиши ғоронӣ, гӯйиши ваҳонӣ, гӯйиши мунҷонӣ ва гӯйиши нудӣ ҷудо намудаанд.

Лексикаи гӯйиши тоҷикони Ғорон аз давраҳои хеле қадим ташаққул ёфта, гӯйиши мазкур гуногунранг ва ғанӣ мебошад. Мо метавонем аз гӯйиши ин мардум калимаҳои истилоҳотро пайдо намоем, ки дар дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ё камистеъмоланд ё истеъмоли намешаванд ва дорои хусусияти хоси фарқунанда низ мебошанд.

Бояд зикр намуд, ки таркиби лексикаи гӯйиши тоҷикони Ғорон аз калимаҳои ифодакунандаи намудҳои ҳайвонот ва парандагон хеле бой буда, қисми таркиби луғавии шеваҳои ҷанубии забони тоҷикиро ташкил медиҳад. Зиндагии мардум ҳанӯз аз давраҳои қадим ба ҳайвонот алоқамандии зич дошта, дар замони муосир низ одамон дар ҳаёти ҳаррӯзаашон ба онҳо сару қор доранд. Аз ин рӯ, калима ва истилоҳоти ин соҳа яке аз унсурҳои лексемаи гӯйишу шеваҳо ташкил медиҳад. Забоншиноси тоҷик Хоркашев С. таъкид менамояд, ки «барои баёни номҳои гуногуни анвои ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ ва парандагон мисли лексемаи ифодакунандаи дигар соҳаҳо танҳо калимаҳои сода, сохта ва мураккаб кифоя намекунанд. Ин аст, ки соҳибони шеваҳо аз таркибу ибораҳои истифода кардаанд. Муайянкунандаҳои сифати чорво ба унвони номҳои ҳайвонот бо муайяншаванда дар як таркиб омада, номи анвои онро сохтаанд, ки бо он сифатҳо аз дигар чорпоён фарқ мекунанд. Муайянкунандаҳои дар қалибҳои гуногуни морфологӣ омада, асосҳои онҳо асомии мухталифро мефаҳмонад. Аз ҷумла, этномимҳои дарвозӣ, ўзбакӣ, тюркӣ, қирғизӣ, хисорӣ/исорӣ; номи аҷзои ҳайвонот гърдумба, дъмбагиз, сагдъмб, бадил; калимаҳои марбут ба синну сол: чорӣ, шишак; калимаҳои ҷойдорӣ дигар: ҷойдорӣ, зотӣ, сърък, танқаронӣ, будинағӣ ва ғайраҳо» [11, с. 133-134]. Гӯспанд яке аз намуди ҳайвоноти хурд мебошад, мардуми мо аз қадим онро ҳамчун ҳайвони хурди хонагӣ барои таъмини зиндагиашон аз шир, гӯшт ва пашму пусти парвариш мекунанд.

М. Ҳасандуст дар «Фарҳанги решашинохти забони форсӣ» вожаи гӯсфанд ва мешро шарҳ додааст. Чунончӣ: «Гӯспанд (**gōs-pand**) ҷонвари пистондор, нишхоркунанда, ки ҳарду навъ аҳлӣ ва

вахшии он ёфт ва аз пашм, пӯст, шир ва гӯшти он истифода мекунад». [12, с. 2469]. Инчунин, дар Фарҳанги мазкур шаклҳои истифодаи решаи вожаи мазкур дар забонҳои қадим ба таври зайл оварда шудааст: «форсии миёна: **gōspand** «гӯспанд», авастӣ: **gao-spenta** [лафзан: гов/чорпои муқаддас (яъне судманд, муфид)], аз **gao** ва **spenta** аз решаи **spand** «муқаддас шумурдан», форсии миёнаи турфонӣ: **gwspond** [**gōspand**], бахтерӣ: **gūsind**, **gusend** «гӯспанд», кунзорӣ: **yōsan** «гӯсфанд», сиистонӣ: **gospe**, **gosvē** «гӯсфанд» суриёӣ: **gwespondgyr** «чӯбдаст, гавоз, гӯсфанд гир», арабӣ: **قسيبند** «гӯсфанд». [12, с. 2469].

Аз маълумоти овардашуда бармеояд, ки вожаи гӯспанд/гӯсфанд таърихан қадима буда, вожаи мазкур бо чунин шакл имрӯз дар забони миллии ва шеваҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, аз он ҷумла, дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон низ истифода мешавад.

Дар Фарҳанги мазкур мафҳуми вожаи меш ва решаи он дар забонҳои қадима ва ҳозира чунин шарҳ дода шудааст: «Меш (mēš) «гӯсфанд, ба вижа гӯсфанди мода». «форсии миёна: **mēš**, иронии бостон: **maīši-/maīša**, санскрит: **mēsa**, (музаккар) «фавҷ, меш», **mesī** (муаннас) «модаи гӯсфанд, меш», муштақанд аз ҳиндурупой: **moiso-s/maiso-s** «гӯсфанд; чарм, пӯст; лаҳистонӣ: **miech** «киса, гунӣ, машк», мивонӣ: **maīšas** «гӯбара, бузранг, чувол», лидунӣ: **maīss** «гунӣ, киса», **moisos/maisos** (бо афзояи -s) зоҳиран муштақ аст аз решаи **meḡ-meī** «моқ кашидан, баъ-баъ кардан» (қиёс санскрит: **-mi**, **ma-**, (**mimāti**), «гурӯи кардан, баъ-баъ кардан», низ қиёси авастӣ: **maēša** «меш», **maēšī** (музаккар) «модаи гӯсфанд», **maēšina-** (сифат) мешин аз меш, мешӣ, портӣ: **«myš[mēš]»**, сакоӣ: **miña** «мешин, аз **mei*** **maīšinyā (ka)**...хоразмӣ: **mh** «меш» (***maīšt**), **mhn̄yk** «гӯсфанди нар, кӯч», пашту: **maḡ** «меш, кӯч», **maḡa** «модаи гӯсфанд», суғдӣ: **maū**, сарикӯлӣ: **mewl**, язғулӯмӣ: **maw** «меш» (**maīša**), ягнобӣ: **meš** «меш», балучӣ: **«meš»** «меш», гӯронӣ: **māīā**, **māī** «меш», ошитиёӣ: **miša** «меш» ... арманӣ: **mak'i** «меш», ки муштақанд аз ҳиндурупой: **mek*** – бағ-бағкардан, маъ-маъ кардан ...» [12, с. 2485-2486].

Дар гӯйиши тоҷикони водии Ҷорон барои ифодаи умумии «хайвоноти хонагӣ», «чорво», яъне бузу гӯсфанд ва инчунин, хайвонҳои калону боркаш калимаҳои «мол», «хайвон», «чорпо», «чаранда» ба қор бурда мешавад. Забоншинос Мирбобоев А. дар рисолаи номзадии худ дар мавзӯи «Лексикаи чорводорӣ дар забони ваҳонӣ» оид ба қорбурди вожаи «мол» дар забони ваҳонӣ чунин қайд намудааст: «мафҳуми «хайвоноти хонагӣ», «чорво» дар забони ваҳонӣ бо калимаи «мол» ифода карда мешавад... дар бархе аз гӯйишҳои шеваҳои марказӣ ва ҷанубӣ маънои умумистеъмолиро ифода мекунад. Ҳамин тавр метавон хулоса карда, ки маънои дуҷумлаи лексемаи «чорво» дар забони ваҳонӣ аз забони тоҷикӣ гузаштааст». [4, с. 8].

Калимаи «мол» дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон ба ғайр аз маънои «бойигарӣ», «чизу чора» ба маънои «хайвон» васеъ қорбурд шуда, ҳам маънои кул ва ҳам ҷузро ифода мекунад. Истилоҳи «мол» ба маънои кул ҳам барои чорвои хурд ва ҳам барои чорвои калон истифода мешавад. Чунончи: «моли майда» (бузу гӯсфанд) ва «моли калон» (гов, аспухар). Мисол: *Бачо мола ба чароҳърга бурдан* (Бачаҳо хайвонҳоро ба чароғоҳ бурданд). *Моло ай чаро омадан* (Хайвонҳо аз чаро омаданд).

Ба маънои ҷуз танҳо «рамаи гӯсфандон»-ро ифода мекунад. Мисол: *Афтош илғит рамара наёвърдан* (Офтоб ғуруб қард, вале хайвонҳоро наёварданд). Бояд зикр намуд, ки лексемаи «мол» дар шакли «молу ол», «бойигарӣ ва дигар чизҳо, «хайвон ва дигар чизҳо», «шоҳдори хурд ва дигар» камубеш мафҳуми умумиро ифода мекунад. Чунончи: *Молу ола ба тӯшта бърдан* (Хайвонотро ба пушта бурданд). Чунин шакл дар забонҳои шарқии эронӣ шуғнонӣ: *молат-ол*, ваҳонӣ: *молэт-ол* низ қорбурд мешавад. Дар аксар маврид мафҳуми «хайвоноти хурд» ва «хайвоноти калон» дар шакли «молу гов» истифода мешавад. Мисол: *Молу гова ба айлоқ бърдан*. (Хайвонҳоро ба айлоқ бурданд).

Калимаи «хайвон» (*айвон*) низ номи умумии ҳамаи хайвонҳоро ифода мекунад. Вожаи мазкур аслан калимаи иқтибосӣ буда, он аз забони арабӣ тавассути забони тоҷикӣ ба лаҳҷаҳо гузашта, дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон дар шакли *айвон* васеъ қорбурд мешавад.

Калимаи «чорпо» низ дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон истифода мешавад, ки он мафҳуми ҳамаи хайвони дорои чорпойро ифода мекунад ва барои шеваҳои забони тоҷикӣ умумӣ мебошад.

Инчунин, дар гӯйиши ғоронӣ барои ифодаи хайвоноти хурд вожаи *лагна* истифода мешавад. Вожаи мазкур дар гӯйиши мардуми Ҷорон мафҳуми хурдию камиро навозишро ифода мекунад. Мисол: *Мъ якчанд сар лагна доръм* (Ман якчанд сар хайвон дорам). Вожаи мазкур дар забони ваҳонӣ низ ба ҳамин маъно қорбурд мешавад.

Мирбобоев А. истифодаи вожаи лағнаро ба таври муқоиса дар забони тоҷикӣ ва дигар забонҳои нишон дода, қайд намудааст, ки вожаи мазкур дар аксар мавридҳо ба маънои маҳдуд – «хароб», «лоғар» (нисбати чорво) истифода мешавад. (шуғнонӣ, бачуӣ: лоғар, тоҷикӣ: лоғар «хароб», афғонӣ: леғ «хурдӣ», «камӣ»).

Дар гӯйиши мазкур вожаи *нимсуд* низ серистеъмол мебошад. Вожаи мазкур нисбати хайвоне истифода мешавад, ки барои гирифтани насл ва истифодаи муваққатӣ ба ҳамсоя медиҳанд ва баъд аз гирифтани насл боз ба соҳибаш бармегардонанд. Мисол, *Меши калона ба ҳамсоя нимсуд додем* (Гӯсфанди калонро ба ҳамсоя барои гирифтани насл додем).

Бояд зикр намуд, ки ҳайвоноти хонагӣ дар гӯйшҳои тоҷикони Ҷорон чун дигар шеваҳои забони тоҷикӣ ва забонҳои помирӣ яғнобӣ аз рӯйи синну сол, чинсият, зоту сиёк (аломатҳои зоҳирӣ) ва хислат номгузорӣ карда мешаванд.

Вожагони марбут ба ӯсфандро дар гӯйшҳои тоҷикони Ҷорон метавон чунин тасниф кард:

- вожагони марбут ба синну сол ва чинсияти ӯсфанд;
- вожагони марбут ба зот ва сиёки (аломатҳои зоҳирӣ) ӯсфанд;
- вожагони марбут ба парвариши ӯсфанд;
- вожагони марбут ба пашми ӯсфанд ва коркарди он.

1. Вожагоне, ки синну сол ва чинсияти табиӣ чорвои хурдро ба таври мушаххас инъикос мекунад. Масалан: *меши мода* «ӯсфанди мода», *нарбарра* «ӯсфанди нар» *қушқор* «қўчқор».

Дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон чун дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ калимаҳои вомехӯранд, ки на навъи ӯсфанд, балки ҷамъи онҳоро ифода мекунад; *сурук//сърък//съръе* ба маънои «бутун» омадааст. Чунончи: *Меши сърък-сърък гъзаитан* (Рамаи ӯсфанд гузаштанд).

Дар гӯйиши тоҷикони водии Ҷорон лексемаи *меши* корбурд мешавад, ки вожаи мазкур назар ба ӯсфанд саръистеъмол мебошад. Лексемаи *меши* маънои «ӯсфанди мода, модаӯсфанд»-ро ифода мекунад. Дар лаҳҷаҳои Бухоро низ калимаи *меши* ба маънои «модаӯсфанд» шарҳ дода шудааст. (2, с.150). Албатта, чунин шарҳи муаллиф оид ба лексемаи мазкур ба гӯйиши тоҷикони Ҷорон низ мувофиқат мекунад. Вожаи *меши* дар забонҳои дигари эронӣ низ корбурд мешавад: *язғуломӣ меши, шугнонӣ мағ, рӯионӣ мев, вахонӣ мау*.

Дар гӯйиши ғоронӣ низ чун забонҳои қадима лексемаи *меши* нисбати «ӯсфанди нар» истифода намешавад. Нисбати ӯсфанди нар вожаҳои *нарбара, ҷондор, қушқор, гър//гърк* истифода мешаванд. Бояд тазакурр дод, ки муҳаққиқи варзида А.З. Розенфелд дар таҳқиқоти худ нисбати истифодаи вожаи *меши* чунин қайд кардааст, ки бо ин вожа тавассути пасванди **-ак(-ък)** лексемаи мешак//мешък сохта шудааст ва маънии «ӯсфанди кӯҳӣ», архар; *мешаки нар* архар; *мешаки мода* архар»-ро дорад. [6, с. 113].

Бояд зикр намуд, ки дар гӯйиши мардуми Ҷорон «ӯсфанди кӯҳӣ» низ бо калимаи *мешък* ифода мешавад, ки ақидаи Розенфелдро тақвият мебахшад. Ин навъи ӯсфанди кӯҳӣ дар кӯҳҳои ноҳияи Ишкошим ва Мурғоб дучор мешавад.

Дар «Фарҳанги решашинохти забони форсӣ» мафҳуми вожаи меш ва решаи он дар забонҳои қадима ва ҳозира чунин шарҳ дода шудааст: «Меш (**mēš**) «ӯсфанд, ба вижа ӯсфанди мода». «форсии миёна: **mēš**, иронии бостон: **maiši/maiša**, санскрит: **mēša**, (музаккар) «фавҷ, меш» **mesī** (муаннас) «модаи ӯсфанд, меш», муштақанд аз ҳиндурупоӣ: **moiso-s/maiso-s** «ӯсфанд; ҷарм, пӯст; лахистонӣ: **miech** «киса, гунӣ, машқ», мивонийӣ: **maišas** «тӯбара, бузранг, ҷувол», лидунӣ: **maïss** «гунӣ, киса», **moiso-s/maiso-s** (бо афзояи **-s**) зоҳиран муштак аст аз решаи **mei** «моқ кашидан, баъ-баъ кардан» (қиёс санскрит: **-mi, ma-**, (**mimāti**), «гурӯӣ кардан, баъ-баъ кардан», низ қиёси авастой: **maēša** «меш», **maēši** (музаккар) «модаи ӯсфанд», **maēšina-** (сифат) мешин аз меш, мешӣ, портӣ: **myšimēš**), сақой: **miña** «мешин, аз меш* **maišinya(ka)**...хоразмӣ: **mh** «меш» (***maiši**), **mhnūk** «ӯсфанди нар, қўч», пашту: **mağ** «меш, куч», **mağa** «модаи ӯсфанд», суғдӣ: **ma**, сарикӯлӣ: **mewl**, язғуломӣ: **maw** «меш» (**maiša**), яғнобӣ: **mēš** «меш», балучӣ: **meš** «меш», гуронӣ: **māiā, māi** «меш», ошитиёнӣ: **miša** «меш» ... арманӣ: **mak'i** «меш», ки муштақанд аз ҳиндурупоӣ: **mek*** – бағ-бағ кардан, маъ-маъ кардан» [12, с. 2485-2486].

Тибқи маълумоти Фарҳанги мазкур метавон хулоса кард, ки вожаи меш дар забонҳои зикргардида нисбати ӯсфанди мода истифода мешудааст. Дар гӯйиши ғоронӣ низ вожаи меш нисбати ӯсфанди мода корбурд мешавад.

Ҷиҳати муайян намудани чинси табиӣ ҳайвони хурд, аз ҷумла, ӯсфанд шаклҳои махсус истифода мешавад. Чинси наринаю модина мувофиқан бо калимаҳои «нар» ва «мода» ифода меёбад. Масалан, *модамеши* «ӯсфанди мода», *нарбара* «ӯсфанди нар».

Инчунин, чинси табиӣ ӯсфанд бо калимаҳои дигар низ ифода меёбад. Масалан: барои ифодаи чинси модаи ӯсфанд калимаҳои *барраи мода, нъзем, меши* ва барои чинси нар калимаҳои *барраи нар, нарбара, ҷондор, қушқор, гър//гърк* истифода мешавад. Вожаи *нъзем* нисбати барраи аз дусола то сесола истифода бурда мешавад. Масалан: *Нъземък ай ағел баромадаст* (Ҷӯсфанд аз оғил баромадааст).

Барои ифодаи синну соли ҳайвонҳои хурд (ӯсфанд) калимаҳои алоҳида истифода мешавад. Ҷиҳати ифодаи барраи то чормоҳа вожаи *тарък*, аз чормоҳа то яксола вожаи *барра* ва аз яксола то дусола *барраи калон/барраи порина, барраи бък* истифода мебаранд. Мафҳуми «*барраи порина*» ва «*барраи бък*» баррае мебошад, ки соли гузашта зоида шудааст. Мисол: *барои бъкълк нестан* (Барраҳои калон нестанд). *Барои поринагъра ҷудо кънет, ки мешии ширдора мемакан*. (Барраҳои калонро ҷудо кунед, ки ӯсфандони ширдора мемаканд).

Инчунин барои нишон додани синну соли ҳайвони хурд сифатҳои *майда, калон* ва *пир* истифода мешавад, ки ин вожаҳо умумистеъмол мебошанд. Масалан: *барраи майда*, «барраи хурд», *меши пир*, «ӯсфанди пир», *меши калон*, «ӯсфанди калон», *майдамеши* «ӯсфанди майда».

2. Калимаҳои ифодакунандаи рангу намуди зоҳирии ҳайвонти хурд.

Хар як хайвон рангу аломатҳои зоҳирии хоси худро дорад, ки бо онҳо аз дигар хайвон фарқ мекунад. Гӯсфандон низ рангу аломатҳои хоси худро доранд, ки бо калимаҳои ҷудогона ифода карда мешаванд.

Истилоҳоти ифодакунандаи намуду ранги хайвони хурд – гӯсфандро вобаста ба хусусияти ифодаи рангашон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунем:

а) калимаҳои, ки ранги умумии хайвонотро ифода мекунанд:

сӯя «сиёҳ», *сӯрх* «сурх», *сӯфед* «сафед», *зард* «зард», *кабут* «кабуд», *бур* «бӯр».

Вожаи *сӯя* нисбати хайвонҳои, ки ранги баданашон сиёҳ аст, корбурд мешавад. Масалан: *Меши сӯя ай мол ҷудо ишдаст* (Гӯсфанди сиёҳ аз рама ҷудо шудааст). *Бӯзи кабут касал ишдаст* (Бӯзи кабуд касал шудааст). *Дӯ рӯз ишд, ки меши бур да мол нест* (Дӯ рӯз мешавад, ки гӯсфанди бӯр дар байни хайвонҳо нестад).

Калимаи зард танҳо нисбати бӯз истифода шуда, барои гӯсфанд ба ҷои ранги зард вожаи *сӯрх* «сурх» истифода мешавад. Мисол: *Меши сӯрх ай дӯга моло неш омад* (Гӯсфанди сурх аз дигар хайвонҳо пештар омад).

Муҳаққиқ Неъматов Г. дар рисолаи номзадии худ дар мавзӯи «Лексикаи ҷорводории забони ягнобӣ» оид ба мавқеи истифодаи ранги зард ва сурх дар баъзе забонҳои дигари эронӣ чунин қайд намудааст: «Калимаи зард истилоҳи эронӣ буда, он дар баъзе забонҳои эронӣ дар чунин шакл меояд: форсии миёна *зард*, афғ. *зет*, вах. *зарт*, шуғ. *зирд*, язғ. *зард*, ишк. *зорд*, ост. *зард*. Калимаи сурх дар пояи калимаи эронии *сурха* арзи вучуд карда, дар баъзе забонҳои дигари эронӣ дар чунин шакл истифода мешавад: курдӣ *сор*, афғ. *сӣр*, ишк. *сурх*, вах. *сҷр*, осет. *сурх*» [5, с. 30].

б) ҷиҳати ифодаи намудани ранги ягон аъзои бадани гӯсфандон калимаҳои алоҳида истифода мешаванд: *меши қашқа* «гӯсфанди қашқа» (гӯсфанде, ки пешониаш сиёҳу сафед бошад), *ала* «гӯсфанде, ки баданашон сиёҳу сафед ва ё сафеду сиёҳ бошад», *меши алапеса* «гӯсфанде, ки ягон ҷойи баданашон ду ранг дошта бошад», *меши сӯфегардан* «гӯсфанде, ки гарданаш сафед бошад», *меши сӯрхи қашқатепиони* «гӯсфанди сурхи пешониаш қашқа», *нарбарои сӯрхи алапча* «гӯсфанди сурхи почташ сиёҳу сафед», *меши товағит* «гӯсфанде, ки дар пушташ ягон намуди ранг ба монанди тоба гирд бошад», *барраи қарбоник* «баррае, ки гирди чашмонаш сурх бошад».

Бояд зикр намуд, ки дар ғӯйиши тоҷикони Ғорон гӯсфандон барои фарқ кардан аз ҳамдигар вобаста ба рангашон номгузори мешаванд. Масалан: *Меши сӯрхъка бачо неш кардан* (Гӯсфанди сурхро бачаҳо сур карданд). *Нарбарои қашқек тир ишдаст* (Гӯсфанди қашқа пир шудааст). *Барраи товека ба мол назанет*. (Барраи тобапуштро ба ҷӯпонӣ набароред). *Меши алека иреши бӯкнет* (Пашми гӯсфанди аларо тарошед). *Нарбарекӣ сӯека ба бача амъкъм тӯёна мебаръм*. (Гӯсфанди сиёхро ба бачаи амакам ғӯёна мебарам).

Қайд кардан ба маврид аст, ки хангоми калимасозӣ пасванди **-ек** дар ғӯйиши ғоронӣ маънои хурдӣ навозишро ифода мекунад, ки муодили он дар забони тоҷикӣ пасванди **-ак** мебошад.

2. Калимаҳои, ки барои ифодаи намудани хусусиятҳои ягон узви бадани хайвонҳо (гӯсфандон) истифода мешаванд: Масалан: *меши ҷуклинг* «гӯсфанде, ки соки пойҳояш дароз аст», *меши қоклинг* (гӯсфанде, ки пойҳояш бисёр хароб (лоғар) аст), *меши дӯроздъм* «гӯсфанди дароздум», *меши таҷоиш думдор* «гӯсфанди модаи маҳаллии думдор», *меши ҷандик* «гӯсфанде, ки думи кутох надорад», *меши тунд* «гӯсфанде, ки дум надорад», *меши қар*, «гӯсфанде, ки гӯшҳои буридашакли майда дорад», *меши лапағӣ* «гӯсфанде, ки гӯшҳои калони кашол дорад», *ҷондори шохдор* «гӯсфанди нари шохдор».

Бо мақсади васеъ баён намудани фикр мо ибораҳои мазкурро дар ҷумлаҳои зер мисол меорем:

Меши ҷандик барра кардаст (Гӯсфанди кутухдум барра кардааст). *Меши тундък ай мол гӯрехтаст* (Гӯсфанди бедум аз рама гӯрехтааст) *Меши қара ай ағели амсоя ёфтъм* (Гӯсфанди майдагӯшро аз ағили ҳамсоя ёфтам). Нисбати гӯсфандони парвоӣ ва фарбех истилоҳҳои зер корбаст мешавад: *нарбарои бақъват* «гӯсфанди фарбех»; *ҷондори гӯрдумба* «гӯсфанди калони дунбадор, ки бисёр гӯшту рағван мидахад»; *меши зотӣ* «гӯсфанди зотӣ». Мувофиқи таҳқиқи Хоркашев С. мафҳуми «гӯсфанди фарбех» дар лаҳҷаҳои гурӯҳи каротегинӣ ва ваҳиёӣ-каротегинӣ бо ибораи «*гӯсфанди бадил*» ифода карда мешавад». [11, с. 150]. Ифодаи вожаҳои мазкурро мо дар ғӯйиши тоҷикони Ғорон дида мебароем: *Нарбарои бақъвата ба мемоно қытан*. (Гӯсфанди фарбехро ба мехмонҳо куштанд); *Ҷондори гӯрдъмбара саго неш кардан* (Гӯсфандони калони дунбадорро саго пеш карданд).

3. Нисбати ифодаи маҳаллу мансубияти гӯсфанд мафҳумҳои алоҳида истифода мешавад.

Вобаста ба хусусияти табиӣ ҷуғрофӣ ҳар минтақа зотҳои гуногуни гӯсфандоне парвариш карда мешавад, ки ба шароити ҳамон маҳал мутобиқ бошад. Дар водии Ғорон зотҳои гуногуни хайвони хурд маълум мебошад ва онҳо дар алоҳидагӣ вобаста ба макони пайдоишашон ном бурда мешаванд. Аз ҷумла, нисбати гӯсфанде, ки зоташ маҳаллӣ бошад, калимаҳои **тахҷой**, **ҷойдорӣ** корбаст мешавад. Масалан: *меши таҷой* «гӯсфанди маҳаллӣ», *меши ҷойдорӣ* «гӯсфанди маҳаллӣ», *меши тоҷикӣ* «гӯсфанди тоҷикӣ», *меши помирӣ* «гӯсфанди помирӣ», *гӯсфанди дарвозӣ* «гӯсфанди дарвозӣ»: *Мешии таҷои серширан* (Гӯсфандони маҳаллӣ сершир мебошанд). *Меши тоҷикӣ ба айвондори мешад*

(Гўсфанди тоҷикӣ барои хайвондорӣ мешавад). *Мешиои дарвозӣ ба мол хел намегиран* (Гўсфандони дарвозӣ ба рама ҳамроҳ намешаванд).

Бояд зикр намуд, ки гўсфандон чун дигар хайвонот мавсими чуфтшавию бордоршавиро аз сар мегузaronанд, ки ин мавсим дар ҳаёти онҳо давраи муҳими табиӣ мебошад. Одамон бо мақсади парвариши зоти хуб гўсфанди нари хушзотро ахта намекунанд. Гўсфанди нари ахтанакарда бо калимаи *гър/гърък* ифода мешавад. *Мешиора қатти гър дохтем,кь гър бьран*. (Гўсфандони модаро ҳамроҳи гўсфанди нар мондем, ки чуфт шаванд). Ибораи масдари *гър рафттан* мафҳуми чуфтшавиро ифода мекунад. Гўсфанди ноахтаро ҳама вақт ҳамроҳи гўсфандони мода намемонанд. Мавсими чуфтшавию бордоршавии тамоми хайвоноти хурдро фасли тирамоҳ мувофиқ мешуморанд. Масалан, *Гьри амсояра имишав қатти мешио да азел бьмонем, кь гър бран*. «Гўсфанди нари ҳамсояро имшаб ҳамроҳи гўсфандони мода дар офил монем, ки чуфт шаванд». Дигар вақт гўсфанди ноахтаро аз гўсфандони мода чудо мекунанд, то ки гўсфандон бемавсим назоянд. Масалан: *Гьрора ай мол чьдо кьнет, кь мешиора гър наран* (Гўсфандони ноахтаро аз байни мол чудо кунед, ки бо гўсфандони мода чуфт нашаванд).

Бо мақсади парвариш намудани насли хуби гўсфанд ду зоти хубро ба якдигар чуфт мекунанд ва насли бавучудомадаро «дурага» меноманд. Чунончи: *Гьри акаи Карим хуизотет амъра қатти мешио бьндозем* (Гўсфанди нари ноахтаи акаи Карим хушзот аст ҳамонро бо гўсфандони мода ҳамроҳ бимонем). Гўсфанде, ки намезояд бо ибораи *меши қьсьр* ифода меёбад. Масалан: *И ньземьк имсол қьсьр монд* (Ин гўсфанд имсол барра накард). *Мешиои қьсьра ба молбьзнет* (Гўсфандоне, ки барра накардаанд ба ҷупонӣ баред). Мувофиқи иттилоӣ забони Шарқашев С. мафҳуми «гўсфанди қисир» дар минтақаҳои Сарихосор ва Ховалинг бо ибора-истилоҳи «*гуспани сибай*» ифода меёбад. [11, с.150].

Гўсфандеро, ки нав мезояд онродаргўиши ғоронӣ «*меши зоч*» меноманд. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» истифодаи калимаи «*зоч*» нисбати хайвон оварда нашудааст. Он дар шакли «*зоча/зоч*» омада, чунин шарҳ дода шудааст: зоча – зане, ки нав кўдак зоидааст. Вожаи *зоч* ба маънои зани навзоида (то ҳафт рӯз) баён ёфтааст. [9, с. 549]. Калимаи «зоч»-ро нисбати хайвон низ ба ҳамин маъно фаҳмидан мумкин аст. Дар гўиши тоҷикони Вахон он бо вожаи «*зеча*» ифода меёбад.

Вақте ки гўсфанд ба зоидан мешавад ҳар тараф ҳаракат мекунад, хоб мекунад ва мехезад. Ҳамин ҳолат бо вожаи «*за*» ифода меёбад. Масалан: *Мешиа за гьрьфтаст* (Гўсфанд ба зоидан шудааст). *Меши сьрха за гьрьфтаст* (Гўсфанди сурхро дарди зоидан гирифтааст).

Бояд зикр намуд, ки мардуми Ғорон хайвони хурдробештар барои ширу гўшт ва пашмашон парвариш мекунанд. Гўсфандонро, ки аз онҳо шир медўшанд бо ибори «*меши душой*» ифода мекунанд. Масалан, *Мешиои душоира ка бьндозет* (Ба гўсфандони ширдор каҳ бидихед). *Мешиои душой сер накардан* (Гўсфандони дўшой сер накардаанд).

Бояд қайд намуд, ки бо вожаи шир бо роҳи калимасозии сохта ва мураккаб калимаҳои «*ширмак, ширдўи, ширдор, ширхор, ширҷўи, ширдон, шир, ширдех, ширмаст, сершир, калишир, бешир*» сохта мешавад.

Вожаи *ширмак* дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: ширмак– бачаи одам ё хайвоне, ки шири модар мемакад. [9, с.549]. Истилоҳи мазкур нисбати баррачаҳои навзод ва то яқсола, ки шир мемаканд корбаст шуда, ба шарҳи мазкур мувофиқат мекунад. Калимаи *ширдор* нисбати гўсфандон ва дигар намуди хайвоноти ширдиханда васеъ истифода мешавад. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи ширдор ба чунин маъно омадааст: ширдор– моле, ки шир медиҳад, моле, ки шири зиёд дорад. [10, с.676]. Вожаи мазкур нисбати гўсфандон низ дар шакли *ширдор* кор фармуда мешавад. Масалан: *Мешиои ширдора ов гарм бьдет, ки ови хьнькнахьран*. (Гўсфандони ширдорро оби гарм диҳед, ки оби хунук нахўранд). Нисбати гўсфандоне, ки шири зиёд доранд, вожаи *сершир* корбаст мешавад, ки калимаи мазкур дар забони адабӣ низ ба ҳамин маъно истифода мешавад. Масалан, *Мешиои сершира ба айлоқ набарет, кь ба кудако шир намераса*. (Гўсфандони ширдорро ба кўҳ набаред, ки ба кўдакон шир намерасад).

Инчунин, истилоҳи *ширхор* нисбати гўсфандони *ширдор* дар гўиши ғоронӣ маъмул мебошад. Масалан: *Меши калона ба холам ширхор додъм* (Гўсфанди калонро ба холаам барои шир додем). Истилоҳи *ширхор* дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» нисбати хайвон оварда нашудааст. Вожаи *ширхор* дар гўиши ғоронӣ нисбати хайвоне, ки ширашро истифода мебаранд корбаст мешавад. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба ин маъно наомада, балки чунин шарҳ дода шудааст: *ширхор*– кўдаке, ки ханўз шири модар мемакад, бачаи ширхўр, тифл, кўдак. [10, с.677].

Дар гӯйиши ғоронӣ вожаи **ширмаст** дар соҳаи чорводорӣ васеъ истифода мешавад. Вожаи мазкур нисбати барраҳои навзоде, ки шири модарашонро ба серӣ хӯрда фарбех ва чолок мешаванд корбурд мешавад. *Барраи таръкък ширмаст ишдаст.* (Барраи навзод ширмаст шудааст).

Вожаи **ширмаст** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ ба ҳамин маъно шарҳ дода шудааст: «**ширмаст** – бачаи бузу ғусфанд ва ғ., ки чолок ва шӯху бозингар аст». [8, с.591].

Хулоса, вожаи истилоҳоти марбут ба ҳайвони хурд дар гӯйишҳои тоҷикони Ғорон хеле зиёд буда, таркиби лексикӣ истилоҳоти чорводорӣ лаҳҷаҳои бадахшонӣ забони тоҷикиро таҳкил медиҳанд.

Ин аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи чорводорӣ ҳам дар гузашта ва ҳам дар замони муосир дар сарзамини Ғорон ташаккули буда, дорой калима ва истилоҳоти хос мебошад. Мо дар мақола танҳо калимаи вожагони марбут ба ғусфандро мавриди таҳлил қарор додем.

АДАБИЁТ

1. Богорад . Ю.А. Горонский говор./Ю.А. Богорад. –Иранский сборник. – М.: Наука, 1963.–с.44-59 (350 с).
2. Махмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро. /М. Махмудов, Б. Бердиев – Душанбе; Дониш, 1989. –278 с.
3. Махмудов М., Ҷӯраев Ф., Бердиев Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ /М. Махмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.
4. Мирбобоев А. Лексика животноводства ваханского языка./А. Мирбобоев АКД. – Душанбе, 1991. – 24 с.
5. Неъматов Г. Лексика чорводорӣ забони ягнобӣ./Г. Неъматов – Душанбе, 1998. – 187с.
6. Розенфельд А.З.Бадахшанский говоры таджикского языка /А.З. Розенфельд. – Л.,1971.– 192 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1– Душанбе; 2008. – 949 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе; 2008. – 945 с.
11. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гуруҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа./С. Хоркашев – Душанбе: Маориф, 2014. – 233 с.
12. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтӣ забони форсӣ./М. Ҳасандӯст Ҷилди 4. – Техрон: Нашри Осор, 1393.– 2955 с.

ТЕРМИНЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ПОНЯТИЕ «ОВЦА» В ГОВОРАХ ТАДЖИКОВ ДОЛИНЫ ГОРОН

В статье рассматриваются слова и термины одной из важными сельскохозяйственных направлений – лексика скотоводства в бадахшанских говорах таджикского языка (на основе говор таджиков, проживающих в Гороне) охватываются введением общей терминологии и слов, относящихся к одному из самых маленьких животных - овце.

В статье анализируются слова и термины, связанные с овцами в сравнении с другими диалектами и литературным таджикским языком. При анализе слов, относящихся к овцам, можно сделать вывод, что многие из них являются оригинальными таджикскими словами, а некоторые из них не используются в южных говорах таджикского языка, но встречаются в художественной литературе.

Данная статья помогает таджикскому читателю ознакомиться с обширными словосочетаниями в преддверии бадахшанского таджикского языка (на основе горонского говора таджикского языка).

Ключевое слово: *барраи тарък, барраи б'кл, нъзем, меш, меши душой, нарбарра, чондор, гър, късир, зоч, ширмак, ширмаст, ширхор и тд.*

TERMS DENOTING THE CONCEPT OF «SHEEP» IN TAJIK DIALECTS GORON VALLEY

The article discusses the words and terms of one of the important agricultural areas - the lexicology of cattle in Badakhshan dialects of the Tajik language (based on the dialect of Tajiks living in Goron) covered by the introduction of common terminology and words related to one of the smallest animals - sheep.

The article analyses the words and terms related to sheep in comparison with other dialects and the literary Tajik language. In analysis of words related to sheep, it can be concluded that many of them are original Tajik words, and some of them are not used in the southern dialects of Tajik language, but are found in fiction.

This article helps the Tajik readers to get acquainted with the extensive phrases on the eve of the Badakhshan Tajik language (on the basis of the goron dialect of the Tajik language).

Keyword: *Barrai tark, barrai b'kl, n'zem, mesh, meshi dushoy, narbarra, jondor, q'sr, ghr, zoch, shirmak, shirmast, shirkhor etc.*

Сведения об авторе:

Фарходова Сарвону Алидодовна - главный специалист отдела регулирования терминов комитета языка и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, Соискатель

About the author:

Farhodova Sarvbonu Alidodovna- chief specialist of the Department of Regulation of Terms of the Committee of Language and Terms under the Government of the Republic of Tajikistan, applicant of the research Institute of human Sciences, AS RT tel: (+992) 935156070 E-mail: fsarvbonu.1973@mail.ru.

ПРОБЛЕМАҲОИ ОМУЗИШИ ПЕШОЯНДҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР МАКТАБҲОИ МИЁНА

Шарипов Д.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Яке аз муаммоҳое, ки дар таълими забони англисӣ баҳри донишҳои назариявии хонандагонро дар амал мустаҳкам карда мешаванд, ки бо усулҳои интерактивӣ дар ҳар дарс истифода бурдани коркарди пешояндҳо буда, бо мушкилиҳои гуногун омӯзонидан мумкин аст.

Умуман, таълим ва омӯзишу азхудкунии аксари ин ё он талаби пешояндҳои гуногунро тасаввур намудан, дар таълими забони англисӣ, ки яке аз проблемаҳои рӯзмара маҳсуб ёфта, аз ҷиҳати хусусият, ҳел мақсад ва тарзи иҷрояшон гуногун мешаванд. Бояд дар ҷараёни омӯхтани пешояндҳои забони англисӣ ҳаминро ба назар гирифт, ки донишҳои назариявии хонандагон аз грамматика инчунин фонетика ва лексика мустаҳкам гардонда шаванд, балки дар онҳо малакҳои нутқи мурағаб, хониши буро дурустнависӣ, кор фармудани аломатҳои китобатро ҳар доим тарбият намояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки омӯзиши пешояндҳо ҳархела дар сурат натиҷаи хуб медиҳанд.

Бояд гуфт, ки доир ба усулҳои омӯзиши пешояндҳо ёдовар шудем, бешубҳа, дар таълими забони англисӣ пурра тадбиқшавандаанд. Сарфи назар аз пешниҳодоти ҷаҳд дар таҷрибаи муаллимони забони англисии ҷумҳуриамон чунин навъ амалҳо ё худ иҷрои машқҳо бо пешояндҳои макон ва замон бештар ба мушоҳида гирифта мешаванд, ки дар амал мустаҳкам намудани донишҳои назариявии хонандагон ҳатман натиҷаи дилхоҳ медиҳанд.

Ҳаминро ҳам бояд ба назар гирифт, ки дар раванди омӯзиши пешояндҳои забони англисӣ бо иҷрои баъзе машқҳо хонандагон бештар ҷаҳд мешаванд. Дар навъи дигари машқҳо, масъалан, дар рӯбардор кардани матни тайёр бо супоришҳо, дар ҷустани имло калима аз матни имло ё аз китоби дарсӣ, муайян кардан ва номбар кардани намудҳои пешояндҳои забони англисӣ дар рафти пур кардани ҷумла бисёртар дучор мешаванд. Бинобар ин, муаллим бояд, ки хонандагонро ба иҷрои пур намудани пешояндҳои зарурӣ дар ҷумлаҳои забони англисӣ ба таври муфассал ёд диҳад ва барои ноил шудан ба ин мақсад омӯзгори лозим меояд, ки машқу супоришҳоро иваз карда истад ва дар баробари ин, аҳамияти иҷрои ҳар як машқро фаҳмонад.

Асосан, дар таълими забони англисӣ намуди зиёди пешояндҳо мавҷуд аст, ки дар ин ҷо мо сохти грамматикӣ онро ба таври возеҳ мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Мақсади асосии таълими грамматикаи забони англисӣ ин ташаккул ва инкишофи малака ва маҳорати азхуднамоии грамматикаи он мебошад. Ҳадафи асосии фаъолияти муошират буда, барои фаҳмидан, ҳарфзанӣ ва хондан хеле зарур аст. Азбаски дар вақти таълими грамматикаи забони англисӣ хонандагон аз забони модариашон малака ва маҳорати мустаҳками донишҳои заминавиро дошта бошанд.

Як нуктаро бояд ёдовар шуд, ки дар таълими забони англисии муосир аз рӯи сохт ва маъно пешояндҳо сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд.

Пешояндҳо ивазшаванда нестанд. Аз рӯи этимологияшон ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд:

Асли- дар навбати худ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

а) Сода – аз як реша иборатанд: in, on, at, by, to ва ғ.

б) Мураккаб – аз якчанд реша иборатанд: within (with + in), into (in + to), onto (on + to), throughout (through + out).

Дар таълими грамматикаи забони англисӣ мавқеи асосиро пешояндҳои сода ишғол мекунанд, ки аз рӯи пайдоишашон пешояндҳои забони англисии давраи қадим мебошанд; ба воситаи онҳо тақрибан ҳамаи муносибатҳои падежии забони англисии давраи қадим ифода карда мешаванд. Ин навъи усулҳои омӯзиши пешояндҳо бештар пайвастагиҳои лексикиро бо феъл ташкил мекунанд ва дар сохтани пешояндҳои мураккаб ва таркибӣ иштироки фаъолро иҷро мекунанд [3, с.88].

2. Сохта – аз сифати феъли сохта шуда дар таркибашон пешванд ва пасванд доранд: considering, during, regarding, respecting, concerning, past ва ғайра.

Омӯзиши пешояндҳои сохта гурӯҳи калони ибораҳои фразеологии устувор тааллуқ доранд, ки ба пешояндҳо ҳамрадиқ мебошанд. Онҳо тавассути пайвастшавии дигар ҳисаҳои нутқ (исм, сифат, зарф ва ғ.) ва пешояндҳои сода сохта мешаванд. Хусусияти умумии онҳо ин аст, ки ҳамаи онҳо бо

пешоянди сода ба анҷом мерасанд, мисол: by means of, in front of, opposite to, as to, away from ва ғайраҳо.

3. Таркибӣ - аз якчанд калима иборат мебошанд: according to- вобаста ба, as for- он чи ба... дахл дорад;

Бояд ишора намуд, ки дар раванди омӯзиши пешояндҳои аслии дар қиёс бо пешояндҳои сохта ва ибораҳои пешоянддор, бештар маънои умумӣ доранд, ки бо ҳар васила ин навъи пешояндҳоро омӯзгор ба хонандагонӣ худ бо усулҳои интерактивӣ баён менамояд. Онҳо каманд аммо муносибати васеъро ифода мекунанд – ба мисли муносибати маконӣ инчунин каме ғайривоқеӣ (муносибаи сабаб, мақсад ва ғайра)

Дар натиҷаи ин бисёри пешояндҳои сода сермаъноянд, илова бар ин ҳамон як пешоянди сода метавонад муносибатҳои гуногунро ифода намояд: to sit by the window – муносибати маконӣ (дар паҳлу будан); to sit by the river – ҳамчунин (харакат ба дарозӣ); to come by 6 o'clock – муносибати вақтӣ; to go by air – восита; a picture by Repin – ходим.

Масъалаҳои асосии таълими пешояндҳои сохта ва ибораҳои пешоянддор, аз рӯи қоида якмаъноянд ва бинобар ин дар онҳое истифода мешаванд, ки аниқии комил дар ифодаи муносибат талаб карда шавад ва бо ҳамин усул ба хонанда фаҳмо ва возеҳ мебошанд.

Усулҳои омӯзиши ибораҳои пешоянддор аз рӯи мазмун махсусан сершумор ва гуногунанд. Дар асоси якмаъногиашон онҳо ба таснифот дода мешаванд. Ибораҳои пешоянддор муносибатҳои зеринро ифода мекунанд:

Маконӣ: in the middle of, in front of, opposite to, close to, away from, down to, up to ва ғайра[5;28].
Вақтӣ: in the course of, in the midst of, prior to, up to ва ғайра.

Сабабу натиҷавӣ: because of, by virtue of, by reason of, on account of, by dint of, for fear of, thanks to, due to ва ғайра.

Инструменталӣ: by means of, by force of ва ғайра.

Мақсад: by way of, for the sake of, in view of, in order to ва ғайра.

Муқоиса, муқобилгузорӣ: in comparison with, in spite of, in defiance of, in contrast with, in accordance with, in opposition to, contrary to, despite ва ғайра.

Ивазкунӣ: instead of, in lieu of, in place of ва ғайра.

Маҳдудкунӣ ё ҷудокунии ашё, фикр, нутқ, эҳсосот: with regard to, in respect of, in relation to, as to, as for ва ғайра.

Пешоянд – калимаест, ки муносибати як аъзои ҷумларо ба дигараш ифода мекунанд.

Усулҳои асосии омӯзиши пешояндҳои забони англисӣ муносибати байни аъзоҳои ҷумларо ифода мекунанд, ки ин аз ҳама муқарароти ҷамъбасти онҳост. Пешояндҳо ба мисли дигар ҳисаҳои ёридиҳандаи нутқ нишондиҳандаи расмии сарфӣ надоранд, ки бештар инҳо калимаҳои решагии пайдоиши хеле қадима дошта мебошанд. Бояд ишора намуд, ки пешояндҳо гуруҳи комилан пушидаанд ва дар таълими грамматикаи забони англисӣ ин проблемаи забони то ҳол ҳам ба омӯзиши амиқ ниёз дорад. Онҳо хеле ҳам кам ва хеле оҳиста аз ҳисоби дуршавии баъзе шаклҳои сарфӣ, масъалан сифати феълӣ: considering, during; ба ғайр аз ин пешояндҳои «таркибӣ» ва «иборагӣ» мавҷуданд: owing to, in spite of.

Усулҳое, ки пешояндҳо ифода мекунанд, метавонанд ба се доираи мафҳум ҷудо шаванд: маконӣ, вақтӣ ва абстрактӣ; онҳо метавонанд муносибат ба вақт бошанд, аммо онҳо метавонанд каме мучаррад бошанд. Дар ин асос мудати дароз назарияе мавҷуд аст, ки гуруҳи махсуси пешояндҳои грамматикӣ кунандаро ҷудо мекунанд, ки муносибатҳои алоқамандии якҷузъиро ифода мекунанд. Албатта ин мафҳум тасодуфи нест, ки муносибати бо ин пешояндҳои «грамматикӣ кунонидашуда» ифода гардида, бо алоқамандии тавассути падежҳо дар забонҳои падеждор ишора гардида мутобиқат мекунанд ва бинобар ин пешояндҳо инро тарҷумаи монанд тавассути пешояндҳо намешуморанд. Инҳо пешояндҳои **of, to, by, with** мебошанд [5;111].

To sit by the window – Дар назди тиреза нишастан. He was invited by his friend – Ӯ аз тарафи дӯсташ даъват шуда буд.

Пешоянд, ҳамчун қоида муносибати тарафайнро ифода мекунанд, зеро он алоқаро байни ду калима-байни ду исм ё феъл ва исм ташкил мекунанд. Пешоянд бевосита бо калимаи минбаъда доимо алоқа дорад: the corner/ of my room, the corner/ of the house, he came/ into the room. Ҳамин тариқ, пешоянд дар ибора ба гуруҳи аъзои тобег дохил мешавад, ки одатан он задда намегирад, лекин аз рӯи оҳангнокиаш маҳз ба аъзои тобег алоқаманд аст.

Пешояндҳо худ калимаҳои пайвастандаеро ифода мекунанд, ки дар пайваст кардани предмет бо предмет, предмет бо аломат ё предмет ва ҷараён истифода мешаванд. Дар ин маврид ду ҳолатро бояд қайд намуд:

Аввал пешоянд ҳамчун калимаи пайвастананда маънои грамматикӣ муайянро дорад, ки бо хусусиятҳои зоҳирии пайвастанандагии нахвиашон ифода мегардад. I look at him – Ман ба вай менигарам.

Дуюм пешоянд калимаи пайвастананда буда, ба мисли дилхоҳ калима маънои луғавии муайянро дорад. Баъзан маънои луғавии равшан зоҳир мегардад. Мисол, He sat in a tree – Ӯ дар болои дарахт нишаста буд. He sat under a tree – Вай дар зери дарахт нишаста буд.

Ҳамин тариқ, пешояндҳо – ин калимаҳои мебошанд, ки бо категорияи муносибат пайвастананда, яъне пешояндҳо он унсурҳои забонии мебошанд, ки барои акси муносибатҳои муайяни воқеияти забоншиносии дохилӣ дар он мусоидат мекунад, ки ҳамаи ин муносибатҳоро дар алоҳидагӣ меомӯзад.

Бояд қайд кард, ки дар забони англисӣ таснифоти худро доранд ва чунин тасниф мешаванд:

1) Аз рӯи сохтани онҳоро ба 3 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

- Сода: in, on, at, by, to и др.

- Мураккаб: within, into, onto, upon, throughout и др.

- таркибӣ: in case of, according и др.

2) аз рӯи мазмунани онҳо ба чунин зергурӯҳҳо тақсим мешаванд:

- пешояндҳои макон: above- дар болои; over- дар болои; between- дар байни; near, by, at, beside- дар назди; behind- аз пушт; under- дар зерид; below- дар зери; outside- аз; in front of- дар рӯ ба рӯи, дар пеши;

- пешояндҳои самт: to the left- ба чап; to the right- ба рост; up- ба боло; down- ба поён; off- аз; onto- ба; towards- ба тарафи; away, from- аз; through- аз байни, аз миёни; out of- аз дохили; into- ба дохили; along- ба дарози ба қад; past- аз назди; across- аз байни, аз миёни;

- пешояндҳои вақт: at- дар соат; in- дар моҳ, сол; on- дар рӯз; from- аз; to- то ягон вақт; since- аз ягон вақт; till- то; before- пеш аз; after- баъд аз; about- тақрибан; for- дар давоми вақт; during- дар давоми; by- то ягон вақт;

- пешояндҳои сабаб: because of- барои он ки; in accordance with- вобаста ба; on account of- бо сабаби; thanks to- ба шарофати, ба туфайли;

Хулоса, ҳаминро бояд ишора намуд, ки дар проблемагузори таълими пешояндҳои забони англисӣ дар мактабҳои миёна ба таври муфассал омӯзонидани мешаванд. Илова бар ин, аз ҷониби омӯзгорони фанни бо усулҳои коммуникативӣ ва интерактивӣ таълим бо машқҳои гуногун пешояндҳои забони англисӣ ба хонандагон фаҳмонидани мешавад. Дар баробари ин ба хонандагонро зарур меояд, ки грамматикаи забони модарии худро ба хуби донанд ва дар ҳамин замина ба омӯхтани забони бегона комёб мешаванд. Яке аз василаҳои асосии азхуднамудани забони ғайр аз ҳамин мушкилиҳои таълим тақозо медиҳад. Бояд ироа намуд, ки проблемаҳои таълими пешояндҳои забони англисӣ ба хонандагони мактабҳои миёна хело ҳам зарур ва заминаи асосии донишҳои онҳо мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алиев С.Н./«Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ». Душанбе: - 2013, - 189-196 сах.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе: Дониш, 1985. - 473 с.
3. Иқболов О., Ёралиева Н., Тағоева М.,/Грамматикаи забони англисӣ. – Душанбе: Эрграф, 2007. – 165 с.
4. Качалова К.Н./Практическая грамматика английского языка.- Москва: Высшая школа, 2002. - 365 с.
5. Усмонов К.У. / Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёну магистрантони факултети забонҳои англисӣ. Хучанд; 2015, - 230 сах.
6. Усмонов К., А Бойматов. /Методикаи таълими забони англисӣ. «Нури маърифат» Душанбе: 2009.

ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ПРЕДЛОГОВ В СРЕДНИЕ ШКОЛЫ

В данном статье рассматривается проблема изучения английского предлогов в средних школы. Также рассматривается место и значение данного предлога в фразеологических единицах и их таджикские эквиваленты. Только три предлога места, однако их можно использовать для обозначения почти бесконечного числа места. Предлог места – это предлог, который используется для обозначения места, где что-то находится.

Ключевые слова: предлог, значения, выразить, глагол, фраза, фразеологические единицы, предложение, состав, структура, слово, грамматика, простое, составной, сложный, составные, проблема, изучение, метод, теория, язык, место, основной, период, связь, время, правило, имя существительные, глагол, контакт, функция, слово, ученик, школа и.т.др.

PROBLEMS OF TEACHING ENGLISH PREPOSITIONS IN SECONDARY SCHOOLS

The problems of teaching English prepositions in secondary schools is review in the article. The place and meaning of the preposition in, on and at in the phraseological units and their equivalent in Tajik also analyzed in the article. There are only three prepositions of place; however they can be used to discuss an almost endless number of places. A preposition of place is a preposition which is used to refer to a place where something or someone is located.

Keywords: preposition, meaning, express, verb, phrases, phraseological units, sentence, derivative, structure, word, grammar, simple, compound, composite, problem, teaching, method, theory, language, place, main, period, relation, time, rule, noun, verb, contact, function, word, reader, school etc.

Сведения об авторе:

Шарипов Даврон - докторант третий курс обиде лингвистика и сопоставительной типологии Таджикского государственного институт языков им. С. Улугзода, 734019, город Душанбе, улица Мухаммадиев, 17/6, Тел: (+992) 987158529.

About the author:

Sharipov Davron – PhD, of the third course, the department of general linguistics and comparative typology of Tajik State Institute of Languages named after S. Ulughzoda, 734019, city of Dushanbe, Mukhammadiyev street, 17/6, Phone: (+992) 987158529.

**МАВКЕИ ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФӢ ДАР НАСРИ СУННАТИИ
ТОҶИК (дар мисоли «Чор дарвеш»)**

Иброимова Г.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз шоҳасарҳои адабиёти классикӣ, ки бо содагиву равонӣ ва ҷаззобу дилҷасп будани забонаш диққати хонандагонро ҷалб менамояд, «Чор дарвеш» мебошад, ки дар охири асри XVIII ва аввали асри XIX аз тарафи кадом як муаллифи номаълум таълиф шудааст. Бунёди ин асарро афсонаҳои қадимии Ҳиндустон ташкил медиҳад, ки дар он аҳоли пештараи Шарқи мустамлика инъикос ёфтааст. Ба қавли устод Айни, «...ин китоб як хазинаи пурқимати забони адабии классикии сода аст, ки ҷавонон метавонанд, ба қадри ҷиммат ва хоҳиши худ аз ин хазина ҷиссаҳо бардоранд. Ҳарчанд ба ҷоп тайёркунанда ба нияти осон ва замони қардани забони ин асар дар баъзе ҷоҳо ҷумлаҳои мувофиқи хоҳиши худ ва бо забони худ таҳрир карда бошад ҳам, ҳанӯз бисёр ҷумлаҳои аслии китоб, ки ба тарзи шеърӣ мансур тартиб дода шудааст, дар ҳолати худ боқист» [9, 9]. Бинобар ин тадқиқи масъалаҳои мухталифи забони ин асар, хусусан, муродифоти нахви ибораҳои исмии изофӣ, аз манфиат ҳолӣ набуда, имконоти ифодаи маъно ва мазмуни матлубро меафзояд.

Ибораҳои исмии изофӣ дар асар мавқеи устувор доранд. Қисмати асосии ибораҳои исмии изофии «Чор дарвеш» дар қолаби «исм+бандаки изофӣ+сифат» шакл гирифтаанд. Ин гуна ибораҳо дар асар зиёда аз 300-тоянд. Ба ҳайси ҷузъи тобеъ сифатҳои аз нигоҳи маъно ва сохт гуногун истифода шудаанд. Чи тавре ки қаблан зикр намудем, қолаби аввалине, ки профессор Б. Камолитдинов мавриди таҳлил қарор додаанд, **бачаи ҷаимии сиёҳ** мебошад. Муродифоти ин қолаб: *бачае ҷаимии сиёҳ, бачаи сиёҳҷаим, бачае сиёҳҷаим, бачаи бо ҷаими сиёҳ, бачае бо ҷаими сиёҳ, бача(е), ки ҷаимии сиёҳ аст, бача(е), ки ҷаими сиёҳ дорад*. Муҳаққиқ ҳамчунин қаринаҳои ин ибораҳоро нишон медиҳанд [2, с.69].

Дар «Чор дарвеш» танҳо се ибораро дар ин қолаб дучор омадем:

хокаш монанди сурма сиёҳ [3, 128]; хонаи имораташ ботакаллуф [3, 131]; хонаи анҷому асбобаш бузургона [3, 131]:

Ногоҳ ба тале расидам, ки *хокаи монанди сурма сиёҳ* буд [3, 128]; *Хонаи* вай бисёр зебо ва хушнамурад буд. *Иморатаи ботакаллуф, асбобу анҷоми бузургона*, ходим ва хизматгорҳои бисёре дошт [131].

Чи тавре ки аз матн бармеояд, ҷузъҳои асосӣ (тал, хона) дар ҷумлаҳои аввал, калимаҳои ба онҳо тобеъ дар ҷумлаҳои баъдӣ омадааст. Ин ибораҳоро чунин таъвиз қардан мумкин аст:

(тали)хокаи монанди сурма сиёҳ

Муродифҳо: (1) хоки сурмавор сиёҳ

(2) хоке, ки сурма барин сиёҳ аст

(хонаи) иморатаи ботакаллуф

Муродифҳо: (1) хонае иморатаи ботакаллуф;

(2) хонае бо иморати ботакаллуф;

(3) хонае, ки иморатаи ботакаллуф аст;

(4) хонае, ки иморати ботакаллуф дорад;

(5) хонаи иморати ботакаллуфдошта.

(хонаи) асбобу анҷоми бузургона

Муродифҳо: (1) хонае асбобу анҷоми бузургона;

(2) хонае бо асбобу анҷоми бузургона;

(3) хонае, ки асбобу анҷоми бузургона аст;

(4) хонае, ки асбобу анҷоми бузургона дорад;

(5) хонаи асбобу анҷоми бузургонадошта.

Аз қолабҳои ҳаммаъноӣ мазкур бармеояд, ки чузӯҳои асосӣ вожаҳои *тал*, *хона* ва чузӯҳои тобей *хокаи монанди сурма сиёҳ*, *иморати ботакаллуф*, *асбобу анҷоми бузургона* мебошад, ки дар байни онҳо муносибати муайянкунандагӣ вучуд дорад. Муносибати семантикӣ грамматикӣ байни онҳо бо ёрии бандики изофӣ ва бандакчонишини *-и* ифода ёфтааст. Азбаски ифодаҳои *хокаи монанди сурма сиёҳ*, *иморати ботакаллуф*, *асбобу анҷоми бузургона* ҳамчун ифодаҳои яклухт ва бутун як андоза ба аломат далолат мекунанд, дар ҷумла на танҳо ба вазифаи муайянкунанда ва ҳоли монандӣ, балки ҳиссаи номии хабар низ меояд. Дар ибораи *хокаи монанди сурма сиёҳ* аломати ашӯ (хок) дар муқоиса (шабоҳат) ба аломати ашӯи дигар (сурма) ифода ёфтааст. Аломати ташбеҳкунандаро чанд тарика ифода кардан мумкин аст: монанди сурма сиёҳ // сурмавор сиёҳ // сурмасон сиёҳ // чун (мисли) сурма сиёҳ.

Ифодаҳои *хокаи монанди сурма сиёҳ*, *иморати ботакаллуф*, *асбобу анҷоми бузургона* аз соҳиби аломат – *хок*, *иморат*, *асбобу анҷом* ва аломати он – *сиёҳ*, *ботакаллуф*, *бузургона** иборат аст. Дар алокаи грамматикӣ байни ин чузӯҳо бандакчонишини *-и* ягон вазифаро адо намекунад. Он танҳо муносибати яклухти аломатро ба соҳиби он (хона) ифода менамояд. Агар ифодаи *чаими сиёҳ* аз рӯи вазифаи номинативӣ худ ба сифати мураккаби *чаимсиёҳ* (*сиёҳчаим*) қаробат пайдо кунад, инро дар мисолҳои дар ихтиёрдоштамон (*сурмасонхок* - ?, *ботакаллуфиморат* - ?, *бузургонаасбоб*, *бузургонанҷом* - ?) мушоҳида карда наметавонем. Аммо аз нигоҳи сохтор ин ифодаҳо ба воҳиди коммуникативӣ – ҷумлаи пайрави муайянкунанда наздик мешаванд.

Аз таҳлили мисолҳо маълум мешавад, ки чунин тарзи истеъмоли чузӯи асосии ибораҳо бо мақсади гурез аз такрори он (муайяншаванда) мебошад. Айнан чунин ҳолатро дар мисоли зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

Дар он сӯи сиёҳии *шаҳре* ба назарам намуд, ки шарафа ва кунгураи айвони *ӯ* бо қасри кайвон даввӣи ҳамсарӣ мекард. *Бурҷу бораи маъмур ва ороста* ва *ҳаддаи ба дарё пайваста* [3, 128].

Агар онро дар қолаби ибораи изофӣ яклухт ифода намоем, он чунин шакл дорад: *шаҳри бурҷу бораи маъмур ва ороста*; *шаҳри ҳаддаи ба дарё пайваста*. Мазмуни ин ибораро чанд тарика баён кардан мумкин аст:

- (1) *шаҳре бурҷу бораи маъмур ва ороста*; *шаҳре ҳаддаи ба дарё пайваста*;
- (2) *шаҳре бо бурҷу бораи маъмур ва ороста*; *шаҳре бо ҳаддаи ба дарё пайваста*;
- (3) *шаҳре*, ки *бурҷу бораи маъмур ва ороста* аст; *шаҳре*, ки *ҳаддаи ба дарё пайваста* аст;
- (4) *шаҳре*, ки *бурҷу бораи маъмур ва ороста* дорад; *шаҳре*, ки *ҳаддаи ба дарё пайваста* дорад;
- (5) *шаҳри бурҷу бораи маъмур ва ороста*; *шаҳри ҳаддаи ба дарё пайваста*.

Ба мисли ибораҳои боло маъноӣ муайянкунандагии ин воҳиди наҳвӣ дар қолаби ибораҳои изофӣ [1, с.5], вобастагии пешояндӣ (2), ҷумлаи пайрави муайянкунанда [3, с.4] ифода гардидааст.

Қолаби *бачаи чаимсиёҳ* (*сиёҳчаим*) ба мисли ибораи *бачаи чаими сиёҳ* дар забони тоҷикӣ ниҳоят маълум аст. Чунин қолаби ибораҳо дар «Чор дарвеш» зиёда аз 30-тараф ташкил медиҳанд:

Марди мӯсафед ва соҳибнасаб (20), *гуломони зарринкамар* (26), *мурибони хушовоз* (28), *гуломбачаи озодалибос* (32), *навозандагони хулисимо* (33), *пейхизматони хушлибос* (33), *ошхонаҳои серодам* (33), *роҳнамои ваҳишхӯ* (48), *моҳи зухраҷабин* (51), *наққошони моникалам* (52), *тири дилсиёҳ* (52), *ҷавони тундхӯ* (52), *рӯймоли зарторӣ* (57, 58, 70), *ҷавони шерсавлате* (58), *вазири дилсиёҳ* (62), *ҷавони нурсавлате* (66), *мурғони хушишхон* (74), *гарданбанди қиматбахо* (88), *ёқути қиматбахо* (109), *шаҳзоди шаққарлаб* (114), *тиразоли хушхал* (122), *марди сафедриш* (130), *духтарони хуриедсимо* (132), *писарони юсуфлиқо* (132), *подшоҳи зарринсар* (142), *марди хушсару либос* (144), *мардуми сиёҳпӯи* (150), *ҷавони шерсавлате* (150), *ҷазираи хушобу ҳаво* (163), *иморати чорсуфа* (164), *китоби ҷилдмурассаъ* (167), *фақри шикастаҳол* (170), *тахти нурзебу зинат* (179).

Чузӯи тобей мисолҳои боло сифатҳои сохтаву мураккабанд, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ҳосил шудаанд. Муродифоти қолабҳои мазкур бо ҳосияти калимасозии забони тоҷикӣ зич алоқаманд аст. Маълум аст, ки сифатҳои аслии дараҷа қабул карда, зоҳиршавии аломати ашӯро дар се дараҷа ифода мекунанд. Сифатҳои мураккаб ва сифатҳои нисбӣ чунин имконият надоранд. Онҳо на танҳо шакл, сохтор ва хусусиятҳои грамматикӣшонро нигоҳ медоранд, балки бо калимаҳои дигар тавзеҳ меёбанд ва бо ин ба ҷумлаҳои пайрав наздик мешаванд.

Чи тавре ки маълум аст, дар забони тоҷикӣ воситае, ки бо алокаи мувофиқат мутобиқати дақиқи ҷумлаи пайрави муайянкунандаро бо калимаи муайяншаванда ба вучуд оварад, мавҷуд нест. Ин вазифаро бандакчонишинҳо иҷро мекунанд.

Азбаски муродифи дар қолаби ҷумлаи пайрави муайянкунанда шаклирифта (*хонае*, ки *иморати ботакаллуф* аст; *хонае*, ки *иморати ботакаллуф* дорад; *хонае*, ки *асбобу анҷоми бузургона* аст; *хонае*, ки *асбобу анҷоми бузургона* дорад) матлабро нисбатан пурратар ифода мекунанд, доираи

* Дар забони адабии муосири тоҷикӣ алоқамандшавии сифати *бузург* бо пасванди *-она* маълум нест. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар истеъмоли унсурҳои забон қоидаҳои забони классикӣ на ҳамеша бо меъри забони муосир мутобиқат мекунанд.

истеъмолаш низ васеъ аст. Дар мукоиса бо ибора, ки мафхуми мураккабро ифода менамояд, чумлаи пайрав ба сарчумла тобеъ буда, онро (ё яке аз аъзоҳояшро) аз ягон чихат шарҳу эзоҳ медиҳад. Бинобар ин муносибати атрибутивиро (муайянкунандагиро) ба воситаи чумлаи пайрав ифода кардан муносибтар аст.

Маълум аст, ки дар ибораҳои изофӣ муайянкунанда бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифода мегардад. Ҳангоми таҳлили мавод қаблан ибораҳои исмии изофии чузъи тобеашон исмро («исм+бандаки изофӣ+исм») баррасӣ карда будем. «Ба ҳайси муайянкунанда одатан исмҳои ифодакунандаи шахс, узвҳои бадан, макон, ашёҳои истифода мешаванд; хусусиятҳои гуногуни ин муайянкунандаҳо бо ёрии қолабҳои энклитикӣ ифода меёбад» [2, с.72]. Чузъи тобеи ибораҳои исмии «Чор дарвеш»-ро исмҳои шахс, моддӣ ва маънӣ ташкил додаанд.

«Ба ҳайси муайяншаванда исмҳо дар шумораи танҳову чамъ, исмҳои ҷомеъ омада метавонанд; онҳо бо шумора ва зарфҳои микдор тавзеҳ ёфта, инчунин дар шакли аъзоҳои чида истифода мегарданд» [2, с.72].

Чузъи тобеи ибораҳои қолаби «исм + бандаки изофӣ + сифат»-ро сифатҳои гуногун ташкил дода бошанд ҳам, онҳо асосан аломати муайяншавандаро ифода кардаанд. Ин сифатҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

а) сифатҳои аслий: ҳаёлҳои аҷиб (11) – аҷиб ҳаёлҳо // ҳаёлҳои, ки аҷибанд, либоси чанда (15) – чанда либос // либосҳои, ки чандаанд, либоси тоза (17) – тоза либос // либосҳои, ки тозаанд, айёми собиқ (17) – собиқ айём, шаҳрҳои дигар (17) – дигар шаҳрҳо, тани нозанин (20) – нозанин тан, сурати ғариб (20) – ғариб сурат, хӯроки лазиз (23) – лазиз хӯрок, *духтари нозанин* (24) – нозанин духтар // духтаре, ки нозанин аст // нозаниндухтар, баҳонаи дурӯғ (27) – дурӯғ баҳонае // баҳонае, ки дурӯғ аст, ҳаракати ношоиста (30) – ношоиста ҳаракат // ҳаракате, ки шоиста нест, *нуқуши ғариб* (33) – ғариб нуқуш, *нақшу ниғори аҷиб* (33) – аҷиб нақшу ниғор, *девори баланд* (34) – баланд девор // деворе, ки баланд аст, *ҷавони ғариб* (37) – ғариб ҷавон // ҷавоне, ки ғариб аст, *воқеаҳои аҷиб* (37) – аҷиб воқеаҳо // воқеаҳои, ки аҷибанд, *ҷони тозае* (38) – тоза ҷоне, *либосҳои мардона* (45) – мардона либос, *наҳри бузург* (45) – бузург наҳр // наҳре бузург // наҳре, ки бузург аст ва ғ.

Аксари ибораҳои изофии мазкур мафхумро бо ду роҳи дигар – дар қолаби ибораҳои ҳамроҳӣ ва чумлаи пайрави муайянкунанда ифода карда метавонанд. Ҳосилаҳои дар қолаби ибораҳои ҳамроҳӣ бавучудомада аз чихати истеъмол чандон серистифода нестанд ва маъноро як андоза таъкид менамоянд. Ҳосилаи дуом маъноро пурратар ва равои ифода мекунад. Бинобар ин нисбат ба ҳосилаи аввал серистеъмолаанд. Аз баъзе ибораҳои боло ба ҷуз ҳосилаҳои номбаршуда калимаҳои мураккаб низ ҳосил мешаванд: *духтари нозанин* (24) – нозанин духтар // духтаре, ки нозанин аст // нозаниндухтар: *Духтари нозанин* ба ман таом фармуд [3, с.24]. Ба назари мо, ин гуна ҳолат бо майли кӯтоҳбаёнӣ (эҷоз) ба миён меояд. Маълум аст, ки як омили инкишофи дохилии забонҳо қонуни сарфои нерӯ ба ҳисоб меравад. Калимаҳои мураккаби тобеъ низ маҳз дар асоси ин қонун ба вучуд омадаанд. Дар «Чор дарвеш» калимаи *нозанин* субстантиватсия шудааст: *Нозанин* таом хӯрда шуда... гуфт [3, с.24]. *Нозанин* нақшаи онро маъқул донист [3, 25]. Ин вожа ҳамчун исм дар асар ниҳоят серистеъмол аст.

б) сифатҳои нисбӣ: *рухсори аргувонӣ* (20) – аргувонӣ рухсора, *ҳавли фуруши* (25) – фурушӣ ҳавлӣ // ҳавлие, ки ба фуруш гузошта шудааст, *либосҳои шоҳона* (26) – шоҳона либос, *либосҳои заррин* (26) – заррин либосҳо, *ҷомҳои булӯрин* (32) – булӯрин ҷом // ҷоме, ки аз булӯр (сохта шуда) аст, *қулоҳи намадӣ* (40) – намадин қулоҳ // қулоҳе аз намад // қулоҳе, ки аз намад (дӯхта шудааст), *хизмати бемузд* (56) – бемузд хизмат // бемузд хизмат кардан, *кори хатарнок* (56) – хатарнок коре // коре, ки хатар дорад, *кисаи панҷсадтуманӣ* (57) – панҷсадтуманӣ киса // кисае, ки панҷсад туман арзиш дорад // кисае, ки дар он панҷсад туман ҳаст, *рӯймоли зарторӣ* (57, 58, 70) – зарторӣ рӯймол // рӯймоли тораи аз зар // рӯймоле, ки тори зар дорад, *қафаси пӯлодӣ* (58) – пӯлодӣ қафас // қафаси аз пӯлод // қафасе, ки аз пӯлод сохта шудааст ва ғ.

Агар дар чунин ибораҳо сифати нисбӣ бо исми хос ифода ёфта бошад, дар баробари қолабҳои зикргардида онро бо алоқаи вобастагии пешояндӣ низ ифода кардан имконпазир аст. Чунончи, ибори изофии *марди аҷамӣ* чунин таъвиз шуда метавонад: *марди аҷамӣ* (123, 134) – аҷамӣ мард // марде, ки аз Аҷам аст // марди зодаи Аҷам // марде аз Аҷам.

Имконпазирии таъвиби ибораро дар матни пурра низ баръало мушоҳида карда метавонем:

Аз чумла, ин марди аҷамӣ аз мазлумони ўст [123].

Ҳосилаҳо:

Аз чумла, ин аҷамӣ мард аз мазлумони ўст.

Аз чумла, ин марде, ки аз Аҷам аст, аз мазлумони ўст.

Аз чумла, ин марди зодаи Аҷам аз мазлумони ўст.

Аз чумла, ин марде аз Аҷам аз мазлумони ўст.

Ҳосилаи аввал тавассути алоқаи ҳамроҳӣ, дувум дар қолаби чумлаи пайрави муайянкунанда, сеюм – ибори изофӣ, чорум – ибори вобастагии пешояндӣ шакл гирифтаанд. Нисбат ба ҳосилаҳои

бокимонда ибораи *марди аҷамӣ* дар нутқи хаттиву шифоҳӣ серистеъмол буда, ифодаҳои бокимонда хоси нутқи хаттист.

в) сифатҳои сохта: *бандиёни беғуноҳ* (12) – беғуноҳ бандиён // бандиёни гуноҳнадошта // бандиёне, ки гуноҳ надоранд; *як оҳи пурсӯз* (20) – пурсӯз оҳе; *табақи сарпӯшдор* (23) – сарпӯшдор табак // табақи сарпӯш доштагӣ // табаке, ки сарпӯш дорад; *мачҷиси бодабдаба* (33) – ... дабдабанок // бодабдаба ... // дабдабанок мачҷис; *ошхонаҳои серодам* (33) – ошхонаҳои одамаш бисёр // серодам ошхонаҳо // ошхонаҳое, ки серодаманд; *нони ҳаррӯза* (41) – ҳаррӯза нон; *ханҷари обдор* (43) – обдор ханҷар; *ёри вафодор* (59) – вафодор ёр // ёре, ки вафо дорад // вафодор аст; *подшоҳи ҳозира* (60) – ҳозира подшоҳ; *давоҳои номуносиб* (61) – номуносиб давоҳо // давоҳое, ки номуносибанд // ... муносиб нестанд; *боге босафо* (68) – босафо боге // як боғи босафо // як босафо боғ; *чӯйҳои пуроб* (73) – пуроб чӯйҳо // чӯйҳои пур аз об // ... аз об пур ва ғ.

Ибораҳои боло, ки чӯзи тобеашон сифатҳои сохтаанд, як мафҳумро бо чанд роҳ ифода мекунанд. Муносибати муродифии инҳо бо ёрии воситаҳои калимасоз – пешванду пасвандҳо, навъҳои алоқа ва воситаҳои грамматикӣ ифодаи онҳо ифода мегарданд. Як қисми муайянкунандаи ин қабил ибораҳо ба таркибҳои пешояндӣ низ таъвиз меёбанд: *чӯйҳои пуроб* (73) – пуроб чӯйҳо // чӯйҳои пур аз об // ... аз об пур.

г) сифатҳои мураккаб: мӯйҳои мушқноб (20) – мушқноб мӯйҳо, *марди мӯйсафед ва соҳибнасаб* (20) // марди мӯяш сафед ва соҳиби насаб, *шайтони инс(одам)намо* (26) – инс(одам) намо шайтон // шайтоне, ки ба одам монанд аст, *ғуломони зарринкамар* (26) – зарринкамар ғуломон // ғуломоне, ки камари заррин дорад // ғуломони камарашон заррин; *иморате олибино* (28) – олибино иморат // иморати бинояш олий // иморате, ки бинои олий дорад // бинояш олий аст; *мутрибони хушовоз* (28) – хушовоз мутрибон // мутрибони овозашон хуш // мутрибоне, ки хушовозанд // мутрибоне, ки овози хуш дорад, *муғанниёни навосоз* (28) – навосоз муғанниён // муғанниёни созандаи наво // муғанниёни наво(ро) созанда // муғанниёне, ки наво месозанд; *риндони қоидадон* (31) – қоидадон риндон // риндони донандагони қоида // риндоне, ки қоидаро медонанд; *ғуломбачаи озодалибос* (32) – озодалибос ғуломбача // ғуломбачае, ки либоси озода дорад // ... либосаш озода аст; *навозандагони хушсимо* (33) – хушсимо навозандагон // навозандагони симояшон хуш // навозандагоне, ки хушсимоанд; *пешхизматони хушлибос* (33) – хушлибос пешхизматон // пешхизматоне, ки хушлибосанд; *чӯйи фараҳафзо* (42) – фараҳафзо чӯй // чое, ки фараҳафзост, *канизаки фитнаангез* (43) – фитнаангез канизак // канизаки фитна(ро) ангезанда // канизаке, ки ангезандаи фитна аст; *хандаи таънаомез* (43) – таънаомез ханда // хандаи бо таъна омехта // хандае, ки омехтаи таъна аст ва ғ.

Агар ба ҳосилаҳои ибораҳои мазкур бо диққат нигарем, онҳо аз нигоҳи воситаи ифода гуногунанд. Онҳоро чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1) бо бандакчонишини **-аш (-ашон, -яш)** дар қолаби *бачаи чаиммаи сиёҳ*: *марди мӯйсафед ва соҳибнасаб* (20) // марди мӯяш сафед ва соҳиби насаб; *ғуломони зарринкамар* (26) – ғуломони камарашон заррин; *иморате олибино* (28) – иморати бинояш олий; *мутрибони хушовоз* (28) – мутрибони овозашон хуш; *ғуломбачаи озодалибос* (32) – ғуломбачаи либосаш озода; *навозандагони хушсимо* (33) – навозандагони симояшон хуш;

2) бо пасоянди **-ро** ва пешоянд: *муғанниёни навосоз* (28) – муғанниёни наво(ро) созанда; *чӯйи фараҳафзо* (42) – чӯйи фараҳ(ро) афзоянда, *канизаки фитнаангез* (43) – канизаки фитна(ро) ангезанда; *хандаи таънаомез* (43) – хандаи бо таъна омехта;

3) Аз мисолҳои овардашуда маълум мешавад, ки ин қолаби ибораҳои исмии изофӣ низ имконоти васеи таъвиз дорад. Чунончи:

– Дар сари чорсуӣ шаҳр дӯкони чавохирфурӯшӣ ҳаст, дар он ҷо як *марди мӯйсафед ва соҳибнасабро* мебинӣ [3, 23].

Муродифҳо: (1) ... *мӯйсафед ва соҳибнасаб мардеро* мебинӣ;

(2) ... марди мӯяш сафед ва соҳиби насабро мебинӣ;

(3) ... марде, ки мӯяш сафед ва соҳиби насаб аст, мебинӣ.

Ҳосилаи 1-ум дар қолаби ибораи ҳамроҳӣ, 2-юм ибораи исмии изофӣ, сеюм ҷумлаи пайрави муайянкунанда шакл гирифтаанд. Ба мисли ибораи *бачаи чаиммаи сиёҳ* дар ин маврид низ як мафҳум чанд тарика ифода ёфтааст. Ҳосилаи аввал аз нигоҳи истеъмол чандон серистеъмол нест, аммо ҳосилаҳои дуюму сеюм нисбатан осонбаёнанд.

Ибораҳои навъи *табақи лангарии сарпӯши нуқрагиндор* (Дастурхонро боз кардам, табақи лангарии сарпӯши нуқрагиндоре дидам... – [3, 24] низ як қатор муродифҳоро ба миён меоранд. Муносибати муродифии ин қабил қолабҳои нахвӣ тавассути энклитика ва воситаҳои грамматикӣ иборасозу ҷумласоз ифода меёбад. Ин навъи ибораҳо ба қолаби ҷумлаи пайрави муайянкунанда осон бармегарданд. Чунончи:

(1) табақи лангарии сарпӯшаш нуқрагин;

(2) табақи лангарии сарпӯшаш аз нуқра;

(3) табақи лангарие, сарпӯшаш аз нуқра (сохта шуда) аст;

(4) табақи лангарие, ки сарпӯши нукрагин дорад;

(5) табақи лангарие, ки сарпӯшаш нукрагин аст.

Дар хусуси ҳосилаи охирин профессор Б. Камолитдинов чунин ибрази андеша менамояд: «Дар он ҳолатҳое, ки аломат ба андоза, масофа, вазн, арзиш ва амсоли ин ишора мекунад, маъноӣ онҳоро бо ёрии феъли *доштан* ва роҳҳои дигар ифода кардан мумкин аст» [2, с.75]. Дар мисоли овардаи мо аломат ба ашӯе, ки аз он масолаҳ сохта шудааст, ишора менамояд ва бо ёрии пасвандгунаи *-дор* (асоси замони ҳозираи феъл, ки ба ҷойи пасванд омадааст). Маҳз ин далел қаробати воситаҳои калимасозро бо воситаҳои наҳвӣ иборасозу ҷумласоз нишон медиҳад, зеро онҳо як маъноӣ ба ҳам наздикро ифода менамоянд. Дар «Чор дарвеш» ибори *табақи сарпӯшдор* низ воমেҳӯрад: Он ғулом дар дасташ як *табақи сарпӯшдор* ва ба дастурхони заррин печидагӣ дошт [3, с.23]. Маъноӣ ин ибораро низ чанд тарика ифода кардан мумкин аст: *табақи сарпӯшдор // сарпӯшдор табак // табақи сарпӯш доштагӣ // табақе, ки сарпӯш дорад*.

Аммо «истифодаи ҳар кадоме аз ин воситаҳои забон ҳадди муайян дорад ва ба имконоти истифодаи воҳидҳои шабеҳи онҳо дар забонҳои дигар мутобиқ намеояд; он чизе, ки дар як забон бо баъзе қолабҳо ифода меёбад, дар забони дигар барои ифодаи ҳамин воҳид ин қолаб созгор намеояд. Ба назар нагирифтани ин ҳолат ба ифодаи носоҳеҳи фикр, сохтани қолаби сунъии калимаҳои мураккаб ва ибори ба ин забон бегона оварда мерасонад» [2, с.76].

Ногуфта намонад, ки ба ҳайси ҷузъи тобее, ки аломати ашӯро ифода мекунад, калимаҳои мураккаби як ҷузъашон сифати феъли истифода гардидаанд. Дар таркиби чунин ибораҳои изофӣ сифати феъли ду тарика қорбааст мегардад:

а) ҳамчун ҷузъи калимаҳои мураккаб: *ваъдаи сарбаста* [22] – сарбаста ваъда, *рафиқи сарпӯшидае* (27) – сарпӯшида рафике, *дили дардолуда* [28] – дардолуда дил // дили олудаи дард // диле, ки олудаи дард аст, *дарахти солхӯрда* [45] – солхӯрда дарахт // дарахте, ки солхӯрда аст, *мурғи болбаста* (58) – болбаста мурғ, *устухонмайдаи пӯсида* [104] – пӯсида устухонмайда // устухонмайдае, ки пӯсидааст, *бародари гарданшикастаи ман* [130] – гарданшикаста бародарам // гарданшикастаи бародарам // гарданшикаста бародари ман, *марди ҷаҳондида* [141, 163] – ҷаҳондида мард // марде, ки ҷаҳон(ро) дидааст, *нурдили меҳнаткашида* (171) – меҳнаткашида нурдил // нурдиле, ки азоби меҳнат кашидааст, *хонаи навхаридида* [26] – навхаридида хона // хонае, ки нав харидида шудааст.

Ҳарчанд ин ибораҳо ба як гурӯҳ мансубанд, аммо дараҷаи таъвизшавии онҳо гуногун аст. Масалан, маъноӣ ибораҳои *ваъдаи сарбаста*, *рафиқи сарпӯшидаро* дар қолаби ибораҳои ҳамроҳӣ (сарбаста ваъда, сарпӯшида рафик) ифода кардан мумкин бошад ҳам, вале дар қолаби ҷумлаи пайрави муайянкунанда имконнопазир аст, зеро тарзи баён сунъӣ ва хандаовар мебарояд (ваъдаи сараш бастагӣ // ваъдае, ки сараш бастагӣ аст – ?). Дар қолаби ҷумлаи пайрав ифода кардани маъноӣ ибори дуном (рафике, ки сараш пӯшида аст) дар гуфтугӯӣ воমেҳӯрад.

Ҷузъи тобей ибори *дили дардолуда* [28] аз исми маънии *дард* ва сифати феълии *олуда* ҳосил шудааст. Ин ибора силсилаи муродифҳои зеринро ҳосил менамояд:

- 1) дардолуда дил;
- 2) дили олудаи дард;
- 3) дили ба дард олуда;
- 4) диле, ки олудаи дард аст.

Ҳосилаи аввал дар қолаби ибори ҳамроҳӣ, [2] ибори изофии мураккаб, [3] ибори изофии ҷузъи тобеш ба таркиби пешояндӣ ифодагардида, [4] ҷумлаи пайрави муайянкунанда шакл гирифтааст. Ин ҳосилаҳо аз нигоҳи сохтор ва воситаҳои ифодаи онҳо (тартиби калима, изофат, изофату пешоянд) аз ҳам фарқ мекунанд. Метавон гуфт, ки ин қолабҳои наҳвӣ хоси услуби малеҳанд.

Баъзе ибораҳои қолаби «исм+сифати феъли» тафсил ёфта, бар замми муносибати атрибутивӣ дорои маъноӣ соҳибият низ гардидааст. Чунончи: *бародари гарданшикастаи ман* (**муродифҳо:** гарданшикаста бародарам // гарданшикастаи бародарам // гарданшикаста бародари ман): *Магар бародари гарданшикастаи маро надидӣ?* [130]

Маъноӣ соҳибият бо ҷонишини шахсии шахси якуми танҳо – *ман*, ки бо бандакҷонишини шахси якуми танҳо (-ам) муносибати муродифӣ дорад, ифода ёфтааст. Дар ҳосилаҳои ин ибора соҳибият бо бандакҷонишини шахсӣ-соҳибӣ ифода гардидааст. Дараҷаи таъвизи ибори мазкур яқхел нест, зеро онро дар шакли *бародари гарданишикастаи ман* гардондан, ба назари мо, чандон созгор нест. Ин нуқтаи назари мо ба он асос ёфтааст, ки вожаи *гарданшикаста* ба маъноӣ мачозӣ омадааст ва он як навъ тақдир аст. Ҷумлаи *гардани касе шикаст* бошад, ба маъноӣ асли далолат мекунад ва як ҳолати номатлубро ифода менамояд.

Як роҳи бой гардидани таркиби луғавӣ забон калимасозӣ, хоса мураккабшавӣ ба шумор меравад. Дар раванди мураккабшавӣ нақши воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун масолаҳи бинокорӣ муассир аст, зеро аз як фразеологизм якчанд калимаи ба ҳиссаи гуногуни нутқ мансубро ҳосил кардан мумкин аст. Дар мисолҳои мо ба ҳайси ҷузъи тобей сифати феълии *меҳнаткашида* истифода гардидааст, ки ин вожа аз воҳиди фразеологӣ *бори меҳнат кашидан* ҳосил шудааст: *нурдили*

меҳнаткашида: Баъд аз муддате боз дидаи хичрондидаро аз нури чамолаш зиё ва *нурдили меҳнаткашидаро* нишот ва сурур рӯй намуд (171). Ин ибораро дар шакли қолаби иборои ҳамроҳӣ *меҳнаткашида нурдил* ва чумлаи пайрави муайянкунанда (*нурдиде, ки бори азоби меҳнат кашадаст*) баргардонидан мумкин аст.

б) ҳамчун чузӣ иборои исмӣ; «дар ин маврид сифати феълӣ, ки ба мисли сифат аломати субъекти амалро ифода мекунад, метавонад, ки мустақилона ё бо калимаҳои эзоҳдиҳандаи дигар истифода шавад. Азбаски сифати феълӣ дорои аломати феъл аст, дар онҳо нишонаҳои предикативӣ зоҳир мегардад, ибораҳои дар таркибашон сифати феълӣ дошта ба чумлаҳои пайрав наздик мешаванд» [2, с.76]. Мисолҳои дар ихтиёрдоштаи мо аз «Чор дарвеш» ба ин қоида созгор меоянд: *сандалии орошта* [26] – орошта сандалий // сандалие, ки оро дода шудааст, *устухонҳои пӯсида* [134] – пӯсида устухонҳо // устухонҳое, ки пӯсидаанд, *часадҳои шалхида* [134] – шалхида часадҳо // часадҳое, ки шалхидаанд, *сандуқҳои шикаста* [134] – шикаста сандуқҳо // сандуқҳое, ки шикастаанд, *шаби гузашта* [138] – гузашта шаб // шабе, ки гузашт.

Агар аломати субъект танҳо бо сифати феълӣ ифода ёфта бошад, муайяншаванда ва муайянкунанда ба калимаи мураккаб бармегардад: *дари баста* (67) – баста дар // даре, ки бастааст // дарбаста. Агар сифати феълӣ аз феъли таркибӣ ҳосил шуда, эзоҳдиҳанда дошта бошад, пас, таъвиз ғайримкон мегардад.

Бояд зикр кард, ки дар аксар маврид ибораҳои изофии қолаби «исм+изофат+сифат», «исм+изофат+сифати феълӣ» бо ибораҳои қолаби ҳамроҳӣ ҳаммаъно мешаванд.

Аз маводи таҳлилшуда чунин бармеояд, ки иборои изофии бо бандакҷонишин шаклгирифта ба забони «Чор дарвеш» чандон хос набуда, дар он бештар ибораҳои изофии муродифи ин қабил қолабҳои наҳвӣ истифода гардидаанд. «Муродифоти наҳвӣ, алалҳусус, ҳаммаъноии чумлаи пайраву ибораҳои гуногун – аъзоҳои чумла, барои истифодаи тарзу воситаҳои сахеху равшани ифодаи фикр, пуртаъсиру қозибанок баён намудани матлаб сахми калон дорад» [7, 132].

АДАБИЁТ

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология: китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии. – Душанбе: Маориф, 1973. – 464 с.
2. Камолитдинов, Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском литературном языке: монография / Б. Камолитдинов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 288 с.
3. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1959. – 294 с. – С. 178.
4. Норматов М. Чумлаҳои сода дар забони ҳозираи тоҷик / М. Норматов. – Душанбе, 2011. – С. 9.
5. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик / Синтаксис / (Воситаи таълим барои донишҷӯён) М. Норматов - Душанбе: Матбуот, 2015. - 324с.
6. Рустамов Ш. Мушкilotи синтаксис / Ш. Рустамов. - Душанбе: Маориф, 1988. - 344с.
7. Хочаев, Д. Муродифоти як наҳвӣ чумлаи пайрав // дар кит. Гуфтори нақӯ куҳан нагардад / Д. Хочаев. – Душанбе: Шучоён, 2011. – 229 с. – С. 129-132.
8. Халилов А. Вазифаи бандакӣ изофӣ (-и) дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. – Душанбе, 1970. – С. 15.
9. Чор дарвеш. – Душанбе: Адиб, 2009. – 208 с.

МЕСТО СУБСТАНТИВНЫХ ИЗАФЕТНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В ТАДЖИКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ (на примере «Четыре дервиша»)

В статье речь идёт о местесубстантивных изафетных словосочетаний, средств связи между компонентами, частях речи, участвующих в их образовании, а также синтаксической синонимии изафетных словосочетаний на примере одного из шедевров таджикской классической литературы «Чор дарвеш» (Четыре дервиша). В произведении наблюдается наличие огромного количества различных форм словосочетаний, сформированных при помощи подчинительной связи. Они составляют более чем 300 единиц. В статье дан анализ изафетных словосочетаний, образованных по модели «существительное+изафет(-и)+ прилагательное», «существительное+ изафет+причастие» и показаны возможные синонимические ряды этих синтаксических конструкций. Синонимия субстантивных словосочетаний свидетельствует о том, что изафетные конструкции занимают особое место в таджикском литературном языке. Основным компонентом анализируемых конструкций является имя существительное, а в функции подчинительных компонентов выступают имя прилагательные и деепричастия. В семантическом плане субстантивные изафетные словосочетания выражают объектные, субъектные и определительные отношения.

Семантические и грамматические отношения между компонентами субстантивных словосочетаний выражены посредством изафета и энклитики -и. Поскольку составные части этих единиц как одно целое сочетание указывают на признак, то в предложении выполняют не только функцию определения и обстоятельства, но и именную часть сказуемого. Некоторые трансформированные синонимы могут преобразоваться в сложное слово.

Ключевые слова: синонимия, синонимы, трансформация, грамматическая форма, средства связи, синонимичные конструкции, смысловой оттенок, морфологическая соотнесенность, имя прилагательное, причастие.

THE PLACE OF SUBSTANTIVE IZAFETNY PHRASES IN TO THE TAJIK CLASSICAL PROSE (on the example of "Four dervishes")

In the article the question is about the place of substantive word-combinations, communication means between components, parts of speech, participating in their education, and also syntactic synonyms of word-combinations on the example of one of masterpieces of Tadjik classic literature of "Чор дарвеш" (Four dervishes). In work there is a presence of enormous amount of different forms of the word-combinations formed through subordinate connection. They make more than 300 units. The analysis of izafetny word-combinations form on a model "noun + of izafetny (-u) + adjective" is given in the article, "noun+ izafetm+participle" and shown possible synonymous rows of these phrases.

Synonymy of substantive phrases demonstrate that izafetny constructions hold a specific place in the Tajik literary language. A principal component of the analyzed constructions is the noun, and as subordinative components a name adjectives and adverbial participles act. Substantive izafetny phrases express the object, subject and attributive relations in the semantic plan.

Semantic and grammatical relations between components of substantive phrases are expressed by means of the izafet and an enklitika - au. As components of these units as a single whole indicate a combination sign, in the sentence perform not only function definitions and circumstances, but also a personalized part of a predicate. Some transformed synonyms can be transformed to a compound word.

Keywords: synonymy, synonyms, transformation, grammatical form, means of communication, synonymous designs, semantic shade, morphological correlation, adjective, participle.

Сведения об авторе:

Ибрагимова Гуландом Наимовна – преподаватель кафедры теории и практики языкознания Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни электронная почта: gul_85@bk.ru Тел.: (+992) 988949503

About the autor:

Ibragimova Gulandom Naimovna - Department of Theory and Practical Theory of Tajik Language Tajik State Pedagogical University named after S. Aini E – mail gul_85@bk.ru Тел.: (+992) 988949503

УДК 801.316.3

ЕДИНСТВО КОРНЕЙ ЯЗЫКОВ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ СЕМЬИ

Тухтасунов О.

Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова

Ежедневно, употребляя в своем общении различные слова и словосочетания, мы даже не задумываемся, как и когда эти слова появились в нашем языке. Известно, что каждое слово имеет свою этимологию, т.е. историю происхождения, и определенное значение. Если взять, к примеру, некоторые морфологически схожие слова из языков индоевропейской семьи и сравнить их, то можно увидеть, что они обозначают одно и то же или же близки по значению. Возможно, исходная форма данных слов вначале появилась в одном так называемом праязыке. По истечении времени в результате разрыва связей, как культурных, так и общественных, из того праязыка появились другие языки и говоры, и в них эти слова изменялись по своей форме, а некоторые - даже по значению.

Мнения учёных о происхождении языков рознятся, о чем говорит имеющаяся научная литература. Некоторые исследователи склонны утверждать, что праязык индоевропейских языков появился на севере Азии, а некоторые отмечают, что он зарождался в Европе. В одном из древнейших письменных памятников – в священной христианской книге («Библия»), в первой книге Моисея «Бытие», в 11 главе, которая посвящена творению земли и человека, о происхождении и многообразии языков сказано, что « На всей земле был один язык и одно наречие. И сошёл Господь посмотреть город и башню, которые строили сыны человеческие. И сказал Господь: вот, один народ, и один у всех язык; и вот, что начали они делать, и не отстанут они от того, что задумали делать. Сойдем же и смешаем там язык их, так чтобы один не понимал речи другого. И рассеял их Господь оттуда по всей земле; и они перестали строить город. Посему дано ему имя: **Вавилон**, ибо там смешал Господь язык всей земли и оттуда рассеял их Господь по всей земле. Двинувшись с **Востока**, они нашли в земле Сеннапар равнину и поселились там»[1, с.13]. Сведения, приведённые в «Библии»,

показывают, что место появления праязыка в прошлом называли Древний Вавилон, то есть Восток считается местом зарождения языков. Вавилон на протяжении многих веков был центром "мирового царства". Библия также связывает основание города Вавилона с именем правнука пророка Ноя - Нимруда. Он же считается и строителем знаменитой Вавилонской башни. В источниках топоним Вавилон трактуется со значением "врата бога"[2, с.290]. Слово «Вавилон» формировалось в западных языках из восточной формы «Бобул», чередованием буквы «б» с «в». Согласно фонетическим законам буквы «п», «б», «в» и «ф» могут чередоваться друг с другом [8]. Вавилон в персидском языке называется «Бобулистон». Это слово состоящее из трёх частей - «бо», «бул» и «истон», в котором часть «бо» означает «отцы, предки», «бул»-«источник, родина, город» и часть «истон»- персидский суффикс, вероятно позже связанный с основным корнем топонима, тоже имеет значение - «место, родина». Это показывает, что словесное значение слова «Вавилон» не "врата бога", а «место рождения отцов и дедов, то есть прародина предков».

Появившись в Вавилоне, языки начали распространяться, и в силу разрыва культурных, торговых отношений каждый язык стал развиваться самостоятельно, обретая свои индивидуальные черты. С точки зрения точных наук, согласно закону вероятности, появление в разных языках нескольких одинаковых по форме и значению слов невозможно. Возникает вопрос: «Какой же всё-таки язык стал праязыком, от которого появились другие языки индоевропейской семьи?» (Каждый исследователь в поисках ответа на этот вопрос должен исходить не из интересов своего народа, а должен отразить историческую истину, основываясь на научных и культурных памятниках древних языков).

Если сравнить слова, имеющие древнее происхождение, или слова древних исчезнувших языков с некоторыми понятиями современных языков (древние языки не исчезли бесследно, их следы остались в наших языках) и глубоко и логически исследовать их с точки зрения фонетики, морфологии, на основе лингвистических законов и их фонетических особенностей, то можно выявить, что многие слова своими корнями восходят к древнему персидскому и мидийскому языкам. Конечно, мидийцы и древние персы, которые являются потомками шумеров (слово «шумер, шамер» означает «умершие, то есть ранее жившие люди»), были обитателями Древнего Вавилона. Отсюда следует, что записи священной книги «Библия» близки к реальности, и возможно, что праязыком для всей индоевропейской семьи являются древний персидский и мидийский языки, тесно взаимосвязанные между собой, что и стало причиной схожести форм и значений многих слов жителей Европы и Азии.

Некоторые исследователи праязыком европейских языков считают санскрит, а также отмечают схожесть данного языка с языком, на котором написана книга «Авеста», что подтверждается многими, в том числе и исследователями запада. Если любой, даже далекий от языкознания человек сравнит слова санскритского и авестийского языков увидит, что это почти один язык. В Авесте встречается очень много топонимов, которые имеют сходство с топонимами, встречающимися на Востоке, особенно в Средней Азии.

Известно, что в древности Вавилон был государством с высокой цивилизацией, где стояли величественные дворцы и замки. Здесь было развито гончарное ремесло, производство тканей, разных металлов, в том числе производство железа и железных изделий. (Возможно, впервые с железом ознакомились жители Вавилона). Процветала торговля, и торговцы (кушцы), путешествуя по всей Азии и Европе, исследовали местности и, возможно, большинство топонимических названий, названных континентов связано с их деятельностью и сохранились из тогдашнего языка жителей Вавилоны.

В Древнем Вавилоне почитали многих Богов, а Бога - хранителя города Вавилона называли «Мардук», и его так же считали Богом богов, который предстал в виде разных богов, иногда в виде бога войны, смерти и болезней[6].

Имя Бога - Мардук похоже на персидское слово «мардак», обозначающее мужчину. Вполне возможно, что изначально слово «мард» (мужчина) означало «защитник», «воин», «боец», «смертоносен». В слове «Мардук» имеется звукосочетание «мар», которое встречается во многих словах разных языков. Если рассмотреть все древние слова индоевропейской семьи со звукосочетанием «мар», то можно выявить, что все слова этой семьи имеют общее происхождение.

Согласно фонетическим законам, слово «мар» может иметь формы «мур», «мер», «мор» и по той причине, что во многих древних языках гласные не писались, так же может принять форму «мр». В «Словаре Авеста», изданном в Иране, слова «mar», «mored» и «marsa» трактовались в значениях:

«мёртвый, умирать, смерть, мертвец, убей, убить» [10]. В таджикском и персидском языках эти слова соответствуют словам «мурда, мурдан, марг, куш, куштан». (Надо сказать, что таджикско-персидское слово «куш» на русском «убей» составляет корень другого русского слова «покушение», а последнее соответствует слову «куштан»).

В санскритском словаре слова «мертвец, мертвый, раненый», как в Авестийском языке, обозначаются словом «mar» и фонемами «mr». В латинском языке смерть и мёртвого обозначают словом «mors», «mortis», mortuus а тяжелобольного - «morbus»[9, 347]. Исследователи древних языков давно отмечали сходство латинского с древне - персидским языком. В русских словах «смерть», «мертвец», «мёртвый и в персидско-таджикском слове «мерос», которое обозначает имущество, оставшееся от ушедшего из жизни человека, слово «мар» приняло форму «мер». И возможно, в другом восточном слове «мерган», обозначающем снайпера, также звукосочетание «мер» употребляется в значении «убийца». И словесным значением слова «мерган» является «убийство посредством оружия». Кроме того, слово «мар» без изменений входит в состав слов, заимствованных с арабского в персидский «маркад (marqad)»- могила, «марсия»- причитания по умершему, «мархум (marhum)» (покойный, усопший), и в состав таджикско-персидских слов: марг- смерть, маргазан (marqazan) - кладбище, марзаган (marzagan) - ад, кладбище и т.д [7]. В большинстве заимствованных в арабский язык слов буквы «к» и «г» заменены на «к (q)». Марсия (элегия) - это такой жанр стихотворения, который посвящается умершему человеку. Слово «мархум (marhum)» используется, когда речь идет об умершем, покойном. В таджикском языке слово «мараз (мариз)» - тяжёлая болезнь, «мархам (marham)» - лекарство, наносящееся на рану, и «маросим», изначально использовалось для обозначения траурных обрядов, а также в афганском говоре «марми хурдан» означает получить пулю, получить ранение. Следует отметить, что слово «мар» всё ещё без изменений сохранилось в рушанском языке, носители которого живут в горных районах Памира Таджикистана. В их языке данное слово употребляется в значении «мёртвое тело», «труп».

Звукосочетание «мар» можно встретить в указанных значениях в словах других языков. Например, в словах мародёр, марафон, Марс и т.д. Слово «мародёр (maraudeur)» считается заимствованным из французского в другие языки. В словарях слово «мародёр, мародер» толкуется как «человек (солдат), грабящий убитых и раненых на поле боя, а также мирных жителей во время войны» [6].

В Греции есть долина и местность, называемая Марафон. В истории известно о битве в этой местности, произошедшей в 490 году до нашей эры между греками и персами. Наименование вида спорта (дисциплины) в легкой атлетике - бег на длиннейшую дистанцию 42 км 195 м связывают с этим историческим событием. Якобы некто по имени Филиппидес, для того чтобы донести добрую весть о победе до жителей Афин, пробежал такую дистанцию и умер с этими словами на устах. Возможно, он погиб, проговаривая слово «марафон». Из анализа слова «марафон» исходит значение «многочисленные жертвы (большое число погибших)», так как в словах некоторых древних языков звукосочетание «фон (пон, пун)» означали «много, полно, обилие».

О планете Марс, восточное название – Миррих, пишут, что она согласно древнеримской мифологии, названа в честь бога войны – АРЕСа [6]. Возможно, от красноватого цвета этой планеты его связывали с именем бога войны, которого в древности знали как покровителя раненых и умирающих воинов. В слове «марс», которое сформировалось от «марса», часть «мар» означает «умирающее», а «са» -«тело».

Известный русский авестовед С.Н. Соколов в своей книге «Язык Авесты» приводя слова из языка Авесты, сравнивает их со словами других языков и определяет, что слово «умирать» в индийском языке звучит «marati», в древнем персидском языке - «mariya», в новом персидском - «mirad», а в согдийском -»mrj». Человек, приговоренный к смерти, в Авесте обозначается словом «marta», «maretano», в индийском и в древне-персидском - «martya», «mard», в согдийском - «mrtyu», в хорезмском - «mrj», в ягнобском - «marti», а бессмертие – словом «Amrta» [5].

В русском языке трюм судна или темницу, где держали заключенных, приговоренных к смерти, называли «мурья», а место, где держат тела умерших - «морг». В словах «мор» - массовое вымирание, эпидемия; «морить» - травить, отравить, звукосочетание «мор» формировалось из формы «мар». Возможно, таджикское слово «мор», обозначающее ядовитое пресмыкающееся-змея, изначально объяснялось как убивающий, убийца, ранящий. А другие таджикские слова, такие как «мур», «мурдан»-умирать, согдийское «mrj»-умирать, английское «murder»- убийства, «murderer»- убийца,

«mortal»-убийца, киллер и «morbid»-больной, немецкое Mortalität-смертность (от какой-либо болезни), Mord – убийство, Morder-убийца, morderisch- убийственный [4] части «мур, мир, mur, mor» также восходят к слову «мар (mp)» и являются измененной его формой. Слово «смерть» почти во всех языках индоевропейской и в некоторых языках других групп имеют единый корень. Слово смерть во французском языке имеет форму «Mort», в литовском «mirtis», в испанском «Muerta», в итальянском «Morte», в хорватском, чешском и боснийском «Smrt», а слово «труп» в французском «mort», в чешском «mrtvola». (Известно, что согласные буквы «а», «е» «у» и «о» могут легко чередоваться). В японском языке верного бойца, вручающего жизнь своему хозяину и при совершении ошибки добровольно обрекающего себя на смерть, называют «самурай (саммурай)». Возможно, таджикское слово «мард»-мужчина, а в армянском языке «март», и указанное японское слово имели одно значение. Как верно отмечено в книге «Этимология 100 слов», при толковании персидского слова «мард»-мужчина с точки зрения его происхождения, даются значения «отважный, храбрый». Также отмечается, что в древне - персидском языке существовал корень «mp, мар», который означал «умереть», от этого корня образовались форма инфинитива «мртана» и причастие прошедшего времени «мрта» - мард (человек, готовый к смерти, храбрый) [3].

Таким образом, можно сказать, что звукосочетания «mp», «мар», являясь начальной формой, и «мор», «мур» и другие их формы связаны со значением «смерть (мертвый, мертвец, убийца)» и в зависимости от ситуации употребления могут обозначать схожие значения.

Или слова «отец», «мать», «брат» и «дочь» тоже почти во всех языках индоевропейской семьи имеют сходную структуру. Эти слова в английском языке имеют форму «father», «mother», «brother» и «daughter», в немецком «Vater (Pater)» «Mutter» «Bruder» [7], а в персидско-таджикском языке «модар», «падар», «бародар» и «духтар». Как наверху сказали, согласно закону вероятности появление в разных языках очень многих слов с одинаковой формой и значением невозможно, это указывает на то, что они формировались в одном языке и при переходе из одного языка в другой их формы изменялись. Основные корни этих слов тоже можно найти в древнеперсидском или мидийском языках. На основе фонетических законов, в случае заимствования, похожие звуки могут чередоваться. Например, в персидском «падар», немецком «Vater» и английском «father», наблюдается чередование букв «п» с «в» и «ф». Известно, что также буква «д» может легко чередоваться с «т» и «з (th)» при заимствовании в других языках и даже в говорах одного языка. В связи тем что в английском языке нет звука «х», персидское слово «духтар» - дочь пишется в форме «daughter», а произносится «а доте». Согласно фонетика английского языка, в словах «father», «mother», а также в ряде других слов не произносится часть «ег», а имеющая в письменность говорит о заимствовании этих слов. В персидских словах «модар»-мать, «падар»-отец, «бародар»-брат и «духтар»-дочь часть «дар» в прошлом означала «семья, дом», а самой начальной формой «мать, матер» - «модар» является «ма», «отец, папа» – «падар» - «па». В древности русское слово «папа», возможно, означало «отец отца», то есть «дедушка», и оно в новоперсидском приобрело форму «бобо», а «мама» - мать матери – «бабушка». Последнее в персидско-таджикском языке называется «момо». (В некоторых языках значение этих слов в длительный исторический период даже менялось). Кроме указанных, можно привести ещё тысячи слов из современных языков индоевропейской семьи, которые во всех языках имеют общий корень.

Эти примеры показывают, что все языки арийских племен и языки индоевропейской семьи восходят к одному языку, то есть у них один праязык, и слова древних языков имеют следы в современных языках. И для уточнения значения слов неизвестной этимологии наряду с санскритским и авестийским, которые являются очень близким языком, важную роль могут играть другие диалекты древнеперсидских языков. При этом также надо учитывать фонетические особенности языков и принципы формоизменения слов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Библия. /Книга священного писания ветхого и нового завета. - М.: изд. Московской патриархии, 1968. - 1372 с.
2. Всемирная история. / Ред. И.Лурье, М.Полтавский. Энциклопедия: в 10 т. Т.1. -М.: Политическая литература, 1956. - 748 с.
3. Джураев Р. Этимология и 100 калима. /Р.Чураев. - Душанбе, 1985. - 28 с.
4. Русско-немецкий словарь. /Под ред. Е.И. Лепинг, Н.П. Страховой и др. -М.: «Русский язык», 1978. - 847 с.

5. Соколов С.Н. Язык Авесты. Учебное пособие / С.Н.Соколов. –Л.: Ленинградского Университета, 1964, -287с.
6. Словарь иностранных языков. - М.: Русский язык, 1981.
7. Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ / Зери таҳ. С.Назарзода ва дигарон, иборат аз 2ҷилд. Ҷилди 1. –Душанбе, Адиб, 2008. - 950с.
8. Тухтасунов О. Основные принципы формоизменения слов. /О.Тухтасунов //International scientific journal «Science and world», №7, Vol.2, - Volgograd, 2016. p.88 - 91.
9. Учебник латинского языка /Под ред. В.Н.Ярхо, В.И. Лободы. -Москва, 1961. - 374 с.
10. Bahrami E. Dictionary of the Avesta / E.Bahrami, F.Joneydi, -Balkh, 1990. (Iran).

ЕДИНСТВО КОРНЕЙ ЯЗЫКОВ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ СЕМЬИ

В статье на основе исторических данных, описанных в Библии о распространении языка из Вавилона, автор показывает, что очень много слов древних и современных языков имеют схожесть по структуре и значению. Так как таких слов много, согласно закону вероятности, не представляется возможным появление их в разных языках. Они являются заимствованными или наследованными из одного праязыка. Также показывается, что слова в языках меняют форму на основе фонетических законов. И для уточнения значения слов неизвестной этимологии наряду со знанием древних языков надо принимать во внимание закономерности формоизменения слов.

Ключевые слова: Происхождение языков, единство языков индоевропейской семьи, слово «мар», принципы формоизменения слов.

THE UNITY OF THE ROOTS OF THE LANGUAGES OF THE INDO-EUROPEAN FAMILY

In the article, based on the historical data described in the Bible about the spread of the language from Babylon, the author shows that so many words of ancient and modern languages have similarities in structure and meaning. As such words are many according to the law of probability; there is no possibility of their appearance in different languages. They are borrowed or hereditary from a single proto-language. It is also shown that words change their form on the basis of phonetic laws and to clarify the meaning of words of unknown etymology, along with the knowledge of ancient languages, one must take into account the patterns of word-form change.

Key words: The origin of languages, the unity of the languages of the Indo-European family, the word "mar", the principles of word shaping.

Сведения об авторе:

Тухтасунов Обиддин - кандидат химических наук, доцент кафедры органической и прикладной химии Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова. Тел. (+992) 927643332. E-mail: Obiddin59@mail.ru

About the author:

Tukhtasunov Obiddin - associate Professor of organic and applied chemistry Khujand State University named after B. Gafurov, Tel.: (+992) 927643332. E-mail: Obiddin 59@mail.ru

УДК 809.155.0+001 (575.3)

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ НОМҲОИ ТОПОНИМИЯИ ВОДИИ ҒУНД

Сафаркулова Ш. Ю.

Институтуи илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандаров

Топонимика як соҳаи илми забоншиносӣ буда, бо бисёр илмҳо ба монанди таърих этнография, забон, этимология, шевашиносӣ, лексикология ва чуғрофия алоқамандӣ дорад. Зеро номҳои таърихӣ ва чуғрофӣ яке аз муҳимтарин хусусиятҳо дар фарҳанги инсонӣ ба шумор рафта, аз насл ба насл ҳамчун хотироти гузаштаи мардум боқӣ мемонад.

Ҳанӯз аз асри 19 сар карда, забоншиносон оид ба топонимия яъне номҳои чуғрофӣ андешаҳои худро баён намудаанд. Аз ҷумла, Абдунабиев А. (1992); Булбулшоев У. (2010); Грюнберг А.Л. (1980); Додихудоев Р.Х (1975, 1985, 1980); Исмоилов Ш. (1994,2000); Маҳмадҷонов М. (2005); Насрадиншоев А. (2005); Назарзода С. (1999) Офаридеов Н. (2010,1991,2002); Пахалина Т.Н. (1976); Розова Л.И. (1975); Розенфельд А.З.(1940,1953,1969); Сулаймонов С.(1973, 1980); Стеблин-Каменский (1976); Хромов А.Л. (1980,1963,1969,1970); Хасанов Х.Х. (1969); Ҳомидов Д. (1999); Шохуморов А.(1997); Эдельман Д.И.(1985) ва дигарон мебошанд, ки дар асарҳо ва мақолаҳо дар бораи мавзӯҳои географии гуногун корҳои илмиро ба сомон расонидаанд. Вале то ҳанӯз таҳлили пурра ва ҳамаҷонибаи он ба итмом нарасидааст, бинобар ин дар мақола як қатор маълумотҳои тозаии таърихӣ ва пайдоиши баъзе аз топонимҳо нишон хоҳем дод.

Водии Ғунд яке аз водихоии калонтарини ноҳияи Шугнон буда, дар масофаи 180 км дар самти шимоли Помири Ғарбӣ ҷойгир шуда, аз 4 ҷамоат, 42 деҳаи аҳолинишин иборат буда аҳолиашон ба ҳисоби миёна 18 ҳазор нафар ташкил медиҳад.

Чамоатҳои зерин шомили ин водӣ мебошанд:

1. Чамоати дехоти Сучон;
2. Чамоати дехоти Навобод;
3. Чамоати дехоти Веп;
4. Чамоати дехоти Ванқалъа;

Сучон яке аз чамоатҳои калонтарини водии Ғунд ба ҳисоб рафта, аз деҳаи Bidurδ оғоз шуда, то деҳаи Tang ба охир мерасад. Мардумони ин чамоат ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғуланд.

Чамоати Сучон аз 14 деҳаи аҳолинишин иборат аст. Аз ҷумла, Bidurδ, Sangov, Pitob, Sipingz, Rož, Sivroz, Dahtak, Voxev, Manem, Rahmonobod, Berdibekobod, Barsem, Kolxozobod, Tang.

Забоншинос Офаридаев топонимикаи Ҳисӯн, чунин шарҳ дод. Калимаи Ҳисӯн, Ҳисӯн (Ҳис-ҳас-ун) (Сучон) вожаи ш.ҳас ба назар мерасад. Шақли тоҷикии ин топоним Сучон мебошад. Ҷузъи аввали номи мазкур «суч» дар фарҳангҳои пешинаи класикӣ ба маънии навъе аз парандагон, ки дар об шино мекунад, тавзеҳ ёфтааст. Баъзан калимаи «Су»ро ба вожаи туркии su «об» алоқаманд медонанд [6, с. 79].

Калимаи Ҳисӯн-Ҳасен калимаи шугунӣ буда, аз решава пасванд иборат аст. Ҳац ва en -ҳац-об, en -хо (обҳо). Аз сабаби зиёд доштани об чунин номро гирифтааст.

Дар вақти тадқиқот маълум гардид, ки мардумони таҳҷой топонимикаи ҳар як деҳаро аз рӯи фаҳмиши худ ва пайдоиши баъзеи онҳо аз рӯи нақлу ривоятҳо, дигарашон аз рӯи дину оин ва боқимонда ба номи шахсоне, ки дар обод кардани деҳот заҳмат мекашиданд, шарҳ додаанд. Ҳар яки ин топонимҳо дар алоҳидагӣ ба таври зайл шарҳ медиҳем.

Bidurδ – калимаи шугунӣ ва мураккаб буда аз ду реша иборат аст. Би ва дурδ. Би-два, двое дву – Дур-мельничный ящик-конический деревянный ящик для засипки зерна на мельнице (рис). Вах.-тадж dul. В памирских: ишк dul, шугн dūr, барт., руш dur, хуф. Dur, язг. der, мдж dul, мельничный ящик. Тадж. dul мельничный ящик перс dūr воронка (на мельнице для зерна) [9, с. 152].

Bidurδ bid-urδ: ҷузъи аввал (bid-pati) ба маънии «боло», «болоӣ» бошад. Ҷузъи дуюм urδ-arda-arta ба маънии «осиёб» бояд бошад [6, с. 126].

Pitow, Pitov- солнечная сторона, дар забони шугунӣ pitow, ишк pitov, санг pitav. мдж pitew, йид pitou, афғ pitaw, тадж pitov, панджшир pitau. тадж- Pitov, панджшир Pitau [9, с. 256].

Забоншиноси тоҷик Насрадиншоев дар китобаш топонимикаи Pitobro чунин маънидод кардааст: «Питоб, питов, питов. Калимаи питов калимаи шугунӣ буда, аз ду ҷузъи pi ва tov иборат мебошад. Ҷузъи pi ҳамон пешоянд дар забони шугунӣ самт, тараф нишон медиҳад. Калимаи tov бошад ба калимаи тоби тоҷикӣ ҳаммаъно буда, маънои гарми ро дорад» [4, с. 18].

Pitob- аз гуфтаи сокинони ин деҳот чойе, аст, ки офтоби тулонӣ дошта, ва оби кам дорад бинобар ин чунин номро доро шудааст.

Sangob – Sangov аз суханони калонсолон ин деҳа барои он Sangob номида шудааст, ки заминҳои камҳосил асосан аз санглох иборат ҳастанд, ва обаш фаровон, калимаи тоҷикӣ буда аз 2 реша «санг» ва «об» иборат аст. Sangob Ин калимаро дар забони шугунӣ Sangov меғӯянд, ки он ҳам аз ду калима «sang» ва «ov» иборат аст. Sang ба маънои жир ва ov -шақли чамъ яъне маънояш санглох мебошад. Забоншинос Офаридаев Н. анҷомаҳоро ба тариқи зайл шарҳ дод. Ov-ow чун ханҷомаи ойконимсоз дар номсозӣ ба назар мерасад. Маънии калимаи ob,ow дар топонимия, «дарё», «рӯд», «шоҳоб» мебошад. Дехот, ки дар соҳили дарёҳо, рӯдҳо чойгир шудаанд, дар таркиби номашон лексемаи ob,ow,ov доранд. [6, с. 78]

А.Насрадиншоев бошад топонимикаи дашт-ро чунин таҳлил кардааст. «Бисёр микротопонимҳои тоҷикӣ ба тағйиротҳои фонетикӣ дучор шуда ба хусусиятҳои савтиёти шугунӣ мутобиқ шудаанд.» Дашт -даҳт ш-ҳ, а-ӯ» [4, с. 28-29]

Dahtak- калимаи содда буда, аз як реша иборат аст. daht-дашт (исм) ва ак суффикс мебошад. Калимаи daht серистеъмол буда, қариб дар ҳаммаи ҳудуди Бадахшон вомехурад ва ҳамон як мёноро ифода мекунад. Суффикси ак дар забони шугунӣ хурдӣ ва навозиш ро ифода мекунад. Дар забони тоҷикӣ бошад, чой хамворро дашт меноманд, ва ак суффикс мебошад.

Булбулшоев У. топонимикаи Роҷ ро чунин шарҳ додааст. «Rož-высокое плато» (высата-балад). [2, с. 34-35]

Змини сӯхбат бо калонсолони деҳа маълум гардид, ки –топонимикаи Rož калимаи содда буда, аз як реша иборат аст. Ва дар забони помирӣ чойи баланд ва хамворро rož меғӯянд, яъне маънояш чои баланд аст.

Sivroz – калимаи мураккаб буда, аз 2 реша иборатаст. Siv ва Rož. Siv -хурд, rož баландӣ мебошад. (чойи хурд)

Sipingz- аз рӯи нақли сокинони ин диёр дар замони пеш дар ин деҳа 3-5 хонавода зиндагӣ мекарданд. Шумораи онҳо аз панҷ боло намешуд ба шарте агар микдори онҳо зиёд мешуд, дар деҳа ягон ҳодисаи табиӣ рӯй медод ва онҳо маҷбуран манзилашонро тарк мекарданд. Барои ҳамин Sipingz чунин номро доро шудааст. Яъне se-pinz дар забони тоҷикӣ se-se ва pinz-панҷ. Калимаи Sipingz аз ду

реша иборат аст. Si va pincz.Забоншиноси тоҷик Офаридидаев Н. топонимикаи Sipinz ро ҳамчун ранги сафед маънидод намуздааст. (ш.Sipi,spi «сафед»spin+з) [6, с.40].

Шохуморов Абусаид навиштааст: «топонимикаи Воҳев аз забонҳои навъи эронӣ ва помирӣ воҳ «сад» набуда, балки аз забони қадимаи эронӣ Бага-бог ва ev суффикс, ки шакли чамъбади ро ифода мекунад гирифта шудааст» [11, с.12].

Воҳев- калимаи содда буда аз як реша яъне воҳ иборат аст ва ev шакли чамъро ифода мекунад.(Боғ-хо)

Топонимикаи Манем дар китоби Аламшоев К. «Достони муаллим» чунин шарҳ ёфт.

Манем исми хоси Мунъим неву аз сифати Мунъим ба маънии ганӣ ва бой соҳиби неъматӣ фаровон омадааст.Сокинони Манем ва атодар тадқиқоти помиршиносон маънии аслии Манем дучор нагардидааст.Аз рӯи гуфтаи калонсолон номи пештараи Манем Мунъим будааст. Вале бо мурури замон шакли Манемро гирифтааст [1, с.54].

Калимаи Манем аз ҷиҳати сохт калимаи содда буда, аз реша man ва суффикс em –иборат аст.

Пасванди em яке аз серъистемол буда, дар таркиби топонимҳо дар водии Ғунд дар баъзе ҷойҳо ба назар мерасад. Масалан: Сардем, Барсем, Чарсем .

Анҷомаи em- ба нишондиҳандаи асосҳои номӣ ба маънои «ҷомеъ» «ягонагӣ» «мачмӯъ» муталлиқ аст: em-hami (х, esem, sm «ҷомеъ» «ягонагӣ» «мачмӯъ», х,к sama-х,кhama). Муқоиса шавад [7, с.175].

Rahmonobod –деҳаи навбунёд, буда дар деҳаи Манем тақрибан дар баландии 70-80 м ҷойгир аст. Калимаи Rahmonobod аз 2 калимаи мустақил Rahmon ва obod иборат аст. Rahmon яъне бахшоянда ва раҳмкунда, obod-ободон мебошад. Забоншиноси тоҷик Сулаймонов С дар ин бора чунин андешаронӣ кардааст. «Анҷомаи obod дар форсии миёна арат «муқимӣ», «шуқуфон»,аҳоли дошта аз давраи Сосониён дар Эрон чунин анҷомаи топонимсоз маълум буд. Дар Осиёи Миёна аз асриҳои гузашта анҷомаи мазкур оғоз меёбад» [8, с.85]. Ин деҳа ба номи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гузошта шудааст. Ин деҳа маҳз бо роҳбарии Ҳукумат ва дастриҳои роҳбари давлат дар муддати кӯтоҳ сохта ва ба истифода дода шудааст. Барои ҳамин ин деҳаро Раҳмонобод мегӯянд.

Berdibekobod ё ки онро деҳаи Woхinev мегӯянд,ин калима мураккаб буда аз 3 реша иборат аст. Берд-и бек ва обод. berd-калимаи туркӣ буда, маънояш додан аст. Век ба маънои оким ва obod ба маънои ободон мебошад. И-дар ин ҷо вазифаи инфиксро адо мекунад.

Муҳаққик Булбулшоев У. Дар ин бора чунин менависад. «Форманти obod-образуется топоним от имен существительных и означает благоустроенный»[2, с.47].

Ба ақидаи сокинони деҳа Бердибек шахсе ки бори аввал ба ин деҳа омадааст ва дар обод намудани саҳми худро гузоштааст. Аз ин сабаб деҳа ба номи ӯ гузошта шудааст. Номи пештараи ин деҳа Woхinev будааст. Woхinev калимаи форсии қадим буда, маънояш алаф мебошад. Яъне ҷойи алафзор.

Barssem-калимаи мураккаб буда, аз 2 реша иборат аст. Bars em . Дар луғат топонимияи bar- тропа идушая по склону горы омадааст. Забоншинос Исмоилов Ш. дар ин бора чунин ақида дорад.«Вожаи bar-upari ба маънии «боло» ҳавзаи Ванчу Дарвоз Бартанг, Шуғнон,Рӯшон Ғорон ва Вахонро дар бар гирифтааст.Ҳамчун унсури топонимсоз дар Қаротегин ва Кӯлоб низ қайд гардидааст»[3, с.98]. Анҷомаи em-пасванди маконсоз мебошад. Аз гуфтаи сокинони ин деҳа Барсем дар солҳои пеш ҷойи себзор будааст ва номи аслии ин деҳа Барсеб аст. Вале бо мурури замон дар талаффузи мардуми таҳҷои харфи б ба харфи с табил шуда шакли калима дигар мешавад. Агар топонимияи Барсебро аз гуфтаи халқ таҳлил кунем он аз 2 реша иборат аст. Бӣр-зиёдатӣ ё пур ва себ мун. Яъне ҷойе, ки пур аз меваи себ аст.

Муҳаққик Офаридидаев Н. топонимикаи Barssem-ро чун маънидод кардааст. «Ҷузъи аввал (bars-)»ба маънии баландӣ, болоӣ, «боло» бошад. Ҷузъи дуюм анҷомаи топонимсози em мебошад, ки ба нишондиҳандаи асосҳои қадими дорои маънии ҷомеъ-ham бояд алоқаманд бошад.[6, с.126]

Kolxozobod- мардумони деҳаи Колхозобод бар он ақидаанд, ки номи пештараи ин деҳа Wiib будааст, ки маънояш (бирав ӯро биёб) Калима «Kolxozobod» Kolhoz -калимаи русӣ буда маънояш-хоҷагии коллективӣ (коллективные хозяйство) ва obod-калимаи тоҷикӣ-маънояш-ободон мебошад.

Офаридидаев Н. топонимикаи Kolxozobodро чунин шарҳ додааст. «Рус.колхоз+обод) деҳаи мазкур қаблан Wiib ном доштааст. Азбаски ин ном бо решаи калима аз обод беруни забони русӣ шаклан монанд буд, номи онро тағйир доданд»[6, с.94].

Забоншиноси тоҷик Шакармамадов Н. Дар китоби худ«Фолклор Помир» топонимикаи Танг-ро чунин шарҳ додааст.

«**Tang**- «Номи Танг ро гӯё Носири Хусрав ба он раво дидааст, ки ӯ замоне ба ин ҷо омада буд, ки ин ҷо на ягон роҳи дурусту на ягон чизи дигар дошта аст, ӯ баъд гуфтааст. «Чун ҷойи танг аст худо онро тангтар гардонад». Аз ҳамон рӯз Танг ба он насаб шудааст»[5, с.19].

Офаридидаев Н. топонимикаи Тангро чунин маънидод кардааст. «Tang –теснина, танго-теснины, дараи танг-тесное ущеле» [5, с.107]. Tang калимаи сода буда, аз як реша иборат аст.

Аз таҳқиқи мавзӯи маълум шуд, ки топонимияи ноҳияи Шугнон води Ғунд таърихи хеле куҳан дорад. Пайдоиши баъзе топонимҳо ба мафҳуми гузошта шудаашон мутобикат намекунанд ва барои сокинон номаълуманд. Ҳақиқе вучуд дорад, ки ин номҳо ро қорвон хангоми гузаштан аз шохрои бузурги абрешим ба тарафи Афғонистон Ҳиндустон ва Покистон номгузорӣ кардааст. Баъдан аз тарафи сокинони деҳот дар номгузорӣ тағйирот ворид карда шуд.

АДАБИЁТ

1. Аламшоев Қ., Достони муаллим. -Душанбе, 2013. -256 с.
2. Булбулшоев У.Т. Микротопонимия долины Шахдары этнолингвистическом освещении. -Санкт-Петербург, 2005. - 151с.
3. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо. -Душанбе, 1994.-65с.
4. Насрадиншоев А., Микротопонимияи Помири Шарқӣ.-Душанбе: а. 2005. -122 с.
5. Офаридидаев Н. Микротопонимияи Ванджа и Дарваза.-Душанбе: 1995. - 175с.
6. Офаридидаев Н.Ойконимияи Вилояти Мухтори Қухистони Бадахшон.-Душанбе: 2001. -163с.
7. Пахалина Т.Н.О происхождении топонимов Ишкашим, Язгулям, и Вахан.Сб.ст.Иранское языкознание.-М., 1976. -
8. Сулаймонов С. Лингвистические основы топонимии в трудах арабского средневекового автора Йакута ал Ҳамави (XIII в) Кд. М.,1979.
9. Стеблин Каменский. Этимологический словарь Ваханского языка.-Санкт-Петербург, 2008.- 478с.
10. Шакармамадов Н., Фолклор Памир чилди 2. -Душанбе, 2005. -431с.
11. Шохуморов А., Памир-Страна Ариев. - Душанбе, 1997. -152с.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ ТОПОНИМИ ДОЛИНЫ ГУНДА

Из исследования выяснилось, что топонимика Гундской долины имеют древнее происхождения. Поэтому значение некоторых из них не понятны и не подлежат объяснению на языке сегодня, живущих в этих селениях людей. Есть вероятность что эти названия произошли от древних караванщиков других национальностей, так как по этой долине проходила ветка Великого шелкового пути в сторону Афганистана, Ирана, Индия и Пакистана. Затем эти названия подвергались некоторым исконным со стороны населявших этих мест людей.

Ключевые слова: предание, жители, село, топонимика, район, Сучан.

THE HISTORY RIGIN OF GUND TOPONYMY

From the research it was turned out that toponymy of Gund valley has an ancient origin. Thus, the importance of some of them are not comprehensible and does not subject to explain on people language who lives today in this village. Each probability that these names have derived from ancient caravan of other nationalities since on this valley passed the branches of the Great silk way aside Afganistan, India and Pakistan. From that these name was called by those people who lived in this place.

Key words: tradition, population, village, toponymy, district, Suchan.

Сведения об авторе:

Сафарқуллова Шарифамо Юсуфшоевна - докторант PhD отдел памирских языков Институт гуманитарных наук им. Академика Б.Искандарова. тел.: (+992) 938242174, E-mail: Sharifa-1990@mail.ru

About the author:

Safarqulova Sharifa Usufshoevna - PhD students of Humanities Science Institute. Tel: (+992) 938242174, E-mail: Sharifa-1990@mail.ru

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Олимов Р.Ш.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В последнее десятилетие усилился интерес к категории определенности / неопределенности в функционально-семантическом поле (ФСП).

Распространённым является мнение, что «концепция полевого принципа системной организации языковых явлений справедливо считается одним из самых значительных достижений лингвистики 20 века» [4; 398].

В 1922 году Фердинанд Брюно в труде «La pensée et la langue» («Мысль и язык») на материале французского языка предложил функционально-семантический подход. И.И.Мещанинов

[Мещанинов, 1945] исследовал развитие функционально - семантического в направления русистике. В начале 70-х годов 20 века профессор А.В.Бондарко [Бондарко, 1971] ввел в научный обиход теорию функционально-семантического поля. В отличие от уже существовавшего «грамматико-лексического поля» Е.В.Гульги и Е.И.Шендельс [Гульга и Шендельс, 1969], ФСП Бондарко предполагают обязательное наличие центральной морфологической категории, вокруг которой объединяются и с которой взаимодействуют периферийные разноуровневые языковые средства. Центральные и периферийные средства должны обязательно обладать семантико-функциональной общностью. А.В.Бондарко не раз подчёркивал, что понятие ФСП (макрополя) относится к системе языка, где выделяются группировки разнородных языковых средств, объединённых функциональной общностью. Возможно, это связано с тем, что элементами макрополей являются микрополя, выделяемые в речи. «Микрополе, как и макрополе, имеет двусторонний характер: у него есть план содержания, представленный определённой языковой семантической функцией (комплексом таких функций), и план выражения, к которому относятся различные комбинации морфологических, синтаксических, словообразовательных и лексических средств» [1; 208].

Не всегда следует брать морфологическую категорию для выделения самостоятельного поля в качестве исходного, центрального пункта. На роль центра (ядра) может претендовать одно или несколько любых языковых средств.

В таджикском и во французском языках значение неопределённости выражается неопределённым артиклем ($-e_1$, *un, une*), предмет которого в данном случае может быть представлен как качественно неопределённый и количественно определённый:

Даре кушода шуда марде берун омад [17; 259]. – *Une porte ouvrait et un homme est sorti.*

В таджикском языке, кроме неопределённого артикля $-e_1$, показателем неопределённости существительного является артикль *як*, которому присущи почти все характеристики артикля $-e_1$. Существительное с таким показателем выражает понятие о единичном предмете, который не имеет отличия от ему подобных. Эти две единицы взаимозаменяемы и обычно соответствуют неопределённому артиклю французского языка *un (une)*.

Ср.: «*Мурге дидам нишафта бар бораи тус,*

Дар неи ниҳода каллаи Кайковус.

Un oiseau est perché sur un rempart.

Tout proche est un crâne de roi» [16; 64].

В таджикском языке неопределённый артикль $-e_1$ выражается имплицитно, во французском языке неопределённый артикль *une* находится эксплицитно (*Мурге / Un oiseau*).

Однако в таджикском языке неопределённый артикль *як*, в отличие от $-e_1$, является препозитивным.

«*Домуллоимом набудаанд, ба сари осии Дустбой барои хондани як бемор рафта будаанд, – гуфт*» (С.А.МС. 76). – «*L'imam n'est pas chez lui. Il est parti au moulin, chez Dostbaï, faire des prières pour un malade*» (S.A.MU. 117).

Надо отметить, что в таджикском языке исчисляемые существительные в форме единственного числа могут стоять и с артиклем $-e_1$ или *як*, и без них. А во французском языке на их неопределённую форму указывает неопределённый артикль, за исключением случаев наличия некоторых других детерминативов при них.

Об этом свидетельствуют два варианта перевода нижепредставленных французских предложений в таджикском языке:

«*Je vous ai promis une lettre pour le directeur de l'Académie*» [22; 40]. – «*Охир ман ваъда дода будам-ку, ба номи сардори академия мактуб менависам. Охир ман ваъда дода будам-ку, ба номи сардори академия мактубе менависам*» [10; 44].

«*Milady lui montra l'ordre du cardinal, l'abbesse lui fit donner une chambre et servir à déjeuner*» [22; 539]. – «*Миледи фармони кардиналро нишон дод; раиса фармуд, ки ба мусофир хонае чудо кунанд ва ношто диҳанд. Миледи фармони кардиналро нишон дод; раиса фармуд, ки ба мусофир хонае чудо кунанд ва ношто диҳанд*» [10; 595].

В этих предложениях подчеркнутые существительные обоих языков выражают понятия единичных представителей классов «писем» и «комната», которые являются определёнными по линии количественности и неопределёнными по линии качественности. В содержательном плане понятия данных предметов не отличаются от понятий остальных представителей этих классов. Им присущи все признаки себе подобных существительных. По словам К.Усманова, разница между двумя формами таджикского языка заключается в том, что существительное с артиклем $-e_1$ (*як*) обозначает индивид, т.е. единичный предмет противопоставляется остальным представителям класса. Движение мысли происходит от общего к отдельному (единичному). А при без артиклевой форме, отдельный представитель класса противопоставляется предмету другого класса. Движение мысли же происходит, наоборот, от единичного к общему [6; 49-50]. Эти две последние характеристики без артиклевой

формы существительного таджикского языка присущи форме имени с неопределенным артиклем французского языка. Такую функцию *un, une* во французском языке называют классифицирующей. Исходя из этого, мы предполагаем, что артикль $-e_1$ не имеет указанную функцию. Данную функцию в таджикском языке выполняет немаркированная форма существительного, выражающая неопределенность.

Для выражения неопределенности с оттенком безразличия употребляется неопределенный артикль $-e_1$, местоимение *ягон*, которое несёт семантику количественной определенности и качественной неопределенности. Идея указания на эти признаки ставится на первый план, и говорящий выражает свое безразличие при избирательности многих подобных. Он мало заинтересован количеством, его устраивает любой представитель класса:

«*Падарам маро ба ягон каси дигар диҳад, доништа мон, ки ман худамро мекушам,— гуфтааст*» [7; 42]. – «*Sache bien, dit-elle, que si mon père me fait épouser **quelqu'un d'autre**, je me tuerai!*» [18; 44].

Ягон и $-e_1$ могут стоять при одном существительном. Для передачи такого смыслового оттенка во французском языке используется неопределенный артикль единственного числа *un (une)* и неопределенное местоименное прилагательное *quelque* (*ягон*).

«*Аксар вақт дар хонаи худаш ё ки дар хонаи ягон калбагале ба ягон муносибат зиёфат тартиб дода, хурсандиҳо мекардааст*» [12; 17]. –

«*Elle organisait souvent chez elle ou chez **quelque pauvre** des collations qu'elle leur offrait*» [23; 19].

Как видно в таджикском переводе эта семантика передана неопределенному местоимению *ягон* и артиклю $-e_1$, которому присущи почти все характеристики артикля *як*; но, в свою очередь, артикль $-e_1$ в одной своей функции не может быть заменен артиклем *як*. Это наблюдается тогда, когда неопределенный артикль $-e_1$ вступает в функции неопределенного местоимения *ягон*, которое Н.Маъсуми [3; 179], Ш.Рустамов [5; 84] и др. справедливо называют показателем неопределенности существительного в таджикском языке:

«*Хайрият, ки ман ин қарзро аз ягон фоидахур (фоидахуре) нагирифтам...*» [7; 19].

В таких случаях артикль $-e_1$ и его лексический аналог «ягон» придают оттенок безразличия при избирательности многих подобных, и существительное выражает понятие с единичным объемом, хотя этот предмет в данной ситуации является предполагаемым, ирреальным. По всей видимости, по этой причине эти единицы нельзя заменить артиклем *як*, несмотря на то, что последний считается синонимом артикля $-e_1$.

Существительное вместе с артиклем *як* всегда подразумевает конкретный, реальный предмет:

«*Бо як рисолаи номзадӣ ягон кас дар илм инқилоб накардаст*» [14; 28].

Существительное с артиклем $-e_1$ также называют средством выражения неопределенности, может обозначать понятие определенности отрицания указанных предметов в случае, если предложение является отрицательным.

Ср.: «*Паноҳгоҳе набуд, дар ин талу тентаҳо на шаху на дарахтеву буттае*» [15; 153]. = *Dans ces collines il n'avait aucun abri, aucun rocher, aucun arbre et aucun buisson.*

«*Осиёҳо хобиданд ва чархҳои осии падарам тарошидаро ҳам кассе нахарид*» [8; 28]. – «*Les moulins à eau s'arrêtèrent, et plus personne ne voulait acheter les roués fabriquées par mon père*» [19; 26].

В таджикском языке значение неопределенности выражается в субстантивных словосочетаниях посредством слов *яке аз* (*яке аз муаллимон*), объект которого в данном случае может быть представлен как качественно неопределенный и количественно определенный. Значение *яке аз* передается на французский язык посредством *l'un (une) + des*.

«*Пас аз падарам рафтани мактабдор маро ба наздиктари худ ҷой дода, ба яке аз бачагони калон амр дод, ки маро ёд диҳад*» [8; 10]. – «*Après le départ de mon père, le maître me fit asseoir plus près de lui et ordonna à un des grands élèves de s'occuper de moi*» [19; 11].

«*On se disputa à l'un des billards*» [24; 165]. – «*Дар сари яке аз мизи бiliarд мунозира авҷ гирифт*» [13; 178].

Следует отметить, что в таджикском языке совместное использование слова *як* и артикля $-e_1$ не является новым явлением. Употребление неопределенного артикля $-e_1$ и *як* в форме *яке*, который передает оттенок неопределенности, наблюдается в таджикской классической литературе:

«*Яке дар боги худ рафт. Дуздери пушторои пиёз дарбасти дид*» [11; 73].

Употребление предлога *аз* после появления артикля $-e_1$ и *як* является необходимым, и связь происходит с помощью предлога *аз*.

Об артиклях $-e_1$ и *як*, которые являются одинаковыми в характеристике и функциях, лингвисты таджикского языка [1; 5] отмечают, что в таджикском языке, кроме постпозитивного артикля $-e_1$, в некоторой его степени также наблюдается препозитивный артикль *як*, которому присущи почти все характеристики артикля $-e_1$. Из этого можно сделать вывод, что этот тип словосочетаний, который образован посредством *яке аз*..., записывается в рамках орфографии.

«*Сумба чӣ даркор аст?— яке аз рафиқон аз ман турсид*» [9; 43].

В современном таджикском языке неопределенность множества исчисляемых существительных оформляется в единственной и множественной форме. А во французском языке для этой цели употребляется неопределенный артикль множественного числа *des*, который выражает качественную и количественную неопределенность. В таджикском языке наличие такого артикля отсутствует, и способ выражения выбирается в зависимости от того, какой аспект неопределенности подчеркивается:

«Дигаронашон аз багалҳои он ресмон ва рӯймол бароварда дасту пою даҳони онҳоро маҳкам бафта ба замин гелониданд» [9; 94]. – «*Ayant sorti de leurs poches des cordes et des mouchoirs, les assaillants ligotèrent les employés*» [19; 135-136].

Как видно, в отличие от таджикского языка, во французском языке количество неопределенных существительных в употреблении с неопределённым артиклем множественного числа *des* обозначает, что множество предметов количественно и качественно неопределены; слушающему (читающему) совсем непонятно, о каких представителях данного класса идет речь. В таком случае специфическим для современного таджикского языка является то, что существительное без форманта множественного числа обозначает множество предметов. Об этом свидетельствует пример, в котором словоформа «ресмон (верёвка), рӯймол (ремень)» (а не, ресмонҳо, рӯймолҳо) переведена на французский язык формой множественного числа (*des cordes, des mouchoirs*).

Таблица №1

Тадж. язык	Фр. язык
ресмон-ø	corde(s)
рӯймол-ø	mouchoir(s)

По словам К.Усманова, разница между этими двумя семантическими типами множественности в таджикском языке заключается в том, что немаркированной формой называют нерасчлененное множество предметов, и такое множество, как правило, противопоставляется предметам не своего, а другого класса. А сильный член оппозиции (форма множественного числа) выражает такое множество, которое воспринимается как совокупность отдельных единиц предметов того класса, чьими представителями они являются. К тому же подобное множество не противопоставляется предметам другого класса [6; 106].

Следует отметить, что в таджикском языке рассматриваемый смысловой тип неопределенности, так же как и во французском языке, может выражаться формой множественного числа существительного, который во французском языке сопровождается неопределенным артиклем множественного числа *des*:

«Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда бар рӯи хомаҳои рег... менишастанд» [7; 35]. – «*Des femmes, et des enfants étaient assis sur des tas le sable*» [18; 37].

Нужно отметить, что в таджикском языке, несмотря на наличие артикля $-e_1$ в составе словосочетаний со словами *чанд, бисёр, зиёд, бешумор*, существительное выражает неопределенное множество предметов, которые в данном случае являются качественно и количественно неопределёнными.

Артикль указывает лишь на большое количество, а не на единичную неопределенность.

«Дар ҳавлӣ ва беруни ҳавлӣ Оллоёр-бӣ одами бисёре, бача-каҷаи бешуморе чамъ шуда буданд ва ҳама омадани домодро чаши доштанд» [12; 144].

Во французском языке также имеются случаи, когда с неопределённым артиклем *un (une)* используются местоимения-прилагательные «Art+Adj+N».

«*Il m'a fait signer un certain nombre de pièces*» [23; 21].

В этих и подобных им случаях артикль является простым формантом существительного, тогда как вся смысловая нагрузка ложится на неопределенное местоимение.

Таким образом, если во французском языке основным показателем категории неопределенности исчисляемых существительных является артикль *un, une* и его мн. число *des*, то в таджикском языке им считается артикль $-e_1$, артиклоид *як*, местоимения *ягон, кадом* (кадом як, ким-кадом) или же немаркированная форма существительного. В логическом аспекте эти сочетания существительных исследуемых языков могут быть языковыми коррелятами либо понятия с единичным или нулевым объемом, либо понятия с неопределённым объемом. Однако в содержательном плане эти понятия равнозначны, т.е. им присущи все существенные признаки предметов класса, и они ничем не отличаются от понятия подобных предметов. Именно содержательный план понятий объединяет их языковые корреляты в одно категориальное значение неопределенности, несмотря на разнообразные средства оформления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко, А.В. Теория морфологических категорий / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1976. – 255 с.
2. Гаффаров, Р. Забон ва услуби Раҳим Чалил / Р. Гаффаров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 218 с.
3. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1959. – 294 с.

4. Павлов, В.М. Полевой подход к структуре языка / В.М. Павлов // Лингвистика на исходе XX века. Итоги и перспективы: Тезисы международной конференции. – М.: Филология, 1995. – С. 397–403.
5. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 90 с.
6. Усманов, К. Категория определенности-неопределенности имени существительного в современном таджикском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / К. Усманов. – Душанбе, 1979. – 166 с.
7. Айни, С. Ёддошҳо. Қ.1,2 / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
8. Айни, С. Мактаби кӯҳна / С. Айни. – Душанбе: Истикбол, 2010. – 56 с.
9. Айни, С. Марги судхур / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 220 с.
10. Дюма, А. Се мушкетёр. / А. Дюма; пер. с рус. – Душанбе: Маориф, 1984. – 654 с.
11. Зокоӣ, У. Куллиёти мунтахаб / У. Зокоӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 282 с.
12. Икромӣ, Ч. Духтари оташ / Ч. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 560 с.
13. Стендал. Сурх ва сиёҳ. / Стендаль; пер. с русск. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 544 с.
14. Фирӯз, Б. Тору пуд / Б. Фирӯз. – Душанбе: Маориф, 1985. – 208 с.
15. Фирӯз, Б. Агар вай мард мебуд / Б. Фирӯз. – Душанбе: Адиб, 1987. – 384 с.
16. Хайём, У. Рубоӣёт / У. Хайём. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 75 с.
17. Чалил, Р. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2 / Р. Чалил. – Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.
18. Aïni, S. Boukhara. Traduit du tadjik / S. Aïni. – Paris: Gallimard, 1956. – 299 p.
19. Aïni S. La mort de l'usurier. Traduit du tadjik et du russe / S. Aïni. – Paris: Les éditeurs français réunis, 1956. – 316 p.
21. Camus, A. L'étranger / A. Camus. – Paris: Gallimard, 1957. – 179 p.
22. Dumas, A. Les Trois Mousquetaires / A. Dumas. – Moscou: Édition de progrès, 1977. – 618 p.
23. Ikromi Dj. La fille de feu. Traduit de russe / Dj. Ikromi. – Moscou: Editions du progrès, 1966. – 611 p.
24. Stendhal. Le Rouge et le Noir / Stendhal. – Paris: Edition Flammarion, 1993. – 573 p.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается функционально-семантическая категория неопределенности в таджикском и французском языках, который выражается с помощью различных языковых средств, в частности здесь рассматриваются неопределенные артикли и местоимения, которые придадут существительному значение неопределенности. Автор отмечает, что в таджикском языке немаркированная форма существительного может передать значение неопределенности, который не характерно во французском языке. Также во французском языке имеется множественное число артиклей и род имен существительных, которые не встречаются в таджикском языке.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, неопределенный артикль, неопределённые местоимения, категория неопределенности, французский язык, таджикский язык, имя существительное.

FUNCTIONAL-SEMANTIC CATEGORY OF INDEFINITE IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

This article deals with the functional-semantic category of indefinite in Tajik and French languages, which is expressed with various linguistic means, in particular the indefinite articles and pronouns that will give the noun the meaning of uncertainty. The author notes that, in Tajik, the unmarked form of the noun may convey a value of indefinite that is not typical in French. There is also a plural of articles in French and gender of nouns that are not exists in Tajik.

Keywords: functional-semantic field, indefinite article, indefinite pronoun, category of indefinite, French language, Tajik language, the noun.

Сведения об авторе:

Олимов Рустам Шоимкулович – старший преподаватель кафедры французского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: (+992) 556000556, E-mail: net_neo@list.ru.

About the autor:

Olimov Rustam Shoimkulovich – senior teacher of Department of French language of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel: (+992) 556000556, E-mail: net_neo@list.ru.

ПОЛИСЕМИЯ В ФОНЕТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ

Ганиева М.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Семантические процессы признаны многими лингвистами как недостатки терминологии. Эти процессы всё же являются одними из важных и одновременно дискуссионными в терминологии. Несмотря на то что, лексико-семантические процессы присутствуют в любой отраслевой терминологии эти процессы отличительны от явлений в общелитературной лексики. Они несопоставимы с лексико-семантическими признаками терминологии и не разрушают семантические определенности термина. Конкретные логико-семантические границы термина не позволяют проявления этих процессов во всех их объёмах. Эти лексико-семантические процессы не выполняют стилистические функции в терминологии они имеют иную природу и иные функции. Эти процессы в формированиях научных и отраслевых терминологиях имеют действующий характер. Несмотря на предъявляемому к термину требование однозначности со стороны ученых-лингвистов и их старания прикрепить к одному термину одно значение, всё же в терминологии наблюдается те же процессы что и в языке в целом. Эти процессы являются закономерными языковыми явлениями, которые тесно связаны в процессе образования и развития фонетической терминологии в сопоставляемых языках.

Известно, что слово может входить в любые отношения, в том числе и в полисемию. Но термин как особый знак, предназначенный для наименования конкретного понятия должен быть однозначным. В терминологии многозначность не желательна. Но, тем не менее, в итоге исследования макротерминосистемы таджикской и французской фонетической терминологии обнаруживается, что в объёме данной терминологии определенный закон терминологии не осуществляется в полной мере, с установленным порядком: одно понятие – один знак.

Изучение литературы показывает, что в настоящее время существует большое количество работ, посвященных исследованию терминологической семантики. Ряд ученых придерживаются мнения, что семантические процессы в терминологии проявляются поскольку термин является элементом общелитературного языка и тем самым относятся положительно к этим процессам. Другие исследователи отрицают развития этих явлений в терминологии. Однако семантический способ терминообразования является одним из продуктивным способом. Допустимы ли или нет эти способы в терминологии остается все еще дискуссионным вопросом в научной литературе, так и однозначного ответа пока не существует.

В словаре «Лингвистических терминов» Т. В. Жеребило определение полисемии приводится так: «Многозначность слова, наличие у одного слова нескольких (многих) значений» [7, с.268]. О. С. Ахманова явление полисемии понимает как «Наличие у одного и того же слова нескольких связанных между собой значений, обычно возникающих в результате видоизменения и развития первоначального значения этого слова.» [1, с.323]. У терминов многозначность считается самым существенным недостатком [9, с.8], так как термин как средство выражения специальных сфер и наук, как специальный язык именуемый эти понятия должен быть однозначным. Но тем не менее полисемия как «неизбежный и естественный процесс» [4;6;8] существует в терминологии.

Так и во французском и в таджикском языках следующие термины могут выступать в качестве примеров полисемии:

«Accent – зада (ударение)»: 1) augmentation d'intensité de la voix sur un son, dans la parole; (усиление голоса над одним звуком в речи); 2) Elévation de la voix sur un son (повышение голоса над одним звуком); 3) Signe graphique qui note un accent (письменный знак которым отмечают диакритические знаки) [11, с.67];

«Bas – паст (низкий)»: 1) le formant bas, ou premier formant, est le formant du pharynx (situé dans les zones de fréquence inférieures du spectre acoustique) - (нижний формант или первый формант является глотальным формантом (расположенный на зонах нижней чистоты акустического спектра)); 2) les voyelles basses sont celles qui sont réalisées lorsque la langue est dans une position basse et détermine une grande ouverture buccale (низкие гласные такие гласные которые реализуются тогда когда язык стоит в низкой позиции и устанавливается большое ротовое отверстие) [11, с.95];

«Combinaison – пайвастишавӣ (сочетание)»: 1) En phonétique, on appelle combinaison l'agencement par simultanéité ou par contiguïté de deux ou plusieurs articulation (в фонетике сочетанием называют расположение по синхронности или по близости двух или нескольких артикуляций); 2) la combinaison est le processus par lequel une unité de la langue entre en relation, sur le plan de la parole, avec d'autres unités elles aussi réalisées dans l'énoncé (сочетание – это процесс при котором одна единица языка входит в отношения, с точки зрения речи, с другими единицами которые также реализуются в высказываниях);

«Harmonie – гармония, Ҳамоҳангӣ (гармония)»: 1) on donne parfois le nom d'harmonie phonétique à l'ensemble des phénomènes d'assimilation qui ont pour but de rapprocher le timbre d'un phonème (consonne ou voyelle) du timbre d'un phonème contigu ou voisin (иногда всех феноменов ассимиляции называют фонетической гармонией у которых цель сблизжать тембр одной фонемы (согласного или гласного) на тембр соседней или соприкасающейся фонемы); 2) l'harmonie vocalique est un phénomène d'assimilation vocalique qui peut jouer sur plusieurs voyelle d'un même mot (вокалическая гармония или гармония гласных это такой феномен вокалической ассимиляции которая может играть над несколькими гласными в одном слове);

«Hauteur – баландӣ (высота)»: 1) la hauteur d'un son, en acoustique, est la qualité subjective du son qui s'apparente à la fréquence, de même que la force est associée à l'intensité (высота звука в акустике является субъективным качеством звука который приближается в той же чистоте в которой сила является связанным с напряжением); 2) on appelle accent de hauteur, accent musical ou ton, les variations de hauteur utilisées dans certaines langues pour opposer des mots de sens différents présentant par ailleurs les mêmes phonèmes (музыкальным ударением или тоном называют колебания высоты используемый в некоторых языках для противопоставления слов с различными значениями имеющие одни и те же фонемы) [11, 105-143];

«Implosif – импловивӣ (импловивный)»: 1) une consonne implosif est une consonne qui se trouve après la voyelle ou le noyau syllabique et qui correspond donc à la phase de tension décroissante de la syllabe (импловивный согласный это согласный который находится после гласной или в центре слога и который подходит таким образом в фазу нисходящего напряжения слога); 2) on appelle parfois glottalisée implosive l'injective (dont l'articulation s'accompagne d'une fermeture de la glotte, suivie d'un abaissement du larynx) (иногда называют глотализованным импловивом инъективным (в котором артикуляция сопровождается закрытием голосовой щели, следуя понижению гортани));

«Instable – ноустувор (нестабильный)»: 1) on appelle phonème instable un phonème qui n'est pas prononcé dans certaines positions, comme en français la voyelle centrale ou neutre dite «e» muet ou «e» caduc (нестабильной фонемой называют такую фонему которая непроизносится в некоторых позициях, как в французском языке центральная или нейтральная гласная так называемая «e» немой или «e» кадук); 2) une opposition phonologique est dite instable quand elle est peu fréquente et a tendance à disparaître (фонологическая оппозиция называется нестабильной когда она частая и имеет склонность к исчезновению); 3) on dit aussi qu'un phonème ou un groupe de phonèmes est instable quand il est susceptible d'être altéré parce que d'articulation difficile dans la langue considérée (одну фонему или группу фонем так же называют нестабильными когда они могут быть изменены так как в рассматриваемом языке сложная артикуляция) [11, с.186-225];

Примеры таджикского языка:

«Асос – base (база)»: 1) поя, бунёд, таҳкурӣ, замина, ниҳод, асл, бех (то же, что основа, фундамент, база); 2) қисми беванди калима, реша (безаффиксная часть слова, корень);

«Таркиш – explosion (взрыв)»: 1) дар зери ғавраи ҳаво якбора кушода шудани монеаи пурра, ки дар натиҷа ба ҳам расидани узвҳои ғайрифаъоли нутқ ба миён меояд (мгновенное размыкание под давлением струи воздуха полного препятствия, образуемой смыканием активного и пассивного артикулятора); 2) яъне таркиш (то же самое слово «эксплозия»);

«Воҳид – unité (единица)»: 1) порҷаи нутқ, ки ҳамчун воҳиди махсуси ифода ва мазмун, ҳамин тариқ, хусусияти ҷудогона, қисми алоҳида ва ё унсурҳои доимии (устувори) забон мунтазам таҷдид мегардад (отрезок речи, систематично воспроизводимый как указанное характерное единство обозначения и содержания и приобретающий, следовательно, отдельную специфику функционально изолированной части или константного компонента языка); 2) тартиби калима ва таҷзияи оҳангӣ - ритмикии баён ҳамчун унсурҳои сохтаи забон, ки мунтазам дар нутқ таҷдид мегардад (порядок слов и ритмикоинтонационное разделение высказывания как структурный элемент языка, систематично воспроизводимый в речи); 3) наҳван ташакулёфта ва аз лиҳози алоқа мустақили гуфтори давомдор, ки худ ба худ ташкили наҳвии мушаххас ва мустақилияти алоқаро доро аст (синтаксически организованная и коммуникативно автономная часть более протяженного высказывания или отдельное высказывание, имеющее само по себе установленную синтаксическую организацию и коммуникативную независимость); 4) қисми ҷудогона ва мустақили воҳиди алоқа (отдельная, функционально изолированная или независимая часть сложной единицы общения);

«Шиддат - (приступ)»: 1) марҳилаи аввали талаффуз, яъне вақте ки узвҳои нутқ аз ҳолати пешина ба ҳолати дигар мегузаранд, ки он барои талаффузи овози мазкур зарур аст (первая стадия произношения, когда органы речи переходят от того или иного предыдущего положения к положению, необходимому для произношения данного звука); 2) фаъолияти садопардаҳо ҳангоми талаффузи овози садоноки нахуст (поведение голосовых связок при образовании начального гласного) [5, с.124-126].

Полисемия является языковой универсалией, которая тесно связана с самим функционированием языка как средства общения. В языке слова имеют различную сферу использования осуществляющиеся переносом значений слов. Выделенные фонетические термины сопоставляемых языках как общеупотребительные слова имеют многими значениями в настоящих терминосистемах также проявляют многозначность, но не используются в переносном и абстрактном значениях что свидетельствует о наличии характера особенности полисемии в терминологии данных языках. Во французском корпусе фонетических терминов у 7-ми лексем проявляется явление полисемии, что составляет 3% от всех анализируемых терминов. В таджикских фонетических терминах устанавливается 5 многозначных термина, что составляет 2% от всех сопоставляющих терминов. Таджикские многозначные термины бадалшавӣ – (чередование), шиддат – (приступ), оҳанг – (тон), асос – (база) и их французские эквиваленты alternance – (чередование), tension – (приступ), ton – (тон), base – (база) тоже обладают таким явлением как полисемия. Французские термины accent – (ударение), instable – (нестабильный), implosif – (импловый), hauteur – (высота), harmonie – (гармония), bas – (низкий) чьи эквиваленты в таджикском являются следующими зада – (ударение), ноустувор – (нестабильный), импловӣ – (импловый), баландӣ – (высота), гармония, ҳамоҳангӣ – (гармония), паст – (низкий) не имеют многозначности в таджикском языке.

Таким образом при анализе устанавливается, что в сопоставляемых языках полисемия имеет место, и во французском корпусе она более распространена. Следовательно в таджикских фонетических терминах по сравнению с французскими требование предъявляемые к термину как ясность и однозначность проявляется на много больше.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова. О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Бурчинский. В.Н. Теоретическая фонетика французского языка. – М.: АСТ Восток – Запад, 2006. – 181 с.
3. Гордина. М. В. Фонетика французского языка. – Ленинград: Издательство ЛГУ им. А. А. Жданова, 1973. – 208 с.
4. Головин Б. Н. Лингвистические термины и лингвистические идеи // Вопросы языкознания. 1976. № 3. С. 20-34.
5. Джамагов. С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
6. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977. 246 с.
7. Жеребило. Т.В. Словарь лингвистических терминов. – Назрань: ООО Пилигрим, 2010. – 486 с.
8. Котелова Н. З. К вопросу о специфике термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии: материалы совещания, проведенного АН СССР, 30 мая – 2 июня 1967 г., г. Ленинград. М., 1970. С. 122-126.
9. Лотте Д. С. Как работать над терминологией. Основы и методы. М.: Наука, 1968. 76 с.
10. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / пер. с фр. Н. Д. Андреева. М.: Иноиздат, 1960. 436 с.
11. Dubois J. Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage. Paris: Larousse, 1994. 516 p.

ПОЛИСЕМИЯ В ФОНЕТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассматривается проявление такого семантического процесса как полисемия в фонетической терминологии таджикского и французского языков. Представлен отличный характер явления полисемии в данных терминологиях в сопоставляемых языках. Это отличие лексико-семантических процессов является невыполнение стилистических функций в терминологии. В настоящих терминосистемах термины обладают многозначностью, но не используются в переносном и абстрактном значениях. В статье приведена также трактовка понятия «полисемия» некоторых ученых-лингвистов. Отбор материала показывает, что во французском корпусе фонетических терминов у 7-ми лексем проявляется явление полисемии, что составляет 3% от всех анализируемых терминов. В таджикских фонетических терминах устанавливается 5 многозначных терминов, что составляет 2% от всех сопоставляющих терминов. Анализ устанавливает наличие процесса многозначности в фонетической терминологии данных языков, которая несмотря на требования предъявляемому к терминам, как ясность и однозначность в таджикских фонетических терминах по сравнению с французскими, проявляется на много больше.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, французский язык, термин, терминология, терминосистема, полисемия, фонетика, фонетические термины, фонетическая терминология, многозначность, явление, сопоставление, отличия, лексико-семантические процессы, значение, стилистические функции.

POLYSEMY IN PHONETIC TERMINOLOGY OF TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

The article discusses the occurrence of such a semantic process as a polysemy in the phonetic terminology of the Tajik and French languages. The distinctive character of the phenomenon of polysemy in these terminologies in the compared languages is presented. This difference of lexico-semantic processes is the non-fulfillment of stylistic

functions in terminology. In these terminology systems, term elements have multiple meanings, but are not used in a portable and abstract meaning. The study also provides an interpretation of the concept of "polysemy" some linguists. The selection of material shows that in the French corpus of phonetic terms, 7 lexemes show a phenomenon of polysemy, which makes up 3% of all the analyzed terms. In Tajik phonetic terms, there are 5 polysemantic terms, which is 2% of all compared terms. The analysis establishes the presence of a process of polysemy in phonetic terminology of these languages, which, despite the requirements presented to the terms like clarity and uniqueness in Tajik phonetic terms are much more pronounced in comparison with French.

Keywords: language, Tajik language, French language, term, terminology, term system, polysemy, phonetics, phonetic terms, phonetic terminology, phenomenon, comparison, differences, lexical-semantic processes, meaning, stylistic functions.

Сведения об авторе:

Ганиева Мохира Ахмаджоновна - соискатель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, Тел.: (+992) 934458663, E-mail: gmohira719@gmail.com.

About the author:

Ganieva Mohira Ahmadjonovna - researcher in the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel.: (+992) 934458663, E-mail: gmohira719@gmail.com.

УДК: 297.18 (575.3)

ББК: 86.38 (тадж)

Ш 49

АСТИОНИМИЙ В ПЕРСИДСКОМ ПЕРЕВОДЕ "КОРАНИ КОДС"

Шерзода Ф.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В персидском переводе "Корани Кодс" названия городов не очень много и несмотря на географическо-историческое положение, можно показать некоторые из них. Астионим разновидность ойконима (от др.греч. ἄστυ ὄνομα), которая обозначает название города. Этот термин раньше назывался полисонимом (от греч. πόλις — город) [10, 1219], которой был заменён на астионим и состоит из двух частей (ἄστυ- город, ὄνομα- имя) [10, 158, 1084]. "Корани Кодс" один из старейших переводов. Корана с арабского на персидской в IX-X веков которого автор неизвестен. И только впервые в XX веке под руководством Алиа Раваки и его коллег в 1364/1985 был отредактирован и комментирован новой версией в двух томах. Если учитывать с первых страниц то первый астионим упомянутой в мусульманском Писании это город Вавилон в историях пророка Сулеймана во второй суре (Корова) аят 102. Но в "Корани Кудс" этот город не переведён, так как перевод отсутствует первая сура Фатиха (Открывающая книгу) и сура Бакара (Корова) начинается с 213-го аята. В конце книги не видно 17 последних сур. Точнее начинается с суры Ал-Лайл (Ночь) аятах 19 остальные страницы отсутствуют. Также некоторые астионимы в текстах Корана схожие по названию и географической местности с Библией. Согласно Корану, большинство из них городов, чьи народы отвергли своих пророков, одних убивали а других обвиняли во лжи и делали беззаконие на земле, а за эти грехи Бог уничтожал их одним за другими с их народами. Ниже рассматриваем названия городов, упомянутых в персидском переводе «Корани Кодс».

Мекка (Макка)- Мекка (ар. مَكَّة Макка, и مكة المكرمة - Макка аль-Мукаррама — Светлая Мекка) — город в западной Аравии, недалеко от Красного моря. Является, как главное паломничество для мусульман. Там же находится самая крупнейшая и главная на земле мечеть Аль-Харам (заветная мечеть), внутри двора которой располагается важнейшая святыня ислама - Кааба. В суре "Город" название Мекке не приводится, однако в толкованиях Корана указывается, что подразумевается именно этот город. "Ме (не, на) савганд хурам бадин шахр" - "Нет, клянусь этим городом (Меккой)!" [8, 411; 1, III, 1026]. Этот астионим в пехлевийском языке читается как Makkah, и в надписи Sahrstānīhā ī Ērān пишется как - Makkah [16, 115; 17, 124; 12, 488]. В Коране город также упоминается как مَكَّة - Бакка, но в персидском переводе "Корани Кодс" переведен как مَكَّة - Макка: "Нахустин хонае нихода шуд мардумонро, он аст ба Макка бар ки карда ва рахнамуни чахониёнро" - "Воистину, первым домом, который воздвигнут для людей, является тот, что находится в Бекке (Мекке). Он воздвигнут как благословение и руководство для миров" [8, 17; 1, I, 380]. У этого топонима древняя история, но так как не были осуществлены археологические исследования, весьма трудно доказать материально древность существования этого города. Этот город был жарким пустыней, где не росли плоды и об

этом говорится в суре "Авраам" Корана: "Худованди мо - ман сокин кардам (фуруд кардам, биншондам) аз фарзандони худ ба рӯдкадае (водие) ғайр Худованд кишта, наздики хонаи ту ҳарам (хонаи мухаррам-Қаба)". - "Господь наш! Я поселил часть моего потомства в долине, где нет знаков, у Твоего Заповедного дома". [8, 160; 1, II, 261]. Мекку также называют защищённым городом, так как Авраам молился Аллаху за этот город, за себя и своих сыновей в сурах 14:35 «Ки (онгох) гуфт Иброҳим: Худованди ман, кун **ин шахрро** амин ва дур кун маро ва писарони маро, ки (онгох агар) парастем бутонро». – «Вот Ибрахим (Авраам) сказал: «Господи! Сделай **этот город** безопасным и убереги меня и моих сыновей от поклонения идолам" [8, 160; 1, II, 260], и 2:126 но в персидском переводе "Корани Кодс", в начале суры 2 отсутствует аят 126, так как начинается эта глава с 213 аята. С древних пор этот город упоминается священным местом в писаниях Клавдия Птолемея математика, историка, географа и астронома Александрийского Египта город Мекка (Макка) приведен как "Masoraba" [18, 103], но этот вопрос пока остается спорным.

Медина (Мадина) - город Медина упоминается в тексте "Корани Кодс" четыре раза в сурах "Покаяние: 101, 120", "Лицемеры: 8", "Союзники: 60". Ранее Медина называлась Йасриб в суре "Союзники: 13", но потом после хиджры пророка в Ясриб она стала называться Madinat an-Nabi (المدينة النبوية «город пророка») или же al-Madinah al-Munawwarah («просвещённый город» или «блестящий город»), а краткая форма «Медина» означает всего лишь «город». В суре "Лицемеры" говорится: "Меғуҳанд (меғӯянд): «ар (агар) воз (боз) ойем бе (ба) Мадина, берун кунем азизтар аз он хвортарро (хору залил, паст, нафрат)»" - "Они говорят: «Когда мы вернемся в Медину, то могущественные среди нас непременно изгонят оттуда презренных»" [8, 378; 1, II, 799]. А в одной хадисе после того как Йасриб поменяли на Медина, пророк говорит: " Если кто та назовёт Медину Ясрибом, пускай попросит Великого и Всемогущего Аллаха о прощении. Она – Таба! Она – Таба!" но шейх аль-Албани и Хафиз (ибн Хаджар) назвали этот хадис недостоверным (слабым) [21, 18]. А то что названа "Таба" то это тоже один из многочисленных эпитетов Медины и этот эпитет приведен в достоверных хадисах, посмотрим несколько из них: 1. Сообщается, что Джабир ибн Самура сказал: «Я слышал, как посланник Аллаха, да благословит его Аллах и приветствует, говорил: «Поистине, Всеблагой и Всевышний Аллах назвал Медину Табой»» [13, 530]. 2. Сообщается, что Абу Хумайд сказал: «Мы возвращались из Табука вместе с пророком, да благословит его Аллах и приветствует, а когда уже приблизились к Медине, он сказал: «Вот и **Таба**!»» [9, 70]. В мусульманских странах календарь называют календарём Хиджры (араб. التقويم الهجرى, ат-таквиму-л-Хиджри) относится к хиджре пророка в Медину. Также Медину как и Мекку, называют защищённым городом, если за Мекку молился пророк Авраам, то в некоторых хадисах пророка Мухаммада говорится: передают со слов Анаса бин Малика, что пророк, сказал: «Не останется ни одного города, куда не вступит Антихрист, кроме Мекки и Медины, ибо не будет ни одного входа (в эти города), где не окажется перед ним стоящих в ряд ангелов, которые станут охранять (этот город), а потом Медина со (всеми) её обитателями сотрясётся трижды, и Аллах удалит (оттуда) каждого неверного и лицемера» [9, 73]. в суре "Союзники" тоже говорится про лицемеров города Медины: "Ар воз нашанд (агар боз наистанд) мунофикон ва эшон, ки дар дилҳои эшон беморӣ ва дуруғ гуфторон дар Мадина то бифиреванд туро бад эшон воз (боз) ҳасояғӣ нағиранд ва ту дар он бе ху(ха)чури(ра) - (андаке)" - "Если лицемеры и те, чьи сердца поражены недугом, и те, кто распространяет слухи в Медине, не перестанут, то Мы непременно поможем тебе одолеть их, и тогда они будут соседствовать с тобой здесь совсем недолго" [8, 279; 1, III, 94]. Сам город находится в исторической области Хиджаз в западной части Саудовской Аравии, и второй священный город после Мекки. Там находится первая мечеть ислама Мечеть Аль-Куба и Аль-Масджид ан-Набави (мечеть пророка), там же находится Купол пророка или "зеленый купол" где похорон сам пророк ислама. В среднеперсидском этот астионим имел письменную форму Madīnak [17, 122; 12, 467]. В арамейском языке приведен как Madīnta [11, 380; 18, 104]. В Перевод "Корани Кодс" приведены оба астионима Йасриб и Медина: "... ва аз аҳли Мадина ситанба шуданд (нофармон шуданд) вар (бар) мунофиқи"- "... а также среди жителей Медины есть лицемеры" [8, 119; 1, I, 1123], "Набхад (набвад, набувад) аҳли **Мадинаро** ва киро перомун эшон аст аз аъроб, ки пас шуданд аз пайғомбари Худой ва сернашанд (набойд) ба нафсҳои эшон аз нафси ӯй" - "Не следовало жителям Медины и бедуинам из окрестностей оставаться позади посланника Аллаха и отдавать предпочтение собственным жизням перед его жизнью" [8, 121; 1, I, 1140] и " Гуфтанд гурӯҳе аз эшон: "Ё аҳли Ясриб истод (истед) нест шуморо, бозгардед"" - "Вот некоторые из них сказали: «О жители Ясриба (Медины), вы не сможете выстоять! Вернитесь!»" [8, 274; 1, III, 54].

Рим (Рум - روم) - Этот астионим в пехлевийском языке считался как *Hrōm*- Рим, Византия [15, 44; 17, 101]. Византия или Византийская империя, это Восточная часть Римской империи (395-1453), и когда в мусульманских источниках говорится о Риме, большинство случаев имеется в виду Византия столица которая была Константинополь, а царем - Гераклий I (610-641), то есть, времен от начала пророчества Мухаммада до его смерти. Но Византия не упоминается в Коране и Рим в хадисах пророка Мухаммада о нем даются те же сведения, что в Коране. со слов Абдуллы ибн Амра ибн аль-Аса, что

посланник Аллаха, спросил соратников, что если вам будет даровано слава над Персией и Римом (Византией)? тогда один из них а именно Абд-ур-Рахман ибн Ауф сказал, что мы будем подтверждать то, что повелел нам Аллах, в ответ посланник Аллаха сказал: «Может быть, произойдет что-то иное, и вы станете соперничать друг с другом, затем завидовать друг другу, потом откидываться друг от друга, потом возненавидите друг друга, и после доберётесь к жилищам (слабых и нуждающихся) мухаджиров и сделаете одних из них властителями других?» [14, 365]. Рим Также называют «городом на семи холмах». Первоначально поселения располагались на холме Палатине, а впоследствии были заселены и соседние холма: Капитолий и Квиринал. Несколько позже поселения появились на последних четырёх холмах (Целие, Авентине, Эсквилине и Виминале) [4, 114-115]. Но это относится к западной империей. Древний город также упоминается в Библии и в Коране, а ещё выделены отдельные главы "Послание к Римлянам" в Библии и в Коране сура "Ар-Рум- Рим", а большинство переводов приведено как "Римляне", хотя это слово отдельно переводится как Рим. А как город Рим в аятах Корана не упоминается, но говорится о римлянах как об этнониме. В персидском переводе текста говорится: "Галаба карда шуданд румиён" - "Повержены римляне" [8, 263].

Египет (Миср) - Древнее царство Египта начинается с того периода когда Фараон Менес/Мина (3000 г. до н. э.) объединяет верхнюю (верхнему течению Нила) и нижнюю (нижнему течению Нила) Египта, которые были отделены и управлялись под властью двух правителей [19, с.95]. В "Корани Кодс" название этого города редко приводится, в основном когда речь идёт о Моисее и Фараоне и истории пророка Иосифа. В состав древнеперсидского государства Ахеменидов Египет перешёл в 525 г. до н. э. после завоевания персидским царём Камбизом II [3, 35-36]. История Египта при пророках Моисея и Иосифа в Библии, в основном, схожие с кораническим писанием. В сура "Иосиф- Юсуф" астионим Египта приведен в 21 и 99 аяте: "Гуфт уй, ки бихаред уйро аз Миср зан уйро: каромат кун ба чой уй шояд, ки манфиат кунад моро, ё гирем уйро фанзанди" - "Тот житель Египта, который купил Йусуфа (Иосифа), сказал своей жене: «Относись к нему хорошо. Быть может, он принесет нам пользу, или же мы усыновим его»" [8, 144; 1, II, 146]. А следующий аят это когда Иосиф после долгой разлукой с отцом, встречается с ним и принимает их в египетских земель: "Азмон (он замон) дар шуданд (даромаданд) бар Юсуф, чой кард падар ва холат (холла) уйро ва гуфт: даршед (дароед) дар Миср ар (агар) хоҳад Худой аминон (амин)" - "Когда они вошли к Йусуфу (Иосифу), он прижал к себе родителей и сказал: «Входите в Египет без опаски, если этого пожелает Аллах»" [8, 151; 1, II, 183-184]. Личное имя Фараона не ясно так как в Библии и в Коране говорится Фараон/Фир'авн. В библейском Писание, в Исходе фигурируют как минимум двух фараонов, поскольку после побега Моисея из Египта в Мадиямскую землю фараон умер, и это приводится в стихе Библии: «спустя долгое время, умер царь Египетский» [2, с.44]. А во времена Мернептахе, бастарде Рамсеса II иже затеснял народ Израиля, Египет начал послабеть, посему царствование Мернептахе считается гораздо мыслимым временем для исхода. Вдобавок отсутствие мумии сего фараона послужило причиной для спекуляций до тех пор, когда мумия была вскрыта. А в мусульманских версиях город упоминается как مصر Миср (Египет) и пророк Муса (Моисей). В персидском переводе "Корани Кодс" Египет переведена как и на арабском варианте مصر - Миср а ранее в древнеперсидском приведен как Мудроя- mudrāya- 'Египет' или mudrāyā- 'Египтянин' а в среднеперсидскому Misr, Gibtus [12, 480]. Или как сказано в переводе текста: "Вахй кардем ба Мусо ва бародар уй, ки чой кунед кавми шумо дуру ба Миср хонахое ..." - Мы ниспослали откровение Мусе (Моисею) и его брату: "Обеспечьте свой народ жилищами в Египте..." [8,130; 1, II, 57].

Мадян/Мадиян Следующим астионимом это город مدين - Мадиян (Мадян) город из Библии и Корана с продолжение миссии Моисея в котором сам пророк Моисей когда та укрывался от Фараона. Сами мадианитяне Обитали на Синайском полуострове и на северо-западе Аравии от Моава на севере и до Красного моря ранее (Черного моря) на юге. Мадианитяне считались потомками пророка Авраама от его третьей жены (наложницы) Хеттуры через его сына Мадияна, и в Библии приведен имя "Мадиян" сына Хетуры [2, с.321]. В книге Иосифа Флавия "Иудейские древности" также говорится: "Прибыв наконец к городу Мадияну, лежащему у Черного моря и носившему свое имя по одному из сыновей Авраама от Хетуры, он присел недалеко от города около ближайшего колодца, чтобы отдохнуть от усталости и изнурения" [6, 119]. В географической трактате 982 года неизвестного персоязычного автора: «Худуд ал-‘Алам мин ал-Машрик ила-л-Магриб» — «Границы мира с востока на запад» говорится: "Это город который находится в процветающей Аравии на краю море, и там есть колодца который пророк Моисей взял воду и напоил овец пророка Шуайба (Иофора)" [5, с.169]. В переводе "Корани Кодс" про этот город говорится: "Азмон (он замон) руй ниҳод сӯи Мадян, гуфт: "Шояд Худованди ман ки раҳ намояд маро рости рох" " - "Направившись в сторону Мадьяна, он сказал: «Быть может, мой Господь наставит меня на правильный путь»" [8, 252; 1, II, 996]. Город Мадиян существовал на картах до XVIII - XIX веков. На карте Johnston W. 1910 самого города Мадьяна не видно, но приведен имя пророка Шуайба (Иофора) и ниже в скобке написан Madiama. Также говорится о том, что пророк Шуайб (Иофор) был на Мадьяне на территории Аравии, на берегу Красного моря севернее Медины. Ниже приводятся несколько карт Аравии с ссылками на электронные ресурсы:

1. Madian - Атлас Мира, Карта Азии. Гоманн 1730 г. [22].
2. Мадиянь - Карта Азии, Санкт - Петербургская Академии наук, 1737 г. [20].
3. Midian - Атлас Мира, Карта Аравия, Darton W. London -1812 [26].

4. Midian - Катрта Азии, Anville Jean Baptiste Bourguignon Paris - 1751 [23].
 5. Midian - Атлас Мира, Карта Аравии. Regobert Bonne, Paris-1785 [24].
 6. Madian - Карта Аравии, Джон Кари, 1804 г. [28]
 7. Madian - Карта Аравии, Персидского залива и Красного моря, с Египтом, Нубии и Абиссинии. Bonne R., Raynal G. T. 1780 [25].
 8. Madian - Карта Турции, Аравии и Персии. Senex J. London- 1721. [31].
 9. Madian - Atlas Map. L'Arabie Petree, Deserte, et Heureuse. Sanson N. Paris - 1652 [30].
 10. Madian - Etats de l'Empire du Grand Seigneur des Turcs. Jaillot, A. H. Paris -1700 [27].
 11. Madiama - Egypt, Arabia Petraea, and Lower Nubia. Johnston A. K. Edinburg - 1910 [29] и другие.
- Таким образом персидский перевод «Корани Кодс», которая переведена на персидском говоре Систана, автор упоминает города которые существовали и существуют в мусульманском Писании IX-X вв. и приводятся согласно их форме в арабском языке. Однако их правописание в древнем и среднеперсидском языков отличается.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ас-Саади А. Толкование Священного Корана «Облегчение от Великодушного и Милостивого»: Смысловой перевод Корана на русский язык с комментариями Абд ар-Рахмана ас-Саади : в 3 т. Т. 1 [Текст]/ А. Ас-Саади. Пер. с араб. Э. Кулиев. – 2 - е изд., испр. – М.: Умма, 2012. – 1152 с. - Т. 2/ М.: Умма, 2012. – 1120 с. - Т. 3/ М.: Умма, 2012. – 1088 с.
 2. Библия. Книги священного писания. Ветхого и Нового завета. Каноническая- В русском переводе с параллельными местами. СПб.: Синодальная типография., 1907. - 901 с.
 3. Владимир О. Н., Иван А. Л. История древнего мира. Восток, Греция, Рим [Текст] / Владимир О. Н., Иван А. Л. и [др.] - АСТ, СЛОВО; Москва; 2010. – С. 35– 36.
 4. Гладкий В. Д. Древний мир. Энциклопедический словарь/ В. Д. Гладкий. В 2 т. Т. 2 [Текст]/ Донецк, МП: «Отечество», 1997. - 480 с.
 5. Границы мира с востока на запад. С усилением док. Манучехра Ситуда. - Тегеран: Типография Тегеранского Университета., 1962. - 255 с.
 6. Иосиф Ф. Иудейские древности. В 2 т. Т. I. Кн. 1-12 [Текст]/ Ф. Иосиф; Оформление СЕ. Власова. — М.: ООО «Издательство АСТ»: «Ладомир», 2002. — 784 с.
 7. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ [Текст]/ З. Мухторов. - Душанбе: Хумо, 2003. - 152 с.
 8. Раваки А. Корани Кодс [Текст]/ А. Раваки. - Тегеран: Институт Культуры имени Шахид Мухаммад Раваки, 1364. - 468с.
 9. Al-Bukhari M. I. The Translation of the Meanings of Sahih Al-Bukhari / M. I. Al-Bukhari. translated by: Muhammad Muhsin Khan. Vol. III. -Riyadh: Darussalam, 1997. - 459 p.
 10. Beekes R. S. P. Etimological Dictionary of Greek / R. S. P. Beekes. with the assistance of Lucien van Beek. Vol. X / I-II. Leiden - Boston. , 2010. - 1809 p.
 11. Bosworth C. E. Historic Cities of the Islamic World / C. E. Bosworth – Leiden - Boston, 2007 - 584p.
 12. Farahvaši B. Farhang Farsi be Pahlavi [The Lexicon of Persian into Pahlavi] / B. Farahvaši. - Tehrān: Entesāārāt-e Dānešgāh Tehrān. -1381. - 572p.
 13. Imam A. M. English Translation of Sahih Muslim / A. M. Imam. Translated by: Nasiruddin al-Khattab (Canada), Edited by: Huda Khattab (Canada), Final review by: Abu Khaliyl (USA). Vol. III. - Riyadh: Darussalam, 2007. - 544 p.
 14. Imam A. M. English Translation of Sahih Muslim / A. M. Imam. Translated by: Nasiruddin al-Khattab (Canada), Edited by: Huda Khattab (Canada), Final review by: Abu Khaliyl (USA). Vol. VII. - Riyadh: Darussalam, 2007. - 544 p.
 15. MacKenzie D. N. Pahlavi dictionary / D. N. MacKenzie. – London: Oxford university press, 1971. – 259p.
 16. Nyberg H. S. A manual of Pahlavi / H. S. Nyberg. Pt. I. Texts, Alphabets, Index, Paradigms, Notes and an introduction Otto Harrassowitz. - Wiesbaden, 1974. - 284 p.
 17. Nyberg H. S. A manual of Pahlavi / H. S. Nyberg. Pt. II. Ideograms, Glossary, Abbreviations, Index, Grammatical Survey, Corrigenda to Part I. Otto Harrassowitz. - Wiesbaden, 1974. - 286 p.
 18. Phillip H. A History of the Arabs / H. Phillip. - London: Macmillan and co., limited st. Martin's street, 1946- 790 p.
 19. Rice M. Egypt's Making. The Origins of Ancient Egypt 5000 - 2000 BC. / M. Rice. - Second Edition. — London / NY: Routledge, 2003. — 312 p.
- Электронный ресурс
20. Академии наук - Атлас Мира. (карта Азии) 1737 г. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://moyakarta.ucoz.ru/index/0-14> (Дата обращения: 17.12.2018).
 21. Аль - Албани «ас-Сильсия ад-да'ифа валь-мауду'а». Хадис № 4607 [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/ErYh46> (Дата обращения: 08.12.2018).
 22. Иоган Кристоф Гоманн. Карта Азии 1730 г. [электронный ресурс]. . – Режим доступа: <https://goo.gl/NrYqSU> (Дата обращения: 17.12.2018).
 23. Anville J. B. V. Atlas Map. Asia. Paris- 1751. [электронный ресурс]. . – Режим доступа: <https://goo.gl/RHXzIT> (Дата обращения: 17.12.2018).
 24. Bonne R. Atlas Map. Arabia. Paris-1785. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/n6O8wn> (Дата обращения: 17.12.2018).
 25. Bonne R., Raynal G. T. Carte De L'Arabie, du Golfe Persique, et de la Mer Rouge, avec L'Egypte, La Nubie et L'Abissinie. Geneva – 1780 [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/fGE6Um> (Дата обращения: 17.12.2018).

26. Darton W. Arabia. Published Jany. 1, 1812, by Wm. Darton Junr., Holborn Hill. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/k24KEA> (Дата обращения: 17.12.2018).
27. Jaillot, Alexis H. Atlas Map. Etats de l'Empire du Grand Seigneur des Turcs. Paris-1700. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/1pKncV> (Дата обращения: 17.12.2018).
28. John C. Atlas Map. Arabia, Egypt, Abyssinia, Red Sea. London-1804 [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/zqzvzCM> (Дата обращения: 17.12.2018).
29. Johnston W., Johnston A. K. Egypt, Arabia Petraea, and Lower Nubia. Keith Johnston's General Atlas. Limited, Edinburgh & London- Nov.1910 [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/QQtfoY> (Дата обращения: 17.12.2018).
30. Sanson N. Atlas Map. L'Arabie Petree, Deserte, et Heureuse. Paris-1652. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/GwBEy0> (Дата обращения: 17.12.2018).
31. Senex J. Карта Турции, Аравии и Персии. London- 1721. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goo.gl/zHJUH> (Дата обращения: 17.12.2018).

АСТИОНИМИЙ В ПЕРСИДСКОМ ПЕРЕВОДЕ «КОРАНИ КОДС»

В статье речь идёт о астионимах в персидском переводе «Корани Кодс», которая написана примерно IX-X вв. автор которого неизвестен. Данный перевод является одним из старых переводов Корана, язык которого по многим показателям отличается от языка фарси дари Маварауннахра и имеет и огромное значение для изучения истории формирования персидского литературного языка. Помимо этого, данное исследование мало изучено и в будущем можно раскрыть значительно новые взгляды по содержанию вопроса, а также может послужить и быть полезной темой, для изучения Ойконимии и в общем языкознания.

Автор настоящей статьи старается на основе данных персидского перевода «Корани Кодс» установить историческую локацию упомянутых в этом переводе городов (Мекка, Медина, Египет, Мадян, Саба), для чего использует также данных других древних источников. На основании анализа особое внимание уделено городу Мадян, так как этот город существовал в географических картах до XIX вв., а также упомянуты в текстах священного писания- Библии и Корана. Данное направление усиливается также рассмотрение географических карт и их историческое положение.

Изучение исследуемого вопроса показывает, что проблема локализации астионимов древних источников до настоящего времени остаётся актуальной.

Ключевые слова: «Корани Кодс», астионим, география и история, город, языкознание, Али Раваки, персидский перевод, перевод Корана.

ASTIONYMIA IN PERSIAN TRANSLATION OF «QUR'ANI KUDES»

The article deals with the Astionyms in the Persian translation of the Qur'ani Kuds, which was written about the IX-X centuries, whose author is unknown. This translation is one of the old translations of the Qur'an, whose language differs in many ways from the language Farsi - Dari of Mavaraunnahr and is of great importance for studying the history of the formation of the Persian literary language.

In addition, this study has been little studied and in the future it is possible to reveal significantly new views on the content of the issue, and it can also be useful for those who study Eiconymy and in general linguistics.

The author of this article tries to establish the historical location of the cities mentioned in this translation (Mecca, Medina, Egypt, Madyan, Saba) on the basis of the Persian translation of the Qur'ani Kuds, for which he also uses data from other ancient sources. Based on the analysis, special attention was paid to the city of Madian, since this city existed in geographical maps until the XIX century, and also mentioned in the texts of the holy scriptures, like the Bible and the Qur'an. This direction is also enhanced by consideration of geographic maps and their historical positions.

The study of the investigated/researched issue/question shows that the problem of the localization of asionyms of ancient sources still remains relevant.

Keywords: «Qur'ani Kuds», astionym, geography and history, city, linguistics, Ali Rawaki, Persian translation, translation of the Qur'an.

Сведения об авторе:

Шерзода Ф. - аспирант кафедры истории языка и типологии Таджикского национального Университета Тел.: (+992) 904634043

About the autor:

Sherzoda F. - Postgraduate student of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University Phone: (+992) 904634043

ПАЖУҲИШИ НАЗМИ ТОЧИКИ СОЛҲОИ БИСТУМ

Худойдодов А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Х. Мирзозода ба тадқиқи назми тоҷик дар солҳои бистум аз солҳои панҷоҳуми садаи бист таваҷҷуҳ намуда, оид ба омӯхта нашудаи ин давраи адабиёти тоҷик мақолаҳои сершуморе [1] иншо кардааст. Андешаву мулоҳизаҳои Х. Мирзозода дар бораи масъалаҳои ғоявӣ ва эстетикӣ назми тоҷик дар солҳои бистум дар рисолаи доктории эшон бо номи «Масъалаҳои асосии инқишофи ғоявӣ-эстетикӣ назми тоҷик дар солҳои бистум» [2] ҷамъбасти худро пайдо кардааст.

Муаллиф аҳамияти омӯзиши адабиёти солҳои бистумро, ки мавриди омӯзиши ҷиддӣ қарор нагирифтааст, сарҳан таъкид мекунад, ки агар ба паҷуҳишҳои адабиётшиносии тоҷики садаи ХХ назар афканем, мақола, рисола ва асаре иншо нашудааст, ки масъалаҳои асосии назми солҳои бистумро ҳамчун проблема муҳокима намуда, хулосаи умумӣ бароварда бошад. Аз ин рӯ, Х. Мирзозода назми солҳои бистумро, ки инъикоси бадеии ҳаёти халқи тоҷик ва олами рӯҳии он мебошад, ба таври мушаххас дар партави адабиётшиносии муқоисавӣ баррасӣ намуда, нуқсонҳои якҷарафаи инъикос намудани ҳаракати адабии ин солҳо ва дар бораи бисёре аз намояндагони назми солҳои бистум хомӯш мондани адабиётшиносии солҳои 40-60-умро, ки бештар ба чанд намояндаи маъруф эътибор дода, муҳити адабро аз мадди назар дур мебошад, ислоҳ намуда, мавқеи ҳар шоири ин даврро аз рӯи вазифа ва мавзӯҳои замон муайян кардааст. Инчунин муаллиф мақолаву рисолаҳои марбут ба мавзӯро таҳлилу баррасӣ намуда, дар бораи ҳусну кубхи онҳо андешаҳои судманд баён кардааст. Масалан, ӯ мақолаи Раҳим Ҳошим «Инқилобӣ тоҷик адабиёти» -ро [3] дар таҳқиқи адабиёти солҳои инқилоб ва бистум аз мақолаҳои пролемавии аввалин тавсиф намуда, нашри мақолаи мазкурро дар он солҳо муваффақияти калон ва қадами аввалин дар адабиётшиносии тоҷик баҳогузори намудааст. Вале, ба мақолаи мазкур аз нигоҳи адабиётшиносии охири солҳои шастум баҳо дода, аз ҷиҳати савияи назариявӣ паст будан ва аз умумигӯӣ иборат будани он, ҳамчунин ба масъалаҳои умумӣ ва хусусии адабиёти ин давр эътибори кофӣ надодани муаллифро таъкид намудааст. Х. Мирзозода Р. Ҳошимро барои ба шӯҳрат ва дараҷаи баланди ғоявии шеърҳои Лоҳутӣ мафтун шуда, аз ҳамин мавқеъ ба шоирони боистеъдоди тоҷик баҳо дода, онҳоро муқаллидони Лоҳутӣ шуморидааст, танқид мекунад. Ҳамчунин муаллиф баъд аз мақолаи мазкур муддати дуру дароз иншо нашудани мақолаҳои проблемавӣ ба адабиёти давраи мазкур бахшидашударо зикр намуда, чунин вазъиятро аз ҷавон будани мутахассисони адабиётшиносии тоҷик, нав ба воя расида истодани онҳо маънидод мекунад.

Х. Мирзозода ба нашри русии «Очерк истории таджикской советской литературы» [4], ки тарҷумаи русии аз нав коркардшуда ва такмилёфтаи «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» [5] мебошад, баҳои арзанда дода, баргараф шудани нуқсонҳои зиёди нашри тоҷикиро қайд мекунад. Ҳамчунин дар нашри мазкур дар баҳодиҳӣ ба эҷодиёти солҳои бистуми С. Айнӣ аз таҳлили якҷарафа пардоздиҳӣ ва идеализатсия як андоза озод шуда, дар баробари комёбиҳои ӯ нуқсонҳо ва калавишҳои ғоявии вай, ки дар эҷодиёти адабии ин давраинаи ӯ мавҷуд буданд, нишон медиҳад. Муҳаққиқ дар иртибот ба масъалаи мазкур ишора кардааст, ки «ин мулоҳиза ва муҳокимаи дуруст, ки дар баробари комёбиҳои эҷодӣ қисме аз нуқсонҳои ғоявии С. Айнӣ акс кунонидаанд, бори аввал ва бо ҷуръат дар кори тадқиқотии А. Маниёзов «Публицистика ва назми устод С. Айнӣ» [6] нишон дода шудаанд» [2, с. 9].

Муҳаққиқ дар баробари ин ба нақши як зумра симоҳои адабии солҳои бистум, ки нақши пешбарандагӣ доштанд ва минбаъд чун намояндаи назми ин давр муваффақиятҳои ҷашмирас ба даст овардаанд, таваҷҷуҳ намуда, ишора ба он дорад, ки адибоне, ки солҳои бистум майдони адабӣ бо қадамҳои устувор ворид гардидаанд, дар солҳои сиёҳи мавқеи намоёне пайдо карда истода буданд, ё дар ҷавони ба марги ногаҳонӣ гирифта шуданд (масалан П. Сулаймонӣ, Ноил Шерзода) ва ё дар соли 1937 ғайриқонунӣ таъбид гардида, кори эҷодиро қатъ кардаанд (чунончи Б. Азизӣ, А. Ҳамдӣ ва ғайра). Аммо «фаромӯш набояд кард, ки ҷараёни адабӣ, - навиштааст Х. Мирзозода, - мисли ҳаёти халқ ва инъикоси бадеии он дар шуур, ҷараёни зинда буда, дар як давраи муайяни таърихӣ мумкин аст, ки ғайр аз симоҳои марказӣ намояндагоне ҳам бошанд, ки дар он муҳити адабӣ дар аввалҳо дорои хизмати шоёни таҳсине буда, вале дар ҷараёни тараққи зиндагӣ ва ҳаёти адабӣ торафт аз он ақибмонда, тадриҷан аз муҳити адабӣ берун баромада бошад» [2, с. 9]. Ҳамчунин муҳаққиқ дар ин раванд ҳодисаи баръакси онро низ мушоҳида намудааст, ки аввали солҳои бистум ашхосе низ буданд, ки аз ҳаёт ва ҷараёни адабӣ ақиб монда буданд, вале онҳо тадриҷан ба он муҳит фаъолтар дохил шуда, истеъдоди адабии худро сайқал додаанд. Масалан П. Сулаймонӣ, А. Ҳамдӣ, Б. Азизӣ, М. Сарвар ва дигарон ба ин мисол шуда метавонанд. Чунин ҳодисаҳое низ мавҷуд аст, ки гурӯҳи калони

шоироне ҳам буданд, ки бо чанд шеъри замонавии худ ба чараёни адабиёт дохил шуда, баъд аз майдон баромаданд.

Х. Мирзозода назми солҳои револотсия ва бистумро ба ду марҳала чудо намуда, солҳои 1922-1924 –ро аз сабаби набудани матбуоти тоҷик бо айби пантуркистон ва миллатчиёни буржуазӣ ҷойи қанда ва холии адабиёти тоҷик маънидод кардааст.

Дар пояи аввали он (1917-1921) назми тоҷик, ки бештар дар шаҳрҳои инқилобии онрӯза Самарқанд ва Тошканд эҷод гардидааст, дар он як зумра шоирони тоҷик, аз қабилҳои С. Айни, Ф. Роҷӣ, Т. Зехнӣ, Ш. Ҳилмӣ, А. Фитрат, А. Мунзим, А. Ҳамдӣ, А. Соҷӣ, Аккос, Навбахор Мирзобаротзода ва аз шоирони форсизабони озарбойҷонӣ Мирзоого Ализода иштирок доштаанд. Муҳаққиқ доир ба чараёни зиндаи адабии ин солҳо андеша баён намуда, таъкид бар он дорад, ки муҳити адабиёти инкор накарда, муайян намоем, ки дар ин чараёни умумихалқӣ, кӣ минбаъд метавонад адабиётро пеш барад. Ва баъд аз баррасиҳои зиёд ба хулосае расидааст, ки ин шараф дар назми солҳои револотсия ва насри солҳои бистум ба устод С. Айни ва устод Абулқосим Лоҳутӣ мансуб аст. Ҳамчунин бамаврид зикр мекунад, ки чунин мақоми баланд ҳеҷ гоҳ чунин маъно надорад, ки адабиёти солҳои револотсия ва бистумро як ё ду кас эҷод кардааст ва илова бар ин, онҳо ҷиҳатҳои сусти ғоявӣ ва бадеӣ надоранд. «Рӯпӯш қардани нуқсонҳои эҷодӣ,- навиштааст муҳаққиқ,- сабаби ба таври сунӣ аз ҳаҷ зиёд боло бардошта шудани тарафҳои мусбат мегардад, ки дар натиҷа эҷодиёти шоир яктарафа маънидод мешавад» [2, с. 21].

Х. Мирзозода оид ба назми солҳои инқилоб ва солҳои бистум андешаву мулоҳиза баён намуда, ба мавқеи эҷодкунандагони намоёндагони аср, нақши онҳо дар адабиёт баҳогузорӣ мекунад ва «адабиётро ҳамчун як воҳиди бутун гирифта истода, дар байни намоёндагонаш, ки ролҳои гуногун бозиданд, фарқ гузоштан, ҳиссаи ҳар қадомро нишон додан, хизмати якero ба дигаре нахӯрондан ё аз ҳисоби чанде якero боло бардоштан аз адолати олами адабӣ ва эҷодӣ дур аст» [2, с. 21]. Муаллиф аз ҳамин мавқеъ ба нақши С. Айни баҳои ҳаққонӣ дода, ӯро сарвари нозимон ва публисистони айёми инқилоби октябр медонад ва таъкид мекунад, ки назми инқилобии тоҷик аз шеъри ӯ оғоз меёбад. Инчунин таъкид мекунад, ки ин даъво чунин маъно надорад, ки вай нуқсонҳои ғоявӣ ва эҷодӣ надорад ё ки моҳияти октябрро аз рӯзи аввал ва зуд шинохта тавонистааст. Вай ҳам мисли дигарон чанде ба ин воқеаҳо бо назари ҳайрат нигоҳ мекард, зеро барои шоири собиқ ҷадид-маорифпарвар, ки аз ғояҳои инқилоби иҷтимоӣ дур буд, фурсате лозим шуд, ки онро шиносад ва ба ғояҳои он сарфаҳм равад. Худро «шоғирди ҷилсолаи инқилоб» номидани ӯ ҳамин маъниро ифода менамояд. Ин аст, ки муҳаққиқ ба қабул ва фаҳмидани инқилоб тадриҷан гузаштани С. Айниро тарафдорӣ намудааст ва барои исботи мулоҳизаҳои ҳеш шеъри аввалини баъди инқилоб навиштаи ӯ «Ба муносибати ҳичрат ба Самарқанд»-ро бо вучуди бар зидди аморати Бухоро иншо кардааст, вале барои ислоҳи замон ва ояндаи инқилоб не, балки ба пайғамбари дини ислом ва тараққиёти феодалии Шарқ муроҷиат намудааст, ки фикри ирриҷой мебошад» [2, с.22]. Ҳамчунин муҳаққиқ дар марсияи ба бародараш бахшидаи С. Айни, аморати Бухоро ва уламои замонасози дину шариатро барои рафтори ғайриинсонияшон, ки хилофи «мӯъмин бародари мӯъмин» аст, саҳт маҳкум намуда, барои барҳам додани онҳо ба инқилоб не, ба «қодири тавоно», яъне Худо муроҷиат карда, аз ӯ умеди ёрӣ қарданаширо зикр менамояд. Ҳамчунин Х. Мирзозода якхелаву яқсон намондани ҷаҳону шуури Айниро, ки бо таъсири матбуоти нав, «машғали раҳшони» шуури нави инқилобӣ «ба тасаввури нисбатан кӯҳна ва акнун ақибмондаи маорифпарваронаи шоири дирӯзакак ҷадиди ҳоло аз он раҳой наёфта раҳна қард ва тадриҷан ҷойи ҳаёлҳои романтики маорифпарваронаро ақидаҳои инқилобии озодихоҳӣ пур қардан гирифтанд» [2, с. 23]. Муҳаққиқ дар ин ҷо ба муаллифони мақолаи «Таърихи адабиётро объективона омӯзем» [7] ба баҳс даромада, тибқи андешаҳои боло гуфтаҳои онҳоро дар бораи он, ки «Айни аз он зиёиёни тоҷик аст, ки аз рӯзҳои аввал устуворона ба лагери инқилоб гузашт... моҳияти онро фаҳмиданаширо бо асарҳои манзуми... аз ҷиҳати ғоявӣ пухтаи худ исбот қард» рад менамояд ва барои исбот асноду хулосаҳои худро пешниҳод кардааст. Ҳамчунин Х. Мирзозода андешаҳои ин муаллифони дар бораи «Марши хуррият» рад намуда навиштааст, ки «Баъзе рафиқон барои он ки ба таври сунӣ муддати дар бораи инқилоб фикр рондани С. Айниро ақибтар баранд, «баҳс» меронанд, ки соли эҷоди ин шеър («Марши хуррият» -А.Х.) 1919 не, 1918 аст [7, с. 146-158]. Фактҳо нишон медиҳанд, ки даъво хатост, зеро аввало ўзбекиаш (манзур шеъри мазкур-А.Х.), ки аз тоҷикиаш пештар навишта шудааст, «Октябри 1919» аст (ниг. Туркча инқилобӣ шеърлар мажмуаси, саҳ. 7-8), дигар ин ки дар журнали «Шӯълаи Инқилоб» (ХП-1919), дар маҷмӯаи ашъори инқилобӣ (1923, саҳ. 6) декабри 1919 ва дар «Намунаи адабиёти тоҷик» (1925, с. 574-576) 7.ХП. 1919 қайд шудааст. Агар соли эҷоди ин шеър 1918 мешуд, С. Айни онро дар се-ҷор ҷой 1919 қайд намекард. Ҳамин гуна марширо шоири пролетарии рус Демьян Бедный соли 1918 навиштааст. Гумон намеравад, ки С. Айни «Марши хуррият»-ро баробари Д. Бедный навишта бошад. «Марсельза»-ро ба забони қазоқӣ Сакин Сайфулин (1894-1930) моҳи августи соли 1919 навиштааст... Пас, тасдиқ қардан мумкин аст, ки «Марши хуррият»-и С. Айни пештар аз охири соли 1919 навишта шудааст» [2, с. 23]. Х. Мирзозода дар масъалаи мазкур, қазияи И. Брагинский [8, с.31] аз рӯзҳои аввали барқароршавии

хокимияти шӯро С. Айни ба масъалаҳои умумии сиёсӣ бо вучуди воқиф будан, дар роҳи инқилоб ҳеҷ калавише надоштаро, ки минбаъд дар айнишиносӣ инқишоф ёфтааст ва ҳамчунин тезиси коллективи муаллифноро дар бораи он, ки С. Айни хатоҳои чадиҳои худро пеш аз октябр фаҳмида буд, ба таври қотеъ рад мекунад, зеро «амалиёти чадидон (аз ҷумла С.Айни. – А.Х.) , ки дар шароити феодалии Осиёи Миёна рафти таърих аст, таърих бошад, ҳаго намекунад, дуруст буд, бинобар ин, аз ин равиш баргаштани ӯ (С. Айни-А.Х) аввало рӯй надодааст, дигар ин ки баргаштани вай мумкин набуд» [2, с. 23].

Х. Мирзозода пояи дуоми назми муосири тоҷикро аз соли 1924, аз ташкилёбии РАСС Тоҷикистон ва матбуоти тоҷик, аз шеърҳои «То ба кай» ва «Овози тоҷик»-и С. Айни, ҳамчунин аз шеърҳои З. Чавҳарӣ ва Т. Зехнӣ оғоз ёфтаниро сарехан таъкид мекунад. Муҳаққиқ яке аз хусусиятҳои адабии ин давр, яъне серсоҳа будани фаъолияти адибони ин давр: шоир, носир, драматург, олимро маҳсус қайд карда, онро аз талаботи замон, кам будани мутахассисон, доираи танги инқишофи соҳаҳо маънидор кардааст. Дар ин ҷо муаллиф оид ба фаъолияти шоирӣ ва мавқеи мақоми Абулқосим Лоҳутӣ дар адабиёти ин давраина арҷгузорӣ намуда, навиштааст, ки дар солҳои 1925-1929 эҷод шудани микдори хеле зиёди ғазалҳои иҷтимоӣ, ишқӣ ва манзумаҳои ӯ, ки аз ҷиҳати ғоя ва санъати шеърӣ хеле баланд мебошанд, мавқеи сарварии вайро устувор ва қатъӣ гардондааст. Аз ҳамин мавқеъ ба роҳи эҷодии Пайрав Сулаймонӣ низ баҳо дода, мисли дигар ҳамкаламони худ аз ҷамъияти кӯҳна ба ҳаёти нав омадани ӯро мураккаб ва душвор медонад ва ҳамчунин қайд мекунад, ки «вай аз шоири мистика солҳои 1916-20, лирики шеърҳои ишқӣ аз ҳаёт дури солҳои 1921-24 ва НЭП-мании солҳои 1924-25 ва соли 1926 ба мавқеи шоири советӣ омад ва баъд аз ин он мавқеъро мазмунан торафт мустақкам намуд» [2]. Дар поварақи саҳифаи мазкур дар бораи шеъри «Ба муносибати инқилоби Бухоро», ки дар адабиёти илмӣ санаи тавлиди онро соли 1920 қайд кардаанд, эзоҳе ишқӣ намуда, шарҳ медиҳад, ки «Мо мавқеи шеъри «Ба муносибати инқилоби Бухоро»-ро бо чанд сабаб қайд накардем, зеро дар соли 1920 навишта шудани он шубҳанок аст: а) Агар ин шеър ҳамон сол навишта мешуд, дар матбуоти даврагии соли 1920 дарҷ меёфт, чунон ки шеъри «Ба муносибати инқилоби Бухоро»-и Аҳвадӣ ҳуди ҳамон сол дар «Шӯълаи Инқилоб» чоп шудааст; б) Агар ин шеър ҳамон солҳо (1920-1924) мавҷуд набуд аз соли 1924 сар карда дар матбуоти советии тоҷик дарҷ меёфт ва шоир ба илтимоси С. Айни барои «Намунаи адабиёти тоҷик» онро фиристода, шеърҳои ишқӣ ва маъносонаи НЭП-мании худро равона намекард. Тасодуфӣ нест, ки С. Айни намунаи шеърҳои инқилобии Пайравро аз рӯи ваъдаи шоир дар қисми Ш овардани буд, вале онро наовардааст, зеро ҳудаш набудааст; в) шеъри мазкур дар маҷмӯаи аввалини ӯ «Шукуфаи адабиёт» (1931) низ дарҷ наёфтааст. Мо онро танҳо дар маҷмӯаи соли 1934 мебинем. Агар чунин шеър дар солҳои бистум вучуд меошт, барои то ин дам пинҳон доштани он ҳолате набуд. Пас, маълум мешавад, ки баъдҳо (солҳои 30-ум) эҷод гардида, санааш 1920 гузошта шудааст» [2, с.32]. Муҳаққиқ ба таври иҷмолӣ бошад ҳам доир ба эҷодиёти С. Аҷзӣ, А. Фитрат, Сарвар, Т. Зехнӣ андеша баён намуда, мавқеи ва ҳиссаи онҳоро дар назми солҳои бистум ба таври мусбат арзёбӣ мекунад. Муҳаққиқ мавқеи жанри ҳаҷвро дар солҳои бистум, ки дар эҷодиёти С. Сиддиқӣ, А. Суҳайлӣ, Б. Азизӣ, М. Мӯинзода, Н. Шерзода, С. Ализода, Ҳоҷӣ Мӯин нақши муайяне дошта, ҳар яке бо вучуди баъзе умумиятҳо, дорои роҳи хусусиятҳои эҷодӣ будани онҳоро зикр мекунад. Аз рӯи пажӯҳиш ва хулосаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки Ноил Шерзода, А. Суҳайлӣ, М. Аминзода дар соҳаи назми ғайриҳаҷвӣ ҳам қувваозмӣ кардаанд.

Хулоса, Х. Мирзозода назми солҳои бистумро чун қараёни зинда ва хеле мураккаби адабиёти муосири тоҷик, ки бо тамоми паҳлӯҳояш ҳамчун давраи ташаккули назми нави миллии тоҷик маҳсуб меёбад, ба доираи андешаву пажӯҳиши хеш қашада, ба он доварӣ ва баҳогузорӣ намудааст.

АДАБИЁТ

1. Адабиёти советии тоҷик дар солҳои 1917-1929.- Дар кит. Ученые записки Сталинабадского женского педагогического института. Т. 1, 1957, сах. 161-206; Адабиёти советии тоҷик дар солҳои революцияи Октябр.- Шарқи Сурх, 1957, №11, сах.72-84; Адабиёти советии тоҷик дар солҳои 1917-1929- пояи аввалини адабиёти реализми социалистии тоҷик.- Руз. Маориф ва маданият, 1959, 13 октябр; С. Айни- аввалин адабиётшиноси советии тоҷик.- Ахбороти шӯъбаи фанҳои ҷамъиятии АИ РСС Тоҷикистон, 1960, №3 (21), сах. 21-36; Адабиёти ибтидои асри XX. Дар кит. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик.- Душанбе:Нашириёти давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1962, сах. 112-120; Муносибати партияи коммунистӣ ба адабиёт ва тарбияи кадрҳои адаб.- Маҷ. Садои Шарқ, 1965, №7, сах. 139-150; Масъалаҳои асосии инқишофи назми советии тоҷик дар солҳои 1917-1929. Дар кит. Маҷмӯаи илмӣ Институти давлатии педагогии ш. Душанбе.- Душанбе, 1966, сах. 3-64; Адабиёти советии тоҷик дар солҳои 1917-29. Дар кит: Адабиёти советии тоҷик, барои синфи 10. Душанбе, 1967. ва ғайра
2. Х. Мирзозода. Масъалаҳои асосии инқишофи ғоявӣ-эстетикӣ назми тоҷик дар солҳои бистум. Рисола барои дарёфти унвони доктори фанҳои филология. – Душанбе, 1968; Основные вопросы идейно-эстетического развития таджикской советской поэзии двадцатых годов. Автореферат диссертации, представленной на соискание ученой степени доктора филологических наук.- Душанбе, 1968.- С. 143.
3. Ҳошим Раҳим. Инқилобий тоҷик адабиёти / Маориф ва ўқутгучи, 1928, №1.- С. 44-49

4. Очерк истории таджикской советской литературы.- М., 1961
- а. 5.Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик. Қисми I. Сталинобод, 1956.
5. Маниёзов А. Публицистика ва назми устод Айни (1918-1921).- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958- с.63-64
6. Турсунода М, Раҷабов З, Раҳимзода Б, Раҳим Ҳошим. Таърихи адабиётро объективона омӯзем // Садои Шарк, 1965, №10- с.146-158.
7. 8.Брагинский И.С. Садриддин Айни.-Сталинабад: Таджикгосиздат, 1948.- с.38

ИССЛЕДОВАНИЕ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ ДВАЦАТЫХ ГОДОВ

Статья посвящена исследованию таджикской поэзии двадцатых годов XX века со стороны литературоведа Х.Мирзозода.Таджикская поэзия 20-х годов заложила основы дальнейшего развития таджикской литературы. За этот период таджикская поэзия совершила качественный переход из одного состояния в другое, т.е. от литературы периода феодализма и буржуазного просветительства к литературе советского периода. Автор данной статьи в этом аспекте анализирует роль и место Х.Мирзозода в исследовании вопроса идейно-эстетического развития таджикской советской поэзии двадцатых годов XX века.

Ключевые слова: *литературовед, развитие, жанр, просветительства, период, поэзия, аспект, основа, состояния.*

THE RESEARCH OF TAJIK POETRY OF THE 20TH YEARS

This article is dedicated to the research of Tajik poetry of the 20th years of the twentieth century by literary critic Kh. Mirzozoda. Tajik poetry of the 20s laid the foundation for the future development of Tajik literature. During this period, Tajik poetry made a qualitative transition from one state to another, i.e. from the literature of the period of feudalism and bourgeois enlightenment to the literature of Soviet period. An author of this article in this aspect analyzes the role and place of Kh. Mirzozoda in the research of ideological and aesthetic development of Tajik Soviet poetry of the 20 years of twentieth century.

Keywords: *literary critic, development, genre, enlightenment, period, poetry, aspect, foundation, state.*

Сведения об авторе:

Худойдодов Аъзам Овлододович – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел.: (+992) 919328220. E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

About the author:

Khudoidodov Azam Ovlododovich – Doctor of Philological Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 919328220. E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

ШУКУҶИ ОСМОН ВА ЧИЛВАҶОИ ОҶТОБ ДАР ШЕЪРИ ҲОҚОНИ ШАРВОНӢ

Шарифов Б.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳоқонӣ аз зумраи он суҳанваронест, ки дар арсаи шеърӯ шоирӣ ихтирооти зиёде аз худ боқӣ мондааст. Ҳамаи таркибот ва воситаҳои тасвирӣ дар шеъри Ҳоқонӣ то ӯ собиқа надоштаанд ва баъди ӯ мавриди истифодаи суҳанварони зиёде қарор гирифтаанд. Зехни пӯё ва халлоқи Ҳоқонӣ ҳеч гоҳ дар чорҷубҳои фикрӣ ва ҳунарии гузаштагон гирифтадор наёмадааст, дар тасвир тақлид намекунад. Ӯ барои ифода қардани як мазмун таъбирҳои зиёде меоварад. Ҳамаи маводи тасвирашро аз муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангии табиӣ зиндагӣ фароҳам оварда, бо зехни огоҳи худ ба онҳо чун медахад. Аз ҳамин ҷост, ки тасвирҳои ӯ саршори рангҳо ва дар ҳаракату ҷунбишанд. Ин паҳлуи эҷодӣташро шоир аз сари ифтихор ҷое зикр кардааст:

*Суварнигори ҳадисам, вале ҳар он сурат,
Ки чон дар ӯ натавонам намуд, нангорам. [6, с.288]*

Тасвир дар шеъри асримиёнагии форсу тоҷик чандин марҳилаҳоро паси сар кардааст. Дар шеъри сабки хуросонӣ тасвирҳо бештар ҳиссианд, яъне шоирон дар тасвир аз ташбеҳҳои ҳисӣ ба ҳисӣ суратҳои айни месозанд. Ин навъ тасвирҳо аз соддатарин суварӣ ҳаёл сарчашма мегиранд ва аз сатҳи ашё фаротар намераванд. Ба қавли Маҳмуди Футӯҳӣ дар қарни шашум таҷрибаҳои шеърӣ ҳаёлитар мешавад, дар марҳилаи дигар тахайюли шеъри форсӣ бо вуруд бар асари истиора, чеҳраи интизоитаре пайдо мекунад, сохтори тасвир ҳаёлитар ва печидатар мешавад ва то ҳаде аз сатҳи нозилии идроқи ҳисӣ фаротар меравад. Дар шеъри Камолиддин Исмоили Исфохонӣ, Ҳоқонӣ ва Низомӣ намунаҳои аълои тасовири нозук ва борики истиорӣ падида мешавад.» [11, с.4]

Дар мавриди қудрати тахайюли Ҳоқонӣ дар ҷодаи шеър ҳамаи он суҳаншиносоне, ки перомунуи ашъораш изҳори назар кардаанд, бо таъзиму тақрим нигаристаанд.

Бадеъуззамони Фурузофар менависад, ки «Чанбаи васфӣ дар ашъори Хоқонӣ ба вижа васфи субҳ ва сабӯхикашон ва базми бодагусорон ва сифати базмҳои зимистонӣ ва асбоби он ва олоти тараб ва тавсифи баҳор ва хазон саҳт қавӣ ва дилрабост ва ӯ дар ин ҷиҳат саромади суҳансароёни аҳди хеш аст ва диққати фикри вай аз ҳамин қисмат ба хубӣ равшан мегардад, зеро бар хилофи бисёр шеърғӯён дар ҳар ҷиз ва ҳар манзарае бо ниҳояти диққат ва борикбинӣ маҳсус назар меафканад ва ҷузъиёти онро, ҷунонки расми нигоргарон ва нақшпардозони ҷирадаст аст, ҷунон ҷилва медиҳад, ки пиндорӣ наққоши Ҷин аст ва агар ибороти вай дар мақоми васф ба ҷиҳати вузӯҳ ҳамдӯши андешаи ӯ мерафт ҷо дошт, ки ӯро дар ин тариқа аз аксари мутақаддимон бартар шуморанд.[4, с. 615]

Ба ақидаи Алии Даштӣ «ӯ ҳам дар таркибот, ҳам дар таъбирот ва ҳам дар ташбеҳот ибдоъ мекунад. Ҷуз Ҷалолиддини Муҳаммади Мавлавӣ шоири дигаре ин қадар таркиботу таъбироти ибтикорӣ надорад ва ҷуз Соиб дигаре ин қадар мазмун наёфаридааст.» [3, с. 43]

Аҳмад Амин дар китоби «Нақди адабӣ» асари адабиро муташаккил аз ҷаҳор унсур: отифа, маънӣ, услуб ва ҳаёл медонад, ки дар жанрҳои гуногуни адабӣ яке аз ин ҷаҳор унсур мумкин аст шиддат ва сӯстӣ дошта бошад. Дар шеър саҳми отафа ва ҳаёлро бештар аз унсурҳои дигар медонад. Муҳаққиқи дигар менависад, ки «Шеъри Хоқонӣ лабрез аз маъонику тахайюлотӣ олий ва авотифи инсонӣ ва услуби хосси ӯст... Ҷалабаи улӯвви маониро дар ашъори ҳақамӣ ва зӯҳду панд дарҳоҳем ёфт (монанди қасоид) ва бо ниҳоҳе ба тасовири гуногун, ки аз субҳ сохтааст ва ё истиороту ташбеҳоту ташхисҳое, ки дар мавриди хуршед овардааст, ба мартабаи волои тахайюлотӣ хунарии ӯ пай хоҳем бурд. Ва ашъори марсияи ӯ дар сӯги амуяш Кофиуддин Умар ва фарзандаш Рашидро лабрез аз авотифи инсонӣ ва эҳсосоти пуришӯр меёбем ва дар услуби хосси ӯ ҳамин бас, ки ҳеҷ кас дар худ ёрои назирагӯӣ ва пайравӣ аз ӯро наёфтааст ва ӯро шеваи хоссу тозааст ва дигарон шеваи бостонро баргузида буданд.» [12, с. 45]

Хоқонӣ барои ташбеҳу истиороти худ маводи тасвириро аз унсурҳои ашъоии гуногун, ба монанди инсон ва аъзои баданаш, асбобу ашъеи манзил, машғулияҳо, хӯроқиҳо, ҷонварон, парандагон, ҳазандагон ва ҳашарот, гулу гиёҳ, меваҳо, унсурҳои табиат, истилоҳоти нарду шатранҷу мусиқӣ, аз илмҳои замона ба монанди нучуму тиб, фалсафа, асотиру мардуми олам ва ғайра, умури мазҳабӣ, маънавий ва тасаввуф, рангҳои суратҳои бӯйҳо мегирад.

Яке аз барҷастатарин ҷазилати хунарии Хоқонӣ тасвири субҳ ва манзараи баромадани офтоб мебошад. Бо ҳамин ҷазилат ӯро «шоири субҳ» ҳам номидаанд. Табиат бо тамоми зебоиҳояш дар шеъри ӯ ба шевае ҷилвагар мешавад, ки дар шеъри дигар суҳанварон дида намешавад. Дар ин падида табиат зебои ватани шоир низ муассир аст. Тавре А.Зарринқуб менависад: «Тулуъи офтоб дар сарзамини Қарқоз, ки Лермонотов- шоири русӣ низ онро ба зебоӣ васф кардааст, дар шеъри вай ранги рӯҳонӣ дорад.» [2, с. 192]

Қудрати тахайюл ва таркиби Хоқонӣ гоҳ ҷунон авҷ мегирад, ки барои як вожа таркиботи бадеӣ фаровоне меафзояд. Ҷунонки барои офтоб наздик ба дусад таркиби бадеӣ офаридааст. Маърифати каломии Хоқонӣ дар тасвири тахайюлоташ кори саҳл нест. Муҳаққиқи маъруфи осори Хоқонӣ Мирҷалолиддини Қаззозӣ зебоишиносӣ шеъри шоирро ҷунин тавзеҳ медиҳад: «Хоқонӣ низ ҷунон суҳантирози хунарварз аз тарфандҳо ва пирояҳои шеърӣ баҳраи бисёр мебарад. Кам меафтад, ки байтҳои аз ӯ ба яке аз хунарҳо ораста набошад. Дерёбии суҳани ӯ гузашта аз шигифтӣ ва шигарфии пиндорҳои аз хунарварзӣ ва бароростагии он низ моя мегирад. Андешаҳои шоирона дар пуштаи ситабри нигорайн печида ва нухуфта меонад, бад-он сон, ки ба осонӣ наметавон ин пӯстаро баршикофт ва ба мағзи маънӣ роҳ ҷуст. Сурудаҳои ӯ ба дилоромии ораста ва кашхиром меонад, ки дурахшишу шукӯҳи зеварҳо бар пайкари вай онҷунин дидагонро ба хирагӣ дучор меоварад, ки зебоии ростин ва сириштинашро фуру мегӯшад ва нухуфта медорад.» [9, с. 222]

Дар воқеъ, саҳнаи осмону манзараҳои афлок, ҷилваҳои шабу ҳилоли моҳ, тулуъи офтобу фалаку шафақ бошукӯҳтару ҳаёлангестару зеботар он чи Хоқонӣ тасвир кардааст, дар ашъори дигар суҳанварон ба назар намерасад. Ба ақидаи М.Маъданкан «Шояд аз ин ҳайс девони Хоқонӣ на танҳо дар миёни осори адабии Эрон, балки дар адабиёти ҷаҳон камназир бошад.» [8, с. 94]

Шукӯҳи осмону ҷилваҳои рангину ваҳмангези аҳтарону дигар суратҳои фалақӣ дар девони Хоқонӣ на танҳо аз ҳадди баёни соддаи иттилооти нучумӣ, балки аз марзи ташбеҳоту истиороти латифу шоирона фаротар меавад. «Шоир бо истифода аз аносирӣ асотирӣ ва афсонаӣ, баҳрагирӣ аз тамоми зарфияти маонӣ ҳақиқӣ ва маҷозӣ истилоҳоти нучумӣ ва бо истимдод аз аъёди номуҷтаҳиди тахайюл, саҳнаҳои шигифт меофаринад, ки бо шукӯҳ ва зебоии асотири Юнон ва Рум ва дастҳои худоёни Олимп қобили муқоиса аст.» [8, с. 94]

Агар ба қасидаҳои маҷзии шоир, ки баъзан то 150 байт мебошанд, назар андозем, ҳадафи асосӣ шоир маҷҳи мамдӯҳ нест, балки мамдӯҳ як баҳона аст то битавонад дар майдони фароҳи суҳан таъъозмоӣ намояд, хунарашро ба ҷилва дарорад ва барои ин амал лозим мешавад як маъноӣ воҳидро дар суратҳои муҳталиф инъикос созад. Таҷдиди ҷандқаратаи матлаъи қасидаҳои ҳам ба ҳамин хотир сурат мегиранд. Масалан, қасидаи маъруфи ӯ, ки радифи «барафканад» дорад, дар маҷҳи

Нусратуддин Абулмузаффар Исфахбад Лиёлавошир подшоҳи Мозандарон суруда шудааст ва барои ин қасида шоир ҳазор динор зари сурх ёфтааст ва бо матлаъи оғоз мешавад:

*Рухсори субҳ парда ба амдо барафканад,
Рози дили замона ба сахро барафканад. [6, с. 133]*

Қасида аз ду матлаъ иборат аст ва дар матлаъи аввал дамидани субҳ, баромадани хуршед бо шеваи латифу муассир баён шудааст:

*Мастони субҳ чехра мутарро ба май кунанд,
К-ин тир тайласони мутарро барафканад.
Чунбид шеби микраъи субҳдам кунун
Тарсам, ки нукрахинг ба боло барафканад.
Дар деҳ рикоби май, ки шӯоши инонзанон
Бар хинги субҳ бурқабӣ рағно барафканад.
Азбаски чуръа бар тани афсурдаи замин
Он оташин давоҷ саропо барафканад.
Гардад замин зи чуръа чунон маст, к-аз дарун
Ҳар ганҷи зар, ки доит ба амдо барафканад.
Гардун яҳудиёна ба китфи кабудӣ хеи,
Он зардпора бин, ки чи пайдо барафканад.
Чун барқашид қувораи дебо зи чайби субҳ
Сеҳро, ки бар қувораи дебо барафканад.
Ҳар субҳдам, ки барчинад он муҳраҳо фалак
Бар руқъа каъбатин ҳама якто барафканад.
Аз Далъи Юсуфӣ биҷаҳид офтобу чашим
Бар Ҳутӣ Юнусӣ ба тамошо барафканад.
Аввал касе, ки хок шавад чуръаро манам
Чун дастӣ субҳ чуръаи сахбо барафканад.
Султони яксавораи гардун ба ҷанги дай
Бар чарма танг бандадӯ ҳарро барафканад.
Чашима ба моҳӣ ояду чун пушти моҳиён
Зевар ба рӯи маркази габро барафканад.
Он оташин солиб дар он хонаи Масеҳ
Бар хоки мурда бодӣ масеҳо барафканад.
Он матбахши бог ниҳад чашим бар бара
Ҳамчун бара, ки чашим ба маръо барафканад. [6, с. 133-136]*

Дар мунтахаби абёти мазкури қасида барои офтоб шоир сездар истиора сохтааст, ки ба якдигар монандӣ надоранд. Шарҳу тавзеҳи ҳар як байт аз нигоҳи луғат, санъати сухан ва маъно саҳифаҳои зиёдеро фаро мегирад.

Ин қасидаро Ҳоконишноси машҳур Мирчалолӣдини Қаззоӣ шарҳи муфассале бар бунёди вожашиносӣ, зебошиносӣ, жарфошноӣ кардааст [9].

Тасвирҳои Ҳоконӣ аз офтоб ва чилваҳои офтоб баъзан такрор мешаванд, аммо дар таркиби маънӣ ва заминаи тозаӣ баёнӣ. Гузаштани фасли сармову фарорасиҳои баҳорро шоир дар сахнаҳои гуногуни ҳаёли чилвагар менамояд. Чунончи, унсурҳои сахнаسازی ҳаёли шоир, ки дар шеъри пештар иқтисобгардида истифода шудаанд, дар шеъри дигар бо тобиши маъноии дигар инъикос мешаванд:

*То гӯбор аз чатри шохӣ ахтарон афиондаанд,
Фариши султони дар бартаркамон афиондаанд.
Шаҳнаи наврӯз нағли нукрахингаш сохтааст,
Ҳар заре, к-иксирсозони ҷаҳон афиондаанд.
Раста чун Юсуф зи чоҳу далву пешаи абру субҳ
Гавҳар аз алмосу муик аз парниёнаи сохтаанд... [6, с. 107]*

Дар тасвири дигари ин манзара бошад Ҳоконӣ унсурҳои сахнаозро аз таъбирҳои «зарринсадаф», «абри наҳангосо», «рехтани хуни дай ба дастӣ шохӣ яқасба ва пароканда шудани силоҳиёнаш», «қушта шудани бузғола (чаддӣ) ва растани Юсуфӣ зарринрасан аз чоҳи дай ва рехтани ашки Зулайҳо аз абри Мисрии пирахан», «дар Далъ рафтани Юсуфӣ гардуннишин ва берун омадан аз он бо расанҳои зарин», «чун Юнус дар шиками хут шудан ва ситонидани дандонҳои хут», «омода шудани хони бара (ҳамал) бо намак ва сакбо»:

*Боз аз тафи зарринсадаф шӯд оби дарё рехта,
Абри наҳангосо зи каф лулуи лоло рехта.
Шохӣ яқасба бар фалак хун рехт дайро нест шак,
Инак силоҳаш як ба як бар қалби ҳайҷо рехта.
Дида меҳӣ бар хони дай, бузғолаи пурзаҳои вай,*

*З-он чо бурун оварда пай, хуни дай он чо рехта.
Аз чоҳи дай раста ба фан ин Юсуфи зарринрасан,
В-аз абри Мисрӣ тираҳан ашқи Зулайҳо рехта... [6, с. 379]*

Қойи дигар бошад офтобро ба оташин коса монанд мекунад, ки дар далв нурафшонӣ мекунад ва аз он чо ба «моҳидон» (хут) меравад ва барои анҷуми фалак моҳибирён омода месозад ва дар ҳамин замина аз мафҳумҳои «юнус», «хут», «ганҷи баҳор», «аҷдаҳои ганҷбон», «Чамшеди моҳигир» ва амсоли баҳра гирифта, баҳорро васф менамояд ва аз бурҷи далв ба хут сафар кардани офтобро бо фарорасии баҳор тасвир менамояд:

*Он оташин коса нигар дулоби мино дошта,
Ин оби дарё коса тар в-оҳанги дарё дошта.
Дар далв нурафшон шуда, з-он чо ба моҳидон шуда,
Моҳӣ аз ӯ бирён шуда, якмоҳа наъмо дошта.
Моҳию курси хур ба ҳам хутасту Юнус дар ишқам,
Моҳӣ ҳама ганҷи дирам хур зарри гуно дошта.
Хуришеди навтаъсир бин, хутани беҳин тавфир бин,
Чамшеди моҳигир бин, навмулки зебо дошта... [6, с. 384]*

Дар қасидае, ки ба Малик Сайфиддин Арслон Музаффар Дорои Дарбанд бахшидааст Ҳоқонӣ саҳнаи беназире аз чилваҳои офтоби ҷаҳонтоб кардааст. Пар кушодани «товуси оташинпар» (офтоб) дар «обгун қафас» (осмон), нурҳои рангинаш ба сурати қавси кузаҳу баҳори рангин ва саҳоби агбар, аз хут дар ҳамал шудан, ҳамчун Сулаймон моҳӣ гирифтани у, мисли Мӯсо аз ҷӯпонӣ мусаххари ӯ гаштани бара (бурҷи ҳамал), аз ҳавзи моҳӣ сӯйи бара урён равон шудан, раҳо шудани курси хуршед аз бемории моҳи дай ва лоғар шудани шаб унсурҳоеанд, ки саҳнаи тасвирро мучалло кардаанд:

*Дар обгун қафас бин товуси оташинпар,
К-аз пар кушодани ӯ офоқ баст зевар.
Беранг зад заминро шибҳи фалак ба чилва,
Паргор зад ҳаворо қавси кузаҳ ба шаҳпар.
Аксе зи пою парани зад бар замину гардун,
З-он шуд баҳор рангин, з-ин шуд саҳоб агбар.
Аз ҳарфи савлҷонфаши зерани ду гӯйи сокин,
Омад чу сифр муфлис, дар сифр шуд тавонгар.
Яъне, ки курси хуришед аз хут дар ҳамал шуд,
Кард эътидол бар вай байтулишараф муқаррар.
Якчанд чун Сулаймон моҳӣ гирифтун акнун
Чун Мӯсӣ аз шубонӣ ҳастани бара мусаххар... [6, с. 191]*

Дар пораи иқтисобшудаи мазкур хонанда метавонад ба кадри завқу маърифаташ аз тасвир чизеро дарк кунад, аммо даряк байт истилоҳоти илми астрономия истифода шудааст, ки бидуни огоҳӣ ва рӯ овардан ба фарҳангҳо хонанда наметавонад, ҳадафу матлаби суҳанварро фаҳмад:

*Аз ҳарфи савлҷонфаши зерани ду гӯйи сокин
Омад чу сифр муфлис, дар сифр шуд тавонгар.*

Дар байти мазкур шоир аз истилоҳоти илми ситорашиносӣ баҳра бурдааст. Ахтаршиносон барои бурҷҳои дувоздагонаи «Минтақатулбуруҷ» рақамҳое аз сифр то ёздаҳ ҳисоб карда баровардаанд ва ҷадвали онро Абӯрайҳони Берунӣ дар ин шакл овардааст:

Номи бурҷҳо	Ҳамал	Савр	Ҷавзо	Саратон	Асад	Сунбула
Рақами бурҷҳо	0 (сифр)	А (алиф)	Б	Ҷ	Д	Ҳаваз
Номи бурҷҳо	Мизон	Ақраб	Қавс	Ҷаддӣ	Далв	Хут
Рақами бурҷҳо	В (вов)	З	Х (хуттӣ)	Т (итқӣ)	И	Ё

Маънии байт ин аст, ки офтоб аз бурҷи Хут ба бурҷи Ҳамал даромад ва гарму тавонгар шуд. Вожаи «савлҷон» муарраби калимаи ҷавгон аст ва ҳарфи ҷавгонмонанд ҳарфи ё-и арабӣ аст, ки зераш ду нукта дорад. Ин ду нуктаро шоир ба ду гӯй монанд кардааст. Ҳарфи «Ё» марбути бурҷи Хут аст. Сифр бошад марбути бурҷи Ҳамал аст.

Дар қисмате аз тағаззулоти қасоид Ҳоқонӣ тасвири манзараи шабро бо чилваи моҳу ахтарон менамояд, сипас фарорасии субҳу дамидани офтобро бо таркиботи бадеъ ва муассиру дилнишин чилвагар месозад:

*Ид асту пеш аз субҳдам муҷсада ба хаммор омада,
Бар ҷарх дӯши аз чоми Чам як нима дидор омада.
Ид омад аз хулди барин шуд шаҳнаи рӯйи замин,
Ҳон, моҳи навтуғрош бин имрӯз дар қор омада.
Карда дар он хуррамфазо сайди гавазнон чанд чо,
Шоҳи гавазн андар ҳаво, инак нагунсор омада.*

*Парчам зи шаб пардохта, маҳтоси парчам сохта,
Байрақ зи субҳ афрохта, рӯзаи ситаҳдор омада.
Гетӣ зи гарди лашикараи товус баста зевараи,
Дар Шарқ рангини шаҳпараи, дар Фарб минқор омада... [6, с. 388]*

Суварнигории Ҳоконӣ маҳдуд ба қасоиди мадҳӣ нест. Дар қасидаҳои ахлоқӣ, марсия, ҳабсияҳои ҳам шоир ба тасвири манзара мепардозад ва дар ин ҷода кӯшиш мекунад, ки хунари шоиронаро ба ҷилва дароварад. Дар қасидаи зер:

*Зад нафаси сарбамухр субҳи муламматниқоб,
Хаймаи рӯҳониён кард муанбартаноб.
Шуд гуҳар андар гуҳар сафҳаи теги сахар,
Шуд гираҳ андар гираҳ ҳалқаи диръи сахоб.
Бол фурӯ куфт муре муреи тараб гашт дил,
Бонг баровард кус, куси сафар кӯфт хоб.
Субҳ баромад зи кӯҳ чун маҳи нахшаб зи чоҳ,
Моҳ баромад ба субҳ чун думи моҳӣ зи об.
Найза касид офтоб ҳалқаи маҳ даррабод,
Найзаи ин зарри сурх ҳалқаи он сими ноб.
Шаб арабивор буд, баста ниқоби бунафи,
Аз ҷӣ сабаб чун араб найза касид офтоб.
Бар китафи офтоб боз ридои зар аст,
Карда чу ағробӣён бар дари Каъба маоб... [6, с. 41]*

Агар хоҳем мазмуни матнро ба тариқи наср дароварем, чунин мешавад:[]

Субҳи нахустин нафаси тозае зад ва осмонро дар ҳолати торик ва равшани сахаргоҳӣ қарор дод. Уфуқи машриқ монанди сафҳаи теги ҷавохирнишон гардид (рӯшноӣ пайдо шуд) ва абрҳо, ки чун ҳалқаҳои зиреҳ буданд пургиреҳ шуданд ва дар ҳам печиданд. Субҳи содиқ дамид ба он сон, ки моҳи Нахшаб аз пушти кӯҳ сар бармезад ва моҳ дар рушноии он монанди думи моҳие шуд, ки аз миёни об берун ояд. Офтоб тулӯ кард ва бо шуъои заррини худ ҳалқаи симини моҳро аз осмон рабуд ва онро нопадид сохт. Шаб ба расми арабҳои яғмогар ниқоби сиёҳ баста буд ва гӯйӣ қасди ғорат дошт, аммо чаро офтоб, ки ниқбе надорад монанди араби ғоратгар найза касидааст? Офтоб монанди араби бодиянишин ридои рангзард бар дӯш дорад ва барои он ки ба навоӣ бирасад, бар дари Каъба муқим шудааст (тобида аст). Ишора ба тобидан хуршед бар хонаи Каъба аст. [1, с. 45]

Дар ин мақола оид ба маҳорати тасвирозии шоир дар мавриди офтоб ва дигар ҷилваҳои осмон мисол овардану таҳлил кардан аз имкон берун аст. Ин мазӯъ метавонад як тадқиқоти комили илмӣ шавад. Барои огоҳӣ аз маҳорати тасвиروفаринии Ҳоконӣ дар зер таъбиру таркибҳои бадеи офаридаи шоирро дар мавриди офтоб меоварем:

Хулоса, манзараи тулӯи субҳ, баромадани офтоб, фарорасии фаслҳои гуногуни сол, интиқоли офтоб аз як бурҷ ба бурҷи дигар дар ашъори Ҳоконӣ доманаи густурдае дорад ва ин паҳлӯи фаъолияти хунари шоир тадқиқоти комили илмиро тақозо дорад.

АДАБИЁТ

1. Аббоси Моҳёр. Шарҳи мушкилоти Ҳоконӣ. Дафтари якум. Саре то Сурайё.- Қараҷ: Ҷоми гул, 1382.-349 с.
2. Абдулҳусайни Зарринқуб. Бо қорвони хулла. Дар бораи бист тан шоири форсигӯ. Аз Рудақӣ то Баҳор.- Техрон, 1343, с. 187-195;
3. Али Дашғӣ. Ҳоконӣ- шоири дерошно.- Техрон: Амири қабир, 1380.- 180 с.
4. Бадеъуззамони Фурӯзонфар. Сухан ва суҳанварон.- Техрон: Хоразмӣ, 1368.- 708 с.
5. Зиёуддини Сачҷодӣ. Фарҳанги луғот ва таъбирот бо шарҳи аълом ва мушкилоти девони Ҳоконии Шарвонӣ Афзалиддин Бадил ибни Начор.- Техрон: Заввор, 1373;
6. Ҳоконӣ, Бадил ибни Алӣ. Девони Афзалиддин Бадил ибни Алӣ Начор Ҳоконии Шарвонӣ/ Бо муқобалаи қадимгарин насаҳ ва тасхеху муқаддима ва таълиқот ба кӯшиши Зиёуддини Сачҷодӣ.- Техрон: Заввор, 1357.-1085 с.
7. Маъсумаи Маъданқан. Базми дерина арӯс. Шарҳи понздаҳ қасида аз девони Ҳоконӣ.- Техрон: маркази нашри донишгоҳӣ, 1372.-574 с.
8. Маъсумаи Маъданқан. Нигоҳе ба дунёи Ҳоконӣ. Ҷилди аввал.- Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1375.-305 с.
9. Ҷалолоддини Қаззозӣ. Рухсори субҳ: Гузориши ҷомеа аз Афзалиддин Бадил Ҳоконии Шарвонӣ бар бунёди вожашиносӣ, зебошиносӣ, жарфошноӣ бо дебочае пурдомана дар зиндагӣ ва шеваи шоирӣ ӯ.- Техрон: Нашри марказ, 1368.-631 с.
10. Ҷалолоддини Қаззозӣ. Гузориши душворҳои девони Ҳоконӣ.- Техрон: Нашри марказ, 1378.-996 с.
11. Маҳмуди Футӯҳӣ. Балағати тасвир.- Душанбе: ДДОТ, 2017.-302 с.
12. Сайид Алӣ Ардалони Ҷавон. Тасвирҳои зебо дар ашъори Ҳоконӣ.- Машҳад: Остони қудси разаӣ, 1391.- 440 с.

ВЕЛИЧИЕ НЕБА И СВЕРКАНИЕ СОЛНЦА В СТИХАХ ХАКАНИ ШАРВАНИ

В статье автор исследует поэтическое мастерство Хакани Шервани в плане искусного изображения им величия неба и сияния солнца. По мнению автора, поэт является маститым пейзажистом, и это мастерство обнаруживается, прежде всего, в его изображениях о небе и солнце. В описании солнца и его пылающих лучей поэтом изобретены более двухсот поэтических словесных конструкций и необычных художественных выражений и словосочетаний. Эти новые структурообразующие художественные детали, не имеющих аналогов в поэзии эпохи жизни поэта, впоследствии были широко заимствованы поэтами других эпох. В создании новых поэтических образов поэт главным образом обращается к аллегории и иносказанию, поэтому его описания выглядят живыми и подвижными.

Ключевые слова: солнце, небо, наступление рассвета, истечение месяцев, аллегория, сравнение, метафора, искусство, изображение.

THE GLORY OF SKY AND THE SPARKLE OF THE SUN IN THE POEMS OF KHAKANI SHIRVANI

The poetic skill of Hakani Shervani in terms of his artful image of the glory of the sky and the shine of the sun is researched by the author in this article. According to the author opinion, the poet is a venerable landscape painter, and this skill is found primarily in his images regarding the sky and the sun. More than two hundred poetic verbal constructions and unusual artistic expressions and phrases were created by the poet in the description of the sun and its blazing rays.

These new structure-forming artistic details not having any analogues in the poetry of the era of the poet's life were later widely borrowed by poets of other eras. The poet is mainly refers to the allegory and parable in the creation of new poetic images, therefore, its description looks alive and moving as well.

Keywords: sun, sky, dawn, end of months, allegory, comparison, metaphor, art, image.

Сведения об авторе:

Шарифов Боймурод Бобоевич - кандидат филологических наук, декан факультета филологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

About the author:

Sharifov Boimurod Boboevich - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, the Dean of Philology Department in the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini

УДК: 891.550-93

НАЗАРИ АБДУСАЛОМ ДЕХОТӢ БА НАЗМИ БАЧАГОНА

Норова Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар рушду устуворшавии адабиёти бачагонаи тоҷик нақши поягузори адабиёти навин Садриддин Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ хеле бузург буда, маҳз онҳо хиштҳои аввалини назму насри адабиёти атфолӣ тоҷикро солҳои бистуму сиюм гузошта, онро ба маҷрои дуруст хидоят намудаанд. Ин анъана дар фаъолияти адибони насли комсомол-А.Дехотӣ, М.Миршакар, С.Чавҳаризода, С.Улуғзода, М.Турсунзода, М.Диёрӣ, Б. Раҳимзода дастгирӣ ёфтааст. Махсусан дар бобати таълифи асарҳои баъди бачагон ва наврасон солҳои сиюму давраи ҷанг ва пас аз ҷанг саҳми Абдусалом Дехотӣ ниҳоят назаррас аст.

Ба қавли Рачаб Амонов «Дар солҳои сӣ қариб ҳамаи нависандагони маълум бо тақозои замон ба адабиёти бачагона рӯ оварданд» [1, с. 60]. Ин тамоюл дар яке аз шеърҳои ба ин муносибат гуфтаи А.Дехотӣ, ки «Қарзи виҷдон» ном дорад, хеле хуб ифода меёбад. Шоир дар ин шеър ба бачагону ҷавонон мурочиат карда, аз номи аҳли адаб суҳанони зеринро ба забон овардааст:

*Лекин дар ин даври нақӯ,
Мо шоиру румончиҳо
Дорем қарзе аз шумо,
Ҳастем аз ин ваҷҳ сурхрӯ...
Ин қарз дар даврони мо
Як қарзи виҷдонӣ бувад.
Як қарзи инсонӣ бувад,
Масъули он виҷдони мо.
Акнун диҳед, эй ҷӯраҳо,
Дигар каме фурсат ба мо
То пас диҳем ин қарзро
Аз майнаву аз қалбҳо [2, с. 273-274].*

Р.Амонов дар бораи ғайолияти А.Дехотӣ чун адиби бачаҳо, ки аввали солҳои сӣ ба воситаи аввалин шеъри барои бачагон эҷод кардаи худ «Чавоб ба оташдиҳандагони ҷанг»(1931) ба назми бачагонаи тоҷик мавзӯи ҷанг ва сулҳро баъд аз А.Лохутӣ ва П.Сулаймонӣ дохил намудааст [1, с. 70] низ ишора мекунад. Вале мо қарор додем, ки дар мақолаи мавриди назар роҷеъ ба ашъори аз адабиёти калонсолон ба хониши бачагону наврасон гузаштаи шоир бештар тавачҷуҳ намоем. Бинобар ин, кӯшидем барои баррасии ин масъала мисолҳо аз «Асарҳои мунтахаб»-и А. Дехотӣ нашри соли 1949 интихоб шаванд [3].

Услуби шеърҳои А.Дехотӣ барои бачаҳо асосан аз се ҷиҳат ҷолиб аст:

1. Аз забони бачагон сухан рондан, бевосита қаҳрамони шеърро ба сухан даровардан, мисли: «Шогирди Ленин мешавем», «Китоб мехонем», «Лашкари советӣ», «Табрики солинавӣ», «Фасли хушӯ иди хуш», «Барраҷаи ман» барин шеърҳои шоир бо ҳамин усул эҷод шудаанд. Давр ин шеърҳо ба қавли С.Саидов «...ҳаёти пурҷушӯ хурӯши кӯдакӣ, боziю шодӣ, зебӣ аз забони ширини худи кӯдакону наврасон дар ҳудуд ва доираи тафаккури онҳо ифода ёфтааст» [4, с.26].

2. Аз забони шахсони калонсол ва ё бевосита аз забони худи шоир дар равияи панду андарзҳои ҳақимона ифода намудани ақидаҳои тарбиявӣ – ахлоқӣ. Чунин тарзи ифода низ яқе аз хусусиятҳои услубии назми А.Дехотӣ барои бачаҳо ва наврасон маҳсуб мешавад.

3. Дар эҷодиёти А.Дехотӣ инчунин шеърҳои дучор меоянд, ки аслан барои бачаҳо эҷод нашудаанд, вале ба хусусиятҳои синнусолии онҳо мувофиқ омадаанд. Ин қабил асарҳои шоир низ аз забони шахсони калонсол, ё шоир эҷод мешаванд, вале фарқ дар ин аст, ки қаҳрамонони марказии ин шеърҳои ӯ ҷавонони муборизу ватандӯст, кашшофони Кутби Шимол, аввалин стахановчиёни меҳнат ва созандагони ҷамъияти нав мебошанд.

Услуби шеърҳои ду ҷиҳати аввал мавриди баҳси алоҳидааст. Мо ин ҷо роҷеъ ба ҷиҳати сеюм - он шеърҳои шоир, ки барои бачаҳою наврасон эҷод нашудаанд, вале аз ҷиҳати жанри мавзӯ, гоӣ, шакли мундариҷа, оҳангу услуби тасвир тамоман ба хосияти адабиёти бачагон, ҷаҳонбинӣ, олами андеша ва хусусиятҳои синнусолии онҳо мувофиқанд, иброи андешанамудем. Мундариҷаи китоби «Асарҳои мунтахаб» (1949) аз чор фасл: 1. «Шеърҳо», 2. «Шеърҳо барои бачагон», 3. «Тарҷумаҳои манзӯ», 4. «Ҳикоя ва очеркҳо» иборат мебошад. Дар фасли «Шеърҳо» 57 шеърҳои, ки байни соҳи 1930-1948 ба таъ расида, дар мавзӯҳои ифодакунандаи набзи ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ҳамин давр эҷодгардида, асосан гирд омадааст. Ба андешаи мо дар фасли якуми «Асарҳои мунтахаб»-и А.Дехотӣ «Шеърҳо» аввал чунин шеърҳои шоир - мусаммати мураббаи «Навбаҳори заҳматқашон» (1929), мусаммати таркиббанди «Таронаи колхозчиён» (1930), мусаммати мураббаи таркиббанди «Баҳори орзу» (1935), таронаи «Мамалакати мо» (1935), мусаммати мусалласи тарҷебанди «Ба Модар – ба Ватан» (1937), мусаммати мураббаи тарҷебанди «Машғали Кутби Шимол» (1938), суруди «Эй булбулакони боғи дониш!» (1940) оварда шудаанд. ки асосан ба тасвири муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти, маданӣ, сиёсӣ иҷтимоӣ ҷамъияти социалистӣ, инъикоси ҳаёти ороишта, тасвифи дӯстии барзгару коргар, озодии занону духтарон ва ба мактаб ҷалб намудани онҳо, фатҳи Кутби Шимол, мавзӯҳои абадзиндаи адабиёт - Ватан, Модар, дӯстии халқҳо, ҳимояи марзӯ бум ва амсоли ин бахшида шудаанд.

Аз ҷумла шеъри «Навбаҳори заҳматқашон» (1929) аз чор банди чормисраӣ иборат буда, дар жанри мусаммати мураббаъ эҷод шудааст. Банди аввал бо муждаи омадани баҳори файзбор, ба марди деҳқону пахтакор фарорасии айёми қор, «хушӯ форум вазоншавии насими навбаҳор» оғоз мешавад:

*Дами гулханнишинӣ рафту айёми баҳор омад,
Барои боздори пахтакор овони қор омад,
Зи борон дашту сахроро зи ҳар сӯ ҷӯйбор омад,
Чӣ хушӯ форум вазон ин дам насими навбаҳор омад!* [3, с.14]

Дар бандҳои дуюм, сеюм ва чорум хурсандии аҳли заҳмат, ободии олам тасвиф ёфта, олами сармоя, ки манбаи ҷабру зулманд маҳкум шудааст.

Шеъри дигари ин силсила «Таронаи колхозчиён» (1930) дар жанри мусаммати мусаддаси таркиббанд (се банди аввал) эҷод гардида, ду банди охир дар навъи мусаммати муҳаммас омадааст. Ин ҷо миқдори мисраъҳои ҳар бандро ба инобат гирифта, се банди аввалро, ки аз шаш мисраъи иборатанду мисраи 5-6-ум (дар се банди аввал) вазиғаи байти василаро адо мекунад, инчунин дар ду банди охир (бандҳои 4- 5-ум) мисраи 5-ум чун мисраи васила (нақарот) оварда шудааст (мо жанри ин шеърро мусаммати мусаддаси таркиббанд ва мусаммати муҳаммаси таркиббанд номидем, вале аслан қофиябандии мисраъҳои бандҳо ба қофиябандии мусаммати мусаддаси таркиббанд) мувофиқат намекунад. Масалан қофиябандии банди якумчунин **аббб аб** омадааст:

*Фасли зимистон тамои
Гашту баҳорон расид,
Пардаи зулмат дарид,
Меҳри дурахион дамид,*

Муждаи нав-нав шунав

Аз чаману сабзизор.

Қофиябандии банди дуом дар шакли-**ааба аа** ва қофиябандии банди сеюм дар шакли – **аабб аа** қарор дорад. Чуноне ки таъкид гардид, банди чорум ва панҷуми ин шеър аз 5 мисраъ иборат буда, дар шакли қофиябандии рубоӣ – **ааба** омада ва мисраъҳои панҷум вазифаи мисраи васила (нақарот)-ро адо кардаанд. Аз банди чорум намуна меорем:

*Духтари меҳнат бубин,
Бо мушаки оҳанин,
Бо руҳи сурҳи чу гул,
Қор қунад бар замин
Бо шарафу ифтихор [3, с.17].*

Чуноне ки мебинем, шеърҳои «Навбахори заҳматқашон» ва «Таронаи колхозчиён» ба мавзӯҳои ифодакунандаи набзи замон баҳшида шудаанд ва шоир барои баррасии ғояи шеърҳо ҳам аз навҳои гуногуни жанри мусаммат ва ҳам тарзу усули баён моҳирона истифода намудааст. Аз ин лиҳоз, ба банди сеюми «Таронаи колхозчиён» мутаваҷҷеҳ мешавем, ки омадааст:

*Соҳили дарёст хӯш,
Об занад мавчу чӯш,
Чӯшишу тугёни об
Меқунад инсон хитоб:
Чуфт бирон, дона қор,
Даист шавад чу гулзор! [3, с.17]*

Дар ин банд ҳам хӯшии соҳили дарё, мавчу чӯши оби дарё хеле табиӣ тасвир меёбад ва шоир бо истифодаи санъати ташхис аз забони «чӯшишу тугёни об» ба деҳқон чунин хитоб мекунад:

*Чуфт бирон, дона қор,
Даист шавад чу гулзор.*

Дар шеърҳои «Баҳори орзу» (1935), таронаи «Мамлақати мо» (1935), «Ба Модар – ба Ватан» (1937), «Машғали Қутби Шимол» (1938), суруди «Эй булбулакони боғи дониш!» (1940), ки солҳои сиёму эҷод шудаанд, на танҳо дар байни калонсолон, инчунин дар байни хонандагони синни миёнаву калони мактабӣ низ эътибори зиёд доштанд, чунки дар ин шеърҳо амалишавии орзую нияти насли наврас дар замони нав ба тасвир омадааст.

Шеъри «Баҳори орзу»-и А.Деҳотӣ ба мусаммати мураббаи Қоонӣ, ки банди аввалаш ин аст:

*«Дар ин баҳори нозанин,
Ки хок гаиға анбарин,
Зи ман рабуда ақду дин,
Нигоре аз нигорҳо...».*

назира шудааст ва он аз 9 банди чормисраи таркиб ёфтааст. Шакли қофиябандии мусаммати мураббаи мазкур ба таври зайл қарор дорад. Банди аввал дар шакли қофиябандии **аааа** буда, дар бандҳои минбаъдатанҳо мисраи чорум иваз мешавад, мисли: **ббба, ввва...** Мавзӯи асосӣ ва меҳварии ин шеъри шоир, ки дар жанри мусаммати мураббаи таркиббанд қарор дорад, тавсифи баҳор мебошад. Шоир омадани баҳорро дар ду ҳолат ба тасвир мекашад. Ҳолати аввал **-истиқболи баҳор** аз банди 1-ум шуруъ мешавад:

*Диёри ман баҳорҳо
Гирифта дар қанорҳо,
Азон чу лолазорҳо
Шукуфта рӯзгорҳо [3, с.23].*

Пас дар бандҳои дуом, сеюм ва чорум фазилятҳои баҳор ба тафсил баён мегардад, яъне чун баҳор омад табиат аз китоби нав фаслу боби нав мекушояд, дарахтҳо гулбасар мешаванд, дар киштзорҳо бо омадани баҳор иди марди деҳқон бо чӯшу хурӯши тозасар мезанад.

Ҳолати дуоми **баҳори орзу** аз банди 5-ум оғоз мешавад:

*Баҳори орзӯи ман
Зи дил қушод сад чаман,
Ки қарда андар он ватан
Ҳазорҳо, ҳазорҳо... [3, с. 24].*

Баҳори орзу чунон ки мебинем, маъноии рамзӣ дошта, ишора ба Давлати Советӣ аст. Шоир дар бандҳои шашум, ҳафтум, ҳаштум ва нухум чигунагии ҷилои баҳори орзуро хеле батафсил ва сарбаландона тасвир намудааст. Аз ҷумла дар бандҳои шашуму ҳафтум меҳонем:

*Зи шахр ёру дӯстон
Ба сайри боғу бӯстон
Равон чу сурхқорвон*

*Ба чангу ною торҳо.
Дило! Зи хуррамӣ саро,
Ки толеъ аст бахти мо,
Чунин тулӯи бахтро
Надида бахтиёрҳо ... [3, с.24].*

Сабаби дигари манзури хонандагони хурдсолу наврас гардидани суруду таронаҳои А.Дехотӣ, махсусан шеърҳои «Мамлакати мо» (1935), «Ба Модар – ба Ватан» (1937), «Машғали Қутби Шимол» (1938), «Эй булбулакони боғи дониш!» (1940) боз дар он аст, ки чунин шеърҳои ӯ аз ҷиҳати мавзӯӣ, гоя, жанру тарзи тасвир ва забон ба хусусияти синнусолии бачаҳо мувофиқ омада, ба китобҳои дарсӣ дохил шудаанд.

Бояд таъкид кард, ки дар китоби «Асарҳои мунтахаб» (1949)-и А.Дехотӣ шеърҳои «Эй булбулакони боғи дониш» (1940) ба гурӯҳи «Шеърҳо барои бачагон» дохил нашудааст, вале С.Саидов дар китоби «Абдусалом Дехотӣ – адиби бачагон» (2009) таъкид мекунад, ки «...шеърҳои «Эй булбулакони боғи дониш» дар байни шеърҳои бачагонаи А.Дехотӣ ба маънои пурраи классикона буда, то ҳол шеъреро, ки ба он баробар ояд, дар назми бачагонаи имрӯз пайдо кардан душвор аст» [4, с.35]. Воқеан шеърҳои мазкур бо муруҷиат ба бачагон оғоз меёбад:

*Эй булбулакони боғи дониш,
Шодона таронаҳо муборак!
Боз омадааст фасли хониш
Таҳсили нави шумо муборак!
Мактаб ҳама ҷо қанор биқилод,
Он гуна, ки модаре ба фарзанд.
То ин ки шумо ба хотири шод,
Чун қон ба танаи шавед пайванд... [3, 39].*

Чуноне ки мебинем, шоир дар ин шеър мактабро ба модарва боғи дониш, бачагонро ба булбулакони боғ монанд карда, ба таносуби сухан, оҳанг ритму вазн аҳамият дода, аз санъати ташбеҳ моҳирона истифода бурдааст.

Солҳои сиюм махсусан таронаи «Машғали Қутби Шимол» (1938)-и А.Дехотӣ, ки дар жанри мусаммати мусаддаси тарҷеъбанд эҷод шуда, чун гимни дастаҳои пионерон (кашшофон) суруда мешуд. Тарона гояи фотехона дошта, аз панҷ банд иборат аст, бандҳои дар шакли қофиябандии рубоӣ-абамаеоянд, пас аз ҳар банд байти василаи:

*То шуд аз ин мӯъҷизаи бемисол
Байрақи мо машғали Қутби Шимол*

такрор оварда мешавад, ки рӯҳияи оптимистӣ дорад ва аз зафар дарак медиҳад. Инак, банди аввал ва дуум барои намуна, аз ҷумла бандҳои дигар дорони чунин рӯҳияи музаффаронаанд:

*Чор писар аз писарони ватан,
Монда ба каф қон, ба ватан дода тан.
Бо зафар эҷод намуданду фатҳ
Мӯъҷизаи тоза ба дунёи фан.
То шуд аз ин мӯъҷизаи бемисол
Байрақи мо машғали Қутби Шимол.
Қутби Шимолӣ, ки ба як умри худ
Пеши касе сар нафароварда буд.
Ғолиби болшевиконро ки дид,
Ҳам ба тавозӯи шуду меҳмон намуд,
То шуд аз ин мӯъҷизаи бемисол
Байрақи мо машғали Қутби Шимол ... [3, с. 29].*

Солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ тамоми қувваҳои моддӣ ва маънавии халқи советӣ ба мудофиаи Ватан ва торуморгардонидани фашизм сафарбар шуда буд.

Ходимони санъат ва адабиёти советӣ, аз ҷумла адибони тоҷик дар сафи пеши муборизони ҳомӣҳои Ватани сотсиалистӣ истода қалами худро ба силоҳи пурзӯри зидди фашизм табдил доданд. Ашъори ватандӯстонаи онҳо халқи советиро дар мубориза бар зидди душман рӯхбанд ва сафарбар мекард. Солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ ашъори оташбори ватандӯстонаи К.Симонов, Н.Тихонов, А.Твардовский, А.Лохутӣ, М.Раҳимӣ, М.Турсунзода, Х.Юсуфӣ, А.Дехотӣ, М.Миршакар, С.Чавҳаризода ба доираи хониши мактаббачагон дохил гардид, мавқеи муайян пайдо кард. Ҳимояи Ватан, васфи меҳнат ва қорномаи халқ дар фронт ва ақибоҳ, тасвири қаҳрамонии бемисли пионерон дар муборизаи зидди душман аз мавзӯҳои марказии адабиёти калонсолон ва бачагонаи ин давр буд. Дар ин мавзӯҳо «Гвардияи қаторӣ»-и Л.Пантелеев, «Байрақ»-и В.Катаев, «Пул»-и А.П.Гайдар, «Ҷасоат дар яке аз шабҳои тобистон»-и В.Фреерман, «Данил Кузмиш»-и С.Михалков, инчунин

«Темурмалико»-и С.Айнӣ, «Ғалабаи Таня»-и А.Лоҳутӣ, «Писари Ватан»-и М.Турсунзода, «Федка»-и М.Миршакар, «Симурғи пӯлодии мо»-и А.Деҳотӣ солҳои ҷанг ба таърифи буданд [5, с.57].

Мавзӯи ҳимояи Ватан ва тарбияи ватандӯсти насли наврас дар солҳои ҷанг тавассути жанрҳои хурди шеърӣ имконияти бештар дошт. Аз ин имконият солҳо ҷанг нахуст А.Лоҳутӣ истифода намуд ва бо як силсила суруду таронаҳои даъватию сафарбаркунанда ва ватандӯстонаи ҳеш чун «Суруди ҷангии ҷавонон», «Ватани мо», «Насли қаҳрамон», «Мо насли қаҳрамонем», «Тарона», «Ватан,ватан» баромад намуда, ба адибони дигари тоҷик дар ин бобат раҳнамоӣ намудааст. Дар пайравӣ ба А.Лоҳутӣ М.Турсунзода шеърҳои «Хайр, модари азиз»(1941), «Хотираи капитан» (1941), «Ҷамшираҳо» (1941), «Сарчашмаи мардонагӣ» (1942), «Ҷарғиз» (1942), «Ба ҷанг» (1942), «Баҳодури тоҷик» (1943), М.Раҳимӣ «Суруди зафар», «Ҷамзалиев», «Писари халқи тоҷик»-ро эҷод намуд бошанд, А.Деҳотӣ – «Бархез»(1941), «Халқи мусаллаҳ»(1941), «Хас каму ҷаҳон пок»(1941), «Баҳриёни сурх»(1941), «Ба ҷанговари тоҷик»(1941), «Ба тухми лашкари Гитлер – қирон омад, қирон омад»(1943), мактуб аз фронт бо унвони «Интизор бош», «Дар интизорам»(1944), «Сели оташин»(1945), «Соле ки накуст, аз баҳораш пайдост»(1945), «Иди зафар»(1945), «Тантанаи адл»(1945), «Суруди ҷавонӣ»(1945) ва суруди «Дар пешвоии қаҳрамон»(1945)-ро таълиф намудааст.

Чуноне ки мебинем, дар назми замони ҷанг жанрҳои хурди шеърӣ бештар қувваи сафарбаркунанда доштаанд ва аз ин наъми яроқи идеологӣ аз адибони тоҷик бештар А.Лоҳутӣ ва дар пайравӣ ба ӯ А.Деҳотӣ саҳми бориз гузоштааст ва аз суруду таронаҳои давранаву ҷангии ӯ мисли: «Бархез», «Халқи мусаллаҳ», «Хас каму ҷаҳон пок», мусаммати мусаммати тарҷебанди «Симурғи пӯлодии мо», «Ба тухми лашкари Гитлер – қирон омад, қирон омад!», «Ту ҳам ёде бикун аз ман!», номаҳо аз фронт бо унвонҳои «Интизор бош» ва «Дар интизорам», шеърҳои «Иди зафар», «Суруди ҷавонӣ», «Дар пешвоии қаҳрамон» аз ҷиҳати забон, мавзӯӣ, ғоя ва интиҳоби жанри тарзи тасвири бадеӣ низ ба талаботи хусусиятҳои синнусолии хонандагон мувофиқ омада, ба хониши бачагон ва наврасон гузаштаанд.

АДАБИЁТ

1. Амонов Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 6. Қисми 1. Адабиёти бачагона.- Душанбе :Дониш, 1982.- 346с.
2. Абдусалом Деҳотӣ. Кулӣёт иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди 1.(Назм).-Душанбе: Ирфон,1965.-373 с.
3. Абдусалом Деҳотӣ. Асарҳои мунтахаб. Сталинобод: Нашрдавлаточ, 1949.-192с.
4. Саидов С. Абдусалом Деҳотӣ – адиби бачагон.-Душанбе:ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2009.-66 с.
5. Саидов С. Творчество Абулкасим Лахути для детей и подростков (к проблеме жанра, традиции и новаторство).- Душанбе, 1984.-182с.
6. Искусство на службе Красной Армии (Сармақола).-Правда, 1942.15.02.

ВЗГЛЯДЫ АБДУСАЛОМА ДЕХОТИ НА ДЕТСКОЮ ПОЭЗИЮ

Данная статья посвящена творчеству Абдусалом Деҳоти, как основателя детской литературы после Абулкасыма Лахути и Мирсаида Миршакара, посвящена рассуждению его творчестве. В статье автор постарался в хронологическом и тематическом порядке показать статьи и творчество Абдусалом Деҳоти посвященные детям. Материалы приведенные в статье являются и новизной к изучаемой теме. Несмотря на множество новых взглядов о детской литературы 30-40 ых годов автор постаралась в этой части привести новые научный взгляд.

Ключевые слова: детская поэзия, детская литература, комсомольское поколение, послевоенные года, детские стихотворения, жанр, идея, детский язык, песня, поговорка, поговорка, рассказ, загадка, книга для чтения.

THE VIEWS OF ABDUSALOM DEKHOTI ON CHILDREN'S POETRY

This article is devoted to the work of Abdusalom Dekhoti as the founder of children's literature following Abulkasim Lohuti and Mirsaid Mirshakar and discourse of his work. The author tried to show articles and works devoted to children written by Abdusalom Dehoti in a chronological and thematic order. The materials presented in the article are new views of the author about the topic that represent new views and new achievements. Despite many new views on children's literature of the 30-40s, the author tried to bring new scientific thoughts in the article.

Keywords: children's poetry, children's literature, Komsomol generation, post-war years, children's poems, genre, idea, children's language, song, saying, proverb, story, riddle, reading book.

Сведения об авторе:

Норова Гулҷеҳра - старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджицкого государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ: тел: (+992) 935314731.

About the author:

Norova Gulchehra - senior lecturer in the Department of Theory and History of Literature of the Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Ayni: tel: (+992) 935314731.

БОЗТОБИ СИМОИ ИНСОНИ КОМИЛ ДАР АФКОР ВА АШБОРИ ҲАЗРАТИ СУЛТОН БОҲУ, МИРЗО АБДУЛҚОДИРИ БЕДИЛ ВА АЛЛОМА ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ

Нуров Н., Одинаев О. Н.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров

Аз таърихи таҳаввули афкори фалсафӣ ва ирфонии форсу тоҷик пайдост, ки чӣ аҳли суҳан ва чӣ аҳли назар пайваста дар андешаи таъйини мақому ҷойгоҳи вежае пеш аз ҳама барои ҳуди инсонӣ будаанд, ки албатта ин таъя бар буъди рӯҳонии пайванд ба Офаридгор доштани инсон аз рӯзи офариниш мекунад. Ҳамин амр боис омада, ки шоироне орифон пеш аз ҳама инсонро ҳамчун ҳулосаи офариниш ва султони қаламрави ҷаҳони омадшуд васф намудаду ўро тавассути ҳамин мақоми маънавиш огоҳ кардаанд, ки аз ҳарчӣ ба рӯзгор инсон номатлуб асту хоси ахлоқи замима эътироф гардида, парҳез намояд ва дар фикри маърифати мақоми маънавий ва расидан ба ҳамон ҷойгоҳе бошад, ки онро мавсуф ба шинохти ҳақиқати инсонӣ донистаанд. Тарғиби гоӣ иҷтиноб аз афкор ва атвори ғайриинсонӣ, аз ҷумла сафои қалб ва покизагии оинаи вучуд, гузоштани по бар сари ҳавасҳои дунёӣ ва амсоли ин амри муҳиме гардид, то тарҳ ва симои инсонии комил дар андешаи ҳар як аз суҳанвару ориф ва ҳакиму файласуф ҷилвагарӣ кунад. Ин ки устод Рӯдакӣ дар рубоии маъруфи ҳеш одамро бар пирузӣ аз болои нафс талқин намудаду гирифтани дасти фитодагонро яке аз авомили муҳими маънии зиндагонии инсон мешуморад ва таъкид мекунад, ки агар ҳамин аъмодро ба иҷро расонидӣ, пас ту мард ҳастӣ, шорехи ҷаззобу зебои зуҳури андешаи инсонии комил дар диду назарияҳои устои шоирон маҳсуб мешавад.

Гар бар сари нафси худ амарӣ, мардӣ,

Бар кӯру қар ар нуқта нагирӣ мардӣ.

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,

Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Ҳамин вожаи «мард» аллакай муродифи маънавии инсонии комил дар сурудаҳои устод Рӯдакист, ки баъдан дар шеъри ирфонии мо ба таъбирҳои дигаре чун «Марди ҳақ», «Марди мард», «марди Худо», «соҳибназар» ва амсоли ин ин низ бадал шуд. Мавлоно ҳам, ки пайваста ба ҷустуҷӯи инсоне ормонӣ дар дастҳои тариқат медавад ва чун ҳамон шайхи мавриди назари ҳеш бо ҷароғ дар айни шукӯҳи замони хуршедии рӯз инсон мечӯяд, ин нафари мавриди ҷустуҷӯи вай низ ҳамонон инсонии комил аст:

Дӣ Шайх бо ҷароғ ҳамегаиш гирди шаҳр,

К-аз деғу дад малуламу инсонам орзуст.

Мурури аҳли суҳан ва назар ба масъалаи шинохти инсонии комил дар қаламрави адабиёти ирфонӣ ба ҳадду нуфуз ва буруз намуд, ки ин тамоюл ба зуҳури осоре мустақил бо ҳамин ном низ боис шуд, ки рисолаи «Инсонии комил»-и Шайх Азизуддини Насафӣ аз ҷумлаи онҳо маҳсуб меёбад.

Таҷассуми тарҳу симои инсонии комил ё ормонӣ дар андешаҳои суҳанварони адабиёти форсизабони Шибҳи Қораи Ҳинд низ аз ҷойгоҳи маҳсусе бархурдор аст, ки ин ҷо умумият ва пайвандҳои маънавий ва диду назарҳои хоси се тан аз намояндагони ин адабиёт – Ҳазрати Султон Боҳу, Абулмаъонӣ Бедил ва Муҳаммад Иқбол мавриди баррасӣ қарор хоҳад гирифт.

Дар назари аввал, агар Ҳазрати Султон Боҳу мазҳари инсонии комило дар мақоми муршиду Шайх мушоҳада кардаву дар осоре аз худ чун «Калиди тавҳид», «Маҳак ул фақр», «Айн ул фақр» Ақли бедор» ва «Амир ул кавнайн» шарҳи ирфонии ҷойгоҳи инсонии комило дар бобҳои ҷудогонаи ин осор овардааст, аммо андеша ба умқи ановини ин осор ба равшанӣ ин нуқтаро мусаллам мегардонад, ки ҳар яке аз ин унвонҳо ба зоти худ шаҳри воқеӣ ё таъбирҳои ифодагари «инсонии комил» ҳастанд, зеро маҳз ҳамон инсонии комил аст, ки худ калиди тавҳид будаду розу ниёзи ваҳдонияти илоҳӣ тавассути вай кашф мегардад. Инсонии комил худ ҳам маҳак ва ҳам айни фақру ақли бедор ва мунтаҳо амири кавнайн аст, ки Аблумаъонии Бедил ҳамин маъниро дар ин байти ҳеш чунин ба ҷилва оварда:

Чу дар оинаи рангаи тамошо кардаӣ Бедил,

Гараш инсонии комил хонӣ аз одоб наздик аст.

Ҳазрати Султон Боҳу ва Абулмаъонии Бедил ҳар ду дар як аср зиндагонӣ кардаанд ва ҷолиб он аст, ки падари Бедил ба эҳтироми пири тариқати Қодирия – Шайх Абдулқодир Гелонӣ исми ўро Абдулқодир гузоштаст. Аз ин рӯ, умумиятҳое дар андешаҳои орифонаи ин бузургвор дар мавриди таъйини мақоми инсонии комил метавон пайдо намуд. Ба ибораи дигар, агар ба таҳқиқ биандешем, Мирзо Абдулқодир Бедил он назария ва мулоҳизоте, ки Ҳазрати Султон Боҳу дар таълифоти ирфонии ҳеш ба сурати насри омехта бо назм баён намуд, бо шевае шоирона дар қолиби таъбиру луғоти шоирона даровардаву ҷаззобияте ба онҳо афзуд ва ҳамзамон дидгоҳҳои ҳешро роҷеъ ба ҳайсиат ва шахсияти инсонии комил баён дошт. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ҳам аз роҳи ин бузургон дар маърифати асли инсонии комил қадам гузошту ҳақиқати инсонии комило, ки аз назарияи бузургони гузаштаи ҳеш сарчашма мегирад, ба сурати шоирона чунин тавзеҳ бахшид:

*Наъра зад шиқ, ки хунинҷигаре пайдо шуд,
Хусн ларзид, ки соҳибназаре пайдо шуд.
Фитрат ошуфт, ки аз хоки ҷаҳони маҷбур,
Худғаре, худшикане, худнигаре пайдо шуд.*

Дар ҳамин се вожаи мисраи савумро ба вучудоварда ҳақиқати шоронаи инсонии комил аз диди ирфонӣ шарҳу тавзеҳ ёфтааст, ки то ҷое пайвандҳои маънавии онро ба назарияҳои Ҳазрати Султон Боҳу, Мирзо Бедил бозтоб мебахшад. Аз нигоҳи дигар дар андешаи ҳар яке аз ин суҳанварони ориф тарҳе аз чехраҳои инсонии комил аст, ки барои расидан бар он мақом мароҳил ё касби фазоиле хос муқаррар шудааст.

Мусаллам аст, ки барои ифодаи мақоми инсонии комил дар адабиёти ирфонии мо пеш аз ҳама мафохим ва истилоҳе хосаро дар сурати «Пир», «муршид» ва амсоли ин ба кор гирифтаанд. Аммо ҳамонгуна, ки қаблан таъкид шуд, вожаи мард ҳам шуруъ аз шеърӣ устод Рӯдакӣ бо маҷмӯи таркибҳои хоси он дар баёни ифодаи маънии инсонии комил фаровон ба кор рафт, ки ҳатто онро Ҳазрати Султон Боҳу низ мавриди истифода қарор дода. Ҳатто мафохими «мард» ва «мардак»-ро дар мақоми «Пир» ва «Мурид» ба кор гирифтаву аз дидгоҳи ирфонии хеш онҳоро шарҳу тавзеҳ додааст, ки аз он ифодагари маънии инсонии комил дар дидгоҳи ин мутафаккири барҷаста будани вожаи «мард» хувайдост: «Эй мардак сайъ кун, ки аз мартабаи мардак бигзарӣ ва ба мартабаи мард расӣ. Мартабаи мардак чист ва мартабаи мард кист? Мартабаи мардак он аст, ки давоми муҳораба кунад ба аъдоии Аллоҳ таъоло, ки нафс ва шайтон аст ва мартабаи марди ғозӣ он аст, ки якборагӣ сари ағъри нафсро аз ҳавову ҳавас ҷудо андозад, ки аз муҳорибаи ӯ эмин шавад, яъне ба истиқомат расад, ки мартабаи истиқомат беҳ аз қаромату мақомот аст. [3, 60]

Дар ин шарҳ ба таври барҷаста хувайдост, ки Ҳазрати Султон Боҳу аз мардак, яъне мурид ва инсонии ҳанӯз ноқис даъват мекунад, ки бояд ба мақоми мард, яъне инсонии комил бирасад ва ҳатто ин ҷо роҳи расидан аз мақоми мардак то ба мард тавассути муҳориба бо нафс ба таври барҷаста нишон дода шудааст. Пас, дар назари аввал равшан мешавад, ки Ҳазрати Султон Боҳу баробари нишон додани шеваҳои хоси расидан ба мақоми инсонии комил барои ифодаи он аз мафҳуми «Мард» ба кор мегирад.

Дар қанори ин, дар аксари осори ин сӯфии номвари тариқати Қодирия барои шарҳи ҳол ва мақоми инсонии комил аз истилоҳи маъруфи ирфонии «Муршид» ба кор гирифта шудааст, ки он низ пеш аз ҳама аз диду назари хосаи хеш шарҳу тавзеҳ додааст. Ҷолиб он аст, ки Ҳазрати Султон Боҳу муршидро, ки дар навишт аз ҷаҳор ҳарф иборат аст, тавассути ҳар яке аз ин ҳуруф тавзеҳ дода, дар умқи ҳар яке аз онҳо нуфуҳта будани ҷаҳор фазилати инсонии комилро нишон медиҳад ва бар ҳамин асос ба таъйини мақоми арҷманди инсон аз ин роҳ мушарраф мегардад. Дар ҳар асари хеш бо гунаҳое мухталиф ин вожаҳо тавзеҳ дода, ки ҳамагӣ таҷассуми фазилатҳои хоси инсонии комилро тавассути ҳуруфи вожаи муршид ва сифоти он бозтоб мебахшанд. Аз ҷумла, дар китоби «Маҳак ул фуқаро» тафсири вожаи муршид чунин омада: «Муршид аз ҷаҳор ҳуруф иборат аст: М, Р, Ш, Д.» Аз ҳарфи «м» марди майдони азал ва абадпахлавон, дафъ кунад аз толиб нафсу шайтон, маҳви маърифати ориф биллоҳ. Аз ҳарфи «р» розбахши раббуллоамин, аз ҳарфи «ш» шохиди ҳол дар васли ҳаққи лозавол. Аз ҳарфи «д» давоми ғарқ ба ҳақ бошад» [2, с.336].

Дар асари дигари Ҳазрати Султон Боҳу бошад дар баробари муқаррар намудани мақоми Пир ҳамчун инсонии комил нақшу ҷойгоҳи вай дар тарбияи мурид барои расидан бар он тахтгоҳи олии инсонӣ таъйин шудааст. Ба таври умумӣ рисолати «Пир» дар тарбияи мурид барои расидан ба мақоми инсонии комил тавассути таъсир гузоштан бар вучуди мурид анҷоми ҳафт амал муқаррар гардидааст, ки иборатанд аз:

- Дар таъсири аввал он аст, ки дар вучуди вай ҳирс намонад;
- Дар таъсири дувум он бошад, ки дар вучуди ӯ ҳасад намонад;
- Дар таъсири савум он бошад, ки дар вучуди ӯ кибр намонад;
- Дар таъсири ҷаҳорум он бошад, ки мурид мурданафс гардад;
- Дар таъсири панҷум он бошад, ки мурид рӯшанзамир ва соҳиби таъсир гардад;
- Дар таъсири шашум он бошад, ки мурид шабҳез ва шавқрез гардад ва хоби ғафлат аз вучуди ӯ барҳезад;

Дар таъсири ҳафтум он бошад, ки ҳафт табақи замин ва осмон возеҳ гардад ва лавҳи маҳфуз дар мутолеаи ӯ бошад; [4,48-49]

Аз тайъини ин мароҳил хувайдост, ки солики ин роҳ мунтаҳо худ таъсиргузор мешавад ва ҳамин таъсиргузорӣ ва ориф бар ҳафт табақаи замин ва осмон шудан баёнгарии он аст, ки ҳар ки ин мароҳил тай бикунад, ба таъбири ин орифи соҳибназар пири тамом гардад.

Нуктаи савум, ки дар шарҳи мақоми инсонии комил ва тарҳи вучуди ӯ дар андешаҳои орифонаи Ҳазрати Султон Боҳу метавон бар он ишорат фармуд, шиноҳти ӯ дар оинаи пиндору рафтормо ва чехраи шахсиятҳои бузургу барозанда ва соҳибназар маҳсуб меёбад. Дар қаламрави ирфони гузаштаи мо таҷассуми фазоили инсонии комил барои Мавлоно дар симои Шамси Табрзӣ ба мушоҳида

мерасад, ки ҳосили ин ишқу алоқа ва иродат «Девони Шамс» маҳсуб меёбад. Барои Мавлоно Шамси Табрэзӣ ҳамон муршиди комил ва ҳамон пиру марди Худост, яъне Мавлоно маҷмӯи фазоили инсонӣ комилро дар симову сурат ва сирати Шамси Табрэзӣ кашф намуд, ки достони он маъруф аст. Ҳазрати Султон Боҳу низ аз чунин мақом ва шинохт фоиз аст ва ин чехраи маънавиро дар симову сирати пиру пешвои тариқати Қодирия- Шайх Абдулқодирӣ Гелонӣ мукошафат намудааст. Агарчӣ Мавлоноу Шамс дидор ба ҳам расонидаву ин пайванди замони барои Мавлоно омили муассири маърифати тарҳи инсонӣ комил дар вучуд Пири Румӣ гардида, аммо Ҳазрати Султон Боҳу бо муршиди хеш танҳо иттисоли рӯҳӣ доранд ва ҳамин иртибот дар кашфи мақомоти маънавӣ ва ҳақиқати инсонӣ комил нақше пурфайз гузоштааст. Ҳосили ин ин маърифат дар осори Ҳазрати Султон Боҳу, аз ҷумла ашъори вай хувайдост, ки ғазале дар ситоиш ва васфи мақоми маънавии Шайх Абдулқодирӣ Челонӣ шореҳи ин андеша мебошад:

*Шафеи уммати сарвар бувад он шоҳи челонӣ,
Таъолуллаҳ чихо қудрат Худояи дод арзонӣ.
Сикандар мекунад даъво, ки ҳастам чоқари он шоҳ,
Фалотун пеши илми ту, муқир омад ба нодонӣ.
Қулоҳдорони ин олам, гадоёнӣ гадои ӯ,
Туро зебад, туро зебад, қулоҳдориву султонӣ.
Гадо сози агар хоҳӣ ба як дам подшоҳонро,
Гадоёнро диҳӣ шоҳӣ ба як лаҳза ба осонӣ.
Гадои дарғаҳат Хоқон, гуломи ҳазратат Қайсар,
Чи олишон султонӣ, ало эй гафси раббонӣ.
Ба ин ҳасимат, ба ин қудрат, ба ин азмат,
Нахоҳаду нахоҳад буд алҳақ мисли ту сонӣ.
Чи малкутӣ, чӣ қабрутӣ, чи лохутӣ,
Ҳама дар зери пойи ту, чӣ олишон султонӣ.
Ҳақиқат аз ту рӯшан шуд, тариқат аз ту гушан шуд,
Сипехри шаръро моҳӣ, зихӣ хуриеди нуронӣ.
Зи боғи асфиё сарвӣ, зи базми Мустафо шамғӣ,
Алиро қурратульсӣнӣ, бадин маҳбуби султонӣ.
Дило гашии муриди ӯ, бубин лутфи мазиди ӯ,
Чӣ авсофи ҳамида ӯ гаҳу беғоҳ мехонӣ. [2, с.349]*

Ишорати Ҳазрати Султон Боҳу дар байти охир ба иродати хеш ва муриди Шайх будан дигарбора таҷалли мақоми маънавии инсонӣ комилро дар симои Абдулқодирӣ Гелонӣ бозтоб мебахшад, ки дар саросари ин ғазали дорои хасоиси қасида сифоти он султони орифон оинабандӣ шудааст. аз ин мулоҳизоти кулӣ дар бораи мақом ва ҷойгоҳи инсон дар андешаҳои Ҳазрати Султон Боҳу равшан мешавад, ки дар таълифоти ин суҳанвари ҷаҳони ирфон низ пеш аз ҳама мақом ва манзалати инсонӣ комил дар баробари тазаккур дар фазоил ва хислатҳои маҳсули он дар симои шахсияти барҷастаи олами тасаввуф Шайх Абдулқодирӣ Гелонӣ таҷассум ёфта, ки ин амр аз идомаи шеваҳои хоси мақоми инсонӣ комил дар қаламрави адабиёти ирфонии форсу тоҷик дар таълифоти ин шоиру донишвар ва ҳакими ориф паём мерасад. Ба таври умум, ба таъбири яқе аз муҳаққиқони осори Ҳазрати Султон Боҳу доктор Султон Алтоф Алӣ «Назди эшон вучуди инсон ҳикмати азим аст, ки ҳазинаи он аз исми Аллоҳ во мешавад» [10, 68]

Абулмаъонӣ Бедил низ дар шарҳи ҳоли инсонӣ комил ва ифодаи ному мақоми ӯшеваҳои маҳсул ба кор гирифта, ки дар онҳо пайванде бо андешаҳои Ҳазрати Султон Боҳу ба мушоҳида мерасад ва дар навбати аввал асли ин иртибот дар ҳамраъиҳои ин ду мутафаккир аз дидгоҳи нисбат ба тариқати Қодирия таҷассум касб мекунад.

Бедил ҳам чун аксари орифони пешин, аз ҷумла сӯфӣи ҳамасри хеш Ҳазрати Султон Боҳу мақом ва зинаҳои хос барои расидан ба мақоми инсонӣ комил муқаррар намудааст, ки онҳо ба гунаи зайл метавон тавзеҳ дод. Дар зинаи нахуст, ки хилват гузидан аст, солиқ аз тақайюди олам барканор мешавад. Талқини ин зина дар шеъри Мирзо Бедил муқаррар ба қалам омадааст. Масалан, ҷое мефармояд:

*Дар ин гушан чӣ лозим маҳви чандин рангу бӯ будан,
Замоне хилвати оина кун хилватгузиниро [5, с. 134].*

Бедил бо бардошт аз рукноҳои аслии зинаи нахуст талқин мекунад, ки ба сурату маънии дунё фирефта машав ва аз он барканор бош, то қадаме сӯи ҳақ гузорӣ.

Сипас, дар зинаи дуввум мақоми ҳамӯшӣ гузидан фаро мерасад. Дар ин марҳала сӯфӣ пайванди забонии худро аз оламиён мебурад, зеро ба назари вай суҳан гуфтан бо мардум низ навъе аз тааллуқот аст. Дар ишорат ба ин маънӣ абёти касир мавҷуд аст. Масалан:

*Наҷот металабӣ, ҳамӯшӣ гузин, Бедил,
Ки дар тариқи саломат ҳамӯшӣ устод аст [5, с.242].*

Ин чо манзур аз начот талабидан раҳо шудан аз пайвандҳои заминӣ аст ва тариқи саломат бошад, ифодагари тариқати орифон мебошад, ки ниҳояти он тақарруб ба Худост. Ҳосили сухан он аст, ки василаи асосии раҳиҳои ориф аз қайдҳои дунявӣ ҳамӯшӣ гузидан маҳсуб мегардад. Зеро ихтиёри ҳамӯшӣ дар тариқат устои сӯфист, ки ўро ба қурби дӯст хидоят менамояд.

Зинаи саввум чашм бастан аз он чӣ дар олам мавҷуд аст, мебошад. Дар ин марҳала сӯфӣ аз мавҷудоти олам чашм барбаства, чашми басирати хешро мутаваҷҷеҳи мушоҳидаи маъбуд мекунад. Чунки ба назари мӯбтақидони ин гурӯҳ чашм дӯхтан ба олами имкон низ навъе пайванд ба он дорад. Барои ҳамин сӯфӣ бояд аз ҳар чӣ дар олам ҳаст, чашм пӯшад. Дар ишорат ба ин гуфта Бедил ашъори зиёд дорад, ки байти мазкур аз ҷумлаи онҳост:

*Диққати бисёр дорад фаҳми асрори адам,
Чашм пӯши аз ду олам, то шавӣ огоҳи мо [5, с.24].*

Ин маънӣ дар шеъри Бедил тавассути таркибҳои **чашм барбастан**, **мижа бастан**, **чашм пӯшидан** ва ғайраҳо баён гардидааст.

Зинаи чаҳорум ин **нафас даркашидан** ё **забти нафас** маҳсуб мешавад, ки мақоми ниҳояти сулук мебошад. Бедил охири пайванди инсонро ба дунё дар нафас кашидан маънидод мекунад ва онро тавассути тарокиби **забти нафас**, **нафас дуздидан**, **нафаси сӯхта** ва ғайраҳо тавзеҳ медиҳад.

*Бедил ҷаъми маъноӣ ба ҳамуиӣ кардам,
Нафаси сӯхта эҷози масеҳи дил аст. [5, с.339]*

Дар баробари ин, Абулмаъонӣ Бедил ҳам барои шарҳу тавзеҳи мақоми инсонии комил аз вожаву таркибҳои «мард», «марди ихтиёр», «марди майдонгоҳи таслим», «марди қудрат», «марди таҳқиқ», «пир», дар баробари худ «инсонии комил» истифода намуда, ки зикри ин таъбир дар таркиби байти шоир қаблан рафт. Ба чанд намунае аз абёти шоир ручӯъ мешавад, ки тавассути қорбури таъбир ва вожагони мазкур Бедил аз мақоми инсонии комил сухан кардааст:

*Бедил зи қайди ҳастӣ, саҳл аст боз ҷастан,
Гар марди ихтиёрӣ, рав аз адам бурун о. [5,2]*

Марди ихтиёр ҳамонест, ки ба қавли Ҳазрати Султон Боҳу дар мақоме расидааст, ки ҳафт табақаи заминро осмон бар ӯ равшан аст ва қабл аз маҷмӯи қуюди дунявӣ ворасти гардида. Аз ин рӯ, ба таъбири Бедил барои ӯ, ки ҷамъи он мароҳилро тай намуда, саҳл аз қайди ҳастӣ растан. Ба ин хотир шоир хитоб мекунад, ки агар марди ихтиёрӣ, яъне ворасти аз адам бурун о. Ин ҳамон адамест, ки дар андешаи аҳли ирфон фано шудан дар худ ва бақо дар ҳақ бошад.

Дар байти дигари Абулмаъонӣ бошад ибораи «марди майдонгоҳи таслим» ҳамонро шореҳи ҳоли инсонии комил аст:

*Зи ҷуръат қатъ кун гар марди майдонгоҳи таслимӣ,
Ки тег ин чо буришхо меҷуморад резими дамро. [5, с.74]*

Мавриди дигар Бедил ибораи «марди қудрат»-ро эҷод намуда ва ин чо чун талқин мекунад, ки агар марди қудратӣ дилат аз банди кин қушо, яъне қудрату адоватро аз худ дур намо, равшан мешавад, ки дар зимни ин таъбир ҳамонро андешаҳои шоир дар мавриди таъйини шеваҳои расидан ба мақоми инсонии комил тафсир ёфта, ки яке аз онҳо аз қинаву адоват дур будан маҳсуб меёбад:

*Афсонаҳои Рустаму Бежан ба тоқ неҳ,
Гар марди қудратӣ дилат аз банди кин қушо. [5, с.77]*

Ин чо дар тафсири Абулмаъонӣ ҳамонро ишоратест, ки қудрату манзалати инсонии комил ба зуру бозӯи ҷисмонӣ нест, балки дар сафои қалб ва покизагии вучуд мучассам мегардад, ки ин чо низ нуфузи андешаҳои орифони Бедил дар шиноҳти ҳақиқати инсон мучассам мегардад. Мавриди дигар низ бо истифода аз ҳамин таркиб зимнан ифодаи инсонии комил мекунад ва таъкид медорад, ки агар марди қудрат ҳастӣ, яъне дар мақоми инсонии комил ҳаст, нафасатро ба лаб расон. Ин чо зимнан «нафас ба лаб расонидан» нафъе изҳори қудрат ва тавонмандии мақоми инсон ё ҳатто ба таъбири дигар қаромат ҳам бошад, ки ҳоси қомилон ва аҳли назар бошад:

*Саъйи заифи халқ ба ҷое намерасад,
Гар марди қудратӣ нафасатро расон ба лаб. [5, с.166]*

Абулмаъонӣ мавриди дигар барои ифодаи инсонии комил аз таъбири «марди раҳ» ба қор гирифта, ки гунаҳе аз он дар адабиёти пешини мо ҳам роиҷ бошад:

*Афсонасозии шарару барқ то ба қай,
Гар марди ин раҳӣ ту ҳам аз худ бурун шитоб. [5, с.173]*

Ибораи марди таҳқиқ, ки зимнан ба маънии марди ба самти ҳақиқат раванда, ҳақиқатшинос қорбаст шудааст, дар қаломии Абулмаъонӣ чехраи инсонии қомилро барои мо во мекушояд:

*Илму фане, ки дорӣ маҳви ҳаёлаи авлост,
Қас нест марди таҳқиқ, бишқан сабӯ ба дарё. [5, с.149]*

Афзун бар ин, дар қаломии Абулмаъонӣ барои ифодаи инсонии қомил ва маҷмӯан мақоми маънавии ӯ таркибҳои шоиронаи зиёде аз қабил «хайратнигоҳ», «мавҷигавҳартинат», «нақҳати гул», «соҳибназар», «рамзошно», ва амсоли ин ба қор рафтаанд, ки ҳамагӣ ҳунари шоиронагии Бедилро

дар офариниш ва тарсими чеҳраи инсонии комил бозтоб мебахшанд, ки албатта таҳқиқи ин мавзӯ ба сурати баҳсе мустақил дар пажӯҳишҳои дигар анҷом хоҳад шуд.

Дар баробари ин, дар муқобили мард, ки намоди инсонии комил бошад, Бедил низ чун Ҳазрати Султон Боҳу вожаи «мардак»-ро ба маънии инсонии навроҳ, ноқис ва ниёзманд ба тақмил истифода карда. Аз ҷумла, зимне, ки ин вожаҳо дар як байги хеш дар нисбати шахси воиз ба қор меравад, ҳамон ба рӯшани ҳувайдо мегардад, ки манзури вай ҳамон инсонест, ки ҳанӯз тақмил нашуда ба ҷое нарасида:

*Сухбати воиз ба ғайр аз дарди сар чизе надоист,
Орамидан муфти хомӯи к-аз ин мардак гузаист. [5, с.402]*

Мусаллам аст, ки Абулмаъонӣ аз асари оташи афрӯхтаи ақобири бузурги рӯзгори хеш дар вучуди вай аз ҷароғи ирфон нашъаи афзун бардоштаву ба қавле ба ҳалқаи маҳфили эшон ҳанӯз аз овони ҳаштсолаи пайвастаанд. Аз ин рӯ, дар каломии вай чун Мавлоноу Ҳазрати Султон Боҳу низ бозтоби мақоми маънавии инсонии комил дар симои бузургоне чун Шох Қосими Хуваллоҳӣ, Шох Яқкаи Озод, Шох Камол ва дигарон ҷилвагар аст. Аз ҳама бештар ҳузури Шох Қобулӣ дар зиндагонии маънавии Бедил асаре пурфайз гузошта, ки ин матлабро муаллифи китоби «Бедилшиносӣ» бо тақия бар нигоштаҳои худ Абулмаъонӣ ба гунаи зайле тавзеҳ дода: «Пас аз чанде дар соли 1076 қ. Бедил бо як нафар сӯфӣ, ки номашро аз қадим шунида буд ва дар сулук бисёр собитқадам буд, тасодуф қард. Ин марди рӯҳонӣ иборат аз Шох Қобулӣ буд, чун боре дар Қобул дида шуда буд, аз ин ҷиҳат ба ин ном шуҳрат ёфта буд. Бедил аз ҳузури вай файзҳо бурда ва аз вай қаромоте мушоҳида қарда буд. Паёмҳои ботиние, ки аз Шох Қобулӣ судур меёфт, дар назари Бедил муқошифот ва илҳомоте ҷилва мекард, ки аз тарафи зоти бори Таъолӣ ба вай насиб мешуд. Бедил тасаввур мекард ба мақоми фардият расидааст.

Ин воқеа аҳамияти бас бузурге дар инкишофи рӯҳонияти Бедил дошта. Бедил аз ҳангоми туфулият иштиёқи содиқонае ба эҷоди тамоси мустақим бо ҳақиқат дошта ва пируни қомиле аз қабилӣ Шох Камол, Шох Яқкаи Озод, Шох Фозил ва Шох Қосими Хуваллоҳӣ ҳама ба вай башорат дода буданд, ки ба охири марҳилаи тасаввуф хоҳад расид ва фузӯе, ки аз Шох Қобулӣ насиби вай гардида буд, ўро бештар мутаяққин сохта буд, чунонки Бедил гӯяд: «Дар яқинободи олами таҳқиқ авлиёи ҳазрати Ҳақ айни ҳақанд. Агар аз нур ба офтоб чашм кушудай, офтоб ҷуз нур чӣ дорад ва агар аз об ба чашма роҳ бурдаӣ, чашма ғайр аз об чӣ бар меоварад?» [9, с.35]

Дар Девони ғазалиёти Бедил сурудаҳои фаровоне ҷой доранд, ки аз асари суҳбат ва таъсири рӯҳонияти ин марди роҳи ҳақ эҷод гардида, зимнан симои сирати ўро ҷилвагоҳи фазои инсонии комил қарор додаанд. Ҳарчанд Бедил мустақиман дар каломаш ҷое ба номи Шох Қобулӣ ишорат накарда, аммо оҳанги шӯрангези ин ғазалиёт нидои дарунӣ ва эҳсоси қабилӣ шоирро нисбат ба ин чеҳраи ормонӣ ў, пиру муршиди қомилӣ вай то қалубҳои мо мерасонанд. Аз ҷумлаи он ғазалҳои байти матлаби чанде зикр мешавад, ки бад – ин сурат ба қалам омаданд:

*Дилдор рафту дида ба ҳайрат дучор монд,
Бо мо нишони барги гуле з-он баҳор монд. [5, с.590]*

*Дилдор гузашту ниғаҳи бозпасин монд,
Аз рафтани ў он чӣ ба мо монд, ҳамин монд [5, с. 591]*

*Дилдор муқими дили мо шуд, чӣ ба ҷо шуд,
Ҷояи ба ҳамин оина во шуд, чӣ ба ҷо шуд. [5, с.591]*

Ҳамин тавр, Абулмаъонӣ Бедил низ дар шинохти мақоми инсонии комил, чӣ аз диди орифонагӣ ва чӣ шоиронагии хеш шеваҳои маҳсусро ба қор мегирад, ки маҷмӯан аз маърифат ва назаргоҳи ҳосии сарчашма гирифтаанд. Аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ низ меросбари асил ва идомадиҳандаи роҳи ин бузургони адабиёти гузаштаи хеш аст, ки шеваҳои ҳосии эшонро дар баробари дидгоҳҳои маҳсуси худ дар шинохт ва маърифати ҷойгоҳ ва мақоми инсон дар қоргоҳи андеша ва оинаи пиндорҳои худ татбиқ намудаву дар ин замина ба кашфи ҷодаҳои худ тавфиқ касб намудааст. Дар андешаҳои ў дар навбати аввал худ инсон соҳиби мақому манзалати бузургу ҳосе аст, ки дар вучуди ў асрори азал ниҳон аст. Муҳимтарин қанбаҳои шинохти фалсафии худии инсон ва румузи беҳудии вай дар ду маснавии бузургаш «Асрори худӣ» ва «Румузи беҳудӣ» шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Қабл аз оғози маснавии «Асрори худӣ» рӯҷӯи Иқбол ба ин байти маъруфи Мавлоно, ки ҷустуҷӯи инсонии комил дар меҳвари маъноии он қарор гирифтааст, худ шорехи аслу бунмои ин маснаivist, ки он низ ба даъвати инсон дар шинохти ҳақиқати худ, ки ҳамон инсонии комил бошад, пайванд дорад:

*Дӣ Шайх бо ҷароғ ҳамегашт гирди шаҳр,
К- аз деву дадмалуламу инсон наморзуст.*

Алломаибузург дар сароғози ин маснавии ҷовидона дар оинаи сурати мани хеш ҳақиқати инсонро муқошафа ва муаррифӣ мекунад, ки агарчӣ базохир зарраест, аммо дар вучуди вай хуршеди

бузург ва сад сахар сафову нургунчоиш дорад. В-агарчӣ баназар инсон гӯиё е муште хокаст, аммо равшангару мунаввартар аз чоми Чам бошад:

*Заррам, меҳримунир они манасти,
Сад сахарандаргиребониманасти.
Ҳокиманравшантар аз чоми Чамаст,
Маҳрам аз нозодҳоюламасти [8, с.53]*

Дар идомаи каломаш Иқбол омил ва иллати аслии мақоми бузурги инсониро дар ҷаҳони омад шуд муқаррар мекунад, ки ҳамон он марбут ба буъди рӯҳонии ӯ мебошад. Аз ин рӯ ӯ таъкид мекунад, ки нағмаи ман аз ҷаҳони дигар аст:

*Нағмаи маназ ҷаҳонидигар аст,
Ин ҷарасрокорвонидигар аст. [8, с.54]*

Мафҳуми «худӣ» дар афкори орифонаи Муҳаммад Иқбол ҳамонро шорехи барҷастаи мақоми инсони комил бошад, чун тавре таъкид шуд, ин «худӣ» маҳсули ҳамон буъдест, ки бар асари дамидани рӯҳи муқаддас дар вучуди инсон ниҳон гардидаву ниёз ба маърифат дорад. Асли ҳузури инсони ба ҷаҳони омадшуд ҳам кашфи ҳамин «асрори худист». Онгуна ки дар ҳадисе қудсӣ омада: «Ман ганҷе будам пинҳон, хостам шинохта шавам, биофаридам офаридагонро то шинохтаам шавам».

Иқболи Лоҳурӣ бо тақя бар ҳамин мақоми худӣ онро дараҷа ва мақомоте бахшида таъкид меорад, ки пайкари ҳастӣ ва ҷаҳони мавҷуд аз асари худӣ аст, зеро ҳар чӣ мебинӣ ва мушоҳида мекунӣ, асрори худист. Ин ҷо рамзи унвони маснавӣ ӯ ҳам кушоиш меёбад, ки тафсири ҷойгоҳи ҳосаи инсон дар олами ҳастӣ ба шумор меравад:

*Пайкари ҳастӣ зи осори худист,
Ҳар чӣ мебинӣ, зи асрори худист.
Хешиданро чун худӣ бедор кард,
Оишкоро олами пиндор кард.
Сад ҷаҳон пӯшида андар зоти ӯ,
Ғайри ӯ пайдост аз исботи ӯ.... [8, 59]*

Ҳосили сухани Иқбол ҳам он бошад, ки дар вучуди инсон, ҳоса оне, ки мақоми султонии хешро дар ҷаҳони омадшуда тавассути маърифати асрори худӣ шинохтааст, садҳо ҷаҳони дигар нуҳуфааст, ки онро аҳли фалсафа ва ирфон тавассути «ман»-ҳои дигар муаррифӣ намудаанд. Ҳар «ман»-е андар вучуди инсон як дунёи дигар бошад. Танҳо барои кашфи ин оламҳои маҳфӣ дар вучуди инсон талош ва ҷадалу кӯшиши ӯ зарур аст, то ҳафт шаҳри ишқро чун Аттор биспараду чун Абулмаъони Бедил аз он марҳилаҳои ҷаҳорғону бигзараду ба мақоми аслии хеш бирасад. Худи Аллома Иқбол пайваста инсонро ба ин роҳи кашфи ин ҷаҳони вучудаи ҳидоят мекунад ва аз ҷумла мегӯяд:

Хезу халлоқи ҷаҳони тоза шав...

Иқбол низ дар идомаи роҳи Мавлонову Ҳазрати Султон Боҳу ва Абулмаъони Бедил барои расидан ба мақоми худӣ ва кашфи асрори он зинаҳои муқаррар мекунад, ки аз мароҳил иборатанд. Иқбол ҷаҳоншиносии хешро дар робита ба ҳаракат сӯи ҷаҳони инсони комил тарбияи худӣ унвон мекунад ва ин матлабро ба таври муфассал дар фасла аз маснавӣ «Асрори худӣ» бо номи «Дар баёни ин ки тарбияти худиро се мароҳил аст: Марҳилаи аввал итоат ва марҳилаи дувум забти нафас ва марҳилаи сеюмро ниёбати илоҳӣ номидаанд» тавзеҳ медиҳад.

Аз унвони мароҳил пайдост, ки миёни онҳо ва маротиби ҷаҳорғонаи муқаррарнамудаи Абулмаъонӣ Бедил пайванде ба мушоҳида мерасад. Бедил марҳилаи забти нафасро дар мақоми ниҳонии марҳилаҳои тақомули маънавии инсони комил гузоштааст, ки дар назарияи Муҳаммад Иқбол он дар ҷойи дувум қарор гирифта. Вуруди ин марҳилаи муҳими тақмили рӯҳӣ дар равишшиносии маърифати инсони ҳар ду суханвар пайванд ба авзои фикрӣ ва ҷуғрофӣ ягона доштани онҳо пайванд мегирад, ки сарчашмаи он дар тафаккури ирфонии мартозони ҳинд ҷой гирифта, ҳам дар назарияи орифонаи ҳам Бедил ва ҳам Иқболи Лоҳурӣ тобишҳои тозаии маънавий касб намудааст.

Нукоти аслии марбут ба марҳилаи аввалро, ки итоат ном гирифта, Муҳаммад Иқбол ба гунаи зайл тавзеҳ медиҳад:

*Дар итоат кӯи, эй гафлатишор,
Мешавад аз ҷабр пайдо ихтиёр.
Нокас аз фармонназири кас шавад,
Оташ ар бошад, зи тугён хас шавад.
Ҳар кӣ тасхири маҳу Парвин кунад,
Хешро занҷириш ойн кунад.
Бодро зиндон гули хушбӯ кунад,
Қайд буро нофаи оҳу кунад.... [8, с.79]*

Дар марҳилаи забти нафас, ки дувумин аз мароҳили сайру сулуки ирфонии Иқбол маҳсуб меёбад, рӯҳи маънавий чӣ ҳод ба нафси хеш аст, ки инсонро худпарасту худсар гардонад. Аз ин рӯ, алломаи

Лохур инсонро раҳравро аз хатарҳои нафси худӣ оғаҳ мекунад ва даъват ба амал меоварад, ки дар ин марҳила дар мақоми мубориза бо нафаси худпарвар ва ичтиноб аз ҳубби дунёву моли он қарор мегирад:

*Нафси ту мисли шутур худпарвар аст,
Худпарасту худсавору худсар аст.
Мард шав, овар зимомӣ ӯ ба каф,
То шавӣ гавҳар, агар боиӣ хазаф [8, с.80]*

Дар ин ҷо нуктаи дигаре мусаллам мегардад, ки Иқбол низ барои таъйини мақоми инсонӣ комил чун пешиниёни хеш вожаи мардро ба қор мегирад ва таъкид медорад, ки барои зимомӣ нафсро ба каф овардану бар он пирӯз будан, мард бояд шуд, яъне ба ҳамон дараҷаи камолот бояд расид. Аз ин рӯ, таъкиди он мекунад, ки ҳар кӣ нахуст бар худ фармонраво мегардад, он гоҳ вай қодир аст, ки бар дигарон низ метавонад ҳуқуқҳои намоёнд:

*Ҳар бо худ нест фармониаш равон,
Мешавад фармонназир аз дигарон.
Тарҳи таъмири ту аз гил реҳтанд,
Бо муҳаббат хавфро омехтанд.
Хавфи дунё, хавфи уқбо хавфи ҷон,
Хавфи оломи замину осмон...
То асои «ло илаҳ» дорӣ ба даст,
Ҳар тилисми хавфро хоҳӣ шиқаст.
Ҳар кӣ Ҳақ бошад чу ҷон андар танаш,
Ҳам назардад пеши ботил гарданаш [8, с.80]*

Дар марҳилаи савум, ки ниёбати илоҳӣ унвон гирифтааст, Муҳаммад Иқбол боз ҳам мекушад, ки мақоми инсонро бар ӯ бишносонад, ки вай ноиби илоҳӣ ё ба таъбири дигар халифаи Худованд дар рӯи замин бошад. Аз ин рӯ, дар заминаи тафсири ин ҷойгоҳи ҳосаи инсон низ Иқбол ба гунае дигар мақоми инсонӣ комилро тавзеҳ медиҳад. Зимнан аз пайванди ҳар се марҳилаи муқаррарнамудаи шоир равшан мегардад, ки бо кашфу дарки мақоми ниёбати илоҳӣ инсон ба тахтгоҳи аслии хеш – сарири инсонӣ комил менишинад ва аз шинохти фазоили вежаи зайл бархурдор мегардад:

*То чаҳон бошад чаҳоноро шавӣ,
Тоҷдори мулки лоябю шавӣ.
Ноиби Ҳақ дар чаҳон будан хуш аст,
Бар аносир ҳукмрон будан хуш аст.
Ноиби ҳақ ҳамчун ҷони олам аст,
Ҳастии ӯ зилли исми Аъзам аст.
Аз румузи ҷузву қулл оғаҳ бувад,
Дар чаҳон қоим ба амруллаҳ бувад.
Хайма чун дар вусъати олам занад,
Ин бисоти қуҳнаро барҳам занад....
Пухта созад фитрати ҳар хомро,
Аз ҳарам берун кунад асномо.
Нағмазо тори дил аз мизроби ӯ,
Баҳри Ҳақ, бедориш ӯ, хоби ӯ... [8, 82-83]*

Ба таври умум, дар хошияи шарҳи марҳилаи савум, ки инсон дар мақоми ноиби ҳақ қарор мегирад, муҳимтарин фазилатҳои инсонӣ комилро Аллома Иқбол ташреҳ медиҳад, ки аксари онҳо дар симо ва сираи паёмбарон мучассам гардидаанд ва бахше дигар бошад ҳамон сарчашма дар мақоми маънавӣ худӣ инсон доранд, ки рӯҳи вай аз олами тақаддус ба таъйун омадаву ҷаҳвари аслии одамӣ дар қолаби ҳокӣ сиришта шудааст.

Дар идомаи тафсири Иқбол аз мақоми инсонӣ комил мо ба шарҳу тавзеҳи ҳолу ҳавои ошиқ дучор мегардем, ки ба зоти худ ӯ низ дар роҳи расидан ба қуллаи камолоти одамӣ аст ва ё аллақай расидааст. Аз ин рӯ, дар давоми ҳамон шарҳҳои хеш Иқбол таъкид медорад, ки тамоми пастиву болоии гунбади мино дар дили ошиқ ҷой гирифта:

*Ин гунбади миной, ин пастиву болоӣ,
Дар шуд ба дили ошиқ, бо ин ҳама паҳноӣ.
Асрори азал ҷӯйӣ? Бо худ назаре во кун,
Яктоиву бисёрӣ, пинҳониву пайдоӣ.*

Ин ҷомусаллам мегардад, ки Муҳаммад Иқбол ба ҳар нафар инсон муроҷиат мекунад ва изҳор менамояд, ки танҳо ишқ метавонад раҳнамои инсон ба сӯи камолоти маънавӣ гардад, то дар ҳоли мукошафа ваҳдат, пайдоиву ниҳонии оламо андар вучуди хеш маърифат намояд. Дидгоҳи мазкури Иқбол моро ба ёди ин байти Абулмаъонӣ мебарад, ки дар шарҳи мартабат ва мақоми ишқ фармуда:

*Ҳар дил набарад чоинӣ аз доғи муҳаббат,
Ин оташи беранг насӯзад ҳама касро.*

Аз ин ҷо даъвати Иқбол аз шинохти дили ошиқ ва муоинаву мушоҳадаи он низ беҳикмат нест, чун на ҳар соҳибдилро шарафи ин сӯзу гудоз ва кашфи ин рамзу роз насиб бигардад.

Тавре ишорат шуд, Иқбол низ мақоми инсонии комилро дар оинаи фазилатҳои марди ошиқ ё ориф тавзеҳ ва тафсир мекунад ва бар ҳамин асос дар маърифати вай аз манзалати маънавии сӯфии ба ҳақ расида, пайванҳое бо Мавлои Балхӣ, Ҳазрати Султон Боҳу, Абулмаъони Бедил ба мушоҳида мегардад. Агарчӣ дар зинаҳои камолоти маънавии муқаррарнамудаи Иқбол умумияте дар забти нафас ё нафас сӯхтан бо Абулмаъонӣ Бедил ошкор аст, аммо таъкиде дар ҷои дигар ба масъалаи хомӯшӣ ё дари гуфтугӯро бастан аз сӯи марди ориф шабоҳате бо зинаи дигари сайри сулуки ориф аз назари Бедил ба сурати хомӯш нишастанд ба ҷилва меояд. Иқбол дар маснавии «Ҷовиднома» мефармояд:

*Марди ориф гуфтугӯро дар бибаст,
Мастии худ гардиду аз оламгусаст.
Завқуи авҷӯрозидасти ӯ рабуд,
Дар вучудомадзинайрангишуҳуд.
Боҳузурани зарраҳомонанди Тур,
Беҳузурӣ ӯ на нуру не зухур. [8, 387]*

Идомаи ин роҳ ва шарҳу тавзеҳи ин матлаб дар худи ҳамин маснавий моро бар он самти андеша мекашонанд, ки аллома Иқбол низ чун Ҳазрати Султон Боҳу ва Абулмаъонӣ Бедил тарҳ ва симову сирати инсонии комилро дар оинаи ҷамоли андешав афкор ва шахсияти Мавлои Балхӣ маърифат намудааст, ки ҳамеша ҷӣ дар маснавиҳо ва ҷи дар ғазалиёт борҳо бо камолоти иродат аз Пири Румӣ ё балхӣ ёд кардаву намоди ҳақиқати асрори худии инсонро дар вучуди ӯ бишнохтааст. Аз ин рӯ, дар маснавии «Асрори худӣ» муриди мактаби ишқро талқин мекунад, ки шамъи ишқи худро ҳамчун Мавлоно барфурӯз:

*Шамъи худро ҳамчун Румӣ барфурӯз,
Румро дар оташи Табрес сӯз. [8, с. 64]*

Дар давоми баҳши дар боло мазкури маснавии «Ҷовиднома» Иқбол борҳо бо Мавлои Рум, пири маънавии хеш рӯҳан муколама анҷом дода, дарси мақомоти маънавий мегирад. Барои Иқбол Мавлоно доноии рози худиву беҳудист, ки зимни муколамаҳо ҳамин гуна мурочиат менамояд:

*Ман ба Румӣ гуфтам: - «Ай доноии роз,
Бар рафиқи камназир бикиюй роз.
Гуфт: - «Ин пайқар чу сими тобнок,
Зод дар андешии Яздони пок,
Боз бетобона аз завқи намуд,
Дар шабистони вучуд омад фуруд.
Ҳамчу мо овораву гурбатнасиб,
Ту гарибӣ, ман гарибам ӯ гариб» [8, 387-388]*

Дар идомаи ҳамин маснавий боз ҳам ин муколамаҳо давом мекунанд ва ҳамон аллома Иқбол бо гирифтани посухҳои мушаххас ба суолоти хеш дар симои Мавлоно чеҳраи барҷастаи инсонии комилро муаррифӣ мекунад. Далели ишқи муҳаббат унвон намудани Румӣ аз ҷониби Иқбол ҳамон худ шореҳи ҳамин матлаб аст, ки яқояк фазоили инсонии комилро бо ҳамин шеваҳои тафсир алломаи Лоҳур дар сурат ва сирати ӯ мучассам гардонад, тавассути андешаҳои барҷастаи орифона, ки аз забони вай садо медиҳанд, маърифат ва шинохти хешро аз мақоми инсонии комил тақвият мебахшад:

*Румӣ, он ишқи муҳаббатро дилел,
Таинномаҷро каломани Салсабил.
Гуфт: «Он шеър, ки оташи андар ӯст,
Асли ӯ аз гармии аллоҳ ҳу» ст.
Он наво гулиан кунад хошиокро,
Он наво барҳам занад афлокро.
Он наво бар ҳақ гувоҳӣ медиҳад,
Ба фақирон подшоҳӣ медиҳад... [8, с. 389]*

Ин ҷо низ муколамаи Иқбол бо Мавлоно дар робита ба мақоми шоир, рисолати ӯ ва ҳақиқати шеър давом мекунанд, ки мунтаҳои он дар андешаҳои ин суҳанвар тавассути каломии пири маънавии хеш чунин садо медиҳанд:

*Сӯзу мастӣ нақибанди оламест,
Шоирӣ бе сӯзу мастӣ мотамест.
Шеърро мақсуд гар одамгарист,
Шоирӣ ҳам вориси пайгамбарист [389]*

Нуктаи ниҳони мулоҳизоти Иқбол дар ин маврид ҳам пайванд ба вучуд ишқ ва сӯзу дард дар ниҳоди инсон ҳамчун нерӯи муҳаррик ва камолотбахшоянда дорад, ки ҳатто агар дар шеър он ҳиссиёт чой нагирад, асаре аз он сурудаҳо барҷо намонад. Ба ҳамин хотир аст, ки шеърро ҳам бузургон атије илоҳӣ ва халлоқияти шоириро ҳадяи офаридгор муаррифӣ намудаанд, ки ба гунае дигар мулоҳизоти Алломаи Лоҳур шарҳи ҳамин мақом ва манзалати шоиру шеър ба шумор мераванд.

Дар сароғози маснавии «Пас чӣ бояд кард, эй ақвоми Шарқ» низ Иқбол нахуст ручӯе ба шарҳи мақомоти маънавии Мавлоно мекунад, ки ба гунае он ҳам тавзеҳ ва тарсими чехраи инсонии комил ба шумор меравад:

*Пири Румӣ, муршиди равишанзамир,
Корвони ишқу мастиро амир.
Манзилаи бартар зи моҳу офтоб,
Хаймаро аз Қаҳқаймон созад таноб.
Нури Куръон дар миёни синааш,
Чоми Чам шармандаи аз оинаш.
Аз найи он найнавози покзод,
Боз ишӯре дар ниҳоди ман фитод... [8, с.501]*

Дар идома ин ҷо низ муқолаи Иқбол бо пири маънавии хеш – Мавлонои Балхӣ меравад, аммо аз ин чанд байти оғози равшан мегардад, ки шоир дар симои вай тавассути таҷассуми ҷанде аз ин сифоте чун, «амири корвони ишқу мастӣ», «манзилаш бартар зи моҳу офтоб», «дар миёни синааш нури Куръон» ва «Чом Чам аз оинаи ӯ шарманда», «найнавози покзод» ва амсоли ин аз мақом ва сифоти инсонии комил ҳам суҳан мекунад, ки ӯ дар оинаи ҷону ҷаҳони Мавлоно муқошафат карда.

Ҳамин тавр, таҳқиқ дар шинохти мақом ва ҷойгоҳи инсонии комил дар андешаву афкори Ҳазрати Султон Боҳу, Абулмаъонӣ Бедил ва аллома Иқболи Лоҳурӣ ин амрро ба субут мерасонад, ки дар қаламрави адабиёти форсу тоҷик шурӯъ аз устод Рӯдакӣ то аллома Муҳаммад Иқбол ва дигар суҳансароёнӣ ҳамзамони ӯ тарҳу намод ва симои инсонии комил дар оинаи сурудаҳои эшон таҷассуми вежае касб намудааст. Ҳарчанд дар тайини ҷойгоҳ ва маротибу мароҳили сайри сулук барои мушарраф гардидан ба мақоми инсонии комил умумиятҳое ба ҷашм мерасад, аммо ҳар нафар аз аҳли назар ва суҳан кӯшидаанд, ки назариёт ва дидгоҳҳои хосаи худро роҷеъ ба камолоти маънавии инсон изҳор доранд. Ин шеваи шинохт дар нигоштаҳои Ҳазрати Султон Боҳу, Абулмаъонии Бедил ва Иқболи Лоҳурӣ низ аз равишҳои муайяне бархурдор аст. Дар навбати аввал умумиятҳое, ки миёни ин суҳанварони ориф пайванд мегузорад, муҳити ягонаи ҷуғрофӣ ва тавачҷуҳ ба ҷараёнҳои фикрии сӯфиянаи гузашта ба шумор меравад, ки омилӣ муассир дар эҷоди тарҳҳои ҳамгун дар шинохти инсонии комил дар таълифоти эшон эҷод намудааст. Иродату ихлоси комили Ҳазрати Султон Боҳу ва Абулмаъонӣ Бедил ба пирони тариқати қодирия агар пайванде дар афкори ин ду тан аз мутафаккирони барҷаста ба зухур расонида бошад, дар мақоми бузурги маънавий, ҳатто ба унвони Пири комили Румӣ эътироф гардидани мақоми Мавлонои Балхӣ барои ҳар сеи ин бузургон, ки сурудаҳои он саршвор аз васфи мақоми ӯ ва истикбол аз шеваи суҳангустариаш мебошад, иртиботи сегонаи онҳоро дар шинохти ҷойгоҳ ва нақши инсонии комил дар қаламрави андешаҳои ирфонӣ тавассути чехраи ин орифи бузург таҳким бахшидааст. Аз сӯи дигар, дар баробари таъйини мақомоти маънавий аз сӯи ҳар сеи ин суҳанварон барои касби шараф дар нишастан бар сарири мақсуд таҷаллои фазоили инсонии комил дар симову суҳан ва сирати шахсиятҳои ҷудогона ба унвони қиблаи мурод низ пайвандҳои маънавий миёни андешаву афкори ин бузургон эҷод намудааст, ки ин матлаб афкори ҳамсону ҳамгуни онҳоро дар раҳгузори шинохти ҳақиқати инсон ва кашфи асрори худии ӯ шарҳу тафсир мекунад.

АДАБИЁТ

1. Иқбол, Ҷовид. Зиндагӣ ва афкори аллома Иқболи Лоҳурӣ. (Тарҷумаи Шаҳиндухти Муқаддам (Сафӣрӣ). Ҷ.1-2. Машҳад, Интишороти Остони Кудси Разаӣ, 1382.
2. Боҳу, Султон Муҳаммад. Маҳак ул фуқаро. Лоҳур, 2007.
3. Боҳу, Ҳазрати Султон. Айн ул-фақр. Лоҳур, 2014
4. Боҳу, Ҳазрати Султон. Қалиди тавҳид Лоҳур, 2014.
5. Деҳлавӣ, Бедил. Қуллиёт. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Ҳаста ва Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Қилди аввал, баҳши аввал. Техрон, интишороти Тилоя, 1389.
6. Деҳлавӣ, Бедил. Қуллиёт. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Ҳаста ва Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Қилди аввал, баҳши дувум. Техрон, интишороти Тилоя, 1389.
7. Лоҳурӣ, Аллома Иқбол. Қуллиёти форсӣ. Душанбе, Дониш», 2013.
8. Лоҳурӣ, Аллома Иқбол. Ҳақиқат ва хайрат. (Мутолеъаи Бедил дар партави андешаҳои Бергсун. Техрон, Парниёни Хаёл, 1395.
9. Мучаддадӣ, Фуломхусайн. Бедилшиносӣ. Қобул, интишороти Амирӣ, 1392.
10. Султон Алтоф Али. Нақшҳои вафо. Исломобод, 2014.

ОТРАЖЕНИЕ ОБРАЗА ИДЕАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА В ИДЕИ И ТВОРЧЕСКИХ РАБОТАХ ХАЗРАТА СУЛТОНА БОХУ, МИРЗО АБДУЛКОДИРА БЕДИЛА И УЧЁННОГО ИКБОЛА ЛОХУРИ

Статья посвящена отражению истины совершенного человека в мудрых и поэтических идеях Хазрата Султона Боху, Бедила Дехлави и ученого Икбола Лохури. В статье также изложены конкретные точки зрения вышеупомянутых ученых о способах повышения статуса идеального человека.

Ключевые слова: *идеальный человек, безмятежный Султон Боху, Бедил Дехлави, Икбол Лохури, мистика, исповедник, ключевой термин.*

REFLECTION OF IMAGE OF PERFECT PERSON IN THE IDEA AND CREATIVE WORKS OF SERENE SULTON BOHU, MIRZO ABDULQODIRI BEDIL AND SCHOLAR IQBOLI LOHURI

The article deals with the reflection of perfect person's truth in sage and poetic ideas of Serene Sulton Bohu, Bedili Dehlavi and scholar Iqboli Lohuri. Specific points of views of the aforesaid scholars about ways of upgrading the status of the perfect person are also described in the article.

Keywords: *perfect person, Serene Sulton Bohu, Bedili Dehlavi, Iqboli Lohuri, mysticism, confessor, key term.*

Сведения об авторах:

Нуров Нурали - доцент кафедры таджикской классической литературы Худжандского государственного педагогического университета имени академик Б. Гафуров; E-mail: nurali74@mail.ru

Одинаев Одинамухаммад Ниёзович - докторант (PhD) кафедры таджикского классического литературы Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова; E-mail: oon01021987@gmail.com

About the authors:

Nurov Nurali - docent in the Department of Tajik Classical Literature of the Khujand State University name academic B. Gafurov; E-mail: nurali74@mail.ru

Oдинаев Oдинаmuhammad Niyozovich - doctoral candidate (PhD), Department of Tajik Classical Literature, Khujand State University named after Academician B. Gafurov; E-mail: oon01021987@gmail.com

ТАСВИРИ ВОҚЕИЯТИ ТАЪРИХӢ ДАР НАСРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Олимова Х.Х.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Дар осори адабӣ дар ҳар замон ҳаводиси ба вуқӯ пайвастаро мутобиқи ҷаҳонбинӣ ва дониши худ адибон тавсиф намудаанд. Барои омӯзиши адабиёти бадеӣ донишҷӯи замони адиб муҳим аст ва дар ин маврид сарчашмаҳои муътамад, қабл аз ҳама осори таърихӣ замони марбут муҳимтар аст. Аз сӯйи дигар ҳуди адибон тавсифкунандаи воқеоти нодири замони худ мебошанд. Дар бисёр маврид ҳатто мадҳияҳои шоирон имкони омӯзиши ҳаводиси замони муайян гардидаанд. Дар асри XIX ва баъдан асарҳои зиёде, ки баёнғари вазъи ҷомеа ва муҳити адабӣ ҳастаанд таълиф гардидаанд, ки аз ҷумлаи онҳо «Мунтахаб-ут-тавориҳ»-и Ҳоҷӣ Ҳақимхон, «Рисола ё муҳтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмади Дониш, «Тухфаи шоҳӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомӣ, «Таърихи Салимӣ»-и Мирзо Салимбек, «Таърихи ҷадидони Тошканд»-и Муҳаммад Солеҳхоча, «Тавориҳи манзума»-и Имомалии Қундузӣ ва «Таъриҳ»-и Садрӣ Зиё, ки аз онҳо баъзе ҳуҷҷату санадҳои муҳим пайдо кардан мумкин аст.

Боиси тазаккур аст, ки дар «Наводир-ул-вақоъ» боби муайяне бо унвони «Дар таҳқиқи таърихи олам ва тафтиши ҳудуси қидам» беш аз ҳама ба масъалаи пайдоиши олам ва одам аз диди фалсафӣ ва таърихӣ баҳс менамояд. Ҳуди муаллиф дар интиҳои фасл меорад: «Бидон, ки тавоифи ҳукаморо дар мабдаи офариниши олам ихтилоф аст. Машҳуртар таърихи Хунуд ва Хито ва Фурс аст»[3, с.109].

Аз он ки Аҳмади Дониш бештари ахборро аз сарчашмаҳои динӣ меҷӯст, бинобар ин интиҳои бунёди дунёро «ба шаш рӯз» медонад. Ба андешаи Аҳмади Дониш баҳси салотини олам дар сарчашмаҳои зиёде ба ҷашм мерасад ва ҳар як нафаре мутобиқи доираи фаҳмиши худ ин баҳсро ороштаанд. Аҳмади Дониш ин гуна ривоётро дастгирӣ намекунад ва баръақс онҳоро афсонае беш намедонад ва меорад: «...ривоёти номазбурт барои исботи сонеи мучассам ва қидами олам вазъ намудаанд ва тавоифтавоиф подшоҳону одамиёнро пеш аз Одам ҳикоёт баста овардаанд, ки филвоқеъ ифтирои инчунин ҳикоёт аз адно шахсе, ки андаке фатонат дорад, бисёр осон аст. Ва вуқӯи он дар хорич, чандоне лузум надорад ва ростию дурустии он зарур на, аз қабилӣ «Ҳотамнома» ва «Бумуслимнома», ки ҳар қадом дафтаре бузургу ҳақиманд. Сухани рост дар онҳо агар бошад, як ду сафҳа беш нест. Ва ғаразу гирдоварӣ аз онҳо маҳзи тазлил ва муғолатаи авом аст, ё афсонае барои

хоб»[3, с.109].

Дониш дар бисёр маврид ба муосирониаш аз ҳаводиси олам ҳикоят менамояд ва дар мавриди замони кӯдакияш нақл оварда, таъкид намудааст, ки: «Он гоҳ падар, афаллоху анху, маро ба дабиристон фиристоданд, то ҳифзи «Куръон»-и карим кунам. Ва он бар мизочи ман сахт ва номулоим омад, чунки лукнат бар забон доштам ва ба душворӣ сабаке ҳифз мекардам ва ба тақрори бисёр ҳавсала надоштам ва муҳаббати зиёда бар ҳифз дар табиати худ намеёфтам» [3, с.115].

Ҳамзамон, Дониш дар ин ҷо нақл менамояд, ки пас аз он ки падараш ўро ба омӯзиши забони арабӣ машғул намуд, бидуни устод ба машқи хат шуғл варзид ва рӯзгоарашро ин тариқ таъмин менамуд. Аз рӯи нақли нависанда ба китобати осори Абдулқодири Бедил бештар шуғл намуда ва аз он ғоидаи зиёде ба даст меорад. Агар ба ин нуктаи назар мутаваҷҷеҳ шавем, пас дарк кардан мумкин аст, ки Аҳмади Дониш баҳсу мунозираҳои таърихдонҳоро меписандид ва осори бениҳоят муҳими худро бо номи «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» иншо менамояд ва дар он тамоми нуқси ин салотинро баён менамояд. Аллома Аҳмади Дониш дар осори воқеияш бо номи «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» таваҷҷуҳ ба ҳаёти пур аз тазоди амирони манғити Бухоро намудааст. С.Табаров дар асари худ «Се маорифпарвари тоҷик дар бораи амирони манғития» китоби мазкурро дар омӯзиши рӯзгори амирони манғит адоқунандаи «вазифаи маъхазу сарчашмаи бузурги таърихӣ» меномад[6,3]. Асари мазкур аз ҷумлаи сарчашмаҳои муҳимтарини таърихӣ дар нимаи дувуми асри XIX мебошад ва далоили зиёди таърихро дар бар гирифта, аз давраи салтанати Дониёл то ба замони Амир Насруллохро дар бар мегирад. Дониш дар ин асар воқеоти таърихро мушаххас ва дар заминаи далоили таърихӣ иброз намудааст. Дар асар таърихи муайяни ба тахт нишастан ва ё худ вафоти амирони манғит баён гардидааст. Масалан, дар мавриди ба тахт нишастани амир Ҳайдар чунин ишора дорад: «Чулуси ў бар тахти подшоҳӣ дар явми якшанбе, чаҳордахуми рачаби санаи 1215, баъд аз се соат аз тулӯи шамс, ба толеъи бист дараҷаи Ҷадӣ иттифоқ афтод. Миррих дар он шакл ба тарбеъи Зухал афтод ва рочеъ буд Зухалу Муштарӣ дар Асад, раъс дар сеюм, ки бурчи Хут буд, воқеъ шуда. Ва ин шакл тақозо дошт, ки аскар дар айёми ў орамида набошад ва мизочи умаро ба мизочи подшоҳ мувофиқ набошад ва майли султон ба тоату афъоли хайр бештар бошад»[4, с.30].

Мутафаккир дар асоси гардиши сайёраҳо ва аз нуктаи назари нучумшиносӣ омилҳои ба тахт нишастан ва оқибати салтанати амиронро тавзеҳ медиҳад. Дар иброи ҳаводиси таърихӣ бешак Дониш гардиши сайёраҳоро муҳим дониста, тақондихандаи бахти амирон медонад ва шакл гирифтани воқеаҳои таърихро аз тартиби вуқӯи сайёраҳо меҳисобад. Омадани амир Насрулло ба тахт чунин ба хонанда муаррифӣ менамояд: «Ва билҷумла, чулуси амир Насруллоҳ ба тахти Бухоро рӯзи паншанбе, салҳи рамазон санаи 1242 вуқӯъ ёфт. Бо толеъи Асад, ҳашт дараҷаи Шамс, Қамар ва Миррих дар ошир ва Зухал дар ёздаҳум, Зухра дар Хут бо қуввати Уторид ва Зухал дар раъси Муштарӣ дар чаҳорум» [4, с. 33].

Аҳмади Дониш чун муаррих дар «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» аз нигоҳи танқидӣ ба амирон баҳогузори намуда, тарзи андешаронии ў аз соири таърихшигори он замон фарқ мекунад. Ин асар ба бобҳо ҷудо нашуда бошад ҳам, Аҳмади Дониш воқеаҳоро мутобиқи марҳилаҳои таърихӣ ҷудо намудааст, ки ингуна аст: муқаддима, ҳарчанд ки ишора на гардидааст, қисмҳои минбаъда унвонҳои зерин доранд: «Харобии назми аморат дар замони амир Дониёл ва тарзи салотини амир Шоҳмурод», «Баъзе аз воқеаҳои замони салтанати амир Ҳайдар», «Марги амир Ҳайдар ва замони салтанати амир Ҳусайн ва амир Умар», «Замони салтанати амир Насруллоҳ ва тарзи мамлакатдорӣ ў», «Баъзе воқеаҳои замони салотини амир Музаффар, тарзи маъишат ва мамлакатдорӣ ў», «Назми аморат ва баъзе аз воқеаҳои замони салтанат амир Абдулаҳад».

Дар навиштаҳои ӯ исбот кардааст, ки амирони Бухоро дар садаи XIX қудрати идора кардани оммаи васеи мардумро надоштаанд ва аз ислоҳот низ воқиф набудаанд. Ба мардум меғуфтанд, ки тибқи нишондоди Куръон зиндагӣ кунанд, аммо худ ҳар лаҳза дар муқобили нишондодҳои ин китоби мазкур амал менамудаанд. Ҷомеаи Бухорои шариф пасмондатарин буд ва Аҳмади Дониш ҳамчун маорифпарвар ягона роҳи таъмин намудани рушду тараққи дар ин давлат дар сарқуб намудани низоме мебинад, ки барои таъмини фаҳши амирон бунёд гардидааст. Салимов Н. чунин гироиш ба воқеияти таърихро тазакур додааст: «Назари таърихӣ ба воқеият ва падид омадани баъзе нишонаҳои таърихияти тафаккури бадеӣ бо вусъати чашмандози маорифпарварон баробар сурат гирифтааст. Ҳамаи ин ба андешаҳои маорифпарварон тезувндие мебахшид, ки ақлҳоро бедор намуда, эҳсоси миллии ғафлатзадагонро ба ҷунбиш меовард» [3, с. 18].

Низомии сиёсии марбут ба аморати Бухоро низомии сиёсӣ набуд, чунки фарқ дар миёни неку бад гузошта намешуд ва ҳар он чи ки амалан татбиқ мегардид, дар асоси манфиатҷӯӣ буд. Масалан, амлоқдорон ҳатто духтарони ноболиғи худро ба амири аблаҳи манғитӣ туҳфа менамуданд ва пас аз муҳлати кӯчаке амир он бонуро ба зердастони худ меод ва тавсия мекард, ки ўро дар никоҳи хеш оварад.

Васфи аз ҳақиқат дур ва бемантики нависандагони онвақтаро Аҳмади Дониш пайравони Иблис номидааст, чунки аз тариқи каломи мавзун ва мансур васфи бардурӯғи амиру наздиконаш аз нишонаҳои илми адаб нест ва буда ҳам наметавонад. Аз ҷумлаи нуктаи назари сайёҳони рус роҷеъ ба Осиёи Миёна дар охири асри XIX таҳлилҳои мавқеъпазирии Русияи подшоҳиро дар ин минтақа дар бар мегирад. Маълум аст, дар охири асри XIX Русия мавқеи савдо ва дипломатияро дар ин минтақа барқарор намуда, равобигии савдогарони рус ва сафари тоҷирони бухороӣ хеле зид мегардад. Баробари ин мустақриқин ва сайёҳони рус мушоҳида ва таҳқиқоти зиёдеро дар иртибот ба таърих, фарҳанг ва ҷуғрофияи Осиёи Миёна интишор менамуданд.

Дониш мантику инкишофи воқеаҳои таърихӣ, сабабу натиҷаи онро дарёфтани мехост. Дар ҷараёни таҳаввулу таназул дидани воқеаҳо, ҷустуҷӯи решаҳои таърихӣ онҳо ва қӯшиши аз ҳамин роҳ падида овардани моҳияти ботинии рӯйдодҳо моро ба ҳулосае овард, ки охири аср XIX ва ибтидои қарни XX неруманд гардидани асоси таърихӣ афкори ҷамъиятӣ, таҳлили бамуддао ва танқиди шадиди воқеияти иҷтимоӣ ва ташаккули таърихияти тафаккури бадеӣ байни ҳам робитаи қавӣ дошта, ҳамаи ин барои диди реалистӣ роҳ мекушод [5, с. 19].

Дар «Рисола ё муҳтасаре аз таърихи салотини хонаводаи манғития»-и Аҳмадмахдуми Дониш на фақат вазъи таърихӣ ва ҳаводиси ба вуқӯъ пайваста дар атрофи амирони манғит инъикос гардидаанд, балки дар мавриди ҳислати амирон ва шӯғли онҳо низ сухан меравад. Махсусан, се амире, ки дар дарбори онҳо фаъолият намуда буд, яъне амир Насруллоҳ, амир Музаффар ва амир Абдулаҳад бештар аз диди Дониш таҳлили худро ёфтаанд. Аҳмади Дониш таъкид бар он менамояд, ки амирон агар гуноҳе менамуданд, ба сари уламои дин мепартофтанд ва дар бораи амир Насруллоҳ менависад: «Ва ҳудӣ амир низ дар зоҳир таҷовуз раво намедонист ва ба уламо рӯқъ мефармуд ва гуноҳи худ бар гардани уламо таҳмил мекард» [4, 19].

Дониш на ҳамчун муфассир, балки чун муҳаққиқ ва мунаққид дар баҳри муталотими улуми воқеӣ аз худ ишораи шинохтан мекунад ва хонандаро водор месозад, ки дар баробари диданиҳо ба шинохти худ пардозад. «Наводир-ул-вақоъ» номаи даъват аст, даъвате, ки иборат аз фарқ гузоштани баду нек бошад, набуда, он даъватест, ба ҳамзамонону ояндагон баҳри ба амал пардохтан, дифоъ аз ҳеш вачоӣ ҷустани дигарон дарёфтани худ мебошад. Аҳмади Дониш асолати зотии махлуқоти Худоро мунқир нест. Ӯ инсонро амонатдори ҳақиқат медонад. Ҳадаф аз рисолати маънавии Аҳмади Дониш воқеъбинона инъикос намудани муносибатҳои мутақобилаи Шарқу Ғарб маҳсуб мешавад. Чаро уламои Ғарб дар замони Эҳё (Возрождение) ба таҳқиқи улумӣ табиӣ пардохтанд ва сабабгори кашфиётҳои бузург гаштанд? Зеро Ғарб аз ҳақиқати ислом ба василаи олимони аврупоӣ баҳрабардорӣ мекард, дар ҳоле ки Шарқ аз асолати ислом ва тамаддуни ҳеш дур мерафт. Ғарб ба пешрафти улуми дақиқ роҳ кушод, аммо Шарқ бештар перомуни улуми назарӣ рисолаҳо эҷод менамуд. Амиктараш, пас аз давраи Эҳё Ғарб назарияи Шарқро дар мавриди соҳаҳои муҳталифи улум амалан тадбиқ намуд. Ин аст, ки Дониш пешрафти Ғарбро дар роҳандозӣ шудани шарияти ислом ба сифати қонунҳои марбути давлатдорӣ маҳсуб медонад. Ҳол он ки бузургони машриқзамин аз воқеият ва ҳаводиси муҳити ҳеш торафт дуртар мерафтанд. Аҳмади Дониш ҳамчун шахсияти донишманд пеш аз ҳама аз ҷониби ҳамасрони худ бо андешаҳои тоза қобили қабул гардидааст. Вале ҳанӯз дар ҳамон давра бар зидди таснифи «Наводир-ул-вақоъ» сару садоҳо баланд шуд. Афзал Махдуми Пирмастӣ, яке аз шогирдонии Дониш ва шоири ҳамин аср баромад мекунад, ки Шохин, Музтариб ва Тамкин бар зидди муҳолифати Афзал Махдум баромада, рафтори ин шогирди ношукрро маҳкум менамоянд. С.Айнӣ бори аввал дар мавриди Аҳмади Дониш дар асари таърихӣ бо номи «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» маълумот дода, зимнан зикр менамояд, ки Дониш авзои дарбориёро дар асараш «Наводир-ул-вақоъ» таҳлил намудааст [2, с. 74].

Дар идомаи фаъолияти воқеънигории Аҳмади Дониш метавон, андешаҳои ҳамзамонони ӯро низ мавриди муҳокима қарор дод. Дар охири асри XIX шоироне, мисли Шохин, Савдо, Қорӣ Раҳматуллои Возех, Ҳайрат афкори маоририфпарварона навиштаанд.

Қорӣ Раҳматуллои Возех бештар ба ҷойҳои таърихӣ ва обод тавачҷуҳ намудааст. Манотике, ки нависанда сафар намудааст, аз дидгоҳи иҷтимоӣ, архитектураи шаҳр ва роҳсозӣ ва иқлим тавсиф гардидааст. Ишораҳои нависанда тавсифкунандаи ҳақиқати замон ва макон мебошад. Дар вақти таҳлил ва баррасии мавзӯи мазкур дарк намудан мумкин аст, ки нависанда ба хонандаи худ ба суҳбат медарояд ва омилҳои сафар намуданашро нишон медиҳад. Воқеан, насри «Савонех-ул-масолик» хеле оддӣ ва раво аст. Шакли баёни он аҳборӣ буда, нависанда аз ҳар гуна суханпардозихо даст кашада, вақоъ ва мушоҳидаҳои ҳешро ба риштаи тасвир кашадааст. Возех, ки аз дунёи тангу тори Бухоро ба шаҳрҳои мутамаддин сафар намуда буд, бештар ба пешравиҳо, ободкорӣ ва масъалаи саноату роҳҳои фарроҳ таваккуф намудааст.

Аз ҷиҳати дар бар гирифтани афкори пешқадами иҷтимоӣ ва сиёсӣ «Наводир-ул-вақоъ», «Бадоеъ-ус-саноеъ», «Савонех-ул-масолик» ном асарҳои мансури Аҳмади Дониш, Шамсуддини Шохин ва Қорӣ Раҳматуллои Возех дар таърихи адабиёти мо назир надоранд. Ин асарҳо, ки ба тариқи насри маснӯъ ва мутакаллиф навишта шудаанд, на танҳо аз ҷиҳати мавзӯӣ, мазмун, балки аз

чихати шакл ҳам чолиби таваччух буда, барои омӯхтану муайян кардани хусусиятҳои насри адабию бадеии асри XIX аҳамияти калон доранд. [1, с.19].

Шамсуддин Шохин дар «Бадоеъ-ус-саноеъ» аз таъбиру ибораҳои халқӣ, махсусан аз калимоту таъбироте, ки махсуси лаҳҷаи мардуми Бухорост, хеле бамавқеъ истифода бурдааст, ки ин бадеияти каломӣ ўро ба дараҷаи зиёде афзудааст. Шохин дар ин рисола иллату нуқсонҳои аморатро ниҳоят нозуксанҷона ва бо нафрату ғазаби пуршӯр нишон додааст. Шоир ба матонати сухан ва имони қавӣ исбот намудааст, ки ин нуқсу иллатҳо илочпазир нест. Ва аз ин ҷо худӣ хонанда хулоса мегирад, ки тартиботу сохти давлатдорӣ чамбияти он замонро аз байн бардоштан лозим аст. Ин ҳамон хулосаест, ки Дониш дар «Рисолаи таърихӣ» пас аз таҳлили таърихию иҷтимоии аморат далерона ва ошкоро гуфта буд [7, с.387].

Ҳамин тариқ асарҳои воқеӣ, ки шумораашон дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ кам нестанд, пеш аз ҳама баёнгарӣ аҳволи мардум мебошанд. Аксари онҳо барои хонандаи имрӯз метавонанд ҳамчун воситаи қиёси иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва пайдо намудани як фазаи муайяни ҳаёти иҷтимоии асрҳои қаблӣ бо назардошти проблемаҳои муҳимтарини ақвоми Шарқ хидмат расонад. Дар ин гуна асарҳо, тасвири мавзӯҳои гуногун, аҳволи табақоти иҷтимоӣ, вазъи сиёсӣ ва дигар масъалаҳои умдатарини ҷомеа муфассал ифода ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Алимардонов А. Дурдонаҳои наср, ҷилди 2.-Душанбе: Ирфон, 1988.
2. Айни С. Таърихи амирони манғитияи Бухоро. /С. Айни //Куллиёт. Ҷилди 10. –Душанбе: Ирфон, 1966. -344 саҳ.
3. Дониш, Аҳмад, Наводир-ул-вақоъ. Китоби 1. /Аҳмади Дониш –Душанбе: Дониш, 1988. -288 с.
4. Дониш, Аҳмадмаҳдум. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития. /Аҳмадмаҳдуми Дониш – Душанбе: Сарват, 1992. -98 саҳ.
5. Салимов Н. Маърифати бадеии таърих. /Н.Салимов – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил. 1997. - 174 саҳ.
6. Табаров С. Се маорифпарвари тоҷик дар бораи амирони манғит. /С.Табаров - Душанбе: Эҷод, 2006. -206 с.
7. Ҳодивода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. /Р.Ҳодивода - Душанбе: Дониш, 1968

ИЗОБРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ПРОЗУ АХМАДА ДОНИША

Политические и социальные ситуации конца XIX-го века в Центральной Азии являются отражением интеллектуального пробуждения и этот этап привлекает внимание историков, критиков и путешественников с конца этого столетия. Бухара как центр науки и религии таджиков расширила поле идей просветителей и мыслителей, в то же время периодические издания из разных стран Центральной Азии были подвержены множеству публикаций и исторических памятников. Одна из этих исторических работ - это историческая мемуар Ахмада Дониша, «Краткий очерк истории правления семьи Мангитов». Автор статьи читает, что историческое произведения, которых в персидско-таджикской литературе немного, являются, в первую очередь, отражением положения людей и подробно описывают также различных мест, социального положения, политической ситуации и других важных вопросов общества.

Ключевые слова: история, проза, политические знания, исламские источники, страна, представитель, халатность, невежество, политическое мировоззрение, интересы, враждебность, политика собственности, модернизация, ситуация, социальная, Центральная Азия, путешествия.

IMAGE OF HISTORICAL REALITY IN THE PROSE OF AHMAD DONISH

He political and social situations of the late 19th century in Central Asia are a reflection of intellectual awakening and this stage has attracted the attention of historians, critics and travelers from the end of this century. Bukhara, as the center of science and religion of Tajiks, expanded the field of ideas of educators and thinkers, while periodicals from different countries of Central Asia were exposed to many publications and historical monuments. One of these historical works is the historical mummer of Ahmad Donish, «A brief outline of the history of the rule of the Mangit family.» The author of the article reads that real works, which are few in Persian-Tajik literature, are, first of all, a reflection of the situation of people and describe in detail also various places, social status, political situation and other important issues of society.

Keywords: history, prose, political knowledge, Islamic sources, country, representative, negligence, ignorance, political worldview, interests, hostility, policy of ownership, modernization, situation, social, Central Asia, travel.

Сведения об авторе

Олимова Хосият Хакимовна - 1971 г.р., к.ф.н., доцент Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел: [992 37] 917160791, эл.почта: hosiyaat.olimova@mail.ru

About the author:

Olimova Khosiyat Hakimovna - born in 1971, Ph.D., associate professor, doctoral student of the Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzod. Address: 734019, Dushanbe, ul. Muhammadiyeva 17/6, tel: (+992 37) 917160791, E-mail: hosiyaat.olimova@mail.ru

ТАҶАССУМИ РАМЗҶОИ ИРФОНИИ ГУЛУ ГИЁҶ ДАР ҶАЗАЛИЁТИ МАВЛОНО

Мусозода Х.Х

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров

Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик, хоса адабиёти ирфонии он рамзгаройӣ ва маънии сӯфиёна касб намудани мафохими хоси улуми мухталиф, асмои наботӣ ва паррандагон ва ҳайвоноти мухталиф, вожагони гуногун аз хусусиятҳои муҳими чанбаи сабкии ин таълифот ба шумор меравад. Аз ҷумла, қорбурди анвои набобот ва гулу гиёҳон низ дар шеъри форсӣ рамзу рози вижаеро дар фарҳанги шеъри ирфонӣ ба вучуд овардааст. Таҳқиқи муфассали маъниҳои шоирона ва орифонаи гулу гиёҳон дар адаби форсӣ аз ҷониби донишманди эронӣ Доктор Бахроми Гиромӣ дар китоби «Гулу гиёҳ дар ҳазор соли шеъри форсӣ (ташбеҳот ва истиорот) ҳамроҳ бо шарҳу маънии ҳамаи абъти марбут ба гулу гиёҳ дар Девони Ҳофиз» чараён гирифтааст. Аз мутолиаи китоби мазкур пайдост, ки бештар ин муҳаққиқи гаронқадр ба вучуди ташбеҳоту исторот ва вучуҳи ташбеҳи анвои набобот дар шеъри форсӣ тавачҷуҳ намуда, асосан ба сурудаҳои Ҳофизи Шерозӣ таъя қардааст. Аммо нуфузи қорбурди шоиронаи анвои гулу гиёҳ дар адабиёти форсӣ, бавижа шоирони аҳли тасаввуф метавонад маъноии мармуз ва қасрати эҷоди истилоҳоти орифонаро дар заминаи ин мафохим таъмин наояд, ки Мавлоно Балхӣ аз пешгомони ин ҷодаи суҳанварӣ маҳсуб меёбад. Бо тавачҷуҳ ба маъноии ирфонӣ ва ҳукми истилоҳи сӯфиёна касб намудани чанде аз асмои гулу гиёҳ дар сурудаҳои Мавлоно таҷассуми ин мавзӯ ва вижагиҳои онро дар қаломӣ баҳси муфассалеро ҳатто дар ҳаҷми як рисолаи илмиро низ хостор аст. Аз сӯи дигар, нуфузи қорбурди анвои гиёҳ ва гулу набобот бар он ҳаддест, ки ҳатто дар вусъати як ғазал ин қасрат ба шоистагӣ таҷассум дорад ва ин бароямон имқон медиҳад, ки наҳваи қорбурди маъноии ирфонии гулу гиёҳонро дар перояи як ғазал аз Мавлоно Балхӣ ба риштаи таҳқиқ қашем. Ҷазал сурати зайро соҳиб аст:

*Боз бунафша расид ҷониби савсан дуто,
Боз гули лаълӣи мебидаронад қабо.
Боз расиданд шод з-он суви олам ҷу бод
Масту хиромону хуш сабзқабоеи мо!
Сарви аламдор рафт, сӯхт ҳазонро ба тафт
В-аз сари қуҳ руҳ намуд лолайи шириғлиқо!
Сунбула бо ёсуман гуфт: «Саломун алайк»,
Гуфт: «Алайқасалом, дар чаман ой, ай фато!».
Ёфта маъруфийе ҳар тарафе сӯфийе,
Дастзанон ҷун чанор, раққунон ҷун сабо!
Ғунча ҷу мастуриён қарда руҳи худ ниҳон,
Бод қашад ҷодарои, к-ай сара, рӯ барқушо!
Ёр дар ин кӯйи мо, об дар ин ҷӯйи мо,
Зинати нилуфарӣ, таиनावу зардӣ чаро?!
Рафт даӣи рӯтуруш, қушта шуд он айиқуш,
Умри ту бодо дароз, ай сумани тезно!
Наргис дар моҷаро чашимак зад сабзаро,
Сабза суҳан фаҳм қард, гуфт, ки фармон туро!
Гуфт қаранфул ба бед: «Ман зи ту дорам умед»,
Гуфт: «Азабхонаам хилвати туст, ассало!».
Себ биғуфт: «Ай турунҷ, аз ҷӣ ту ранҷидайи?»,
Гуфт: «Ман аз чашими бад менашавам худнамо!».
Фохта бо қуву қу омад, к-он ёр қу?!
Қардаи шиорат ба гул булбули шириғнаво!
Ғайри баҳори чаҳон ҳаст баҳоре ниҳон,
Моҳруҳу хушдаҳон, бода бидиҳ, соқӣ!
Ё қамаран толиған фӣ зулмотиддуҷо,
Нуру масобиҳиҳи йағлибу шамсуззуҳо!
Чанд суҳан монд, лек бегаҳу дер аст нек,
Ҳар ҷи ба шаб фаёт шуд, орам фардо қазо!*

Таваччӯҳ ба мӯхтавои ғазал баёнғари он аст, ки дар вусъати он Мавлоно ба корбурди фузун ба 10 навъи гул ва ҳам дар канори он анвои паррандагон ва дар ин замина барқарории таносуб миёни онҳо муваффақ шудааст. Дар байги аввал корбурди исми се гул ба мушоҳида мерасад, ки инҳо бунафша, савсан ва гули лаълпӯш, ки киноя аз лола аст ба кор рафта:

*Боз бунафша расид ҷониби савсан дуто,
Боз гули лаълпӯш мебидаронад қабо.
Боз расиданд шод з-он суви олам чу бод
Масту хиромону хуш сабзқабоеъи мо!*

Дар кулли фарҳангномаҳои адаби ба унвони навъе аз гул тафсир шудааст, ки бар асари дорои ранги бунафш доштан, исми бунафшаро ба худ гирифтааст. Аммо бунафша гуле ҳам дар наздикии савсан бирӯяд ва маҷмӯан аз наҳваи корбурдии асмои гулҳо Мавлоно ба хузури баҳор ишорат мекунад, ки таҷаллии ҷамолии Офаридгорро инсичом мебахшанд. Дар мисраи дувум бошад гули лаълпӯш ҳамон лола аст, ки бар асоси сурхии танаш ин сифатро ҳосил намуда. Бар асари ин ки маҷмӯи ин гулҳои руста ишорат ба зебоиҳои табиат мекунад, метавон ҳадс зад, ки дар каломии Мавлоно бунафшаву савсану лола ба унвони оинаи ваҷҳи таҷаллии ҷамол ва қалами сунъи Ҳудованд ба кор рафтаанд, ки сӯфӣ дар мушоҳидаи онон масти аласт мешавад, чун осоре аз он муҳибби ягонаи хешро мучалла мебинад. Дар байги дувуми ғазал вожаи сабзқабоеъ дар назари аввал ҳамин сӯфиёну орифон ҳастанд, аммо имкон дорад, шоир манзур аз сабзқабоеъ сабзҷаҳоро низ дар назар дошта бошад, ки дар канори лолаву бунафшаву савсан ифодаи ранги зебоиҳои табиатро мекунад. Ин ҷо Мавлоно ба хотири таҷассуми ҳафтрангии табиат бунафшаро бо ранги тираву кабудии худ дар канори сафсани сапеду лолани сурх сабзқабоеъро ба унвони таҷассуми ранги сабз зикр мекунад. Дар абёти баъдии ин ғазал хузури чанд гули дигар дар пояи дарахти сарв мучассам мегардад, ки бо ҳам ин зебоиҳои табиатро чун маҳсули офаридгор ба ҳам тафсир мекунад:

*Сарви аламдор рафт, сӯхт ҳазонро ба тафти
В-аз сари қуҳ рух намуд лолани иширинлиқо!
Сунбула бо ёсуман гуфт: «Саломун алайк»,
Гуфт: «Алайкассалом, дар чаман ой, ай фато!».*

Сарви аламдор имкон дорад, ки рамзи ирфонии инсонии комил ҳам бошад, ки аз ҳама қуод озодаст ва аз хузури ӯ ҳазонро ба оташ меравад, яъне ҳама гарду губори алоиқ нест мешаванд ва ҷавҳари аслии мурид аз ғайби ҳидояти он мучассам мешавад. Дар мисраи дувуми ин байт рух намудани лолани ширинлиқо аз қуллаи қуҳ боз ҳам ба мақоми комил расидани солиқ ҳам бошад, чун сурхӣ дар андешаи орифон ранги комил муқобили ранги зард аст, ки онро сӯфӣ дар пайи риёзат ва мучодала ҳосил намояд. Вобаста ба ин, метавон ин ҷо корбурди ҳар навъе аз гулро дар пайванд ба рангҳои он дар сурудаи Мавлоно ба маънии солиқони роҳи тариқат маънидод намуд, ки бар робита бар ранги муфассири ҳолати хеш мақоми орифро нишон медиҳанд. Ин матлаб дар гуфтори сунбулаву ёсуман боз ҳам мучаллотар мегардад, ки аввали дувумиро ба чаман даъват мекунад. Даъват аввал рамзи такмили маҷмӯи муҳассаноти табиат аст, ба қалами сунъи офаридгор марбут аст. Аммо аз назари дигар, сунбул дар мақоми болотар аз ёсуман қарор мегирад, ки амри даъватро бар худ воҷиб мебинад ва чаман ба занни қавӣ метавонад хонақоҳи сӯфиён ва ҷои таҷаллии маҷмӯи ваҳдати вучуд дар пиндорҳои аҳли ирфон бошад.

Дар абёти баъдӣ рақси сӯфиёнаро Мавлоно бо вучуди чанор дар чаман монанд мекунад ва ин ҷо андешаи хонақоҳи сӯфиён будани чаман дар пиндори орифонаи Мавлоно бештар мучассам мешавад. Дар ҳавои бод алвонҷ хӯрдани чанорро Пири Балх чун дастафшонии сӯфиён мебинад ва ин ҷо хузури куллиани аносирӣ табиат ба шарҳи ҳоли мармузи аҳли сӯфиёни тариқати Мавлавия ишорат мекунад, ки ҳар яке бар пояи пиндорҳои сӯфиёнаи хеш дастафшону пойкубон изҳори шодӣ мекунад ва ё ба самоъ меравад:

*Ёфта маъруфийе ҳар тарафе сӯфийе,
Дастзанон чун чанор, рақскунон чун сабо!*

Мавлоно дар идома боз ҳам аз руҳи мастури гул дар зерӣ қабои гунча сухан мекунад, ки бар асари вазидани бод во мешавад ва ҳақиқати худро нишон медиҳад. Ин ҷо ҳам баробари таҷассуми таҷаллии ҷамолӣ шоир ба такмили сӯфиёна сухан мекунад, ки дар сурати аз пӯсти гунча берун омадани гул, ки асли камолоти маънавии солиқро рӯнамоӣ мекунад, ҷилвагар аст.

*Гунча чу мастуриён карда руҳи худ ниҳон,
Бод қашад чодараш, к-ай сара, рӯ барқушо!
Ёр дар ин қӯйи мо, об дар ин қӯйи мо,
Зинати нилуфарӣ, таънаву зардӣ чаро?!*

Ёр дар қӯй ва об дар қӯй ҳар ду ифодагари маънии расидан бар висол ва муродро доранд. Ин ҷо сухан аз камолоти орифона меравад, ки онро шоир дар вусъати ибораи «Ёр дар қӯй» ҷой дода ва ибораи об дар қӯй омадан, ки миёни мардум маъруф аст ва маънии расидан бар муродро ҳам дорад,

аз мақоми ишқу васл сухан мекунад. Зинати нилуфарӣ бошад, баёни сапедии роҳ ва орий шудан аз хамаи гарду губори тааллуқ аст, чун нилуфар ранги сапедро таҷассумгар аст ва ин ранг дар фарҳанги ирфонии мо маънии камолот ва ворастигӣ аз қайд, баробари ин рамзи шодиву нишотро дорад. Дар идома суоли ташнагиву зарди ин андешаи Мавлоно бештар таҷассум мекунад, чун зарди ҳарчанд ранги хоси ошиқ аст дар мақоми васл созгор нест ва бояд дар ин мақом раҳрави тариқи зиннати нилуфарӣ, чехраи рӯшан ва шодмон дошта бошад.

Дар идомаи ғазал чилваи рӯшани хузури баҳор дар қаламрави зиндагӣ ҳамчун вачҳи таҷаллий чилвагар мешавад. Ин матлаб аз таъкиди равтани моҳи дай, ки маънии зимистонро дорад ва омадани гули ёсумани тезпо равшан мешавад. Ин ҷо башорати омадани баҳорро Мавлоно тавассути чилваи гули ёсуман баён медорад. Баъдан, дар идомаи ғазал гули нарғис ва сабзаву муколамаи онон ёдовар мешавад, ки аслан дар шеъри форсӣ нарғис рамзи чашм ва сабза рамзи миҷгон аст. Ҳарчанд зоҳиран таъкиди мазҳари баҳор дар ин ҷо ба мушоҳида мерасад, аммо зимнан Мавлоно боз ҳам пайванди чашму миҷгонро низ таъкид мекунад, ки василаи маърифати ҳисси олам ба шумор мераванд.

*Рафт дайи рӯтуруи, қушта шуд он айиқуи,
Умри ту бодо дароз, ай сумани тезпо!
Нарғис дар моҷаро чашимак зад сабзаро,
Сабза сухан фаҳм кард, гуфт, ки фармон туро!*

Гузашта аз исми гулҳо гиёҳону дарахтонро низ Мавлоно ба қор гирифтааст, ки дар абёти баъдӣ мо ба хузури қаранфулу бед, себу турунҷ ва муколамаи онон рӯ ба рӯ мешавем, ки дар баробари фарогирии мазомини табиӣ таҷассуми маъонии орифона дар ин сӯҳбат

*Гуфт қаранфул ба бед: «Ман зи ту дорам умед»,
Гуфт: «Азабхонаам хилвати туст, асало!».
Себ бигуфт: «Ай турунҷ, аз чӣ ту ранҷидайи?»,
Гуфт: «Ман аз чашими бад менашавам худнамо!».*

Ҳикмати умеди қаламфур аз бед марбут ба он аст, ки қаранфул дар сояи он рушд кунад ва макони парвариши вай ҳамин ҷост. Аз ин рӯ, таъкиди ман ба ту дорам умед гуфтани қаранфул ҳам ба бед аз ҳамин ҷо сарчашма мегирад.

Дар идомаи ғазал муколамаи анвоъи паррандагон ҳам ҷой дорад, ки ба навъе барқарории иртиботи гулҳову навъи туйур ба чашм меҳӯрад ва ин ҳикмат низ ҷанбаҳои орифона дорад, ки метавонад мавзӯи баҳси матолиби дигаре бошад.

Дар маҷмӯъ, бо баррасии як ғазали Мавлоно, ки дар масоҳати он таҷаллий мазомини ирфонии офаридаи шоир тавассути қорбурди анвоъи гулу гиёҳ ва дар қанори он паррандагон ба мушоҳида мерасад, метавон бар ин натиҷа расид, ки ин суҳанвари мумтоз ва орифи нотақрор бар мабнои истифодаи фаровони ин аносире табиат дар маъниофарии сӯфиёна дасти тамом пайдо кардааст. Ин мақом ва маҳорати Мавлоно дар ҳақдест, ки ҳатто нуфузи ин вижагии сабқиро дар заминаи ба қор бурдани муколамаҳои миёни анвоъи гулу гиёҳ ва дарахту рустаниҳоро метавон дар оинаи як ғазал ба мушоҳида гирифт. Қорбурди ин шеваи хунармандона дар баробари таъкид ба мақоми шоиронаи Мавлоно ба тафакқури дурпарвоз ва рамзгарии ирфонии вай таъкид меварад, ки дар адабиёти сӯфиёни форсу тоҷик воқеан қамназир аст.

АДАБИЁТ

1. Бертелс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. Москва, изд. «Наука» 1965.
2. Сайида Маряма Абдулқосимӣ. Истилоҳот ва мафҳуми ирфонӣ дар Девони Шамс. Техрон, Созмони чоп ва интишор. 1383.
3. Гиromӣ, Баҳор. Гулу гиёҳ дар ҳазор соли шеъри форсӣ (ташбеҳот ва истиорот) ҳамроҳ бо шарҳу маънии ҳамаи абёти марбут ба гулу гиёҳ дар Девони Ҳофиз». Техрон, интишороти Суҳан. 1386.
4. Қуллиёти Шамси Табрзӣ. Бо тасҳеҳи Бадеуззамони Фурузонфар. Техрон, интишороти донишгоҳи Техрон, 1345.
5. Зарринқуб Абдулхусайни. Чустуҷу дар тасаввуфи Эрон.-Душанбе: Ирфон. 1992–395 с.
6. Зарринқуб Абдулхусайн. Арзиши мероси сӯфия. – Душанбе: Адиб 1383 х.

ОТРОЖЕНИЕ СУФИЙСКОГО ЗНАЧЕНИЯ РОЗ И РАСТЕНИЙ В ГАЗЕЛЯХ МАВЛОНО

В статье рассматривается отражение суфийского значения разных видов роз в Диване Шамси Табриси на примере одной газели. Автор, используя суфийские терминологические словари, исследует разновидности суфийского значения названий роз и растений в поэзии Мавлоно. Исследуя данную тему, автор приходит к выводу, что Мавлоно для комментирования своих суфийских мыслей при помощи поэтического мастерства из имён роз и растений образует суфийские термины и символы.

Ключевые слова: Мавлоно, Диван Шамси Табризи, цветы, суфийские символы, жасмин, фиалка, лилия.

REFLECTION OF SUFI VALUE AND PLANTS IN MAVLONO'S GAZELLES

In article reflection of Sufi value of different types of roses in Divane Shamsi Tabrizi on the example of one gazely is considered. The author, using Sufi terminological dictionaries, investigates kings of Sufi value of names of roses and plants in Mavlonο's poetry. Investigating this subject, the author comes to a conclusion that Mavlonο for commenting of the Sufi thoughts by means of poetic skill forms Sufi terms Sufi terms and symbols of names of roses and plants.

Keywords: *Mavlonο, Divane Shamsi Tabrizi, flowers, Sufi symbols, jasmine, violet, lily.*

Сведения об авторе:

Мусозода Ходжи Хусайн - кандидат филологических наук, председатель Совета улемов Согдийской области. Тел: (+992) 927716401; электронная почта: musozoda@mail.ru

About the autor:

Musozoda Hoji Husain - PhD in Philological sciences, Head of Ulama Council in Sogd region. Tel: (+992) 927716401; E-mail: musozoda@mail.ru

УДК 891.550
ББК 83.3 (точк)
М-56

АВЗОНИ ҚАСОИДИ АДИБ СОБИРИ ТИРМИЗӢ

Мерғанзода М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Адиб Собир Тирмизӣ ба ҳайси яке аз аввалин арӯзиёни Ачам бояд эътироф намуд, зеро ки «**Рисолаи арӯз**»-и ӯ то ханӯз арзиши баланди илмиву адабиро соҳиб мебошад. Ин рисола, ки ба Адиб Собир Тирмизӣ ва шоири машҳури ҳамзамонаш-Рашиди Ватвот нисбат дода шудааст, ҳамчун сарчашмаи илмиву адабӣ диққати адабиётшиносони эрониро ҷалб намудааст. Бояд тазаққур дод, ки муаллифони рисолаҳои арӯз, аз ҷумла, «Ал - муъҷам фӣ маъойир-ил-ашъор-ил-ачам»-и Шамсуддин Мухаммади Қайси Розӣ, «Меъёр-ул-ашъор»-и Насриддини Тӯсӣ, «Ҷамъи мухтасар»-и Ваҳиди Табрзӣ, «Рисолаи арӯз»-и Абдурахмони Ҷомӣ аз ин рисола ҳатто ишорае накардаанд. Соли 1341 (1923) адабиётшиноси эронӣ Мучтабо Минавӣ бо унвони «Авзони шеърӣ арабӣ ва форсӣ аз Адиб Собир» рисолаеро нашр намуд, ки баъдтар мавриди таҳқиқи баррасии дигар арӯзшиносон низ қарор гирифт. Аммо ин рисола ҳам ба Адиб Собир ва ҳам ба Рашиди Ватвот нисбат дода шудааст, ки ин ҷо овардани андешаҳои адабиётшиносон бамаврид мебошад. Мучтабои Минавӣ дар бораи ҷанд нусхаи хаттӣ ин рисола сухан ронда, зикр кардааст, ки дар баъзе нусхаҳои ин рисола номи Адиб Собир ва дар баъзе дигар исми Рашиди Ватвот сабт шудааст ва дар охири муқаддимае, ки ба ин рисола навиштааст ба ҷунин хулоса омадааст: «Адиб Собир Тирмизӣ муосири Ватвот аст ва аз ашъоре, ки байни эшон радду бадал шудааст баъзе ханӯз дар даст аст. Ман гумон мекунам дуруст бояд ҳамин бошад, ки Адиб Собир ин рисоларо навиштааст, вале ин эътиқод барои ман аз ин ҷо ҳосил шудааст, ки дидаам одатан таълифоти ашҳоси камшухраттарро ба мардони машҳуртар нисбат додаанд ва акси он камтар иттифоқ афтодааст ва байни ин ду нафар Рашиди Ватвот бештар шухрат дорад, варна асноди кутубӣ бар ҳар ду нисбат тақрибан як қувват аст» [9, с.24].

Ин рисола диққати арӯзшинос Парвиз Нотили Хонлариро низ ҷалб намуда, ишора кардааст, ки дар миёни кутуби худ аз ин рисола нусхае дорад: «Аммо дар миёни кутубе, ки акнун дар ихтиёр дорад, мачмуаест аз расоили мухталиф, ки таърихи таҳрир надорад, вале зоҳиран дар қарни дувоздахуми ҳиҷрӣ навишта шудааст. Дар охири ин мачмуа, ки пештар рисолат мундариҷ дар он марбут ба илми арӯз ё фунуни дигари адабӣ аст, рисолаи мавриди баҳс низ дарҷ шудааст» [14, с.13]. Мухаққиқ зикр кардааст, ки ин рисола ба Рашиди Ватвот нисбат дода шудааст. Дар охир муҳаққиқ ба ҷунин хулоса омадааст: «Эътиқоди банда бар ин аст, ки рисолаи мавриди баҳс дар асл ба ин сурат набудааст ва миқдоре аз муқаддима ё думболаи он аз миён рафтааст. Ин низ метавонад буд, ки муаллифи асли қасди пардохтани рисолае дошта ва қисмате аз онро масуда карда ва ба итмом мачол наёфта бошад» [14, с.14].

Андешаи Парвиз Нотил Хонларӣ сазовори дастгирӣ мебошад, зеро Адиб Собир Тирмизӣ хангоми дар Хоразм буданаш бо Рашиди Ватвот, ки дар дарбори Отсизи Хоразмшоҳ буд, равобит дошт ва ӯ ба марғи нобахангом дучор шуду шояд ин рисоларо ба итмом нарасонда буд. Аз тарафи дигар, омӯзишу таҳқиқи осори Адиб Собир Тирмизӣ ба мо имкон дод, ки хусусиятҳои ҳоси ашъори ӯро муайян намоем. Рисолаи мазкур мачмуае доир ба авзони шеър мебошад ва шоир ҳар баҳрро ба шеър таъриф додааст. Ҷунин шакли эҷоди рисолаҳои арӯз баъд аз асри XI низ ба назар мерасанд. Абунастри Фароҳӣ аз шоирон ва луғавиёне мебошад, ки дар асри XI ин зиндагӣ ва эҷод намудааст.

Асари машхури ӯ «Нисоб-ус-сибён» мебошад, ки шоир пеш аз шарҳи луғат доир ба бухури арӯӣ чун «Рисолаи арӯз»-и фавқузикр ишора намудааст. «Нисоб-ус-сибён» бо вучуди луғатнома ва асари таълимӣ буданаш барои алоқамандони улуми адабиётшиносӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Мавлоно Фахриддин Али Сафӣ дар «Латоиф-ут-тавоиф» нақл кардааст: «... Рашиди Ватвотро завқи суҳбати Адиб Собир шуд, чи бо якдигар робитаи муҳаббат доштан ва миёни эшон мубосатате ва мутоибате мебуд. Адиб Собир донишманди мутабаҳхир буда дар **фунуни шеър** маҳорати тамом дошта...Ва Анварӣ ӯро дар шеър меписандид ва Ҳоконӣ муътақиди ӯ буд ва ба хилофи ӯ Рашидро мункир» [11, с.122]. Бадеъзамон Фурӯзонфар дар китоби «Сухан ва суханварон» зикр кардааст, ки «осори иттилоъ аз фунуни адаби ва риёзиви фалсафа дар шеъраш зоҳир аст» [15, с.241]. Адиб Собир Тирмизӣ дар аксари қасоидаш аз донандаи илми арӯз ва умуман улуми адаби буданаш хабар додааст. Як хусусияти эҷоди қасоидаш дар он аст, ки дар қисмати талаб ва ё хотима ё мақтаи қасида (айнан монанди рисолаи фавқ) вазни қасидаҳояшро зикр кардааст.

Парвиз Нотили Ҳонларӣ ин рисоларо дар даст доштааст ва он аз ин ҷиҳат диққати ӯро ҷалб кардааст. Ин арӯзшинос мақолае бо унвони «Ёддоште дар бораи рисолаи арӯз мансуб ба Адиб Собир ё Рашиди Ватвот» навишта, муқаддимаи он рисоларо айнан овардааст: «Бидон, ки ҳафт ҷузв, ки аҷзои асланд, ҳафт баҳр шаванд ва асомии он бухур ин аст: ҳазач, рачаз, рамал, вофир, комил, мутақориб ва мутадорик. Ва ҳам аз таркиби ин аҷзо бо ҳамдигар дувоздаҳ баҳр шаванд: саръ, мунсарех, музоръ, мучгас, муктазаб, тавил, мадид, ғариб, мушокил ва хафиф. Ва ин ҷумла дувоздаҳ баҳр шавад. Ва панҷ баҳр хосаи араб аст, ки аҷам дар он шеър кам гӯянд: вофир, комил, тавил, мадид ва басит. Ва се баҳри махуси аҷам аст, ки араб дар он шеър нагӯянд: ғариб, қариб ва мушокил. Дигар баҳрҳо муштарак аст...» [14, с.14].

Ин тақсимбандии бухурро ҷӣ дар рисолаҳои арӯзиёни классик ва чи арӯзиёни муосир мушоҳида кардан мумкин аст ва дар ин рисола, ки ҳанӯз дар асри XII таълиф шудааст, муқаддам бар онҳост. Аммо дар нусхаи нашркардаи Мучтабои Минавӣ баъд аз «Бисмиллоҳи раҳмони раҳим» муқаддимаест, ки дар он 17 баҳр зикр шудааст ва тақсимбандии фавқ низ мавҷуд нест: «Бидон, ки илми арӯз илме бадеъу аҷиб аст ва арӯз мизони шеъри арабиву порсиро гӯянд дар ӯ ҳаблаҳ баҳр аст, мусаммани солим ва ин бухур дар ҳолати таълилу таъбири нуқсон аз вазни асли мепазиранд ва онро макфуфу аҳрабу матвӣ ва маҳбун гӯянд. Ва назари ҳар як дар таҳти ҳар баҳре намуда ояд. Ва асомии бухуру авзони шеър, ки дар истилоҳи аҳли илму фазл аст ин аст: ҳазач, рачаз, рамал, тавил, мадид, басит, вофир, комил, саръ, мунсарех, музоръ, муктазаб, мучгас, мутақориб, хафиф, қариб ва муҳаддас (мутадорик)» [10, с.25].

Чунон ки аз муқоисаҳо бармеояд, дар ин муқаддима тамоми бухури асли ва фаръӣ дар якҷоягӣ зикр шудаанд ва ин ҷо ба ҷуз баҳри мушокил дигар баҳрҳо мавҷуданд.

Аз адабиётшиносони тоҷик А. Абдуллоев дар хусуси ин рисола чунин андеша дорад: «Адиб Собир чунин рисола дорад ё не, ҷавоби равшан додан мушқил аст. Зеро шоир дар ҳеч ҷой ишора накардааст, ки ӯ дар вазнҳои шеърӣ рисола навиштааст. Инчунин муаллифи сарчашмаҳо низ рисолаеро ба ин ном ба Адиб Собир нисбат надовдаанд. Аз ин рӯ, тахмин мешавад, ки соҳиби рисола дар вазнҳои шеър Адиб Собир набуда, қаси дигар, шояд шоири муосири ӯ – Рашиди Ватвот аст» [6, 48].

Чунин ба назар мерасад, ки ин рисола аз ҷониби яке аз ин шоирон Адиб Собир ва ё Рашиди Ватвот таълиф шуда, яке аз онҳо ин рисоларо ба худ номзад кардааст ва баъдтар муҳаррирон ин рисоларо бар ҳар ду нисбат додаанд. Гузашта аз ин, тамоми шоирони ҳамзамонаш Рашиди Ватвот, Анварии Абевардӣ, Абулвосеъи Ҷабалӣ, Футӯҳии Марвазӣ аз асарҳои назмиву насрӣ доштани Адиб Собир Тирмизӣ ишора намудаанд, ки онҳо то замони мо омада нарасидаанд. Ба андешаи мо, ин рисола ҳанӯз дар замони зинда будани Адиб Собир Тирмизӣ аз ҷониби ҳудаш таълиф шуда ва ё баъд аз вафоташ, ки дар Хоразм ба вуқӯъ пайваст, фарзандаш Алӣ ба таъби расонидааст ва шояд ин рисоларо Рашиди Ватвот баъд аз фавти шоир аз номи худ низ нашр намудааст.

Ҳамин тариқ, «Рисолаи арӯз»-и фавқузикр ҳамчун сарчашмаи адаби арзиши баландро соҳиб буда, яке аз аввалин рисолаҳои арӯз бо назм ба шумор меравад. Ин хусусият, яъне бо назм эҷод намудани рисолаҳои арӯз аз Адиб Собир Тирмизӣ оғоз шуда, минбаъд баъзе шуаро ин сабки эҷодро пайравӣ кардаанд.

Авзони қасоиди Адиб Собир Тирмизӣ яке аз масъалаҳои мебошад, ки чун «Рисолаи арӯз»-аш ҳанӯз таҳқиқ нашудааст. Аз ин лиҳоз, дар ин мақола авзони қасоиди шоирро баррасӣ намуда, интиҳоби шоирро аз авзон муайян менамоем. Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки шоир қасоидашро ҳам дар бухури асли ва бухури фаръӣ сурудааст, ки ба тариқи зайл мебошанд:

Дар девони нашршудаи Адиб Собир Тирмизӣ 126 қасида мавҷуд аст ва ҳамаи онҳо дар 9 баҳр эҷод шудаанд. Аз ҷумла, дар бухури асли: баҳри ҳазач 17 қасида, баҳри рамал 26 қасида, баҳри мутақориб 6 қасида ва бухури фаръӣ: дар баҳри музоръ 26 қасида, баҳри хафиф 7 қасида, баҳри мучгас 39 қасида, баҳри саръ 2 қасида, баҳри мунсарех 2 қасида, баҳри басит 1 қасида шомил

мебошанд. Бояд тазакур дод, ки қасоиди Адиб Собири Тирмизӣ дар 9 баҳр ва 30 навъи авзон (аҷзое, ки азоҳиф аз онҳо ба вучуд меоянд) суруда шудаанд, ки онҳоро дар чадвали зайл нишон додаем.

1. Баҳри ҳазач.

Адиб Собири Тирмизӣ дар «Рисолаи арӯз»-аш доир ба баҳри ҳазачи мусаммани солим чунин нигоштааст:

*Ҳазачро гар тамои аркон ҳамеҳаҳӣ аз ӯ мағзар,
Бигир ин байтро ёду бикун ин қитъаро аз бар.
Мафобӣлун, мафобӣлун, мафобӣлун, мафобӣлун,
Зиҳӣ бо фарри яздонӣ, хаҳӣ фарзанди наёмбар [10, 25-26].*

Арӯзиён баҳри ҳазачро модари тамоми бухур номидаанд, ки рукни солими он мафобӣлун (V ---) мебошад ва дар ашъори шоир дар шакли мусаммани солими баҳри ҳазач ҳамагӣ 4 қасида суруда шудааст. Қасидаҳои дар баҳри ҳазачи мусаммани солим эҷодшудаи шоир хеле равону шево ва фараҳбахш буда, оҳанги хушу гуворо ва дилангезро доро мебошанд. Чунончи:

*Чунин ёре, ки ман дорам, ба ҳуснаи ёр кай боиад?
Ҳаме бут хонамаи дар ҳусну бут айёр кай боиад? [1, с.79-80].*

V --- / V --- / V --- / V --- // V --- / V --- / V --- / V ---

Мафобӣлун, мафобӣлун, мафобӣлун, мафобӣлун

Баҳри ҳазачи мусаммани солим

*Дилам оишқ шудан фармуду ман бар ҳасби фармонаи,
Дарафтодам бад-он дарде, ки пайдо нест дармонаи [1, с.136].*

V --- / V --- / V --- / V --- // V --- / V --- / V --- / V ---

Мафобӣлун, мафобӣлун, мафобӣлун, мафобӣлун,

Баҳри ҳазачи мусаммани солим

Дарвоқеъ, қасидаҳои дар ин баҳр сурудаи Адиб Собири Тирмизӣ дар байни дигар қасидаҳои бо рӯҳбахшиву мутанганӣ ва дилнишиниву форами чун оҳанги мусиқӣ зуд дар хотири шунавандаи хеш нақш мебандад.

Шоир дар шакли мусаддаси баҳри ҳазач низ 4 қасида эҷод намуда, дар ин порчаи шеърӣ ишора кардааст, ки аз шунидани баҳри ҳазачи мусаддас «дил хуррам» -у «осоиш чонҳо ҳосил» мешавад. Масалан:

Чу аз баҳри ҳазач хуррам шавад дил,

Шавад осоиши чонҳо ба ҳосил.

Мафобӣлун, мафобӣлун, фаъулун,

Чунин тақтеъ кун, эй марди оқил [10, 26].

Бояд зикр кард, ки вазни ин шеър дар «Рисолаи арӯз» баҳри «Ҳазачи мусаддаси маҳбун» унвон шудааст. Шамси Қайси Розӣ дар «Ал-мӯъҷам» баҳри ҳазачро аз дувоздах зиҳоф иборат донистааст: «ва аҷзоъе, ки бад-ин азоҳиф аз афоили он муншаиб шавад дувоздах аст: мафобӣлун-мақбуз, мафобӣлу-мақфуф, мафобӣл-мақсур, фобӣлун-аштар, мафъулун-ахрам ва муҳаннақ, мафобӣлон-мусаббағ, фаъулун-маҳзуф, фаъул-аҳтам, мафъулу-ахраб, фаъал-маҷбуб, фоб-азалл, фаъ-абтар» [16, 88]. Ҳамон тавре, ки маълум мешавад, баҳри ҳазач зиҳофи маҳбун надорад, зиҳофи фаъулун (V ---) маҳзуф ном дорад. Шоир дар ин вазн қасидаҳои латифу обдор эҷод намудааст:

*Шакар борад ҳаме аз нордонаи,
Қамар тобад ҳаме аз гулситонаи [1, с.147].*

V --- / V --- / V --- // V --- / V --- / V ---

Мафобӣлун, мафобӣлун, фаъулун

Баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзуф

Дар девони шоир ду қасидаи дигар дар вазни ҳазачи мусаддаси мақсур (V --- / V --- / V ---) суруда шудаанд, ки ин ҷо танҳо яке аз онҳоро намуна меорем:

Ҳушо вақто, ки вақти навбаҳор аст,

Мусоид рӯзу маймун рӯзгор аст [1, с.59].

V --- / V --- / V --- // V --- / V --- / V ---

Мафобӣлун, мафобӣлун, мафобӣл

Баҳри ҳазачи мусаддаси мақсур

Дар баробари ин, Адиб Собири Тирмизӣ дар вазнҳои дигари баҳри ҳазач аз қабилӣ: баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби мақфуфи маҳзуф 2 қасида ва баҳрҳои ҳазачи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур, ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи мақсур, ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбуз 1-тоғӣ қасида низ эҷод намудааст. Чунончи:

Рӯйи ту ба ҳусни ҳури ин аст,

Қӯйи ту бихишти ростин аст [1, с.67].

-- V/V - V - / V - ~ // -- V/V - V - / V - ~

Мафъулу, мафъилун, мафъйл

Баҳри ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи мақсур

Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар мурочиат бо мамдӯҳаш Абулқосим Алӣ дар яке аз байтҳои ин қасида чунин гуфтааст:

Шеър, ки туро Рашид гуфтаст,

Гуфтанд, баҳри он чунин аст.

Ин шеър чу шеъри ӯ набошад,

К-он ҷони бузургу ин тақин аст. [1, с.68].

Абулқосим Алӣ, ки Садри Хуросон ё Раиси Хуросон хитоб мешуд ва ҳурмату иззати хосро дар байни салотин ва уламои замон соҳиб буд. Рашиди Ватвот ду қасида ба мадҳи вай гуфтааст ва шоир аз он қасидаҳо ишора кардааст. Бояд зикр кард, ки ин ду қасида на дар ин вазн, балки вазнҳои дигар (музореъи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур ва мутақорибӣ мусаммани солим) эҷод шудаанд, ки Адиб Собирӣ Тирмизӣ низ ин андешаро рад намудааст. Масалан:

3-он зулфи беқарор дилам гашт беқарор,

3-он ҷашми пурҳумор сарам гашт пурҳумор [13, 238].

-- V/V - V - / V - ~ // -- V/V - V - / V - ~

Мафъулу, фовилоту, мафъйлту, фовилон

Баҳри музореъи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур

Аҷал Маҷдиддин садри оли паямбар,

Низоми маолӣ, Алӣ бинни Чаъфар (13,169).

V -- / V -- / V -- / V -- // V -- / V -- / V -- / V --

Фаъулун, фаъулун, фаъулун, фаъулун

Баҳри мутақорибӣ мусаммани солим

Бояд тазаққур дод, ки дар қасоиди Адиб Собирӣ Тирмизӣ шакли мусаммани баҳри ҳазач серистеъмол буда, адиб ба ҷуз аз шакли мусаммани баҳри ҳазач дар шаклҳои мусаммани аҳраби мақфуфи маҳзуф ва мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур ҳам қасида сароидааст:

Ҷуз бо лаби нушини ту нушиам наишад,

Ҷуз бо руҳи ранги ту рангам надихад гул [1, с.161].

-- V/V -- V/V -- V/V -- // -- V/V -- V/V -- V/V --

Мафъулу, мафъилту, мафъйлту, фаъулун

Баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби мақфуфи маҳзуф

Бистуд зи ман он тистадаҳан дил ба ду бодом,

Аз тиставу бодом кӣ созад бех аз ин дом? [1, с.178].

-- V/V -- V/V -- V/V -- ~ // -- V/V -- V/V -- V/V -- ~

Мафъулу, мафъилту, мафъйлту, мафъйл

Баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур

Дар маҷмӯъ Адиб Собирӣ Тирмизӣ 17 қасида дар баҳри ҳазачи мусамман ва мусаддас эҷод намудааст, ки ашъори тарбангезу хотирмони ӯро ташкил медиҳанд.

2. Баҳри рамал.

Баҳри рамал яке аз баҳрҳои, ки шоир дар шаклҳои мусамман ва мусаддаси он қасида сурудааст ва аз нигоҳи серистеъмолӣ дар қасоид Адиб Собирӣ Тирмизӣ ҷойи дуоҷибона менамояд. Дар «Рисолаи арӯз»-и ба шоир нисбатшуда роҷеъ ба ин баҳр омадааст:

Ҳуш аст аз баҳрҳо баҳри рамал бар иттифоқ,

Табъҳоро сӯйи назмаи беиштар бошад иттиёқ.

Фовилотун, фовилотун, фовилотун, фовилотун,

Эй ба ту орошанд Садри Хуросону Йроқ [10, 27].

Ношири «Рисолаи арӯз»-и Адиб Собирӣ Тирмизӣ Мучтабои Минавӣ дар хошияи рисола доир ба ин абёт менависад: «Мусаммани солим дар Д.Х. нест ва ба ҳар ҳол ин баҳр солим ҳам нест, мақфуф ё мақсур аст...» [10, 33]. Аз таҳқиқи қасоиди Адиб Собирӣ баромад, шоир дар шакли солими он (баҳри рамали мусаммани солим) қасида эҷод накардааст ва рукни охири байти ишорашуда (зарб ва арӯз) на мақфуф (фавилоту – V – V), балки мақсур (фавилон – V ~) бояд бошад. Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар баҳри рамали мусаммани мақсур 14 қасида эҷод кардааст. Чунончи:

Чанд борам дар фироқи дилбарон аз дида об?

Чанд бошам зарду гирён ҳамчу шамъ аз сӯзу тоб? [1, с.32].

-- V -- / V -- / V -- / V ~ // -- V -- / V -- / V -- / V ~

Фовилотун, фовилотун, фовилотун, фавилон

Баҳри рамали мусаммани мақсур

Инчунин, шоир баҳри рамали мусаммани маҳзуф се қасида сурудааст, ки аз он низ ишора менамоём:

Лӯбати лоғармиёни, дилбари фарбехсурин,
Комататро сарв чуфту сурататро маҳ қарин [1, с.199].
-V - / V - / V - / V - // V - / V - / V - / V - / V -
Фобилотун, фобилотун, фобилотун, фобилун
Баҳри рамали мусаммани маҳзуф

Ба ғайр аз ин, Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар баҳрҳои рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф 4 қасида, рамали мусаммани маҳбуни аслам 1 қасида, рамали мусаддаси маҳзуф 2 қасида ва рамали мусаддаси маҳбуни мақсур 1 қасида эҷод намудааст.

Рӯят аз Рум нишон дораду мӯят зи Ҳабси,
Накунад айши маро чуз ҳабсиу руми ту х(в)аи [1, с.142].
-V - / V V - / V V - / V V - // - V - / V V - / V V - / V V -
Фобилотун, фобилотун, фобилотун, фобилун
Баҳри рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф

Ҳамин тарик, шоир дар баҳри рамали шаклҳои мусамману мусаддаси он қасидаҳои ғарро эҷод намудааст, ки оҳангҳои равону дилписандро доро мебошанд. Баҳри мазкур аз серистеъмолгарин баҳрҳои арӯзи арабу аҷам буда, маҳсусан, шакли мусаммани солиму мақсури он дар қасидаи Адиб Собирӣ Тирмизӣ бештар қорбурд шудааст.

3. Баҳри мутақориб.

Аз бухури дигари асли, ки Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар он қасида сурудааст, баҳри мутақориб ба шумор меравад. Шоир танҳо дар шакли мусаммани солим ва мусаммани маҳзуф қасидаҳо эҷод намуда, аммо бамаврид аст, ки қитъаи дар ин баҳр гуфтаи шоирро иқтибос биёрем:

Чу андар мутақориб кунӣ то фузун,
Бар ин гуна тақтеъаи ояд бурун.
Фаъълун, фаъълун, фаъълун, фаъъл,
Зиҳӣ, давлататро бақо раҳнамун [10, 31].

Бояд ишора кард, ки ин баҳри «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосими Фирдавсӣ баҳри мутақорибии мусаммани мақсур ё маҳзуф буда, шоир дар шакли мусаммани солими он 4 қасида офаридааст:

Чу бар чони ман шуд ҳавои ту голиб,
Ҷамоли туро чони ман гаит толиб [1, с.46].
V - / V - / V - / V - // V - / V - / V - / V -
Фаъълун, фаъълун, фаъълун, фаъълун
Баҳри мутақорибии мусаммани солим

Адиб ду қасидаи дигар дар вазни мутақорибии мусаммани маҳзуф низ суруда, ки бар вазни қитъаи фавқ мутобиқат намекунад, аммо чунон ки маълум аст зиҳфоти маҳзуф ва мақсур бисёр наздик буда, «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ низ муштамили ҳамин ду зиҳф мебошад. Чунончи:

Аморат гирифт ифтихоре дигар,
Фиристода давлат нисоре дигар [1, с.116].
V - / V - / V - / V - // V - / V - / V - / V -
Фаъълун, фаъълун, фаъълун, фаъул
Баҳри мутақорибии мусаммани маҳзуф

Умуман, Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар баҳри мутақорибии мусаммани солим 4 қасида ва мутақорибии мусаммани маҳзуф 2 қасида офарида, ки дар маҷмӯъ 6 қасидаро дар бар мегиранд.

4. Баҳри музореъ.

Адиб Собирӣ Тирмизӣ ба чуз аз бухури асли дар баҳрҳои фаръӣ, аз қабилӣ: баҳрҳои музореъ, хафиф, мучғас, сареъ, мунсарех ва басит қасидаҳо эҷод намудааст. Дар «Рисолаи арӯз» таърифи баҳри музореъи аҳраб чунин омадааст:

Чун нурсам аз музореъи аҳраб туро нишон,
Тақтеъи он чунин кун дарҳолу дар замон.
Мафъълу, фобилоту, мафъълу, фобилон,
Эй тира аз ҷамоли ту хуриеди осмон [10, 30].

Аммо чунон ки маълум мешавад, баҳри мазкур музореъи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур мебошад ва яке аз серистеъмолгарин авзони баҳри музореъ ба шумор меравад. Шоир дар баҳри музореъи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур 15 қасида суруда, ки барои намуна чанд абётро меорем:

Молу ҷамолу хуррамо сирҳату шабоб,
Ииқу висолу беғаммо ширату шароб [1, с.42-43].
- - V / V - V / V - - V / V ~ // - - V / V - V / V - - V / V ~
Мафъълу, фобилоту, мафъълу, фобилон
Баҳри музореъи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур

Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар баҳри музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф низ 11 қасида эҷод намудааст, ки ашъори накӯ ва дилфиреби шоирро ташкил медиҳанд.

Омад шикастадил шуда бо зулфи пуршикан,
Вақти раҳили ман бари ман дилрабои ман [1, с.97].

-- V/-V- V/V-- V/-V -//-- V/-V- V/V-- V/-V -

Мафъӯлу, фобъилоту, мафобъилу, фобъилун

Баҳри музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф

Шоир ду авзони баҳри музореъ яке баҳри музореъи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур 15 қасида ва дигаре баҳри музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф 11 қасида эҷод намуда, ки дар маҷмӯъ 26 қасидаро дар бар мегиранд.

4. Баҳри хафиф.

Аз бухури дигаре, ки Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар он қасида эҷод кардааст, баҳри хафиф мебошад, ки шоир дар он ҳамагӣ 7 қасида офаридааст. Шоир дар ин байтҳо аз баҳри хафиф ишора намудааст:

Хуштарӣ баҳрҳост баҳри хафиф,

Вазни ӯ асли маснави латиф.

Фобъилотун, мафобъилун, фаъилон,

Қуллу шайин мин-ал-зарифи зариф [10, 29].

Маълум аст, баҳри китъаи зерин хафифи мусаддаси маҳбуни мақсур мебошад, ки шоир дар ин вазн ду қасида эҷод намудааст. Чунончи:

Дӣ хиромон шудам ба сӯи висок,

Бар висол ихтиёр карда фирок [1, с.152].

-V- -/V-V- /VV ~// -V- -/V-V- /VV ~

Фобъилотун, мафобъилун, фаъилон

Баҳри хафифи мусаддаси маҳбуни мақсур

Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар баҳри хафифи мусаддаси аслами мусаббағ ва баҳри хафифи мусаддаси маҳбуни аслам низ қасидаҳо сурудааст, ки хеле сабуку равон мебошанд. Чунончи:

Навбахори бадеъи беҳамто,

Ҳиммате базл кард бар саҳро [1, с.17].

-V- -/V-V- /- -// -V- -/V-V- /- -

Фобъилотун, мафобъилун, фаъилон

Баҳри хафифи мусаддаси маҳбуни аслам

Рӯза рафту расид ид фароз,

Уд неш ору кори ид бисоз [1, с.130].

-V- -/V-V- /- ~// -V- -/V-V- /- ~

Фобъилотун, мафобъилун, фаъилон

Баҳри хафифи мусаддаси маҳбуни мусаббағ

Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар ин баҳр ва авзони хафифи мусаддаси маҳбуни мақсур 2 қасида, хафифи мусаддаси аслами мусаббағ 3 қасида ва хафифи мусаддаси маҳбуни аслам 2 қасида сурудааст, ки ашъори накӯ ва ба андешаи шоир, «латиф»-у «зарифи зариф»-и ӯро ташкил медиҳанд.

5. Баҳри мучтас.

Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар сароидани қасоидаш аз баҳри мучтас фаровон корбурд намуда, 39 қасидаро дар ин баҳр эҷод кардааст. Шоир дар «Рисолаи арӯз»-аш баҳри мучтасро чунин ба назм даровардааст:

Ба баҳри мучтас дилҳо аз он иштиоб кунанд,

К-аз ӯ суханро чун лӯълӯ хушоб кунанд.

Мафобъилун, фаъилотун, мафобъилун, фаъилон,

Чунин кунанд чу тақтеъи ӯ савоб кунанд [10, 31].

Баҳри китъаи фавқуззикр, албатта, солим набуда, балки вазни мучтаси мусаммани маҳбуни мақсур мебошад, ки шоир дар он 9 қасида эҷод намудааст. Чунончи:

Чӣ чавҳар аст, ки монад ба чархи оинафом?

Бад-ӯ диҳанд магар гуна чарху оина вом? [1, с.185].

V-V -/VV - -/V-V -/VV ~//V-V -/VV - -/V-V -/VV ~

Мафобъилун, фаъилотун, мафобъилун, фаъилон

Баҳри мучтаси мусаммани маҳбуни мақсур

Шоир дар вазнҳои дигари баҳри мучтас, аз қабилӣ: баҳрҳои мучтаси мусаммани маҳбуни маҳзуф 14 қасида, мучтаси мусаммани маҳбуни аслам 11 қасида, мучтаси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ 5 қасида иншо кардааст. Бояд тазаккур дод, ки ҳамаи ин баҳрҳо аз нигоҳи сохтор ба истиснои рукни охири байт (арӯз ва зарб) ба вазни китъаи фавқӣ шоир мутобиқат мекунанд. Танҳо рукни охири қасидаҳо зихофҳои мақсур VV~ фаъилотун, маҳзуф VV - фаъилун, аслами мусаббағ ~ - фаъилон ва аслам -- фаъилун иваз шудаасту бас. Чунончи:

*Рухат ба рӯз ҳамемонаду ду зулф ба шаб,
Агар ба рӯзу ба шаб дилбари кунад, чӣ аҷаб? [1, с.41].*

V – V – /VV – /V – V – /VV – /V – V – /VV – /V – V – /VV –
Мафӯилун, фаъилотун, мафӯилун, фаъилун
Баҳри мучтасси мусаммани махбуни маҳзуф

*Маро аз ин тани ранҷуру дидаи пурҳоб,
Ҷаҳон чу нарри зуроб асту дил чу нарри зубоб [1, с.51].*

V – V – /VV – /V – V – / – ~ //V – V – /VV – /V – V – / – ~
Мафӯилун, фаъилотун, мафӯилун, фаълон
Баҳри мучтасси мусаммани махбуни аслами мусаббағ

*Агарчи ишқи бутон сарбасар бало бошад,
Дилам ба ишқ ҳамасола мубтало бошад [1, с.80].*

V – V – /VV – /V – V – / – //V – V – /VV – /V – V – / –
Мафӯилун, фаъилотун, мафӯилун, фаълун
Баҳри мучтасси мусаммани махбуни аслам

Бояд тазаккур дод, ки дар девони Адиб Собирӣ Тирмизӣ (нашри А. Абдуллоев) ду қасида дар мадҳи Абулвосеъи Ҷабалӣ мебошад, ки онҳо дар якҷоягӣ (чун як қасида) оварда шудаанд. Аммо Аҳмад Ризои Ялмаҳо ва Муҳаммад Али Носеҳ онҳоро алоҳида овардаанд. Ҳангоми таҳқиқ муайян шуд, ки ин қасидаҳои дар якҷоягӣ овардашуда аз нигоҳи авзон фарқ мекунад. Аниқтараш яке дар Баҳри музореъи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф ва дигаре дар Баҳри мучтасси мусаммани махбуни маҳзуф мебошанд. Ва Аҳмад Ризои Ялмаҳо баҳри ҳар дуи онҳоро музореъи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф номидааст. (3, 200-201). Аммо мо ба андешаи ӯ, розӣ буда наметавонем. Барои исботи ин масъала матлаи ҳар ду қасидаро меорем:

*Қасидаи якум:
Омад зи хут чаиҳои хуриед дар маҳал,
Бингар, ки дар маҳал чӣ аҷоиб кунад амал: [3, 200].*
– – V – V – /V – V – / – //V – V – /V – V – / – V – V – / – V –
Мафӯилу, мафӯилоту, мафӯилу, фобилун
Баҳри музореъи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф

*Қасидаи дуюм:
Даҳон ҳазонаи гавҳар шудасту гӯш садаф
Зи назму насри ту, эй хочси имоми аҷал [3, 201].*
V – V – /VV – /V – V – /VV – //V – V – /VV – /V – V – /VV –
Мафӯилун, фаъилотун, мафӯилун, фаъилун
Баҳри мучтасси мусаммани махбуни маҳзуф

Ҳамон тавре, ки аниқ шуд, авзони ин қасидаҳо аз якдигар фарқ мекунад, аммо бояд илова кард, ки қофияи ҳар дуи он якранг аст. Шояд бад-ин маънӣ вазни онҳоро Баҳри музореъи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф гуфтанд.

Андешаи дигар низ мавҷуд аст, ки Абулвосеъи Ҷабалӣ ба қасидаи дуоми Адиб Собирӣ Тирмизӣ ҷавоб гардонидаст ва баҳри қасидаашро мучтасси мусаммани махбуни аслам интиҳоб намуда, мисраи аввали қасидаи Адиб Собирӣ Тирмизӣ «Даҳон ҳазонаи гавҳар шудасту гӯш садаф» –ро тазмин кардааст, ки қаблан ишора кардем. Аз сабабе ки қасидаи шоир Абулвосеъи Ҷабалӣ дар баҳри мучтасси мусаммани махбуни аслам эҷод шудааст, матлаи қасидаи Адиб Собирӣ Тирмизӣ интиҳоб шудааст ва ба вазни ин қасида мувофиқат кардааст. Чунончи:

*Бақот бод, ки аз хондану шунидани он,
«Даҳон ҳазонаи гавҳар шудасту гӯш садаф» [8, с.228].*
V – V – /VV – /V – V – /VV – //V – V – /VV – /V – V – /VV –
Мафӯилун, фаъилотун, мафӯилун, фаъилун
Баҳри мучтасси мусаммани махбуни маҳзуф

Баҳри мучтас барои сурудани қасоид мусоид буда, шоир аз он фаровон истифода намудааст. Бояд зикр кард, ки мучтас аз серистеъмолтарин баҳрҳо дар қасоиди Адиб Собирӣ Тирмизӣ ба шумор меравад ва дар ашъори шоир аз 4 авзони он корбурд шудааст.

6. Баҳри саръ.

Баҳри саръ дар қасоиди Адиб Собирӣ Тирмизӣ миқдоран кам корбурд шудааст ва шоир танҳо ду қасида дар ин баҳр офаридааст. Чуноне ки аз «Рисолаи арӯз» бармеояд, шоир дар баҳри саръи мусаддаси солими он қасида нагуфта, балки аз баҳри саръи мусаддаси матвии мавқуф ишора намудааст:

*Ба баҳри саръ аст хушӣ дилкушӣ,
Ҷумлаи аркон-и нигар ҷонфизӣ.
Муфтасилун, муфтасилун, фобилон,*

Хар чӣ бихоҳӣ бидҳодат Худо [10, 28].

Муҳаммад Шамси Қайси Розӣ ин вазни баҳри сареъро «абёти азби (гворои) он байти матвии мавкуф» гуфтааст [16, 133]. Бояд тазакурр дод, ки қитъаи фавқ дар баҳри сареъи мусаддаси матвии мавкуф эҷод шудааст ва қасидаҳои Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар баҳри сареъи мусаддаси матвии макшуф суруда шудаанд. Чунончи:

*Гар на бад-он рӯй чу дебостӣ,
Ошиқиву шиқ на зебостӣ [2, с.219].*
–VV –I– VV –I– V –II– VV –I– VV –I– V –

*Муфтаъилун, муфтаъилун, фобилун
Баҳри сареъи мусаддаси матвии макшуф*

Шоир аз байни 16 вазни сареъ танҳо вазни мазкурро интихоб намуда, ки дарвоқеъ, гворову шӯх ва сабук мебошад.

7. Баҳри мунсарех.

Адиб аз баҳри мунсарех ба мисли баҳри сареъ кор гирифта, дар ин баҳр ҳам ду қасида эҷод намудааст, ки хеле сабуку равон, саҳлу осон ва хушоҳанг мебошад. Чунончи, шоир гуфтааст:

*Мунсарех аст, эй тисар, чу нек бидонӣ,
Рукни мураффал дар ӯ шудааст, ниҳонӣ,
Муфтаъилун, фобилоту, муфтаъилун, фавъ
Гардад маълум чун ба завқ бихонӣ [10, 29].*

Бояд гуфт, ки баҳри ин қитъа «Баҳри мунсарехи мураффал» унвон шудааст ва шоир ишора кардааст, ки «Рукни мураффал дар ӯ шудааст, ниҳонӣ». Муҳаммад Шамси Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам фӣ маойири ашъор –ил-ачам» менависад: «Ва шояд, ки чузви манхурро бар ватади моқабл афзоанд, то мураффал шавад ва байтро мусаддас ниҳанд ва тактеъаш бар мафъулун/фобилоту/муфтаъилотун кунанд» [16, 118]. Се мисраи ин қитъа дар як шакл сурат гирифтааст ва танҳо мисраи охир «Гардад маълум чун ба завқ бихонӣ» ба гуфтаи Шамси Қайси Розӣ мафъулун/фобилоту/муфтаъилотун мувофиқат мекунад. Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар баҳри мунсарехи мусаммани матвии манхур 1 қасида ва дар баҳри мунсарехи мусаммани матвии маҷдӯъ ҳам 1 қасида эҷод намудааст. Чунончи:

*Зулф ба шона зангиву турра фишонӣ,
Бас бувад ин фитноро дилету нишонӣ [1, с.252].*
–VV –I– V –VI– VV –I– II– VV –I– V –VI– VV –I–
Муфтаъилун, фобилоту, муфтаъилун, фавъ
Баҳри мунсарехи мусаммани матвии манхур
Зулфи ту аз мушику мушик пургиреху банд,
Лаб чу ақиқу ақиқ нуришакору қанд [1, с.94].

–VV –I– V –VI– VV –I– ~II– VV –I– V –VI– VV –I– ~
Муфтаъилун, фобилоту, муфтаъилун, фавъ
Баҳри мунсарехи мусаммани матвии маҷдӯъ

8. Баҳри басит.

Адиб Собир Тирмизӣ ба ғайр аз бухури асливу фаръӣ, ки хоси арабу ачам ҳастанд, боз аз баҳри хоси арӯзи араб-басит кор гирифтааст. Шоир дар «Рисолаи арӯз»-аш менависад:

*Ба баҳри басит шунав гар ошиқӣ суханӣ,
Тақтеъи ӯ ба сифат илло чунин нақунӣ.
Муштафилун, фавилун, муштафилун, фивилун,
Эй зулфи дилбари ман пурбанду нуришканӣ [10, 32].*

Қитъаи фавкуззикр дар баҳри басити мусаммани маҳбун суруда шудааст ва Адиб Собирӣ Тирмизӣ дар ҳамин баҳр 1 қасида эҷод намудааст, ки айнан ба ин вазн мувофиқ мебошад. Чунончи:

*Эй зулфи дилбари ман дилбанду дилгусалӣ,
Гаҳ дар паноҳи маҳӣ, гаҳ дар чавори гулӣ [1, с.235].*
– – V –I V V –I – – V –I V V –II – – V –I V V –I – – V –I V V –
Муштафилун, фавилун, муштафилун, фавилун
Баҳри басити мусаммани маҳбун

Ҳамон навъе ки қаблан ишора намудем, як хусусияти қасидаҳои шоир дар он аст, ки дар мақтаъ моманди «Рисолаи арӯз»-аш аз авзони қасида ишора мекунад. Масалан, дар мақтаъи қасидаи фавкуззикр дар мурочият ба мамдӯҳаш Абулқосим Алӣ мегӯяд:

*Гуфтам ба вазни араб лафзе ба мадҳи Ачам,
Ќуз мадҳи ман нақунад кас сануди чабалӣ.
Муштафилӣ, фавилун, муштафилӣ, фавилун.
Аъло-ал- мамолик мотабанӣ ало-ал- асал [1, с.236].*

Бад-ин далоил месазад гуфт, ки ин рисола бояд ба Адиб Собир Тирмизӣ тааллуқ дошта бошад, зеро ин хусусият, яъне бо назм гуфтани бухури арузиро, ҳатто аз осораш ҳам пайдо кардан мумкин аст. Ӯ ин ки дар қасидаи дигар дар хитоб ба мамдӯҳаш чунин мегӯяд:

Нишастаам ба санои ту рӯзу шаб машғул,

Гаҳе зи баҳри музореъ гаҳе зи баҳри рамал [1, с.170].

Қаблан доир ба ду баҳр, ки бештари қасоиди шоир дар онҳо эҷод шудааст, ишора кардем. Бухури музореъ ва рамал дар қасоиди Адиб Собир мавқеи хос дошта, шоир дар баҳри рамал 27 қасида ва дар баҳри музореъ 26 қасида офаридааст.

Ҳамин тариқ, қасоиди Адиб Собир Тирмизӣ хушоҳангу латиф, дилнишину марғуб, чаззобу дилчасп буда, хонандаи хешро мафтуну рӯҳбаланд месозанд. Воқеан, шоир бухур ва авзонеро интиҳоб кардааст, ки ба дарунмоияи шеър мувофиқанд ва ин далели дар байни удабои замон, мутааххир ва дар авроқи кутуби адабӣ мақом пайдо карданад.

АДАБИЁТ

1. Адиб Собир Тирмизӣ. Девон. Муаллиф Аҳмад Абдуллоев.-Техрон:Интишороти байналмилалии Алҳадӣ, 1380,-393 сах.
2. Адиб Собир Тирмизӣ. Девон. Бо муқаддимаи Али Қавим, Техрон: Чопи Кулолаи ховар, 1371, 322 сах.
3. Адиб Собир Тирмизӣ. Девон. Муқаддима, тасҳех ва танқеҳи дуктур Аҳмад Ризо Ялмаҳ. Интишороти Некхирад, Техрон, 1385,514 сах.
4. Адиб Собир Тирмизӣ. Девон. Ба тасҳех ва эҳтимоми Муҳаммад Алӣ Носех,Техрон: Илмӣ, 1343, 617 сах.
5. Адиб Собир Тирмизӣ. Осори мунтахаб. Тарг. А. Абдуллоев. Душанбе: Ирфон, 1981, 416 сах.
6. А. Абдуллоев. Адиб Собир Тирмизӣ. (замон, ҳаёт ва эҷодиёти ӯ). Душанбе: Дониш, 1969.-190 сах.
7. Абдурахмони Чомӣ. Осор. Ҷ. 8. Рисолаи аруз. Душанбе: Адиб, 1990, 151-2004 сах.
8. Абулвосеъи Чабалӣ. Девон. Бо эҳтимоми тасех ва таълиқи Забехуллоҳи Сафо. Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1361.- 728 сах.
9. Абунасири Фароҳӣ. Нисоб-ул-сибён.Таҳияи Саидамир Аминзода, Муқимаи Алламурод. Душанбе: Вазорати кишоварзии ҶТ., 1993.-24 сах.
10. Мучтабои Минавӣ. Рисолае дар боби авзони шеъри арабӣ ва форсӣ. Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ,соли нухум, 1341, шумораи 3.
11. Мавлоно Фаҳриддин Али Сафӣ. Латоиф-ут-тавоиф.Тартибдиханда ва муаллифи сарсухан Саидов Ҳ.-Душанбе: Ирфон, 1968.-258 сах.
12. Насриддини Тусӣ. Меъёр-ул-ашъор. Душанбе: Ориён,1992,152 сах.
13. Рашидуддини Ватвот. Девон ва Ҳадоиқ-с-сехр фӣ дақоиқ-уш-шеър. Бо муқаддима ва муқобалаву тасҳеҳи Саид Нафисӣ.-Техрон, 1339.-737 сах.
14. Парвиз Нотили Хонларӣ. Ёддоште дар бораи «Рисолаи аруз» мансуб ба Адиб Собир ӯ Рашиди Ватвот. Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ., соли даҳум, 1341, шумораи 1.
15. Фурузонфар, Бадеъузамон. Сухан ва суханварон. Чопи чаҳорум. –Техрон: Интишороти Хоразмӣ, 1369.-713 сах.
16. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам фӣ маойири ашъор –ил-ачам. Муаллифи сарсухан ва хозиркунандаи чоп Урватулло Тоиров. Душанбе: Адиб, 1991, 464 сах.

МЕТРИЧЕСКАЯ СИСТЕМА КАСЫДЫ АДИБ СОБИРА ТИРМИЗИ

В статье исследуется применение аруза в метрических схемах касыды известного поэта таджикско-персидской литературы Адиб Собира Тирмизи. В творчестве Адиб Собира насчитывается 126 касыд. Также исследователь освещает вопросы стихосложения в произведении «Рисолаи аруз» («Трактат стихосложения»). Автор чётко определяет стадии аруза в касыдах поэта, воспетых в 9 бахрах (метрах) и 30 кругах аруза (зихофах). В том числе в оригинальном бахре: хазадже -17 касыд, рамале - 26 касыд, мутакоробе – 6 касыд, во вспомогательных бахрах: музоре 26 касыд, хафиф 7 касыд, муджтас 39 касыд, в саре и мунсаре по 2 касыды, и в бахре басит поэт сочинил одну касыду.

Ключевые слова: метрическая система, касыда, трактат, баҳр, аруз, стихосложения, хазадже, рамал, мутакороб, вспомогательные баҳры, музоре, хафиф, муджтас, саре, мунсаре, мусаддас, мусамман.

METRIC SYSTEM OF QASIDAS OF ADIB SOBIR TYRMIZI

The article researched the use of aruz in metric schemes (odes) of qasida by the famous Tajik-Persian poetry writer Adib Sobir Tirmizi. In the works of Adib Sobir there are 126 qasids. The researcher also consecrates questions of versification in the work «Risolai aruz» («Treatise of versification»). The author clearly defines the stage of aruz in the qasidas of the poet, sung in 9 bahrs (meters) and 30 circles of aruz (zihofs). Including in the original bahr: hazaj -17 qasidas, ramal - 26 qasidas, mutaqorib - 6 qasidas, in auxiliary fringe: muzore' 26 qasidas, hafif 7 qasidas, mujtas 39 qasidas, in sare' and munsare' 2 qasidas, and in bahr of basit the poet composed one qasida.

Keyword: *metric system, qasida, treatise, bahr, aruz, versification, hazaj, ramal, mutaqorib, auxiliary bahrs, muzor', hafif, mujtas, sare', munsare' musaddas, musamman*

Сведения об авторе:

Мерганзода Манучехр Бекназар – докторант (PhD) кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: Таджикистан, 734019, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: merganzoda91@mail.ru Телефон: (+992) 981-00-41-70.

About the author:

Merganzoda Manuchehr Beknazar – doctorate student (PhD) of Theory and History of Literature chair of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Address: 121, Prospect Rudaki, Dushanbe, 734019, Tajikistan. E-mail: merganzoda91@mail.ru Phone: (+992) 981-00-41-70.

РОЛЬ И МЕСТО ТВОРЧЕСТВА И. А. КРЫЛОВА В ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Галимова М.

Таджикский государственный институт культуры и искусств им. М.Турсунзаде

Таджикское литературоведение прошло огромный путь протяженностью в несколько тысячелетий. Оно рассматривает и изучает литературные произведения, созданные величайшими мыслителями Востока и Запада, сыгравшие неопределимую роль в культурном развитии человеческой цивилизации.

Русские поэты классического периода были знакомы с восточной поэзией, философией, литературой, логикой и другими филологическими направлениями, брали в основу своих мировоззрений примеры из восточных источников литературных произведений. И при этом таджикская аудитория любителей художественного и поэтического жанра русской литературы отмечают незабываемую роль творчества многих русских литераторов в таджикском литературоведении.

В этой статье мы исследуем творчество Ивана Андреевича Крылова и его место в таджикском литературоведении. Рассмотрим словарное определение термина литературоведение «... наука о художественной литературе» [1, с.328] Именно художественная литература соединяет все мировые дисциплины, имеющие ту или иную научную основу и являющееся предметом полемики. В этом аспекте основную роль играет именно художественное произведение и его разнообразные жанры.

И.А.Крылов является автором 236 басен, собранных в девять прижизненных сборников. Большая часть сюжетов басен Крылова являются оригинальными произведениями. При этом следует подчеркнуть, что отдельные басни берут свои истоки в баснях Лафонтена или восходят к сюжетам восточных басен средневековой литературы.

Роль творчества И. А. Крылова в таджикском литературоведении огромна, это мы наблюдаем в каждом сюжете басни, в лице каждого героя, в повадках и характере персонажей созданных Иваном Андреевичем Крыловым. Таджикское литературоведение рассматривает три основных аспекта творчества Крылова, которые имеют связь с художественной литературой Востока: - влияние восточного колорита на русское литературоведение, - точка зрения писателей и поэтов о влиянии таджикских литературных произведений на русскую поэзию, - схожие элементы повадок литературных героев русских и таджикских поучительных произведений. «Басня, краткое иносказательное нравоучение стихотворение, рассказ, вымысел, выдумка» [1, с.37]

Ещё в 1870 году по указанию генерал-губернатора Кауфмана была основана первая газета на местном языке, – «Туркистон вилоятининг газети» («Туркестанская туземная газета») несмотря на реакционную направленность, она сыграла важную роль в пропаганде передовой русской культуры, литературы и искусства. Издательство знакомило своих читателей с жизнью и творчеством великих русских писателей и поэтов. В то время с появлением газет начался и выпуск учебников на таджикском языке.

В первом учебнике, на русском языке, напечатанном в 1907 году для учащихся гимназии открыто при дворе эмира, где учились одарённые и состоятельные дети местного населения, были напечатаны именно басни Крылова, которые стали завоевали любовь большой армии читателей.

Таджикский просветитель Абдукадыр Шакури в книгу «Джомеъ ул хикоёт» («Сборник рассказов»), изданную в 1909 в 1911 годах в качестве учебного пособия для второй ступени обучения включил ряд басен Ивана Андреевича Крылова. Об этом Рахим Хошим вспоминает: «Аджзи, который знал русский язык, переводил рассказы Толстого и басни Крылова с целью ознакомления таджикских читателей с литературой России и дать понять, что литература это вестник дружбы,

вестник достоверных и плодотворных взаимопониманий в области литературы, в которых показана чистота и связь всей человеческой мудрости передаваемой через перо просветителей» [2, с.19].

В 70-е годы XIX века начался процесс перевода произведений русских писателей на персидский язык В. В. Бартольдом, где таджики начали знакомиться с произведениями русских писателей, в литературных кружках организованных в Бухарском Эмирате читались басни Крылова в оригинале и в переводе на таджикский язык.

Басня «Волк и ягнёнок» одна из самых любимых басен детей, на воспитательной основе, которой выросло не одно поколение таджикской молодежи. Басня, полюбившаяся детьми и взрослыми, переведена на многие языки мира. Она написана в начале XVIII века ни на 1 минуту не теряла своей актуальности, остроты. Логика этой басни заключается в том, что если в обществе нет социального равенства, у сильного наделённого властью,

Различная мораль замечается и в баснях «Волк и кот», «Волк на псарне», «Ворона и лисица», «Стрекоза и муравей». В русской литературе кроме Крылова басни писали Толстой, Лафонтен, Михалков, которые тоже отличались своей познавательностью, идейностью и остротой сюжетов. До таджикского читателя вся суть и острота басен И. А. Крылова начала доходить в начале XX века, благодаря образованию Советской власти и большевикам, которые в первую очередь начали открывать общеобразовательные школы для детей неимущих и простого народа, воспитательная цель басен Крылова была очень кстати.

Цицилия Бенциановна Бану – советский и русский литератор, переводчик с персидского языка, известный исследователь творчества Абулькаси́ма Фирдоуси автор полного перевода «Шахнаме» в 1947 году в журнале «Литература» написала статью «Литературоведческие замыслы», где отметила вклад творчества Крылова в таджикскую литературу и отметила следующее: «Иван Андреевич Крылов, как баснописец раскрывает идею и сюжеты, которые являются и воспитательными и человеколюбивыми, переводя басни на таджикский язык мы не сможем скрыть ту остроту дополнений пера поэта в которых отражена основная цель – изобразить правду и раскрыть суть правды описанных в лице животных, птиц и других живностей» [7, 15].

Изучая русский язык в таджикских средних общеобразовательных учреждениях, дети с шестого класса знакомятся с произведениями И. А. Крылова и с лёгкостью вникают в воспитательную суть его басен. Они интересны по сюжету, затрагивающие душу и заставляющие задумываться. Место басен Крылова в таджикском литературоведении ни чем не отстаёт от схожих литературных жанров восточных произведений (тамсилы, пословицы и поговорки).

«Исследование взаимосвязей Крылова с персоязычным миром в современном таджикском литературоведении представляется важным шагом в деле изучения творчества писателя как мастера художественного слова». [3, 71].

Этапы русско-таджикского-персидского литературного взаимодействия связаны во первых, с выражением, в художественной форме непосредственных впечатлений автора знакомых с восточной литературой. Русские исследователи и переводчики таджикской литературы А. Никитина, Ф. Котова, Е. Меендорф, А. Грибоедов являясь представителями русской диаспоры литературоведов переводили работы русских писателей на персидско-таджикский язык и произведения Хафиза, Саади и Хайяма на русский язык этим подчёркивая эквивалентность значений, тематики, мироощущения и духовную близость русского и таджикского литературоведения.

Начиная с 70 – х годов XIX века произведения Крылова начали переводить на языки других народов Средней Азии. Первые басни Крылова были переведены ещё в 1896 году. Эти басни начали привлекать внимание таджикских литературоведов с начала XX века. Однако истории перевода сочинений писателя на персидский и таджикский языки до настоящего времени не было уделено должного внимания. Крылова глубоко волновала проблема совершенствование человека, на которое он обращал особое внимание, он сам изучал притчи таджикско персидских мыслителей. Таджикские исследователи рассматривали назидательные мысли притчи и рассказы Крылова в сравнении с творчеством персидско-таджикских классиков в основном Саади, Хафиза, Дониша, Убайда Зокони и Руми.

Творческое литературоведение располагает большим количеством трудов, в котором данная проблема рассматривалась на примере творчества отдельного писателя или перевода его произведения в разрезе историко-сопоставительного анализа одной работы. Эти вопросы влияют на возникновение, становление, совершенствование и обновление русско-таджикского литературного взаимодействия, в контексте общественно-политического развития происходящих перемен и преобразований в обществе и самой природе литературных взаимоотношений. Ещё Пётр 1 говорил, что «...основным рубежом для торговли, взаимоотношений, изучения культуры и литературы народов Средней Азии является союзы в различных отраслях. Мы не видим ни какой разницы в людях, нам необходим целесообразный акт взаимопониманий с Востоком» [4. 93].

Но в начале XX века после присоединения Средней Азии к России произошли существенные изменения не только в области экономики, но и в области культуры и литературы. В городах Средней Азии начали издаваться газеты, сначала на русском а затем и на местном языках. Одна из первых официальных газет в Средней Азии, которая выходила на русском языке в Ташкенте с 1870 года по 1917 год, была «Туркестанские ведомости». Эта газета была рассчитана на распространение в крае сведений об административных распоряжениях и содействия широкому изучению Туркестанского края и сопредельных с ней стран Востока. На её страницах помимо официальных сведений публиковалось много статей о краеведении и об истории народов Средней Азии. В газете «Туркестанские ведомости» под № 3 от мая месяца 1908 года была напечатана статья литературного деятеля прожившего в Бухаре с 1895 по 1911 годы А. Д. Уфимцева под названием «Связь русской культуры с персидской литературой», где он говорит о значении басен И. А. Крылова; «...басни И. А. Крылова являются материалом, которую мы с гордостью можем преподнести читателю востока, наш Крылов это Саади, который с изяществом преподносит читателю образ нравственности, трудолюбия, примера для размышления и умственной одухотворённости. Они живя в различные эпохи, в различных пространствах человеческого этикета, в отдалённых друг от друга оазисах сумели думать одинаково, судить одинаково, давать одинаковые напутствия, В этом мы видим единство взглядов и созвучие их логического мышления» [5, с.12].

В настоящее время существует обширная научная литература, посвящённая изучению различных аспектов русско-таджикских литературных связей. Русско-таджикские культурные и литературные связи на протяжении столетий являются предметом пристального внимания учёных лингвистов.

Современные таджикские литераторы, исследуя творчество Крылова, сталкиваются с теми же фактами действительности морали, которые есть и в произведениях восточных писателей. Мы приведём один пример из морали в произведении Крылова басня Волк и ягнёнок;

*У сильного всегда бессильный виноват,
Тому в истории мы тьму примеров слышим
Но мы истории не тишем,
А вот о том, как в баснях говорят.
Таджикский вариант в переводе;
Дар пеши очизон ҳама вақт зур ҳақ бувад,
Аз қарнҳо расидаанд мисолҳо чуни
Мо бо қалам рисолаи таърих нақандаем,
Танҳо масал ҳикоятти ин анбиё кунад.*

В переводе мы замечаем ту же семантическую тождественность мыслей, которая в есть в русском оригинальном варианте стихотворения. Басня – (мақол) это изречение морали.

Персидско – таджикский философ, писатель, мыслитель, государственный деятель Ахмад Дониш (1827-1897) в своём произведении «Редкостные события» («Наводир ул вакоъ») тоже приводит отрывки морали.

*Бузургҳо ба сол не, ақл пеши аст баҳри инсон,
Саод ин як талои аст баҳри ақли ноби инсон.*

В переводе на русский язык эта мораль из басни Дониша означает, что самое главное в человеческом «Я» это ум, и он независимо от возраста является циклом существования человека на земле и в обществе.

*Величие считается не по годам, а по уму,
А знание является борьбой, чтоб ум возвысить самому.*

В итоге мы можем привести такие выводы, что Творчество Крылова имеет место в таджикском литературоведении, имеет общие показательные черты героев, похожи мотивы и значения басен с схожими с ними восточными жанрами литературы, таджикский читатель видит в баснях Крылова родные нравоучения, которые веками сопутствуют наш народ. Эти выводы ставят перед нашими отечественными литературоведами ряд задач, решение которых может пролить свет на многие проблемы связи творчества И. В. Крылова с таджикско-персидской литературой. Так, нам представляется важным:

- выявление предпосылок исследования проблем русско-таджикских литературных взаимосвязей
- это наблюдается в однозначности литературных жанров функционирующих в литературоведении обеих народов.

- Определить источники влияния Востока на мировоззрение Крылова особенно в ранний период его творчества - этот процесс мы сравниваем с тем, что «...басни Крылова имеют восточный мотив» [7, 13].

- Осуществить сравнительный анализ использованных и переработанных Крыловым басен восточных поэтов Саади, Носира Хисрава, особенно Убайдом Зокини – в произведении которого «Поэмы кошки и мыши» есть схожие с мотивами басен Крылова рассказы в стихах.

- Определить гуманистический характер басен Крылова – чтение моралей отвечающих всем нормам человеческих жизненных правил.

- Выявить влияние творчества Крылова на таджикскую литературную мысль – этот процесс можно наблюдать в том, что произведения Крылова стали знакомы таджикскому читателю вот уже более чем 150 лет.

Эти и другие факты, которые нас интересуют, являются точками соприкосновения в литературоведческой науке обеих стран.

Иван Андреевич Крылов является единственным русским поэтом, который смог так искренне и легко описать сюжет басен, которые живут в каждом доме. Мы, исследуя творчество великого баснописца, можем только «...черпать для себя то ископаемое, которое не имеет цены в мире литературных жанров. Это клад отражения человеческого ума, светящийся как чистое зеркало, где человек видит в нём своё отражение» [8, 49].

Роль и место творчества И. А. Крылова в таджикском литературоведении не только заметна как перо описывающий схожий по мотивам жанр литературы, но и семантически имеющий эквиваленты в формах, звучности, описании тематики и образности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ожегов С. И. Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Российская академия наук. М. 2010. 939 с.
2. Рахим Хошим. Красный Восток. Душанбе. Адиб . 1960. № 11. 220 с.
3. Цицилия Бенциановна Бану. «Литературоведческие замыслы» Литература. Баку. 1947. 85 с.
4. Степанов Д. О. статья Мастера слов в литературном жанре. Просвещение. № 2. Минск. 1979. 135 с.
5. Тихомиров Д. Н Петровские преобразования. Санкт - Петербург. 1936. 125 с.
6. Уфимцев А. Д. Связь русской культуры с персидской литературой. Ташкент. «Туркестанские ведомости» № 3. 1908. 16 с.
7. Цицилия Бенциановна Бану. «Литературоведческие замыслы» Литература. Баку. 1947. 85 с.
8. Чегалиани Д. С. «О басне, как жанре литературного произведения». Культура. Тбилиси. 1980. 114 с.
9. Шмелёв Д.Н. «В мире басен, сказок и пословиц» Плектра. Минск. 1991. 85. с.

РОЛЬ И МЕСТО ТВОРЧЕСТВА И. А. КРЫЛОВА В ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

В данной статье рассматривается вопрос литературоведческих источников творчества русского писателя И. А. Крылова и выявляется место его творчества в таджикском литературоведении. Подчеркивается взаимосвязь тематики отдельных басен Крылова с таджикскими притчами Саади и Руми.

Рассмотрен вопрос о взаимовлиянии русских и таджикских литературоведческих взглядов. Изучены этапы вхождения произведений И.А. Крылова в таджикскую литературу.

Ключевые слова; басня, полемика, литературоведение, образ, читатель, исследование, мировоззрение.

THE ROLE AND PLACE OF CREATIVITY OF I. A. KRYLOV IN TAJIK LITERARY CRITICISM

This article discusses the question of literary sources of creativity of the Russian writer I. A. Krylov and identifies the place of his work in Tajik literary criticism. The interrelation of the subject of Krylov's individual fables with the Tajik parables of Saadi and Rumi is emphasized. The question of the mutual influence of Russian and Tajik literary views. The stages of entry of works by I.A. Krylov in Tajik literature.

Keywords: fable, controversy, research, worldview, literary criticism, image, reader, research, worldview

Сведение об авторе:

*Галимова Мохинур – Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде, заведующая кафедрой иностранных языков.
Телефон: (+992) 908892619; электронная почта: mohinur.galimova-40@mail.ru*

About the author:

Galimova Mohinur - Senior lecturer of foreign languages Department of Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade: tel: (+992) 908892619; E-mail: mohinur.galimova-40@mail.ru

**«БАҲОРИЁТИ МЕВАҲО»-И СҶУФИ НАМУНАИ БАРЧАСТАЕ
ДАР ТАТАББУЪИ «БАҲОРИЁТ»-И САЙИДО**

Шоев А.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Адабиёти тоҷик, ки таърихи кӯҳан дорад, бо роҳи усулҳои гуногуни эҷодӣ ҳамаша дар ташаккули таҳаввул ва рушд мебошад. Аз усулҳои маъмули он татаббуъ, пайравӣ ва тазмину назирагӯист. Пайгири аз ин усулҳо дар эҷоди калом бадеъи удабои соҳибистеъдоди моро ҳамеша ба муваффақият ва пешрафт мувочех карда, натоиҷи матлуберо ба бор овардааст, ки намунаашро дар ағлаби жанрҳои адабӣ, ба вижа дар достону маснавӣ бармало мушоҳида намудан имкон дорад.

«Баҳориёти меваҳо»-и Сӯфихоча Сӯфии Бухорӣ, аз ҷумлаи достонхоест, ки аз татаббуъ ва назира ҳосил шуда, муаррифгари номи муаллифи худ гардидааст. Асари мазкур ҷунонки аз номаш пайдост, дар пайравӣ ва татаббуъи «Баҳориёт»-и Миробид Сайиди Насафӣ (1618-1711) эҷод шудааст.

«Баҳориёт»-и Сайидо ҷун достони тамсилӣ аз муқаддима, қисми асосӣ ва хотима иборат мебошад. Он дар вазни музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф ё максур (мафъӯлу/фобилоту/мафӯйлун/фобилун ё фобилон: - - v / - v - v /v - - v / - v - ё - v ~) суруда шуда, дар 184 байт фароҳам омадааст. Муқаддимаи асар ба наъти Худо ва расул бахшида шудааст. Қисми асосии асар аз худситоиву худтаърифкунии мӯш ифтиҳо ёфта, ба мунозираи таърифоти мӯрча ва тафохуми ҳайвонот анҷом мепазирад.

Дар охир шоир таърихи таълифи асарро бо шукру сипоси он ки дар фурсати кӯтоҳ ин кори хайро анҷом додааст, зикр намуда, дубора номи ҷаноби паёмбар – Муҳаммади Мустафо (с)-ро бо дуруд ба забон овардааст.

Бояд бигӯем, ки «Баҳориёт»-и Сайидо дар замони ҳадаш аз рӯи мазмуну мундариҷа асари тамоман, тоза ва нав маҳсуб ёфтааст. Зеро то замони шоир осори тамсилӣ зиёде дорем, вале ҷун ин собиқа надоштааст. Тозагии он дар ин аст, ки Сайидо дар достон аз шакли қофиябандии газал кор гирифта, дар баррасии ҳолу ҳасоилу шачараи симоҳои тамсилӣ аз афкори тасаввуроти мардумӣ фаровон истифода намудааст. Масалан, мӯш-образи дудон; рӯбоҳ-образи фиребгар ва макқору ситамқорон; гург-образи даррандагон; гов-образи пурҳуру беақлон; шер-образи ҳукком ва мӯрча-образи халқ, ки бад-ин минвол 18 ҳайвон паси ҳам омада, авсофи обову аҷдоду худро ба некӣ ба забон оварда, паҳлуҳои бадашонро то ҷонвари охири-мӯрча аз баёни рақибӣ хеш мешунаванд. Ва мӯрча, ки симои ҷамъбасти асар аст, бо суханони тавифомези худ шер ва 16 ҷонвари пеш аз онро ба сулҳ ва тафохум водор намуда, аз ягон ҳайвон танқид наҷунидааст.

Сӯфихоча Сӯфии Бухорӣ баъд аз як асри Сайидо «Баҳориёти меваҳо»-и худро иншо кардааст. Адиб ба қадри истифодаи ҳамаи назофату нафосат ва бадеияти калом Сайидоро нигоҳ дошта, дар мавриди дигар онҳоро ба таври хеш тағйир ва такмил додааст.

Достон аз муқаддима, қисми асосӣ ва хотимаи кӯтоҳ иборат аст. Он дар 63 байт фароҳам омадааст. Вазнаш хафифи мусаддаси маҳбуни максур ва аслами мусаббағ (фобилотун/мафӯйлун/фабилун ё фобилон: - v - - / v-v- /vv- ё - ~) мебошад. Қофиябандиаш аа, ба, ва, га аст. Решаи қофия дар тамоми асар – он мебошад, ки навъи муқайяд ба шумор меояд. Ҳарфи «н»-равии муқайяд ва «о»-ридфи муфрад аст.

Шоир достонро ҷун анъана бо шукру сипоси Худованд оғоз бахшидааст. Адиб аз он шукргузори карда, ки Худованд моро аз хок сохт ва ҷон ато кард:

*Шукр гӯям бо Худои ҷаҳон
Хок будем, дод моро ҷон.*

Пас аз ин таъкид намуда, ки «аз лутфи Ҳайи Фаффу» ва «рахматаш» абр борон оварду фасли дай бо хунукиҳояш рафт ва фасли тобистон фаро расид:

*Кард аз лутфи хеи Ҳайи Фаффу,
Абр омад зи раҳматаш борон.
Хунукаи рафт моҳи дай бигзаит,
Омад, эй дӯст, фасли тобистон.*

Бо ҳамин шоир, рӯ ба қисми асосии достон оварда, набототу мевачотро дар 16 номгӯ аз сербарга то тарбӯз як-як ба майдон ворид карда, ба таърифу тавсифи худӣ ва баҳсу талошу накӯҳиши ҳамдигарӣ водоштааст. Нахуст сербарга ба миён омадааст:

Расидани сербарга

*Сар баровард зи хок сербарга,
Гуфт ман ошиқам ба оби равон.*

Ва воқеан, ин наботот обро дӯст медорад, ба об рушд мекунад, бештар дар ҷӯйборон мерӯяд. Аз ин хотир, он ба боридани борон ва серобӣ ҳамеша эҳтиёҷ дорад.

Баъд аз ин, савсан меояд ва бо зикри гулҳои дигар:

Расидани савсан

*Чашм бикшиод нарғиси савсан,
Сунбулу ёсамин, гули райҳон.*

Сипас шоир маҷмӯан, расидани гулро зикр карда, таъкид дошта, ки ҳамаи гулҳо шукуфтанд ва ба қудрати Яздон олам аз ҳусну таровати онҳо мунававар гардид:

Расидани гул

*Ҷумла гулҳо шукуфту сабза дамид,
Шуд мунававар ба қудрати Яздон.*

Дар абёти зер образи шоир намудор мешавад, ки дар чунин фасли зебоӣ ба тарфи чаман ташриф оварда, сомеъи бонги тарбият шуда, шоҳиди мочарои меваҳо гардидааст:

*Мегузаитам саҳар ба тарфи чаман,
Бонг омад ба гӯши ман, ки фалон?!
Як замон фасли гул ганимат дон,
Меравад умр ҳамчу боди хазон.
Рафтам аз гӯшае назар кардам,
Мева кард мочаро чандон.*

Тавре ки мебинем, то ин ҷо ҳеҷ мочарое миёни наботот нест ва ҳоло фасли рабеъ аст. Аз ин ва баъд, чунонки аз ишорати шоир бармеояд, баҳсу мочарои меваҳо шуруъ меёбад. Дар ин майдон сараввал бед ворид шудааст:

Расидани бед

*Бед гуфто ба сояам бинишин,
То биёбӣ наҷот аз хасмон.
Ҳама дардро манам дору,
Фориғам ман зи санги ноаҳлон.*

Фазилати бед ба ҷуз вежагиҳои иброз доштааш, боз он аст, ки сари хам дорад ва биноан, «аз санги ноаҳлон» дар амон мебошад.

Баъд аз ин, тӯт ба суҳан даромада, бедро малеҳ танқид кардааст. Он худро соҳиби давлати беқиёс ва серқунандаи гадоён доништааст. Ҳамчунин, таъкид кардааст, ки чандест интизори маҳрӯёнам то ба шохам бароянд ва ком ширин намоянд:

Расидани тӯт

*Тӯт гуфто, ки мудате бигзаит,
Интизорам ба рӯи маҳрӯён.
Давлати беқиёс ман дорам,
Мебароянд ба шохи ман хубон.
Гаита таини гадоёро,
Сер созам ба қудрати Яздон.*

Пас аз ин баҳсу накӯҳиш андаке тузу тунд гардида, зардолу ба майдон ворид мешавад. Суҳанҳои тӯтро зардолу шунида, ба ғазаб омада, рақибашро ба «худфурӯшӣ, аблаҳӣ» айбдор сохта, ба «гӯшагириву ҳадди худро донистан» даъват кардааст:

Расидани зардолу

*Ин суханро шунид зардолу,
Част аз ҷо ҷу Рустами Дастон.
Худфурӯиш мақун ту, эй аблах,
Гӯшае гиру ҳадди худ медон.
Тавқакатро гирам ҷу Азроил,
То барояд зи чашимҳоят ҷон.
Чеҳраам зард сурх аз он бошиад,
Шамс бошиад ба оразам тобон.
Мағзи бодом андаруни ман аст,
З-он сабаб шикананд бо дандон.*

Шоир дар тасвири худтаърифкуниҳои зардолу ва баёни холи он хини бархурд бо тӯт саноеи ташбеҳ, талмех, муболиғаро истифода кардааст. Аз ҷумла, аз ҷо частани зардолуро ба Рустам, гирифтани тавқаки тӯтро ба Азроил (а) монанд кардааст, ки дар айни замон талмех ҳам ҳастанд. Тасвир дар ҳар ду ҳолат ҷолиб баромадааст.

Баъд аз ин себ ба баҳс ҳамроҳ мегардад ва зардолуро ба шикастани дандон таҳдид кардааст. Ҳамчунин онро ба «зиштрӯи, маймунрангӣ, дер ба фурӯш рафтан ва бозоргир набудан» наҳ зада, ба тавсифи худ мепардозад.

Расидани себ

*Дар газаб гашт себ гуфт, ҳой,
Хоҳамат зад, ки биликанад дандон.
Эй зиштрӯи маймунранг,
Мефурӯшад туро ба мӯликон.
Ҳамчу ман мева кучо бошиад,
Гар буҷӯянд дар ҳама бӯстон.
Зиннати боғам чароғи чаман,
Обрӯи дӯкони баққолон.*

Тавре ки мебинем, себ худро «обрӯи дӯкони баққолон, зиннати боғу чароғи чаман» номидааст, ки риштаи суханро муруд соҳиб гаштааст. Муруд себро девонаю сарсон гуфта, худашро таъриф кардааст, «шаҳду шакар» дар пешаш ночизанд ва «кӯзаҳои набот»-ро аз маҳсули хеш муаррифӣ намудааст. Шоир санъати муболиғаро дар таъини мақоми муруд хеле хуб ба кор бурдааст:

Расидани муруд

*Қиссаи себ амруд шунид,
Гуфт девонаӣ ту ё сарсон.
Ноитоттӣ аз он сабаб хонанд,
Шаҳду шаққар ба пеши ман ҳайрон.
Номи ман бурдаанд аз он ба шакар,
Кӯзаҳои набот аз ман дон.*

Баъд аз муруд шафтолу ба суҳбат расида, рақибашро ба «умркӯтахӣ» ва «дар миёни маҳрӯён» набуданашро айбҷӯӣ намуда, ба худситоӣ пардохтааст. Азбаски номаш миёни маҳрӯён асту маъруфияту маҳбубият дорад-таъкид намудааст, шафтолу, ба бозор даромаданашро харидорон ба «чангмуштӣ» истиқбол мекардаанд:

Расидани шафтолу

*Гуфт шафтолу, эй дарозӣ умр,
Умркӯтахӣ будай, эй нодон.
Номи ту дар ҳисоб кай бошиад,
Ҳаст номам миёни маҳрӯён.
Сари бозор гар расонандам,
Чангмуштӣ кунанд харидорон.*

Чунонки мебинем, миёни себ ва шафтолу муборизаи одӣ сурат гирифтааст. Онҳо чун зардолу тӯт алфози таҳдидомез ба забон наовардаанд. Баҳси муруд ва шафтолу нармтар сурат гирифтааст. Баъд аз ин, анҷир ворида баҳс шуда, ёрони худро ба дидани фазилатҳои худ даъват кардааст. Суханҳои анҷир боз ҳам нармтар садо додааст:

Расидани анҷир

Част анҷир дар миён омад,
Гуфт ҳай - ҳай чӣ гулгула аст ёрон?!
Чашии худ кушову моро бин,
Чашии худро маъӯи чун кӯрон.

Ин чо бо вучуди он ки баҳсу мочарост, вале симои анҷир бо як фурутанӣ ва мулоимтабиатӣ ба ҷилва омадааст. Сипас дар лобалои он шохтӯт мебарояд ва ба худситой шурӯъ мекунад:

Расидани шаҳтӯт

Гуфт шаҳтӯт бо дили пурхун,
Ҳамчу ман мева нест хун ба ҷаҳон.
Шохтӯтам аз он сабаб хонанд,
Ман баландтар туйи зи ман поён.

Тавре ки мебинем, шохтӯт низ бо анҷир чандон мочарои шадиде накардааст ва ҳамано баҳс ба сустӣ чараён гирфтааст. Танҳо ин чо шаҳтӯт худро аз анҷир болотар дониствасту халос. Аз паси ангур олу омада, баҳсро равнақи дигар баҳшидааст. Он шохтӯтро ҳарзагӯй ва беҳабар аз фазоили худ дониства, ба таърифи хеш машғул гардидааст:

Расидани олу

Чун аз ӯ ин суҳан шунид олу,
Гуфт, эй беҳабар, мағӯ ҳазён.
Қадди худ рост мекунам з - он рӯ,
То бароянд ба шохии ман хубон.

Таърифоти олу ба таърифоти тӯт бо он ки ба шохии баландаш махрӯён мебароянд, шабоҳат пайдо намудааст. Воқеан, дарахти ин ҳар ду монанданд ва аксар шохҳои дароз доранд. Аз ин хотир, шоир дар тасвири онҳо ин шабоҳатро ворид кардааст. Баъд аз ин ангур ба баҳсу худситой пардохтааст:

Расидани ангур

Ин суҳанро шунид шох ангур,
Панҷа бикшиод **найза**ҳамчу иерон.
Ман сифатҳои булаҷаб дорам,
Мебароранд зи ман дусад алвон.
Анғубину мавизҳою ишринӣ,
Шаҳду шаккар ба пеши ман ҳайрон.
Об коранд, ки ман ба ком оям,
Мебарандам ба суҳбати риндон.

Чунонки маълум аст, ангур ҳама сифатҳои худро ба забон оварда, вале рақибашро нақӯиш накардааст. Баъзе сифатҳои ҳайронкунандаи он ба муруд монанд тасвир ёфтааст. Бо расидани зомуча баҳсу талоши рақибон ҷон гирифтааст. Зомуча ангурро зери тозиёнаи танқид қарор дода, ҳамаи сифатҳои бади ангурро бармешуморад. Аз ҷумла, «ба хум андохта зишт шуданаш, хӯрдани зиштташгаи он аз ҷониби мастон, аз пайи ҷустори он саргардон шудани афроди фосику чиркин, косае хӯрда сағхулқ гаштан» барин нақӯишро зомуча зикр кардааст, ки ба ангур мувофиқат дорад:

Расидани зомуча

Зомуча аз миён баровард сар,
Гуфт дигар мағӯи коҳиши ҷон.
Чун туро даруни хум созанд,
Меиавӣ зишт мехӯранд мастон.
Ҳар кучо фосиқ асту чиркин аст,
Баҳри ту меиаванд саргардон.
Ҳар ки хӯрдаст косае аз вай,
Ҷу дарафтад ба хулқ, ҳамчу сагон.
Баҳри таҳқиқ ихтисоб кунанд,
Қозии муҳтасиб зананд мастон.
Ҳамчу ман мева кучо бошад,
Сер бошад зи тухми ман мургон.

Ин чо зомуча бо он ки фазоили зиёдеро молик аст, вале андаки онро дар байти охир иброз доштааст. Баъдан, харбӯза расида, зомучаро нақӯиш карда, ба худситой оғоз намудааст. Харбӯза

зомучаро, ки пештар аз он пӯхта мерасад ва дер намепояд, пӯла шудану хорзор гаштанашро дар охири баҳору аввали тобистон ба қайд гирифтааст.

Шоир дар баёни таърифоти харбӯза ба афқору пиндошти мардум така карда, бо ин образи харбӯзаро дар нисбати рақибаш афзалтар ба чилва овардааст. Чунончи, дар вақти куштани харбӯза ба забон овардани ояти Қуръон, дар тани пурнақши он будани ояти Қуръон, дар чавониаш хӯрдани чавонҳо ва дар пириаш, хӯрдани пирон таъкид гардидааст, ки гуфтаи болоро таквият мебахшад:

Расидани харбӯза

*Буд дар хоб харбӯза ногаҳ,
Гаҳ ба гӯиши расид ин суханон.
Ҳамчу мурғак бичаст ӯ аз ҷо,
Гуфт, эй гулча, камгӯ ин суханон.
Вақти он шуд, ки хорзор шавӣ,
Пӯла мекунанд ҳама тифлон.
Ҳар ки буррад сарам ба теги ҳавас,
Бар забон ронад ояти Қуръон.
Дар танам нақихо, ки мебинӣ,
Ҳаст онҳо к-ояи Қуръон.
Гар чавонам, ҳама чавон бихӯрад,
Гар шавам тир, мехӯранд тирон.*

Пас аз харбӯза шоир тарбӯзро ба майдони баҳсу мунозира ворид карда, асарашро чамбаст намудааст. Тарбӯз, ки миёни сабзавоту мевачот аз ҳама бузургтару вазнинтар аст, биноан, шоир онро чун шоҳи сабзавоту мевачот дар ниҳояти дoston ба қалам додааст. Тарбӯз рақибашро ба лофзанӣ айбдор карда, хунбахояшро бепоён донистааст.

Он шарбаташро беҳтар аз қанд ба забон оварда, онро мудавво барои беморон донистааст. Баҳс то он ҷо мерасад, ки тарбӯз харбӯзаро бо задани мушт ва пош додани мағзҳои сари он мағлӯб месозад. Бо ҳамин лофу қофи худро то даме ки обри ғурруну барф аз осмон падид меояд, идома бахшидааст:

Расидани тарбӯз

*Гаҳ ба якбор ин хабар бишинид,
Шоҳтарбӯз паҳлавони чаҳон.
Чуббаи сабзи хеш даргӯшид,
Шуд равон ҳамчу Рустами Дастон.
Гуфт, эй харбӯза, ту лоф мазан!
Хунбахои ту нест бепоён.
Шарбатам беҳ зи шарбати қанд аст,
Баҳра ёбанд, хӯранд беморон.
Бар сари харбӯза бизад муштите,
Ки бишуд мағзҳои ӯ пошон.*

Баъд аз баҳсу талоши зиёди сабзавоту меваҳо ва ғолибияти тарбӯз бар онҳо шоир ба баёни заъфи он пардохтааст. Ин маънои онро дорад, ки дар ин ҷо афзалияти комил нест. Табиист, ки ҳамаи мавҷудот ба ҳам вобастаанд ва аз тарафи дигар аз афзалият бархурдоранд аз заъифиҳо ори нестанд. Ин ҷо заъфу мағлӯбияти тарбӯз бо омадани абру боридани барф бармало гаштааст. Падид омадани ин ҳолат, тарбӯзе, ки чанде пеш «ба лофи қофи худ» машғул буд, ба ларза дароварда, боиси пинҳон шудани он ба гӯшаи қаҳдон гардидааст. Вақте ки гармии офтобба асар кардан шуруъ намуд, онро деҳқон зи хонааш берун кашид, ки «мисоли кампирон» сусту пажмурда гардида буд:

*Буд дар лофи қофи худ тарбӯз,
Шуд баякбора абри боғурон,
Аз сӯи осмон чу меояд,
Барфҳои хурд гоҳ-гоҳон.
Ларза афтод бар тани тарбӯз,
Аз гами барфу гуссаи борон.
Бурд ӯро ба раҳгамхорӣ,
Қард тинҳон ба гӯшаи қаҳдон.
Баъд аз он офтоби оламтоб,
Қард берун зи хонааш деҳқон.
Гаҳ асар карда гармии хуришед,
Шакли ӯ шуд мисоли кампирон.*

Ниҳоят шоир бо хушнудӣ ва мамнуният анҷом пазируфтани дostonро дар мактаи зайл чунин ба забон овардааст:

*Хуб гуфтӣ зи табъи худ Сӯфӣ,
Назм кардӣ чу гавҳари раҳион.*

Вақеан, ин ҷо шоир ифодаи «назми хуб»-ро дуруст таъкид намудааст. Зеро doston чунин хусусиятро дорост. Забон ва сабки баёнаш хеле сода ва омиёна аст. Вазну оҳанг низ сабуку дилчаспанд. Ҳамаи ин давраи аввали шеърӣ сабки хуросонино ба хотир меорад. Бо вучуди ин, осори адабӣ наметавонад, бе саноъи бадеъ, дарёфти нозуки шоирона ва дониши васеи суханофаринӣ арза шавад. Аз ин хотир, dostonи Сӯфӣ низ дар зоти худ аз вежагиҳои сухани бадеъ берун эҷод нашудааст.

Симоҳои dostonро Сӯфӣ аз набототи мевачот бозёфт намуда, онҳоро ба сухан даровардааст. Вай барои ба ин ноил шудан саноъи тамсил ва таҷхисро моҳирона даромехтааст. Биноан, се образи аввал: себарга, савсан, ва гулҳои дигар, ки хурӯянду тамоми табиатро бо ҳузури худашон сабуку мунаввар ва диданӣ кардаанд, ҳеч баҳсу талоше дар бад кардани худ надоранд ва ба ҳеч вачҳ якдигарбадбинию накӯҳиши ҳамдигарро ба ҳеш раво надидаанд. Ин албатта, симоҳои чолиб, синфи меҳнаткашон, коргарони оддии касбу пешаи гуногунанд, ки қувваи асоси пешбарандаи чома маҳсуб ёфта, бо фаъолияти худашон зиндагӣ ва чомаоро оро медиҳанд. Шоир ин табақоти ососии чомаоро дар ҷои аввал гузоштааст. Боқӣ 13 симои дигар ба ҳамдигар баҳсу мунозира барпо кардаанд. Онҳо симоҳои қишри болоии чома буда, барои ҳифзи мақому манзалати ҳеш ва дар мадди аввал гузоштани манфиати шахсиашон худро таъриф намуда, ҳамсафонашонро, ки паси ҳам меоянд, накӯҳиш кардаанд. Дар ин шумор симоҳои низ намудор гаштаанд, ки аз ҳаммаслакони ҳеш бо таҳаммулашон фарқ доранд. Ба ин қабил «таҳаммулгаронён» бед, тӯт, анҷир ва ангур шомил мебошанд. Образҳои дигар бошанд, ба ин ҳислат шомил нестанд. Онҳо дар нисбати рақибашон аз ҳеч имконоти накӯҳиш фуруғзорӣ намекунанд ва то дараҷае, ки ба ҳамдигар дарафтида, муштзанӣ кардаву ҳамдигарашонро ба ҳалокат расонидаанд. Аз баррасии мухтасари «Баҳориёти меваҳо»-и Сӯфиҳоҷа Сӯфии Бухороӣ метавон ба натиҷаи зайл ноил шуд:

1. «Баҳориёти меваҳо»-и Сӯфиҳоҷа Сӯфии Бухороӣнахустин асарест, ки дар татаббуъ ва пайравии «Баҳориёт»-и Сайидо суруда шудааст. Он аз рӯи шакли жанрӣ қавофӣ ва мазмуну мундариҷа ба асари тамсилии Сайидо мувофиқат дорад.

2. Аз рӯи вазн, гуруҳбандии симоҳои тамсилӣ, дарёфти адабӣ, тарзи тасвир ва гузориши масъала аз асари Сайидо фарқ мекунад.

3. Образҳои «Баҳориёт»-и Сайидо ба ду гуруҳ тасниф шудааст. Симоҳои асари Сӯфӣ бошад, аз рӯи ҳислат ва ҷою мақоми худ ба се гуруҳ ҷудо карда шуд.

4. Орази мардуми оддӣ дар симои се растанӣ дар аввали асар ҷой дода шудааст. Симоҳои дигар, ки барпокунандаи баҳсу мочароянд, дар ҷои дуҷум зикр ёфтааст. Симои тарбӯз, ки аз олитарин ҷойгоҳ бархурдор аст, аз ҷониби симоҳои оддӣ не, балки аз ҳодисаҳои самовӣ мағлуб мегардад. Дар мағлубияти тарбӯз синфи манфиатҷӯю рақобатхоҳ, ки ҳамсафаш ҳастанд, муттаҳид нашудаанд. Ин ба ҷаҳонбинии шоир вобастагӣ пайдо мекунад, агар касе ба мағлубият мувоҷеҳ гардад, нафаре, ба вай ёрманд шуда наметавонад, ки ба масоили қазову қадар рабитаи қавӣ дода шудааст.

АДАБИЁТ

1. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик/С. Айни. -Душанбе: Адиб, 2010.- 448 с.
2. Мирзоев А. Сайидо ва мақомии ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик/ А. Мирзоев. -Сталинобод: НТД, 1957.
3. Нарзиқул, М. Муқаддимаи шеършиносӣ (Вазни шеър)/М. Нарзиқул.-Душанбе: Сино, 2004.- 80 с.
4. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. /Мурағиб, муаллифони сарсухану ҳозиркунандагони ҷоп Х. Шарифов, У. Тоиров.- Душанбе: Ирфон, 1986.-160 с.
5. Сайфиев Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои 16-19 ва ибтидои асри 20)/Н. Сайфиев.-Душанбе: Бухоро, 2012.-660 с.
6. Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб/Муаллифи сарсухану ҳозиркунандаи ҷоп Ҷ. Шанбозода.- Душанбе: Ирфон, 1977.
7. Сӯфиҳоҷа Сӯфии Бухороӣ. Баҳориёти меваҳо. Заҳираи дастнависҳои Маркази мероси хаттии назди Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳти рақами 1233/4.

«БАХОРИЕТ МЕВАХО»-И СУФИ ПРИМЕР ВЫСШИЙ В ПОДРАЖАНИЕ «БАХОРИЕТ»-И САЙИДО

В данной статье рассматривается «Баҳориет меваҳо»-и Суфиҳоҷаи Бухороӣ и сравнение его содержимое с «Баҳориет»-и Саидои Насафӣ. В результате данный произведение написано с помощью «Баҳориет»-и Саидо которые являются один из первых ответов в его времени. Эти два произведения имеют сходство, в них существует заметные отличия в метрике, количество образов и в классификации. Суфиҳоҷаи Бухороӣ сохранил содержание и форму произведения Саидо, при посредстве он сделал традиция писания баҳориет.

Ключевые слова: поэт, подражание, стих, произведение, традиция, новаторства, Саидо, Суфйходжаи Бухорои, «Бахориет», «Бахориет меваҳо».

SUFY'S «BAHORIYOTI MEVAHO» AS EXAMPLE OF IMITATION IN SAIDO'S «BAHORIYOT»

The article was discussed about Sufyhojai Buhoroī's «Bahoriyoti mevaho» and comparison of content with Saidoy Nasafy's «Bahoriyot». The result is the book was appeared by Saido's «Bahoriyot» was the first answers at his life-time. So these two books are extremely similar, also there is special difference in shape, structure. Indeed, Sufyhojai Buhoroī kept the content and shape of Saido's book that's why writing such books (bahoriyot) becomes tradition.

Keywords: poem, imitation, poet, book, tradition, new. Saido, Sufyhojai Buhoroī, «Bahoriyot», «Bahoriyoti mevaho»

Сведения об авторе:

Шоев Абдухамид Абдунабиевич - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айни. E-mail: sayron80@mail.ru

About author:

Shoiev Abdukhamid Abdunabievich - Candidate of Philological Sciences, Lecturer of Department of Theory and History of Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after Ayni. E-mail: sayron80@mail.ru

СИМОИ САДРИДДИН ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

Муллоев А., Бобораҷабова Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Зиндагинома ва фаъолияти эҷодии С. Айни дар даврони ҳасос ва марҳилаи тақдирсози таърихии халқи тоҷик сипарӣ гашта, симои начибаш дар осори адабиаш мунъакис гаштааст. Шахсият ва рисолати иҷтимоӣ фарҳангии устод Садрриддин Айни дар заминаи фаъолияти адабию маҳорати эҷодӣ ӯ бунёд ва вобастагӣ дорад. Шиносоии «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш ба Айни таъсири бағоят бузург расонид, ва ӯ ин омилро ба сифати як падидаи мусбати бадеӣ маҳсуб дониста, дар осораш аз он ёдоварӣ менамояд. Садрриддин Айни дар муҳите ба камол расид, ки мардумони заҳматқаш, деҳқонону косибон, равшанфикрону зиёиёни бедордил ва ҳудӯгоҳ дар ихотаи вай буданд. Ҳисси эҳтироми аҳли илму ҳунар, зиёиёну заҳматқашон ва ҳамзамон бадбинии аҳли дарбор, руҳониёни иртиҷой ва муллоҳои мутаассиб барои рисолати иҷтимоӣ ва шахсияти начиб ва неруманди Айни заминаи бозғатимод мегузорад.

Дар ин робита академик М. Шақурӣ низ таъкид менамояд, ки «Садрриддин Айни яке аз бузургтарин фарзандони миллат аст, ки дар як давраи бӯҳронии сарнавиштсоз фидокорона талош карда, барои таъмини бақои умри миллат қаҳрамононӣ нишон дода ва барои он ки халқ аз зери харобазори таърих дубора сар бардорад ва қомат рост кунад, падарвор ғамхорӣ ва сарпарастӣ намудааст».[1, с. 260]

Муҳаққиқони айнишиносон бар он назаранд, ки шахсият ва симои ҳунариаш ҳанӯз қабл аз инқилоб ҳамчун шахсияти донишманду адиби нуктасанҷ шинохта шуда, тафаккури адабию эстетикаш дар муҳити фарҳанги суннатӣ ва шеърӯ адаби пурғановати ниёкон бунёд ва ташаккул ёфт ва дар қатори фозилони давр ва зиёиёни пешқадам қарор гирифта, иқдоми начибӣ маорифпарваронаи Аҳмади Дониш ва дигар равшангарону маорифпарваронро идома дод. Дар байни чехраҳои равшанфикрон ва зиёиён, ки дар «Ёддоштҳо» тасвир шудаанд, симои муаллиф - Садрриддин, ки қаҳрамони асосии асар аст, мавқеи шоиста дошта, ташаккул ёфтани характери вай яке аз масъалаҳои муҳими асар мебошад.

Дар «Ёддоштҳо» аз саҳифаҳои нахустин хонанда ба воқеаҳо ва ҳолатҳои зиндагии муаллиф дар як даврони муайяни таърихӣ шиносӣ пайдо намуда, ҳаёти гузаштаи халқро покиза ба тарзи воқеӣ дарк намуда, қимати зиндагии имрӯзаро ба хубӣ мефаҳмад. Муаллиф диққати асосиро ба тасвири ҳаёти халқ ва муҳимтарин ҳодисоту рӯйдодҳои замони дода, муҳити хонавода, ҳаёти деҳоти Соқторӣ ва Маҳаллаи Боло хотироту ёди аҷдодон, саргузашти пурфочеву ноором ва талхи худ, ҳаёти мадрасаҳои Бухоро, тарзи тълиму тадрис ва барномаҳои дарсӣ, ҳаёти табақаҳои гуногуни аҳоли, ҳаракат ва норозигӣ ба муқобили ҷабру зулм, беадолатӣ, фасод, ваҳшонияти ҳокимони аморати Бухоро ва муҳити иҷтимоиро тасвир менамояд. Вай тасвири ҳаёти иҷтимоии Бухоро дар мавқеи

бунёди гузошта, симои Садриддинро дар замина ва таъсири он тасвир менаояд, ки он ҳамчун симои марказии асар аз аввал то охир иштирок менамояд.

Устод С. Айни симои Садриддинро дар ҳолат ва манзараҳои вусъатноки ҳаёти иҷтимоии Бухоро тасвир намудааст. Бухоро маркази тамаддун дар олами Шарқ буда, золгоҳ, шаҳри кӯдакиву наврасӣ, ҷавониву донишварзии ӯ мебошад. Дар ин шаҳр ранҷу азият, камбағаливу тангдастӣ, заҳмат, талхиву нокомиҳои рӯзгорро дидааст, хотираву андешаҳо аз вохуриҳо ва лаҳзаҳои зиндагӣ дорад. Вай дар ин шаҳр дар партави рӯҳи бузурги аҷдодони хунарманду донишвараи ба воя расид ва майл ба сӯи андешаи илмиву адабӣ, маърифатҷӯӣ, маорифпарварӣ ва рӯҳи озоду ҷадиди инсоншиносӣ дошт.

Садриддин аз кӯдакӣ бо азобу шиканҷа, тадҳии рӯзгор ва ғубори зулмоти маънавӣ дучор мегардад, дар байни мардуми оддӣ ва заҳматкаш ба воя расида ҳамеша пайванд ба халқ буд. Ба муллоҳои мутаассиб, риёкор ва хурофотпараст, ҳокимону мансабдорони аморати Бухоро нафрати беандоза дошт. Дар баробари ин, аз муносибат ва фитрати асили аҷдодони сайдзода, хунарманд ва падари ҳалолу покизақор, порсо ва тақводораш ибрат меомӯхт, сабақи зиндагӣ мебардошт. Вай мадони маърифатпешагӣ, хунармандӣ ва ҳақҷӯиву ҳақталошии ҷадди бузургаш гашта буд, аксар ҳолатҳо ба кори наққошӣ, кандакорӣ, чубкорӣ, хушзабонӣ ва хушрафтории онҳо садоқат ва меҳр меварзид, аз муносибати падари рӯшанфикр, илмдӯст ва шариятпаноҳаш Саидмуродҳоча ва тағояш Усто- амак мурур дошт. Муносибати софдилони ва хунаrpешаи онҳо чун ҷароғе ба зиндагии ӯ нури маърифат мебахшид, ҳаёти айёми наврасиашро мунаввар ҳаваси адабиётдӯстӣ, шеърғӯӣ ва пешаи омӯзгорӣ пайдо менамуд.

Назар ба нақли бобову падараш аҷдодон ва табори Садриддин деҳқонони асилзода, сайидон, имомҳо, мударрисон, хунармандони дуконбофу дуредгару кандақор ва умуман дар аксар хунарҳо сарқору моҳир буда, шахсони саводнок, тақводор, маърифатдӯст ва ҷомеадору тарбиятгар будаанд. Дар пайванди чунин хоназдони начиб ва наққор Садриддин аз хурдсолӣ ба омӯзиши илму хунар шавқу ҳаваси бисёр дошт.

Ташаккули характери Садриддин дар заминаи воқеот ва манзараҳои зиддиятноки ҳаёти иҷтимоии замони кӯдакӣ ва ҷавониаш дар Бухоро сурат гирифта, тасвири ҳодиса ва ашҳоси муайяни таърихӣ василаи биниши ҳислати қаҳрамон шинохта шуда, рӯйдодҳои ҳаёти воқеӣ тақдири вайро таъин менамояд. Нависанда матлаби меҳварии тасвириро ба инъикоси ҳаёти халқ ва намоёндагони гуногунтабақали он равона сохта, ҳар тағироте, ки дар шуури қаҳрамони асосӣ- Садриддин ба вучуд меояд, ба ягон воқеаи муҳимми зиндагӣ пайванд сохта, ташаккули шахсияти ӯро дар заминаи таҷрибаи ҳаёт равшан месозад. Дар инкишофи тафаккури Садриддин муҳимтарин ва арзишмандтарин ҷабҳаҳои зиндагӣ дар ҳамбастагӣ бо саҳнаҳои пурсӯзу гудоз ва тақдирсози сарнавишти таърихӣ халқ мавқеи асосӣ дорад.

Устод С. Айни дар «Ёддоштҳо» анъанаи ёддоштнависиро дар заминаи намунаҳои насри ёддошти адабиёти тоҷикӣ ва рус давом дода, симои қаҳрамони асосиро аз ибтидо то интиҳои асар тавассути манзараҳои вусъатноки ҳаёти иҷтимоӣ ба тарзи гуногун тасвир намудааст. Садриддин дар «Ёддоштҳо» ҳамчун иштирокчи бевоситаи воқеоти зиндагӣ ва равиҳои ҳодисоти таърихӣ фаъолият дошта, ташаккули ҳислат ва шахсияти ӯ дар ҳамбастагӣ бо ноқомӣ ва номуродии халқи заҳматкаш, муборизаи зидди муҳити тираву тор, беадолатӣ, ва зулму фасод тасвир ҷифтааст.

Садриддин аз кӯлакӣ дар байни мардуми оддӣ ба воя мерасад ва ба таъкиди адабиётшиносии маъруф М. Шуқуров «алоқай ӯ аз халқ қанда намешуд ва худӣ вай маҳсули ҳамин муҳит аст. савусъатноки ҳаёти иҷтимоии давра, ҳамаи он ҳодиса ва одамоне, ки дар асар тасвир ёфтаанд, сабабгори ҳосил шудани ҳар як ҳислати қаҳрамон мебошанд., худӣ зиндагӣ тақдири вайро таъин меамояд.» [2, с.119]

Дар «Ёддоштҳо» хусусияти ташаккули тадриҷии ҳислатҳои Садриддин масъалаҳои муҳимми ҳаёти сюжетӣ асар буда, омилҳои ташаккулдиҳандаи характери ӯ дар муносибат ба ашҳоси гуногун ва ҳодисаҳои зиндагӣ бо ибрати мусбат ё манфии худ ошкор гардида, ҷаҳонбиниву афқорашро кушода, барои бедории тафаккур ва шуури ӯ мусоидат намудааст. Ҳислату рафтораш зухуроти фардият ва олами ботинии ӯ буда, дар муносибат ба воқеоти замон ва саргузашти қаҳрамони асосӣ муназзаму мантиқӣ бештар диққати муаллифро ба худ кашидааст. Бинобар ин, дар қисматҳои аввали асар симои Садриддин нисбатан бештар мавқеъ дошта, возеҳтар тасвир шудааст.

Садриддин аз айёми хурдсолӣ ва наврасӣ ба мушкилоти пуразияти зиндагӣ гирифта шуда, ғуссаву ранҷ ва талхҳои рӯзгорро ҷашида, ҳар сари қадам як монсаи ҳаётро баргараф карда, дар сангинӣ ва талхӣ сарнавишт аз имтиҳони замону зиндагӣ мегузарад, Ин аст, ки ҳислатҳои вай дар рафти муборизаи зидди мушкилиҳо ташаккул ёфта, тадриҷан ба ҳайси симои ибратомӯз ва шахсияти неруманд шинохта мешавад. Сарнавишти вай тимсоли фарзандони оддӣ, ҷафодида ва пурғочаи табақали поёнии ҷамъиятиро ифода намуда, бо кӯшишу муборизаи пай дар пай мушкилоту мамониятхоро баргараф сохта, роҳи зиндагии осоишта ва шоистаро пайдо намуда, мавқеи худро устувор месозад.

Барои ташаккули характери Садриддин омили муҳим ва сарнавиштсозу созанда ҳамдилӣ бо аҳли заҳмат ва меҳнатқашон буда, таассуроти аз кӯдаки ба гардан гирифтани бори зиндагӣ ва азияти рӯзгор нақш монда, хотираҳои шодио хурсандии тӯи хатна, ҳаёти талху пуразоб ва танг будани аҳволи зиндагонии хонадондро эҳсос намуда, камбағалӣ, азобу уқубат ва беадолатӣ ва аз ҳисоби ёрии мурувваткоронаи хешу таборон зиндагӣ қардани Тӯтипошшои бенаворо мебинад ва суханҳои падар ба модарашро пеш назар меорад:

– Агарчи гоҳе дар кори рӯзгор танги кашӣ, аз бозор гӯшт нахарем, ё ин ки кам харем, хафа нашав. Бояд чанд вақт - то кам қардани қарзҳо ба обу яғвони хона ва ба ширу чурғоти гов қаноат кунем. Аз бозор гоҳе биринҷ харем, мешавад, ки шаҳони бозоро ё ягон меҳмон омада монад, ширбиринҷ мекунем»[3, с.25].

Табиист, ки фаъолияти Садриддин дар алоҳидагӣ тасвир нашуда, ҳамеша дар пайвастагӣ бо раванди ҳодисаву воқеоти замон ва ашхоси гуногун хоксорона дар қатори дигарон таҷассум меёбад. Ҳамзамон, тарбият ва ташаккули характер ва ҷаҳонбинӣ ӯ дар байни аҳли хонадон ва хешу таборон, мардумони одӣ, шарикдарсону дӯстон ба вучуд омада, баъдтар дар байни рӯшанфикрон (ҷадидон) олами ботинӣ ва маънавӣ вайтақомул меёбад. Ин аст, ки дар тасвири нависанда ӯ ба хондан ва илм омӯхтан шавқу ҳаваси зиёд дорад, одобу ахлоқи нек ва меҳмондорӣ шоистаи волидонашро хуш меназирад, хунармандон, созандагону навозандагон ва ҳофизонро дӯст медорад, аз базму тарона ва ғазалҳои завоқ мебарад, либоспӯшии орошта, сафед, шафоф ва шинамро мепарастад.

Дар «Ёддоштҳо» манзараҳои айёми хурдсолӣ дар муҳити хонадон, муносибат ба волидон ва хешу таборони хунарманд, тақводору ҳақталошу ҳақшинос ва покизарӯзгор, сурнаю нақоранавозӣ, маросими тӯӣ, зиндагии қосибони гуногун, аз ҷумла, ҳалвоярӣ, сангиосиётарошӣ, қандаққориву ҷубтарошӣ, дуредгарӣ, хизматгорӣ дар ҳавлии Шарифҷон маҳдум, ширкат дар анҷумани шоирону олимони маҳфилҳои адабӣ, манзараҳои ҳаёти мадраса, расму қоидаи муҳити иҷтимоӣ, даҳшатҳои таассуби динӣ ва зулми феодалӣ ва ғайраҳо дар алоқамандӣ бо қарина ва рӯҳи замон равшан инъикос гардида, диққат хонандаро ба худ ҷалб менамояд. Садриддин аз кӯдакӣ бо ҷашми зирақона ва дили ҳассоси худ қувваю иқтидор ва ҳислатҳои олиҷаноби халқи меҳнатиро мушоҳида намуда, бехтарин ҳислатҳои инсонии мардумони одӣ ба ӯ гизои рӯҳӣ ва тарбияи маънавӣ бахшида, дар ӯ низ ҳамин гуна ҳислатҳои инсонӣ пайдо менамуданд.

Садриддин дар чор-панҷ солагӣ кӯшиш менамуд, ки ба қадри қувваи худ ба падару модар ёрмандӣ намояд, то ин ки набудани акашро ҳис накунонад. Дар ин муддат падару модар ба вабо дучор омада рӯи ҷой шуданд, тамоми кори деҳқонии хонавода ба гарданаш афтод. Тақдири талх насибаш гардид, падару модар пасу пеш вафот қарданд, «сардор ва дасеъи оила» шуда, ... ҳам ба ҷои модар, ҳам ба ҷои падар ва ҳам ба ҷои дастёр қор мекард» [3, с.182].

Садриддин пас аз ба Бухоро омадан даҳшати воқеаҳо, камбағал беадолатӣ ва хуни ноҳақро мебинад, ҳар қадоми ин воқеаҳо ба дили у андӯҳи гарон ва азоби рӯҳӣ медиҳад. Воқеаҳои аз тарафи Зоқирбои гӯзачаллоб фиреб додани кампири ҳафтод сола ва хушаш дар сар набуда ҳаёлаш ба кампир банд буд. Шаб хобаш набурд, дар ҳолате, ки кампир гириякунон ва асозанон баромада мерафт, ба назараш дили ӯро ба ҳаяҷон оварда буд. Дар зери манзараҳои даҳшатангези тамошои одамқушӣ бори гарони ҷасади ҳақоратдидаи инсон монда буд. [3, с.333]

Табиист, ки Садриддин дар бораи чунин воқеаҳо рӯз то рӯз фикр мекард, тақдири ҷабрдидагон ӯро орм нагузошта ба ҳаяҷон меовард, таассуроти ногувор шабҳои дароз азоб меод, хобашро мепаронд. Бори зиндагӣ бар гарданаш барвақт галтида, аз хурдӣ ба қор одат қада, танаш ба меҳнат сохта шуда буд. Зиндагии танг, муҳити меҳнатқашон, падар ва усто-амаки меҳнатдӯстуро водор менамуданд, ки ба меҳнат дил бандад, аз ҳеч гуна қасбу қор рӯй намегардонидагӣ шавад. Тасвири ин давраи айёми зиндагии Садриддин ҳангоми бемордорӣ пас аз вафоти падару мода рӯи оиларо сардорӣ қардан аз бехтарин ва хотирмонгарин лаҳзаҳо буда, иродаи қавӣ, тамкин, худдорӣ, соҳибқатл ва ҷасоратманд барин ҳислатҳои ӯро намоён мегардонад.

Дар «Ёддоштҳо» Садриддин дар ҳолатҳои ҷудогона ба одамони гуногун, падар ва хешу табор, тағоҳояш, Тӯтипошшо, Усто-амак (Устоҳоча), Лутфулло-гӯшпон, Сайид Акбарҳоча, Иброҳимҳоча, Ҳабиба, Қутбия, Аҳмади Дониш ва тарафдорони ӯ, олуфтаҳои Бухоро ва қоргарони қорхонаи рехтагарӣ ва ғайраҳо ба ҳар қассе дучор шавад ва ҳар воқеаро медида мешунид барои худ ҳулоса гирифта, фикру ақидаашро тақмил меод. Дар зехну Садриддин азобу шикаҷа, ҷабру зулм, толону тороҷ, худсариву беадолатӣ ва монанди инҳо нақш мегузоштанд ва барои бедорӣ афқор вай мусоидат менамуданд.

Садриддин ҳамаи он азобу шикаҷа, ғаму андӯҳ ва маҳрумиятҳоро паси сар намуда, ноумед намешавад, ҳеч гуна фишори тоқатшиқани зиндагӣ, хорию зорӣ ва мӯҳтоҷию гуруснагӣ азму иродаи ӯро нашиқаст собитқадамона аз кори вазин ва меҳнати пурмашаққат рӯй намегардонд, ҳама мушкилоти ногаҳониро бо саҳтиродагӣ нотарсона паси сар мекунад. Муаллиф ҳангоми нақли вазъи аҳволи худ ба мушкилот ва азобу уқубатҳое, ки дар зиндагонӣ ба сараш меоманд, эътибори зарурӣ намедиҳад, балки он ҷиҳати ибратомӯз ва неки ҳаётро, ки дар ӯ азму ирода, қатъият ва ҷасоратро

тарбия мекунад, дар маркази диққат мегузорад. Намунаи барҷастаи ин дар ҳикояти «Дар рӯзҳои мактабхонӣ» ва «Баъд аз мактабхонӣ» баръало мушоҳида мешавад. Ин айёми зиндагии Садриддин бо ёдоварии лаҳзаҳои никоҳи духтари гуреза -Ҳабиба, ки бо ӯ таваҷҷуҳи беандоза дошт, равшан зоҳир мегардад.

Фаъолияти озодихоҳона ва исёнгаронаи Ҳабиба ва характери қавии он ба Садриддини хурдсол қатъият ва собитқадамиро омӯхта, иродаи маҳкам ва садоқати комили ӯ дар роҳи ба даст овардани аҳдофи зиндагӣ ба ӯ таъсири намоён гузошта буд. Ғазалхонии Ҳабибаро на танҳо ёд мекард, балки дар танҳои замзама менамуд, завқ мебурд. Махсусан, он ғазалҳое ки Ҳабиба дар мактаб «бо овози ҳазин», «монанди созандагон» мехонд, Садриддинро мутаассир мекард, дар вақти дубора хондани ғазалҳо ҳалати Ҳабиба дар назараш ӯро «ба як кайфияти маҳзунонаи гуворо меандоخت ва дар паси он воқеаи ба «ҷонон расидани ҷони Ҳабиба» оварда, «ҳайкали он духтари парипайкари нозукандом» ба назараш ба шакли «як қаҳрамони афсонавӣ мучассам мегардид». [3, с.107]

Дар ин айём нақши падараш – Саидмуродхоча дар тарбия ва камолоти Садриддин назаррас аст ва лар вақти мактабхонӣ, саводомӯзӣ, ҳолатҳои лар назди хатиби деҳа ва муллои кунҷакиаш Абдусалом омӯхтаи китоби нахустини илми зарурати диния - «Бидон», хатнависию хушнависи, беғалат ва бурро хондани шеър, фаҳмидани шахси шоир, ба домӯлло Исо, ба қавли падараш «одами бисёр калон, олими гузаро, донишманди бузург ва шоири забардаст», бо китобати китобҳо қашқоқона умр ба сар бурдан ва монанди инҳо равшан аён мегардад. Ба ин маънӣ, дар сӯҳбат падараш шахсияти шоир ва донишмандонро чунин муаррифӣ менамояд:

-Зотан одамони донишманд аз байни қашшоқон мебароянд, аммо афсӯс, ки бойбачагон, хусусан маҳдумон (писарони муллоҳои калон)бештарин аҳмақ, ё ин ки нобакор мешаванд....Ман ҳам агар мадрасаро тамом мекардам, аҷаб набуд, ки ягон чиз мешудам. Афсӯс, ки ҳамин қашшоқии сабилмондаба ман имкон надод. Ту хон, ба ҳар гуна душворӣ бошад ҳам, хон» [3, с.110]

Ҳамчунин, дар тасвири нависанда лаҳзаҳои ба хатмашққунӣ, хатнависи ва хушнависиро ёд гирифтани ӯ хеле ҷолиб ва таъсирбахш ифода ётааст. Падараш ба ин мақсад аз бозори Ғиждувон «як қаламдон, ду найқалам, як қаламтарош, як қаламқат, як чузгири мешигӣ, як бандча лос ва чор тахта қоғази машқии ҳуқандӣ харида дод» [3, с.111]

Омили нахустине, ки дар тарбият ва ташаккули Садриддин мақоми махсус дошта нақш гузоштааст, муҳити хонавода, мадрасаҳо, тарбияи падар, дастгирии бародараш Муҳуддин ва Усто-амак, Тутипошшо ва дигарон мебошад, ки бо ибрати шахсӣ ва таҷрибаи рӯзгор ба ӯ меҳнатдӯстӣ, инсонпарварӣ, эҳтироми шахсони меҳнаткаш ва покизарӯзгор, ҳунардӯстӣ, ҳақгалошӣ ва ҳалолкорӣ, ҳазар аз ҳаромхӯрӣ ва мазаммати ҳаромхӯрон, нафрату адоват ба муфтхӯрон ва бедодгаронро парвариш медоданд. На танҳо сӯҳбатҳои падар бо фарзандаш, балки тамоми ҳаёти ӯ, муносибаташ ба намоёндагони синфу табақаҳои ҳукмрон, муомилааш бо муллоҳо, қозиву раисҳо, бойи савдогарҳо ва гайра дар дили Садриддин нисбат ба истисморкунандагон нафрат ба вучуд меовард. Падар дар дами вопасинаш ба фарзанди худ чунин васият намуд: «Хон! Дар чи гуна душвори бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат!..» [3, с.170].

Симои падари Айни Саидмуродхоча типӣ аст вай танҳо падари ӯ нест. Дар тасвири Айни Саидмуродхоча намоди як табақаи иҷтимоӣ, шахсияти начиб ва фаъол буда, барои ободонӣ, қорам намудани заминҳо, кушодани рӯди Шофирком, эътироз ба беадолатӣ ва хурофотпарастӣ кушиш ва тадбирҷӯи менамояд.

Омили дигаре, ки инкишофи фикрӣ, ташаккули характер ва шахсияти Садриддинро таъмин ва муайян намудааст, таъсири афкори адабӣ, муҳити ҳунармандӣ ва маърифатпарварии Бухоро буд. Барои амалӣ шудани ин ҳадаф нақши созандаро падараш Саидмуродхоча, Тутипошшо, Усто-амак, Ҳабиба, равшанфикрон ва ҳунармандон бозиданд. Махсусан, Тутипошшо ба воситаи бештарин намунаҳои адабиёти даҳанакии халқ ба инкишофи таҳайюли ӯ ва нисбат ба эҷодиёти меҳнаткашон эҳтиром пайдо кардани вай сабаб шуда буд. Афсонаҳои шавқовари Тутипошшо, ки ақлу хирад, таҳаюлотӣ рангин, санъати баланди халқро ифода менамуданд. Садриддини ҳассосро ба худ мафтун карда буданд. Назокат ва дилчаспӣ ин афсонаҳо, мазмуни аҷиби онҳо ақли кӯдаконаи ӯро баҳайрат оварда, ба дилаш завқ меод. Ҳабиба бошад бо фавқуллодагии худ диққати Садриддинро ба худ ҷалб карда буд, эҳсосот ва ҳислатҳои худро ба воситаи шеър ифода мекард. Шеърхонии Ҳабиба дар хоҳири Садриддин чун ифодаи қаҳрамонӣ ва собитқадамии Ҳабиба, ки сазовори тақлид башад, нақши баста буд. Ҳабиба дар дили Садриддин на танҳо нисбат ба адабиёт муҳаббат пайдо кунонид, балки ба воситаи шеъри Ҳофиз ҳислати муҳими шахси озод ва мустақил «даст аз талаб надоштан»-ро ба ӯ гузаронид. Дар баробари ин, шеърхонии падар дар ӯ нисбат ба «одамони девсор» нафрат бедор мекард, нотарсӣ ва часорат, меҳнатдӯстӣ ва хайрхоҳӣ ба меҳнаткашонро таълим меод. Ин шеърҳои мазмуни иҷтимоӣ дошта, идеалҳои олиӣ чамбиятро тараннум менамуданд. Ба ин восита, падар меҳост, ки фарзанди худро дар рӯҳи ҳамин ғояҳо тарбия кунад ва ба ин матлаб муваффақ шуда тавонист. Садриддин тадриҷан на танҳо нисбат ба шоирон ҳурмати самимии кӯдакона ва ба дидани

онҳо иштиёқ пайдо карда, сирри шеърӯ шоироро аз падар пурсучӯӣ намуд, балки дар ҳамон солҳо боре «дар дилаш гузашт, ки ман ҳам шоир шуда метавониста бошам ё не?» [3, с.112].

Садриддин дар тасвири нависанда аёми наврасӣ, яъне 12- 14 солагиаш дар мадрасаи Мири Араб як ҷавони зирак, кордон ва бочасорат шинохта шуда, ақлу фаросаташ қавӣ, чиддӣ ва қатъӣ мегардад, андӯх ва мусибати ногаҳонӣ, мушқилоти зиндагӣ ва муҳити ноорому пуршиканча пажмурда ва мавҳ накард, балки баракс боиси тақомули характер ва шахсияти вай ва зоҳир шудани беҳтарин хислатҳои мегардад.

Дар мадраса аҳволи моддиву муҳити вазнин мавҷуд буд, домуллоҳо мефармуданд, ки дар сармо дар ҳавои кушод риёзат кашида тутивор дарсхоро тақрор намуда аз худ кунанд, «чунки ин роҳи ба даст овардани илм аст ва дар роҳи илм ҳар қадар, ки риёзат ва азоб кашӣ, ҳамон қадар фоида мебарӣ» [3, с.219]

Садриддин мушқилоти зиёд ва пурмашаққатии айёми хурдсолиашро ба таъсири он зиндагии саҳт, ки дар хурдсолӣ ба сараш афта буд, паси сар намуда, гоҳо асабӣ ва аз зиндагӣ бисёр дилтанг мешуд, баъзан дар шабҳои танҳои баъзе шеърҳои марсиямонанди шоирони гузаштгаро хонда барои ҳолӣ кардани дили худ мегирист. Ин айёми зиндагии Садриддин дар «Ёддоштҳо» дар мадрасаҳои Мири араб, ва Қўқалтош таҷассум ёфта, бо ҷавонони гуногун, одамони наҷибу ғариб, шоирону сухандонон Нарзуллои Лутфӣ, Абдулмачиди Зуфунун, Саидхочаи Гулшанӣ, Азизхочаи Азиз, Ҳомидбеки Ҳомид, Абдулхочаи Таҳсин, Азими Сомӣ, Мирзоҳаити Саҳбо, қорӣ Абдулваҳоб, қорӣ Усмон, Мирзо Иброҳим, қорӣ Шариф, Ашрафҷон, Ҳомидхоча ва дигарон ошно ва ҳолдон шуда, аз фазои мазҳабӣ ва рукуду сукути Мулло Абдусалом раҳо меёбад.

Садриддин дар ин даврон бо мардуми одӣ, ба хусус хунармандони базмҳои савту наво ошноӣ пайдо намуда аз олами мусиқӣ ва савту наво баҳра мебардошт. Бегоҳиҳо пас аз дарс ва рузҳои таътил гирди ҳам омада, маҷлисҳои савту наво созон дода, аз хунари овозхонии Камоли Ҳофиз, Начми Ҳофиз, Ҳомид Савтӣ, Раҳматхочаи Танбурий баҳраҳо мебардоштанд. Дар ибтидо ба муҳити зиёиёни пешқадам дохил шуда, на танҳо сомеи суҳбати онҳо буд, балки баъдтар ҳамшарики суҳбату фаъолияти онҳо шудан гирифт. Садриддин бори нахуст соли 1900 бо дидори ҳофиз ва шашмақомхони маъруф Ҳоча Абдулазизи Самарқандӣ низ мушарраф мешавад.

Дар ҳамин асос, омилҳои сеюми ташаккули хислатҳои Садриддин ва шуури иҷтимоии ӯ таъсири шоирон, равшанфикрон ва зиёиёни пешқадам буда, барои шинохти шахсият ва бозтоби чеҳраи ӯ мақоми арзанда дошт. Таъсири зиёиёни пешқадам ба Садриддин хусусан аз аввалин қисми сеюми «Ёддоштҳо», дар айёми наврасиаш, яъне соли дуому сеюми хониш шуруъ шуда, минбаъд ӯ қувват гирифт. Вай ба зиндагонии шаҳри Бухоро бештар ошно шуд, тамошои шаббозорҳо, овозхонӣ қиссахонии мардуми шӯбадабоз ва хунарнамоии лаби Ҳавзи Девонбегӣ, гаштугузори Наврӯзӣ дар Ширбадан, сайри гули лола, гуштигирӣ ва монанди инҳо барояш то андозае таъсиргузор буд ва бо тамоми рағбат ба ҳаёту афкори онҳо ҷашми ибрат медӯхт. Аз нахустин рӯзҳои ба муҳити зиёиёни пешқадам дар ҳавлии Шарифҷон- маҳдум дохил шуданаш мушоҳидакор гардида, дари анҷумани шоирон, шеършиносон, латифагӯён ва ширинкорон барояш кушода шуда, тарзи зиндагӣ ва фикру ақидаҳои онҳоро бо диққати тамом меомӯхт. Дар ин ҳавлӣ, ки дар ҳақиқат «мактаби адабиёти ҳамин давра» маҳсуб меёфт, ҳар ҳафта се бор машхуртарин донишмандон ва адибони Бухоро ҷамъ омада, маҳфили шабнишиниҳои адабӣ меоростанд. Дар ин мактаб Садриддин дарси одамият ва маънавият омӯхта, соҳиби ҳавлиро «аввалин тарбиятгари маънавии худ» [8, с.50] ҳисобид, аз китобхонаи Шарифҷон-маҳдум, ки бойтарин китобхонаи хусусии шаҳри Бухоро ва ҳазинаи маълумоти беинтиҳо буд, баҳравар мегардид.

Муносибати навозишкорона ва инсондӯстонаи Шарифҷон-маҳдум ва суҳбату баҳсҳои Яҳёхоча, Зӯфунун, Гулшани Ҳомид, Мирзо Азими Сомӣ, Ҳомидхочаи Мехрӣ, Иброҳими Субҳӣ, Мухаммадсиддиқи Ҳайрат ва дигарон на танҳо доираи бинишу дониши ӯро рӯз то рӯз васеъ карда, бо муҳити илму адабиёти замон ва шеърӯ шоирони пешқадам дохил намуд, балки бари инкишофи шуури иҷтимоӣ ва худшиносии ӯ низ заминаи қавӣ гузошта, рӯҳияи норозигӣ ва эътирози зиёиёни мазкур ба Садриддин бе таъсир намонда буд. Ин омилҳо таъбу завқ, маҳорату хунар ва истеъдоди асили адабии ӯро ташаккул ва инкишоф дода, барои минбаъд ба дараҷаи шахсияти наҷиб ва чеҳраи мондагори таърих расидани вай мусоидат намуданд.

Ба ҳамин тариқ, устод С. Айний дар «Ёддоштҳо» тавассути офариниши симои Садриддин орзуи чандинасраи халқ ва мунавварфикрони тоҷикро дар марҳилаи ҳасос ва тақдирсози охири асри XIX ва ибтидои асри XX воқеъбинона инъикос намунадааст. Вай бо иродаи қавӣ дарк намуда буд, ки хирадмандони гузашта бо вичдон ва тафақури зинда ва биниши саршори хидмат ба халқ маҳсули эҷодӣ, маърифати шинохти таърих ва мероси маданияро ба хизмати имрӯзу фардо гузоштаанд.

АДАБИЁТ

1. Шукров М. Пайванди замонҳо ва халқҳо. : Маҷмуаи мақолаҳо, -Душанбе: Ирфон, 1982, -224с.
2. Мухаммадҷон Шакурӣ. Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и С. Айний. – Душанбе, 1966

ОБРАЗ САДРИДДИН В «ВОСПАМИНАНИЯ» САДРИДДИН АЙНИ

В данной статье рассматривается формирование образа Садриддина в «Воспоминание» Садриддина Айни. Автор исследует основание истоков формирования образа Садриддин в «Воспоминание» и изучая произведение и литературную школу С. Айни. Садриддин с детства вырос трудных условиях, времена господства Бухарского эмирата. Автор статьи на основе достоверных фактов раскрывает духовный мир героя и его характер. Выводы отражаются результаты изысканий автора и могут способствовать дальнейшим научным разработкам.

Ключевые слова: образ Садриддин, истоки формирования характер, образ и личность, «Воспамяния» С. Айни, творчество, психология личность, мировоззрения, просветительство, проза, роман, литература, литературная школа.

IMAGE OF SADRIDDIN IN "SIGN" SADRIDDIN AINI

This article examines the formation of Sadriddin 's image in Sadriddin Aini 's "Shenaminania." The author explores the foundation of the origin of the pharmaceutical image of Sadriddin in "Shenaminania" and studying the work and literary school of S. Ainni. Sadriddin from childhood grew up in the difficult conditions, the times of domination of the Bukhar Emirates and the author of the article on the basis of reliable facts reveals the spiritual world of the hero and his character. The findings reflect the results of the author 's research and may contribute to further scientific developments.

Key words: image of Sadriddin, origins of pharmacy character, image and personality, S. Aini, creativity, psychology personality, worldview, enlightenment, prose, novel, literature, literary school,

Сведения об авторах:

Муллоев Абдусамод - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни

Бобораджабова Гулноза - соискатель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

About the authors:

Mulloev Abdusamad - doctor of philological sciences, professor in the Chair of Theory and History of Tajik Literature of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

Boborajabova Gulnoza - researcher of the Department of Tajik Philology of Tajik state pedagogical University named after Sadriddin Ayni

РУЗБЕҲ-ИБНИ МУҚАФФАЪ НАМОЯНДАИ БАРЧАСТАИ АДАБИЁТИ АСРИМИЁНАГИИ ФОРСУ ТОЧИК

Беков К.

Институтти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИ ҶТ

Вақти он расидааст, ки дар тарбияи ватандӯстии миллати худ бо тамоми воситаҳои мавҷуда барои беҳбудӣ ва баланд бардоштани дараҷаи самаранокии ин соҳаи муҳими қори равшанфикрӣ, аз мероси фарҳангии ниёгон васеъ истифода намоем.

Ба монанди адабиёти маорифпарварии франсуз дар фарҳанги халқҳои чаҳон намунаҳои ҷолиби диққати адабиёти равшанфикрӣ мавҷуд аст. Ақоиди фалсафии халқи тоҷик дар тӯли таърих баробари инкишофи ҳеш ба ақоиди фалсафии халқҳои дигар таъсири мусбат расондааст. Мо эҷодиёти ду тан марди некноми майдони муборизаи ақоиди фалсафӣ – Ибни Муқаффаъ ва Ибни Ровандиро дар назар дорем, ки нақши онҳо дар таърихи ақоиди озодфикрӣ ва умуман фарҳангии халқҳои Шарқ, махсусан эронӣ-исломӣ араб, бисёр равшан то имрӯз боқӣ мондааст. Агар хизмати Ибни Муқаффаъ бо нигоҳ доштани бехтарин сарчашмаҳои адаби-фалсафии паҳлавӣ ва тавассути онҳо дар дунёи маънавии инсон як инқилоби фикрӣ ба вуқӯъ пайваста бошад, пас, Ибни Ровандӣ дар олами ислом бори аввал ҷаҳонбинии диниро дар оинаи хирад баррасӣ ва байроқи озодфикрӣ барафрошта буд. Он озодфикрии дар замони Эҳёи Аврупо ба майдон омада, чи тавре ки муҳаққиқони муосир нишон додаанд, маҳз аз ҳамин ҷараёни фикрии Машриқзамин ғизои маънавий гирифтааст.

Пеш аз он ки доир ба ақоиди фалсафӣ ва андешаҳои озодфикрӣ дар симои ду тан намояндаи барҷастаи маданияти халқамон суҳан ронем, лозим меояд, ки дар бораи замони онҳо ва равияҳои иҷтимоии ҷомеаи онрӯза ба таври ихтисор ишора намоем. Замони зиндагӣ, ғайрияти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва эҷодии Ибни Муқаффаъ ва Ибни Ровандӣ ба даврае рост меояд, ки дар олами ислом нахустин хиштҳои ҷараёнҳои гуногуни мазҳабӣ сиёсӣ гузошта мешудаанд. Махсусан авҷ гирифтани ҳаракатҳои шуубия дар пайдоиши ақидаҳои сиёсии асри VIII-IX мелодӣ мадад намуд. Яке аз ҷиҳатҳои ҷолиби диққат дар шуубия аз он иборат буд, ки тарафдорони ин ҳаракат аз заминаи нишондодии ислом ҳуқуқи халқу қабилҳои дигар, масъалаи баробарии ҳақиқии ҳамаи халқҳоро ба

миён мегузоштанд. Аз тарафи дигар худи таълимоти ислом боиси ихтилоф ва кашмакашҳои зиёде гардида буд.

Аз кашмакашҳои хонадони Умавиҳо ва Аббосиён дар сарзаминҳои тасарруфгаштаи Эрону Осиёи Миёна ҳаракатҳои халқӣ авҷ гирифтанд. Дар паси пардаи хурӯҷҳои сиёсӣ масъалаҳои истиқлолияти иқтисодӣ, фарҳангӣ ва забонӣ қарор дошт. Аз тарафи дигар, мубориза ба муқобили дини ислом маҳз дар асри аввали халифаҳои аббосӣ дар қисмати Аҷам бештар густариш ёфт.

Чи тавре ки таърих шаҳодат медиҳад, ҳаракати шуубия ва намояндагони он пояҳои таълимоти исломиро суғурта карда, бо ҳар роҳ таълимоти фалсафӣ ва мазҳабӣ ба дараҷаи тамоман ихтилофнок дар баъзе лаҳзаҳо ба ифрок меанҷомид. Дар ҳилофати исломӣ чанини озодфикрӣ ба дараҷаи сарсабзе расида, самар меод. Албатта, ҳамаи ин чараёнҳо якхела набуданд, вале муҳимаш он буд, ки барои худшиносии халқҳои эронӣ дар Суғд, Хуросон, Хоразм, Фарғона ва тамоми Эрон дигар сарзаминҳо омилҳои муҳим ба майдон омаданд. Дар аввалҳои асри VII шуубиён таблиғоти ҳешро бо як шӯру қиём инкишоф доданд ва ашъори тезтунде дар таҳқири арабҳо ва ислом иншо карданд. Фаъолияти машхуртарини онҳо, ки дар фасли қаблӣ ироа гардид, шоироне буданд, ки ба лисони арабӣ шеър иншо карда ва ҳатто дар адабиёти араб ба зинаи олии камолот расидаанд, вале ҳисси ватандӯстӣ, майли озодандешӣ, унсурҳои демократӣ-халқӣ дар эҷодиёти онҳо мавқеи хос доштанд. Ибни Муқаффаъ ва Ибни Ровандӣ чун ситорагони дурахшоне дар дунёи маънавии инсонӣ нурҳои озодфикрӣ, ақоиди равшанфикрии ниёгонро ба наслҳо мерос гузоштаанд.

Шодравон академик Б.Ғафуров дар яке аз навиштаҳои илмиаш номи Ибни Муқаффаъро дар сарҳати нобиғаҳои Машриқзамин ба монанди Сибавейх, Муҳаммад ал-Бухорӣ, Муслим ал-Қушайрӣ, ат-Тирмизӣ, Абудовуд ас-Сичистонӣ, Ал-Фарғонӣ, ал-Хоразмӣ. Ал-Истаҳрӣ, Ибни Қутайба ад-Динаварӣ ва бузургтарин алломаҳо ба мисли Абӯалӣ Сино, Абӯрайҳони Берунӣ ва Фаробӣ гузошта, таъкид намудааст, ки онҳо новобаста аз зодаи ин халқ буданашон дар тамаддуни башарӣ ба тамоми инсоният тааллуқ доранд. Дар сарҳати ин олимони барҷаста гузоштани Ибни Муқаффаъ аз ҷониби Б.Ғафуров бесабаб нест. Зеро ба шаҳодати сарчашмаҳои таърихӣ хидмати ин донишманди асри VIII мелодӣ дар бунёди фарҳанг, махсусан пайванди ақоиди фалсафии халқҳои эронӣ ба олами исломӣ, анъанаи фалсафӣ-дидактикии ниёгонамон, инчунин юнониёну ҳиндуён бо имрӯз басо назаррас аст. Танҳо ном бурдани «Қалила ва Димна» барин асари барҷастаи пурқимат, ки маҳз бо кӯшиш ва ҷонбозиҳои Ибни Муқаффаъ ба оламиён расидааст, басанда аст, ки номи ӯро дар таърихи илму фарҳанг бо ҳатти зарин сабт намоем. Вале аз ҷи сабаб бошад, ки ҷонбозӣ ва ҳақиқатгалосии ин марди ростин то кунун дар илми мо ба таври бояду шояд кадр карда нашудааст [10, с.3-8].

Бидуни ҷанд мақолаи кӯчаке, ки дар қомусҳо, тазкираҳо ва ишораҳои ки дар асарҳои тадқиқотӣ мавҷуд аст, оммаи васеи хонандагони тоҷик аз шарҳи ҳолу осор ва ақоиди фалсафӣ диди озодфикрии ӯ бенасиб мондаанд. Гузашта аз ин бояд ёдовар шуд, ки Ибни Муқаффаъ* яке аз шахсиятҳои бузурги иҷтимоӣ низ буд ва нақши осори ин некном дар олами мутамаддин то имрӯз боқист. Ӯ ҳоҳони дӯстии ҳолисона, зиндагии осоишта, сидқу вафо ва меҳрубонӣ буд. Маълумоти сарчашмаҳо доир ба ҳаёт ва фаъолияти Ибни Муқаффаъ пароканда ва мухтасаранд. Дарёфти марҳилаҳои алоҳидаи ҳаёти ӯ барои муҳқиқон душвориҳои зиёдеро пеш меорад.*

Ҳаёти Муқаффаъ аз ду марҳила иборат аст: яқум, марҳилаи аввал ё худ давраи умавӣ иборат аз 25 сол, ки онро марҳилаи таҳсил ва ҷустуҷӯҳои илмӣ мешуморанд ва дуюм, давраи аббосӣ, ки тақрибан 10 сол давом карда, дар ин давр осори фикрии худро таълиф кардааст.

Рӯзбех соли 106 ҳиҷрӣ мутобиқи 724 мелодӣ дар деҳаи «Чур» таваллуд шудааст. Ин деҳаро ҳоло Фирӯзобод мегӯянд. Маънои номаш «муборақ» мебошад. Номи падараш Додавайх мутаваллиии хирочи форс буд. Ӯро Ҳачҷоч таъйин карда буд. Ӯро дар Басра барои насупоридани хироч Ҳачҷоч ҷунон лагадмол карда буд, ки як дасташ хушк шуда буд. Аз ин сабаб ӯро «Муқаффаъ», яъне хушкшуда номидаанд. Писарашро ҳам ба ин ном хонданд. Вақте ки Рӯзбех ислом қабул кард, Абдуллоҳ ном гирифт ва куняашро Муҳаммад гузошт. Рӯзбех дар Форс ба воя расид. Майли ӯ бештар ба омӯзиши маданияти форсӣ равона шуда буд. Пайрави дини зардуштӣ бар мазҳаби оташпарастӣ буд. Баъдтар ба Басра омада, илму адаб ва забони арабро дар он ҷо омӯхт. Дар рушди маънавии ӯ ду омил асосӣ вучуд дошт: яке донишҷӯи маданияти форсӣ, юнонӣ ва ҳиндӣ ва дуюм фасохати забони араб. Ва ҳамаи инро Рӯзбех бо ду аслиха – аслиҳаи фикрӣ ва забонӣ пешвоз гирифт [8, с.161-165].

Муқаффаъ ҷанд муддате дар хизмати халифаи умавӣ (Марвон ибни Муҳаммад) буд ва дар Кирмон иқомат дошт. Баъдтар хангоме ки дар давлати аббосӣ бо аҳли фазлу аҳли давлати он сару кор пайдо кард, зарурате барояш пеш омад, ки ояндаи шахсии ӯро муайян мекард. Ин зарурият муносибати ӯ нисбат ба дини ислом буд. Муқаффаъ исломиро қабул кард. Дар китобҳои таърихӣ ривоят кардаанд, ки чун Муқаффаъ баъди қабули дини нав, яъне ислом, рӯзе дар пайраҳаи танге мерафт, ки кӯдаке ин оятро бо овози баланд ба хондан сар кард: «Алам начъалу-л-арза миҳодан ва-ал-ҷибола...», яъне «Оё заминро барои шумо тахти хоб наофаридаем...» Ибни Муқаффаъ боз истод то

кӯдак сураро ба охир расонд. Баъд Муқарфаъ худ ба худ гуфт: «Дар ҳақиқат ин ба гуфтаҳои башарӣ монанд нест» [5]. Сонӣ ба назди Исо ибни Алӣ рафта гуфт: «Ислоҳ дар дили ман ҷойгир шудааст. Меҳоҳам, ки бо шохидии ту мусулмон шавам». Исо гуфт: «Барои ин кор бояст, ки сардорон ва мардум ҳозир бошанд. Агар пагоҳ мусулмон шудани бошӣ, ҳамаро чамъ меоварем».

Рӯзбех ҳамон беғоҳ ба Исо таоми шомро оварда, ҳамроҳи ӯ ба хӯрдан сар кард. Ҳангоми хӯрдан ба равишу одати маҷусиён таъом меҳӯрд ва замзама мекард. Исо гуфт: «Азми мусулмонӣ дорию боз замзама мекуни? Муқарфаъ ҷавоб дод: «Намеҳоҳам, ки рӯзеро ҳам бе дин гузаронам». Вақто ки мусулмон шуд, ба вазифаи котиби Исо таъйин гардид. Қатъи назар аз ҳамаи алоқамандӣҳо ва пайвастагиҳои маънавӣ ва моддӣ, ки Рӯзбех бо аҳли давлати аббосӣ дошт, ӯ ба он давлат ва бо дини он ихлоси ҳақиқӣ надошт. Майли ӯ ба ҷониби миллати хеш – форс буд ва дар зиндагии илмӣ ва шахсии худ тамасхур ва ришханду истехзоро нисбат ба араб, аҳли давлат ва дини ислоҳ дарег намедошт. Масалан, дар номае узрхоҳона аз номи хешони халифа Мансур чунин навиштааст: «Вақте ки Амир-ал-муъминин ба амаки худ Абдуллоҳ ибни Алӣ ғадр ва ҷабр кард, занҳояшон талок, ҳайвоноташон маҳбус, ғуломаш озод гашта, мусулмонон ҳуқуқ доранд, ки ба ҷои он халифаи дигаре интиҳоб кунанд». Мансур дар ҷавоб гуфтааст: «Оё, як кас барои ӯ кифоя намекунад?» Дар ин ҳангом Суфиён ибни Муовия ибни Язид ибни Мулаҳхаб ҳозир буд. ӯ аз пеш нисбат ба Рӯзбех дар дил кинаву адоват дошт. Чунки Рӯзбех ҳамеша Суфиёнро масхара мекард. Суфиён бинии калон дошт. Ҳангоми вохӯри Рӯзбех ба ӯ чунин салом мекард: «Салом ба шумо ду кас (яъне ба Суфиён ва биниаш). Хулоса Суфиён аз халифа Мансур иҷозати қатли Рӯзбехро гирифта, ба ривояте ӯро дар хонаи худаш (яъне дар хонаи Суфиён) қатл мекунад. Ба ривояти дигаре ӯро дар ҷоҳ партофта, аз болояш санг мерезанд. Ба ривояти сеюм ӯро дар ҳаммоми тафсон ба ҳалокат мерасонанд. Ба ривояти чорум азҳои бадани Рӯзбехро як-як бурида ба танӯр мепартоянд ва мегӯянд: «Ба модарам қасам, ки туро тавре мекушам, ки касеро накушта бошанд» ва дар охир: «Эй фарзанди зиндик, туро пеш аз оташи дӯзах дар оташи дунё месӯзонам» [6, с.14]. Бояд гуфт, ки маҳз ҳамин ривояти охирин ба ҳақиқат наздик аст.

Симои маънавии Муқарфаъро дар таърих, бо ҳар ранг нақш кардаанд. Ақидаи гузаштагон ва муосирон доир ба ӯ якранг нест. Аксари мардум ӯро муаллифи «Калила ва Димна» меҳисобанд. Дигарон мегӯянд, ки Рӯзбех яке аз он бузургони маданияти инсонист, ки дар насри арабӣ қадамҳои барҷастае ба пеш гузоштааст. ӯ дар таълифоти арабии худ дорои услуб ва таъбироти маҳсус аст. Дар олами балоғат ва баён устои болодаст буда, эҷодиёти ӯ натиҷа ва самарайи ақли борикбин ва дурахшони вай буданд. Дигарон ақида доранд, ки Рӯзбех яке аз он мутарҷимонест, ки мақолаҳо ва рисолаҳои навиштаи ӯ илова ба тарҷимаҳои арзишманди ӯ дар ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии замони худ ва баъдтар таъсири фаровонро доро шудаанд.

Дар воқеъ, Рӯзбех намояндаи барҳақи замон ва асре буд, ки зиддиятҳои зиёдеро дар симои як фарди он таҷассум мекард. Рӯзбех овози мутлақ ва аз банду қайд озодгаштаи аҳли шуубия буд. ӯ ҳамчунин овоз ва нидои ҳамаи шоҳаҳои маданияти қадимаи гуногунмиллати пешазисломӣ буд. ӯ як симои форсӣ, аристократӣ, эклектикӣ (худмухтор) дар зиндагии иҷтимоӣ ва эҷодиёти илмӣ буд. Симои ҳақиқии ӯ аз он иборат аст, ки ӯ марди оқил, фалсафӣ, сиёсатдон ва барои адабиёти араб яке аз пешвоёни насри бадеӣ ба шумор меомад.

Хусусиятҳои шахсии Рӯзбех низ ҳамчун шахсият ибратомӯзанд. Ба навиштаи муаррихони гузашта Рӯзбех дорои шахсияти барҷаста будааст. Хусусиятҳои фардии ӯро иборат аз заковат, серҳаракатӣ, борикбинӣ, бадохати фаврӣ, ҷамоли зебо ва хушсӯҳбати донистаанд. Аз асли худ, яъне аз миллати форс низ баъзе хусусиятҳо ба мероси гирифта буд: Ҳаётдӯстӣ, майли ҳазлу шӯҳӣ ва майли ба даст овардани фазилатҳои инсонӣ. Маданият ва маълумоти ҳамҷонибиаш ӯ илмӣ ва амалӣ буд. Зеро чунон ки мегӯянд «Илми беамал ба мисли дарахти бесамар аст». ӯ дар илми таърих бо таърихи форс ва бузургии азамати ин миллат меболид ва баҳсу андешаро дар ин соҳа барои худ фараҳмандии маънавӣ ҳисоб мекард. Дар илми фалсафа ақлу забонаш машғули муқоисаҳои мантиқии фалсафаи Юнон буд. Дилу ҷони худро ба самараҳои ширини ҳикмати Ҳинд шодоб мекард.

Китобҳои фалсафа, таърих, ҳикमत ва адабро хонда истода, Рӯзбех кӯшиш мекард, ки дар шахси худ беҳтарин сифатҳои наҷиби умумиинсониро таҷассум кунад. ӯ самарайи мутолиаҳои худро дар ҳаёти шахсиаш татбиқ мекард. Муаррихи машҳур Ал-Асмаъӣ ривоят мекунад, ки аз Ибни Муқарфаъ пурсидаанд: «Туро адаб кӣ омӯхт? Гуфтааст: Худам адаб омӯхтам». Инчунин овардаанд, ки баъди кушта шудани Марвон, охирин халифаи Бани Умайя Абдулҳамид ибни Яҳё барои пинҳон шудан ба хонаи дӯсташ Рӯзбех мегурезад ва дар он ҷо пинҳон мешавад. Одамони халифа омада мепурсанд: «Абдулҳамид кучост?». Рӯзбех ва Абдулҳамид ҳар ду якҷоя бо як овоз ҷавоб медиҳанд, ки: «Он, ман ҳастам!» [3, с.47].

Рӯзбех марде бовафо буда, бо вучуди ин нармдил, ширинсухан ва хушмуомила будааст. ӯ аз ҳамагуна шарирҳои нафрат мекард. Дар зиндагии шахсӣ сахӣ ва дасткушод буда, дар ин роҳ шахсан ҷидду ҷаҳд мекард. Танҳо ҳаминаш аст, ки дар масъалаи арабҳо бо тақозои рӯҳи шуубии худ онҳоро бо лаҳни латифе масхара мекард. Мазҳаби сиёсии Рӯзбех аз рӯи ақида набуд. ӯ аз рӯи равиши рӯзгор мавқеи худро ишғол мекард. Масалан, ӯ шохиди ҳодисоти иҷтимоии зерин буд: Муборизаи Бани

Умайя, зӯригарихо ва золимиҳои Бани Аббос, зӯргӯии арабҳо ба муқобили миллатҳои дигар. Рӯзбех чунин мавқеъро ишғол мекард, ки ботинан зидди арабҳо буд. Бо ҳамроҳии маволиё ё худ миллатҳои ғайриараб худро тарафдори Бани Аббос вонамуд мекард, вале қалбан бо Аббосиён набуд. Ӯ дар дил ҳавои аббосиён ва майли арабӣ надошт. Балки ӯ сиёсати алавлӣ (Алипарастӣ) ва майлу рағбати форсӣ дошт. Ӯ худро дӯсти Бани Аббос вонамуд карда, аз бадихоҷшон канорачӯӣ мекард.

Ҳамин тавр кӯшиш кард, ки барои миллаташ кори аз дасташ меомадагиро анҷом диҳад. Меҳост бо наشري адабиёт, сиёсати он ва таъриҳаш миллати худро зинда кунад. Ӯ айбҳои системаи иҷтимоии замони худро медонист. Барои ислоҳи онҳо даъват мекард. Тартиботи давлатдории форсхоро барои татбиқ кардан интиҳоб карда буд. Ӯ дар зинда кардан ва ислоҳи мероси миллати худ маҳорати ачибе зоҳир карда буд. Яъне дар зоҳир ба таври сунӣ худро моил ба аббосиён ва арабҳо вонамуд карда, дар амал ба ин восита мақсадҳои форсии худро иҷро кардани мешуд [9, с. 145-148].

Доир ба мазҳаби динии Рӯзбех то кунун олимони ба ду ақида тақсим шудаанд: Гурӯҳи аввал мегӯяд, ки Рӯзбех мусулмони ҳақиқӣ шуд ва исломро аз самими қалб қабул намуд. Гурӯҳи дуюм ақида доранд, ки Рӯзбех зиндик буд ва зиндик монд.

Вале ақидаи олими муосири араб Ҳанно Ал-Фохурӣ ба ҳақиқат наздиктар аст. Ӯ мегӯяд, ки «Рӯзбех аз гурӯҳи он одамонест, ки ба дин бо назарии ақли холис нигоҳ мекунад. Ин қабил одамон дар ин масъала ҳайронӣ мекашанд ва изтиробӣ сахтеро аз сар мегузаронанд. Аз ин ҳам гузашта бояд пиндорем, ки Рӯзбех ба мазҳаби Монӣ майл карда ва аз таълимоти ӯ рӯҳи худро ором кардааст. Баъд чунон ки таърих гувоҳӣ медиҳад, исломро қабул намудааст. Вале мусулмонӣ ӯ аз рӯи ақида набуда, балки муросе бо аҳли замон буд. Дар китобҳои «Ал-Ағонӣ» ва «Вафаёт-ул-аён» доир ба зиндикии ӯ ахборот оварда шудааст. Аз тарафи дигар боби «Барзавайх» дар китоби «Калила ва Димна» аз ақидаҳои динии муаллифи он шаҳодат медиҳад. Ба ҳар ҳол осори Рӯзбех аз ақидаҳои илоҳии китобҳои осмонӣ («Сомӣ») дуранд. Ақидаҳои ӯ доир ба табиат ва қамоли инсонӣ асос ёфтаанд» [7, с. 15-19].

Доир ба зиндик будани Ибни Муқоффаъ қадимтарин китоби таърихӣ осори Қоҳиз мебошанд. Ӯ мегӯяд: «Ибни Муқоффаъ, Мутеъ ибни Йеъ ва Яҳеъ ибни Зиёд дар дини худ муттаҳам карда шудаанд». Ибни Халликон овардааст, ки гӯё Маҳдӣ халифа гуфтааст: «Нависандаи зиндикеро ба ҷуз Ибни Муқоффаъ пайдо накардам» [4, с. 211]. Маҳдӣ, халифаи аббосӣ низ гуфта буд, ки «ҳаргиз китобе дар зиндика надидам, ки аслу маншаи он аз Ибни Муқоффаъ набошад».

Ба ақидаи Аҳмад Амин адовати шахсият, ки байни Рӯзбех ва Суфиён ибни Муовия буд, сабабгори бисёр нақлу ҳикояҳо гардидааст. Зиндикии Рӯзбех дар он зоҳир шудааст, ки гӯё аз назди оташкадае гузашта, мегӯяд (Мазмунан аз шеъри Аҳвас): «Эй оташкадаи Отика, каси аз ту дуршуда ҳам дилаш ба ту пайваस्त аст. Ба ту қасам меҳӯрам, ки бо ҳама ин моненаҳо ба ту дар дил майл дорам» [1, с. 223].

Чанде баъд донишмандоне аз қабилӣ Боқилонӣ ва Қозӣ Аёз ӯро бо муҳолифат бо «Қуръон» муттаҳам донистаанд. «Рӯзбех – мегӯяд Аҳмад Амин, - аксари ҳаёти худро зоҳиран ва ботинан ба тариқи мачусӣ гузаронд. Ӯ танҳо дар охир ҳангоми котиби Исо ибни Алӣ таъйин шуданаш, исломро қабул намуд. Баъди мусулмон шуданаш зиёд умр надид. Пеш аз ислом қабул карданаш, албатта, ӯро бадгӯӣ намекард. Ҳар коре шуда бошад, баъди мусулмон шуданаш, қобили вуқӯъ буд. Ровиён дар бораи гуфтаҳои зиндикона ва асарҳои ӯ баъди мусулмон шуданаш чизе нагуфтаанд. Ҳодисаҳое, ки метавон ба ҳақиқати онҳо бовар кард, иборат аз адовати шахсии ӯ бо Суфиён ибни Муовия ва зиёрат кардани оташкадае беш нестанд. Вале доир ба зиндикии ӯ муҳолифа кардаанд» [2, с. 224].

Қор ба дараҷае расидааст, ки Ибни Таммом дар «Девони ҳамоса» аз Ибни Муқоффаъ ду байте зикр намуда, Саълаб мегӯяд, ки дар байти охир ақидаи мазҳабии Рӯзбех зикр шуда ва ин маъноро таъкид мекунад, ки «хайр бо шарр ва шарр бо хайр омехта аст». Дар сурате, ки дар он байт чунин маъно пайдо кардан муҳол аст.

Рӯзбех умри кӯтоҳ (ҳамагӣ 36 сол) дида бошад ҳам, таъсири ӯ ба тамоми осори озодандешию фалсафӣ, дидактикию инсондӯстӣ, адолатхоҷию некбинӣ ва иҷтимоию сиёсии қаламрави исломнишин ба таври возеҳ ба назар мерасад. Тамасхури латифи Рӯзбех нисбат ба маросимоти ислом, тақвопарастии баъзе ашхоси таърихӣ, минбаъд ба як ҳаҷвиёти латифу пурнамаки шоирону ҳақимони бориқбин сабабида расидааст. Он нуқта ҷолиби диққат аст, ки Рӯзбех тавонист дар умри кӯтоҳи хеш осори фарҳангӣ, таърихӣ ва фалсафии ниёгонамонро ба наслҳои оянда бипайвандад ва ин мерос бо ҳамин инкишофи қонунии афкори пешқадами тоҷикон то имрӯз боқист. Вақте ки «Калила ва Димна» аз рӯи нусхаҳои тарҷумаи арабии Рӯзбех боз ба забони тоҷикӣ баргардонида шуд, ҳар кас метавонист ифтиҳор кунад, ки маҳз бобоҳое, ки Рӯзбех ҳангоми тарҷума аз паҳлавӣ ба арабӣ бо он аз дигар асарҳои фалсафӣ илова карда буд (масалан, ақидаҳои боби «Барзавайх») боиси шӯҳрати дубораи он гардид. Гузашта аз ин маҳз ба тавассути «Калила ва Димна» ва ба назмвардани он аз ҷониби устод Рӯдакӣ дар нахустин поягузории адабиёти классикии тоҷикӣ форс, ин адабиётро сифатан аз як тараф ба ҳикмату панду насиҳат ва аз тарафи дигар ба озодфикрию зиндадилӣ, танқиди тақвою инъикоси задхӯрдҳои бузурги иҷтимоӣ-сиёсии замони пайванд кард.

Ибни Мукаффаъ аз котибон ва фасехони дараҷаи аввали забони арабӣ буда, шеър ҳам мегуфтааст. Ибни Надим дар бораи ӯ навишта: «Забонаш хеле фасех ва балиғ, шоир ва нависандаи тавоно аст». Ин марди донишманди эронпараст, чандин китоби пахлавӣ, аз он ҷумла китобҳои «Оиннома», «Худойнома», «Маздак», «Точ», «Дар сирати Анӯшервон», «Калима ва Димна», «ад-Дуррат-ал-ятима фи тоати-л-мулуку» дар одобноманигорӣ ва «ал-Адаб-ул-кабир» ва «ал-Адаб-ус-сағир» ба арабӣ тарҷима кардааст.

АДАБИЁТ

1. Амин, Аҳмад. Зухро-ул-ислом», ҷ.1. Қоҳира, 1956.
2. Амин, Аҳмад. Зухро-ул-ислом», ҷ.1. Қоҳира, 1956.
3. Бадавӣ, Абдурахмон. Мин таърихи-л-илҳод фи-л-ислом. Бейрут, 1980.
4. Ибни Халликон. Вафаёт-ул-аъён. ҷ.1. Бейрут, 1968.
5. Муҳаққиқони муосир бар ин боваранд, ки ин ривоят сохта ва бофта мебошад.
6. Ҳанно Ал-Фохурӣ. Ибн Ал-Мукаффаъ. Миср, 1957.
7. Ҳанно Ал-Фохурӣ. Ибн Ал-Мукаффаъ. Миср, 1957.
8. Рафеъ, Абдурафеъи Ҳақиқат. Таърихи нахзатҳои фикрии эронӣ аз Зардушт то Розӣ. Техрон, 1977.
9. Рафеъ, Абдурафеъи Ҳақиқат. Таърихи улум ва фалсафаи эронӣ. Техрон. 1372=1994.
10. Саҳифаҳо аз таърихи озодфикрӣ. Таҳияи К.Беков ва М.Миррахимов. Душанбе, 1987.

РУЗБЕХ-ИБН МУКАФФА ВЬДАЮЩИЙСЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ПЕРИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ СРЕДНИХ ВЕКОВ

В данной статье рассматривается вклад великого выдающегося персидско-таджикского мыслителя Ибн Мукаффа. Одним из важных вкладов Ибн Мукаффа является перевод уникальной литературной книги с пахлавии на арабский язык. Позже эту книгу также перевели на персидский язык. Эта книга называется: «Аль-Адаб-ул-Кабир» и «Аль-Адаб-ус-Сағир». Книге Ибн Мукаффа предоставляет содержательную информацию о древней литературе персидско-таджикского народа. Ценность данной книги заключается в том, что впервые Ибн Мукаффа собрал информацию из исторических источников. Поэтому, Ибн Мукаффа занимает высокое место в истории персидско-таджикской литературы средних веков.

Ключевые слова: Ибн Мукаффа, книга «Аль-Адаб-ул-Кабир» и «Аль-Адаб-ус-Сағир», персидско-таджикская литература, история литературы, персидско-таджикская литература средних веков.

RUZBEN-IBNI MUKAFFA AN OUTSTANDING REPRESENTATIVE OF THE PERSIAN-TAJIK LITERATURE OF THE MIDDLE CENTURIES

This article discusses the contribution of the great outstanding Persian-Tajik thinker Ibn Mukaffa. One of the important contribution of Ibn Mukaffa is the translation of a unique literary book from Pahlavi to Arabic language. Later this book was also translated into Persian. This book is called «Al-Adab-ul-Kabir and Al-Adab-us-Saghir». In this book Ibn Mukaffa provides meaningful information about the ancient literature of the Persian-Tajik people. The value of this book is that for the first time Ibn Mukaffa collected information from historical sources. Therefore, Ibn Mukaffa occupies a high place in the history of Persian-Tajik literature of the middle centuries.

Keywords: Ibn Mukaffa, the book "Al-Adab-ul-Kabir" and "Al-Adab-us-Saghir", Persian-Tajik literature, history of literature, Persian-Tajik literature of the middle centuries.

Сведения об авторе:

Беков Комилдҷон - кандидат философских наук, доцент, заведующий, научный сотрудник Института по изучению проблем стран Азии и Европы, Академия наук Республики Таджикистан. Тел: (+992) 917260383. Email: didavar@inbox.ru

About the author:

Bekov Komiljon – candidate of Philosophical Sciences, Leading Researcher of the Institute of Asian and European Studies, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel: (+992) 917260383. Email: didavar@inbox.ru

ОИД БА ЯК СУННАТИ АНДАРЗҒЌЙ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Изатова З.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳақим Абулқосим Фирдавсӣ дар ҳамосаи миллии хеш – «Шоҳнома» ҳаёти таърихӣ ниёғони моро мутобиқи суннати он рӯзгорон дар қолаби салтанати шоҳон тасвир намудааст. Яъне шоир ҷомеаи табақотиро бе шоҳ тасаввур қардан наметавонад ва таърихи шоҳон ҳамчун таърихи халқу мамлакат шинохта шудааст. Аз ин рӯ, тамоми аъмоли аҳли ҷомеа дар партави пиндору кирдори шоҳ ва ахлоқу одоб ва рою тадбири ӯ мавриди тасвиру муҳокима қарор дода шудааст.

Подшоҳон низ ҳамчун сарони давлату раият масъулияти ба зиммаи онҳо гузоштаро бахубӣ дарк намуда, ба василаи ироаи хутба хангоми чулус бар тахт дар назди бузургону сипоҳиёни кишвар аз онҳо ёд намуда, ҳамзамон татбиқи онҳоро аз вазирону мубадон, сипаҳсолору лашкариён, дабирону коргузoron ва корогоҳони худ тақозо намудаанд.

Дар «Шоҳнома» давраҳои салтанати шоҳон ҳамчун воситаи композитсионӣ хизмат намуда, чараёни ҳаёти таърихӣ ягонро ҳосил менамояд. Шоир ҳар дафъа нақли тозаи худро аз он сар мекунад, ки ба тахти шоҳӣ кӣ соҳиб мегардад ва ўро, пеш аз ҳама, ба василаи ироаи хутбаи чулусаш бар тахт дар рӯзи маросими тоҷгузорӣ ба хонанда муаррифӣ менамояд. Ҳамин тавр, дар «Шоҳнома» бештари шоҳон дар маросими тоҷгузории ҳеш хутбаи чулус бар тахт хондаанд.

Муҳаққиқоне аз қабилӣ Т.Нёлдеке, Х.Мутлақ, М.Муҳаммадӣ, Ч.Фушекур, А.Тафаззулӣ [5,3,4,8,6] ва дигарон доир ба хутбаҳои шоҳони аҳди пешин тавачҷӯх зоҳир намуда, дар хусуси асолати онҳо ва як навъи осори хаттӣ буданашон назари худро иброз намудаанд. Баъзан онҳо дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ истифода гаштани хутбаҳои мазкурро ёд намуда бошанд ҳам, масъалаи мавриди назар диққати бештареро тақозо мекунад. Ба ҳар ҳол, гуфтаҳои эшон дар баррасии ин масъала, ки дар «Шоҳнома» арзиши махсусро соҳиб мебошад, зарур ба ёдоварист.

Хулосаи гуфтаҳои муҳаққиқони мазкур аз ин иборат аст, ки ироаи хитоба як ҷузъи маросими тоҷгузории шоҳони эронӣ дар аҳди қадим буда, онҳо ба ин васила дар назди бузургону сарони кишвар равиш ва барномаи фармонравонии ҳешро баён менамудаанд ва бо ин тартиб бо онҳо як қарордоди зимнӣ мебастанд. Офарин хондани ҳозирин нишонаи мувофиқати эшон бо ин қарордод будааст.

Азбаски хитобаҳои мазкур аз даҳони шахси якуми мамлакат ироа мешудаанд ва сомеон ба онҳо хусни тавачҷӯхӣ зиёд меводаанд, эҳтимол меравад, ки ин хитобаҳо қаблан аз ҷониби дабирон таълиф мешуданд ва онҳо бо саъю кӯшиши зиёд олитарин маониро дар зеботарин иборот мегунҷондаанд.

Хутбаҳои шоҳон маъмулан муштамил бар тамчиди хирад ва адолат, ваъдаи некӯкорӣ ба раият, иҷрои адолат, бахшоиш бар мардум, тавакқӯи фармонбардорӣ аз раият ва андарзхое дар бораи идораи мамлакат ба коргузoron мебошанд.

Дар натиҷа, хитобаҳои шоҳон, аз як тараф, эълони равиши кишвардориро раиятдорӣ шоҳонро ифода намоянд, аз тарафи дигар, «як навъ асари адабию ахлоқӣ шинохта шуда» [4, с. 276], ба сифати ривоеҳои миллӣ ба «Худойнома»-и паҳлавӣ ворид карда мешуданд.

Асли ин хитобаҳо ба забони паҳлавӣ дар даст нест, вале мазмунҳои онҳоро нависандагони аҳди ислomӣ дар кутуби таърихӣ адаби худ ихтисоран нақл намудаанд. Азбаски дар онҳо ҳамхониҳои дақиқро низ дармеёбем, пас манбаи ягона доштани онҳо аз эҳтимол дур нест [3, 38].

Дар воқеъ, дар «Шоҳнома» хитобаи оғозайн ҷузъи зарурии маросими тоҷгузории ҳар подшоҳ аст. Аз панҷоҳ подшоҳ сию ҳаштои он хангоми чулус бар тахт хутба хондаанд. Бархе аз подшоҳони пешдодӣ ва каёнӣ аслан хутба надоранд ва хутбаи шоҳони дигари ин сулолаҳо кӯтоҳ оварда шудаанд.

Холиқии Мутлақ ақида дорад, ки хутбаҳои баъзе шоҳон бо он сабаб оварда нашудаанд, ки онҳоро аз кутуби таърих, ба мисли «Худойнома», ҳазф намудаанд, ҳамчунин бархе ғосиб ва ғайримашруъ будаанд, ба мисли Заҳҳок, Искандар, Баҳроми Ҷубин, Шаҳрбуроз ва амсоли онҳо [3, 38].

Дар замони салтанати сулолаи Сосониён ба ғайр аз Шопури Зулактоф, ки дар 40-рӯзагӣ ба тахт нишастааст ва Хурмузд писари Яздгирд, ки бародараш Пирӯз тахтро аз дасташ рабудаст, боқӣ ҳамаи шоҳон хутба хондаанд. Фарқи хутбаҳои силсилаи шоҳони Сосонӣ аз пешдодиву каёнӣ, пеш аз ҳама дар он аст, ки хутбаи нисбатан тӯлонитар хондаанд, яъне онҳо аз 15 то ба 49 байт мерасанд.

Мавзӯю мундариҷа ва мӯҳтавои хутбаҳо мутобиқ ба се баҳши асар: давраи асотирий, аҳди паҳлавонӣ ва асрҳои таърихӣ аз ҳам фарқ мекунанд. Яъне вобаста ба пешравии ҳаёти таърихӣ ва мураккаб гаштани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳар дафъа барои ҷомеа ва сарвари он вазифаҳои нав ба миён гузошта, роҳи ҳалли онҳо тақозо карда мешавад, мазмуни хутбаҳо низ васеъ мегарданд.

Дар қисмати асотирии «Шоҳнома», ки дар хусуси офариниши оламу нахустин одам, ташаккули тамаддуни башару пешравии таърихӣ он нақл карда мешавад, аз чор шоҳ ёд шудааст, ки ба муддати гуногун, аз 30 то ба 700 сол подшоҳӣ намудаанд. Инҳо Каюмарс, Хушанг, Тахмураш ва Ҷамшед мебошанд.

Дар ин қисмати «Шоҳнома» подшоҳон на танҳо сарвари ҷомеа, балки омӯзгору мураббии мардум буда, аз як тараф, ҷомеаро дар бобати баҳра бурдан аз неъматҳои моддӣ ва аз худ намудани тарзи ҳаёти инсонӣ роҳбарӣ намоянд, аз тарафи дигар, ба он така намуда, бар зидди нерӯҳои аҳриманӣ - девон, сарварӣ менамоянд. Каюмарс дар «Шоҳнома» хутба нахонда бошад ҳам, Балғамӣ иброз меорад, ки нахустин хутбае, ки миёни фарзандони Одам карданд, ӯ (Каюмарс-З.И.) кард, ба ин маънӣ, ки «Худой азза ва ҷалла маро бар шумо подшоҳ кардааст, гуноҳ макунед, ки агар Худой азза ва ҷалла гуноҳ аз касе даргузаштӣ, аз Одам гузаштӣ» [1, с.64]. Мутобиқ ба ҳамин ғоя аввалин хутбаи шоҳон аз даҳони Хушанг садо медиҳад:

Ки: «Бар ҳафт кишвар манам подшоҳ,

Ба ҳар ҷой тирӯзу фармонраво.

Ба фармони Яздони тирӯзгар,

Ба доду деҳиш танг баста камар» [7, ҷ.1, с. 52]

Яъне Хушанг худро ба фармони Яздон бар ҳафт кишвар подшоҳ, пирӯзу фармонраво эълон дошта, мақоми худро аз нигоҳи муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа ҳамчун ҳукмфармо асоснок ва мустаҳкам менамояд. Ҳамзамон ӯ вазиҳои худро аз қоим доштани адлу дод ва рӯзидиҳандаи мардум, ки минбаъд аз меъёрҳо ва рукнҳои асосии хутбаҳои шоҳон мегарданд, маҳсуб медонад.

Ҳамин тавр, Таҳмурас ва Чамшед низ ба равиши Хушанг хутба хонда, тахту тоҷи худро ба шарофати фарри эзидӣ ва хости Худо ва вазиҳои ҳешро аз дур қардани қувваҳои бадӣ, ошкор қардани чизҳои судманд, роҳнамоӣ ба сӯйи амалҳои нек медонанд. Фирдавсӣ тахти сарвариин ин шоҳон пешравиин ҳаёти ҷомеа ва тафаккури он, ташаккули аввалин расму русуми миллиро зина ба зина нишон медиҳад.

Муҳимтарин ҳодисае, ки дар ин бахш рӯй медиҳад, вайрон гаштани гармонияи муносибатҳои байни шаҳс-шоҳ ва мардум-ҷомеа мебошад. Чамшед аҳду паймони бастаи худро бо мардум шикаста, тамоми дастовардҳои ҷомеаро ба номи худ рабт дода, роҳи худписандиро пеш мегирад ва яздонношиносу носипосӣ пеша намуда, амр менамояд, ки ӯро ҷаҳонфарин хонанд. Дар натиҷа, фарри эзидӣ аз ӯ дур мегардад ва намояндаву пуштибони қувваҳои бадӣ - Заҳҳок, ки ҳазор сол ҳукмронӣ менамояд, кудратро ба даст гирифта, ба нест қардани одамизод шурӯъ мекунад.

Ниҳоят, давраи дуоми подшоҳии сулолаи пешдодӣ фаро мерасад. Дар ин давра муборизаи қувваҳои некӣ бо бадӣ дар манзари ҳавадиси марбут ба ҳукмронии Заҳҳок ва муборизаи Фаридун бо ӯ сурат мегирад. Фаридун ғолиб меояд ва ҳаёти мардумро ба маҷрои табиин худ бармегардонад. Вале бо он ҳама муҳаббате, ки шоир ба ӯ дорад, Фаридун хутба нахондааст.

Давраи дуоми ҳукмронии шоҳони силсилаи пешдодӣ бо он хос аст, ки муборизаи қувваҳои некӣ бар зидди бадӣ, баъди тақсим гаштани ҷаҳон аз ҷониби Фаридун дар байни се писараш - Салму Туру Эраҷ, хусусияти бурунмарзӣ ва сиёсӣ мегирад. Дар натиҷа, ба тарзи табиӣ

пахлавонон воридаи саҳнаи таърихӣ мегарданд. Бо вучуди роли қалон доштани далерино ҷасурии пахлавонон, аз шоҳону сарони давлат барои ҳалли муноқишаҳои даргирифта байни писарони Фаридун шоҳи дурандешу хирадманд тақозо қарда мешавад ва ҷунин сиёсатмадор Манучеҳр - набераи Эраҷ маҳсуб мегардад.

Хутбаи эрднамудаи Манучеҳр дар «Шоҳнома» дар байни хутбаҳои шоҳони пешдодӣ аз ҳама дарозтар, дар 19 байт гуфта шудааст [7, ҷ.1, 221] ва Балъамӣ низ онро овардааст, ки ба 142 сатр мерасад [1, с.211-214]. Табиист, ки хутбаи ӯ мундариҷаи бойтар дорад. Бояд қайд намуд, ки дар хитобаи Манучеҳр рукнҳои асосии хутбаҳои шоҳон ҳангоми ҷулус бар тахт шакли пурраи худро мегиранд. Онҳо аз Яздонпарастӣ ва даъват ба итоат аз ӯ, фармонбардорӣ аз шоҳ ҳамчун шаҳси соҳиби фарри эзидиву баргузидаи Худованд, дур будан аз қувваҳои бадӣ аҳриманӣ, ба дини Худой овардани бадон ва ҷазо додани бединон, қоим доштани адлу доду деҳиш ва бо роҳи ниёгон салтанат рондан иборат буда, минбаъд дар хутбаҳои шоҳони баъдӣ ҳамчун матлаби асосӣ гаштаю баргашта таъкид меёбанд.

Аз шоҳони баъдӣ, аз қабиле Нӯзар, Зави Таҳмосп, Гаршосп хутба нахондаанд. Аз Гаршосп ба баъд салтанати силсилаи шоҳони Каёнӣ оғоз меёбад. Муҳимтарин хусусияти ин бахши «Шоҳнома» эронпарастии пахлавонону диловарон ва арзиши баланд пайдо намудани сифатҳои воқоии инсонӣ ба ҳисоб меравад, ки тамоми намояндагони табақоти ҷомеаро фаро гирифта, аз ҷониби шоир дар манзари муборизаҳои эронӣ-тӯронӣ ва дигар душманони бурунмарзӣ нишон дода шудаанд.

Мутаассифона, аз шоҳони Каёнӣ низ, ба мисли Кайқубод, Кайковус, Кайхусрав дар «Шоҳнома» хутба нахондаанд. Вале аз Лӯҳросп сар намуда, Гуштосп, Баҳмани Исфандиёр, Хумой, Дороб ва Дороб, ки то замони Сикандар ҳукмронӣ намудаанд, инҷунин худи Сикандар, ҳама хутба нахондаанд. Дар хутбаҳои шоҳони мазкур рукнҳои анъанавии хутбаҳои шоҳони пешин тақрор шуда бошанд ҳам, дар қолабҳои гуногун баён гардида, дар онҳо мазмунҳои нав низ дида мешавад.

Бояд қайд қард, ки Фирдавсӣ достони подшоҳии Гуштоспро, ки Зардуштро бо хушнудӣ пазируфта, дину ойини онро паҳн намуда ва аз туркон истиқлолияти қомил сиёсии эронӣро таъмин намудааст, аз гуфтаҳои Дақиқӣ ба «Шоҳнома» дохил намудааст. Дар он Гуштосп хутбаи ҷулус бар тахт нахондааст, яъне суннати хондани хутбаро Дақиқӣ ханӯз пеш аз Фирдавсӣ риоя намуда будааст. [5, с.37].

Дар «Шоҳнома» баъди ҳукмронии Исқандар давраи нав, яъне давраи Ашқониён, ки ба қавли шоир дусад сол идома ёфтааст, фаро мерасад. Азбаски Сосониён таърихи ин сулоларо аз «Худойнома» ҳазф намуда будаанд, шоир низ ҳукмронии онҳоро ба тарзи қӯтоҳ ҷамъбаст қарда, аз шоҳон ва хутбаҳои эшон ёде нақардааст.

Дар қисмати таърихии «Шоҳнома» Фирдавсӣ, бешак ривояти миллиро назар ба дигар қисматҳои он тобеи ҳақиқати таърихӣ намудааст. Табиист, ки мундариҷа ва мӯҳтавои хутбаи шоҳон низ

сермазмуну рангин гардида, дар онҳо диққат додан ба чанбаъҳои гуногуни ҳаёти мардум ва мутобиқ ба ин масоили марбут ба барномаи раиятдориву кишвардорӣ шоҳон васеъ мегардад.

Шоҳон дар баробари эълони барномаҳои хеш вазоифи чомаеро дар назди шоҳ гӯшзад намуда, акнун бо хондани панду андарз рафтору кирдори ҳар як аъзои табааи хешро ба танзим гирифтани шуда, муносибатҳои иҷтимоии ҳаёти чомаеро аз нигоҳи ахлоқ мутобиқ ба дину ойини аҷлодӣ ва таҷрибаи ҳаётӣ ба низоми муайян даровардани шудаанд. Дар натиҷа чанбаи ахлоқию адабии онҳо дар ҳамбастагӣ бо маҳорати баланди шоирии Фирдавсӣ ҳамчун як асари адабӣ пурқувват мегардад.

Муҳимтарин ҳодисае, ки дар замони Сосониён ба миён омадааст, аз ҷониби Ардашер таъсис додани давлати мутамарказёфта, ба мақоми давлатӣ бардоштани дини зардуштӣ, эҳё намудани суннатҳои аҷлодӣ,

гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва муътадил намудани муносибатҳо бо давлатҳои ҳамсоя, ба ҳисоб меравад. Шоир хутбаи Ардашерро дар ҳафт байт овардааст. Ӯ дар барномааш қоим доштани додро аз мақсадҳои аслии худ эълום дошта, ба раият ва кордорону коргоҳонаш дастурҳои мушаххаси амалӣ додааст [7, ҷ.7, 228].

Аз Шопури Ардашер сар карда, дар баробари рукҳои асосии хутбаҳо, гуфтани панду андарзи шоҳон ба сифати сарвари давлат ва роҳнамои чома тавсеа меёбанд. Бехтарин хутбаҳои чулус бар тахт, ки хусусияти панду андарзо гирифта, саршор аз ҳикмат мебошанд, хутбаҳои Урмузди Шопур, Баҳроми Урмуз, Баҳроми Баҳром, Урмузди Нарсӣ, Шопур ибни Шопур, Кубоди Пирӯз, Хурмузд ба ҳисоб мераванд. Матлаби асосии онҳо аз ин иборат аст, ки ин сарои сипанҷ ба касе вафо накардааст, инсон миранда аст ва танҳо ба ҷуз номи нек аз кас чизе дигар боқӣ нахоҳад монд. Аз ин рӯ, ба Яздон поноҳ бурдан ва аз бадӣ дурӣ гузидану ба некӣ гаравидан саодати шахсро дар ду дунё таъмин хоҳад кард. Сипас, шоҳон сифатҳои неку бади ахлоқи инсонро шарҳу тафсир дода, қисми аввалро (яздоншиносӣ, яздонпарастӣ, некино накӯкорӣ, адлу адолатпарварӣ, хираду хирадмандӣ, илму дониш, ростиву ростгӯӣ, касбу ҳунар ва ғ.) тарғиб ва қисми дуюмро (бединиву яздонношиносӣ, зулму ситам, бадҳоҳиву бадкирдорӣ, дурӯғу дурӯғгӯӣ, бухлу ҳасад, итоат набурдан ба шоҳ, риоя накардани ойини ниёгон ва амсоли инро) накӯҳиш намудаанд. Дар шинохтану фарқ намудани ин сифатҳо бошад, хиради инсонӣ, ки зотан ба ӯ хос мебошад ва аз роҳи дониш такмил меёбад, ҳамчун восита ва меъёр қарор дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар замони салтанати бархе аз ин шоҳон дар хусуси ягон ҳодиса ва рӯйдоди таърихӣ маълумот дода нашудааст. Чизе ки аз омадану рафтани онҳо дарак медиҳад, ҳамин як хондани хутбаи чулус бар тахт ва васият кардани онҳо ба ҷонишини худ ҳангоми супоридани салтанат мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки хондани хутба ҳангоми чулус бар тахт ва васият кардан аз лаҳзаи қонунӣ ба сари тахт омадану супоридани он шаҳодат медиҳад ва шоир равиши пешгирифтаашро қоим нигоҳ медорад. Аз тарафи дигар, дар тадвини хутбаҳо шоир маҳорати баланд нишон дода, кӯшиш намудааст, ки рукҳои асосии онҳоро бо тарзу шеваи нав ва мутобиқ ба рӯҳияи гӯяндаи онҳо ифода намояд.

Шоир нисбат ба хутбаи шоҳон низ бетараф нест ва дар поёни баъзе аз ин хутбаҳо назари худро доир ба риояи аҳду паймони бастаи шоҳон

иброз намуда, онҳоро ё ситоиш, ё накӯҳиш намудааст. Аз панҷоҳ шоҳи тасвиринамудаи хеш, Фирдавсӣ мутобиқ ба сиёсати ҳукмронии минбаъдашон, ба қавли Фараҷуллоҳи Мизонӣ, сиву се касро паймоншикани барномаи раиятдориву кишвардорӣ хеш ва бедолгару беҳунар хондааст [2, с.121].

Дар «Шоҳнома» чунин ҳам шудааст, ки шоҳ Фароини Гуроз ба тахт нишаста:

Фаройин чу тоҷи каён барниҳод,

Ҳама гуфт чизе, ки омад-ш ёд [7, ҷ.9, 399].

Яъне, ба қавли Холиқии Мутлақ, бар хилофи он чи расм буд, ки хутбаро бо тааммул ва ба кӯмаки улғуҳои муътабар аз пеш таълиф кунанд ва бихонанд, ин шоҳи номашрӯъ бар ин расм нарафт, балки суҳанони парешонро ба забон овард [3, 38].

Аз ин нуқтаи назар, бехтарин хутбаҳои чулус бар тахтро, ки матлабҳои динию ахлоқӣ ва иҷтимоиву сиёсиро бо ҳам тавҷам бастаанд, шоҳоне аз қабиле Ардашери Бобакон, Баҳроми Гӯр ва Кисрои Анӯшервон, ки ба василаи тadbирҳои огоҳонаи хеш пояи давлати Сосониёнро мустаҳкам намудаанд ва намунаи шоҳони хирадманду адолатпарвар дар «Шоҳнома» мебошанд, ироа намудаанд.

Агар Хушанг дар чаҳор байт ба хондани хутбаи шоҳон дар «Шоҳнома» асос гузошта бошад, Анӯшервон онро дар 49 байт хонда, тамоми мазмуну матолиби хутбаҳои шоҳони қаблиро чамбаст ва хулоса намудааст. Яъне дар хутбаи ӯ аз барномаи раиятдориву кишвардорӣ, вазифаҳои шоҳу чома, яздоншиносӣ, яздонпарастӣ, талкин ва накӯҳиши фазоилу разоили ахлоқӣ, дастурҳои мушаххас ба кордорону коргоҳон ва ғайра суҳан рафтааст, ки дар ин ҷо дар хусуси онҳо ботафсил суҳан рондан имкон надорад.

Ҳамин тавр, Абулқосим Фирдавсӣ дар «Шохнома» ба манбаъҳои гуногуни хатгӣ, баҳусус «Худойнома» таъя намуда, аз қиссаву ривоеъи он, баҳусус хуббаҳои чулус бар тахти шоҳон, ки як навъ осори ахлоқӣ низ мебошанд, моҳирона истифода намуда, суннати аҷдодии андарзнигориро идома додааст. Панду андарзҳои мазкур имрӯз низ арзишҳои баланди ахлоқӣ ва тарбиявии худро нигоҳ дошта, ба шарофати заҳматҳои Фирдавсӣ ва маҳорати баланди шоирии ӯ умри дубора ёфтаву дастраси ҷомеа қарор гирифтаанд.

АДАБИЁТ

1. Балъамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Ҷ.1. – Техрон, 2001. – 817 с.
2. Мизонӣ, Фараҷуллоҳ, Ҳамосаи дод. Чопи 2. – Техрон, 1388. – 397 с.
3. Муллақ, Ҳолиқӣ. Аз «Шохнома» то «Худойнома». Баргирифта аз сайти www.noufe.com.
4. Муҳаммадӣ, Муҳаммадӣ. Фарҳанги Эрон пеш аз Ислому осори он дар тамаддуни исломӣ ва адабиёти арабӣ. – Техрон, 1374.
5. Нейдеке Т. Ҳамосаи миқли Эрон. Тарҷумаи Бузург Алавӣ. Техрон, 1327. – 168 с.
6. Тафаззулӣ, Аҳмад. Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом. Ба қӯшиши Жола Омӯзгор. – Техрон: «Сухан», 1377. – 452 с.
7. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷ. 1-9. Душанбе: «Адиб», 1987–1991. – 480 с.
8. Фушекур, Шарлз. Ахлоқиёт (мафҳуми ахлоқӣ дар адабиёти форсӣ аз садаи саум то садаи ҳафтуми ҳиҷрӣ). Тарҷумаи М.Муиззӣ, А.Рӯҳбахшон. Техрон, 1377. – 10+627 с.

ОБ ОДНОЙ ТРАДИЦИИ НАЗИДАНИЯ В «ШАХНАМЕ» АБУЛКАСЫМА ФИРДОУСИ

Рассматриваются традиции преподнесения наставлений и афоризмов пехлевийской эпохи в «Шахнаме» Фирдоуси путём использования тронных речей царей, которые отражали не только программу правления, но и были признаны особым художественно-дидактическим произведением. Одновременно с этим показано существование и место этих посланий в произведении.

Ключевые слова: тронные речи, дидактика, наставление, афоризмы, пехлевийская литература, «Шахнаме» Фирдоуси.

THE ROLE AND ESSENCE OF THRONE SPEECH IN FERDOWSI "SHAHNAMEH"

There are considered the traditions of presenting the teachings and sayings Pahlavi in the Ferdowsi "Shahnameh" era, using speech from the Throne kings, which reflect not only the government program, but there were a recognition of special artistic and didactic work. At the same time shows the role and essence of these messages in the creation.

Keywords: throne speech, teaching, learning, aphorisms, Pahlavi literature, "Shahnameh" Ferdowsi.

Сведения об авторе:

Изатова Зулайхо Тоировна – соискатель кафедры таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета, E - mail: Izatovaz@bk.ru; Тел: (+992) 918173363

About the author:

Izatova Zulayjo Toirovna - Applicant of the Department of Tajik Literature of the Faculty of Philology of the Tajik National University E - mail: Izatovaz@bk.ru; Tel: (+992) 918173363

ВИЖАГИҲОИ ҲУНАРИИ ҶАЗАЛИЁТИ ГУЛНОЗ

Ризобоева Н.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ҷафуров

Татбиқи аносири ҷазали классикии тоҷикӣ дар шеърӣ муосири тоҷикӣ ва навҷуиҳо дар заминаи пас аз устод Лоиқ Шералӣ дар сурудаҳои суҳанварони мумтози шеърӣ имрӯз чун Гулназар, Фарзона, Муҳаммадали Аҷамӣ, Озараҳш, Суруш ва дигарон идома ёфтааст, ки роҷеъ ба вежагиҳои навӣ ҷазал дар эҷодиёти ин шоирон таълифоте ҷудогона ба сомон расидааст.

Шоира Гулноз низ дар шумори суҳанварони насли нави адабиёти имрӯзи тоҷик қарор доранд, ки таркиби ашъори вай гуногунрангу мухталифжанр буда, ҷазал низ дар баробари дигар анвоъи шеърӣ мавқеъ ва мақоми ҳоса дорад. Гулноз низ чун дигар суҳанварони адабиёти имрӯзи тоҷик беҳтарин суннатҳои ҳосаи навӣ ҷазалро аз адабиёти классикии тоҷик бо фарогирӣ ва омӯзиши мероси суҳанварони гузаштаи мо давом дода, дар ин замина ба эҷоди ибтикор ва тозақориҳои ҳунари низ даст ёфтааст. Тазмини ашъори суҳанварони барҷастаи адабиёти гузаштаи мо чун Саъдиву Бедил дар ҷазалиёти Гулноз дар навбати аввал ҳамин суннатгарой ва иқдом дар идомаи беҳтарин суннатҳои ҷазали классикиро дар сурудаҳои вай бозтоб мебахшад. Дар ҷазале тазмини як мисраи Шайх Саъдӣ худ гувоҳ бар ҳамин файзгириҳои давомбахшии муҳимтарин анъанаҳои ҷазали гузаштаи мо маҳсуб меёбад:

*Ту ҳамунӣ, ки аз ин панҷара берун набароӣ,
«Ту бузургиву дар оинаи кӯчак нанамой». [2, с.174]*

Маълум аст, ки мисраи дувуми ин байти мактаби ғазали Гулноз моли Саъдист ва муаллиф ба он низ дар ҳошияи ғазал ишорат карда. Аз ин ҷо, ки мисраи мазкур дар матлаби ғазал омада, дар навбати аввал маълум мешавад, ки ин ғазал бо ҳамон вазн ва қофияву радифи сурудаи Шайх Саъдӣ ба қалам омадааст. Агарчӣ худ ҳамин истиқбол аз муҳимгарин унсурҳои сохтори ғазал навъе идомаи суннатҳои шеъри классикиро дар сурудаи мазкури Гулноз бозтоб мебахшад, вале мурур ба дигар аз аносири дигари шеъри аз он паём мерасонад, ки шоира дар навбати аввал ҳарчанд шеваи суханварони гузаштаро истиқбол мекунад, вале дар умум ба тозақориҳое низ ҷӣ аз нигоҳи ҳунари ва ҷӣ аз назари корбурди дигар воситаҳои тасвири бадеӣ иқдом менамояд. Масалан, дар ду байти баъдии ин ғазал эҷоди таркиби шоиронаи «шаршараи ҷон», «сахарғаҳ зи само рехтани шаршараи ҷон», «партави борони тачаммул», «сурате рехтани партави борони тачаммул» ва амсоли ин дар баробари ба хотир овардани шеваҳои таркибсозии шоирони сабки ҳиндӣ навъе пайванд доштан ба рӯҳияи замони имрӯзро собит месозанд:

*Ман аз ин шаршараи ҷон, ки сахарғаҳи зи само рехт,
Боз доништам онро, ки чу хуришед бароӣ.
Сурате рехт дар ин партави борони тачаммул,
Ки миёни гираҳу қатра ту гаҳ-гаҳ бинамоӣ. [2, с.174]*

Мусаллам аст, ки Шайх Саъдӣ намояндаи сабки ироқӣ дар адабиёти классикии тоҷик ба шумор меравад. Ҳамин ки Гулноз дар асл аз диди сохторӣ аз қолиби ғазали Саъдӣ истиқбол мекунад, худ таваҷҷуҳи ҳосаи вайро ба идомаи суннатҳои шеъри гузашта бозгӯи менамояд, вале корбурди шеваҳои таркибсозӣ ва таъбирифариини сабки ҳиндӣ дар ғазали ба истиқболи шоири сабки ироқӣ суруда худ иқдومه дар тозақориҳои шоираро бозгӯӣ мекунад. Таваҷҷуҳ ба шеваи иборасозӣ дар байтҳои дигари ин ғазал нишонгари он аст, ки корбурди восита ва ё образҳои маҳсули замони муосир дар ғазал барои офариниши таркибҳои шоира рӯҳияи навгароиро дар ин навъи шеъри суннатии вай боз ҳам тақвият бахшидааст. Масалан, таркибҳои «заврақи тиллоӣ», «соҳили ором», «шабоҳанги чудой», «сахнаи зебои тасаввур рақсидан» ва амсоли ин навъе пайванди сурудаи шоирро ба замон таҳким бахшидаанд, ки дар шумори ибтикороти навоваронаи ӯ қарор доранд:

*Манаму заврақи тиллоиву дарёи пур аз хун,
Туву як соҳили орому шабоҳанги чудой.
Рӯи як сахнаи зебои тасаввур ҳамма шабҳо,
Бо ту рақсидаму дидам ҳунари гирясарой. [2, с.174]*

Яке аз муҳимгарин вежаҳои ҳунарие, ки дар заминаи мурур ба ин сатрҳо навоварҳои шоираро рунамоӣ мекунад, ба тасвирсозии ҳосаи ӯ дар ғазал пайванд мегирад, ки аксари онҳо рӯҳияи замонро тафсир мекунанд. Образфариниҳое, ки дар заминаи мурур ба аносири воқеа доранд, навъе суҷаҳои хурдиро дар таркиби ғазал ба ҷилва меоваранд, ки маҳсули мушоҳида ва тасаввуроти худӣ гӯяндаи он ба шумор мераванд, ки маҳз дар замони имрӯз пешори чашмони вай қарор доранд. Масалан, дар байтҳои болоӣ баробари мутолеа пеши назари мо нафаре савори заврақи тиллоӣ, дарёи пур аз хун, соҳили ором, садои шабоҳанги чудой ба ҷилва меояд, ки дар асл ҳолоти дарунии қахрамонириқӣ, яъне худӣ шоираро пеши назар меоваранд. Ба назар мерасад, ки бар пояи ин тасвирҳо, ки ба хоҳири шарҳи ҳолу ҳавои дарунии аз фиरोқи маҳбуб ҳосилшуда тарҳ рехтаанд, манзараҳои ҳосае пешорӯи мо ҷилвагар мегардад. Дар байти дигар бошад, боз ҳам як манзараи дигар, ки аз забони шоира тасвир меёбад, ҷилвагар мешавад, яъне сахнаи зебои тасаввур, ки дар он рақсе бо маҳбуб чараён дорад, ки он рақс омили бозтоби ҳунари гирясароист. Ибораи «ҳунари гирясарой» ба зоти худ ифодакунандаи навъи дигари тасвир, ки онро дар адабиётшиносӣ тасвирҳои парадоксӣ меноманд, ба шумор меравад. Чун сароидан бештар ҳоси ҳолати шодмонист, аммо вақте шоира гирясарой мегӯяд, ҷилваи чунин навъи тасвири бар асоси ду ҳолати ба ҳам зид ба вучуд оянд, ба мушоҳида мерасад. Вожаи маъруфе, ки дар фарҳанги мардумӣ фаровон ба қор меравад, яъне «зиндачудой» низ дар байти дигари ин ғазал ҳамчун тасвирҳои парадоксӣ ба қор рафтааст:

*Ҷӯи покиву манам сояи як шохай сабзе,
Дар ту мемонаму бе ту стам аз зиндачудой. [2, с.174]*

Дар ин ҷо ибораи «дар ту мемонаму бетустам» низ ҳамон навъе баёне парадоксӣ аст, зеро «бо ҳам будан дар бетуй» зоҳиран ҳоле мутақозд аст, вале баёне шоирона дар шарҳи тафсири ҳолу ҳавои ошиқона ба шумор меравад. Албатта, мавзӯи баррасии ин навъ тасовир дар шеъри Гулноз баҳсе ҷудоғонаро хостор аст, вале ҳамон нуфузи чунин тасвирҳо дар ин ғазали шоира ҳамон баробар ба таркибсозӣ аз корбурди унсури дигари ҳунарии шеъри шоирони сабки ҳиндӣ дар он дарак медиҳад, ки навъе аз тозақориҳои суханвар ба шумор меравад.

Тавре ишорат шуд, дар ғазали дигаре аз худ Гулноз аз Бедил истиқбол мекунад ва тазмини мисраи ин суханвар низ баёнгари он аст, ки баробар ба пайравиҳои ҳунари, шеваҳои таркибсозӣ аз қолаб ва сохтори ғазали ӯ истиқбол кардааст. Ғазали Гулноз ба сурати зайл аст:

*Вақт танг омад ниғахро дар таҳи по рехтанд,
Дар намози муслимин оҳанги даъво рехтанд.
Аз сукути орифона омадам то назди ту,
Заҳмати гавзои по дар роҳи фардо рехтанд.
То баҳамистон ҷудой гашт дар тиндори мо,
Васро аз чони мо бар чони дарё рехтанд.
Осмон дар чашимҳоям мунтаҳо гум кардааст,
Ё парастуҳо таваҳҳумро ба маъво рехтанд?
Он чӣ боло буд, боло монд аз рӯзи азал,
Эътибори зиндагӣ дар пои уқбо рехтанд.*

*Шугли тақлиди маҳ асту шоми чашимони тарам,
Шабнами шабзиндадорӣ аз дили мо рехтанд.
Дар тулӯи як гули хотир ба шаҳри номҳо,
Ахтарони осмони чашими мино рехтанд.
Оламе аз ваҳми хушиқидан саропо об шуд,
«Соҳили гумгаштаи моро ба дарё рехтанд» [1]
Зиндагиям бе ман аст, аз Гул маҷӯедам дигар,
Хуни мо дар ҷӯяи рағҳои дунё рехтанд. [2, с.189]*

Тавачҷух ба матни қуллии ғазал дар баробари истиқболи қаволиб ва вазну қофия аз он дарак медиҳад, ки Гулноз дар ин сурудаи хеш аз усули калимасозии мураккаб, таркибофаринӣ, маънисозии бедилтона ба қор гирифтааст. Дар навбати аввал, чун ибораҳои «оҳанги даъво рехтан», «васро бар чони дарё рехтан», «дар чашимҳо гум шудани осмон», ки навъе баёни парадоксӣ низ ҳаст, «гули хотир», «шаҳри хобҳо», «ахтарони осмони чашими мино» ва амсоли ин таркибсозии сабки бедилро ба хотир меоваранд. Вожаи «баҳамистон» низ агарчӣ бо усули калимасозии мураккаби бедилӣ офарида шудааст, аммо тарҳи тозақорихи шоираро дар қоркарди чунин навъи вожагон бозгӯӣ мекунад. Муҳаққиқ Нуралӣ Нурзод дар пасгуфторе, ки ба китоби «Парвози дунё»-и Гулноз навиштааст, роҷеъ ба шеваҳои хоси истиқболи шоира аз Бедил чунин изҳори назар намуда: «Дар ғазалиёти Гулноз шеваи истиқбол якранг нест. Агар гоҳе дар ҷавоби ғазале аз Бедил бо таҷаддудии фикрии мудернӣ ғазале тоза месарояд ва ҳатто мисрае аз Абулмаъониро тазақкур медиҳад, ҷойи дигар маъниҳое аз як байти шоирро бо ғазали тозаӣ хеш гӯё ташреҳ медиҳад». [1, с.218] Баъдан барои намуна бар шеваи дувуми истиқболияхо ба ин ғазали Гулноз рӯҷуъ карда, ки ба қавли ӯ «дар оғоз ба ин ғазал рӯҷеъ мекунад ва баъдан харфҳои худро ба гунае дар ташреҳи андешаҳои Абулмаъонӣ изҳор медорад:

*Охир зи сачдаам арақи ҷабҳа сар кашид,
Ғаввоси муҳити адаб ин гӯҳар кашид. (Бедил)*

*Ғаввоси ғам зи баҳри ду чашиам гӯҳар рабуд,
Ин донаҳо зи хуққии сурхи ҷигар рабуд.*

*Шамиери мо фитод ба вақти набарди тунд,
Ваҳм аз шақоват омаду аз мо синар рабуд.*

*Афсонаи муҳаббати ту мебарод маро,
Сӯи ҳақиқате, ки зи Мансур сар рабуд.*

*Оҳам ба чони булбули шӯрида ҷо гирифт,
Оҳангам ақли боғу чаманро саҳар рабуд.*

*Эй нақҳати шақоиқи шеъри Аҷам, маро
Бӯи ту аҷзи бебасарӣ аз басар рабуд.*

*Ман сайди кистам, ки маро донае аҷиб,
Бинмуду бо қарори дилаи ҷону нар рабуд?*

*Лабрезии нигоҳи маро шугли диданист,
Шугле, ки хоби тифлиям аз чашими тар рабуд [3, с.219].*

Танҳо тавачҷух ба ин ду ғазали шоира, ки яке дар истиқбол аз Шайх Саъдӣ ва дигаре ба Мирзо Бедил суруда шудаанд, худ баёнгари он аст, ки Гулноз чун намояндаи насли нави шоирони муосирӣ тоҷик дар баробари идомаи беҳтарин суннатҳои ғазали классикӣ дар тозақориву тозагӯҳо иқдом мекунад. Дар навбати аввал, агарчӣ ба шеъри шоири намояндаи сабки ироқӣ аз диди қолиб ва сохторӣ пайравӣ мекунад, вале қорбурди аносири таркиб ва тасвирсозии сабки ҳиндӣ, инчунин нуфузи баёноти парадоксӣ худ ибтиқоре дар навовариҳои хунарии вай маҳсуб меёбад. Дар қанори ин, аносири тасвирҳои офаридаи шоира аз ҷузъиёти зиндагонии замони худӣ вай сарчашма гирифта, тарҳ ва манзараву ҳатто суҷаҳои хурдиро дар таркиби ғазал ба хотир меоваранд, ки ҳамагӣ ба дидгоҳҳои нав ва талошҳои дар таҷаддудии хунарии ғазал таъкид меварзанд. Умедворем ки таҳқиқ

дар чанбаҳои дигари ғазалиёти Гулноз барои муаррифии ҳар чӣ бехтари арзишҳои адабию бадеии ин навъи сурудаҳои ӯ ва бозтоби хунари шоирии вай дар ташаккули суннатҳои ҳоси ғазали классикӣ ва навоариҳои дар он мусоидат хоҳад намуд.

АДАБИЁТ

1. Тоҳириён, Г. Парвози дунё /Г.Тоҳириён.- Хучанд: Ношир, 2008. –224 с.
2. Тоҳириён, Г. Чапори наҷоти садо /Г. Тоҳириён.- Хучанд: СИ Файзибоев М.М. Меъроҷ, 2018.- 224 с.
3. Мирзоев, Абдулғанӣ. Сенздаҳ мақола (Аз таърихи адабиёти асрҳои X-XV- форсу тоҷик) /А.Мирзоев.-Душанбе: Ирфон, 1977.– 287 с.
4. Сағторзода Абдунаби. Аз Рӯдакӣ то Лоик /А.Сағторзода.- Душанбе: Адиб, 2013.- 176 с.
5. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ. Аз оғоз то имрӯз /Шамисо.С.- Техрон: Фирдавс, 1370.- 316 с.

ОСОБЕННОСТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ГАЗЕЛЕЙ ГУЛНОЗ

В данной статье подверглись рассмотрению особенности произведений газелей поэтессы Гулноз. В своей статье автор для анализа рассматривает художественные ценности поэтессы и сравнивает их с двумя газелями, одна из которых написана Саади, а другая принадлежит перу Бедила. Вместе с тем соискатель пришел к выводу о том, что Гулноз продолжает обычаи знаменитых стихов персидско-таджикской поэзии, и в том числе для этого вида газелей поэтесса применяет важные события мышления, а так же ввела новшество.

Ключевые слова: газели Гулноз Тоҳириён, парадоксические описания, чистое стихотворение, описание классических газелей.

THE FEATURES OF COMPOSITION OF GULNOZ'S GAZALS

This article emphasizes that the poetry of the poet Gulnoz will be considered. To analyze and evaluate the artistic value of the author of the poet, the article selected two journals for research, one of which was approved by Saadi and Bedil, and the other by his followers. The topic was that Gulnoz, along with the great poetry of Tajik-Persian poetry, including her view, showed based on the most important memories of her poetry.

Keyword: Gulnoz's Tohiriyon, images of paradox, sapphire, classical predatory traditions

Сведения об авторе:

Ризобоева Наргис Мамадкаримовна - соискатель кафедры современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени академика Бобочон Гафурова (Республика Таджикистан, г. Ходжент), E-mail: rizoboeva@bk.ru

About the author:

Rizoboeva Nargis Mamadkarimovna - editor of the Department of Modern Tajik History of Khujand state university named after Academician Bobojon Ghafurov (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: rizoboeva@bk.ru

ИЗХОРИ САМИМИЯТ ДАР МУКОТИБАИ ДУ ШОИР

Қиромиддинов З.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улугзода

Дар илми адабиётшиносии тоҷики баъди солҳои 50-уми садаи ХХ пажӯҳиши пайвандҳои адабии Шарку Ғарб, ба вижа равшан намудани мақом ва таъсири эҷодиёти Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва ғайра ба адабиёти ҷаҳонӣ шуруъ шуд, ки дар ин роҳ, ҷустуҷӯҳои як идда пажӯҳишгарон ҷашмрас аст. Солҳои 70-уми садаи гузашта мақолаҳои аввалин оид ба омӯзиши пайвандҳои адабии Аҷаму Аврупо дар навиштаҳои Х. Назирова "Сайри Ҳофиз дар Англия", Г. Баракаева ва В.П.Демидчик "Заметки к переводам Хафиза" рӯйи ҷоп омаданд. Мақолаву рисолаҳои В.П.Демидчик, В.Белан, В.Самад, Ҳ.Шодиқулов, М.Шаҳидӣ, Х.Назирова, Л.Малкина, А.Давронов, Ш. Мамадамбарова ва дигарон дар пажӯҳиши паҳлуҳои гуногуни пайвандҳои адабии халқи тоҷик ва баррасӣ намудани мақоми классикони адабиёти форсии тоҷикӣ, ба монанди Фирдавсӣ, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон ба адабиёту фарҳанги миллатҳои дигар саҳми арзанда доранд.

Дар замони шӯравӣ адибони кишварҳои собиқ Иттифоқи шӯравиро на фақат робитаҳои адабӣ, балки дар густариши дӯстии байни миллатҳо ва сулҳи ҷаҳонӣ саҳмгузоранд. Махсусан, хидмати Н.С. Тихонов ва М. Турсунзода, назар ба дигар муосиронашон дар робитаҳои тоҷикӣ рус, ки самимияти қарини ин ду тандури ифода менамояд, назаррас мебошад. Н.С. Тихонов ва М. Турсунзода ба хотири дифоъ аз осоиштагии кишварҳои Шарқ борҳо аз минбарҳои баланди конгрессҳои ҷаҳонӣ баромад намудаанд.

Воқеан, шоири барҷастаи рус дар аҳди Шӯравӣ, яке аз бузургтарин ходими сиёсӣ ва фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ Николай Семенович Тихонов умри дароз ва ғайриоддиро сипарӣ кардааст. Номбурда 3 – юми декабри соли 1896 дар оилаи хунарманди петербургӣ таваллуд ёфтааст. Николай

Тихонов, ки мехост муҳаққиқи таърих ва бостоншинос бошад, дар Раёсати ҳарбӣ ба кор шурӯъ кард ва чун дар ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳаҷдаҳсола буд, пас дар он иштирок намуд. Аҷиб ин аст, ки Тихонов дар ҳонае таваллуд ёфт, ки он ҷо Пушкин, Гогол ва Герсен рафту омад доштанд. Н.С. Тихонов дар синни 14 – солагӣ ба навиштани шеър оғоз мекунад. Нахустин шеъри ӯ «Дар марги Лев Толстой» соли 1910 эҷод гардидааст. Дар соли 1922 яке аз достонҳои маъруфи Тихонов аз ҷоп баромад, ки «Урда» ном дошт. Мунаққидон услуби шеърнависи Тихоновро бештар ба Александр Блок монанд намудаанд. Дар таърихи назми шӯравии рус Н. Тихонов бо достонҳои нав ба мисли «Роҳҳо», «Киров бо мо» ва амсоли инҳо ворид мешавад.

Тихонов шоире буд, ки ҳамаи зинаҳои воқеанигорӣ дар осори ӯ таҷассум ёфта, масъалаи иртиботи фарду ҷамъият дар манзумаҳои эҳсос мешаванд. Назми Тихонов комилан зухуроти мустақили адабиёти асри XX маҳсуб мешавад ва густариши ин навъи адабиёт ба ду фарҳанги мусоид алоқамандӣ дошта, низоми бадеии ашъори шоир низ маҳз аз ҳамин ду ҷараён сарчашма гирифтааст. Ин ҷараёнҳо реализм ва рамантизм мебошанд. Маҳсусиятҳои эҷодии услуби шеърӣ Тихонов аз ҳамин ҷараёнҳо шакл гирифтааст. Давраи аввали эҷодӣ шоир (1915-1923) бо тасвири он ҳасосияти ӯ дар замони инқилобӣ шурӯъ мешавад. Ӯ рӯ ба рӯи замонаш гом ниҳода, мавқеи ҳешро дар ҳаракатҳои иҷтимоии умумимиллӣ меҷӯст ва мақоми худро интиҳоб менамуд. Достонҳои Тихонов дар бораи замони муосир намунаи густурдаи жанри эпикӣ дар он замон мебошад. Ҳамин гуна давраи дуҷуми инқишоф дар эҷодӣ шоир оғоз меёбад. Ин давра аз ду ҷониб моро ба худ ҷалб менамояд. Аз як тараф, таблиғи ҷомеаи шахрвандӣ ва аз ҷониби дигар, бархе аз омилҳои бухронии достонҳо ва муҳолифати ҳар ду ҷониб боис мешаванд, ки бадеият дар ашъори шоир рушд намояд. Дар адабиёти он давра тағйирхӯрии ҷомеа ва инсонӣ олами нав аз омилҳои натиҷаҳои инқилоб дар мамлакат маҳсуб мешуд. Бинобар ин, мушкилии асосии Тихонов низ дар қаҳрамони замони нав буд ва ӯ ин қаҳрамонро меҷӯст.

Иртиботи Н.Тихонов бо кишварҳои Шарқ на фақат дар доираи робитаҳои адабӣ сурат мегирифт, балки ин робитаҳо дар заминаи ғайриадабии ҷамъиятии Н.Тихонов ба назар мерасад. Алалхусус, Н.Тихонов бо шоири тавонои тоҷик Мирзо Турсунзода дар робитаҳои қавӣ ва дӯстӣ қарор дошт. Мирзо Турсунзода дар мавриди робитаҳои шоири рус дар пешсухани асарҳои мунтахаби шоир бо забони тоҷикӣ чунин меорад: «Тихонов ҳам ба ҳаёти халқҳои Шарқ ба як тарзи табиӣ пайванд гаштааст. Ман ҳамроҳи Николай Тихонов ба мамлакатҳои Шарқ сафар кардам, ки ин барои ман хушбахтӣ буд. Мо соли 1949 аввалин бор ба Покистон сафар карда будем ва ин дар лавҳи хотир нақш бастааст.» [1, с.257].

Турсунзода дар бораи Тихонов бо самимияти зиёде ёд мекунад ва ҳаяҷону эҳсосашро аз ҳонада пинҳон намедораду ошкор баён месозад, ки "Чунон ки кас тавлиди рӯзро дар ороши кӯҳсорон ё худ берун задани нахустин қатраҳои обро аз ҷашма бо изтиробу ҳаяҷон мушоҳида мекунад, ман бо камали изтиробу ҳаяҷон эҷоди ӯро, афкори эҷодии ӯро, шеърҳои ӯро, ки дар ҳузури ман тавлид меёфтанд, мушоҳида мекардам. Мо дар кулбаи гилине андаруни дараи тангу торик менишастем. Моҳи декабр, шаби ялдои зимистон буд. Дар гунбади осмон ситораҳо дурахшон ва дар гирду пешамон ҷашмонн гургон низ ба мисоли ситораҳо медурахшиданд. Николай Семёнович оташи оташдонро тит мекард ва аз он ҷо шарораҳои қабудтоб ҷасарросзанон ба ҷаҳор тараф пош меҷӯрданд. Шарораҳо ба дастони ӯ, ба рӯи бӯрӯ мерехтанд. Ӯ ҳамчунон бо оташков оташро тит мекард. Оташ ба ду ҷараён тақсим мешуд. Сипас мо бар бордонҳо дароз кашидем, Тихонов чизе менавишт.» [2, с. 10].

Тихонов Николай Семенович шоири рус, ки аз соли 1949 раиси ҷимояи сулҳ дар собиқ шӯравӣ ва аъзои Шӯрои сулҳи умумиҷаҳонӣ буд, бо Мирзо Турсунзода ҳамрабӣ мекард. Н.Тихонов низ хотираҳо дар мавриди Мирзо Турсунзода дорад ва дар ин хотира роҳҳои ғайриадабии эҷодии шоирро матраҳ намудааст. Н. Тихонов шеърҳои ба Ҳиндустон бахшидашудаи Турсунзодаро қайд намуда, ба он баҳои баланд додааст. Силсилаи шеърҳои шоир бо номи «Қиссаи Ҳиндустон» ҳанӯз дар солҳои баъдичангӣ машҳур гардид ва бе сабаб Турсунзода маҳз барои ҳамин ашъор бо ҷоиҳои давлатии собиқ шӯравӣ сарфароз гардида буд. Н. Тихонов дар ин хотира чунин ишора кардааст: «Дар шеърҳои бахшида ба Осие офаридаи шоир ҳақиқати талхи дар давоми асрҳо истисморӣ шиканча кашидани ин халқҳо инъикос шудааст... Дар замини Осиеи куҳан шоир ба сифати сайёҳи туфайлие қадам назадааст, балки вай ба ин ҷо чун мамлақати озод омада буд, ки дасти ёрӣ ба халқҳои ҳамсоя дароз мекунад ва тақдирӣ драматикӣ онҳоро бо тамоми амиқнаш мефаҳмад» [3, с. 10].

Тихонов ба ҳунари воизии Турсунзода эътибор дошт ва зимнан меорад, ки «Мирзо Турсунзода нотики шуълаваре буд. Овози ӯ дар бисёр шахрҳои Осие, Европа ва Африко танинандоз гардида аст. Ӯро дар минбари конгресси конфренсияҳои байналхалқӣ дар ҳаймаи бодиянишинон ва қасри рочаҳо дар кулбаи бамбуқӣ ва ҳонаи гилин дар суҳбати деҳқонони хорича ва дар саҳрои ҳои колхозии мамлакат дидаанд» [3, с. 19].

Тихонов дар мавриди интишор ва тарҷимаи ашъори Турсунзода ба забони русӣ кӯшишҳо зиёде намудааст. Пайваста дар ин маврид аз аҳволи шоирони мутарҷим огоҳӣ меёфт. Мавзӯи ашъори

Мирзо Турсунзода аз диди Тихонов мутобики замон буд. Тихонов шеъри Тара Чандриро, бахусус кайд намуда, онро беҳамто мешуморад ва мутмаин аст, ки маҳорати шоир дар ин шеър хеле олий инъикос ёфтааст. Ба ақидаи Николай Тихонов яке аз мушқилиҳои асосии Шарқ нобаробарии ҳақиқат ва ҳақиқатдорӣ будааст ва на танҳо ӯ бо Турсунзода, балки тамоми инсонҳои ҳудудҳои образӣ зани озоди ин минтақаро эҷод намудаанд. Шояд аз ҳамин хотир аст, ки шоири шӯравӣ ҷиҳати баҳогузори ашъори безаволи Мирзо Турсунзода мегӯяд: «Мо, шоирони советӣ, Мирзо Турсунзодаро нағз мешинохтем ва самимона дӯст медоштем. Шоирони мутарҷим хеле меҳнат ба сарф оварданд, то ки ба хонандаи рус асарҳои ӯро пурра ва ҳаққонӣ дастрас намоянд» [3, с. 19].

Дар ҳонаи Мирзо Турсунзода, ки дар айни замон осорхонаи Мирзо Турсунзода гардидааст, меҳмонҳои зиёде чамъ меомаданд. Расул Ғамзатов, шоири доғистонӣ, дар мавриди хузур доштани то панҷоҳ меҳмон дар ҳонаи устод ёдовар гардида, менависад, ки «Дар ҳамин ҳона Нозим Ҷикмату Николай Тихонов, Файз Аҳмад Файз ва бисёр касон шеър хондаанд [4, с. 43].

Дар баррасии ашъори Н. Тихонов мактубҳои ӯ ба шоир Мирзо Турсунзода аҳамияти барҷастаро соҳиб ҳастанд ва яке аз сарчашмаҳои иртибот байни Тихонов ва Турсунзода мукотиботи онҳост. Маҳз дар мактубҳои худ Н. Тихонов самимияти худро нисбат ба шоири тоҷик изҳор доштааст. Мактубе, ки ба Мирзо Турсунзода аз 10 феввали соли 1955 иншо намудааст, Николай Тихонов чунин мурочиат намудааст: «Дӯст, бародар ва ҳофизи бузурги Тоҷикистон, Турсунзодаи гиромӣ.» Дар ин мактуб Николай Тихонов бо вачди зиёд арз менамояд, ки хеле хушнуд аст, ки аз Сталинобод, кишваре, ки орзуяш мекард, телеграмма гирифтааст.

Дар мактубе, ки шоир дар санаи 15 – уми ноябри соли 1962 ба Турсунзода ирсол намудааст, хурсандии хешро пинҳон накарда, бо ҳамақандаи худ мефаҳрад ва дар оғози мактуб чунин менависад: «Ба дӯсти азизу гиромӣ, ҳамраҳи заминии ман, Мирзо Турсунзодани начиб- аз самими қалб бо дарёфти ҷоиҳои ба номи Рӯдакӣ муорак мегӯям. Ин ҷоиҳои бузург ҳаққи туст. Ту хидматкардаи ва бо қарзи худ, дар робита бо фаъолияти шоиронат ба хоҳири шарафи Ватан ... Ман мамнунам, чунки бо ҳамроҳии ту рӯзҳои наздик ба Шӯрои умумиҷаҳонии сулҳ ба сафар мебароям...». Дар мактубҳои шоирон мушқилиҳои асосии шеъри муосирро ифшо намуда, барои рушди он ҷаҳд кардаанд [5].

Мактуби дигари Тихонов Н. аз 18 март соли 1971 ҷиҳати нашри ашъори шоирони ҷавони тоҷик бо забони русӣ иброи андеша намуда, муаллиф дар он майли хешро нисбат ба баргузори ҷашнвораи Турсунзода дар Маскав баён мекорад: «Ман фаҳмидам, ки ҷашнвораи ту бо дар назардошти шаби эҷодии ту дар Маскав тобистони ҳамин сол баргузор мешавад ва ман барои роҳбарӣ қардан ин ҷашнвораро розӣ шудам. Агар ту муқобил набоеӣ, ман хеле хушҳол мешудам, ки ин ҷашнро роҳбарӣ кунам. Минатдориямро ба ту изҳор мекунам барои таваҷҷуҳе, ки суратхоро дар ҷашни 1100 – солагии Рӯдакӣ фирисоди. Хурсандам, ки дар ин нома меҳрубонии хешро нисбат ба ту ва аҳли оилаат бори дигар зикр мекунам. Бародарона дар оғуш мегирамат ва хушбахтиятро хоҳонам. То боздид дар Маскав. Николай Тихоновӣ ту» [5].

Дар ҳуди ҳамин мактуб Н. Тихонов тазакур менамояд, ки «Ман хоҳиши туро дар бораи навиштани сухани муқаддимаӣ ба шоирони ҷавони тоҷик, ки дар маҷмӯаи шеърҳои «Китоби сахаргоҳӣ» («Утренняя книга») нашр мегардад, навиштам. Ин муқаддимаро навиштам ва ба намояндаи адабиёти тоҷик дар Тоҷикистон Шавкат Ниёзӣ ирсол намудам, ки ӯ гуфт, ки тақдири минбаъдаи ин маҷмӯа ба дасти ӯ супорида шудааст. Ман бовар дорам, ки ин пешсухан сухани ифтихоии шоирони ҷавон дар шабнишинӣ хоҳад гашт.» [5].

Дар охири мактуб самимияти зиёде нисбати хонаводаи устод Мирзо Турсунзода ифода гардидааст. Чунин мукотибот маъноӣ онро дорад, ки Тихонов Н. ба дӯстии на фақат ду нафар шоир, балки ба қаробати ин ду миллат, яъне русу тоҷик итминони қалон доштанд.

Воқеан, мактуб моҳияти ёддошти дошта, барои робитаҳои адибон маводи беҳтарин маҳсуб мегарданд, зеро он чиз дар он иброз мегардад, адибон бевосита худ шоҳид ҳастанд ва аз он ки рӯйи қоғаз боқӣ мемонанд, тавсифкунандаи вазъи замон ва авзои адибон мебошад. Дар он ҳамаи мушоидаю андешаҳои муаллифон дар мавриди замон ва ҷомеа ифода мегарданд. Номаҳои барои омӯзиши зиндагии адибон кӯмаки зиёде мерасонанд. Аз мукотибаи М. Турсунзода ва Н. Тихонов бармеояд ки ин ду адиб дар доираи мактубҳои худ роҷеъ ба густариши пайванди адабӣ ва тарбияи адибони ҷавон бештар андешаронӣ намудаанд. Турсунзода ва Тихонов аз шоироне буданд, ки барои таҳкими сулҳ дар сайёра саъю талош менамуданд ва ҳеҷ гоҳ нисбати миллати дигаре ғаразе надоштаанд ва ин ду шоир дар қалби ду миллат бо дили бузурги худ то абад метабанд.

АДАБИЁТ

1. Турсунзода М. Бахти безавол // Осори адабӣ – танқидӣ Ҷилди сеюм. – Душанбе Ирфон, 1979 - 432 с.
2. Турсунзода М. Тинати марди рус // Тихонов Н. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе Ирфон, 1976 - 272 с.
3. Тихонов Н. Мирзо Турсунзода Васлгари дилҳо. (Ҳотираҳои дар бораи Мирзо Турсунзода. Мураттиб Х. Отахонова). – Душанбу, Ирфон, 1981 - 216 с.
4. Ғамзатов Р. Гулбоғи шоир Васлгари дилҳо. (Ҳотираҳои дар бораи Мирзо Турсунзода. Мураттиб Х. Отахонова). –

ИСКРЕННОСТЬ В ПЕРЕПИСКЕ ДВУХ СТИХОВ

Литературные взаимосвязи имеют разные факторы и связаны с культурным развитием мира. Влияние другой литературы нации недостаточно для современной литературы. Первое знакомство русских с литературой Востока, в том числе таджикско-персидской литературы началось с французских переводов и путевых заметки русских путешественников. Наслучный пример русско-персидских литературных связей в истории культуры и цивилизации это многовековая история взаимосвязи Литературно наследие древних писателей - уникальная особенность мировой цивилизации, которая оказывает влияние на современную литературу. Мировая литературная взаимосвязь отражает историю отношения разных национальностей и на основе исторические события проявляет разные формы. С двадцатого века таджикская и русская литературные связь развиваются стремительно. Важнейшая тема данной статьи определяется двумя направлениями: в первую очередь, разнообразными работами, а затем комплексными заслугами Н.С. Тихонова и М.Турсунзода в развитии и становлении советской многонациональной литературы. В связи с этим, в новый исторический путь исследования, значение переписки поэтов важно для изучения литературных взаимосвязи советских времён.

Ключевые слова: *Восток, Запад, литературоведение, письмо, взаимосвязи, произведение, литераторы, разногласия, политические мышление, мир, война, союз, путешествия, личный стиль, поэт, свобода, положение, случаи, реальное.*

SINCERITY IN THE CORRESPONDENCE OF TWO VERSES

Literary relationships have different factors and are associated with the cultural development of the world. The influence of other literature of the nation is not enough for modern literature. Russian first acquaintance with the literature of the East, including Tajik-Persian literature began with the French translation and travel notes of Russian travelers. The best example of the Russian-Persian literary relations in the history of culture and civilization is a long history of interrelations of the Literary heritage of ancient writers - a unique feature of world civilization, which has influenced modern literature. The world literary interrelation reflects the history of the attitude of different nationalities and on the basis of historical events shows different forms. Since the twentieth century, Tajik and Russian literary ties have been developing. The most important topic of this article was determined by two directions: first of all, a variety of works, and then a complex merit N. S. Tikhonov and M. Tursunzoda in the development and formation of Soviet multinational literature. In this regard, in a new historical way, the study of the importance of the correspondence of poets is important for the study of the literary relationship of secular times.

Keywords: *East, West, literary studies, writing, interrelations, work, writers, disagreements, political thinking, peace, war, Union, travel, personal style, poet, freedom, situation, case, real.*

Сведения об авторе:

Киромиддинов Зиёрат - аспирант второго курса кафедры теории литературы Таджикского государственного университета им. Соти́ма Улузода, Тел: (+992) 988511228

About the autor:

Kiromiddinov Ziyorat - Graduate Student of the Second Course of the Department of Literature Theory of the Tajik State University named after Sotima Ulugzoda, Tel. (+992) 988511228

АНТУАН ГАЛЛАН ВА АДАБИЁТИ ШАРҚ

Мухиддинов Т.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Адиби маъруфи олмон, яке аз нобиғаҳои адабиёти ҷаҳон, донандаи хуби тамаддуни Шарқу Ғарб Иоханг Гёте ханӯз дар асри 18 чунин гуфта буд: «Ҷар кӣ худ ва дигаронро бишиносад, дигар бад- ин нукта пай барад, ки аз ин пас Шарқу Ғарб ҷудо наметавонанд зист. Дерест, ки ман дар олами андеша миёни Машриқу Мағриб роҳ месипарам. Кош раҳсипорони воқеӣ низ ба сафар бархезанд ва Шарқро бо Ғарб наздик кунанд» [4:75].

Таърих гувоҳ аст, ки суханварони Шарқ дар бунёди илму фарҳанг ва адабиёти ҷаҳонӣ саҳми босазое гузоштаанд. Таҷрибаи таърихӣ, маданӣ ва маҳсусан адабии халқҳо дар тули асрҳо нишон дод, ки халқу миллатҳои дунё дар ҳеч давра замон аз ҳам ҷудо ва дар алоҳидагӣ зиндагӣ накардаанд. Аз ин ҷост, ки ҳеч як адабиёт, аз ҷумла адабиёти бузурги халқу миллатҳои нуфузан зиёд ҳам берабита бо адабиёту маданияти халқҳои дигар ташаккул ва тақомул наёфтааст.

Шарқ бо адабиёти бойу рангини худ тули қарнҳо ташнағони илму адабро аз ҷаҳонҳои файзбори худ сероб кардааст. Дар илми адабиётшиносии тоҷик баъди солҳои 50- уми садаи бистум пажӯҳиши

пайвандҳои адабии Шарку Ғарб шурӯъ шуд. Давоми асрҳо донишмандони зиёде доир ба робитаҳои адабии Шарку Ғарб тадқиқотҳои назаррасе анҷом додаанд. Аз мутолиаи ин тадқиқотҳо маълум мегардад, ки аввалин миссионерҳо ба Форс соли 1246 омадаанд. Нахустин робитаҳои тичоратии Фаронса бо Эрон дар асри XV дар давраи ҳукмронии Филиппи Зебо (Philippe le Bel) оғоз гардид. Дар асри XVII асарҳои зиёди адибон Шарқ ба забонҳои англисӣ, франсавӣ ва олмонӣ тарҷума шуданд. Сол 1634 Андре ду Рейе китоби «Гулистон»- Саъдиро бо номи «Goulistan ou l'empire des roses» (Гулистон ва ё олами гулҳо) ба забони франсавӣ тарҷума кард. Саъдӣ ғайр аз «Гулистон» асарҳои зиёде таълиф намудааст. Аммо аз байни мероси адабии Саъдӣ асарҳои «Гулистон» ба тозагӣ ва навовариҳои худ фарқ мекунад ва ин боиси ба забонҳои гуногун тарҷума шудани ин шоҳкориҳои адабиёти ҷаҳонӣ гашт. Баъдтар «Гулистон» аз ҷониби АллежҶ тарҷума шуда, соли 1704 нашр мешавад. Ҳаминро низ қайд кардан зарур аст, ки нақши миссионерҳо ва сайёҳон дар пайдоиш ва инкишофи робитаҳои адабии Шарку Ғарб бузург аст. Соли 1678 сайёҳ ва миссионерҳои франсавӣ Таверниэ хотироти сафарҳои худро зеро унвони «Les six voyages de J.B. Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de 40 ans» (Шаш сафари Ж.Б. Таверниэ ба Туркия, Форс ва Ҳинд дар давоми 40 сол) навишт. Соли 1686 бошад Шағдан сафарномаи хеш «Le journal du voyages du chevalier Chardin en Perse et aux Indes Orientales» (Рӯзномаи сафарҳои ҷавонмард Шағдан ба Форс ва Ҳиндустони Шарқӣ) нашр намуд. Дар ин давр рағбати аврупоиён, махсусан франсавиён ба Шарқ ва илму адабиёти он меафзоид. Акнун онҳо ба кишварҳои Шарқ олимону сайёҳони худро мефиристанд, то онҳо бо расми давлатдорӣ, маданият, илм, адабиёт, урфу одат ва маросимҳои мардуми Шарқ аз наздик шинос шуда, маълумот фароҳам оранд. Сайёҳон Адам Олеарӣ (1603-1671), Жан Батист Бэрней (1605-1689), Жан Шарден (1643-1713) ва дигарон ба ҳамин мақсад роҳи кишварҳои Шарқро пеш гирифта буданд. Дар иншои асарҳои худ онҳо усули муқоисаи Шарку Ғарбро ба кор бурдаанд. Қиёс намудани сохти давлатдорӣ, тарзи зиндагонии мардуми Шарқ ва хусусиятҳои ба худ хоси илму адабиёти он бо мамлакатҳои Ғарб аз ҷумла дар асарҳои Шарден мушоҳида мешавад. Сафарномаҳои ин сайёҳон, ки дар нимаи дуоми қарни XVII навишта шудаанд, дар авали асри маорифпарварии Фаронса низ борҳо нашр шудаанд. Бэрней Таверниэ ва Шарден бо фикрҳои маорифпарварии худ, ки аз кишварҳои Шарқ пайдо карда буданд, дар бунёд ва инкишофи ақидаҳои маорифпарварони фаронсавӣ саҳми арзанда гузоштаанд. Саҳми сафарномаҳои ин сайёҳон дар пайдоиш ва ақидаҳои маорифпарварии сарвари тамаддуни асри XVIII-и Фаронса, «шоҳӣ» маорифпарварони фаронсавӣ Франсуа Мари Аруэ Волтер басо калон аст.

Рӯҳонӣ Анж соли 1684 дар Белгия луғати чор ҷилдаи худро бо забонҳои италиявӣ, франсавӣ, лотинӣ ва форсӣ бо номи «Gazophylacium linguae persarum» (Ҳазинадори забони форсӣ) нашр кард.

Дар асри XVIII завқи аврупоиён ба адабиёти Машриқ бештар аз ҳама ба адабиёти форс-тоҷик зиёд мешавад. Тарҷумаҳои «Гулистон» ва «Бустон»-и Саъдӣ ба ҳамаи забонҳои аврупоӣ, «Ҳазору як шаб» ва китоби «Қалила ва Димнна» ба забони франсавӣ аз ҷониби мутарҷимони шинохта Антуан Галлан, «Баҳористон»-и А. Чомӣ ва асарҳои дигар байни аврупоиён шӯҳрати калон пайдо мекунад. Дар шиносидани адабиёту фарҳанги мардуми Машриқзамин ба аврупоиён саҳми шарқшиносии машҳури фаронсавӣ Антуан Галлан беандоза бузург аст. Пеш аз он ки рочъ ба асарҳои ин дилбохтаи адабиёти Шарқ маълумот диҳем зарур донистем, ки оиди рӯзгори ӯ чанд сухан бигӯем.

Антуан Галлан 4-уми апрели соли 1646 дар Ролло (Пикарди) дар оилаи деҳқони миёнаҳоле, ки зиндагии оромӣ осуда дошт ба дунё омадааст. Дар ҷаҳорсолагӣ аз меҳри падар маҳрум гашт ва дар қуддат ҳаҷмати зиёд кашид. Дар сини даҳсолагӣ ба коллеҷи Нувайон дохил шуда забонҳои юнонӣ, лотинӣ ва сурёниро омӯхт. Баъди хатми он таҳсилро дар донишгоҳи номдори Париж - Сорбон идома медиҳад. Ҳангоми таҳсил ва зиндагӣ дар Париж Антуан Галлан забонҳои форсӣ, арабӣ ва туркиро азхуд мекунад. Соли 1670 ӯ сафири Фаронса дар Константинопол тайин мешавад ва ин вазифа имконият фароҳам меорад, ки Антуан Галлан ба адабиёти фарҳанги Шарқ бештар шинос шавад. Шояд таъсири адабиёти Шарқ бошад, ки ӯ мисли адибони машриқзамин сафарҳои зиёде ба Истанбул, Сурия, Фаластин, Македония ва дигар кишварҳо анҷом медиҳад. Ин шарқшиносии фаронсавӣ ба дастхатҳои қадима меҳри хоса дошт ва ҳангоми сафарҳои худ онҳоро ҳам меовард. Антуан Галлан дар охири умр тамоми дастхатҳои нодирро ба «Китобхонаи Шоҳии Париж» месупорад. Антуан Галлан муаллифи ва мутарҷими шоҳкориҳои адабиёти Шарқ мебошад. Донишманди тоҷик Шоқир Мухтор дар китоби худ «Замон ва тарҷумон» чунин менигорад: «Дар садаи ҳаҷдаҳ франсавиён дар соҳаи шарқшиносии ду инқилоби адабию илмӣ содир намуданд: яке тарҷумаи «Ҳазору як шаб» буда, дигаре баргардониши китоби «Авесто» ба забони франсавист» [3:7].

Тарҷумаи «Ҳазору як шаб»-и Антуан Галлан яке аз китобҳои серхонандаи давр гашт. Баъдтар ин баргардониши ховаршиносии франсавӣ барои ҷаҳон тарҷумаҳои аврупоӣ чун асл хизмат кард. Нахустин тарҷумаҳои «Ҳазору як шаб» ба забонҳои италиявӣ, юнонӣ, олмонӣ, англисӣ, испанӣ, португалӣ, исландӣ ва ғайра аз болои тарҷумаи Галлан сурат гирифтаанд. Донишманди франсавӣ Жюль Жанен дар пешгуфтори «Ҳазору як шаб»-и Галлан нигоштааст: «Баъди тарҷумаи Галлан дар адабиёти мо афсонаҳои дигаре, ба монанди афсонаҳои Шарл Перро ва ғайра пайдо шуданд, вале

хонандагон романҳои ишқии испанию итолиёвиро дигар мутолиа намекарданд. Афсонаҳои дигари адабиётҳои аврупоӣ ҳам вучуд доштанд, вале достони арабӣ романҳои ҷавонмардиرو иваз кард... Антуан Галлан, мо инро мехоҳем ё не, муаллифи инкилоби адабие буд...» [5:10].

Ҳикматҳои абадзиндаву пандомӯзи китоби «Калила ва Димна» солҳои зиёд тавачҷуҳи Антуан Галланро ба худ ҷалб кард. Соли 1724 тарҷумаи франсавӣ хикоятҳои «Калила ва Димна»-ю Лукмони Ҳакими ӯ дарҷ шуданд [3:13]. Фаронсавиён ин асари панду ахлокиро хуб пазируфтанду аз паи омӯхтани панду ҳикматҳои беназираш гапшанд. Бо тарҷумаи ин шоҳкори адабиёти Шарқ ӯ на танҳо ба адабиёти Фаронса, балки ба тамоми адабиётҳои аврупоӣ такони бузурге дод. Антуан Галлан аз зумраи мутарҷимони бузурги ҷаҳонист, ки бо қудрати эҷозкори каломӣ бадеъ дар рушду нумӯи адабиёти Фаронса ва Аврупо хидмати арзанда кардааст ва бидуни шубҳа номи ӯ дар радифи бузургтарин суҳанварони ҷама асру замонҳо меистад.

Хизмати бузурги дигаре, ки Антуан Галлан барои мардуми машриқзамин ба сомон расонид ин ба анҷом расонидани қомуси мустаҳриқи фаронсавӣ Бартелеми д'Эрбело «Библиотека Ориентал...» мебошад. Саҳми қомуси мустаҳриқи фаронсавӣ Бартелеми д'Эрбело «Библиотека Ориентал...» (1697) дар роҳи шиносонидани тамаддуни мардуми Шарқ басо бузург аст. Дар ин асари сечилдаи бузургҷаҳм муаллиф хонандагони худро бо рӯзгор ва осори чанд тан суҳанварони форс-тоҷик шинос намуд. Маълумотҳои ӯ оиди Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Асадии Тусӣ, Анварӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигарон барои аврупоиён солҳои зиёд хизмат карданд. Дар ин асар дар бораи «Калила ва Димна» низ маълумоти муҳтасар дода шудааст. Ногуфта намонад, ки китоби охири қомуси д'Эрбелоро Антуан Галлан ҳамроҳии Вис де Лу поён дода, дар он пораҳои муҳталифро аз осори намоёндагони Шарқ изофа намуданд. Байни он пораҳо чанд хикояҳои «Баҳористон»-и Ҷомӣ низ мавқеъ гирифта буд, ки онҳоро худ Галлан ба забони фаронсавӣ баргардонидаст. Нахустин тарҷумаи «Куръон» ба забони франсавӣ натиҷаи заҳмати ҷандинсолаи ин дилбохтаи адабиёти Шарқ мебошад. «Бузургтарин мутарҷим ва беҳтарин донандаи забонҳои Шарқ Антуан Галлан ғайр аз «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Куръон» инчунин асарҳои:

1. «Les paroles remarquables, les bons mots et les maximes des Orientaux», (Гуфторҳои мароқовар, суҳанҳои хуб ва одоби муоширати шарқӣна).
2. «Histoire de l'esclavage d'un marchand de la ville de Cassis, a Tunis». (Саргузашти ғуломии тоҷире аз шаҳри Касси дар Тунис).
3. «De l'origine et du progrès du café». (Оид ба пайдоиш ва инкишофи қаҳва).
4. «Le Voyage a Smyrne». (Саёҳат ба Смирн).
5. «Histoire de Noureddin et de la belle persane», (Саргузашти Нуриддин ва зани зебои форс).
5. «Histoire d'Aladin ou la lampe merveilleuse», (Саргузашти Аладдин ва ё ҷароғи сеҳрнок) – ро бо як санъати баланд баргардон кардааст» [7:243]. Асарҳое ки ин шарқшиноси машҳур ба забони франсавӣ тарҷума кард дар байни дӯстдорони адабиёт ҳаводорони зиёде пайдо кард.

Антуан Галлан 17-уми феввали соли 1715 дар Париж вафот мекунад. Оромгоҳи ӯ дар наздикии масҷиди Сен Этиен воқеъ аст.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мухтор Шоқир. Шамсиддини Ҳақназар. Баргузидаи насри Фаронса. Душанбе: Истеъдод. 2011-560с.
2. Мухтор Шоқир. Адабиёти тоҷик дар Фаронса. Душанбе. Ирфон, 1985.150с.
3. Мухтор Шоқир. Замон ва тарҷумон. Душанбе. Адиб. 1989-206с.
4. Мухтор Шоқир. Савтҳои Ховар. Душанбе. Ирфон. 1986-240с.
5. Abdel-Halim M. Antoine Galland, sa vie et son oeuvre. Paris: A.G. Nizet, 1964, 390 p.
6. May G. Les mille et une nuits d'Antoine Galland, ou, Le chef-d'oeuvre invisible. Paris: PUF, 1986, 238 p.
7. Hoang L. Les Mille et une nuits: à travers l'infini des espaces et des temps: le conteur Galland, le conte et son public. New York: P. Lang, 2001, 250 p.

АНТУАН ГАЛЛАН И ВОСТОЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Антуан Галлан — французский востоковед, переводчик, который прославился первым в Европе переводом «Тысячи и одной ночи». В 1670 стал библиотекарем и личным секретарем Шарля Олье, маркиза де Нуантеля, назначенного послом Франции при дворе Мехмета IV в Стамбуле. В 1670-1675 вместе с послом побывал во Фракии, Македонии, Румелии, Малой Азии, Ионии, Сирии, Палестине. Изучил за это время турецкий, персидский, арабский языки. С 1701 до кончины занимался переводом восточных сказок, ставших известными в Европе как «Тысяча и одна ночь». Первое издание этого труда в 1704 имело огромный успех. Перевод Галлана долгое время считался образцовым, на протяжении XVIII века он распространился в большинстве стран Европы, получил признание на Востоке. Именно Галлану принадлежит наиболее ранняя из ныне известных версий сказки «Али-Баба и сорок разбойников». Кроме перевода сказок Тысячи и одной ночи, Галлан перевел Коран, книгу о происхождении кофе, историю Турецкой империи.

Ключевые слова: Антуан Галлан, восточная литература, перевод, востоковед, восточных сказок, «Тысяча и одна ночь», «Али-Баба и сорок разбойников».

ANTOINE GALAN AND ORIENTAL LITERATURE

Antoine Gallan is a French orientalist, a translator who became famous for the first in Europe translation of the Thousand and One Nights. In 1670, he became a librarian and private secretary to Charles Ollier, Marquis de Nuantel, who was appointed French ambassador to Mehmet IV in Istanbul. In 1670-1675, together with the ambassador, visited Thrace, Macedonia, Rumelia, Asia Minor, Ionia, Syria, Palestine. During this time I studied Turkish, Persian, Arabic. From 1701 until his death, he was involved in the translation of oriental tales, which became known in Europe as the Thousand and One Nights.

The first edition of this work in 1704 was a huge success. The translation of Gallan was considered exemplary for a long time, during the XVIII century it spread in most European countries, was recognized in the East. It is Gallan who owns the earliest of the now known versions of the fairy tale "Ali Baba and the Forty Thieves." In addition to translating fairy tales of Thousand and One Nights, Galan translated the Koran, a book about the origin of coffee, the history of the Turkish Empire.

Keywords: *Antoine Galan, eastern literature, translation, orientalist, oriental tales, «A Thousand and One Nights», «Ali Baba and Forty Thieves».*

Сведения об авторе:

Мухиддинов Тоджидин Шамсидинович – старший преподаватель кафедры французского языка и методики его преподавания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел: (+992)93-839-55-30.

About the author:

Muhiddinov Tojidin Shamsidinovich-teacher of French language chair in Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Phone: (+992) 93-8395530.

ОПИСАНИЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СТИЛИСТИКИ В ПЕРЕВОДАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ф. МУХАММАДИЕВА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Бакаева М.Т.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Перевод художественного произведения во все времена считалось одним из основных звеном литературных связей. Развитие литературы в частности новаторство литературы больше развивается на основе изучения опыта творчество писателей. В истории литературы это направление получило развитие именно благодаря переводам и особенно искусного и превосходного перевода. Вдобавок к этому, путем художественного перевода, литературно эстетический опыт одной национальной литературы перемещается к другой литературе и это, безусловно, является важным соединительным средством литературных предписаний. XX век является ярким примером в опыте перевода на таджикский язык, литературных произведений разных народов. По признанию большинства исследователей в 30-40 годы XX века и особенно последние десятилетия, путем перевода русской литературы и других народов обогатилась, и стала быстро процветать таджикская реалистическая проза и поэзия. Школа перевода таджикской современной литературы украсил предписание древней национальной литературы с достижениями других народов, в том числе русского народа и открыл широкий путь для развития и роста основных направлений таджикской новой литературы.

Наряду с этим в XX веке для перевода и издания таджикской литературы на русский язык и с русского языка на другие языки, создалась приятная культурно- литературная атмосфера. Путем перевода произведений персидской–таджикской классической литературы и таджикской современной литературы С.Айни, А.Лохути, С. Улугзаде, Дж. Икрами, М.Турсун-заде и другие, во второй половине XX века, успешно стали решаться вопросы литературного обмена. Путем творческого труда С.Бону, широкий круг читателей бывшего Советского Союза, ознакомились с текстом великого литературного шедевра народов иранского происхождения. «Шахнаме» Фирдоуси.

Под воздействием немеркнувшей поэзии А.Рудаки, Хафиза Ширази, Мавлоно Руми, Носира Хисрава, Абдурахмана Джами, таджикско – персидская поэзия приобрела невидимую славу не только среди таджикских, но и среди русских и русскоязычных читателей. Эта поэзия также способствовала перемещению предписания национальной литературы на межнациональный уровень. Известность и любовь Омара Хаяма и его мудрые изречения и четверостишье среди народов мира, является результатом высоких искусных переводов его произведений.

В мировой знаменитости таджикской классической современной литературе необходимо подчеркнуть роль русского языка как языка межнационального общения и одновременно с великим и могучим языком произведений персидской – таджикской классической литературы и лучшие литературные произведения таджикской современной литературы выставились на обозрения широкого круга мирового читателя.

Одним из современных таджикских литераторов, у которого каждая строчка находилась в центре внимания литературных переводов, является наставник Фазлиддин Мухаммадиев. Мы в свою очередь хотим отметить все факторы и поразительные литературно-культурные переводы произведений писателя на русский язык.

Следует отметить, что Ф. Мухаммадиев является одним из известнейших литераторов Советского периода. Каждая строчка его произведений находилась в центре внимания широкого круга исследователей и его читателей. Огромным примером является рассказ «Путешествие на тот свет или Повесть о великом хадже». Если это произведение было издано в 1966 году на таджикском языке, то в 1967 году уже был переведен на русский язык. Очерки, рассказы романы и другие произведения писателя были, также быстро представлены перед обзором литераторов Советского Союза. Именно благодаря современному качественному переводу его произведений в Советском Союзе, мастерство и индивидуальность этого талантливого умелого таджикского писателя стали наряду с грузинским писателем Н.Думбадзе, армянским писателем Г. Матевосянином, киргизским писателем Ш. Бейшеналиевым а также дагестанца А. Абубакира.

Именно это любовь и признание мастерства и таланта таджикского писателя привлекло внимание великих, сильных русских переводчиков и литераторов к его творчеству. Из числа, русских читателей и другие народы Советского Союза познакомились с произведениями Ф. Мухаммадиева, путем перевода признанных литераторов и переводчиков тех лет, подобно как А. Боршаговский, М. Явич, Ю. Смирнова, А. Одинцов, А. Шокало и других. Наряду с ними в русских переводах, произведения писателя приобрели не только известность, но и оставили существенный отпечаток в пропаганде достижения литературного мастерства таджикских писателей XX века.

В 1988 году в издательстве «Художественная литература» (Москва) были изданы избранные произведения Ф. Мухаммадиева в 2-х томах, так как в то время для ознакомления таджикской современной прозы на уровне Советского Союза, это было заслуживающим и достойным шагом, конечно перед изданием, это произведение было опубликовано в журналах «Дружба народов», «Новый мир», «Октябрь», «Роман-газета», а также в виде книги и отдельных сборников. В собранном и совершенном виде русскоязычный читатель в целом всесторонне ознакомился с произведениями таджикского писателя именно путем «Сборник произведений» под редактированием Ш.Ниязи.

Необходимо подчеркнуть, что большинство переводчиков, которые занимались переводом произведений наставника Ф. Мухаммадиева, старались мастерски поддерживать все законы и принципы художественного перевода литературного произведения. Потому, что Ф.Мухаммадиев кроме того как он был благосклонен к специальному кругу тем и вопросов, он также обладал особой писательской интуицией и имел свой стиль и присущий ему специфическим направлением в художественной литературе. Это подтверждают большинство исследователей его произведений. По мнению А.Набиева, он был литератором, который «заранее и прежде всех чувствовал и ощущал пульс и ритм жизни», «пештар ва бештар аз дигарон набзи зиндагири хис мекард»[5, с. 384].

Возможно, что источником крепкой духовной публицистики его произведений также является специфика его творчества. Эта отличительная черта писателя ярко ощущается не только в его очерках и новеллах, но и в рассказах и романе, а также можно наблюдать в отдельных литературных произведениях на русском языке. Пример этого важного литературного направления художественной прозы Ф.Мухаммадиева, можно наблюдать в начале повести «Путешествие на тот свет, или Повесть о великом хадже». Здесь в основном говорится о проходах паломников в Мекку: «Мо ба ИЛ-18 саворшуда ба хач меравем. Мо хамагӣ 18 нафарем: 17 нафар муллоҳои имом, хатиб, мударрис ва мутаваллий, ҳаждаҳуминаш бандаи фақир, духтури терапевт. Ба ибораи дигар гӯем, 17 нафар ходими дин ва миёни мурдаҳо шахид, як нафар намояндаи илм» [3, 46].

Здесь можно наблюдать обыкновенное зрелище – путешествие в Мекку, которое происходит в Аэропорту каждый год. И всё это зрелище со всеми утонченностями публицистического описания переводчик Ю. Смирнова перевела на русский язык и постаралась передать весь национальный колорит: «На турбовинтовом воздушном гиганте мы отправились в паломничество. Нас восемнадцать человек. Семнадцать священнослужителей мулл, (Мулла соборной мечети, читающий хутбу-публичную проповедь перед собравшимися на пятничную молитву верующих) имамов, мударрисов, хатибов, мутаваллий, и восемнадцатый - я, ваш покорный слуга, врач-терапевт: как говорит пословица, покойник среди мертвецов»[4, с.111].

Как видим, переводчик в переводе текста показывает не только действительную панораму, но излагает две утонченные формы пера автора, до самого высокого уровня. Прежде всего, эти выражения как «покорный слуга» и «покойник среди мертвецов». Возможно, что эти формы выражения не распознаны в русском языке, но ради уважения изысканности художественного текста автора, переводчик перевел эти выражения для русскоязычного слушателя в простой и доступной форме. Эти выражения имеют особенный стиль, в какой-то мере являются выразителем воодушевления публицистического текста.

Необходимо подчеркнуть, что публицистическое направление текста автора, становится особенно заметным, в выражении рассказчика: «Хар сол дар арафаи иди Курбон як гурӯҳ мусулмонон ба зиёрати Макка ва Мадина мераванд ва ба савоби ин саёҳат гуноҳҳои худро дар он ҷо партофта унвони ҳочиро бардошта меоянд» [3, с.44].

При переводе данного отрывка переводчик Ю. Смирнова для передачи национальных реалий, и национального колорита старается при переводе передать как можно достоверно основную цель поездки главных героев: «Ежегодно на праздник Курбан – байрам в Мекку и Медину отправляется из советского союза группа мусульман, чтобы на родине пророка очиститься от грехов, обрести саваб (взято из арабской лексикологии «благость») и возвратится в высоком звании хаджи (паломничество в Мекку называется «хадж»: мусульманин, совершивший хадж, получает титул «хаджи»»». [4, с.113]

Здесь публицистическое направление произведения выражается в интонации слов автора. Ю. Смирнова вопреки советским идеологическим нормам и критериям паломничества называет путешествием, что указывает на современную связь сочинения упомянутого рассказа. Переводчик слов «путешествие» формирует со словом «отправляться» и это полностью выражает значение и цель автора произведения. Ю. Смирнова для достоверного перевода и познания публицистической направленности произведения приложила огромные усилия. Прочная публицистическая направленность дает писателю огромные возможности для точного описания события. Яркое описание путешествия является качественным стилем взгляда Ф. Мухаммадиева.

Необходимо упомянуть, что работа переводчика также считается творческим. Особенно художественный перевод требует от специалиста не только хорошее языковое знание, мастерство, широкое и богатое мировоззрение, но и умение, таланта и творческую, а также созидательную способность.

Один из важнейших направлений художественной прозы Ф.Мухаммадиева, это глубокое изображение внутреннего мира, мышления, мнения и моральное сознание героя произведения.

Большинство известные и опытные литераторы, и переводчики обращали свое внимание на произведения и сочинения Ф. Мухаммадиева, так как он владел тонким изящным литературным мастерством при раскрытии характера своих героев.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Общелингвистическое значение теории перевода // Теория и практика перевода. - Л., 1962. - с.8-14.
2. Гачечиладзе Гиви. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. - 2-е изд. - М.: Сов. Писатель, 1980. - 255 с.
3. Мухаммадиев Ф. Дар он дунё: Киссаи хаджи акбар // Садои Шарк. 1965. - №3. - С.43-73; №4. - С.70-94; №5. - 33-76; №6. - С.32-69.
4. 37. Мухаммадиев Ф. Путешествие на тот свет или Повесть о Великом Хадже / Авториз. пер. с тадж. Ю.Смирнова // Звезда Востока. - 1967. - №4. - С.111-147.
5. Мухаммадиев Ф. Куллиёт: Иборат аз 5 чилд. Душанбе: Адиб, 1990. - Чилди 1- Хикояхо. - 384 с.
6. Мухаммадиев Ф. Куллиёт: Иборат аз 5 чилд. - Душанбе: Адиб, 1990. - Чилди 2: Повестхо; 448 с.

ОПИСАНИЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СТИЛИСТИКИ В ПЕРЕВОДАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ф. МУХАММАДИЕВА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Один из важнейших направлений художественной прозы Ф.Мухаммадиева, это глубокое изображение внутреннего мира, мышления, мнения и моральное сознание героя произведения. Прочная публицистическая направленность дает писателю огромные возможности для точного описания события. Одним из современных таджикских литераторов, у которого каждая строчка находилась в центре внимания литературных переводов, является наставник Фазлиддин Мухаммадиев. В данной статье отмечены все факторы и поразительные литературно- культурные переводы произведений писателя на русский язык.

Большинство известные и опытные литераторы, и переводчики обращали свое внимание на произведения и сочинения Ф. Мухаммадиева, так как он владел тонким изящным литературным мастерством при раскрытии характера своих героев.

Ключевые слова: Литературный шедевр, изречения, мастерство и индивидуальность, художественный перевод, публицистика, стиль, описание, произведения, герой.

DESCRIPTION OF THE FEATURES OF ARTISTIC STYLISTICS IN THE TRANSLATION OF THE WORKS OF F. MOHAMMADIEV INTO RUSSIAN

One of the most important directions of the artistic prose of F. Mukhammadiev is the deep image of the inner world, thinking, opinion and moral consciousness of the hero of the work. The strong publicist focus gives the writer enormous opportunities to accurately describe the event. One of the modern Tajik writers, who had every line in the focus of literary translations, is mentor Fazliddin Mohammadiev. This article notes all factors and striking literary and cultural translations of the writer's works into Russian.

Most famous and experienced writers and translators turned their attention to the works and writings of F. Mohammadiyev, as he owned a subtle elegant literary skill in revealing the character of his heroes.

Keywords: *Literary masterpiece, words, skill and individuality, artistic translation, publishing, style, description, works, hero.*

Сведения об авторе:

Бакаева Мехриниссо Тугаловна - старший преподаватель кафедры русской и мировой литературы Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни Тел. (+992) 919037603

About the author:

Bakayeva Mehrihisso Tugalova - Senior Teacher of the Department of Russian and World Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini Phone: (+992) 919037603

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И СОДЕРЖАНИЯ «МИСБАХ-УЛ-ХИДАЯ ВА МИФТАХ-УЛ-КИФАЯ» ИЗЗУДДИНА КАШАНИ И «АВАРИФ АЛ-МА'АРИФ» ШИХАБУДДИНА СУХРАВАРДИ

Мансурова З.А.

Худжандский государственный университет им. академик. Б.Гафурова

«Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани (ум. в 735 г. по хиджре) - один из ценных памятников суфийской персидско-таджикской прозы конца XIII и начала XIV вв. Это произведение фактически является вольным переводом «Авариф ал-ма'ариф», автором которого является Шихабуддин Сухраварди.

Необходимо подчеркнуть, что не следует путать Шихабуддина Абухафса Умара Сухраварди с другим философом и представителем суфизма того времени и его тезкой - Шихабудином Яхья Сухраварди. *Шихабуддин Яхья ибн Хабаш ибн Амирак ас-Сухраварди (ум. в 1191г.)* – персидский философ и мистик, также был выходцем из азербайджанского города Сухравард персидской провинции Джибал. Шихабуддин Яхья Сухраварди является автором философии (*хикма*) «озарения» (*ал-ишрак*) и основателем ордена (*тариката*) Ишракия. Был казнен в 1191 году в г. Алеппо Сирии за вероотступничество. В связи с этим, был наречён прозвищем «Шайх-уль-мактуль».

Шихабуддин Абухафс Умар Сухраварди (1145-1234), один из известнейших представителей суфизма и религиозно-философской мысли XII-XIII вв., теолог, политик, дипломат, основатель ордена (*тариката*) Сухравардия, «шейх аль-шуух, «шейх аль-ислам» [7, 27].

Главным трудом Шихабуддина Абухафса Умара Сухраварди считается трактат «Авариф ал-ма'ариф» («Дары божественного знания»), который является своего рода руководством для суфия на пути постижения Истины.

Как было упомянуто выше, «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани это – вольный перевод «Авариф ал-ма'ариф» Сухраварди на персидский язык, который он, в свою очередь, дополнил своими комментариями и пояснениями. Прежде чем приступить к описанию проведенного исследования и его результатов, считаю необходимым предоставить краткий экскурс в мир теории перевода.

Теория перевода сформировалась в самостоятельную научную дисциплину в начале второй половины XX века. Этому способствовало резкое возрастание количества международных договоров и документов, так как в разных концах света появились различные государства. М.Ю. Илюшкина в своей книге «Теория перевода: основные понятия и проблемы» даёт следующую классификацию перевода:

1. **Жанрово-стилистическая классификация**, которая подразумевает **художественный перевод** и **информационный (специальный) перевод**. «Художественный перевод – перевод произведений художественной литературы, цель которого – создать речевое произведение, способное оказывать художественно-эстетическое воздействие на читателя» [10, 12]. Для данного вида перевода характерно отклонение от смысловой точности в пользу художественности перевода литературного произведения. В свою очередь, информационный (специальный) перевод несет в себе функцию донесения информации в точности без отклонений и обычно используется при переводе деловых, общеполитических и научных материалов.

2. **Психолингвистическая классификация** разделяется на два вида: **письменный и устный перевод**.

Для проведения сопоставительного анализа оригинала и перевода, автор статьи использовала следующие источники:

1. Оригинал «Авариф ал-ма'ариф» в двух томах на арабском языке. Первый том (Аль-джузь аль-авваль) издан под редакцией доктора Ахмада Абдуррахима ас-Сайяха издательством Библиотеки исламской культуры (Мактаба ас-Сакафа ад-динийя) в Каире в 2006 году. Второй том произведения

(Аль-джузь ас-сани) издан под редакцией Абдульхалима Махмуда издательством «Дар-уль-ма'ариф» в Каире в 2000 году. В предисловии отмечается, что данная редакция книги «Авариф ал-ма'ариф» «была подготовлена на основе издания, выпущенного в 613 году хиджры» [4, предисловие].

2. «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани на персидском языке, изданный под редакцией Иффата Карбаси и доктора Мухаммада Риза Барзгар Халики, издательством «Национальной библиотеки Ирана» в Тегеране в 1969 г.

«Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани на персидском языке, изданный под редакцией и с дополнительными комментариями Джалалуддина Хумаи издательством «Сухун» в Тегеране в 1394 х./1974г. В предисловии от редактора сказано, что для подготовки книги были использованы три рукописи, датируемые 749 х./1348г., первой половиной восьмого и началом девятого века хиджры и рукописью, «предположительно относящейся ко времени жизни автора» [11, 110; 113; 117].

В результате проведенного исследования были выявлено несколько различий перевода от оригинала:

1. Структура произведения и последовательность глав.

«Авариф ал-ма'ариф» состоит из двух томов и 63 (шестидесяти трёх) глав, каждая из которых посвящена определенной теме. Исходя из того, что философия Сухраварди полностью основывается на Коране, хадисах и сунне (шафиитского направления), автор полагает, что разделение книги «Авариф ал-ма'ариф» на 63 главы не является случайностью. Из источников известно, что Пророк Мухаммад (с) прожил шестдесят три года, поэтому, цифра 63 почитается мусульманами суннитами - как сакральная, что может обосновать разделение книги на 63 главы как дань уважения Сухраварди к Пророку Мухаммаду (с).

В отличие от оригинала, «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» состоит из десяти глав (*боб*):

1. О верованиях (*и'тикадат*) суфиев;
2. О науках (*'улум*);
3. О знании (*ма'рифат*)
4. О терминологии суфиев (*истилахат*)
5. О суфийской благодетели (*мустахсинат*)
6. О поведении (*адаб*)
7. О труде (*а'мал*)
8. Об этике (*ахлак*)
9. О стадиях-остановках (*макамат*)
10. О состояниях (*ахваль*) и заключение (*хатм*)

Каждая глава книги состоит из десяти разделов (*фасл*), итого состав книги насчитывает сто разделов и десять глав. Каждый раздел поэтапно раскрывает суть главы, тем самым, донося до читателя основную мысль автора произведения.

При сравнении содержания и названия глав становится очевидным, что Иззуддин Кашани распределил содержимое книги «Авариф ал-ма'ариф» по своему усмотрению без соблюдения последовательности оригинала. Также он дополнил каждый раздел своими комментариями.

2. Наличие дополнения к основному тексту оригинала.

Иззуддин Кашани не только не ограничился дополнением текста «Авариф ал-ма'ариф» своими комментариями и рассуждениями, но и в конце «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» приводит список лиц (*Фехрасти а'лом* или *Тавзехотти ашхос*), имена которых упомянуты, повторяются в книге или же в тексте книги даны их биографические данные. Кашани пишет: «Эти мужи, о которых в некоторых темах текста приведена их биография, а в некоторых местах по необходимости просто упомянуты или повторены мною их имена» [11, 435]. Следовательно, можно сделать вывод, что Иззуддин Кашани не просто выполнил перевод, но и дополнил «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» ценными историческими и биографическими сведениями о своих предшественниках и современниках: ученых, мистиков (*арифов*), поэтов и писателей.

3. Цитирование коранических аятов.

При цитировании коранических аятов в «Авариф ал-ма'ариф» в конце страницы даётся ссылка с указанием номера аята и названием суры. В «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани этого не наблюдается. Поэтому, иранские редакторы и комментаторы, которые готовили к изданию книгу, решили дополнить ее списком аятов и сур, упоминаемых в тексте (*Фехрасти о'ят*).

4. Цитирование хадисов Пророка Мухаммада (с).

При цитировании хадисов Пророка Мухаммада (с), Иззуддин Кашани в отличие от Сухраварди, сократил цепочку ссылок на рассказчиков (*иснад*), которая по обычаю писателей тех времен приводилась для удостоверения достоверности хадиса. Например, в шестой главе «Авариф ал-

ма'ариф» - «О понятиях «мутасаввиф» и «походящим на него» перед цитированием хадиса и его предистории, приводится цепочка ссылок рассказчиков:

"أخبرنا شيخنا الاسلام أبو النجيب السروردي إجازة قال: أنا الشيخ أبو منصور بن خيرون قال: أنا أبو محمد الحسن بن علي الجوهري إجازة قال: أنا محمد بن

العباس بن زكريا قال: أنا أبو محمد يحيى بن محمد بن صاعد الإصفهاني قال: أنا المعتمر بن سليمان قال: أنا حميد الطويل عن أنس بن مالك قال:..."

Что в переводе с арабского языка на русский означает: «Донес до нашего сведения Шайх-уль-ислам Абу наджиб ас-Сурури, который сказал: Шейх Абумансур ибн аль-'Аббас ибн Закарийя сказал: Абу Мухаммад Яхья ибн Мухаммад ибн Са'ид аль-Исфахани сказал: аль-Му'тамар ибн Сулейман сказал: Хамид Тавил поведал от Анаса ибн Малика, который сказал:..» [3, 70].

И, например, в четвертом разделе «О науке учения (*dirosam*) и практике учения (*virosam*)» первой главы «О верованиях (*u'tikaadat*) суфиев» «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» говорится:

"و این معنی مستفاد است از این حدیث که..."

Что в переводе с персидского языка означает: «И этот смысл становится очевидным из данного хадиса...» [12, 41]. Далее по тексту цитируется хадис на арабском языке без указания ссылки на рассказчиков (*isnaada*).

Вышеизложенные результаты наглядно демонстрируют отличия «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани от «Авариф ал-ма'ариф» Шихабуддина Сухраварди. Выводы автора статьи свидетельствуют о том, что «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани является художественным переводом, и вполне самостоятельным произведением персидско-таджикской литературы. Тем самым, подтверждается высказывание исследователя мусульманского мистицизма и классической арабской литературы, востоковеда А.Д. Кньша, который в своей книге «Мусульманский мистицизм», говоря о «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани, отмечает: «...Оно представляет собой детальное изложение Авариф-ал-ма'ариф, которое дополнено собственными рассуждениями Кашани относительно этики и правил поведения, принятых среди суфиев его эпохи» [5, с.230].

Оба произведения представляют собой интересный и ценный источник литературного, исторического, культурного, философского и языкового персидско-таджикского наследия. Необходимо отметить, что «Авариф ал-ма'ариф» Шихабуддина Сухраварди также считается арабоязычным памятником персидско-таджикской литературы. К сожалению, «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» и «Авариф ал-ма'ариф» мало изучены таджикскими и русскими исследователями и не переведены на таджикский и русский язык. Следовательно, исследование этих произведений имеет важное значение и может открыть новую страницу в изучении персидско-таджикского культурного наследия.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.Али-заде. Исламский энциклопедический словарь. Серия: Золотой фонд исламской мысли. М.: Ансар, 2007 г. – 400 с.
2. 'Абд ал-Хусайн Зарринкуб. Ценность суфийского наследия/ Пер. с. Перс. С примеч. М. Махшулова/ Под ред. А.А. Хисматулина. –СПб.: Петербургское Востоковедение, 2012.- 304 с.;
3. «Авариф ал-ма'ариф», том 1 (Аль-джузъ аль-авваль), под редакцией доктора Ахмада Абдурахима ас-Сайяха, издательство Библиотеки Исламской культуры (*Мактаба ас-Сакафа ад-динийя*), Каире, 2006 г. (на араб.яз.) – 303 с.;
4. «Авариф ал-ма'ариф», том 2 (Аль-джузъ ас-сани), под редакцией Абдульхалима Махмуда, издательство Доруль-ма'ариф, Каир, 2000 г. (на араб.яз.) – 340 с.;
5. А.Д. Кньш. Мусульманский мистицизм/Пер. с англ. М.Г. Романовой. СПб.: Диля, 2004. - с.230;
6. Анри Корбен. Световой человек в иранском суфизме / пер. с фр. Ю. Стефановой; предисл. Я. Эшотса. - М.: ООО «Садра», 2013.- 240 с.
7. Ахоров Ф.М. Религиозно-мистические воззрения Шихабуддина Абухафса Умара Сухраварди на основе его трактата «Авариф ал-маариф». дисс. кан. ТГПУ им.С.Айни, Душанбе, 2012 г.
8. Баранов Х.К. Большой арабско-русский словарь: В 2 т. Ок. 100 000 слов и словосочетаний.- 12-е изд., стер.- М.: Живой язык, 2008 г.
9. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1965.- 528с.
10. Илюшкина М.Ю. Теория перевода: основные понятия и проблемы: [учебн. пособие]/ М. Ю. Илюшкина; [науч. ред. М. О. Гузикова]; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал.федер.ун-т- Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2015. – 84 с.
11. «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани под редакцией и с дополнительными комментариями Джалалуддина Хумаи, издательство Сухун, Тегеран, 1394 х. (на перс.яз.) – 574 с.;

12. «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Махмуда Кашани, ред. и комментарии Иффат Карбоси и Доктора Мухаммада Риза Барзгар Халики, Тегран 1969 г. (на перс.яз.) – 656 с.;
13. Суфизм в контексте мусульманской культуры. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989.-341 с.;

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И СОДЕРЖАНИЯ «МИСБАХ-УЛ-ХИДАЯ ВА МИФТАХ-УЛ-КИФАЯ» ИЗЗУДДИНА КАШАНИ И «АВАРИФ АЛ-МА'АРИФ» ШИХАБУДДИНА СУХРАВАРДИ

В статье рассматривается памятник персидско-таджикской суфийской прозы «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Кашани – философа, деятеля культуры и литературы, теолога и ученого XIII-XIV вв. Отмечается, что «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» является вольным переводом «Авариф ал-ма'ариф» Шихабуддина Сухраварди и приводятся результаты сопоставительного анализа структуры и содержания оригинала и перевода. Основываясь на научно-признанных характеристиках и классификации по теории перевода, а также на основе полученных результатов, сделан вывод, что «Мисбах-ул-хидая ва мифтах-ул-кифая» Иззуддина Кашани является художественным переводом «Авариф ал-ма'ариф» Шихабуддина Сухраварди.

Ключевые слова: сопоставительный анализ, Сухраварди, Мисбах-ул-хидая, Иззуддин Кашани, Авариф-ал-маариф, суфизм, суфийская литература, перевод, содержание Мисбах-ул-хидая.

COMPERATIVE ANALYSES OF «MISBAH-UL-HIDAYA VA MIFTAH-UL-KIFAYA» OF 'IZZUDDIN MAHMUD KASHANI WITH «AVARIF AL-MA'ARIF» OF SHIHABUDDIN SUHRAVARDI

The article presents a monument of Persian-tajik Sufi proze «Misbah-ul-hidaya va miftah-ul-kifaya» which author is Izzuddin Mahmud Kashani – philosopher, cultural and literature figure, theologian and scientist of XII-XIV centuries. It is noted that «Misbah-ul-hidaya va miftah-ul-kifaya» is free interpretation of «Avarif al-ma'arif» of Shihabuddin Suhrawardi and the results of comparative analyses between original and «Misbah-ul-hidaya va miftah-ul-kifaya» have been given. Author conducted comparative analyses of structure, content and chapters of these opuses. For conducting of comparative analyses were used original texts of «Avarif al-ma'arif» in Arabic and «Misbah-ul-hidaya va miftah-ul-kifaya» in Persian. On the bases of recognized postulates of translation theory and received results author makes conclusion that «Misbah-ul-hidaya va miftah-ul-kifaya» of Izzuddin Kashani is a literary translation of «Avarif al-ma'arif» of Shihabuddin Suhrawardi.

Keywords: comparative analyses, Suhrawardi, Misbah-ul-hidaya, Avarif al-ma'arif, Izzuddin Kashani, Sufism, Sufism literature, translation, content of Misbah-ul-hidaya.

Сведения об авторе:

Мансурова З.А. - Факультет восточных языков кафедры арабской филологии Худжандского государственного университета имени академика Бабаджана Гафурова

About the autor:

Mansurov Z.A. - Faculty of Oriental Languages Department of Arabic Philology Khujand State University named after academician Babajan Gafurov

УДК 821.512.133(092)

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САКИ-НАМЕ В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ XVI – XIX ВВ.

Асадов М.Х.

Институт узбекского языка, литературы и фольклора Академии наук Узбекистан

Саки-наме – жанр классической литературы, в котором своеобразно передаются представления, мечты и грезы народа, образ национального мышления, его духовный облик, служащий усилению любви к жизни и побуждающий к получению наслаждения от него. В силу этого, в классической литературе основными являются образы кравчего, вина и напиток, выражающих любовь к жизни. Кравчий напоминает пир, чашу и вино, тогда как вино и напиток напоминает виноград, а виноград ассоциируется с неповторимыми садами и искусными садовниками. То есть винные вечера это – не просто пивные сборища, а символический образ целостного осмысления улады бытия и картин красоты мира. Несомненно, наслаждение красотами жизни, признание тленности жизни, призыв любви к жизни – все это свойственно жанру саки-наме. В большинстве саки-наме побуждается забыть хоть на минуту жизненные заботы, избавиться от несчастья и бед, наслаждаться жизнью. В силу этого, в саки-наме основное место занимает описание вина и кравчего.

По сути и содержанию саки-наме, прежде всего, непосредственно связаны с исторической эпохой, к которому относится поэт, социально-политической средой, а также существующими порядками и правилами общества, и нравственными принципами. Ибо, в «лирическом жанре отражаются не только особенности определенного этапа литературного развития, но и психология мышления эпохи» [16, С. 157]. Несомненно, в те времена, когда социальной, экономической, культурной и духовной

жизни был кризис и психологический спад, в восточной литературе создавалось множество саки-наме, дабы хоть немного помочь народу избавиться от забот, призвать к радости и веселью. Это можно увидеть на примере персидско-таджикской литературы XVI-XVII вв., османско-турецкой литературы XVII-XVIII века и узбекской поэзии XIX века. По словам Ф.Зехни, в XVI веке существовал спад во всех сферах феодального общества, особенно в искусстве, литературе и науке усилился регресс. Именно поэтому в персидско-таджикской поэзии внимание к образам вина, пьянящего напитка, кравчего, пивной, ринда, пьяного [8, с. 137]. Это ярко прослеживается в саки-наме. Несомненно, содержание того или иного образа в поэзии определяют реальная жизнь, истина, связанная с человеческой судьбой. «Поэт не всякое слово превращает в образ. При этом он опирается на существующую реальность, взгляды живущих в ней людей и духовные интересы. Таким образом, в зависимости от эпохи и ситуаций меняется, обогащается содержание поэтических образов» [22, с. 18]. По И.Ченели, с помощью поэтических образов, использованных в саки-наме очень удобно передавать содержание произведения с помощью различных знаков – имплицитно. Поскольку в них такие символы, как кравчий, вино, пьянящий напиток, вечеринка имеют несколько значений, внутренний, духовный мятеж поэта против существующих правил [17, с. 427]. Саки-наме узбекской литературы XIX века дают основание делать такие заключения.

Ряд изменений в жизни народов Центральной Азии XIX века, в частности, нестабильность социально-политической ситуации в ханствах, усиление междоусобиц, жестокая колониальная политика царского правительства и тяжелая жизнь народа несомненно не могли оставить безразличными писателей. Поэтому в эту эпоху создаются саки-наме, призывающие людей к веселой жизни, преодолению сложностей жизни, создаются саки-наме, побуждающие к борьбе, в этих саки-наме очень красочно и объективно изображаются отношение поэта к поэту, реальной действительности, особенности социально-исторической эпохи, в которой он жил, психологический и мыслительный мир с помощью поэтических образов, средств художественного изображения.

В это время целый ряд писателей Мухаммадризо Агахи, Очилдимурод Мири, Ахмаджон Табиби, Аваз Утар, Махмур Коризи, Султони, Гулям Расулходжа, Окил, Ками Намангони, Маджзуб Намангони, Нодим Намангони создали неповторимые образцы саки-наме. Исходя из требований идеи и содержания, они имеют различные стихотворные формы. В силу этого, саки-наме в поэзии данной эпохи мы классифицировали следующим образом: 1. Сакинаме в форме месневи. 2. Саки-наме в форме таржеъбанд. 3. Газели и мусамматы в стиле саки-наме.

Если саки-наме Табиби, Аваза, Коризи, Гуляма Расулходжи написаны в форме месневи согласно существующим в литературе традициям, то произведения Мири, Султани, Мажзуба, Надима являются ярким примером таржеъбанд-саки-наме. А произведения Бабура, Муниса, Агахи, Акъла, Гази, Ками Намангани считаются своеобразными образцами газелей и мусамматов в стиле саки-наме. Саки-наме также отличаются тематикой, способом выражения, системой образов. Если в саки-наме Табиби, Аваза, Мири, Коризи и Гуляма Расулходжи чувствуется влияние саки-наме Навои, то в произведениях Мажзуба и Надима приводится толкование идей просветительства. В газелях и мусамматах в характере саки-наме, в основном, передаются любовные чувства и картины природы.

В саки-наме в форме месневи ведущими являются социальные мотивы, картина повседневной жизни, эпоха и судьба поэта, автобиографическое содержание, а также морально-нравственные проблемы. Саки-наме Табиби и Аваза особо выделяются среди них тем, что в них освещаются жизненно-бытовая тематика, авторы жалуется на эпоху и людей того времени, приводят мысль о тленности мира, объективно изображают радости и страдания людей.

В первой строфе саки-наме Табиби широкое место отводится образам вина, пьянящих напитков, кравчего и их характеристике. С помощью них автор подчеркивает тленность мира, ограниченность человеческой жизни, необходимости ценить её наслаждаться каждой её минутой [6]. Вторая строфа посвящена восхвалению шаха. Если в третьей строфе понятия музыканта, пира, песни, мелодии служат передаче чувств поэта, то в следующем месневи речь идет о весне, цветах, любви и свидании. В последнем «Саки-наме-месневи» передаются жизненные заключения писателя, их суфийско-нравственные представления.

Первая строфа манзумы Аваза посвящен падишаху Ферузу, который возвеличивается как «справедливый шах», «владыка мира», «шах мира, подобный Искандеру», «таквишиор» [2]. Это сближает его с саки-наме Навои. Ибо, первая строфа произведения Навои посвящена Хусейну Бойкаро. Но поэт, обращаясь к шаху, напоминает ему о временности человеческой жизни, славы. Свои взгляды он обосновывает, приводя примеры из жизни правителей прошлого, исторических и легендарных героев. А в манзумах Аваза с помощью восхваления шаха находит отражение искреннее отношение поэта к нему. Строка в саки-наме «*Шаҳанишоҳиғ улғай муборак анго*» свидетельствует о том, что произведение написано в связи с занятием Феруза престола. Если в «Саки-наме Аваза» открыто передается радостное настроение, воодушевление («*Тилим шоҳ мадҳиға гўё қилғай, Ибодатти дилқами хувайдо қилғай*»), благодарные чувства падишаху («*Қилиб доим эҳсону инъомлар, Аё ҳосил айлар*

ким комлар»), то в следующих строках превалирует тленность жизни, беспощадность мира, сетование на время и людей той эпохи.

Саки-наме Табиби и Аваза имеют некую общность в плане выбранной тематики, связи стихотворных строф, они отличаются стихотворным размером, количеством бейгов в строфе, а также художественно-описательными средствами. Например, саки-наме Табиби, в общей сложности состоящее из 246 бейгов, чуть менее 500 строк написан в арузе в метрической системе сариф бахри мусаддаси матвийи мавкуф. Саки-наме Аваза более 200 бейгов написан в метрической системе аруза хазажи мусаддаси махзуф. Все строфы саки-наме обоих поэтов начинаются с обращения к кравчему. В свою очередь, они - разные. В 1-м и 4-м стихотворениях манзумы Табиби встречаются риторические обращения «сокий» и «сокиё», а в 2-м, 3-м и 5-м месневи - «кетур, сокий».

По мнению таджикского литературоведа Ш.Шарипова, обращения к кравчему являются одним из ведущих особенностей поэтики жанра саки-наме [18, с. 108]. Кроме того, социально-философское содержание саки-наме освещается именно благодаря обращению к кравчему [15]. Они дают возможность поэту ярко передать свои чувства и размышления. Разнообразие и своеобразие обращений к кравчему обеспечивают художественное совершенство произведения, что повышает интерес читателей. Ш.Суфиев утверждает, что в саки-наме персидско-таджикской поэзии XVI – XVII вв. обращения к кравчему не одинаковы, большинство из них отличается от первых образцов жанра [13. С. 96]. В саки-наме XIX века узбекской литературы риторические обращения почти не похожи друг на друга. Они непосредственно связаны с содержанием, способом передачи произведения, объектом изображения в строфах, природой чувств и переживаний лирического героя. Поэтому они были разными не только в саки-наме, созданных в различные периоды истории литературы, но и в рамках одного саки-наме. Например, если у Табиби с помощью обращений «сокий», «сокиё» внутренние переживания поэта реализуются с помощью поэтической фигуры нидо, в призыве «кетур, сокий» он выражает свои взгляды с помощью поэтической фигуры хитобат. Риторические обращения Аваза примечательны тем, что выражают значения повеления (I и II строфы), любезности (III строфа), призыв (IV), просьба (V строфа).

Использование псевдонима поэта в конце каждой строфы ещё раз подчеркивают оригинальность саки-наме Табиби. Саки-наме Табиби и Аваза невероятно похожи и в плане использования псевдонима. Это, в свою очередь, напоминают произведения Фузули «Хафт жом» («Семь чаш»). Безусловно, Табиби не зря вдохновляют саки-наме Фузули. Ибо, он переводил «Хафт жом» с персидского на тюркский [5]. Несомненно, ученик Табиби - Аваз и в написании саки-наме следует примеру своего наставника. Как приводит турецкий ученый Ф.Копрулузода, саки-наме Фузули передает отношение поэта к музыке, это – произведение суфийского содержания. Он был переведен на чагатайский язык хорезмским музыковедом Мухаммадом Рожи, приведен как приложение дивану «Магриб ан-назирин» [9, с. 154.].

Разнообразие поэтических образов, своеобразные метафоры связаны с содержанием жанра саки-наме и чувствами поэта. Например, в первой строфе манзумы Табиби рассуждает о любви, особое внимание уделяется образам вина, чаши. В классической литературе эти образы используются в значении чистой любви, зеркала – души, в котором отражается образ возлюбленной.

Сокий, олиб кел қадаҳи бегашии

Ким, дегуси эл ани хотир хуши. [6]

Если слово «хотир» встречается в около двадцати бейгах саки-наме, большинство из них приведено в первой строфе. Хотир значит сердце, душа. В «Словаре произведений Навои» слово хотир истолковано как 1. Душа 2. Мысль, воображение 3. Память, воспоминание 4. Памятка [3, с. 420]. Память необходимо хорошо хранить, защищать от нападков. Именно тогда душа чувствует настоящую уладу, обретает покой. Близость к любимой придает душе спокойствие, духовное наслаждение. Следовательно, в обращениях лирического героя к кравчему с просьбой подать рюмку живительного напитка, придающей спокойствие душе, скрывается именно такое содержание. Подобный способ передачи использован и в манзумах Аваза.

По словам литературоведа Ю.Юсупова, «образ вина имеет широкое значение в лирике Аваза. С помощью слова вино он выражает стремления к радости и счастью, обращаясь к кравчему, жалуется на несчастья своего времени» [19. С. 29]. В манзумах Аваза с помощью средств «қоронғу», «зулумот», «қасд», «оҳу фиғон», «қоронғу олам», «дарду кулфат», «гам», «алам», «можсаро», «қайғу», «жабр», «бало», «паршион», «нотавон», «оҳу фарёд», «турфа можсаролар», «мушкулот», «зулму ситам» предстает перед глазами печальный и скорбный образ поэта.

Как известно, аллегория – разновидность символика, при этом аллегорические образы дают широкие возможности для изображения отношения писателя к времени и обществу того времени. Поэтому аллегория оценивается как «художественная картина реальной жизни» [4, с. 39]. В художественности саки-наме важную роль играет и аллегория. Например, такие аллегорические образы, как кравчий, вино, пьянящий напиток, кабак, пивная, наставник, музыкант выражают

рассуждения авторов саки-наме по различным социальным, политическим, культурным, нравственным, философским проблемам. Изображение хороших, честных людей образами птицы «хумо», а противоположных им людей – образом «магас», то есть муравья свойственно лишь художественному представлению Аваза:

*Хумо еб устухони қоқ ила панд,
Магасга тўъма доим шаккару қанд. [2]*

Среди саки-наме XIX века манзума Аваза по содержанию и сути очень близка саки-наме Навои. Известно, что поэт вдохновлялся передовыми идеями Алишера Навои, учился у него секретам искусства слова, в составлении дивана стремился к творческим традициям Навои. Известно, что сам Аваз писал об этом: «*Навоий дафтаридек бўлса эмди девоним*» [20, с. 147] (*Был бы у меня диван как у Навои*). Именно поэтому, поэт пытался следовать примеру Навои не только в других стихотворных жанрах, но и в написании саки-наме. Саки-наме Аваза напоминают саки-наме Навои не только в плане рифмы и редифов, но в плане чаще содержания, стиля.

Изображение в саки-наме психологического состояния поэта, его настроения, передача читателю чувств и эмоций с помощью поэтической фигуры тазод в узбекской литературе начинается с произведений Навои.

В целом, художественно-изобразительные средства и поэтические фигуры в саки-наме ярко передают не только их красоту и изысканность, но и глубину сути и содержания, своеобразный духовно-психологический мир писателя. Этому свидетельствуют и саки-наме Кориши и Гулома Расулходжи. Исследование месневи-саки-наме в узбекской поэзии XIX века показал, что они способствуют правильному пониманию социально-исторической эпохи, личности писателя, его отношения к материальному миру, а также, определению идейно-художественных особенностей саки-наме и их роли в узбекской классической литературе. Используемые в них поэтические фигуры отражают также суть и символично-аллегорическую природу образцов этого жанра, в тесной связи с мировоззрением поэта, его духовно-нравственным миром и содержанием произведения.

Как известно, таржиббанд является своеобразной стихотворной формой, открывающей широкие возможности творческому лицу для художественной передачи душевного мира человека. Подтверждение тому можно найти в таржиббанд-саки-наме XIX века. Если в саки-наме в форме месневи выражаются, в основном, социально-бытовое содержание, то таржиббанд-саки-наме отличаются от них смысловыми оттенками. В частности, в саки-наме Мири в отличие от Султани, Мажзуба и Надима превалирует автобиографичность, сетование на свою судьбу. По смыслу он близок к саки-наме Табиби и Аваза. Однако если у них социально-жизненные проблемы связаны с определенными историческими условиями и конкретным историческим лицом, то Мири выражает свои страдания в форме жалоб и сетований на время и современников. В саки-наме Мири передается сетование человека, который делал добро всем людям, а конце жизни сам оказался в бедственном положении, желал добра и верности от друзей и близких, но получил взамен страдание, которому не повело и в любви, приводится крик души, хлебнувшей горечи, мучений, страдал от бедности и нищеты, которого обманывали и клеветали неблагородные и нечестные люди. Произведение состоит из 3 строф, 82 бейтов (1-ая строфа состоит из 15, 2-ая и 3-строфа из 13 бейтов. – М.А) [11, с. 237-239]. Саки-наме рифмовано как газель, строфы заканчиваются одним бейтом в форме припев (таржеъ – М.А):

*Харимимда очғач юзидин ниқоб,
Аёғимга тушитти кўруб офтоб.*

Каждая строфа начинается с непосредственного обращения к кравчему:

Кетур, соқиде, жоми гулгун менга,

Хужуми гам урмай шабихун менга. [11, с. 237-238]

Поэт изображает кравчего как спасителя, обладателя сверхъестественной силы, который спасает лирического героя от внезапных нападков армии печали и грусти. В бейтах с обращением к кравчему вино и образы, связанные с ними, не повторяют друг друга, что обеспечивает художественное совершенство произведения и реализует новые возможности жанра.

Мири жил в чрезвычайно сложное и беспокойное время. Кровопролитные сражения эмира Насруллы, его снисходительные отношения к другим племенам, беспощадное подавление восстания кипчаков, бедственное положение народа – все это были причинами тоски и печали в поэзии поэта. Мири, проживший очень сложный жизненный путь, занимался и земледелием, и преподаванием, был и имамом и даже казием при необходимости. В 1896 году различными обвинениями и клеветой неблагочестивым людям удается отстранить Мири от должности казая. Он продает свой дом в махалле и переезжает в Эшонкишлак. Однако его два сына становятся жертвами заговора [1, с. 17]. Эти печальные события не могли не оставить определенный след в душе поэта. В саки-наме поэт с помощью неповторимых метафор уподобляет себя – «перу», общество – «чернилам», то есть черному цвету, а душу – «чернильнице»:

*Каламдек сиёхийга бошим нигун,
Қаролигда кўнгулум нечўкким давот.* [11, с. 239]

Не зря скорбные признания поэта, его жизненная истина и порыв души художественно передаются в рамках именно этого жанра. Ибо, саки-наме предоставляют большие возможности писателю в передаче психологического мира человека, его переживаний и жизненных заключений.

Таржиьбанд-саки-наме Султани ярко отличается от других, тем что в них передаётся гармония природы и человека, связь между прелестями мира и душой человека [21]. Это произведение, состоящее из 2 строф 24 строк начинается строками «*Кетур, соқий, қадаҳ фасли баҳори беҳсатафзодур, Яна ҳам мавсуми гул – барча гулиан жаннатосодур*». В нем бейт «*Очилди гулча туммори, маълум ўлди мазмуни, Будурким, фавт қилманг, мавсуми гул жоми гулгуни*» является таржеь. Как выясняется, в стихотворении с помощью красоты весны, изображения цветов и цветника воспеваются прелести и радости жизни.

Среди саки-наме исследуемой эпохи особо выделяется саки-наме Мажзуба Намангони. Его саки-наме, состоящее из 19 строф, 188 бейгов, 376 строк, по способу рифмовки близок к саки-наме Мири и Султани. Однако она значительно отличается от других саки-наме узбекской литературы в плане языка, символов, стиля и интонацией значительно отличается от в плане языка, символов, стиля и интонацией. В нем нет социальных мотивов, автобиографии, исторических лиц и отношения автора к ним. Произведение имеет просветительский характер и посвящено толкованию божественной любви и суфийских идей.

Первая строфа саки-наме помимо первого бейта, считающейся таржеь, состоит из 8 бейгов. Остальные строфы состоят из 9 бейгов. 11-, 10-, 11- и 16-й строфы начинаются с непосредственного обращения к кравчему. А в 12-й строфе автор обращается к музыканту. Содержание 8-, 9-строф состоит из наставлений наставника ученику. В нем приводится суждение об этикете тариката, цели и задачах ученика, ступившего на этот путь.

В саки-наме Мажзуба на высокой ноте передается состояние жазба автора. В духовной литературе «жазба рассматривается как особая склонность человека к боголюбвию» [10, с. 33]. У «это путь спасения от любви к состоянию, от состояния к сердцу и души, от души к Всевышнему» [23, 52]. То есть, «чувство стремления Бога к людям и людей к Богу, силы воли связывающая с Божеством. Он волнует души, призывает на путь небытия, неимущества. Насколько сильна жазба, солик (ступивший на путь небытия) настолько быстро овладевает правила тариката, открывает свой внутренний глаз, вступает в состояние хол» [10, с. 33]. Такие люди, ступившие на путь тариката, считаются мажзубами. «Ибо, фундамент совершенства в правильности, а его сила – в любви к Богу и истине. Мажзубы все видят в Божественном луче, они очарованы божественным лучом, поскольку они размышляют» [23, с. 52]. А состояние, «своеобразное кратковременное настроение. Озарение души, чувство наслаждения ярким словно молния лучом. Состояние – это преподнесение милости всевышнего и даров, обилия» [10. С. 34]. Сакинаме Мажзуба – продукт такого состояния. Известный русский востоковед Е.Э.Бертельс пишет, «суфийская литература следующей эпохи в результате восходит к собраниям и вытекает из них» [7, с. 53]. Таджикский литературовед Ш.Суфиев, опираясь на эти заключения ученого пишет, что «несмотря на то, что мы не нашли свидетельства того, что саки-наме читали или исполняли на суфийских собраниях, они относятся к сборищам по объему, лексическому составу, образами и художественно-стилистическими особенностями» [14]. Выясняется, что саки-наме Мажзуба исполнялись в суфийских кругах и сборах под названием мажзубийцы [12, с. 188]. Следовательно, это показывает, что манзумы писателя отличаются самобытностью и специфическими особенностями не только среди узбекских, но и восточных саки-наме в целом.

Как выясняется, в саки-наме, созданных в литературе народов Востока, примечательно частое использование талмеха. В них социально-жизненные, нравственно-философские взгляды очень часто доказываются с помощью исторических и легендарных персон, героев произведений и различных событий и происшествий. Нами изучено, что это, имеет особое значение в саки-наме Навои. Этим можно объяснить превалирующую роль талмеха в творчестве Мажзуба.

Несмотря на это, обо поэта следуют своеобразным принципам в использовании поэтической фигуры талмех. Как отмечается, если у Навои в роли талмеха выступают герои поэмы Фирдауси «Шах-наме», учителя поэта и соратники и ряд других исторических лиц, то у Мажзуба аяты из Корана, религиозные предания и рассказы, великие представители суфизма, шейхи и поэты, герои известных легенд о любви, имена пророков выполняют важную функцию в реализации содержания произведения. Этим особо выделяются 13-я и 17-я строфа саки-наме. В строфе, начинающейся со строками «*Ўшшал шарбатни Шиблий, Аттор ичиб, Яна бир неча ошиқи зор ичиб*» поэт перечисляет такие имена: шейх Шибли, Фаридиддин Аттор, Имом Мухаммад, Зинда Пил, Рум устоди; Фарход, Мажнун, Вомик, имена известных шейхов и святых и возлюбленных. Кроме того, в произведении талмехом выступают также Нуъмон, Ханбал, Шофеъи, Хожа Ахрор, Маҳди и другие.

Можно сказать, что таржебанд-саки-наме по сути и содержанию, тематике, образу изображения играют важную роль в узбекской литературе в плане развития саки-наме. В них передаются различные социально-жизненные проблемы, изображение картины природы и суфийские значения. Лирические переживания поэта, его чувства и мысли своеобразно и эксплицитно передаются в рамках каждой темы. В частности, если в художественных фрагментах, связанных с картиной природы описывается радости жизни, то социальная тема описывается в тесной связи с личностью поэта, его переживаниями. Очень часто в суфийских толкованиях мы видим духовный облик влюбленного в бога, который преодолевает плотские страсти и достигает совершенства. Бейты таржеб в композиции произведения подкрепляют мысль и усиливают экспрессию, обобщают суть идей и взглядов в строфах. В целом, саки-наме-таржебанд имеют особое значение в создании полной и совершенной картины поэтических жанров узбекской литературы XVI-XIX вв., а также точном определении этапов развития жанра саки-наме.

В целом, поэт сопоставляет свои чувства, внутренние переживания, жизненные заключения с событиями внешнего мира, картинами природы, уместное использование таких художественных средств как ташхис, ташбех, истиора, таносуб обеспечивают поэтическое совершенство саки-наме в тюркской поэзии, ещё больше сближают их с душой читателей. Авторы саки-наме с помощью пронизательных наблюдений социальной жизни, событий культурной жизни и живой передачи, сформированных на их основе художественно-философских обобщений, жизненных заключений усиливают в своих произведениях реалистические особенности. Это сближает их с жизнью, душой читателя, обеспечивают экспрессивность. Такие виды саки-наме как таржебанд-саки-наме, мураббаъ-саки-наме, мусаддас-саки-наме, рубоий-саки-наме, появившиеся после XV века демонстрируют живые образцы нашей литературы, очень близкие к реальной жизни. Бабур, Мухаммадризо Агахи, Табиби, Аваз Утар, Махмур Коризи, Гулям Расулходжа, Мири, Султани, Окил, Ками, Мажзуб и Надим Намангани помимо саки-наме в форме месневи оставили нам также саки-наме-газель, саки-наме-рубайи, саки-наме-мусаддас, саки-наме-таржебанд. Они играют важную роль в определении развития жанра саки-наме в узбекской поэзии. Саки-наме считаются очень важным источником в познании личности творческого лица, его духовного и мыслительного мира, отношений к времени и людям своей эпохи, а также глубоких философских размышлений и жизненных заключений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев В., Валихўжаев Б. Мирий ва унинг замондошлари / В Абдуллаев, Б Валихўжаев. – Тошкент: Фан, 1977. – 132 б.
2. Аваз Ўтар ўғли. Девон. Тошкент давлат Шарқшунослик институти Шарқ кўлѳзмалари маркази. – Инв. рақам: № 942. – 264 – 269-варақлар.
3. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. III том. – Тошкент: Фан, 1984. – 624 б.
4. Аллегория // Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика / Б.В. Томашевский. – М.: Аспект пресс, 1999. – 203 с.
5. Ахмад Табибий. Егилар баҳси. Кўлѳзма. Тошкент давлат Шарқшунослик институти Шарқ кўлѳзмалари маркази. – Инв. рақам: № PN 1078-1. – 322 варақ.
6. Ахмаджон Табибий. Мунисул ушшоқ. Тошкент давлат Шарқшунослик институти Шарқ кўлѳзмалари маркази. – Инв. рақам: № 8949. 340 – 351-варақлар.
7. Бертельс Е.Э. Избранные труды. III том. Суфизм и суфийская литература / Е.Э. Бертельс. – М.: Восточная литература, 1965. – 524 с.
8. Зехний Ф. Жанри сокинома дар адабиѳти форсу тожики асрҳои XIII-XV / Ф. Зехний. – Душанбе: Дониш, 1991. – 110 с.
9. Köprülü F. Edebiyat arařtırmaları / Köprülü F. – Ankara: Milli eđitim basımevi, 1966. – 902 s.
10. Комилов Н. Тасаввуф / Комилов Н. – Тошкент: Мовароуннахр-Ўзбекистон, 2009. – 446 б.
11. Мирий. Танланган асарлар / Мирий. – Тошкент: Бадий адабиѳт, 1965. – 308 б.
12. Қайюмов Пулотжон Домулла. Тазкираи Қайюмий. / Пулотжон Домулла Қайюмов. – Тошкент, 1998. – 322 б.
13. Суфиев Ш.З. Саки-наме в системе персоязычной литературы XVI-XVII веков / Ш.З.Суфиев. – Душанбе: Дониш, 2011. – 226 с.
14. Суфиев Ш.З. Лингвостилистика саки-наме и её роль в формировании смыслов / Ш.З. Суфиев // Иран-наме. – 2010. – № 3. – С. 81 – 88.
15. Суфиев Ш.З. Низомий ва суннати сокиномасароий / Ш.З.Суфиев // Адаб, 2012. №. 1-2 (20-21). – С. 96 – 105.
16. Фризман Л.Г. Жизнь лирического жанра / Л.Г.Фризман. – М., 1973. – 170 с.
17. Çeneli İ. Türk edebiyatında saki-nameler / İ. Çeneli // Türk kültürü arařtırma Enstitüsü dergisi, 1972 (Mayıs). – S. 427 – 429.
18. Шаропов Ш.Р. Абдуннаби Фаррухзамани Казвини и литературное значение его антологии «Май-хане»: дисс. . . . канд филол.наук / Ш.Р. Шаропов. – Душанбе, 2014. – 164 с.
19. Юсупов Ю. Аваз / Ю. Юсупов. – Тошкент: Фан, 1954. – 38 б.
20. Қобулов Н., Мўминова В., Ҳаққулов И. Аваз ва унинг адабий муҳити / Н.Қобулов, В.Мўминова, И.Ҳаққулов. – Тошкент: Фан, 1987. – 198 б.

21. Хафт шуаро. Қўлёзма. Тошкент давлат Шарқшунослик институти Шарқ қўлёзмалари маркази. – Инв. рақам: №10374. – 114-варак.
22. Ҳаққулов И. Занжирбанд шер қошида / И.Ҳаққулов. – Тошкент: Юлдузча, 1989. – 224 б.
23. Ҳаққул И. Навоийга қайтиш / И.Ҳаққул. – Тошкент: Фан, 2007. – 224 б.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САКИ-НАМЕ В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ XVI – XIX ВВ

В данной статье идет речь об одном из самых продуктивных жанров литературы тюркских народов, в частности, узбекской поэзии - саки-наме, поэтической природы, мире образов и символов, сути данного жанра. В частности, в широком плане проанализированы общие и отличительные особенности саки-наме узбекской поэзии XVI – XIX вв., проблемы влияния на них саки-наме выдающихся представителей восточной литературы - Алишера Навои, Мухаммада Фузули. Кроме того, автор статьи рассуждает о роли саки-наме в истории узбекской классической литературы, важности идей, социально-эстетических взглядов саки-наме в воспитании молодежи.

Ключевые слова: образ, поэтический жанр, кравчий, вино, тир, жазба, хотир, псевдоним, месневи, тарджембанд, газель, мусаммат, саки-наме, историческое время

SPECIFIC FEATURES OF SAKI-NAME IN UZBEK POETRY OF 16th -19th CENTURIES

This article deals with one of the most productive genres of literature of Turkish people, in particular, Uzbek poetry- Saki-name, poetic nature, the world of images and symbols, the essence of this genre. Particularly, the broad and general features of Saki-name in Uzbek poetry of 16th -19th centuries, the problems of the impact of the prominent representatives of Oriental literature-Alisher Navoi, Mukhammad Fuzuli on them were broadly analyzed. Additionally, the author of the article discussed the role of Saki-name in the history of Uzbek classical literature, the importance of ideas, social and aesthetic views in Saki-name in educating young generation.

Keywords: image, poetic genre, vine, feast, djazba, khotir, pseudonym, mesnevi, tardjeband, gazel, musammat, saki-nama, historical period.

Свидения об авторе:

Асадов Максуд Хусенович – доктор философии, старший научный сотрудник Института узбекского языка, литературы и фольклора имени Алишера Навои Академии наук Узбекистан, Узбекистан. электронная почта alpbek2010@mail.ru

About the autor:

Asadov Maksud Husenovich is a doctor of philosophy, the senior research associate Institute of Uzbek, literature and folklore of Alisher Navoiy of Academy of Sciences Uzbekistan, Uzbekistan. E-mail alpbek2010@mail.ru

УДК 316.77(094)

ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН КАК ИНСТРУМЕНТ СОЗДАНИЯ ПОЗИТИВНОГО ИМИДЖА СТРАНЫ (НА ПРИМЕРЕ «НАРОДНОЙ ГАЗЕТЫ»)

Божко И.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

В условиях глобализации, диверсификации комплекса международных проблем, а также новых вызовов и угроз, современное государство не в состоянии защитить свои собственные интересы и свою жизнеспособность в отрыве от мирового сообщества. В связи с этим обусловлен рост международных сообщений, а к их качеству предъявляются повышенные требования. Эти изменения превратили имидж в эффективный и необходимый инструмент государственной политики. Как справедливо отмечает Д. П. Гавра, «имидж государства все больше определяет его вес на международной арене, возможности защиты собственных интересов и потенциал» [3]. Как известно, в начале 90-х гг. для Таджикистана после обретения независимости наступил качественно новый исторический этап, страна получила реальную возможность развивать и укреплять свою государственность. Суверенитет открыл Таджикистану возможность самостоятельно проводить свою внешнюю политику, определять направления и приоритеты межгосударственных отношений. В относительно короткий мирный период внутриполитической ситуации конца 1991 и начала 1992 года пошел процесс официального признания Республики Таджикистан странами всего мира, и начался период установления дипломатических отношений. Республика Таджикистан была признана более чем 40 государствами. 2 марта 1992 года на 46-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН Таджикистан единогласным решением был принят в Организацию Объединенных Наций, в качестве полноправного члена [10, 9]. Некоторый государства выражали сомнение в возможности мира, который был достигнут в июне 1997 года в ходе переговоров между правительством и Объединенной таджикской оппозицией (ОТО). После установления мира в стране возникла необходимость в создании позитивно-привлекательного образа Таджикистана в глазах не только политических

партнеров, но и всего мирового сообщества. 30 апреля 2008 года согласно указу президента страны Эмомали Рахмона была утверждена Концепция государственной информационной политики Республики Таджикистан. Концепция предусматривала приоритетные направления государственной информационной политики и защиту национальных интересов Республики Таджикистан в информационной сфере в условиях глобализации. Государственная информационная политика Республики Таджикистан, являющаяся неотъемлемой частью внутренней и внешней политики государства, «установила сферы деятельности государственных органов и управления в информационной сфере. Одним из них является разработка, принятие и реализация мер по продвижению информационно-имиджевой политики государства» [6]. Как известно, имидж государства является результатом систематической и планомерной деятельности органов государственной власти и управления, СМИ, научного сообщества, общественных структур, политических и коммерческих кругов. Учитывая тот факт, что формирование имиджа включает в себя две составляющие – описательную (информационную), которая представляет собой совокупность всех знаний (представлений) об объекте, и оценочную, связанную с принятием или осуждением хранящейся в памяти информации, то для создания имиджа возникает необходимость проведения информационной политики и на ее основе формирования представления о государстве у мирового сообщества. Таким образом, информационный фактор является своего рода строительным материалом для создания имиджа. Информацию в данном случае следует рассматривать как важнейшее средство воздействия на общество с целью восприятия имиджевых характеристик страны. При этом необходимо подчеркнуть, что имидж государства формируется на основе, так называемой имиджформирующей информации. Вместе с тем имеет место и другой вариант формирования имиджа, когда имиджформирующая информация отсутствует (речь идет об априорном мнении). Следовательно, необходима целенаправленная информационная политика, обеспечивающая стратегию и тактику ее проведения на основе выбранных целей и с помощью которой можно было бы организовать подачу информации о стране, максимально используя все возможности ее производства, передачи и потребления. Организуя подачу комплексной информации посредством авторитетных СМИ. В свою очередь, информационная политика – это спланированная деятельность по обеспечению информационных потоков в СМИ для реализации стратегической цели. Цель в толковом словаре трактуется как то, к чему стремятся, что нужно осуществить [7, 173]. По аналогии с политологическими трактовками цели в политике (Г. Л. Купряшин, М. И. Лебедев, Г. И. Марченко, В. П. Пугачев, И. А. Соловьев), интерпретировав данное понятие, можно вывести следующее определение: цели в информационной политике – «это идеальные результаты, ради которых осуществляется информационная деятельность и которые служат ее побудительными мотивами» [8, 43]. Данные цели направлены на реализацию организационной и мотивационной функций, во многом определяя содержание, успех или неудачу информационной политики. Стратегическая цель в контексте конкурентоспособности государства на мировой арене предполагает формирование и поддержание его имиджа. Это отдаленный результат, в получении которого большая роль принадлежит информационной политике. Наиболее действенным и эффективным средством создания имиджа и его обеспечения являются СМИ. В этой связи периодической печати, радио, телевидению, ресурсам Интернет-пространства, в совокупности составляющим важнейший социальный институт, отводится роль инструмента реализации информационно-имиджевой политики государства.

Анализ структуры и содержания значительного массива СМИ показывает, что отображение реальной политической, экономической и социальной ситуации в Таджикистане в мировом информационном пространстве на сегодняшний день явно недостаточно и не во всем адекватно. Многие материалы содержат либо разрозненные информационные сообщения, как правило, незначительного объема, либо затрагивают локальные тематические русла и при этом содержат негативный оттенок. По мнению С. Ф. Назаршоевой «подобный негативный образ складывается отчасти стихийно, отчасти сознательными и эффективными PR-действиями заинтересованных лиц и сторон» [6]. «Такое наполнение эфира способствует моральной деградации населения, - уверен Д. Б. Хомидов, - унижению положению отечественной культуры, ослабляет духовный иммунитет нации» [11, 20]. В отличие от современного этапа в советское время Таджикистан, как отмечает доцент Российско-Таджикского (Славянского) университета З. Асророва, считался «благодатным государством с очень добрыми людьми, порядочными, умными. Те же представители эстрады, деятели культуры – они работали над имиджем довольно плотно. Теперь как мы предстали перед всем миром?.. Это контрабанда наркотиков, гастарбайтеры и толпы «необразованных людей». И все люди, которые выезжают за границу и имеют собственное представление о жизни, являются представителями страны и через них судят о государстве» [2, с.71]. Для планомерной реализации государственной информационно-имиджевой политики в Республике Таджикистан сегодня создана информационная система (с единым центром координации деятельности органов государственной

власти и управления, средств массовой информации в недрах президентского аппарата), цель которой заключается в формировании и поддержании позитивного имиджа Таджикистана в современном русско–англо-язычном медиа-пространстве. Формирование информационной системы для создания позитивного имиджа Таджикистана в глазах мирового сообщества потребовало создания единой, хорошо отлаженной системы поставщиков массовой информации. В настоящее время Республика Таджикистан располагает достаточным количеством серьезных заслуживающих доверие аудитории коммуникаторов информации, которые являются важным инструментом осуществления государственной информационной политики. Они включают в себя государственное информационное агентство, телерадиовещание, издательства, газеты и журналы. Ведущими национальными учреждениями в этом направлении являются Таджикское информационное агентство Ховар, государственный телевизионный канал «Шабакати Тоҷикистон», информационный телевизионный канал «Джахоннамо», радиостанции «Ховар», «Садои Душанбе», «Тоҷикистон», государственные печатные издания «Чумхурият», «Садои Мардум», «Народная газета». Важнейшим инструментом вышеуказанных СМИ является их возможность формировать образ объективной действительности у граждан республики. Это достигается посредством создания медиареальности, в которой отображаются политические значимые события, такие как подписания международных соглашений, научно-практические конференции, круглые столы, встречи глав государств. Как отметил советник аппарата помощника президента РТ по вопросам социального развития и связям с общественностью Ш. Буриев, «в условиях глобализации СМИ должны защищать национальные интересы и безопасность своей страны, используя свои ресурсы... Невозможно представить стабильность страны без участия СМИ»[4]. Также, по его мнению, «современные издания являются важным инструментом информирования населения в плане объективного освещения событий, которые происходят в республике и за ее пределами»[4]. Можно привести значительное количество материалов, авторами которых выступают как журналисты, так и политологи, государственные чиновники, экономисты, то есть эксперты, обладающие познаниями в специализированной области знаний, для которых поддержание имиджа государства является первоочередной задачей и ответственность перед обществом. СМИ же в свою очередь помогают им донести до читателей мнение, в котором, как правило, содержится глубокая оценка и анализ той или иной актуальной проблемы, затрагивающей национальные интересы. В первую очередь хотелось бы обратить внимание на Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона в связи с наступлением праздника Фитр, опубликованное на страницах «Народной газеты». Материал интересен тем, что в нем глава страны определяет приоритеты страны в условиях глобализации: *«Главная цель руководства государства и Правительства страны заключается в повышении уровня и качества жизни народа, устойчивом развитии государства и формировании цивилизованной нации, обеспечении благоденствия в каждой семье Республики Таджикистан, укреплении авторитета и имиджа нашего государства на международной арене»* [9]. Президент страны также обращает внимание на то, что в Таджикистане практически завершился весьма сложный этап возрождения и восстановления национальной государственности. Однако этот вопрос приобретает значимость в осложнившемся геополитическом положении региона и мира, усилении столкновения интересов сверхдержав и угрозы для независимости национальных государств в условиях глобализации. *«Правильное отношение к моральным и духовным ценностям, с учетом общегосударственных интересов, является важнейшим условием укрепления национального единства, стабильности и спокойствия в обществе»* [9]. Также, по нашему мнению, заслуживает особого внимания статья Л. Эшонкуловой «Таджикистан приложит все усилия для достижения целей Международного десятилетия действий» в которой анализируется процесс расширения многостороннего сотрудничества Таджикистана с мировыми и международными и региональными организациями. Придерживаясь идеи защиты национальных интересов в условиях глобализации, автор стремится создать позитивный образ Таджикистана. Например, говоря об особой заслуге Эмомали Рахмона, благодаря которой Таджикистан позиционирует себя в качестве важного глобального игрока в решении водных проблем на мировом и региональном уровнях, автор отмечает, что *«в ближайшей перспективе будет реализовано множество международных проектов, нацеленных на улучшение доступа людей к воде, особенно в густонаселенных странах Африки и Азии, Латинской Америки»* [12]. Поддержание имиджа государства является первоочередной задачей для известного в стране политолога Ю. Бобоева, автора статьи «Плюющий на дастархан», в которой, полемизируя с таджикским диссидентом Темуром Варки, написавшим в свое время скандальную статью «Таджикистан мчится к катастрофе», убеждает аудиторию в том, что Таджикистан стабильно развивается и живет созидательной жизнью: *«Чувство Родины, патриотизм, готовность внести свой вклад в процветание родной страны и народа, повышение их имиджа на международной арене составляют тот внутренний стержень в человеке и гражданине, который отличает Личность от посредственности. Утрачивая связь с взрастившей его родной землей, где покоятся предки, человек,*

теряет часть внутренней силы, облагораживающей его и наполняющей духовной силой и смыслом его жизнь... Народ нашей страны мудр и никогда не будет повторять трагических ошибок 1990-х годов, прислушиваясь к змеиному шепоту Темура Варки и ему подобных. У нас на Востоке не уважают людей, плюющих на дастархан, с которого ели» [1].

На сегодняшний день многие отечественные специалисты сходятся во мнении, что необходимо направить усилия не только на то, чтобы такая прибыльная сфера, как туризм, стала привлекательной для многочисленных иностранных туристов, но и создать условия, при которых они как можно дольше находились на территории нашей страны. Следовательно, вырисовывается важная задача – разработка и реализация соответствующих мер. Какие меры необходимо предпринять, чтобы в разы повысить туристическую привлекательность нашей страны? В значительной мере туристический имидж государства создается и формируется благодаря усилиям СМИ. Положительный опыт в этом плане уже имеется. За первую половину 2018 года, объявленного годом развития туризма и народного искусства, отечественные СМИ, стремясь создать позитивный образ Таджикистана, в многочисленных публикациях говорят о перспективах в сфере туризма. На страницах «Народной газеты» для решения задачи развития экспорта туристских услуг и последовательного формирования имиджа Таджикистана как страны, благоприятной для туризма, проводится специальный конкурс, в рамках которого публикуются материалы, направленные на продвижение национального туристического продукта. В качестве примера можно привести статью проректора по воспитанию ТГФЭУ Б.А. Кодировой «Туризм – будущее экономики нашей страны». Уже из названия статьи следует, что Таджикистан является одной из стран с большим количеством возможностей для туризма, и его эффективное использование направлено на благо государства и нации: «Туризм – это не только вид путешествий, но и очень важная отрасль экономики. Наши горы – жемчужины страны, ледники известны по всему миру. Большую часть туристов, посещающих Таджикистан, составляют туристы из США, Великобритании, Германии, Нидерландов, Китая. Для них наша природа и культура необычны и интересны. Они стараются жить в сельской местности, в горах, чтобы поближе познакомиться с нашими обычаями и народными ремеслами» [5]. Таким образом, можно констатировать, что направленное убеждающее воздействие с помощью информационной политики способствует формированию установки, которая подвигает потребителя информации отличать сформированный государством от образов других стран. Такие способы воздействия, подтвержденные практикой, позволяют обеспечить достижение нужных результатов, т. е. восприятие внешних и внутренних характеристик Республики, на основе которых и формируется образ, отношение к нему, представление и имидж. Однако следует помнить, что эта работа потребует больших усилий профессиональных специалистов и серьезной финансовой поддержки. Улучшение имиджа страны предполагает системный подход, функционирующий на всех уровнях – от политики государства и национальных программ до национального бизнеса, религии, искусства, СМИ и так далее.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобоев, Ю. Плюющий на дастархан//Народная газета. – 2016. – № 20, 18 мая.
2. Бушков, В.И., Поляков, С.П., Селиванец, А.А., Собянин, А.Д. Таджикистан: образ российского стратегического союзника в СМИ//Профи. – 2001. – №1-2. С. 67-72.
3. Гавра, Д.П. Феномен имиджа: сущность и основные характеристики// <http://www.uvereniy.ru/fenomen-imidja-sushnoste-i-osnovnie-harakteristiki.html>
4. Гайсина, Л. Советник президента Таджикистана: СМИ должны защищать национальную безопасность страны// <https://news.tj/ru/news/tajikistan/security/20160922/231168>
5. Кодирова, Б.А. Туризм – будущее экономики нашей страны//Народная газета. – 2018. – № 22, 30 мая.
6. Назаршоева, С.Ф. Политика Республики Таджикистан по формированию международного имиджа страны и особенности его восприятия в России// <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4308>
7. Ожегов, С. И. Словарь русского языка. М., 1997. – 750 с.
8. Павлов, С. Н. Информационная политика вуза, формирование общественного мнения как инструменты создания позитивного имиджа// Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2012. – №6(121). – С. 43-47.
9. Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона в связи с наступлением праздника Фитр//Народная газета. – 2018. – № 24, 13 июня. 10. Сайидзода, З. Ш., Саидов, Ф.З. Таджикистан: информационный ресурс, внешняя политика, имидж государства. – Душанбе, 2008. – 70 с. Хомидов, Д. Б. СМИ в контексте информационной политики и информационной безопасности Республики Таджикистан//автореф. дис. канд. филолог. наук. – Душанбе, 2012. – 21 с.
10. Эшонкулова, Л. Таджикистан приложит все усилия для достижения целей Международного десятилетия действий//Народная газета. – 2018. – № 18, 2 мая.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН КАК ИНСТРУМЕНТ СОЗДАНИЯ ПОЗИТИВНОГО ИМИДЖА СТРАНЫ (НА ПРИМЕРЕ «НАРОДНОЙ ГАЗЕТЫ»)

В статье автором исследована информационная политика Республики Таджикистан как инструменты создания позитивного имиджа страны (на примере «Народной газеты»). А также анализ газеты показывает, что отображение реальной политической, экономической и социальной ситуации в Таджикистане в мировом информационном пространстве на сегодняшний день явно недостаточно и не во всем адекватно. Многие материалы содержат либо разрозненные информационные сообщения, как правило, незначительного объема, либо затрагивают локальные тематические русла и при этом содержат негативный оттенок.

Ключевые слова: информация, политика, имидж, газета, арена, независимость, статья, СМИ, эффект, печать, пропаганда.

INFORMATION POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS TOOLS FOR CREATING A POSITIVE IMAGE OF THE COUNTRY (ON THE EXAMPLE OF "NARODNAYAGAZETA")

Abstract in the article the author has studied the information policy of the Republic of Tajikistan as tools for creating a positive image of the country (on the example of "NarodnayaGazeta"). And also the analysis of the newspaper shows that the mapping of the real political, economical and social situation in Tajikistan in the global information space is, to date, clearly inadequate and not entirely adequate. Many materials contain either scattered information messages, usually of a small amount, or affect local thematic channels and at the same time contain a negative connotation.

Keywords: information, politics, image, newspaper, arena, independence, article, media, effect, press, propaganda.

Сведения об авторе:

*Божко Ирина - аспирант кафедры отечественной и международной журналистики
Российско-Таджикский (Славянский) университет*

About the autor:

*Bozhko Irina - graduate student of the Chair of Russian and International Journalism Russian-Tajik
(Slavonic) University*

МАВЗУЪ ВА МУНДАРИЧАИ ТАРЧЕОТИ АСРҲОИ Х1-Х11

Абдуллоҳи У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Асрҳои Х1-Х11 аз ҷиҳати вазъияти сиёсӣ ва ҷамъиятиашон хеле мураккаб буда, яке аз даврони пуршубтарини таърихи Мовароуннаҳр Хуросон ба шумор меравад.

Пас аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён (соли 999) дар Мовароуннаҳр ва Хуросон якҷанд давлат, ки калонтаринашон давлатҳои Ғазнавиҳо дар Ғазна, Қарохониҳо дар Бухоро ва Салҷуқиён дар Марв ба ҳисоб мерафтанд, ба вучуд омад. Албатта, ҳамаи тағйиротҳое, ки дар вазъияти сиёсӣ – иҷтимоии нимаи дуоми асри Х1 ва асри Х11 ба амал омада буданд ба афкори ҷамъиятии ин асрҳо таъсир нагузошта намонд.

Дар муҳит ва доираҳои ҳамаи давлатҳое, ки баъд аз аҳди Сомониён ба амал омаданд забон ва адабиёти тоҷик аз ҷиҳати мақсад ва вазифа тақрибан ба ҳам монанд ва баробар бурда, доираи интишори онҳо дар натиҷаи тохту този Ғазнавиён ва Салҷуқиён нисбат ба асри X ва нимаи аввали асри Х1 хеле васеъ гардид. Дар ин айём забон ва адабиёти тоҷик ба ғайр аз Мовароуннаҳр ва Хуросон дар Ироқ, Озарбойҷон, Хинд ва дигар кишварҳо паҳн гардида, марказҳои адабии нав ба вучуд меомаданд.

Тағйиротҳое, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии ин асрҳо ба амал омада буд, дар мавзӯ ва мазмуни адабиёт ҳам баъзе дигаргуниҳо ба вучуд овард. Яке аз ин хусусиятҳои ҷолиби диққати адабиёти ин давра нуфуз ва таъсири ақидаҳои илмӣ ва динӣ дар шеър ба ҳисоб меравад.

Адабиёти он давра аз ҷиҳати жанр ва тақомути навҳои адабӣ низ мақоми махсусе дорад. Дар ин аср ҳам тақрибан ҳамаи навҳои шеъри тоҷикӣ, маснавӣ, қасида, ғазал рубоӣ, тарҷебанду таркибанд ва ғайра вучуд доштанд.

Асоси тарҷеоти ин асрҳо ва асрҳои ояндаро бештар мазмунҳои ишқӣ, ирфонӣ, баҳорӣ, мадҳӣ, маросӣ ва ғайра ташкил медоданд. Аз ин сабаб, мо мавзӯи тарҷеоти асрҳои Х1 – Х11 – ро аз рӯи мавзӯашон таҳлил хоҳем кард.

Аввало дар бораи тарҷеоти мазомини ирфонӣ дошта, дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки бо кадом сабаб шоирон шеъри мазмуни ирфонӣ дошта сурудаанд?

Мо аз саҳифаҳои таърих, ҳаёт ва адабиёт медонем, ки ҳар як фикр, мақсад дар аввали пайдоишаш чихати пешқадамаш нисбат ба чихатҳои ақибмондааш бештар аст. Худи чамъият ҳам тарафдори инкишоф аст. Чараёни ирфонӣ аз худи давраҳои аввали ислом ба шоҳаҳои гуногун тақсим шуда буд. Тарафдорони ҳар яки ин шоҳаҳо қонунҳои диниро аз рӯи фаҳмиши худашон натарсида парастиданд. Ин парастиданҳо ба он оварда расонид, ки чараёнҳои гуногуни динӣ пайдо шудан гирифт. Тарафдорони ин чараёнҳо дар гирди шайхони бузург чамъ шуда маҷлисҳо ташкил мекарданд. Охири охири қор то ба дараҷае расид, ки тарафдорони як маслак душмани ашаддӣ маслаки дигар шуданд ва дар байни онҳо доимо ҷанҷолҳо, хунрезҳои маслакӣ шудан мегирифт.

Ҳарчанд, ирфон рафта-рафта ба як маслаки соф динӣ табдил шуда бошад ҳам, дар аввалҳои пайдоишаш чихатҳои пешқадам дошт. Шоирон ҳамаи он хориву зорӣ, сӯзу фироқирӯҳиашонро фақат бо истилоҳҳои ирфонӣ, пардапӯшона ифода мекарданд. Дар мавриди ошқоро баён кардани мақсад шоиронро қатлу ҳабс, азобу шиканҷа таҳдид мекард. Хулоса, ирфон пардаи ниқобе буд, ки шоирон ба воситаи он худро аз душманони синфашон пинҳон мекарданд.

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ шумораи шоироне, ки ашъори тасаввуфӣ эҷод карданд, хеле зиёд аст. Ба монанди Ҳаким Саной, Шайх Аттори Нишопурӣ ва Ҷалолиддини Балхӣ барин шоироне зиндагиву эҷод карданд, ки ашъори онҳо саросар аз мазмунҳои ирфонӣ иборат аст.

Дар байни донишмандон андешае ҷой дорад, ки мазмунҳои ирфониро бори аввал Ҳаким Санойи Ғазнавӣ ба тарҷебанд дохил кардааст. Ин андеша то ҷое дуруст аст, зеро дар тарҷеоте, ки шоирони асри XI навиштаанд, ба ғайр аз Саной (нимаи аввали асри XI) дигар касе мазмуни ирфониро дар тарҷеоташ ворид накардааст.

Санойи Ғазнавӣ дар тарҷеоти мазмуни мадҳию марсиявӣ доштааш, инчунин мазмунҳоро истилоҳҳои ирфониро дохил кардааст, ки инро аз рӯи ҷанд байт тарҷебанди ӯ ба хубӣ мушоҳида кардан мумкин аст:

*Эй қавм аз ин сарои ҳаводис гузар кунед,
Хезеду сӯи олами улвӣ сафар кунед.
Яксар бе пари ҳиммат аз ин домгоҳи дев,
Чун мурғи барпариди муқар бар қамар кунед.
То кай зи баҳри тарбияти ҷисми тирарӯӣ,
Ҷонро ҳабо кунеду хирадро ҳадаф кунед.
Ҷоне камол ёфта, дар пардаи шумо,
В-он гаҳ шумо ҳадиси тани мухтасар кунед.
Эсӣ нишаста пеши шумову, он ки аз ҳавас,
Долтон диҳад, ки бандагии суми хар кунед.
То кай маишому кому лабу чаши муғиро,
Ҳар рӯз шоҳроҳи дигари шӯру шар кунед.
Бар боли ҳафтумини фалак бар шавед агар,
Як лаҳза қасди бастани ин панҷ дар кунед.
Моле, ки поймоли азизони Ҳазрат аст,
Онро ҳаме зи ҳирс ҷаро тоҷи сар кунед?
Хоҳед, то шаванд назирой дар латиф,
Худро ба сони ҷазъу садаф қӯру кар кунед.
Ин рӯҳҳои пок дар ин тӯдаҳои хок,
То кай чунин чу аҳли сақар мустақар кунед... [8, 573].*

Мазмуни дигаре, ки дар тарҷебанд яке аз ҷойҳои асосиро ишғол мекунад, ин ишқ мебошад. Мавзӯи ишқ дар адабиёти мо яке аз мавзӯҳои хеле паҳншуда ба ҳисоб меравад, чунки дар ҳар навъи шеърӣ васфи ишқу ошиқӣ ба назар мерасад.

Аз ин ҷост, ки мавзӯи ишқу ошиқӣ дар тарҷеоти шоироне, ки ашъорашон дастраси мост, ба таври фаровон дида шавад ҳам, вале дар тарҷеоти шоирони асрҳои XI-XII ҷои асосиро ишғол намекунад. Дар ин ҷо ҳаминро бояд қайд кард, ки дар тарҷеоти мадҳии шоирони ин аҳд пеш аз васфи сифатҳои мамдуҳ шоир якҷанд банди аввали тарҷебанди худро дар васфи ишқу ошиқӣ, рӯҳияи ошиқ, гулу лола ё ҷашни Наврӯз мебахшад, ки ба ин пеш аз ҳама тарҷеоти Фарруҳии Систонӣ мисол шуда метавонад. Масалан:

*Чӣ кард он сангдил бо ту ба сахтӣ сабр чун кардӣ,
Ҷаро якборагӣ худро чунин хору забун кардӣ?
Чунин хӯ доштӣ ҳамвора ё ин хӯ чунин кардӣ,
Дубаҳр аз хештан бигдохтӣ як баҳр хун кардӣ.
Намудӣ хор худрову маро чун худ забун кардӣ,
Туро ҳарчанд гуфтам кам кун ин савдо, фузун кардӣ... [10, 198].*

Дар тарҷеоти ишқии шоирони асрҳои XI-XII ҷи тавре ки дар асрҳои минбаъда мушоҳида карда мешавад, маъшуқа ҳарчанд на он қадар золиму бераҳм ва ошиқ бошад ҳам, на он қадар хору зор аст.

Масалан, дар банди зерини тарҷеъбанди шоири нимаи аввали асри XI Қавомии Розӣ мо ба ғайр аз васфи маҳбуба ягон чизи зиёдатиरो намебинем:

*Оташи шиқ офате аҷаб аст,
Ишиқро аввалин назар сабаб аст.
Дили ошиқ ба зери ҳуққати шиқ,
Ҳамчу муҳра ба дастӣ булаҷаб аст.
Рӯзу шаб орзуи маъмуқон,
Аз наси якдигар чу рӯзу шаб аст.
Он чи хоси ман аст ло тасъала,
Ки аз он сарвақди нӯшлаб аст.
Дилбаре, хушлабе, нигорине,
К-одамихилқату паринисбат аст.
Зулфи ўро, ки таъби муштоқии,
Ҳапти ўро, ки шиқ дар талаб аст.
Он на зулф аст, риояти ҳусн аст,
В-он на хат аст, олати тараб аст. [3, 698].*

Бояд гуфт, ки мавзӯи мадҳ асоси тарҷеоти асрҳои XI-XII-ро ташкил медиҳад. Баъд аз барҳам хӯрдани Давлати Сомониён дар ҳудуди хоки Мовароуннаҳру Хуросон якҷанд давлатҳои чудогона ба вучуд омаданд. Вобаста ба ин андеша сафи шоирони дарборӣ зиёд шудан гирифт ва ҳар шоир барои баланд бардоштани обрӯи давлат ва ҳокимон он кӯшиши зиёд мекарданд. Мадҳи ин асрҳо ҳам аз мадҳи шоирони аҳди Сомониён бо мураккабӣ, таърифҳои аз ҳад зиёди пой дар ҳаво, ки мамдуҳ дорои он сифатҳо ҳаргиз набуд, фарқ мекунад.

Тарҷеоти Фарруҳии Систонӣ дар байни тарҷеъбандҳои ин асрҳо бо соддагӣ ва равоии худ фарқ мекунад. Дар дохили ҳар тарҷеъбанди мадҳӣ мавзӯҳои дигарро низ дучор омадан мумкин аст. Дар ин бора муҳаққиқи ашъори шоир дар Эрон Ғуломмуҳсин Юсуфӣ чунин мегӯяд: «Маонӣ ва мазомин дар тарҷеъбанд ғолибан дорои назмумазмуни маҳсул аст, ба илова чун қофияи ашъор мутағаййир ва матнӯ аст ва байти мушгараки бандҳо, монанди баргардон такрор мешавад. Абёти маъдуди ҳар қисмат аз тарҷеъбанд дар ҳақиқат, монанди қасидаи кӯтоҳ аст ва маҷмӯи ин қисматҳо маҷол ба наҳви матбӯ аст. Фарруҳӣ дар тарҷеъбандҳо аз ин нуқот ба ҳубӣ суд чуста ва мадҳро дар заминаҳои мухталиф ба ширинӣ парваронида, дар ҳар қисмат пас аз зикри муқаддимаи кӯтоҳ ба ситоиши мамдуҳ гурез зада, ё баъзе бандҳоро яқсара ба мадҳ ихтисос додааст [2, с.372].

Барои тасдиқи фикрҳои дар боло гуфташуда ҳамин банди тарҷеи дар мадҳи Амир Юсуф гуфта шударо овардан кифоя аст:

*Амир, бо ҳунар миро худованди маъин бодо,
Эзидат бар тану чонат ҳазорон офарин бодо.
Ба дастӣ ту ҳамеша чому шамшеру нигин бодо,
Камина чокаре, з-он неши ту аз мастаъин бодо.
Касе к-ӯ бар замин айби ту чӯяд, дар замин бодо,
Ҳама шугли ту бар некону солорони дин бодо.
Раҳӣ омӯзӣ ту дар корҳо рӯҳуламин бодо,
Ҳамасола чунин бодо, ҳама рӯза чунин бодо.
Замона душманатро вақти кин андар камин бодо,
Зи адли ту замона чун хулди барин бодо.
Байти тарҷеаи ин аст:
Бад-ин шоистагӣ ҷаине, бад-ин боистагӣ рӯзе,
Малиқро дар ҷаҳон ҳар рӯз ҷаине боду нав рӯзе. [9, 408].*

Масъуди Саъди Салмон ҳам монанди дигар шоирони мадҳ мамдуҳи худро таъриф карда, вайро ба осмон монанд кардааст, ки инро аз як банди тарҷеъбанди дар мадҳи Малик Арслон бахшидааш ба ҳубӣ мушоҳида мекунем:

*Шоҳ ба шодкомӣ гулиан кунӣ ҳаме,
Чун осмон заминро равиан кунӣ ҳаме.
Чун халқи ту муаттар гаистаст баҳру бар,
К-имрӯз дар саодат гулиан кунӣ ҳаме.
Ром аст баҳти ту, ки ба ҳар вақт ҳосил аст,
Ҳукме, ки бар замона тавсан кунӣ ҳаме.
Бар сари савсану гулу мар соилонатро,
Пурзар канори гулу савсан кунӣ ҳаме.
Ҳар чо ҳаме зи бахшиши тухме пароканӣ,
В-аз шаккару мадҳ ҳар чо хирман кунӣ ҳаме.
Ҳар ду ҷаҳон ҳаме диҳадат Эзиди карим,*

*Подоши мукаррамот, ки бар ман кунӣ ҳама.
Дар сури мулк бода бо дӯстон, ки ту,
Мар сури душманро шеван кунӣ ҳама.
Байти тарҷеаи ин аст:*

*Андар замона шоҳи ҷаҳон, то ҷаҳон бувад,
Султон Абулмулк Малик Арслон бувад. [5, с.541].*

Дар тарҷеоти мадҳии ин давра тарҷебандҳои Амир Муиззии Самарқандӣ низ ҷолиби диққат аст, зеро вай мадҳро ба дараҷаи баланд суруда, мамдуҳашро пойдории давлат ва бақои умрашро орзу карда меғӯяд:

*Маҷди Маликсултон рӯзат хучаста бод,
Дастӣ аҷал зи домани умрат каста бод.
Шахсе, ки Ямину Ясор зи тағйиди ӯ бувад,
Ҳамвора дар Ямину Ясорат нишаста бод.
Бода, ки аз ризои Худояи бувад насиб,
Он бод бар дарахти бақои ту ҷаста бод.
Обе, ки Муитарӣ кашид аз ҷаишаи ҳаёт,
Рӯи мувофиқи ту барои об шуста бод.
Тире, ки баркашид Зухал аз хучлаи аҷал,
Ҷаиши мунофиқи ту бад-ин тир ҷаста бод.
Ҳар кас, ки дар вафои ту савганд бишканад,
Пушти дилаи ба захми ҳаводис ишкаста бод. [1, с.755].*

Дар байни шоирони мадҳи ин ду аср Рашиди Ватвот ва Саид Ҳасани Ғазнавӣ бештар тарҷеоти мадҳӣ сурудаанд. Рашиди Ватвот аксари тарҷеоти худро ба Малик Музаффари Отсиз бахшида, ӯро дар сахову зӯрварӣ аз Ҳотаму Рустам боло медонад, ки инро мо аз банди зерини тарҷебанди ӯ ба хубӣ дида метавонем:

*Ҳусраво, имрӯз фаҳри диди одам тӯӣ,
Рӯзи бозори мулуки арсаи олам тӯӣ.
Чун бибахшиӣ дар саҳо, сад бор чун Ҳотам тӯӣ,
Чун бикушиӣ дар ваго, сад бор чун Рустам тӯӣ.
Дӯстонро аз мақорим, душманонро аз ҳисом,
Дар ду ҳолат асли суру мояи мотам тӯӣ.
Бо ҷалоли, ҳамчу ҷархи Бесутуни оли тӯ,
Бо вифоқӣ, ҳамчу кӯҳи Бесутун маҳкам тӯӣ.
Ғар Сулаймон буд зи Ҳотам корфармои ҷаҳон,
Корфармои ҷаҳон бе миннати Ҳотам тӯӣ. ... [6, 518].*

Мавзӯҳои марсияву баҳория ҳам дар ашъори шоирони ин ду аср ба таври фаровон дида мешавад. Ҳарчанд мазмунҳои маросӣ дар тамоми навъҳои шеърдида шавад ҳам, лекин шоирон аз байни онҳо бештар барои баён кардани ин мавзӯ тарҷебандро интихоб кардаанд, ки дар ин бора донишманди эронӣ Зайнулобиддини Муътаман чунин меғӯяд: «Бештари шуарои Эрон назми маросӣ дар дараҷаи аввал аксоми тарҷеот ва дараҷаи дувум қасидаро баргузидаанд» [4, с.49].

Ҳарчанд шуаро барои баёни суханони рикқатомез ин навъи шеърро қарор дода бошанд ҳам, вале аз байни шоироне, ки ашъорашон дастраси мо гардида, фақат дар осори ду шоир – Саид Ҳасани Ғазнавӣ ва Рашиди Ватвот тарҷебанди маросӣ ба назар расидааст. Дар «Девон»-и Саид Ҳасани Ғазнавӣ 18 тарҷебанд оварда шудааст, ки аз миқдор 15 адад тарҷебанди мадҳӣ ва 3 адад тарҷебанди маросӣ мебошанд. Мо дар ин ҷо барои тасдиқи фикрамон интихобан банди аввали тарҷебанди Саид Ҳасани Ғазнавиро меорем, ки он дар «Девон»-и шоир бо номи «Марсия дар марги яке аз қасони шоҳ гуфта» унвонгзорӣ шуда, аз 5 банд ва 40 байт иборат буда, чунин аст:

*Моҳи тамоми мулк ба зерӣ ниқоб шуд,
Оби ҳаёти шаръ дарего сароб шуд.
Сарве зи бӯстони маъонӣ фуру ишкаст,
Бурҷе зи осмони маъоли хароб шуд.
Бигирӣ, ба мотами малике, к-аз фироқи ӯ,
Дар санги хора диди отаи пуроб шуд.
Бо шоҳ гуфта буд, ки ҷонам фидот бод,
Буд он дуо зи дил, ки чунин мустаҷоб шуд.
Бар ахтарони малак басте шукр воҷиб аст,
К-он маҳ фидои ҳазрати ин офтоб шуд.
Байти тарҷеаи:
Аз дил маини давлату дин ҷон ба шоҳ дод,
Музди худойгону бузургон бузург бод. [7, 218]*

АДАБИЁТ

1. Амир Муиззӣ. «Девон».-Техрон, 1388 шамсӣ.
2. Фуломмуҳсин Юсуфӣ. «Фарруҳии Систонӣ».-Техрон, 1341 шамсӣ.
3. Забехулло Сафо. «Таърихи адабиёт дар Эрон». Ҷилди 2.-Техрон, 1339 шамсӣ.
4. Зайнуллобиддини Муътаман. «Шеър ва адаби форсӣ».-Техрон, 1332 шамсӣ.
5. Масъуди Саъди Салмон. «Девон».-Техрон, 1339 шамсӣ.
6. Рашиди Ватвот. «Девон».-Техрон, 1339 шамсӣ.
7. Саид Ҳасани Ғазнавӣ. «Девон».-Техрон, 1328 шамсӣ.
8. Санои Ғазнавӣ. «Девон».-Техрон, 1320 шамсӣ.
9. Фарруҳии Систонӣ. «Девон».-Техрон, 1338 шамсӣ.
10. Хушанг Саид. «Шуарои бузурги Эрон».-Техрон, 1334 шамсӣ.

ТЕМА И СОДЕРЖАНИЯ ТАРДЖЕЪБАНДОВ ХІ-ХІІ

Тардјебанд развивался как отдельное лирическое вид поэзии на протяжении XI-XII веков. В статье проанализированы тардјебандов таких поэтов, как: Масуд Саъд Салман, Амир Муиззи, Фаррухи Систони и саид Хасан Ғазнави с точки зрения тема и содержание.

Тардјебанды, которые сочинились на протяжении XI-XII веков, в основном охватывают темы восхваление, элегии, весны и Навруза. Поэты сочинившись тардјебандов в основном восхвалили правителей той эпохи и по случаю смерти шахов и великих людей написали элегии в виде тардјебанда.

Ключевые слова: *вид поэзии, отдельно, возлюбленный, строфа, тема, содержание, тардјебанд, элегия, восхваление, мистика, Рашид Ватвот, Масъуд Саъд Салмон, Амир Муиззи, Фарухи Систани.*

THEME AND CONTENT OF THE TARJEBANDS XI-XII

Tarjeband developed as a separate lyrical type of poetry throughout the XI-XII centuries. The article analyzes the tarjebands of such poets as: Masud Saad Salman, Amir Muizzi, Farruhi Sistani, and Said Hasan Ghaznavy in terms of subject and content.

Tarjebands, which were composed over the course of the XI-XII centuries, mainly cover the themes of praise, elegies, spring and Nowruz. Poets composed Tarjebands mainly praised the rulers of that era and on the occasion of the death of the Shahs and great people wrote elegy in the form of Tarjeband.

Keywords: *subject, content, customs, elegy, eulogy, mysticism, Rashid Watvot, Masoud Sa'ed Salmon, Amir Muizzi, Farukhi Sistani.*

Сведения об авторе:

Абдуллохи Усмонали - доктор PhD. филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: (+992) 988403445.

About the author:

Abdulloi Usmonali - doctor PhD. Of the philology faculty, TSPU named after S. Aini. Tel.: +992988403445.

АНЪАНАҲОИ ЧАШНИ НАВРӮЗ

Рустамова Ф.Р.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Фафуров

Наврӯзро муқаддимотест, аъам аз он чи ки барои баргузори чашнҳо анҷом мешавад, ҳамонанди харидаи либосу таҳияи ширинӣ ва хушкбор, биринҷ, рағван ва назоири онҳо, ки дар хонае маъмул аст ва аз ҳони афроди хонаводаро аз пиру ҷавону хурду бузург ба худ машғул нигоҳ медорад, ва ё хонатақониву шустани фаршҳо ва ранг задани хона ва дуруст кардани сабза ва назоири онҳо, ки дар ҳар ҳол вақт ва ҳамму қами мардумро ба ҳеш машғул нигоҳ медорад. Маъмули қор ҳам ин аст, ки мардум моҳи исфандро дар шумори рӯзҳои муқаддамотии ин чашн ба ҳисоб меоваранд ва аз ҳамон оғози моҳ ба наҳве дилмашғулиҳои ҷиддии айёми идро бо худ ҳамл мекунанд.

Ин ки ҳама ҷо толиби Наврӯзанд ва мақдами онро пазира, сухани рӯз аст ва ин ки дорову нодор ва оливу донӣ ва олиму чоҳил, ҳар касе дар ҳар мавқеяте, ки ҳаст, худро беихтиёр дар ҷараёни ҳаводиси наврӯзӣ мебинад, амрест бадеҳӣ ва роиҷ. Дар ҳеч ҷо нест, ки баҳси умдаи рӯз Наврӯз набошад ва русуме, ки дар ин айём, ба сурати суннатҳои услувор ва бетардид ва ғайри қобили гузашт ҷилва мекунанд, матраҳ нашавад. Рӯҳияе низ, ки по ба пой зуб шудани барфҳои зимистонӣ ва кам шудани сармо ва ҷавона задани дарахтҳо ва шукуфа кардани шохҳои мева ва сабз шудани атрофии ҷуйборҳо нузҷ мегирад ва ҳар рӯз нусхату тароват ва шодобии тозае меёбад, ба ҳамин сурат дар авҷ аст ва бо вучуди вусъат ёфтани доираи ниёзҳо ва афзоиши хостҳо ва тихӣ шудани ҷайбҳо ва бисёр шудани тақаллуфҳо, боз он чи ки воқеист, хушқолии инсонҳо аз мувоҷеҳа бо падидаест, ки ҳақиқати маҳз аст ва бараъи улъайн мамлус ва маҳсусу азиз менамояд.

Созу корҳои фарҳангии ҷавоми баргузоркунандаи Наврӯз ба ҳадде бо нерӯҳои ҳаракати (динамизм)-и асосии худ интибоқ дорад, ки бахше аз қавоиди наврӯзӣ нест ва ба зехни аҳаде ҳам хутур намекунад, ки ҳадшае бар аркони матину ҷоуфтода ва мустаҳкамаи он ворид оварад. Ҳаракатҳои шавқофарини умумӣ дар ростои анҷоми силсилаи иқдомотест, ки на камӣ мегазирад ва на сустиро роғиб аст, балки аз дуруну бурун ҳамоҳанг аст, то муҳимтарин воқеаи сол ва бузургтарин пешомади хушоянди умумиро хушомад гӯяд ва бо диле мутмаин ва равоне маҳкам ва андешае умедвор ба ростохезе, ки дар пай аст, бипайвандад.

Чашмгиртарин коре, ки хонаводаҳо ва хосса занони эронӣ анҷом медиҳанд ва сазовори тафсиле бештар аст, дуруст кардани сабза аст, он ҳам аз ҳубуботи мухталиф ва шояд чунонки дар гузаштаҳо будааст, аз ҳафт ё дувоздаҳ донаи зақимати хуроқӣ дар манотиқи чанубитари Эрон ва масалан устони қуҳансоли Форс ва Шероз ҳасанати тарози он барои ин ки сардари хонаҳо сабз бошад, соқаҳои сабзи чаман ё қасилро бо сол меовезанд. Аз ду ҳафта пештар низ кӯза ва бўшқобро бо ҷав, гандум, биринҷ, мош ва адас сабз мекунанд. Бад-ин тариқ, ки Бадван микдоре гандум ё ҷав ва ё ғайраро ҳис мекунанд, баъд дар зарфе, ки меҳоханд сабз кунанд, мерезанд ва порчаи сафедеро рӯи он меандозанд ва ҳар рӯз об медиҳанд ва порчаро низ каме ҷобачо мекунанд, замоне, ки донаҳо шурӯъ ба ҷавона зидн кард, дигар даст ба порча намезананд, ҷавонаҳоро аз зери порча сар бар мезананд ва баъд аз чанд рӯз сабз мешавад. Барои сабз кардани кӯза донаҳои хискардари дар наворҳои кисамонанде мекунанд ва даври кӯза меандозанд ва пас аз чанд рӯз донаҳо шурӯъ ба сабз шудан мекунад ва барои ин ки зудтар ҷавона бизананд, баъзе вақтҳо ҳар рӯз каме дар офтоб мегузоранд. Баъзе ба дастҳо ва поҳо ва эҳёнан сари худ ҳино мебанданд ва тухми мурғро обпаз ва ранг мекунанд. Ранг кардани болои, асб ва гӯсфанд низ ҳанӯз дар бархе аз марокизи ашoirӣ ва элотӣ роиҷ аст, бадин тариқ, ки тавқҳои ҳилолии ранги сабз, зард ва қирмиз ба даври гардан ё сару шикаму по ва думи ҳайвон мекашанд. Дуруст кардани суманак низ, бешубҳа, аз зарурият аст.

Сарпарастии хонавода бар асоси суннати миллӣ ва ҳайсияти хонаводаги ва ё чашму ҳамию ҳам хивз зоҳир, қаблан ҳазинаи ин навнавориҳо ва таҳияи васоилу эҳтиёҷоти иди Наврӯзро ба ҳар навъи мумкин фароҳам мекунад, масалан, дар рустоҳо бо фуруши гандум ва ё ҷави мозод бар эҳтиёҷу масраф ва ё равшану кишмиш, ки эҳтиётан барои шаби ид захира карда, пуле рӯ ба роҳ мекунад ва ба анҷоми барномаи иди Наврӯз мупардозад. Агар хонаводае, фаразан таҳидаст буд ва қодир набуд барои зану фарзандон либоси нав ё биринҷу равшан ва гӯшт таҳия кунад, ногузир барои ҷавобгӯӣ ва хостаҳои аҳли хона даст ба сӯйи мутамаккинӣ дароз мекунад ва бо гирифтани маблаға қарз то сари хирман, ҳадди ақали эҳтиёҷи афроди хонаводаи худро фароҳам меоварад.

Аз авоили исфанд дар бозорҳо, махсусан дар дуконҳои порчафуруши ва кафшу кулоҳдӯзи издиҳом аст. Ҳар кас ба қадри тавоноии худ ба фикри либоси ид барои афроди хонавода меуфтад ва кӯшиш мекунад, ки шаъну эътибор ва манзалати шахсии ва хонаводагии хешро ба наҳве хивз кунад. Аз бистуми Исфанд ба баъд бархе аз мағозадорон, ки сару кор мустақим бо ид доранд, дуконҳои худро тазйин мекунанд, очилфурушҳо бо табақҳои муаллақи бузургу кӯчак аз фандуку бодому pista ва тухмаи ҳиндувонаву тухмаи каду, пушера ва ё маҳрутиҳое, ки аз анвои очили баҳамчапида месозанд ва ҷилави дуконро зинат медиҳанд. Мевафурушҳо гузашта аз ороиши дукон, бо меваҳои алвон, пиёзи нарғису сунбул дар нулдонҳои шишаи сабз мекунанд ва чунон ба тартиби онҳо мепадозанд, ки дар худуди шаби ид гулҳои аввалияи онҳо ба бор ояд. Муфассалтар аз ҳама, озинбанди қаннодиҳост, зеро сару кори инон бо иди Наврӯз бештар аз соирин аст. Гоҳ дар ҷилави дукон, ду асла тири сарутаҳяки, ки рӯйи онро бо қоғази алвон нақшу нигор андохтаанд, ба ду чарзи тарафайни дукон таҳя медиҳанд, сари онҳоро ба ҳам наздик мегардонанд ва ҷанобе дар ҷабҳаи дукон эҳдос мекунанд. Баъд аз калақанд, ки дар таҳи он норинҷ ва баъд аз он шишаи майманандии оби лимӯ ва дар охир шишаи гулоб, ки ба онҳо зарварақ мезананд, риштаҳое тартиб медиҳанд ва онҳоро танги дарз ба ин ҷанокӣ меовезанд. Иддае ҳам сипару шамшере аз набот мерезанд ва ду тарафи ҷанокӣ ба ҷабҳаи дукон насб мекунанд, дар ҷилави дукон аз гач маҳрутиҳои сарзадае месозанд ва ақсоми ширинӣ дар онҳо мечинанд ва рӯи сарзадаи маҳрут, қорҳои чандшоха мениҳанд. Дар гузашта пардаҳои нақошии ҷанги Рустам ва Исфандиёр ё Рустам ва Деви сафед дар болои ҷабҳа насб буд. Болои ин пардаҳои нақошӣ ба ҷуббандии наздики сақф, ҷилчароғҳое ҳам овехта мешуд ва тазйинотро комил мекард. Аммо дар рӯзгори кунунӣ камтар фурсат ва ҳавсалае барои ин гуна тадорукот ҳаст ва ба ҳамон ороишҳои содатар қаноат мекунанд. Вақте ки мардум ҳанӯз ба ҳаммомҳои умумӣ одат доштанд, онҳоро ҳам зинат мекарданд. Рахткани ҳаммом маъмулан ҷаҳор суфа ва аксаран ҷаҳор сутун дошт. Байни сутунҳо барои истехкоми бино тирҳое кашида буданд, ки ин тирҳоро бо қоғази алвон, ки буришҳое ҳам ба онҳо медоданд, мепӯшонданд. Дар ҳамон гузаштаҳо дар ҳафтаи охир сол дастаҳое дар шаҳр роҳ меафтоданд, ки яке аз онҳо Оташафрӯз буд. Ҷаҳор-панҷ нафар дасту сурат ва гардани худро сиёҳ мекарданд, микдоре ҳамир ба сар гирифта, рӯйи он пумба ва кӯҳнаи оғушта ба нафт мегузоштанд ва оташ мезаданд ва ҳар як машъле ҳам ба даст доштанд ва бо зарби тунбак ва таснифҳои иддаи дигаре давр уфтода, аз ҳар дукон шохии саддинорӣ мегиррифтанд ва вирди забонашон ин шеър буд:

*Оташафрӯзи ҳақирам,
Соле як рӯз фақирам.*

Ин маросим, албатта, чузи онест, ки Ҳочӣ Фирӯз ва ё Мири Наврӯзӣ хонда мешавад. Дар мавриди онҳо ба таври тафсилитаре суҳан хоҳем гуфт. Дастаи дигаре ҳам ба исми Кӯли биёбонӣ буд, ки як марди қадбаландро интиҳоб мекарданд, ки қаворае аз пӯсти гӯспанди сиёҳ бо либоси часпоне аз сар то ба пой ӯро мепошонид, иддае гунбакзан ва таснифхон даври ӯро мегирифтанд ва аз дӯконҳо андак пуле дарёфт мепоштанд, зикрашон ин буд:

Ман ғули биёбонам,

Саргаиштаву ҳайронам.

Аммо бадехист, ки аз пайкҳои хушқадаму хушхабари наврӯзӣ тасвири нодуруст наёбад дар зехн дошт. Инон дар гузаштаҳо қорашон ҳамоҳанг бо ҳадафашон пуршукӯҳ ва бузургу чалилу инсонӣ буд. Асилтарин суратҳои пайкҷоро бояд дар «Оташафрӯзон чустучӯ қард ва шояд қадимтарин номи онҳо ҳам ҳамин оташафрӯз бошад чӣ дар номи онҳо ҳам ҳамин «Оташафрӯз» бошад, чӣ дар гузашта оташ афрӯхтан дар Наврӯз аз маросими боаҳамият шумурда мешуд, чунонки дар Курдистон ҳам акнун низ чунин аст. Мӯҳтамилан инон оташро аз оташқадаҳо бармедоштанд ва ба маҳаллаҳо ва хонаҳои мухталиф мебарданд. Инак, оташафрӯзон ҳам тан ба хорӣ дар додаанд ва худ бо оҳанги ҳазин мехонданд:

Оташафрӯз омада,

Соле як рӯз омада.

Оташафрӯзи ҳақирам

Соле як рӯз фақирам.

Рӯда-ғӯда омада,

Ҳарчи набуда омада.

Бад-ин наҳв яке аз онон низ мерақсаду бозӣ дармеоварад ва мардуми даври барро саргарм нигоҳ медорад.

АДАБИЁТ

1. Абуабдуллоҳи Рудакӣ. Девони ашъор. Таҳияи А. Сағторзода. – Душанбе: «Адиб», 2007. 416с.
2. Берунӣ А. Осор-ул-боқия. – Душанбе: Ирфон, 1990. 432 с.
3. Дуктур Махмуди Рӯҳуламинӣ. Наврӯз. // Эроннома. – 2011. 1 (17).
4. Комилзода Ш. Наврӯз. – Душанбе, 2012. 330 с.
5. Мираҳмедов Ф. Наврӯзи оламафрӯз. – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2011. 48 с.

ТРАДИЦИИ ПРАЗДНОВАНИЯ НАВРУЗА

Наврӯз – праздник весеннего равноденствия и начала нового сельскохозяйственного года у персоязычных и некоторых тюркоязычных народов. Наврӯз в переводе с фарси означает "новый день". Его написание и произношение могут различаться в разных странах – Новрӯз, Наврӯз, Нуруз, Неврӯз, Науруз, Ноорӯз и др. Наврӯз символизирует обновление природы и человека, очищение души и начало новой жизни. Как и у многих других народов, у празднующих Наврӯз в канун праздника положено тщательно убираться дома, делать мелкий ремонт, выносить мусор и выбрасывать лишние вещи. Неделью перед праздником необходимо посвящать не только телесной, но и духовной чистоте: мириться с соседями и недругами, прощать долги, каяться в совершенных грехах.

Ключевые слова: *Наврӯз, традиция, праздник, Иран, обычаи, возрождение, сухофрукты, весна, церемония, Перс.*

NAVRUZ CELEBRATION TRADITIONS

Navruz is a holiday of the spring equinox and the beginning of the new agricultural year for Persian-speaking and some Turkish peoples. Navruz means «new day» in Farsi. His spelling and pronunciation can vary in different countries - Novruz, Navruz, Noruz, Nevruz, Nauruz, Nooruz, etc. Navruz symbolizes the renewal of nature and man, the purification of souls and the beginning of a new life. Like many other nations, celebrants of Navruz on the eve of the holiday should carefully clean the house, make minor repairs, take out the garbage and throw away extra things. The week before the holiday must be dedicated not only to physical but also spiritual purity: to put up with neighbours and foes, to forgive debts, repent of committed sins.

Keywords: *Navruz, tradition, holiday, Iran, customs, rebirth, dried fruits, spring, ceremony, Pers.*

Сведения об авторе:

Рустамова Фарзона Рустамовна - аспирант факультета таджикской филологии, кафедры классической литературы Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова.

About the autor:

Rustamova Farzona Rustamovna - graduate student of the Faculty of Tajik Philology, Department of Classical Literature of Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov.

МЕТОДИКАИ ТАДРИСИ АШЪОРИ ҒИНОӢ ВОБАСТА БА МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БА ТАЪЛИМ ДАР КУРСИ ТАЪРИХИ АДАБИЁТ

Исрофилиё Ш.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Бобоева З.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Дар «Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои У-Х1» ҳам дар курси хониши адабӣ (синфҳои 5-7) ва ҳам дар курси таърихи адабиёт (синфҳои 8-11) соатҳои муайяне барои таълими асарҳои ғиноӣ ҷудо шудааст. Муаллими адабиёт бояд аз шеваи таҳлили калом бадеӣ огоҳ бошад, то тавонад шогирдонашро ба дарки сухани адиб ҳидоят намояд. Аз сӯйи дигар, соли ҷаҳон аст, ки Вазирати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон шеваи таълими нисбатан нав – муносибати босалоҳият ба таълимро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба роҳи мондааст. Омӯзгори адабиёт бояд шеваи шарҳу тафсири ашъори ғиноиро вобаста ба талаботи муносибати босалоҳият тавҷиб ба роҳ монад, то шогирдон дар омӯзиши ҳар як мавзӯ ба салоҳиятҳои мушаххас даст ёбанд. Дар ин навишта мо саъй намудем, то шеваи тадриси ашъори ғиноиро дар мисоли шарҳу таҳлили як ғазали Абдурахмонӣ Ҷомӣ, ки дар барномаи синфи 9 омадааст, вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим дар курси таърихи адабиёт бо забони сода пешкаши устодони адабиёт гардонем.

Ин нуктаро бояд зикр кард, ки дар низоми таълими суннатӣ омӯзгор ҳуқуқи тағйир додани мавзӯҳои барномаро надорад, аммо муносибати босалоҳият дар таълим имконият медиҳад, ки муаллим тибқи талаботи шеваи таълим бо салоҳиди худ баъзе мавзӯҳои барномаро тағйир диҳад. Гарчанде муносибати босалоҳият ба таълим аз таълими суннатӣ тибқи нишондиҳандаҳои мухталифи раванди таълиму тарбия фарқи ҷиддӣ дорад, аммо ин на ба он маъно аст, ки омӯзгор бояд аз суннатҳои таълими анъанавӣ ба кулӣ даст кашад. Алаҳусус дар таълими шеър, ки дар таърихи мактабу маорифи мо собиқаи кӯҳан дорад. Омӯзгор бояд дар баробари истифодаи шеваҳои дархури замони таълими анъанавӣ (алаҳусус методикаи шарҳу тафсири калом мавзун) дарсро тибқи талаботи муносибати босалоҳият ба таълим ба роҳ монад. Ин ду шеваи таълим ба ҳеч ваҷҳ яке дигарро ба кулӣ инкор намекунад, балки истифодаи тавҷиб ва самараноки онҳо натиҷаи дилхоҳ медиҳад.

Аз он сабаб ки ин дарс барои синфи 9 аст, зарурате ба шарҳи мушаххасоти «ашъори ғиноӣ» наменонад, зеро хонандагон дар синфҳои қаблӣ ҷинсҳои адабиро омӯхтаанду медонанд, ки «ашъори ғиноӣ» аз осори ҳамосиву драматӣ ҷи фарқ дорад, аммо бори дигар таъкиди нуктаҳои асосии ҷинси ғиноӣ (лирикӣ) аз аҳаммият ҳалӣ нест. Бино ба гуфти методистон, ҳангоми таҳлили асари бадеӣ дар қадами аввал омӯзгор бояд диққат диҳад, то матни шеър дуруст кироат шавад, зеро барои шиноختи шеър ва дарёфтани маънии мақсуди шоир нахуст бояд онро дуруст кироат кард. Кироати саҳеҳи матни асари бадеӣ ба дарёфтани дурусти мақсаду мароми адиб мусоидат мекунад [4, 146]. Омӯзгор бояд нахуст худ матни шеърро кироат кунад ва хонандагон бодидиққат гӯш диҳанд. Муносибат босалоҳият ба таълим тақозо дорад, ки хонандагон бештар фаъол бошанд, яъне, хонандамехварӣ ҷавҳари асосии талаботи босалоҳият ба таълим аст. Аз ин рӯ, муаллим бояд кироати матни шеърро аз хонандагон низ талаб намояд. Ғазал бояд аввал пурра кироат гардад ва баъд аз дарёфтани вазну қофия ва радифу ҳарфи рағбӣ тибқи талаботи методикаи суннатӣ ғазал бояд байт ба байт шарҳу тафсир гардад.

Мушаххас намудани вазни шеър ва дарёфтани калимоти қофияву радиф ва ҳарфи рағбӣ низ дар дарки маънӣ ва таъйини ҳунари шоир нақши қалбӣ дорад. Мо бар он андешам, ки барои хонандаи мактаби миёна донишҷӯи ҳаҷоҳи арӯзӣ, қофияву радиф ва дарёфтани ҳарфи рағбӣ қофист. Баррасии ҳаҷоҳи қофия, таъйини вазни шеър ва дигар масоили поэтикаи шеър барои донишҷӯи риштаи суханшиносӣ ва муҳаққини ин соҳа тавсия мешавад. Аммо аз он сабаб, ки мурағбони барномаи таълими адабиёти тоҷик донишҷӯи вазни шеърро ҳатто барои синфи 5 зарур доништаанд (ки он ғайриимкон аст), омӯзгор ноғузир аст талаботи барномаро иҷро кунад. Барои осон шудани кор мо вазни ғазалро низ муайян мекунем. Тибқи талаботи методикаи таълими калом мавзун вазни шеърро пеш аз тафсири байти матлаъ муайян мекунам:

Дило, зи қайди ҳарифони беҳирад бигрез,

Ту мурғи зиракӣ, аз доми деғу дад бигрез. [1, с.533]

Вазни ғазал мҷтаси мусаммани маҳбуни аслам буда, калимоти қофия «беҳирад, дад, бад, ҷад, ҳасад, адад, рад, х(в)ад» ва вожаи «бигрез», ки баъд аз калимоти қофия айнан такрор шуда меояд, радиф мебошад. Ҳангоми таҳлили ғазал вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим хонандагон бояд бештар фаъол бошанд. Омӯзгор бояд саъй намояд, то хонандагон ба ҷаҳон унсурҳои асосии муносибат босалоҳият ба таълим: **донад, тавонад, азхуд кунад ва дар амал тадбиқ намояд** даст ёбанд. Масалан, дар мавриди шиноختи калимоти қофия ва радиф ҳеч зарурат надорад, ки омӯзгор таърифи мурағбаи қофияву радиф ва анвои онҳо, ки дар китобҳои назарияи адабиёт дарҷ шуда ва муаллифони китоби дарсӣ онҳоро айнан овардаанд, аз ҷаҳон намудани онро аз хонандагон талаб намояд. Тақозои

муносибати босалоҳият дар мавриди мақсади таълим он аст, ки диққати хонандаро ба ҷиҳатҳои амалии мухтавои таълим (мавзӯъ) равана созад ва ғайроти муваффақонаи онро дар ҳаёт таъмин кунад. Яъне, хонанда **донад**, ки калимоти ҳамоҳанги охири мисраъ ва байтҳоро қофия ва калимоту ибороте, ки баъди аз қофия айнан такрор мешаванд, радиф меноманд; хонанда бояд калимоти ҳамоҳанги охири мисраъу байтҳоро муайян карда **тавонад**; хонанда бояд унсурҳои асосии қофияву радиф, ки ўро дар шиноҳти калимоти қофия ва радиф ҳидоят мекунад, **азхуд кунад** ва шартӣ асосии талаботи босалоҳият ба таълим дар мавриди қофияву радиф он аст, ки дилхоҳ шеър, ки ба хонанда пешниҳод мешавад, калимоти қофияву радифи онро ташхис дода тавонад. Ба таъбири дигар, хонанда дониши дар мавриди қофияву радиф андухташро **дар амал тадбиқ намояд**.

Талаботи дувум дар шеваи таълим ва шарҳу тафсири каломӣ мавзун шиноҳти калимоти душвори байт ва дарёфти маънии онҳост. Калимаҳои «қайд», «ҳарифон», «дад» ва ибораҳои «мурғи зирак»-у «доми деу дад» барои хонандагон метавонад нофаҳмо бошад. Ҳангоми шарҳи калимоти нофаҳмо илова бар китоби дарсӣ хонандагонро роҳнамоии омӯзгор бояд аз фарҳангу лугатҳо низ истифода баранд. Дар таълими анъанавӣ маводи асосии таълим китоби дарсӣ шиноҳта мешавад, ки мутаассифона, дар он на ҳама калимаҳо ва алалхусус таъбироти шоирона шарҳу тафсир шудаанд. Дар таълими босалоҳият илова ба китоби дарсӣ маъхазҳои муҳталиф, аз қабилӣ лугату фарҳангҳо, донишномаҳо, асарҳои бадеӣ, рӯзномаву маҷаллот ва амсоли инҳо ба ҳайси маводи таълим мавриди истифода қарор мегиранд. Омӯзгор бо ишғироки ғайри хонандагон бо истифода аз сарчашмаҳо маънии лугавӣ ва киноявӣ маҷозии калимаву таъбироти шоиронаро муайян мекунад; «Қайд»- банд ё ресмоне, ки ба пой мебаранд, занҷир. «Ҳарифон» -ҳамнишинон, ҳамсуҳбатон. «Дад»- ҳайвони дарандаи ваҳшӣ. «Мурғи зирак» - парандаи доно, ки ба доми сайёд намеафтад. Шоир дили худро ба парандаи зираку доно ва ҳамнишини бадро ба деу ҳайвони даранда монанд кардааст. «Қайди ҳарифони беҳирад»- шоир бар он андеша аст, ки қассе, ки ҳамсуҳбат ва ҳамнишини одамони бедонишу хирад аст, охир ба банди онҳо меафтад ва ҳамнишинӣ бо ҷуни н одамон монанди афтодан ба доми деу ҳайвони ваҳшии даранда аст.

Талаботи сеуми таҳлили шеър муайян кардани қорбурди санъатҳои бадеӣ, тасвири шоирона ё худ суварӣ ҳаёл дар байт аст. Шеваи таълими санъатҳои бадеӣ вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим мавзӯи баҳси дигар аст. Аз он сабаб, ки қисмати бештари санъатҳои бадеӣ, монанди ташбеҳ, маҷоз, киноя, истиора, таҷнис, таҷоҳули ориф, тазод, талмех, лутф, ташхис, тазмину назира ва суолу ҷавоб тибқи барнома дар синфҳои 7-8 таълим дода мешаванд, методикаи таълими босалоҳияти он бояд бо назардошти синусоли хонандагонӣ ин синфҳо ба роҳ монда шавад. Муҳимтарин санъате, ки дар байти матлаъ ба қор рафтааст, санъати ташбеҳ аст. Ташбеҳшавандаҳо «дил» ва «қайди ҳарифони беҳирад» дар мисраи аввал ва ташбеҳқунандаҳо «марғи зирак» ва «доми деу дад» дар мисраи дувум омадаанд.

Талаби дигари методикаи таҳлили шеър донишҷӯи ҷаҳонбинии шоир аст. Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ аз шоирони ориф ва яке аз пешвоёни тариқати нақшбандия аст, ки таълимоти ин тариқати ирфонӣ дар ашъори шоир инъикос ёфтааст. Омӯзгор бояд ин нуктаро дар назар дошта бошад ва унсурҳои асосии ин равияи ирфониро ба хонандагон фаҳмонад.

Таълим бо иҷрои дастури методикаи шарҳу тафсири шеър ва талаботи муносибати босалоҳият ба таълим омӯзгор ҳамроҳ бо хонандагон бояд маънии байт бароваранд ва мақсуди шоирро дарёбанд. Байтро метавон ҷунин маънӣ кард: Абдурахмони Ҷомӣ ба сифати як шоири орифи вораста ва хирадманди ботаҷриба ба ҷавонон маслаҳат медиҳад: «Эй азизи дили ман, аз суҳбат ва ҳамнишинӣ бо қасони бе илму дониш дурӣ ҷӯй, зеро ҳамнишинӣ бо одомони беҳирад монанди доми деу ҳайвоноти даранда аст, ки пойи тӯро ба ресмон мебардад. Ту ки монанди парандаи зирак доно ҳастӣ, то тавонӣ, аз доми девону ҳайвоноти ваҳшӣ бигузрез!».

Байти дувум:

Қабули суҳбати некон агар наӣ, боре

Яке биқўшу зи ҳамсуҳбатони бад бигрез.

Ҳама калимоти байти дувум барои хонандагон ошноост ва ниёз ба шарҳу тафсир надоранд. Формулаи асосии натиҷаи таълим дар низомии таълими суннатӣ «ҷиро дониш»-и хонанда аст. Хонанда маънии ҳама калимоти байти болоро медонад. Аммо дар муносибати босалоҳият формулаи асосии натиҷаи таълим «қадом амалро иҷро карда тавониш»-и хонанда мебошад. Яъне, хонанда бояд аз байти боло, ки маънии ҳама калимаҳоро медонад, маънӣ баровардан тавонад. Мувофиқи талаботи муносибати босалоҳият омӯзгор бояд нахуст шарҳи байтро аз хонандагон тақозо намояд. Табодули андешаҳо натиҷаи дилхоҳ ба даст оварда метавонад. Ҷавоби хонандагон, ки талаботи таълими босалоҳият онҳо ба андешидан вомедорад, яке дигарро комилтар мегардонад. Омӯзгор баъд аз шунидани баррасии ҷавоби хонандагон ҳамроҳ бо эшон метавонад аз байти дувум ҷунин маънӣ баровард: Шоир хитоб ба ҷавонони камтаҷриба мегӯяд: «Эй писар, агар ту лоики суҳбати одамони нек нестӣ, лоақал, кӯшиш кун, ки ҳамнишини ҳамсуҳбати ашхоси бад набошӣ ва то тавонӣ, аз ин гуна ашхос дур бош!»

Байти севум:

Бас аст з-абчади ишқ, эй писар, туро ин ҳарф,

Ки зикри аб макун, аз гуфтугӯи чад бигрез.

Дар байти боло иборай «абчади ишқ» ва калимаҳои «аб» ва «чад» барои хонандагон нофаҳмоӣ ва муаллим бо иштироки хонандагон бояд маънии онҳоро шарҳ диҳанд. Хонандагон бояд аз шеваи кор бо луғату фарҳангҳо огоҳ бошанд, то калимаи мавриди назарро ба осонӣ аз фарҳанг ё луғат пайдо кунанд, ки аз талаботи асосии муносибати босалоҳият ба таълим аст. «Абчад» - номи ҳашт калимаи сохтаи арабӣ аст, ки дар онҳо ҳама 28 ҳарфи алифбои арабӣ ба тартиби ададӣ дохил шудаанд. Бояд зикр кард, ки дар мактабҳои қадим талабагон баъд аз саводи ибтидоӣ баровардан таълими асосиро аз «абчадҳои» оғоз мекарданд. Абчадҳои ба маънии оғозкунанда, тозақор, бетаҷриба аст ва муроди шоир аз «абчади ишқ» - оғози ишқ, ибтидои ишқ, зинаи аввали тариқати ишқ аст. «Аб» ба маънии падар ва «чад» ба маънии бобо аст.

Пас аз шарҳи калимоту таъбироти шоирона ва дарёфти санъатҳои бадеӣ ва иҷрои методикаи шарҳу тафсири шеър, ки дар ибтидо зикр кардем, омӯзгор бо иштироки хонандагон аз байти мавриди назар натиҷагирӣ мекунад. Байти севумро метавон чунин маънӣ кард: «Эй писар, ки ба водии муҳаббат тоза қадам ниҳодаӣ ва дар ин ҷода бетаҷриба ҳастӣ, бидон, ки дар тариқати ишқ зикри падару гуфтугӯи бобо суд надорад, яъне начибзодагӣ дар ин ҷо ба кор намеояд, тафоҳури бефоида аз падару боборо фаромӯш куну аз он дурӣ ҷӯй, бояд бо мароми дили пок ба роҳ ишқ қадам ниҳӣ».

Байти чаҳорум:

Гурехтан зи ҳасад то ба кай зи аҳли сафо?

Агар сафои диле дорӣ, аз ҳасад бигрез.

Таъбироти шоиронаи «аҳли сафо» ва «сафои дил» ниёз ба шарҳ доранд. Бояд зикр кард, ки шарҳи чунин таъбироти шоирона дар фарҳангу луғатҳои маъмулӣ вучуд надоранд. Фарҳангҳои маҳсусе, монанди «Фарҳанги киноёт», «Фарҳанги шеърӣ» ва «Фарҳанги муҳтасари адабиёт» ҳастанд, ки дар онҳо киноёту таъбироти шоирона шарҳу маънӣ шудаанд. Омӯзгор бояд доир ба ин фарҳангҳо маълумот дошта бошад ва шеваи қорбурди ин фарҳангҳо ба хонандагон ёд диҳад. «Аҳли сафо» - онҳо, ки дили софу беолоиш доранд, мурод орифон, ошиқон. «Сафои дил» доштан ба маънии дили софу беолоиш ва холи аз ҳирсу ҳавас доштан аст. Аз байти боло чунин маънӣ мебарояд: шоири ориф хитоб ба ҷавони бетаҷриба мегӯяд: «Чаро ба аҳли сафо - одамони покгинат ҳасад мебароӣ аз онҳо худатро дур мегири. Агар хоҳӣ, ки ба мурод бирасӣ, бухлу ҳасадро аз худ дур куну ҳамнишину ҳамдами пирони рӯзгордида ва равшанзамир бош!»

Ҳамин тариқ байтҳои боқимондаи ғазалро низ ба тарзу шеваи дар боло зикршуда метавон шарҳу тафсир карду бо иштироки фаъоли хонандагон аз онҳо натиҷагирӣ кард. Байти панҷум:

Мадех ба роҳати фонӣ ҳаётти боқиро,

Ба меҳнатти ду-се рӯз аз ғами абад бигрез.

Маънии байт: Шоир хитоб ба ҷавонон мегӯяд: «Зиндагиро ғанимат дону коре кун, ки номи некат боқӣ монад, айшу ишрати дурӯза гузарон аст, меҳнат кун, то аз ғаму ранҷи абадӣ халос ёбӣ».

Байти шашум:

Чу нест хосияте дар қабулу радди қасон,

На бар қабул кун иқболу не зи рад бигрез.

Маънии байт: Шоири бузург ҷавонро чунин насиҳат мекунад: «Таърифу тавсиф ва бадгӯии қасон суде надорад, ту на аз таърифи дӯстон хурсанд бошу на аз бадгӯии душманон ғамгин, аз пайи кори нек худ бош».

Байти ҳафтум:

Ҳамирмояи ҳар неку бад тӯй, Ҷомӣ,

Халосӣ аз ҳама мебоядат, зи худ бигрез.

Дар байти мақтаъ калимаи «ҳамирмоя»-ро бояд шарҳ дод, ки калиди маънии байт дар он нуҳуфта аст. «Ҳамирмоя» ба маънии хаамири туруш, ки онро бо орду обу намак омехта хаамир тайёр мекунанд, аммо ин ҷо ба маънии маҷозии асос, асл, сиришт, моҳият омадааст. Шоири бузург тибқи талаботи жанри ғазал, ки аслан таҳаллус дар байти мақтаъ зикр мешавад, хитоб ба худ мегӯяд: «Сарчашма ва асоси ҳар ҳодисаи баду нек ба худ қас вобаста аст. Эй Ҷомӣ, агар хоҳӣ, ки аз бадихо амон ёбӣ, аввал худ аз бадихою хислатҳои ношоиста даст бикаш».

Пас аз шарҳу тафсири ғазал хонандагон бояд аз муҳтавои умумии ғазал натиҷагирӣ кунанд. Дар низоми суннатии таълим фаъолияти маърифатии хонанда аз он иборат аст, ки дониши пешниҳодшударо аз худ кунанд ва маълумоти ироашударо нақл карда тавонад. Аммо дар муносибати босалоҳият ба таълим фаъолияти маърифатии хонанда танҳо бо аз худ намудану бозгӯӣ кардани донишу маълумоти пешниҳодшуда маҳдуд намешавад. Хонанда бояд ахбору маълумоти ироашударо таҳқиқу баррасӣ кунанд, дар ҳаллу мавзӯю масъалаҳо фикру андешаи худро дошта бошад ва муҳимтар аз ҳама, аз таҳлилу таҳқиқи мавзӯи натиҷагирӣ кунанд ва ин натиҷаҳоро дар амал тадбиқ намояд.

Мо ба тариқи намуна аз ғазали матраҳшуда натиҷагирӣ мекунем. Хонандагон метавонанд аз ҳар ғазали мавриди таҳлил қарор гирифта натиҷагирӣ кунанду бардошт ва андешаи худро дошта бошанд:

- Инсон бояд аз ҳамнишинӣ бо ашхоси бад ва бедонишу хирад дурӣ чун;
- Агар худро лоиқи суҳбати мардони хирадманд намедонӣ, лоақал аз ҳамнишинӣ бо одамони бадкор дурӣ кун;
- Фаҳр бо падару бобо ва ифтихор аз начибзодагӣ қардан дар ойини ҷавонмардон қабул нест;
- Мабодо, ки аз бухлу ҳасад аз суҳбати мардони равшанзамин дурӣ ҷӯӣ, агар дили поку нияти холис дорӣ, бухлу ҳасадро аз дил берун кун;
- Инсон бохирад набояд ба айшу ишрати дурӯза хушнуд бошад, меҳнат кун, то аз ғами абадӣ халосӣ ёбию номатро ба некӣ баранд;
- Аз таърифу тавсифи дӯстону бадгӯии душманон ҳеҷ суде нест, набояд аз таъриф шод шуду аз танқид ғамгин гашт;
- Асли ҳама ҳаводиси неку бад ба худи одам вобаста аст, агар меҳоҳӣ аз бадихо дар амон бошӣ, худро аз хислатҳои разила дурр дор.

Бино ба қавли мутахассисон, «салоҳият таълим дода намешавад, он дар натиҷаи азхудкунии дониш ва тадқиқи амалии он ташаккул меёбад» [5, с.32]. Аз ин рӯ, фаъолияти омӯзгор дар раванди таълим нақши калидӣ дорад, ӯ бояд раҳнамому ёрирасони хонандагон дар таҳлилу баррасии масъалаҳо, мароҳили ташаккули малакаву маҳорат ва мушоҳидагару таҳлилкунандаи дараҷаи азхудкуниву донишу хиради онҳо бошад, то талабагон ба салоҳиятҳои таъйиншуда даст ёбад.

Дар лаҳзаи мустақамкунии дониш, ки яке аз талаботи дарс дар низоми анъанавӣ асту суолҳо аксар вақт одиву муқаррариянд, аз нигоҳи муносибати босалоҳият ба таълим қорагар нестанд. Суолҳои лаҳзаи мустақамкунии дониш ҳатман бояд проблемавӣ бошанд, то хонандагонро ба андеша қардан водорад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор: ҷилди якум. Ба ҷопхозиркунанда А.Афсаҳзод, Душанбе: Адиб, 1986.-560 саҳ.
2. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 1), Хучанд: Ношир 2012.-324 саҳ.
3. Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои У-1X. Муҳаррирони масъул Х. Шарифов ва У.Тоиров, Душанбе, 2007.-72 саҳ.
4. Исрофилиё Ш.Р., Сулгонмамадова М. Методикаи таълим ва шеваи шарҳу тафсири каломҳои мавзун// Паёми ДМТ, 2016, №43, (203) с.,146-150.
5. Муносибати босалоҳият ба таълим. Мураттибон: Ғ.Бобизода, Д. Имомназаров, Ш.Исрофилиё, А. Байзоев. Душанбе: Ирфон, 2018.-72 саҳ.

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ, СВЯЗАННАЯ С ДОШКОЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ В КУРСЕ ИСТОРИИ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье речь идёт о методике преподавание один газели Джамии с точки зрения компетентностный подход к образованию. Авторы освещали проблему компетентностный подход к образованию при изучении предмета литературы на примере комментария один газели Джамии в 9 классе. Рассматривается роль учителя и ученики во время компетентностный подход к учебные материалы.

С точки зрения авторы статьи в компетентностный подход к образованию при изучении литературы заключается не в увеличении объема информированности учащегося, а в том, чтобы он самостоятельно решал проблемы в новой ситуации

Ключевые слова: методика, преподавание, комментарий, учитель, традиция, компетентность.

GENEALOGICAL MODERN METHODOLOGY RELATED TO EARLY CHILDHOOD EDUCATION IN THE LITERATURE HISTORY COURSE

In this article, the authors tried to present a new method of Zhomi's poems with examples and simple speech to literary teachers.

The authors suggest the teaching with a high level of education and pastoral poems with scientific facts and teaching methods.

As well as the method of teaching of verse determined for readers with easy ways and core of verse.

By authors opinion the readers are the main factor of relation to teaching and during the teaching of the verses the teachers try to attract reader's opinion to four elements «know», «learn by heart», «can» and «come into affect».

Keywords: methodology, teaching, comments, teacher, tradition, competence.

Сведения об авторах:

Исрофилиё Ш.Р. - доктор филологический наук, профессор Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни

Бобоева Зарина - сасискателъ Худжандский государственный университет им академик Б. Гафуров

Abot the autors:

Isrofilniyo SH.R. – doctor philology sceinces professor, Tajik state pedagogical university named after S.Aini

Boboeva Zarina - applicant Khujand State University name academician B. Gafurov

ШИНОХТИ ШАЙХ АҲМАДИ СУҲАЙЛӢ ДАР «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ

Зокиров Х.Ч.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Мусаллам аст, ки ҳар давраи адабиёти классикии миллати мо сарчашмаҳои худро дорад. Ба ин, осори бозмондаи бевоситаи адиб ва осори ҳамзамонон, ба вижа тазкираву фарҳангу радоифулашӯр, шарҳномаҳо шомил аст. Ҳамаи ин сарчашмаҳо мавқеи истифода дошта, барои рӯшан кардани ин ё он уқдаи илмӣ хизмат мекунад. Тазкира аст, ки дар барқарор намудани ҷараёни зиндагӣ, ҷаҳолияти адабӣ, бурду бохти эҷодӣ ва монанди инҳо кӯмак мерасонад. Аз ҷумла, сарчашмае, ки дар адабиёти мо ин вазифаро адо карда меояд, «Тазкират-уш- шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ мебошад. Ин тазкира ба гурӯҳи тазкираҳои умумӣ махсуб шуда, адабиёти 500- солаи моро дар худ таҷассум мекунад. Он аз устод Рӯдакӣ оғоз ёфта, ба зикри Шайх Аҳмади Суҳайлӣ ба итмом расидааст.

Аз ин хотир, тазкираи мавриди назар бо мухтавои фароҳаш аз аҳамияти хос бархурдор аст. Дар омӯзиши адабиёти асри XV ин аҳамияти тазкираи Давлатшоҳ бармалотар мегардад. Зеро он ашхосу эҷодкору зиёӣ ва сиёсатмадороне, ки дар ин аср муаллиф зикр кардааст, аз муосиронаш ба ҳисоб мераванд. Биноан, дар баршуморӣ, шинохт ва зарфияти мавод дар омӯзиши адабиёти асри мазкур тазкираи Давлатшоҳ ҳамчун сарчашмаи тирози аввал ва ниҳоят муҳим таъкид шудааст.

Дар ин асар баррасии зиндагиномаи яке аз шахсиятҳои маъруфи сиёсату адабиёти асри XV Низомуддин Аҳмади Суҳайлӣ маъруф ба Шайхам Суҳайлӣ беш аз ҳама ба маълумоти Давлатшоҳи Самарқандӣ тавачҷуҳ карда, шинохти ин адиб ва тазкиранигори маъруфро меҳвар ва маҳаки андешаҳои худ қарор дода, дар баъзе маворид ба осори таҳқиқи дигар низ рӯҷу намудем.

Амир Низомуддин Шайх Аҳмади Суҳайлӣ дар қатори ҳамаи арбобони давлати Темуриён шомил буда, дар рушду нумӯи адабиёти форсии тоҷикӣ саҳим аст.

Шайх Аҳмади Суҳайлӣ зодаи шаҳри Ҳирот буда, байни солҳои 1444 - 1502 зиндагӣ ва эҷод намудааст. Вай пас аз фаро гирифтани улуми мутадовили замон тӯли наздаҳ сол дар дарбори Темуриҳо хидмат ва ҷаҳолият кардааст. Дар баробари ин, ба шеърӯ шоирӣ низ завқ ва салиқаи баланде доштааст. Мувофиқи маълумоти Давлатшоҳ, Шайх Аҳмади Суҳайлӣ аз ёздаҳсолагӣ ба шеърӯгӣ шуруъ карда, бо ташаббус ва дастгирию тавсияи Шайхи Озарӣ «Суҳайлӣ»- ро таҳаллуси адабии худ интиҳоб намудааст. Чунончи, муаллифи тазкира ин маъниро аз баёни Шайх Аҳмади Суҳайлӣ нақл кардааст:

«Ва ман бандаи муаллиф аз ин амири фозил шунидам, ки мефармуданд, ки: «Ман дар унфувони айёми шубоб ба мулозимати шарифи шайхи ориф Озарӣ расидам, қуддиса сирруху ва аз ҳиммати он ҳазрат дарюза кардам ва табъам бар гуфтани ашӯр қодир буд ва таҳаллусе чунон ки мебоист намеефтам. Илтимос намудам, ки шайх мучалладе дар даст доштанд, фармуданд, ки ин мучаллад китобро ба тафоул бикшоем, шояд лафзе, ки муносиб бошад, берун ояд. Чун барқушоданд, бар аввали сафҳа лафзи Суҳайл баромад, бағоят мустаҳсан шумурда, ба чихати ман «Суҳайлӣ» рақам фармуданд. Ва баъд аз он авоби маонӣ бар руҳи ман кушода шуд ва файзи ҳиммати мардон ба ман расид. Лошак, ҳиммати ричолуллоҳ камтар за тулӯи Суҳайл нест, ки дар Бадахшон сангро лаъл ва дар Яман чармро адим мекунад. Мешояд, ки фузало ҷилди девони Суҳайлиро аз адими ямонӣ созанд ва лаъли бадахшонӣ бар ашӯри рангини ӯ афшонанд, ханӯз аз ҳаққи инсоф берун наёмада бошанд. Батаҳсис, бар саводи ғазале, ки ин фозилро даст дода ва он ин аст:

Ба рӯзи бекаси ҷуз сояи ман нест ёри ман,

Вале он ҳам надорад тоқати шабҳои тори ман.

Нақӯмардиву монд аз дарси шиқат Кӯҳкан ори,

Ки ӯро тахтаи таълим бас лавҳи мазори ман»... [1, с.466]

Ин иқтибос баробари таъйиди фикрҳои боло боз чанд масъалаи дигареро бозгӯ мекунад, ки дар эҷтиромии вижаи муаллифи тазкира, барвақт ба шеърӯ шоирӣ пардохтани Шайх, муносибати

шогирдию муриди вай бо Шайхи Озарӣ, интихоби тахаллус, истеъдоди баланди шоирӣ ва қудрати хуби суханофаринӣ, кашфи маъонии рангин, мисоловарӣ аз шеъри худ барин нукот чамъбаст шудааст. Ба чуз мактаби ирфонии Шайхи Озарӣ, Сухайлӣ аз мактаби адабии Ҷомӣ ва Навоӣ бахравар шуда, ба эшон минбаъд равобиги доимӣ доштааст.

Аз пажӯҳиши профессор Афсаҳзод А. бармеояд, ки дар мактаби адабии Ҷомӣ на танҳо Сухайлӣ, инчунин худи Давлатшоҳ, Ҷалолуддин Масъуди Шервонӣ, Муҳаммади Сиёвуш, Муҳаммади Баҳрободӣ, Мавлоно Ҷамолуддин, Мир Камолиддин Ҳусайн ва Биноӣ таълим гирифта, маъруфият ба даст оварда, бархе дар мадрасаҳои Ҷомӣ ба тадрис машғул гардида, баъзеи дигар дар хидмати устои худ монда, ба василаи ротибаи меодоғии ӯ зиндагӣ ба сар мебурданд [2, с.36].

Вале Шайх Аҳмади Сухайлӣ ба ин таснифот чандон моил нест. Вай чун Навоӣ ба гурӯҳи шогирдони роҳбарикунандаи Ҷомӣ шомил мебошад, ки ҳамеша аз ҳамдарсонӣ мактабиёни худ истиқбол дошта, сулуки устои хешро бомаром идома додааст.

Чуноне ки дар боло зикр гардид, Давлатшоҳ бо Сухайлӣ ҳамдарс буда, бо асосиди худ ва ҳамдарсонаш равобиги доимӣ доштааст. Ҳамзамон мисли ин шарикдарсон чунин равобиги адабӣ шоеъ будааст.

Аҳмади Сухайлӣ шоири зулликсонӣ аст. Вай бо ду забон: форсӣ ва туркӣ шеър эҷод намуда, бо ин ду забон соҳиби ду девон гаштааст. Аммо то имрӯз девони туркӣ шоир дастрас нашудааст. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар ин хусус мефармояд, ки:

«Ва ҳоло ин амири кабири фозил соҳиби ду девон аст, яке хотамаш музаййини девони туркӣ султонӣ аст ва яке қаламаш муҳаррири девони ашъор, ки сафинаи баҳри ҳақоик ва ганҷинаи румузи дақоик аст» [1, с.465].

*Хотамаш кори ҷаҳоне ба даме рост кунад,
Қаламаш ганҷи маонӣ ба даме афсонад [1, с.465].*

Ба ин ва матлаи ғазали зерини дар тазкира омада метавон гуфт, ки девони Шайх Аҳмади Сухайлӣ дар замони зинда буданаш дастраси аҳли илму адаб шудааст:

*Ба шоми ғам чу ман дарёкаше чун дар шароб афтад,
На з-ин камтар, ки то субҳи ҷазо масти хароб афтад [1, с.467].*

Инчунин дар тазкира аз девони шоир яқчанд матлаи ғазалҳои тоҷикӣ ва ду ғазал бо забони туркӣ оварда шудааст:

*Набошад хонаи зарқори шохӣ ҳавас моро,
Ки ин девори меҳнатхонаи андӯх бас моро [1, с.467].*

Ва дигар:

*Зи наъли тоза бар тан сад забони ҳол мебинам,
Ҳама аз ҳайрати он ҳол молмомол мебинам [1, с.467].*

Ё ба забони туркӣ:

*Эй мени ҷавру ҷафо бобида мӯътод айлаган,
Ўзгдор бирла вафо қасрини бунёд айлаган [1, с.467].*

Аҳмади Сухайлӣ аз шахсони олитабор буда, соҳиби молу мулк низ будааст ва бо вучуди олимаком буданаш кӯшидааст, то дар адабиёт либоси тозае пӯшонад ва ба ин муваффақ ҳам гаштааст. Дар ин бора, Давлатшоҳи Самарқандӣ фармудааст:

«Ва ин номдори олитаборро (манзур Шайх Аҳмади Сухайлист З. Х.) дар ӯлуси Ҷағатой хонаводаи бузург аст ва аҷдоди кироми ӯ аз замони давлати ҳазрати соҳибқиронӣ ҳамвора соҳибҷоҳ ва умаро будаанд. Ва ба аҳди давлати шоҳруҳӣ мутакаффили муъзамати умури султонӣ будаанд. Ва ин амири кабири некӯахлоқ бо вучуди ҳасабу насаб фазоили одоб кӯшид ва ба макорими ахлоқ аз акрону акфо мумтоз шуд ва дар қабо аз аҳли ибто шуд. Ва ҳамвора бо дарвешон дар мақоми хидмат ва бо уламо дар мартабаи ҳурмат зиндагонӣ мекард, то ба маддади Ҳиммати кимийёхосияти мардонӣ Худо ба давлати дину дунёи имрӯз мушаррафу музайян аст ва назди султони олам муҳтарам ва ба назари ҳамгинон муаззаму мукаррам»:

*Ту Сухайлӣ, то кучо тобиёу кай толеъ шавӣ,
Акси ту бар ҳар ки меафтад, нишони давлат аст [1, с. 465].*

Давлатшоҳ дар охир овардааст, ки ду девони Аҳмади Сухайлӣ ҳам туркӣ ва ҳам тоҷикӣ чунон тоза ва нозук афтадааст, ки дар девони шоирони гузашта ман кам дидаам. Чунончи:

«Ва гумони муаллиф он аст, ки ашъори мухторӣ ин номдор дар ду забон ба ғоят соф ва муҳайялу нозук афтада ва дар матлаи ғазали аввали ин амрзода хоса ба вуқӯъ пайваста, ки дар давонини

устодони муқаддам кам дидаем, ки ҳамоно аз воридоти таъби латифи ўст. Ва анвору асрор ва шуҳрати ашъори Сухайлӣ ҳамчу нури Сухайл аз ҳудуди Бадахшон то диёри Яман тобону сайёр аст» [1, с. 468].

Ин андешаи Давлатшоҳ бепоя нест ва он аз рӯи таърифот буруз накардааст, зеро ӯ дар навиштани тазкираи худ табиист, ки мутолиаи зиёд карда, дар натиҷа шеърӣ Сухайлиро ба шуарои дигар тақос намудааст. Дар воқеъ, мутолиаи девони шоир андешаи фавқро таъйид менамояд. Баҳси муфассали ин матлабро ба баррасии алоҳидда воғузур менамоем.

Ҳамин тавр, Шайх Аҳмади Сухайлӣ дар «Тазкират-уш- шуаро»- и Давлатшоҳи Самарқандӣ яке аз шоирони барҷастаи асри XV зикр ёфтааст. Давлатшоҳ Аҳмади Сухайлиро дар тазкираи мазкур ҳамчун шоири тавоно ном бурдааст, ки ӯ барои пешрафти адабиёти форсу тоҷик хизмат кардааст. Давлатшоҳ, ки бо Сухайлӣ ҳамаср ва таълимгирандаи як мактаб буд, барои шинохти шоир ва осори ӯ дар адабиёт дар «Тазкират-уш- шуаро» маълумоти дақику амиқ додааст. Шахсият ва эҷодиёти Аҳмади Сухайлӣ дар муҳити сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабии Ҳирот дар асри XV мавқеи намоён дошта, адабиёти тоҷикӣ ва туркӣ-ӯзбекии ин давраро бе шинохту симои адабии ӯ тасаввур намудан имконнопазир аст. Аз баррасии ин мухтасар натоҷи зерин ба даст омад:

1. Бори аввал маводи тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ дар бораи рӯзгору осори Шайх Аҳмади Сухайлӣ бо тақя ба манобеи дигар ба риштаи таҳқиқ кашида шуд.
2. Маълум гардид, ки Аҳмади Сухайлӣ миёни солҳои 1444- 1502 зиндагӣ, фаъолият ва эҷод кардааст.
3. Ҳамчунин робитаи адабии Шайхам Сухайлӣ бо Давлатшоҳ, Шайхи Озарӣ, Ҷомӣ, Навоӣ ва дигарон рӯшан карда шуд.
4. Зулисонайн будани Шайхам Сухайлӣ ва ду девон доштани ӯ муайян гардид.
5. Сабаби «Сухайлӣ» таҳаллус намудани адиб ошкор сохта шуд.
6. Шайхам Сухайлӣ дар қатори Алишер Навоӣ аз шогирдони беҳтарин ва роҳбарикунандаи Ҷомӣ маънидод карда шуд.
7. Дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо девони тоҷикии Шайхам Сухайлӣ пайдо гардид, ки баррасии мазмуну мундариҷаи он кори ояндаи рақими сутур хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Давлатшоҳи Самарқандӣ Тазкират-уш-шуаро// Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хучанд: Ношир, 2015. – 544 с.
2. Афсаҳзод А. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир/А.Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 380 с.
3. Афсаҳзод А. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XVI/А.Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1987.
4. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. (асрҳои 13-15) Китоби 2/Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1977.
5. Шайх Аҳмади Сухайлӣ. Девони ашъор. Дастхати рақами 611. Маркази мероси хаттии назди АИ ҶТ.

ПРИЗНАНИЕ ШАЙХА АХМАДА СУХАЙЛИ В «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРЕ» ДАВЛАТШОХА САМАРКАНДИ

В статье речь идёт об одной знаменитой личности таджикской классической литературы, выдающемся поэте и мыслителе XV вв, каким является Низомиддина Ахмад Сухайли, который в «Тазкират-уш-шуаре» Давлатшоха Самарқанди занимает почетное место.

Автору небольшой статьи удалось на основе изучения «Тазкират-уш-шуаре» Давлатшоха Самарқанди по мере возможности раскрыть и донести до читателя личность Ахмада Сухайли, и оценить его достойный вклад в поэзию и таджикскую классическую литературу.

Данная статья может служить в качестве первоначального достоверного материала для ознакомления с личностью Ахмада Сухайли как поэта и мыслителя.

Ключевые слова: Ахмади Сухайли, поэт, стих, знаменитый, диван, газел, литература, Давлатшох, Ҳирот, интеллигент.

RECOGNITION OF SAYHX AHMAD SUHAILY THE «TAZKIRAT – USH-SHUARO» OF DAVLATSHOHI SAMARGANDY

This article deals with is one of the most popular and classical literature of poet in the XVth century Nizomuddin Ahmad Suhaily, in which «Tazkirat – ush- shuaro» of Davlatshohi Samargandy he has got special place. An author is reviews it's not a big he can be that personality Ahmadi Suhaily, he has read in based of «Tazkirat – ush- shuaro» till he has researched in formation poetry and literature. This article is can be in known of personality of Ahmadi Suhayli as the first observation to convinced and serviced.

Keywords: Ahmadi Suhaily, poet, poem, popular, poetry, elegy, epic, literature, Davlatshoh, Hirot, intelligent.

Сведения об авторе:

Зокиров Хусрав Дзобирович - докторант PhD-и кафедри теорити и историти таджикской литература Таджикиского государственного педагогического университета имени С.Айни. Тел: (+992) 937717639.

About the author:

Zokirov Khusrav Joborovich - the doctor of Phd of the History of Tajik Literature in Tajik state pedagogical University named after S. Ayni. tell: (+992) 937717639.

ҲАҚИҚАТИ ВОКЕӢ ВА БАДЕӢ ДАР ҲУНАРИ ЧЕХРАНИГОРИИ САДРИДДИН АЙНӢ

Бобораҷабова Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз масъалаҳои бунёдии адабиётшиносии муосир ва махсусан таҳқиқи ҷанбаҳои ҳунарии осори адабӣ таносуби ҳақиқати воқеӣ ва ҳақиқати бад ӯй мебошад. Дар ин замина ба коргоҳи эҷодии адиб ворид гардида шеваҳои аз маводи зиндагӣ, аз ҳодисаҳои воқеаҳо ва шахсияти дорой арзиши адабӣ қор гирифтани нависандаро равшан менамоянд. Таҷрибаи таҳқиқи адабиётшиносӣ собит менамояд, ки агар нависанда ҳар қадар таҷрибаи бои зиндагӣ дошта бошад, ҳар қадар назараш фарроҳ ва мушоҳидааш фарогир бошад, ҳамон қадар дар шинохт ва тасвири ҳаматарафаи ҳақиқати воқеӣ ӯ маводи рӯзгор қудрату тавоноӣ зоҳир менамояд.

Устод Садриддин Айни аз ҷумлаи адибони таҷрибаи бузурги зиндагӣ мебошад, ки бозтоби онро дар ҳар як асари хурду бузургаш метавон ба мушоҳида гирифт. Ин сифати адабию эҷодӣ ва инсонӣ нависандагии ӯро аксари муҳаққиқони аҳволу осораш эътироф ва таъкид намуданд. Устод М. Шакурӣ дар атрофии эҷодиёти С. Айни андеша ронда дуруст таъкид мекунанд: «Дар сарнавишти пургунҷоиши устод Айни гӯё як қисми саргузашти халқаш, баъзе лаҳзаҳои муҳими таърихи пурсарвату пурнаҷобат ва сервоқеаву сермусибати тоҷикон, инчунин тамоми роҳи онҳо ба сӯи Октябр ва дигаргунҷоиши азими сотсиалистӣ инъикос гардидааст» [1, с. 147]

Воқеан, устод Айни дар осори гуногунҷанр ва гуногунранги худ решаҳои мардумии рӯзгори худ, мазмуни иҷтимоии рӯйдодҳои атрофро гаштаву баргашта ба андеша гирифта, аз дарки амиқи воқеияти рӯзгори шахсӣ ва иҷтимоии худ ба фаҳмиши фалсафии ҳақиқати замон, ба дарки равшанӣ қонуниятҳои ҷараёни таърих омада расид. Вай дар рӯзгори иҷтимоӣ ва адабию эҷодии худ тавонист, ки гузаштаи халқи худро омӯзад ва моҳияту арзиши таърихи онро муайян намояд. Ба қавли муҳаққиқони осораш таҷрибаи рӯзгор барои Айни асоси фаҳмиши мазмуни таърихии замони худ гардида буд. Дар эҷоди ӯ асарҳои адабии он ҷизҳо ва ҳодисаҳои, ки ӯ бо ҷашми ибратбини худ дида ва бо дили ҳассоси худ дарк карда буд, барояш аҳамияти бештар доштанд. Чунон ки устод М. Шакурӣ менависанд: «Устод Айни аз фаҳмиши таҷрибаи мураккабу гуногунҷихати шахсии худ на фақат ба дарки моҳияти таърихии замони худ, балки аз фаҳмиши маъноӣ таърихии замони худ ба мулоҳизаи мазмуни аслии тамоми таърихи халқаш гузашт» [2, с. 148]

Вай бо дарки ҳақиқати таърихӣ байни гузашта ва имрӯзу ояндаи зиндагии халқ пайвандҳои меҷуст, ки раванди таърихро ба ҳам мепайванданд. Ҳодисаҳои замони Инқилоб ва дигаргунҷоиши баъди Айниро водор намуд, ки батаҳқиқ таҳлил ва шинохти воқеӣ ва ҳақиқии фалсафаи таърих камар бандад. Нахустин нишонаҳои шинохту таҳқиқи бадеии ин ҳақиқатро дар қиссаҳои «Ҷаллодони Бухоро» (1922) ва «Одина» (1924) мебинем. Дар баробари ин асарҳои бадеӣ ҳамзамон Айни асарҳои илмию публицистии «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» (1927) ва «Материалҳои таърихи инқилоби Бухоро» (1926) менависад. Ба ин васила ӯ таваҷҷуҳи мардумро ба решаҳо, сабабҳо ва омилҳои таърихии инқилоб ҷалб менамояд. Дар ин асарҳояш Айни қариб таърихи сесад соли охири халқро таҳқиқ менамояд. Дар китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» бошад, марзи андешаҳои таърихии муаллиф то ба замони Рӯдакӣ ва аҳди Сомониён мерасад.

Чунонки мебинем дар осори С. Айни таҳқиқи бадеии воқеияти зиндагӣ бо таҳқиқи илмӣ он баробар ҷараён меёбад. Ва ба таърих ва замони муосир ҳам ҳамзамон менигаранд, ки омилҳои асосии таърихияти устувори асарҳои адабию бадеии ӯ гардидаанд ва мисоли равшани он романи «Гардидаанд ва мисоли равшани он романи «Ғулмон» мебошад. Дар ин асар нависанда гӯё ҳамаи давраҳои асосии муборизаҳои озодӣ халқро бо як назари васеъ фаро гирифтааст ва ин назари фарроҳ ояндаи халқро ҳам равшан менамояд. Айни дар яке аз навиштаҳои ба таърихназарии худ ишора намуда. Таъкид месозад: «Таърих он гоҳ маъноӣ хоҳад дошт, ки дар дасти мардумон силоҳи мубориза дар роҳи фардо бошад». [3, с.8]

Воқеан ин гуфтаи Айни ба худӣ ӯ ба ҳамаи осори ӯ ҳам дахл дорад. Чунки ба эътирофи муҳаққиқон мавзӯю мазмуни ҳамаи осори Айни зикру таъкиди тақдирӣ таърихии халқи азизаш мебошад. Ба қавли устод М. Шакурӣ: «Осори Айни ҳама таърих аст ва ӯ худ таърихи зинда аст». Аҳамияти дигари осори Айни дар он аст, ки ин осор моҳияти таърихии зиндагии халқи тоҷикро ба

таври бадеӣ, бо хунари баланди адаббозтоб менамояд. Таърих, имрӯз ва дардҳои халқ дар асарҳои Айни дар ҳамбастагии устувору мантиқӣ ба қалам дода мешавад.

Ба ибораи дигар, дар тасвири воқеаҳои хурду бузурги зиндагӣ Айни аз ҳақиқати воқеӣ дурр намеравад, вале моҳият ва арзиши адабии онҳоро хеле устодона ва моҳирона пайдо карда дар қолаби каломии бадеӣ баён мекунад. Ин меъёри устувори дарку маърифати бадеии ҳақиқати воқеиро мо беш аз ҳама дар чехранигорӣ ва тасвири симои бадеии ҳамзамонаш мебинем. Доираи қаҳрамонҳо ва чехраҳое, ки ӯ дар асарҳоиаш тасвир тасвир мекунад мисли ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ хеле густарда ва фаррох мебошад. Дар асарҳои ӯ намояндагони ҳама табақаҳои иҷтимоӣ тасвир шудаанд, ки онро дар маҷмӯъ муҳаққиқон халқ номиданд. Яъне қаҳрамони асарҳои Айни ҳуди халқ мебошад, ки он дорой розу ниёз, умеду орзу, психология ва таъриху суннатҳои хоси миллӣ ва ахлоқию иҷтимоист. Ин сифатҳо дар симои ашхоси алоҳидае мисли Одина, Ёдгор, Гулнор, Гулбиби, Некқадам, Қориисмат ва дигарон таҷассум ёфта ҳар яки онҳоро ба сатҳи шахсияти дostonии умумиятёфта мерасонад. Ин ҷо нақши хунари шахсиятофаринӣ ва чехранигории Айниро маҳсус бояд таъкид кард.

Чунон ки ишора шуд дар канори ҳодисаю воқеаҳои ҳаётию таърихӣ аксари чехраҳои бадеие, ки Айни офаридааст поя ва заминаҳои қавми ҳаётию воқеӣ доранд. Ин ҷиҳати муҳими коргоҳи эҷодии худро нависанда дар «Ёддоштҳо» ва асарҳои дигари шарҳиҳолию публицистиаш маҳсус таъкид менамояд. Баррасии ин шеваи кори эҷодии устод С. Айни имкон медиҳад, ки баъзе вижагиҳои хоси мактаби адабии ӯ равшан шавад. Чанд сол қабл, устод Х. Асосзода мақолаи маҳсусе дар бораи моҳияти ишораҳои С. Айни дар «Ёддоштҳо» навишта таъкид карда буданд: «Мактаби эҷодии устод Айни то ҳанӯз ба таври бояду шояд мавриди баҳси адабиётшиносӣ қарор нагирифтааст. Дуруст аст, кт баъзан дар мақолаву рисолаҳои айнишиносон ишораҳоеро оид ба тарзи эҷоди С. Айни ва лабораторияи эҷодии ӯ ба мушоҳида мегирем, аммо басанда нест, балки месазад, ки ба ин ҷиҳати фаъолияти эҷодии С. Айни машғул шавем ва саҳифаҳоеро аз боби назарияи адабиётшиносии устод равшан созем. Пайваста ба лабораторияи эҷодии С. Айни бояд гуфт, ки ӯ дар ҷаҳор қисми «Ёддоштҳо» 95 ишора дар қавсайн дорда, ки дар бораи истифодаи ин ё он мавзӯ, тасвир, образҳо, шахсиятҳо, лаҳзаҳо, ки ба иқрори адиб дар ҳикояву очерк ва повесту романҳои ӯ, ки то «Ёддоштҳо» навишта шудаанд, ҳамчун маводи асосӣ хизмат кардаанд». [4, с.82]

Чунин тарзи кори эҷодиро дар фаъолияти адабии нависандагони бузурги ҷаҳон ҳам мушоҳида мекунем. Вале ин шева ва таҷрибаи эҷодии С. Айни хоси коргоҳи адабии ҳуди ӯст. С. Айни дар қисми якуми «Ёддоштҳо» дар бораи фаъолияти пахтакашонӣ ва пахтачаллобон маълумот дода, дар қавсайн ишора менамояд, ки ман ин маводро дар романи «Ғуломон» истифода кардам. Бо ин ишора нависанда на танҳо ба заминаи ҳаётию воқеӣ доштани тасвираш ишора менамояд, балки хонандаро водор месозад, ки романи «Ғуломон»-ро хонда дар ин хусус маълумоти бештаре ба даст биёрад. Дар ҷои дигар аз хотираҳои давраи баччагӣаш ёдовар шуда, ба нақлу афсонагӯӣҳои Тӯтапошшо ишора карда ҳикояҳои марбут ба дева ачинаҳоро ба хотир меорад. Вай таъкид менамояд ман дар заминаи афсонаи чанги Рустам бо «деви баттоли, бадқирдори, баччадузак», ки аз Тӯтапошшо шунида будам, дар солҳои чанг фашистони немисро ба ҳамон дев монанд кардадар ҳикояи «Деви ҳафтсар» тасвир намудам. Боз ба ҳамин нақлҳои дар баччагӣ шунидааш ишора карда таъкид менамояд, ки ман ҳикояи «Аҳмади девбанд»-ро низ дар ҳамон замина навишта будам. Аз ин ишораҳои Айни бар меояд, ки дар асарҳои то «Ёддоштҳо» эҷодкардааш низ чунин ишораҳо намудааст: Устод Х. Асосзода аз амали нависанда натиҷагирӣ намуда, менависад, ки сабаби дар асарҳои пешинааш ба чунин ишораҳо даст задани нависанда дар он аст, ки устод С. Айни барои дар оянда хотираю ёддошт навиштагон чандон боварӣ надоштааст. [5, с. 84]

Бояд қайд кард, ки дар таносуби ҳақиқати воқеию ҳақиқати бадеӣ дар аксар асарҳои бадеии С. Айни чунин муносибати ҳақиқатнигоронаро мушоҳида кардан мумкин аст. Айни воқеаҳои пурдахшати одамкуширо, ки асоси сужети повести «Чаллодони Бухоро»-ро ташкил медиҳанд дар очерки таърихӣ худ «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» ба таври муфассал шарҳу тафсир намудааст. Агар ин ду шеваи нигориши як воқеаро қиёс намоем вусъати тасвири бадеӣ ва вижагиҳои дигари мактаби нависандагии ӯро метавонем хубтар шиносем. Дар «Чаллодони Бухоро» таъкид мешавад, ки баъди шикаст хӯрдани ҳаракати Колесов амир бо мақсади нест кардани чақидан барои дошта нобуд сохтани ҳар як озодфикр ва хайрхоҳи ин ҳаракат дастур медиҳад. Ҳуди нависанда дар асоси воқеаҳои таърихӣ ва ҳикояи шахсони роӣ таълиф шудани повести мазкурро борҳо таъкид менамояд. Вай дар оғози ин асар менависад: «Ин ҳақиқатест, ки аз фочеаҳои Бухорои соли 1918 навишта шудааст». [6, с. 228]

Дар мавриди воқеӣ будани ҳикояи «Пирзода» ба шохиди бевоситаи он будани Аҳмадҷон Маҳмуди Ҳамдӣ ишорат менамояд. Дар ҳуди дохили повест ҳам ин гуна таъкидҳои таъкидкунандаи воқеӣ будани ҳодисаҳои мавриди тасвири нависандаро мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ҷумла Мачиди Қаҳқашонӣ, яке аз чехраҳои равшани қиссаи «Чаллодони Бухоро» бо воқеияти комил доштани нақлҳоиаш ишора карда таъкид менамояд: «Ман шуг намегӯя, чизҳоеро гуфта медиҳам, ки ҳамаи онҳоро бо чашми худ дидаам» [7, с. 161]

Чунонки мебинем Айни тасвири ҳақиқати зиндагиरो дар осори бадеиаш ба ҳайси меъёри асосии тасвир интихоб намуда онро дар ҳама ҳолат ба пуррагӣ ва бо камоли адолату инсофи эҷодӣ риоят менамояд. Ҳамин гуна вукӯъгароии эҷодиро дар шеваҳои чехранигорӣ ва тасвири характеру типҳои бадеӣ ҳам мушоҳида менамоем. Ба назари мо шукуҳи хос, равшану комил ва хотирмон ба қалам дода шудани чехраҳои бадеӣ дар осори Айни низ ба ҳамин меъёри устувори шинохту маърифати бадеии воқеияти зиндагӣ, ки дар эҷодиёти нависанда мавқеи устувор дорад алоқаманд мебошад.

С. Айни дар чехранигории бадеӣ маҳорати хос дорад, ки онро метавон ба ҳайси як рӯкни муҳими мактаби адабии ӯ баррасӣ намуд. Агар мо чиҳати корҳои эҷодии нависандаро аз нигоҳи таносуби ҳақиқати одамшиносӣ ё ба истилоҳи файласуфҳо антропозизми навиштаҳои ӯро метавонем равшан намоем. Мисли тасвири ҳодисаю воқеаҳои иҷтимоию таърихӣ Айни дар нишон додани чехраҳои бадеӣ одамони гуногун ба ҳақиқати воқеӣ ва таърихӣ таъя менамояд. Инро мо махсусан дар тасвири чехраи бадеии ҳокимон ва мансабдорони аморат бештар мушоҳида мекунем. Айни ҳангоми нишон додани симои зоҳирию ботинии онҳо бо як часорати хоси адабӣ сифатҳои золимӣ, ҳақимардумхӯрӣ, фосикӣ, дурӯғгӯӣ, ришвахӯрӣ ва дигар хислатҳои манфии онҳоро бо далелҳои равшан ва бо баёни боварибахши бадеӣ ба қалам медиҳад. Чунонки ишора шуд мо ҳақиқат ва воқеият доштани ин қабил чехраҳои золимиро дар замони мавриди назари муаллиф, дар асарҳои таърихӣ ва тарҷимаиҳолии ӯ ҳам мушоҳида мекунем. Ин ҷо Айни комилан таносуби ҳақиқати воқеӣ ва ҳақиқати баёнро мунсифона риоят менамояд.

Масъалаи дигари муҳим дар мактаби чехранигории Айни ин проблемаи қаҳрамони мусбат мебошад. Ҳарчанд дар адабиётшиносии имрӯза маъалаи ба қаҳрамонҳои мусбату манфӣ ҷудо кардани шахсиятҳои достонӣ таҷдиди назар меҳаҷад. Вале дар осори С. Айни дар муқобили гурӯҳи қаҳрамонҳое, ки дар боло зикр шуд, ашхосе меистанд, ки ибто инсондӯстӣ, раҳму шафқат ва адолатпарварӣ фарқ мекунанд. Инҳо намояндагони оммаи мазлум ва халқи меҳнаткаш мебошанд. Ҳамаи сифатҳои инсонии ин қабил чехраҳои адабии офаридаи нависанда, аз маърифату хирад, ахлоқу ормонҳои суннатии мардум сарчашма мегирад. Дар андешаи инҳо «мӯмин бародари мӯмин аст», «ҳақи қасро хӯрдан гуноҳи азим аст», «ба қасе зулм қардан дар назди Худованд ҷавобгарӣ дорад» ва ғайра мебошад.

Яке аз чехраҳои дурахшону пурҷило ва барҷастаи мавриди тасвири С. Айни дар романи «Дохунда» симои бадеии Гулнор мебошад. С. Айни дар «Ёддоштҳо» ҳангоми тасвири таҳсилаш дар мактаби Кӯҳна аз Ҳабиба ном духтари шарикдарсаш, ки шеърдону адабиётдӯст буд ёд мекунад. Вай ба шахсияти ин духтар таваҷҷуҳи бештар зоҳир қарда, чиҳати дараҷаи муҳаббат, ғайрат, вафодорӣ ва саҳтиродагиро дар сиришти Ҳабиба тақвият дода, иқрораширо нисбати ин мавзӯ дарқавсайн меорад. Вай дар «Ёддоштҳо» дар мавриди нақли қиссаи дар мактаби кӯҳна хондани худ аз ҳамсабақону атрофиёни нақл қарда менависад: «Ман баъд аз қалонсолтар шуданам никоҳи духтарони гурезаро дар қозихонаҳои Вобқанд, Зандоне, Қондор ва Қароқул чандин бор дидам. Бинобар ин Ҳабиба дар ин ёддошт, чунонки як номи реалӣ шуда даромад, дар айни замон ин духтар типии он духтаронест, ки ба муқобили истибод ва шиканҷаҳои аз ҳад зиёди замони амирӣ исён ва қаҳрамонӣ нишон дода бо дилдодагони худ бо овози баланд никоҳи худро талаб мекарданд. Бо ин ишораи худ нависанда, на танҳо дурахшонии чехра, маънавияти бой, ақлу фаросати баланди симои бадеии офаридаширо (Гулнорро) собит менамояд, балки замимаи воқеӣ ва ҳаёти доштани қаҳрамони асарҳояширо низ таъкид мекунад. Агар мо ба симои адабию ҳунарии Гулнор ҳамчун чехраи бадеӣ дар романи «Дохунда» назар андозаи ба хуби эҳсос менамоем, ки нависанда дар қараёни воқеаю ҳодисаҳои пуртуғён ва хислату характерии ин духтари оддии деҳотиро тағйир дода марҳила ба марҳила то ба дараҷаи як типии барҷастаи адабӣ мерасонад. Ҳабибаи китобхону шеърдон ва чехранигории С. Айниро дарқ намоем. Дар ҳамон қисмати «Дар рӯзҳои мактабҳои» ва «Баъд аз мактабҳои» симои як духтари дигар бо номи Қутбия ёд мешавад вай ҳам аз шарикдарсонии муаллиф дар мактаби кӯҳна мебошад. Қутбия духтари хатиби ҳамон мактаб буда, дар синну сол баробари Ҳабиба аст. Чехраи воқеии ин духтаронро ба таври қиёсӣ устод С. Айни дар «Ёддоштҳо» чунин менигорад: «Рӯи ӯ (Қутбия) аз рӯи Ҳабиба бисёр фарқ дошт: агар рӯи Ҳабиба ба гули гулобӣ монанд бошад, рӯи ӯ монанди гули сафед намуд».» [8, с. 105]

Дар идомаи тасвири худ Айни аз номи ҳамсабақон ба «бадмуомила», «бадгап», «қалонгирва аз болои падару модараш қалонӣ мекунад» борин сифатҳои манфии ин духтар ишора намуда, ба истилоҳи устод Х. Асозода дар қавсайн ишора менамояд, ки «ман образи Қутбияро бо номаш дар охири романи «Ғуломон» тасвир қардам» [9, с. 97]

Дар корҳои эҷодии худ ё раванди тасвири ҳодисаю воқеаҳои муҳими таърихӣ иҷтимоии замони мавриди назараш даст ба чехранигории шахсиятҳое мезанад, ки онҳо сарфи назар аз мусбату манфӣ буданашон бо муаллиф бархӯрде доштанд ё дар сарнавишти ӯ нақше гузоштанд. Мисоли ин симои бадеии амалдори золим аст, ки дар романи «Ғуломон» тасвир мешавад. Аз рӯи ишораи нависанда дар «Ёддоштҳо» заминаи образи амалдор ҳамон Қарабек аст, ки дар тумани Ғиждувон деҳқонро бо ҳар баҳона аз подшоҳ қарздор мекард. Ғайр аз ин, дар ҳамин асар Айни чехраи Мулло

Наврӯзро, ки дар маҳаллаи Боло бо ҳақимардумхурино ҳаромхуриаш машҳур буд, тасвир мекунад. Вай дар ёддоштҳои ба ин амали эҷодии худ ишора карда менигорад, ки ман кирдорҳои бади Мулло Наврӯзро дар романи «Ғуломон» тасвир кардам. Тарзи интиҳоби қаҳрамон ва шеваҳои адабию ҳунарии чехранигории С. Айни собит менамояд, ки ӯ дар ин маридҳо бештар ба таҷрибаи ҳаёташ дидаю шунидаҳои ва махсусан воқеаҳои муҳими сиёсӣ иҷтимоӣ аз сар гузарондаш таъҷиб менамояд. Нависанда бисёре аз шахсиятҳои хангоми таҳсил дар мадрасаҳои Бухоро дидашро ба хати сужети асарҳои адабиаш ворид менамояд ва чехраи бадеии онҳоро бо камолӣ диққатнигорӣ ва ҳунар ба қалам медиҳад. Вақте ки кас «Ҷаллодони Бухоро», «Одина», «Дохунда» ва «Ғуломон»-ро мутолиа мекунад, ба воқеаи будан ва заминаи устувори ҳаёти доштани чехраҳои бадеии офаридаи муаллиф ягон шубҳа намекунад. Ин сирри эҷодии худро дар мавриди хислатофаринӣ ва ифшо сохтани шахсиятҳои осораш С. Айни, ба қавли устод Х. Асосода, дар «Ёддоштҳо» ошкор месозад. Воқеан, дар адабиёт мактаби эҷодии Айни борин адибони бузург ва поягузори равияҳои тозаи адабӣ дар заминаи мактаби ҳаётии онҳо арзи вучуд менамояд. Аз ҷумла, устод Айни ҷунонки худаш ишора менамояд, аз хурдӣ ба истилоҳи худаш «қунҷков» буд ва ба ҳар гуна навигариҳо дар ҷомеаи Бухоро таваҷҷуҳ мекард, сабабу моҳияти онҳоро аз китобҳо, рӯзномаҳо ва сӯхбати мударрисону донишмандон ва ашхоси мӯътабарӣ замон мечуст. Дар маҷмӯи ин ҳама талошҳо ва кӯшишҳо ҷустуҷӯҳо мактаби ҳаётии С. Айниро ташкил медиҳанд. Маҳз ба ҳамин васила ӯ бо чехраҳои соддашину замон, одамони гуногунхислатӣ аҷиб, мисли Маҷиди қаҳқашонӣ шинос мешавад. Нависанда дар «Ёддоштҳо» дар бораи дуздҳо ва сардори онҳо Маҷиди қаҳқашонӣ нақл карда ишора менамояд, ки ман образи ӯро дар «Ҷаллодони Бухоро» бо номи худаш ба қалам додам» меъри дигари устувор дар сабки чехранигории Айни ин аз воқеияти зиндагӣ дур нарафта аст. Ҳар воқеа ва шахсияте, ки дар ин ё он асари хурд бузургӣ ӯ тасвир мешавад, аз як тараф ҷанбаи ҷамъиятӣ ё типӣ дорад ва аз ҷониби дигар ҷиҳати тарҷимаиҳолӣ. Инро мо ҳам дар қиссаи «Одина» ва ҳам дар романи «Ғуломон» хеле равшан мушоҳида мекунем.

Айни ҳам дар қиссаи «Одина» ва ҳам дар романи «Ғуломон» манзараи пахтакашӣ ва чехраи бадеии пахтаҷаллобонро тасвир мекунад, ки он воқеаи ва боварибахш мебошад. Ҷунки худӣ ӯ хангоми дар заводи пахтаи Қизилтеппа кор карданаш бисере аз ин ҳодисаҳо ва ашхосеро бо ҷашми сар дида буд. Вай дар ин хусус менависад: «Ҳикояҳои Муродпахтакаш дар бораи пахтакашии худ ва пахтаҷаллобон тақрори он воқеаҳо буд, ки ман дар деҳаи Маҳалҳои Боло қисман тағои пахтакашии худ – аз Қурбонниёз шунида будам. Инҳо тафсили ҳамон ҳикояҳои буданд, ки муҳтасари онҳо аз тарафи нависандаи ин сатрҳо дар бобҳои 9-10 ва 12 қисми якуми романи «Ғуломон» тасвир ёфтанд».

[10, с. 496]

Ҷиҳати дигари бисёр муҳими коргоҳи эҷодии устод С. Айни дар он аст, ки ӯ дар таълифи ҳам асарҳои бадеияш ва навиштаҳои ҳуҷҷатию публицистияш хурдтарин ҷузъиёти воқеияти зиндагӣ, рафтору кирдори қаҳрамон ва ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоӣ замонро ба назар мегирад, онҳоро месозад ва баъдан ба маҷрои нақл ворид месозад. Вай аз ин роҳ моҳияти маърифатӣ ва иттилоърасонии навиштаҳои устувор мегардонад. Аз ҷумла дар мавриди ба меҳмони Мулло Абдусалом омадани Шарифҷон маҳдум, Айни аз як нафар иштирокчиҳои ҳамин маҳфил бо номи Мулло Раҳмати саргарош ёд мекунад, ки дар ҳамон меҳнатӣ қиссаҳои зиёдеро аз саргузаштҳои худаш нақл мекунад. Дар ин маҳал Айни ҷавон ҳам дар як гӯшае бодикқат гӯш мекунад. Вале таъкид менамояд, ки ман ба воқеияти ин нақлҳо ҷандон боварӣ надоштам. Вай менависад, ки ман дар он вақтҳо ба ҳикояҳои Мулло Раҳмат бовар накарда будам. Лекин дар соли 1912 худам дар Марғелон дар ҳамон заводи пилла, ки Мулло Раҳмат ҳикоя карда буд, монанди ҳамин як воқеаро дидам, баъд аз он суханони Мулло Раҳматро бовар кардам ва дар вақти таҳрир камбудҳои ҳикояи ӯро бо ҷизҳо ки худам дида будам пурра кардам. Бояд гуфт ки Айни дар офаридани чехраи бадеии Одина ва ҳодисаи воқеаҳои марбути сарнавишти пурфӯчаи ӯ аз маводи хангоми дар заводи пахта кор карданаш дар зехни худ ҷамъовардаш фаровон истифода менамояд. Ба назари мо шукуҳу ҷилои бадеии чехраи Одина дар қиссаи ҳамноми Айни низ аз ҳамин ҷо сарчашма мегирад.

Муҳимтарин, ҷиҳати ин шеваи чехранигорӣ ё образофаринии С. Айни ҷунонки қаблан ишора шуд, таҷрибаи зиндагии худӣ муаллиф мебошад. Воқеаҳои таърихӣ дар роману повестҳои С. Айни бо шевае ба қалам дода мешаванд, ки гӯе қаҳрамонҳои аз худӣ дохили ҳамин ҳодисаи воқеаҳо зухур ва чехранамоӣ мекунанд. Ҷунки ҳодисаи воқеаҳои мавриди назари Айни бидуни зухури шахсиятҳо ё чехраҳои ҳунарие мисли Одина, Арбобкамол, Гулбиби, Ёдгор, Гулнор, Раҳимдод, Қориисмат ва дигарон инкишоф намеёбад, тугӯи наменамояд, моҳияти фалсафӣ таърихӣ касб намекунад. Ба ақидаи М. Рачабӣ С. Айни дар «Одина», «Дохунда» ва «Ғуломон» барои ҳамачониба паҳид овардани рӯҳи замон ва амиқ муайян кардани моҳияти воқеаҳо ба таҷрибаҳо ва ба дидаю шунидаҳои хеш таъҷиб намуда, инчунин дар тарғиб додани сохтори бадеӣ ва воқеабандии баъзе асарҳои низ аз махсусиятҳои сарнавишти худ ба андозае истифода кардааст.[11, с. 7]

Ба андешаи мо ин ҷо агар тарҷимаи ҳоли муаллиф нақше дошта бошад ҳам, дар офаридани чехраҳои адабӣ нақши воқеаҳои таърихӣ замони мавриди назари ӯро набояд аз ёд бурд. Масалан,

мушоҳидаҳои Айни дар заводҳои пахтаи Қизилтеппа ва Фарғона дар офаридани симои бадеии Одина хеле муҳиманд, вале сарнавишти пурфочаи Одина ин сарнавишти як насли мардуми деҳоти Осиёи Миёна аст, ки дар ҷустуҷӯи кор ба шаҳрҳо рафта бо ҷунин фочаҳо ва бадбахти дучор мегарданд. Ба ақидаи М. Раҷабӣ маҳз ҳамин амади ба ҷустуҷӯи кор ва зиндагии беҳтар ба шаҳрҳо сафар намудан шуур, андеша ва тафаккури сиёсӣ иҷтимоии ҷавонони муосири Одинаю Ёдгорро дигар месохт, онҳо тадриҷан ба моҳияти тағйири замон ва тағйири ниёзҳои иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа сарфаҳм мерафтанд. Ин равандиҳои таърихӣ симои ботинӣ, хислату характер ва рӯҳу равони қаҳрамонҳои Айниро ҳам дигар месозад. Бозтоби тарҷимаи ҳоли нависандаро мо дар асарҳои мӯҳташами Айни ҳам дучор мешавем, ки он далели дигари гароиши амиқи ӯ ба ҳақиқати зиндагӣ дар чехранигорӣ ва умуман тасвири бадеӣ аст.

Ҷунонки ишора шуд, аксари чехраҳои бадеии офаридаи С. Айни хусусияти созмондиҳии сохтори асарро доранд, ки онро ҳам дар ҳикояи нависанда ва ҳам дар асарҳои бузургҳаҷми ӯ мисли «Одина», «Марги судхӯр», «Ятим» ва «Дохунда» дидан мумкин аст. Аз ҷумла, ҷунин хусусияти симои бадеии Одина барои тақвияти ин шеваи ниғориши бадеӣ дар марҳилаи авали инкишофи насри реалистии тоҷикӣ нақши муҳим бозид. Ҷ. Иқромӣ дар мақолаи «Мақтаби устод Айни» ин нуқтаро махсус таъкид карда, менависад: «Дар солҳои нав ташкил шудан ва барқарор гардидани ҳокимияти Советӣ... ташнаи хондан ва шавқманди хондан будем. Ана дар ҳамин вақт устод Айни ба дасти мо аввалин повести худ «Саргузашти як тоҷики камбағал» («Одина») –ро гузошт, ки онро гаштаю баргашта хондем, шеърҳои ӯро аз бар кардем, услубашро ба ёд дошта, ба он тақлид кардем ва дили ҷавони пурҷӯшу хуруши мо орзуҳои бузург ба амал омаданд. Соддагӣ, равонӣ ва ҳамафаҳмии «Одина» моро мафтун карда буд ва бисёр ҷавонҳо пас аз хондани он ба роҳи адабиёт қадам гузоштанд ва аввалин ҳикоя, достонҳои худро навиштанд».[12, с. 37]

Воқеан дар он солҳо дар адабиёти навини тоҷикӣ зухур кардани асарҳои мисли «Одина» як ҳодисаи нодири адабӣ буд. Аксари аҳли одоби ҳамон солҳо соддагӣ, оммафаҳмӣ, равонӣ ва забони сабқу забони ин асарҳои муҳими адабиёти тоҷикии садаи XX-ро махсус таъкид намуданд. Дар ҳақиқат повести «Одина» аз нигоҳи забон, услуб, шеваҳои нақлу устухонбандӣ, тасвири характер ва амалиёти қаҳрамонҳо нафақат аз қиссаҳои маъруфи пешинаи адабиёти классикӣ, балки аз асарҳои қабилӣ муаллиф «Ҷаллодони Бухоро» тафовутҳои кулӣ дошт. Агар дар ташкили сюжет ва созмон додани сохтори бадеии «Ҷаллодони Бухоро» қиссаҳо, афсонаҳои халқӣ ва саргузашти қаҳрамонон нақши асосӣ дошта бошад, дар фароҳам омадани сохтори бадеии «Одина» рафтор ва амалиёти ҳаракати қаҳрамонон, махсусан Одина, Арбобкамол, Гулбиби ва дигарон муҳиманд. Муносибат, бархӯрд ва махсусан ихтилофи Одина бо Арбобкамол асоси сужети қиссаро ташкил додаст. Дар ин асар хунари чехранигорӣ Айни ба таври густарда ва бо ҳама паҳноӣ хунарию адабиаш бозтоб мегардад. Агар марҳилаҳои баъдии мактаби чехранигориро дар насри тоҷикии ниммаи авали садаи XX-дақиқ аз назар гузаронем, равшан мегардад, ки аксари навиштагон, аз ҷумла Ҷ. Иқромӣ, А. Деҳотӣ, П. Сулаймонӣ, С. Улуғзода в абиёро аз нависандагони маъруфи узбак аз ҳамин асарҳои мандагори устод С. Айни баҳра бурданд.

С. Айни дар асарҳои насрии давраи авали эҷодӣ ташнишон медиҳад, ки ӯ хангоми таҳсил дар мадрасаҳои Бухоро ва кор карданаш дар заводҳои пахта бо одамоне зиёди дорони сарнавишт ва касбу кори гуногун вохӯрда бо ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоӣ онҳо аз наздик шинос шуда будааст. Бо вучуди ин хангоми мутолиаи «Одина», «Дохунда» ва «Ҷулмон» кас ба осонӣ пай намебарад, ки бо ашхоси мавриди назараш муаллиф дар зиндагии воқеӣ ошноӣ дошта бошад. Ҷарҷанд дар зиндагии воқеӣ аксари онҳоро муаллиф мешинохт ва саргузаштҳои онро мисли Одинаю Гулнор ва Бобогулом аз забони худашон шунида буд. Бофта бадеии нависанда дар асарҳои номбурда ба дараҷаест, ки шахсиятҳои воқеиро то ҳадде умумият ва бадеият медиҳад, ки хонанда шахсияти воқеӣ будани онҳоро пай намебарад. Ин ашхос дар сохтори повесту романҳои Айни ҳасоси бештари ҳаммасӣ касб намуда, то ба дараҷаи чехраҳои дурахшони адабӣ мерасанд. Ҷарҷанд аксари шахсиятҳои достонии офаридаи Айни аз зиндагӣ, аз рӯзгори пасисарнамудаи худӣ адиб ва халқи ӯ гирифта шуданд. Устод Х. Асозода барҳақ таъкид менамоянд, ки «Мақтаби эҷодии С. Айни дар заминаи мактаби зиндагии ӯ арзи вучуд карда аст».[13, с. 92]

Дар маҷмӯи чехраҳои адабии дар асарҳои бадеии Айни офаридашударо метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард. Аввалан чехраҳои бадеии марказӣ мисли Одина, Арбобкамол, Гулбиби, Ёдгор, Гулнор, Абдуллоҳоча, Неккадам, Раҳимдод, Ҳасан, Қиличхалифа ва дигарон, ки дар қиссаю романҳои ӯ тасвир шудаанд ин образҳо ё чехраҳои бадеӣ ҷунон ки дар боло ишора шуд дар баробари вазифаи дигари адабӣ эҷодӣ вазифаи созмондиҳандагии сохтори хунарию асарҳои бадеиро бар дӯш доранд. Ин гуна вукӯбгароии эҷодиро дар романи «Дохунда» дар боби «Муסיқии навбаромад», дар романи «Ҷулмон» дар бобҳои нӯҳум, даҳум ва дувоздаҳум, ки саргузашти Муродпахташ нақл мешавад, мушоҳида мекунем. Дар «Ҷаллодони Бухоро» чехраи бадеии муллоҳои айёру ҳаромхури замонагирро С. Айни дар симои Пирзода ба қалам медиҳад. Нависанда чехраи бадеии ӯро ҳам дар

масҷид ҳангоми намозхонӣ, ҳам ҳангоми мулоқот бо савобталабон ва қарзгирандагон, ҳам ҳангоми амри маъруф кардан ва аз ҳама муҳим ҳангоми бадахлоқию ҳаромкорихояш ба қалам медиҳад. Ин чехраи манфурест, ки ба ҳама гуна хиёнату ҷиноят омадааст. Вай дар тасвири Айнӣ шахси худбин буда, манофеи инсонияш бо манофеи халқ муҳолиф мебошад. Айнӣ бо офаридани ин қабил чехраҳои равшани бадеӣ манзараи умумии ҳаёти иҷтимоии Бухорои амирсолори равшан месозад. С. Айнӣ тибқи эътирофи аксари муҳаққиқони осораш на танҳо дар тасвири воқеаҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ, балки дар офаридани чехраҳои гуногуни бадеӣ, тасвири симои зохирию ботинии намояндагони табақаҳои мухталифи иҷтимоӣ маҳорати баланд дорад. Аз нигоҳи ҳунари нигорандагӣ ва арзиши адабию бадеӣ аксари қаҳрамонҳои ба истилоҳ мусбату манфии асарҳои ӯ дар пояи баланди ҳунарию бадеӣ қарор доранд. Аз ҷумла. Чехраи бадеии Қорӣ Ишқамба аз нигоҳи ҳунари чехранигорӣ дар адабиёти ҷаҳон ҳамсону ҳампоя ва ҳамрадиқ надорад. Инро бисёре аз нависандагони бузурги иуосири Айнӣ эътироф намудаанд. Манзараҳо ва образҳо, ки дар асарҳои нависанда тасвир мешаванд бофтаи аз тариқи тахайюли эҷодӣ сохтан мумкин нест, ин қиссаҳои даҳшатнок ва сарнавиштҳои пурфочеро танҳо ҳунарманде тасвир карда метавонад, ки ҳамаи он воқеаҳо дида, аз сар гузаронида дар ҳунари худ эҳсос карда бошад.

Айнӣ кадом чехрае ё кадом воқеаеро тасвир накунад аз маводи ҳимояи манфиатҳои халқ, аз адолату инсоф ва аз ҳақиқати зиндагӣ дур намеравад. Инро мо дар тасвири Бозор, Меҳримоҳ, Рустам дар романи «Дохунда», ки чехраҳои дуҷондараҷа ҳастанд ба ҳубӣ эҳсос менамоем, чунон ки дар боло ишора шуд С. Айнӣ дар асарҳои тарҷимаиҳолиаш аз ҷумла, дар «Ёддоштҳо» борҳо дар барои заминаи муътамади воқеӣ ва ҳаёти доштани шахсиятҳои дostonӣ ва ҳодисаю воқеаҳои муҳими дар «Одина», «Чаллодони Бухоро», «Дохунда» ва «Ғуломон» тасвир шуда ишора менамояд. Ин далели дигари на танҳо аз воқеаҳои муҳими сиёсӣ иҷтимоии замон, балки бо ҳаёти шахсӣ ва сифатҳои мусбату манфии чехраҳои мавриди тасвираш аз наздик ошно будани ӯ далолат менамояд.

Айнӣ дар офаридани чехраҳои бадеӣ ҳам ба суннатҳои адабии гузашта ва ҳам ба суннатҳои навини адабиёти рус ва шӯравӣ таъяс менамояд. Муҳимтарин тафовути чехраҳои офаридаи Айнӣ дар асарҳои хурду бузургаш дар он зоҳир мешавад, ки нависанда дар қалам додани ҳар як ҷузъиёти хурд ва ҳатто симои зохирии онҳо аз ҳақиқати воқеӣ дур намеравад. Вай образи бадеиро тибқи ниёзи ғоявии аса рва идеали адабию эстетикӣ худ интиҳоб менамояд. Дар барҷастасозии ин чехраҳо чунонки мушоҳида шуд Айнӣ на танҳо аз зарфияти бадеии воқеию ҳодисаҳои зиндагӣ, балки аз имкониятҳои сохторӣ ва созмондихандагии замону макони бадеӣ, пейзаж ва манзаранигорӣ низ фаровон истифода мекунад. Шукӯху азамати қаҳрамонҳои асарҳои Айнӣ дар паҳноии ҳодисаю воқеаҳои бузург ва замони ҳассосу сарнавиштсози таърихӣ ба қалам дода мешавад. Ғайр аз ин, учтод С. Айнӣ дар чехранигории публицистӣ ҳам маҳорати бузург доштани худро дар «Таърихи инқилоби Бухоро», «Муҳтасари тарҷимаи ҳоли худам», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва махсусан ҷаҳор қисми «Ёддоштҳо» нишон медиҳад. Дар ин баҳши осори ӯ, ки тасвири ҳақиқати таърихӣ ва санадписандӣ меъёри асосӣ аст, шеваи чехранигории муаллиф ҳам фарқ мекунад. Дар асарҳои таърихӣ мисли «Таърихи инқилоби Бухоро» ва «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» симои ашҳоси таърихӣ дар ҷараёни нақли воқеаҳои мушаххаси таърихӣ ба қалам дода мешавад. Махсусан чехраи амирон, қозихо, мударрисон ва дигар мансабдорони аморат, намояндагони сафоратхонаҳои русия, мактабдонону мусалмонони мактабҳои ҷадидия, намояндагони зиёиёни пешқадам, ҷадидан ва маорифпарварони Бухоро бо номхояшон ва бо нишон додани замону макони воқеии қору фаъолияти онҳо тасвир мешавад. Аз ин баҳши асарҳои С. Айнӣ муаллиф бештар дар «Ёддоштҳо», ки ҷанбаи бештари адабию ҳунари дорад, дар тасвири чехраҳои бадеӣ худро озодтар эҳсос менамояд. Чунки асар аз нигоҳи паҳноии жанрӣ хеле фарроҳ буда, дар он воқеаҳои зиёд ва ашҳоси бисёре ба тасвир омадаанд. Ин чехраи худӣ муаллиф дар сохтори асар нақши марказӣ ва созмондихандагӣ дорад. Қаҳрамони асосии «Ёддоштҳо» ба қавли устод М. Шақурӣ худӣ Садриддин мебошад. Дар баробари ин боз як қатор чехраҳоеро нависанда ба қалам медиҳад, ки ҳар кадоми онҳо дар рӯзгори иҷтимоӣ ва маънавию сиёсии замон нақши худро доранд. Намунаи инҳо чехраҳои бадеии Самдмуродҷоҳа, Устомак, Лутфуллоҷупон, Маҳдуми Ғов, Пирак, Ҳабиба, Шуқурбек, Мулло Туроб, Садри Сарир, Шарифҷон, Маҳдум, Ҳайрат, Мулло Амон, Аҳмади Дониш, Мунзим ва дигарон ҳастанд. Ҳар кадоме аз инҳо ба андешаи муҳақиқи «Ёддоштҳо» М. Шақурӣ «типи муайяни иҷтимоӣ буда, сифатҳои иҷтимоӣ ва ҳислатҳои шахсии онҳо ба ҳубӣ зоҳир шудааст». Воқеан, ҳар ки инҳо ва баъзан чанд нафарашон дар якҷоягӣ чехраи умумии ин ё он табақаи ҷомеаи ҳамондавраи Бухороро таҷассум менамоянд. Аз тарафи дигар аксари чехраҳо, ки дар «Ёддоштҳо» тасвир мешаванд аз ин ё он ҷиҳат

ба Садриддин алоқаманданд ё дар сарнавишти ӯ нақше гузоштаанд. Дар ин ҳайат дар баробари чехраҳои мусбат як қатор чехраҳои манфӣ низ мисли Ҳайдаркулҳуҷа, Ҳочи Зокирбонӣ ғузачаллоб, Парвардигорхуҷа, Чунбул махдум, Абдурахмони Рафтор ва амсоли онҳо ҳастанд, симояшон бо ранги дигар тасвир мешавад. Вале ин симоҳо аз чехраҳои дар боло зикргардида камтар таваҷҷуҳи нависандаро ба худ ҷалб мекунад ва аз ҳамин рӯ тасвири чехраи бадеии онҳо дар асар хеле мухтасар ва кӯтоҳ аст.

Ҳамаи ин ҷиҳати муҳиму асосии ҳунари чехранигории С. Айни дар «Ёддоштҳо» аз хусусиятҳои адабию бадеии ин навъи наср ҳам бармеояд. Ин асар ҳарчанд ба навои ёддошт дахл дорда, ба қавли устод М. Шакурӣ вай ёддошти бодист, на асари сирф публицистӣ. Ҳамаи н сифатҳои ҳастанд, ки дар маҷмӯ мақтаби бузурги чехранигории бадеии устод С. Айниро фароҳам меоранд. Нависандагони дар солҳои бисту сӣ ва давраҳои баъдии садаи ХХ ҷавони халқҳои Осиёи Миёна ва махсусан нависандагони муосири тоҷик аз мактаби адабии Айни баҳраҳои зиёд бардоштаанд.

АДАБИЁТ

1. Шакуров М. Пайванди замони ва халқо (маҷмӯи мақолаҳо) // М.Шакуров.-Душанбе: Ирфон, 1982. - 224 с
2. Ҳамон ҷо, саҳ.148.
3. С. Айни. Судьба одного народа // Новое время, 1951, №45, с.8
4. Асозода Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айни, Душанбе; Шучоиён, 2010 саҳ.82.
5. Ҳамон ҷо, саҳ.84
6. Таърихи адабиёти советии тоҷик, Душанбе; Дониш, 1994.
7. Айни С. Куллиёт, ҷ.1 Сталинобод, Нашрдавтоҷ, 1958.
8. Айни С. Куллиёт, ҷ.6, Сталинобод, Нашрдавтоҷ, 1963.
9. Ҳамон ҷо, саҳ.97.
10. Ҳамон ҷо, саҳ. 496.
11. Раҷабӣ М. Ба фикри ман. – Душанбе: Деваштич, 2003,
12. 12 Иқромӣ Ҷ. Мақбули устод Айни // Шарқи сурх, 1953, №4, саҳ.37.
13. Асозода Х. Воқеият, сиёсат, саҳ.92.

ИСТОРИЧЕСКАЯ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ РЕАЛЬНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ САДРИДДИН АЙНИ

В данной статье рассматривается формирования историческая и художественная реальность в творчестве Садриддин Айни. Автор исследует основание истоки формирования образов Одина, Гулнор, Гулбиби, Ёдгор, Кори- Исмаи, и другие.

С. Айни изучая произведение ученого и просветителя Ахмада Дониша в период обучения Бухарском мадрасе и использовал при создании образов Садриддин, Самдмуродхона, Устоамак, Лутфуллоҷупон, Махдуми Гов, Пирак, Хабиба, Шукурбек, Мулло Туроб, Садри Сарир, Шарифдҷон, Махдум, Ҳайрат, Мулло Амон, Ахмади Дониш, Мунзим и некоторых других.

Ключевые слова: «Наводир-ул вақоъ», «Ёддоштҳо», личность Ахмада Дониша, истоки формирования образов, мастерство творчество, художественная реальность психология личность, мировоззрения, просветительство, проза, роман, литература, литературная школа.

HISTORICAL AND ARTISTIC REALITIES IN THE WORK OF SADRIDDIN AINI

This article considers the formation of historical and artistic reality in the work of Sadriddin Ayni. The author explores the foundation of the origins of the pharmaceutical image of Odin, Gulnor, Gulbibi, Yodgor, Cori- Ismat, and others.

S. Ayni studying the work by the scientist and educator Ahmad Donish during the period training the Bukhara Madras and использовал during creation of images Sadriddin, Samdmurodkhon, Ustoamak, Lutfullochupon, Makhdumi Gov, Pirak, Habib, Shukurbek, Mullu Turob, Sadri Sarir, Sharifjon, Makhdum, Hayrat, Mouullo Hamon, Ahmadi Donish, Munzim and some other.

Keywords: "Pozvir-ul vakoye," Yoddoshteko, "the personality of Ahmad Donish, the origins of pharmaceutical image production, skill creativity, artistic reality psychology personality, worldview, enlightenment, prose, novel, literature, literary school.

Седение об авторе:

Бобораҷабова Гулноза - соискателъ кафедръ теоръи и исторъи таджикской литературы Таджикский государственного педагогического университета имени С. Айни

About the autor:

Boborajabova Gulnoza - researcher of the Department of Department of Theory and History of Tajik Literature Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПЕРЕЖИТКОВ ДРЕВНИХ ВЕРОВАНИЙ В
ПОГРЕБАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНЫЙ ОБРЯД ГОРНЫХ ТАДЖИКОВ*Ходжаева Н.Дж.**Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни*

Таджики являются одним из древнейших народов на земле. Их история насчитывает несколько тысячелетий. Еще во второй половине XIX в. русские исследователи отмечали, что таджики являются прямыми потомками арийцев и, что они являются аборигенами Средней Азии [9, 209-252; 10, 1-21; 18, 34; 23, 81 др.].

В традициях, обычаях и обрядах таджиков, особенно горных районов, наблюдается сохранение следов домусульманских верований. Так, культы трех мировых стихий: воды, огня и земли, имеющих наибольшее значение в сотворении мира, существовали в язычестве и особо почитались арийскими племенами, то есть нашими предками. Среди этих культов особо следует выделить культ огня (atar-atr), который играл большую роль не только в обыденной жизни древних арийцев или иранцев, но и в духовной сфере. Такого почитания культа огня как в зороастризме – религии, которую исповедовали древние иранцы, не было ни в одной другой мировой религии. В зороастризме поклонение огню проявлялось в разных формах. Наиболее сложной в этом плане была идеологическая система, получившая отражение в «Авесте». Огонь в зороастризме – важнейший атрибут веры.

Зороастрийцы считали, что огонь является посредником между человеком и богами, между землей и небесами [26, 16,59], что он – сын Ахура-Мазды, верховного бога авестийского пантеона. Кроме того, огонь идентифицировался с его священным духом [26, 160]. Вот почему они так свято чтили его.

Зороастризм был основной религией центральноазиатского региона до прихода сюда арабов. И культ огня продолжал оставаться одним из его атрибутов. Так, А.Г. Периханян описывая религиозные представления населения Парфии и Сасанидского Ирана, которые сохранили многовековую традицию, отмечает: «...центральное место среди этих представлений следует отвести культу домашнего Огня... Поскольку домашнему Огню приписывали священную силу и почитали за божество, дарующее благополучие и покровительство живущим в доме, ему приносились в обязательном порядке ежедневно жертвы, а также совершались возлияния, и производились ритуальные очищения. И все это в строгой последовательности, по определенной форме, с произнесением соответствующих формул и с точно, до деталей, отработанными жестами, ибо малейшее отклонение от этого ритуала, скрупулезно передававшегося из поколения в поколение, от отца к сыну, могло разгневать божество и навлечь беду. Огонь нужно было поддерживать негленным и периодически обновлять... Обязанности по культу огня и уход за ним лежали на главе семьи, который исполнял в семье функции жреца» [16, 80].

Известно, что предки таджиков приняли Ислам не сразу, и даже после того как они стали мусульманами, культ огня продолжал играть большую роль в их духовной жизни, что отразилось в традициях, обычаях и обрядах. Этот феномен отмечается также русскими исследователями второй половины XIX – начала XX вв.[5, с.71; 7, 55; 19, 68,71; 3, 140-159; 15, 1-30; 1, 151-177], посетивших Восточную Бухару.

Следует отметить, что у горных таджиков домусульманские пережитки сохранились во многих сферах культуры и повседневной жизни вплоть до настоящего времени. Особенно это касается культа огня, что хорошо прослеживается в этнографическом материале. Так, изучая древние представления памирцев, Б. А. Литвинский пришел к выводу, что «именно памирское население сохранило в столь ярком виде реликты древних верований и обычаев, доносящих до нас осколки религии индоиранской эпохи» [13, с. 115]. Особенно они заметны в обычаях и обрядах, связанных со смертью и похоронами. Г.П. Снесарев справедливо отмечает, что «погребальная обрядность менее всего подвержена модернизации; в силу этого именно этот комплекс верований и обрядов донес до нашего времени самые стадильно-различные представления и культовые действия» [20, с. 107]. Остановимся на поминальном обряде таджиков долины Хуф и Шугнана (Горно-Бадахшанская автономная область Республики Таджикистан). Так, в этих районах через три дня на четвертый устраиваются поминки по умершему – «*sigow pisd*»-зажигание светильника, другое название – «чароги равшан»[1]. С утра производится полное очищение дома – «*xunaalolcid*» и «*dekalolcid*». Вечером начинают читать калима (молитву), затем начинается пение траурных песен – «*mado*». Ближе к полуночи в дом загоняют белого или серого барашка, которого закалывают. Мясо барашка целиком идет на приготовление общепамирского поминального блюда «бог». Халифа берет каменный светильник – «*sigow*»,

наполовину наполненный подогретым топленным маслом, и погружает в него свитый из воды фитиль. Фитиль зажигается при помощи лучинки и ставится перед халифой. Начинается чтение молитвы. Через некоторое время светильник забирает родственник покойного и идет к очагу. Каждый из родственников покойного должен поддержать светильник, стоя на выступе очага. Затем светильник относят в кладовую. Все приступают к еде и поминки заканчиваются [2, с.196-20; 25, 147-148; 11, 101-105].

Заметим, что обряд «зажигания светильника» существует и в Афганском Бадахшане, и Северном Пакистане, и Сарыкольском районе Китая [11, с.104], расположенные в Гиндукуше.

Обряд возжигания огня отмечается у таджиков в верховьях рек Шинг и Ягноб, притоков Зарафшона. Так, этнографы в конце 70-х годов прошлого столетия зафиксировали здесь села, где существовали небольшие помещения, куда помещали тяжелобольного. После смерти, его тело оставляли в этом помещении до дня похорон, а обмывание покойника совершали в специальном месте на берегу реки на каменной плите, а помещение закрывали на три дня, так как оно считалось нечистым. После похорон, на могиле умершего в течение трех вечеров горел костер, а на месте обмывания возжигали свечи [24, с. 288-289; 17, с. 128-132]. У горных таджиков Южного Таджикистана после похорон умершего и в течение трех дней зажигают лучину в виде ваты, промоченной растопленным жиром, которую ставят над входной дверью[2]. Таким образом, в погребальном обряде таджиков верховья Зарафшона в виде удаления умирающего наблюдается зороастрийский обычай выноса умершего на дахму. Возжигание огня связано с поверьем, что они осветят путь покойного в потусторонний мир.

Обряды возжигания огня, закалывания барашка и очищения помещения, где находился покойник у горных таджиков Южного Таджикистана, как и таджиков других регионов, отмечает этнограф Н.С. Бабаева [6, 99,107-108,112].

Таджики Каратегина и Дарваза также устраивают очищение помещения, где находился умерший и на третий день проводят ритуальное закалывание барашка [22, 156].

Заметим, что в погребальном обряде современных зороастрийцев также зажигают светильник. Так, в доме, где лежит покойник, точнее в месте, где находится его голова, ставится горящий светильник, окруженный четырьмя сырцовыми кирпичами [27, 152-153]. На третий день они начинают совершение обрядов, которые должны определить судьбу души. Дом и улица, также как и у горных таджиков должны быть очищены. Жрец и соблюдающие траур должны подготовиться к проведению церемонии *Yašt-e sevvom*-третий яшт, или «служба «третьего дня». Парсы применяют этот термин и для службы, проводимой на рассвете четвертого дня, которую иранцы называют *šarom*. В этой церемонии жрец молится о душе [22, с. 151]. Считается, что на рассвете четвертого дня душа должна пересечь мост суда. В связи с этим проводят церемонию *šahārom*, чтобы облегчить переход души через мост [31, с. 395]. Для нас интересен и тот факт, что у зороастрийцев Ирана три дня в доме покойного не едят мяса, а ночью на четвертый день готовится мясная пища *andom*. М. Бойс считает, что это очень древний обычай, и связан он с кровавым жертвоприношением [22, с. 158]. Возможно, закалывание барашка у горных таджиков имеет те же корни.

У горнобадахшанцев в течение трех дней после смерти женщина должна бросать в огонь очага щепотку муки, смешанную с коровьим маслом. Считается, что дух умершего («арво») питается запахом масла. По вечерам зажигаются сальные свечи «*dalilak*» и «*sirowak*», которые заранее погружали в жир [8; 2,195; 25,149-150]. Они служили для освещения пути покойного. Мы согласны с мнением Б.А. Литвинского о том, что данный обряд следует рассматривать как пережиток культа огня [12, с. 139-140].

Еще один обряд, унаследованный современными таджиками от своих далеких предков – это прижизненные поминки «*zinda davhat*» [8; 2, с.107; 14,81; 21, с. 101-105; 25, с. 154-159], который исполняется не только горными таджиками, но и в других районах Таджикистана [14, с. 174-177; 6, с. 120-122]. По сути, он повторяет поминальный обряд по покойному: созываются гости, режутся жертвенные животные, читаются специальные молитвы, шьется специальная одежда [22, с. 111]. Цель данных поминок заключается в обеспечении благополучного переселения души в рай. Непосредственную помощь ей при этом оказывает баран, зарезанный на этих поминках. Так, горнобадахшанцы считают, что душа покойника, держась за шерсть барана, благополучно переходит мост Сират («пул-и Салот» у хуфцев, «пул-и Сирот» у шугнанцев) и попадает в рай [2, с. 205; 26, с. 154-157]. Среди горных таджиков Южного Таджикистана бытует мнение о пути следования умерших в загробный мир, на пути которых стоит водное препятствие с мостом Пули Сирот [6, с.36].

Заметим, что в «Авесте» [33] тоже говорится о мосте в потусторонний мир – «Чинвато-перето»-*činvat.pəretav* («Вендидад» 13.3, 9; 19. 26-32; «Ясна» 46.10; 51.12-13) и о том, что душа покойного находится на земле три ночи, а затем по мосту Чинват, который находится на горе Хара Березаити, она переходит в потусторонний мир («Яшт» 4. 9-14; 17. 2-9). Зороастрийская доктрина утверждает то же самое («Вендидад» 19. 26-32; «Яшт» 4. 9-14; 17. 2-9; Dd. 20. 1-4[30]; PR. 23. 2[32]).

В пехлевийском источнике «Книга о праведном Виразе» («Арда Вираз Намаг») также дается описание моста Чинват. Так, Вираз во сне путешествовал в загробный мир в сопровождении богов Сроша и Адурра. С их помощью Вираз попадает к мосту Чинват, где он видит души усопших, которые первые три ночи сидят возле мертвых тел и читают гаты. Заметим, что у горнобадахшанцев при обряде «зажигание светильника» молитвы читаются таким же тоном, как исполняются гаты Заратуштры. Далее Вираз попадает в чистилище, после чего Вираз возвращается назад (АВН. 4. 5; 5. 1).

В другом пехлевийском источнике «Меног-и Храд» описывается, как душе праведника одним из посланников Ахура Мазды праведным Срошем оказывается посредничество при пересечении моста Чинват (МХ. 2. 110-126) [30]. В сочинении говорится: «что в течение трех дней и ночей твоя душа будет сидеть у головы тела, и на четвертый день на рассвете, сопровождаемая праведным Срошем, ...она достигнет высокого и страшного моста Чинват, к которому придет каждый, праведный или грешный» (МХ. 2, с. 115-116).

Среди горнобадахшанцев бытуют представления, связанные с допросом покойника ангелами Мункар и Накир. При наступлении смерти ангелы берут душу с собой в могилу и вселяют ее в тело покойного, а после допроса уносят ее обратно – в ад или рай [26, с.130]. У горных таджиков Южного Таджикистана также отмечается поверье о существовании двух ангелов – Мункар и Накир, которые с пристрастием допрашивают покойника [22, с. 103]. Это еще один факт трансформации верований древних иранцев в жизнь современных таджиков.

Вернемся к «прижизненным поминкам». Так, И.М. Стеблин-Каменский обосновал связь этого обряда таджиков с пережитками зороастризма. Ученый приводит описание обряда зинде-раван – «живая душа» – у парсов Индии, о котором упоминает Дж. Модри. В религиозных церемониях парсы используют молитвы, предназначенные, как для живых душ, так и для умерших. Исследователь отмечает, что о зороастрийском характере этого обычая говорит не только «частичное совпадение названия обряда (зинда давбат – перс. зинде-раван), но и такие детали как одевание «покойником» новой одежды, закалывание барана, выполнение всего годовичного поминального цикла» [22, с. 103].

Итак, наше исследование показало, что в обрядах «очищения дома» и «зажигания светильника» после смерти человека, а также обряде «прижизненные поминки» прослеживаются элементы доисламских верований. Запрет на зажигание огня и приготовление пищи в течение трех дней в доме умершего отражен в зороастризме. То же самое касается и обряда «зажигания светильника» и, где особое значение придается огню – одной из священных стихий в зороастризме.

Таким образом, в культуре таджиков прослеживается мирное сосуществование двух религий – зороастризма и пришедшего ему на смену ислама. Впитавший в себя элементы зороастризма ислам, в горном Таджикистане приобретает специфические черты, которые проявляются в трансформации традиций и обрядов зороастризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М.С. По этнографии таджиков. Некоторые сведения // Таджикистан: сб-ик статей. – Ташкент: Востказгосиздат, 1925. – С. 151-177.
2. Андреев М.С. Таджики долины Хуф. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж ССР, 1953. Вып. I. – 247 с. (Тр. АН ТаджССР. ИИАЭ Т. 7. Материалы к изучению культуры и быта таджиков)
3. Арандаренко Г.А. Дарваз и Каратегин (Этнографический очерк) // Военный сборник. – 1883. – № 11. – С. 140-159.
4. Арандаренко Г.А. Дарваз и Каратегин (Этнографический очерк) // Военный сборник. – 1883. – № 12. – С. 303-319.
5. Аристов Н.А. Этнические отношения на Памире и в прилегающих странах по древним, преимущественно китайским, историческим известиям. (Продолжение) // Русский антропологический журнал. – 1900. Кн. 20, № 4. – С. 62-197.
6. Бабаева Н.С. Древние верования таджиков Южного Таджикистана в похоронно-поминальной обрядности. – Душанбе: Дониш, 1993. – 156 с.
7. Зайцев В.П. Памирская страна – центр Туркестана. Историко-географический очерк (с картой). – Новый Маргелан: Типогр. ферганского обл. правл., 1903. – 78 с.
8. Зарубин И.И. АИВРРАН. Ф. 121 Ед. хр. 277. Л. 15.
9. Иванов Д.Л. Путешествие на Памир // Известия Императорского Русского Географического общества (в дальнейшем: Изв. РГО). – Т. XX. – 1884. – С. 209-252.
10. Кузнецов. Памиры // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. – Вып. LVI. – СПб., 1894. – С.1-21.
11. Лашкариев А.З. Поминальные обряды очищения дома и возжигания священной лампы у исмаилитов Западного Памира // ЭО. – 2008. – № 1. – С. 101-105.
12. Литвинский Б.А. Древние кочевники «Крыши мира». – М.: Наука, 1972. – 269 с.
13. Литвинский Б.А. Семантика древних верований и обрядов памирцев // Средняя Азия и ее соседи в древности и средневековье (История и культура). – М.: Наука, 1981. – С.90-121.

14. Мардонова А. Традиционные похоронно-поминальные обряды таджиков Гиссарской долины конца XIX – начала XX вв. – Душанбе: Дониш, 1998.
15. Мухиддинов И. Обычаи и обряды памирских таджиков, связанные с жилищем // СЭ. – 1982. – №2. – С. 76-83.
16. Новицкий В.Ф. Поездка в хребет Петра Великого летом 1903 г. // Изв. РГО. – 1904. – Т. 40. – Вып. 1-2. – С. 1-30.
17. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды. – М.: Наука, 1983. – 384 с.
18. Рахимов Р.Р. Коран и розовое пламя (Размышления о таджикской культуре). – Санкт-Петербург: Наука, 2007. – 388 с.
19. Самойлович А.Н. Западный Туркестан со времени завоевания арабами до монгольского владычества. Историко-географический очерк. – СПб., 1903. – С. 144 с.
20. Серебrenников А. Очерк Памира. – СПб.: Типогр. глав. упр. уделов, 1900. – С. 432-444.
21. Снесарев Г. П. Реликты домусульманских верований у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – 336 с.
22. Стеблин-Каменский И.М. Прижизненные поминки – зороастрийский обряд в мусульманском обиходе // Эрмитажные чтения. Памяти В.Г. Лукониной. СПб., 1986-1994. СПб, 1995. С. 101-105.
23. Таджики Каратегина и Дарваза. Вып. 3. Под ред. Н.А. Кислякова и А.К. Писарчик. – Душанбе: Дониш, 1976. – 237 с.
24. Шишов А. Таджики. Этнографическое и антропологическое исследование. – Ташкент: Типография Туркестанского Т-ва Печатного Дела, 1910. – С. 322 с.
25. Хамиджанова М.А. Некоторые архаические погребальные обряды таджиков // Памяти А.А. Семенова. Сборник статей по истории, археологии, этнографии и искусству Средней Азии / Под ред. Б.И. Искандарова. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 287-293.
26. Юсуфбекова З. Семья и быт шугнанцев (конец XIX – начало XX в.). – Душанбе: «Шарки Озод», 2001. – 182 с.
27. An introduction to Ancient Iranian Religion. Readings from the Avesta and the Achaemenid Inscriptions. Introduction and transl. by W.W. Malandra. – Minneapolis Univ. of Minnesota Press, 1983. – 195 p. (Minnesota Publications in the Humanities, Vol. 2).
28. Boyce M. A Persian stronghold of Zoroastrianism. – Oxford: Clarendon Press, 1977. – 284 p. (Ratanbai Katrak lectures. XV. 1975).
29. Dâdistân-i Dînik and the epistles of Mânûskîhar. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1882. – 480 p. Part II: Dâdistân-i Dînik. Transl. by E.W. West. – P. 1–276. (SBE, vol. 18).
30. Dînâ-i Maînôg-î Khirad, Sikand-gûmânîk Vigâr, and the Sad Dar. – Oxford, Univ. Press, 1885. – 372 p. Part III: Dînâ-i Maînôg-î Khirad. Transl. by E.W. West. – P. 1–133 (SBE, vol. 24).
31. Jackson A.V.W. Persia past and Present. – London: Macmillan, 1906. – 471 p.
32. Pahlavi Rivôyat accompanying the Dâdestân i Dēnig. Part I: Transliteration, Transcription and Glossary by A. V. Williams. – Copenhagen, Munksgaard, 1990. – 357 p.; Part II: Translation. Commentary and Pahlavi Text by A.V. Williams. – 381 p.
33. The Zend-Avesta. Part I. The Vendidad. Transl. by J. Darmesteter. – Oxf.: Oxford University Press, 1880. – 240 p. (SBE. Vol. IV); Part II. The Yasna, Visperad, Sirôzahs, Yašts, Nyâyis. – Oxf.: Clarendon Press, 1883. – 384 p. (SBE. Vol. XXIII).

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПЕРЕЖИТКОВ ДРЕВНИХ ВЕРОВАНИЙ В ПОГРЕБАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНЫЙ ОБРЯД ГОРНЫХ ТАДЖИКОВ

У горных таджиков домусульманские пережитки сохранились во многих сферах культуры и повседневной жизни вплоть до настоящего времени. Это хорошо прослеживается в этнографическом материале. Так, погребально-поминальный обряд горных таджиков свидетельствуют о сохранении элементов зороастризма, религия, которую исповедовали древние арийские или иранские народы, то есть предки таджиков.

Об арийском происхождении таджиков и о том, что их предки были огнепоклонниками (оташпараст), писали русские исследователи второй половины XIX начала XX вв., которые неоднократно совершали поездки в Восточную Бухару. Именно русские ученые открыли научному миру таджиков, аборигенов Средней Азии.

Элементы зороастризма наблюдаются в таких погребально-поминальных обрядах как возжигание огня, закалывание барашка, очищение помещения, где находился покойный и «прижизненные поминки».

Ключевые слова: культ огня, зороастризм, погребально-поминальный обряд, горные таджики, арийские или иранские народы, «Авеста», трансформация, Средняя Азия.

THE TRANSFORMATION OF THE REMNANTS OF ANCIENT BELIEFS IN THE FUNERAL RITE OF THE MOUNTAIN TAJIKS

Pre-Muslim remnants have been preserved in many areas of culture and daily life of the Tajiks in mountain regions up to the present time. It is well traced in ethnographic material. Thus, the funeral and memorial rite of mountain Tajiks testify to the preservation of elements of Zoroastrianism, a religion professed by the ancient Aryan or Iranian peoples, that is the ancestors of the Tajiks.

The Russian scholars of the second half of the 19th-early 20th centuries, who repeatedly made trips to Eastern Bukhara wrote about the Aryan origin of Tajiks and the fact that their ancestors were fire worshippers (otashparast). It was Russian scientists who discovered the scientific world of Tajiks, aborigines of Central Asia.

The elements of Zoroastrianism are observed in such funeral and memorial ceremonies as the ignition of fire, hardening lamb, cleaning the room where the deceased was and "lifetime Wake."

Keywords: fire cult, Zoroastrianism, funeral and memorial rite, mountain Tajiks, Aryan or Iranian peoples, "Avesta", transformation, Central Asia.

Сведения об авторе:

Ходжаева Наргис Джомиевна - доктор исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, E-mail: rangha@mail.ru

About the author:

Khojaeva Nargis Jomievna- Doctor of Historical Sciences? Associate Professor of the Department of History of the Tajik People, S. Aini Tajik State Pedagogical University, E-mail: rangha@mail.ru

**ГИССАР В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ АСТАНАКУЛА
КУШБЕГИ (В КОНЦЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКА)**

Собиров Ш., Каноатова Г.И.

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода

Известный правитель Гиссара Астанакул Кушбеги родился в 1819 году в городе Бухаре и в августе 1886 года был назначен правителем Гиссара эмиром Абдулахадом (1885-1910 гг.). До этого времени в Гиссаре в течение 15 лет управлял брат эмира Абдулмуминхан. Его из Гиссара назначили правителем Байсуна, и это имело свои причины. Он в период своего правления превратил Гиссар в пустынное место. Свидетель этих событий русский путешественник Стеткевич в своих воспоминаниях пишет: «Согласно сведениям жителей этих селений долины Ширкент, Дербенд до Регара и горного Каратага приблизительно сорок лет тому назад располагались сады, однако в период внутренних войн, которые завершились подчинением Регара Бухарскому эмиру, эти территории превратились в пустыню и впредь не смогли развиваться... Только войдя в сады окрестности базара (окрестности Регара) мы не увидели ничего кроме пустынь, и города превратившегося в маленькое базарное селение, полуразваленные глинобитные стены, широкий четырёхугольный объём, который, превратился в болото». В 1885 Абдулахадхан – сын Музафара, брат правителя Гиссара садится на трон Бухары и управляет государством. Так как власть не переходит в руки Абдулмуминхана он начинает действовать против брата. Недовольствия народа и действие Абдулмумина против правительства стали причиной того, что летом 1886 года эмир Абдулахад, его из Гиссара назначает правителем Бойсуна и ограничивает его полномочия, и вместо него правителем Гиссара назначает Астанакула. Назначение Астанакула правителем Гиссара означало, что он перед эмиром Бухары имел большой авторитет.[1:179]

О высоком авторитете Астанакула перед Бухарским эмиром свидетели тех времён высказывали разные мнения. Обобщая мнения разных авторов можно сделать выводы: согласно сведениям авторов во время кончины отца эмира Музафара Астанакулбек исполнял обязанности визиря в дарбаре и был одним из приближённых людей эмира. Эмир хотел передать трон именно нынешнему эмиру, так как существовали некоторые препятствия по законодательным аспектам. Когда наконец-то эмир скончался, Астанакул с ним обращался как с живым человеком, поставив его тело на колени и поговорил с ним. Народ, увидев это, замолчал. На тот момент это было показательно нынешнему эмиру, что он расторопно с помощью русских прежде братьев получил корону и престол. [2:132]

Известно, что на востоке престолонаследство было тонким и сложным вопросом и почти не решалось без кровопролития. Очевидно, что этими действиями Астанакул имел большой авторитет перед эмиром Музаффаром, и сын эмира приходу к власти был обязан ему. Абдулахадхан всегда с уважением обращался к Астанакулбеку, и даже обращался к нему как к отцу. Астанакул становится одним из виднейших правителей Гиссара в XIX веке и в 1906 году покидает этот мир, его тело из Гиссара привозят в Бухару и захороняют в кладбище Имам Абухавс Кабир у могилы его отца Аббасбия.

В годы правления Астанакула Гиссар и другие области Восточной Бухары были обеспечены безопасностью от династических и междоусобных войн с соседними беками. Отец Астанакулла - Аббасбий был кушбеги и миром Насруллы. Государственное управление Астанакула осуществлялось в период правления Бухарских эмиров - Музафара (1860-1885) и Абдулахада (1885-1910).[3:31]

Востоковед-профессор А.А.Семёнов, который лично побеседовал с Астанакулом кушбеги, в своих воспоминаниях после путешествия в Гиссар пишет, что Аббасбий сводный брат Музафара и дядя Абдулахада. Также утверждается, что по этой причине Астанакул занял должность аталыка. Семёнов А.А. после беседы с Астанакулом предлагает следующие линии: «В том положении, в котором он проживал, все чиновники и многочисленные воины, которыми Астанакулбек управлял в

Восточной Бухаре, не получали никакие жалования, а безжалостно грабили бедноту. Как в то время рассказывали в Восточной Бухаре миры этих регионов (Каратигин, Дарвоз, Кургантюбе и другие), которые подчинялись ему, каждый год должны были сдавать Астанакулу от 6 то 10 лак то есть, от 600 000 до одного миллиона тенге или от 37500 до 62500 русских рублей серебром. Астанакул эти налоги и налог Гиссарской области вместе отправлял в центр, в Бухару. Так, как согласно общим Бухарским правилам, каждый мир или бек в Восточной Бухаре не забывал о себе, и в год собирал для себя по 200 - 300 тысяч тенге (от 12 500 до 18 750 русских рублей). Если принять во внимание чрезмерную бедность населения Восточной Бухары, которых грабили налогами, штрафами и бесплатными работами, то оценка выданная одним старожилом таджиков в Гиссаре, Астанакулу-кушбеги совершенно справедлива, и она была высказана профессору Н.Т.Малицкому: «Астанакул не боялся Бога, был злым, население выражало недовольство. Дай Бог, чтоб он умер! Это он мне сказал на таджикском языке». [4:112]

Кушбеги из Самарканда получал светские газеты. Возможно эта посылка присылалась два раза в месяц. В комнате выделенной А.Семёнову в Каратаге были расположены три койки, между ними на стенах были вывешены разные рисунки, вырезанные из различных русских, иностранных газет и журналов.

За годы правления двух эмиров Бухары Абдулахадхана и Алимхана никто, кроме Астанакула не достиг высокого титула-аталька. Первый приказ Астанакула после назначения его беком Гиссара, приходится на месяц Раби-ул-аввал 1304 года хиджра (ноябрь, декабрь 1886 год).

На основе этого приказа он выделил один куш танхо в местности Зидди Мирзобадалу-военному чиновнику. На печати бека немного похоже на овальный вид, было написано «Астанакулби, девонбеги Ибн Аббасби». То есть правитель Гиссара с титулом девонбеги пришёл на эту землю. После одного года службы в Гиссаре Астанакул достигает высокого титула- кушбеги. [5:88]

Другая причина высокого авторитета Гиссарского бека это его знание и отношение с окружающими. Например, Мирзо Азим Соми о нём пишет: «...В управлении бекства и царского двора во внешних делах кроме него не было чиновника... На заседаниях он выступил скромно и был сдержанным. Он был весьма доброжелательным человеком и многие получали от него в этом краю и в других регионах большие жалования и помощь». [5:108]

В свою очередь В.И. Липский пишет, что Астанакул кушбеги на всей территории Бухары был богатейшим человеком. Русский учёный делает вывод, что «богатство и притча Астанакула наблюдалась и в его внешности». Стиль разговора, понятие нужд людей, общение с ними понравились В.И.Липскому и его друзьям. Приближённость Гиссарского правителя к Бухарскому эмиру раскрывается его дипломатическими действиями и визитом в Россию. Причина выбора Астанакула в качестве посла и в составе посольства в основном была в том, что словами В.И. Липского «он был известным и знаменитым по всей России». [6:133]

В 1901 году наследнику эмира Бухары – Алимхану исполнилось 20 лет. В честь этого Абдулахадхан поставил перед собою цель, отправится со своим сыном в Петербург и встретится с русским императором. Узнав об этом, император указал, чтобы эмир Бухары совершил визит не зимой, а в начале весны следующего года.

Согласно составленному плану эмир должен был выйти из Кармины и 15 января 1902 года отправится в Чарджуй. 28 января он из этого города отправился в Баку, провел одну ночь, потом прибыл в город Ростов на Дону. 6 февраля эмир прибыл в город Москву. Место прибывания эмира было назначено в Петербурге, в «Гранд Оттеле», а по возвращению в Москву, в Кремле. Император распорядился, что эмира нужно принять в соответствии с порядком, определенным в 1898 году. Согласно этому порядку в губернских городах эмира должны встречать заместитель губернатора, чиновники полиса. В городах, где эмир проводил более одной сутки, губернатор совершал визит к нему.

Срок проживания эмира в Санкт-Петербурге, и линия его визита были составлены военным министром и представлены императору. Астанакулби- кушбеги вместе с эмиром совершили поездки в 1892 и 1898 гг. в Петербург, в 1896 году в Москву. В 1895 в качестве посла Бухары он прибыл в Москву к императору. В 1898 году был удостоен ордена «Белый орёл».

Другой факт то, что в предыдущие годы, в период правления эмира Музаффара его советником был Ахмад Дониш. Ахмад Дониш долгие годы всесторонне изучив несколько вопросов

взаимоотношений Бухарского эмирата и русского государства, поставил проблемы перед эмиром следующим образом:

1. Первая просьба: необходимо обеспечить Бухару водой. Для реализации этого в Россию нужно «отправить одного ученого для разрешения водной проблемы».

2. Вторая просьба: в Бухарском эмирате «очень много овощей, фруктов. Если построят одну фабрику по производству сахара, то она обеспечит весь мир».

3. Третья просьба: выработка и использование полезных ископаемых.

4. Приезд учителя из России, знающего местный язык, для обучения военному делу. Дониш говорит, что «я предъявил все эти предложения эмиру, но он на них никак не реагировал, и я понял, что в этой безответственной поездке я не участвую. [7:114]

На тот момент в составе посольства были Баротбек додхо, Астанакул-кушбеги и Дурбин. Один из секретарей, который был с ними в России, потом встретился с Ахмадом Донишем. Он расспросил его о судьбе своих предложений. Секретарь ответил: «Я увидел это заявление в руках Астанакула, он хвалил тебя и говорил, что оно хорошо и ответственно подготовлено, это заявление в интересах государства. К сожалению, эмир побоялся предъявить их императору и сказал: «Сегодня Россия к нам гостеприимна, с нами вежлива и заботлива. Если мы выскажем эти желания, то наверняка на нас рассердятся, и поэтому мы будем скромны, пусть всё останется как есть».

Если даже предложения Ахмада Дониша одобрились Астанакулом, однако эмир боялся, того что это может не понравится императору, и он рассердится. Поэтому эмир не предъявил это заявление императору.

О результате поездки Абдулахадхана в Россию в 1892 году Ахмад Дониш говорит следующее: «В итоге, в этой поездке было собрано и израсходовано 100 миллионов тенге за счет народа. Шли с потом, но возвратились с жаждой». [8:38]

Через три года после этих поездок, то есть в 1895 году Астанакул в третий отправляется в Россию в качестве посла Бухары. В.И. Липский описал цели одной из этих поездок следующим образом: «Эмир задумал, что Самарканд это известный во всей Средней Азии город и согласно мнениям бухарцев священный, и поэтому город нужно освободить от неверных. Для решения этой задачи был избран Астанакул. Он как мудрый и хитрый человек заранее знал, что эта задача нереализуема и безуспешна, однако не смог перечить эмиру. Ахмад Дониш был в курсе этих планов и задач эмира перед императором России. Он тоже поддержал Астанакула и высказался, что «нужно отказаться от этого дела». [8:54]

Семикратные поездки Астанакула в Россию показывают, что кроме кушбеги никто не удостоился в выполнении дипломатических работ. Даже в другом месте во время поездки к Астанакулу, обратился как к везиру, что свидетельствует о высоком уважении к этому лицу. Нужно отметить, что эмир очень доверял этому человеку.

Из семи поездок Астанакула Кушбеги в Россию, пять поездок организовались в те годы, когда Ахмад Дониш (1826-1897) еще был жив и являлся свидетелем этих событий, однако в своей работе «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития» он о беке Гиссара и кушбеги эмира не молвил ни слова и не выразил никакие возражения.

Нужно отметить, что Астанакул являлся одним из опытных дипломатов и авторитетных людей последней четверти XIX и начале XX веков. За его заслуги в правлении густонаселенного Гиссара и подчинении этой области бухарскому эмиру, превращением в советника Ахмада Дониша, его идей по отношению к царской России Астанакула включили в состав выдающихся деятелей истории таджикского народа. Историками он оценивается как политик и мудрый государственный деятель.

Когда Астанакул становится правителем Гиссара, в этой области развивается внешняя торговля, особенно с Россией. Он в караване, который отправлялся из Самарканда в Гиссар, имел более ста вьючных верблюдов и десятки купцов. Астанакул-кушбеги вызвал местных купцов Гиссара и объяснил, что без торговли и товарообмена с соседними странами область не сможет развиваться. Поэтому местные жители тоже привлекались к торговле. Через железные дороги до Бухары и Самарканда из России привозили различные товары. А отсюда в Россию отправляли хлопок, шелк, шерсть, золото, сухофрукты и каракуль и выставляли на рынках Оренбурга. Товары нужно было покупать и собирать у населения, доставить караванным путем до Самарканда и далее поездом отправить в Оренбург. Купцов Астанакула можно было встретить во всех городах Средней Азии в начале XX века.

Авторитет Астанакула, кроме Бухары и Гиссара год за годом возрастал среди деятелей царской России и лично перед императором.

Об этом свидетельствует избрание Астанакула - кушбеги в качестве посла в составе посольства Бухарского эмирата. Среди правителей Гиссара и в целом Восточной Бухары Астанакул был единственным человеком, который удостоился ордена императора России. Наряду с авторитетом этот человек после эмира Бухары был единственным правителем, который имел право вынести смертный приговор. Согласно свидетельству очевидца Астанакул редко пользовался этим правом. Сложно представить, что в Гиссаре когда-то, то есть 100 лет назад, правил человек невиданного богатства среди других правителей, и не занимался строительством мечетей, а другим проблемами. Астанакул- кушбеги построил жилища в Стамбуле, Мекке и Медине для паломников Каабы с целью улучшения их местонахождения. Старожилы Гиссара свидетельствуют о том, что Астанакул три раза совершил хадж вместе с знаменитым купцом Хаджи Нарзуллобием и там построил жилища для паломников. Через 100 лет об этом свидетельствовали Хаджи Наби Курбанов из села Булбулчашма, Субханкуль Садилов из села Нишу, которым арабы показали эти жилища.

Богатства, которые описал и приводел В.Липский относится к первому десятилетнему периоду правления Астанакула. После этого он еще десять лет управлял Гиссаром. С одной стороны мы можем представить богатство правителя, и, с другой стороны можем прийти к выводу, что насколько можно было собирать богатств и средств в Гиссарской области. Одна из причин концентрации средств и богатств кушбеги было в том, что после подавления движения Абдумалика в Гиссарской долине по поводу возраста Астанакула существуют два мнения. В некоторых источниках написано, что он прожил 87 лет. Липский пишет, что 1896 году ему приблизительно было 60 лет. Если это будет приблизительно, то Астанакулбеку было 76 лет, когда он умер. Однако академик Ахрор Мухтаров утверждает, что он умер в 87 году жизни и это более точная версия. Потому что бывшая жена Ходжакулбека – бибимулла Фазила, которая еще в 1970 году была жива, утверждает этот факт. Биби Фазила даже назвала своего сына Астанакулем. В период правления Астанакулбека на территории Гиссара возникла еще одно невероятное событие. Это касается проблемы подавлении восстания крестьян Балджуана. Он захватил Восе – главу восстания в плен и привез в Гиссар. До сих пор остаётся загадкой, почему и по каким причинам Астанакул, имевший право на вынесение смертного приговора, не казнил Восе на виселице Гиссара, а отправил его к эмиру в Дербенд. Однако в исторической литературе известно только о казни Восе. На самом деле эмир Абдулахад в Дербенде не только казнил Восе, но и 6 чиновников Балджуанского бекства. В книге Ахрора Мухтарова написано, что: «в Гиссар Восе был привезен в 1887 г. Это приходится на второй год правления кушбеги. Может быть в этом году пока эмир ему не давал эту компетенцию?» Однако необходимо отметить, что восстание Восе возникло не 1887 году, а в 1888 году и сам Астанакул -кушбеги непосредственно участвовал в задержании и пленении Восе. Об этом свидетельствует письмо Астанакула эмиру Абдулахаду: «Да стану я жертвой Его превосходительства, святейшего саида всемогучего государства, я слуга! Этого раба Абдулвосеа, неблагодарного балджуванца с рабом отослал в высшую резиденции правительства!». [9:13]

В период правления Астанакула Кушбеги в Гиссаре привлекались купцы других стран, такие как армяне, евреи Бухары и Самарканда, персоязычные народы Пешавара и татары. Торговля с другими странами позволила Гиссару улучшить социально-культурную жизнь народа. В повседневной жизни народа появились и использовались керосиновая лампа, швейная машина, самовар, карета, высококачественный ситец, сатин, уголь мангаловый, черный и зелёный чай, стекло для освещение домов и мн. др., но все это принадлежало богатому слою населения.

К сожалению, привезенные товары из России притеснили рынок местных кустарей, ремесленников. Многие текстильщики, ткачи, в своих домах имели вязальные станки и занимались вязанием атласа, бекасаба (из шёлка), карбоса и др. В результате их товары не реализовались, и это привело к разорению многих производителей. Местные купцы, которые выкупали у дехкан сырьё цены на хлопок, шёлк, шерсть и каракуль повысили. Ремесленники не имели денег на покупку таких дорогих видов сырья, и тем самым не могли обеспечить дальнейшую работу. С другой стороны, были завышены налоги чиновниками, и все это привело к обнищанию ремесленников, недовольству населения.

В Бухарском эмирате ни разу не проводилась перепись населения, однако политическому агентству в Бухаре, Астанакул – кушбеги приводит следующую статистику: в Кабодиане проживало 6000 чел., Курган-тубе – 10 000 чел., Гиссаре – 150 000 чел., Кулябе – 125 000 чел., Балджуане – 100 000 и в Дарвазе 65 000 человек. Но о количестве населения Восточной Бухары русские путешественники и ученые показывали разные сведения. Сравнивая и анализируя все имеющиеся материалы по этому поводу, можно сделать вывод, что число населения бекств Восточной Бухары в период правления Астанакула Кушбеги насчитывалось более 500-520 чел.

Согласно приведённым сведениям русских ученых и путешественников о точном количестве налогов и повинностей как натуральных, так и барщинных, существующих в Бухарском эмирате, очень сложно определить точную цифру. Однако с учетом основных особенностей каждого бекства Восточной Бухары, то они насчитывались более 50. Не учитывая некоторые недостатки, противоречие и несоотнесение данных русских исследователей, в целом они охарактеризуют социальную сущность налоговой политики эмирата. Д.Н.Логофет называя многочисленные налоги пишет, что «в Бухаре только не взимается налог от кислорода, которым дышит народ». «Всё, что растёт на земле и от рук человека, - пишет М.А.Варидин - всё кроме воздуха в Бухаре облажено налогом. Кроме этого в Бухаре широко использовались конфискация имущества и различные незаконные штрафы».

Точное определение доходов эмира от налогов очень сложная задача. Эта проблема возникла из-за отсутствия статистических данных, показателей и точных расчётов. Очень сложно доверять счетоводам и чиновникам Бухарского эмира.

По официальным данным политического агентства и генерал-губернаторства Туркистана для составления отчётов на 1894 год налоги и пошлины в эмирате составили 2.159250 рубля. Из этой суммы за счёт бекств Восточной Бухары на казну эмирата поступило 605750 рублей. Согласно этому документу на каждое бекство было выделено следующая сумма налогов: Байсун-18750 рублей, Дихнал-105000 руб., Кабадиан-6000 руб., Кургантюбе-6000 руб., Гиссар-400 000 руб. и Куляб, Балджуан, Дарваз вместе 100 000 руб., Каратегин 300 000 руб.

Д.Н.Логофет утверждает, что эти цифры подозрительны и относительны. Согласно его наблюдениям вся сумма налогов взимаемая у населения в год составила 18 млн. рублей и это совершенно правдиво. Из этих средств ни Бухарский эмират, ни Астанакул кушбеги для улучшения жизни и развития страны не израсходовали. И даже, если историки называют Астанакула справедливым правителем, выдающимся политиком и дипломатом Бухарского эмирата, однако он ничего не сделал для развития Восточной Бухары, а наоборот эксплуатировал народ. Он имел возможность построить железную дорогу до центра Восточной Бухары, но не осмелился предложить это эмиру. Астанакул как и другие мангитские правители Гиссара работали на себя и своих близких и служил колонизаторам Бухарского эмирата. По этому его даже называли «Мири Зард».

После смерти Астанакула кушбеги правителем Восточной Бухары становится его сын Шахимардон. Ему в это время была 23 года и через год правления, 8 октября в период священного месяца Рамадан 1907 года он погиб в Каратаге в результате землетрясения. Его тело обнаружили и похоронили в Бухаре. После этого Гиссаром управляли Мурод и Абдулмумин. Они всего правили с осени 1907 по 1911 годы. В этот период также умер Абдулахадхан и в 1910 году эмиром Бухары становится его сын Алимхан. Причина быстрого перемещения двух миров Гиссара неизвестно. Понятно, что мангитские правители, кроме мангитов никого не назначали на высокие посты. Известно, что Мирмурад до прихода в Гиссар в качестве мира был правителем Каратегина. В истории говорится, что мать эмира Алимхана тоже была одной из красавиц Файзобада.

В 1911 году Авлиякул тоже был правителем Каратегина и назначался правителем Гиссара. В 1915 году Ходжа Кулбекби Девонбеги назначается правителем Гиссара. Через два года он умер от холеры, эта болезнь распространилась в Гиссаре и эпидемия унесла жизнь многих гиссарцев. В 1917 году Авлиякул вновь назначается правителем этой области и до бегства эмира в 1920 года исполнял эту должность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров Б. Точикон, китоби 2/Б. Гафуров.- Душанбе: Ирфон, 1985.- 450 с.
2. Мухторов А. Ҳисор/ А. Мухторов.- Душанбе: Адиб, 1995.- 304 с.
3. Мухторов А. Страницы истории Гиссара / Е. Давидович, А. Мухтаров. – Душанбе: Ирфон, 1969.- 93 с.
4. Липский В.И. Горная Бухара, ч.2. Гиссарская экспедиция 1896 г./ В.Н. Липский,- СПб, 1896-1902.- 128 с.
5. Липский В.И. К истории народных движений в Средней Азии / В.И. Липский.- Душанбе: Ирфон, 1986.-180 с.
6. Собирӣ Ш. Андешаҳои ашхоси бузург/ Ш. Собирӣ.- Душанбе: Ашуриён, 2016.- 167 с.
7. Мухторов А. Хукмронии Остонакул кушбеги (1886-1906)/ Мухторов А.- Душанбе: Бухоро, 2015-446 с.
8. Ахмад Маҳдуми Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития / А.М.Дониш,- Сталинобод, 1960.- 136 с.
9. Сомӣ М.А. Таърихи салтанати Манғития / Мирзо Абдулазими Сомӣ,- Москва, 1962.-108 с.

ГИССАР В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ АСТАНАКУЛА КУШБЕГИ (В КОНЦЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКА)

В данной статье авторами исследован вопрос об основных критериях времени правления Астанукла-кушбеги в Гиссаре. Это было время завоевания царской Россией территорий Бухарского эмирата и его превращения в бесправную колонию. В этот момент в Восточной Бухаре правил Астанукл-кушбеги. В статье рассмотрена политическая ситуация и экономическая обстановка того времени, методы

правления этого государственного деятеля, признанного опытным дипломатом в Бухарском эмирате со стороны русского царя. Гиссар был бунтарской территорией и не подчинялся центральной власти, именно деятельность и политическая компетентность Астанакула -куибегги регулировала создававшуюся в то время политическую обстановку.

Опыт его политической деятельности стал примером для других правителей регионов Бухарского эмирата.

Ключевые слова: Бухара, эмират, Астанакул - куибегги, Байсун, Хисори Шодмон, налог, Ахмад Дониш, Алимхан, Абдулмуминхан, Абдулахадхан, царская Россия, посольство.

HISSAR IN THE PERIOD OF ASTANAQUL QUSHBEGI'S RULING (THE END OF XIX AND THE BEGINNING OF XX CENTURIES)

The article deals with the question on the basic criterion of the governing period of Astanaqul Qushbegi. It was the time of the conquest of royal Russia on the areas of the emirates of Bukhara and it's turning into rightless colony. At that time the Eastern Bukhara was governed by Astanakul Kushbegi. The Political situation the economic condition of the period, methods of governing the state figure, acknowledged as experienced diplomat in the emirates of Bukhara by the Russian Tsar is reviewed in the article. Hissar was seditious territory and didn't obey the central authorities, especially the activities and political competence of **Astanaqul Qushbegi** controlled the formulated political condition of that period.

The experience of his political activity became the example for the other governors of the regions of the emirates of Bukhara.

Keywords: Bukhara, emirate, Astanaqul Qushbegi, Baysun, Hisori Shodmon (Hissar), tax, Ahmad Donish, Olimkhan, Abdulmuminhan, Abdulahadkhan, royal Russia, embassy.

Сведения об авторах:

Собиров Шодибек, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского Государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, Тел (+ 992) 919582891, E-mail: Sobirov47@mail.ru

Каноатова Гулдаста Ибрагимовна - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского Государственного института языков имени Сотима Улугзаде, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, Тел (+ 992) 918622992

About the authors:

Sobirov Shodibek, candidate of history, docent of the department of history and intercultural communications of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev st., Phone: (+ 992) 919582891, E-mail: Sobirov47@mail.ru

Kanoatova Guldasta Ibrohimovna, candidate of history, docent of the department of history and intercultural communications of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev st., Phone: (+ 992) 918622992

ББК 63.3(5)
УДК 950+322
М 22.

ВЛИЯНИЕ ПАНИСЛАМИЗМА И ПАНТЮРКИЗМА НА СОЦИАЛЬНЫЙ КОНФЛИКТ 1916 ГОДА В СРЕДНЕЙ АЗИИ

Мамадалиев И.А.

Худжандский государственный университет им. академик Б. Гафурова

Первая мировая война, стало большой ареной и для развития разных идейно-политических течений. Главным образом, Турция и другие мусульманские страны Ближнего Востока стали базой для возникновения таких течений, как панисламизм и пантюркизм.

В период, непосредственно предшествовавший первой империалистической войне, в оттоманской Турции и в др. мусульманских странах Ближнего Востока возникло политическое течение, известное в истории под названием "панисламизм и пантюркизм". Примерно к этому времени относится одна из широких кампаний, когда-либо предпринятых панисламистами по распространению своих идей. Руководители панисламистских и пантюркистских комитетов в Турции командируют во все страны мусульманского мира своих эмиссаров, поставив им задачу – детальное ознакомление с деятельностью поборников панисламизма в этих странах и изучение условий, форм и методов дальнейшей борьбы за политическое и религиозное объединение мусульманских народностей. После тщательного изучения собранных этими эмиссарами материалов вожди

панисламизма решили принять энергичные меры: 1) открытие во всех городах с мусульманским населением по возможности большего числа духовных школ с преподаванием по однотипной программе на арабском языке; 2) регулярное проведение съездов видных общественных деятелей и духовенства в главнейших мусульманских городах для обмена опытом и выбора издательской комиссии, в которую должны войти лица, знающие религию и современные науки и на которую будут возложены полномочия по составлению и изданию учебников и книг по всем отраслям знаний на общедоступном языке и бесплатно распространены среди народа; 3) издание газет на местном языке во всех городах с мусульманским населением, которые осторожно, но умело будут способствовать развитию идеи религиозного объединения среди мусульманского мира; 4) бесплатное обучение мусульманского юношества всех стран в высших мусульманских миссионерских школах Мекки и Медины, по окончании которых последние возвращались к себе на родину и распространяли среди своих соотечественников идеи религиозного объединения мусульман; 5) поселение в города и села всех стран с мусульманским населением просвещенных лиц для религиозного объединения местного населения».[7, с.142]

В этом свою роль сыграла принятая прокламация для мусульманского населения Российской империи, где в частности говорится: «О, верующие! Для вас настало время освободит себя от русского правительства. В настоящее время уже известно, что правоверный исламский халиф, то есть турецкий султан, воюет как с Россией, так и с другими державами, врагами ислама. Поэтому необходимо каждому мусульманину в настоящие дни, даже в близкие часы пожертвовать всем в этой борьбе. Если таковые общества мусульман не в состоянии пожертвовать деньгами, то должны вступить на поле сражения в рядах воюющих за ислам армий. Собранные деньги передать подателю сего объявления».[11, с.47]

В 1914 г. в соответствии с планом военных действий, разработанным в начале войны, задача турецких войск заключалась в том, чтобы, ведя наступательную войну против России, войти в соприкосновение с ее мусульманским населением. Наступление турецкой армии должны были быть поддержанной организацией (имеется виду эмигрантская организация «Комитет защиты тюркских народов России», - *И.М.*) в тылу противника восстаний, волнений, диверсионных актов и т.п.[3, с.51]

Важность такой деятельности заключалась в том, чтобы с распространением подобных воззваний среди мусульманских народов Средней Азии во время первой мировой войны старались разложить тыл царской России, ослабить ее силы на фронтах, поскольку она вынуждена была держать в Средней Азии значительные вооруженные силы для *подавления встшихек* антиправительственных бунтов и восстаний.

Об участие турецкой агентурной сети, - Васильев А.Д., пишет следующее, - «...» Значительный массив документов Османского архива Кабинета премьер-министра в Стамбуле все еще не введен в научный оборот в силу различных обстоятельств, а документы организации «Тешкелият-и-Махсуса» (османской контрразведки), созданный в 1913 г., были уничтожены после прихода к власти Ататюрка. Поэтому вероятность обнаружить комплексы документов, проливающих свет на заинтересованное участие Турции и Германии в восстание 1916 г., не стоит игнорировать». [1, с.с.109]

Конечно, основываться на данных фактах и принимать их как историческую правду сложно, однако игнорировать их тоже нельзя, учитывая то, что этот документ хранится в архиве спецслужб, и не доверять ему я просто не вправе. К великому сожалению, полноценные архивные или документальные материалы до нас сохранились очень мало (имеется в виду в условиях Таджикистана). Существующие же материалы под грифом «совершенно секретно» хранятся в фондах спецслужб, которые не доступны независимым исследователям. Однако на основе доступных материалов, которые хоть немного подтверждают предлагаемую гипотезу, можно утверждать, что эти факты становятся научной истинной. Но некоторые коллеги и ветераны спецслужб, имею ввиду киргизских коллег, – Мурат Суюнбаев, и ветеран спецслужб Досмир Узбеков и др., [4, с.25] на основе обнаруженных ими материалов, также говорят о существовании внешнего фактора таких как, пантюркизм и панисламизм.

Надо помнить, что социальный конфликт 1916 года разыгрался на тот момент, и на том пространстве, то есть в пределах Российской империи (Туркестан, Степной край, Кавказ, Сибирь), где перемещались всё и вся, даже спустя 100 лет трудно найти исторические реалии.

Туркестанский край стал ареной пропаганды идей панисламизма и пантюркизма, которая приняла особенно широкий размах в период непосредственной подготовки к первой империалистической войне и еще более усилилась в годы войны. Эта пропаганда велась под лозунгом мобилизации мусульманских масс мира к «священной войне» против неверных (кяфи́ров) и, прежде всего, против Англии, России и Франции.

Первая попытка вождей панисламистско-пантюркистского движения начать всеобщую священную войну мусульман, направленную своим острием, прежде всего, против славянских стран Балканского полуострова и покровительствовавшей им царской России, была сделана ими во время

Балканской войны. Как известно, эта попытка кончилась неудачей. Лозунги панисламистов, оказалось, не пользуются популярностью среди широких народных масс мусульманского мира.

О том, насколько озабочены были деятели панисламистско-пантюркистского движения неудачной войной Турции против Балканских стран, свидетельствует политическое настроение мусульман России в то время. В секретном циркуляре Департамента полиции от 30 марта 1913 года за № 97244 говорится, что - <...> В местностях Империи с мусульманским населением, преимущественно же в Туркестане, Семиреченской и Ферганской областях, под влиянием поражений и неудач турок в войне с Балканскими государствами и в виду, якобы, оказываемой Россией помощи славянам, в настоящее время наблюдается настроение мусульман и проявление враждебного отношения их к русским вообще и к русскому правительству, в частности... среди мусульман Туркестанского края распространяется прокламация с призывом мусульман к сбору пожертвований в пользу раненых турецких воинов».[8, с.159]

В любой политической игре важен ажиотаж, раздувание того или иного призывающего лозунга или прокламации с целью более широко охватить население и убедить в том, что это единственный верный и справедливый путь, а на самом деле организаторы и игроки этой игры всего лишь шли к своей политической цели. Например, в продолжение вышеуказанного циркуляра говорится, - <...> Мусульмане, усиленно обсуждают вопрос о, якобы, предстоящей войне России с Китаем и не скрывают своих симпатий к китайцам, выражая пожелания успеха китайскому оружию. Под влиянием, упорно циркулирующих среди мусульман слухов о том, что Китайское правительство деятельно готовится к войне, приглашая, подвластных России, мусульман, при открытии военных действий, отложиться от России, туземное население упомянутых выше местностей и, в частности, киргизы одной из областей, высказывают необходимость сплотиться всем мусульманским народностям и, в союзе с Японией и Китаем, напасть на Россию».[8, с.159-160]

Из приведенного материала становится очевидным, что на фоне политической близорукости местного населения, которых можно быстро ввести в заблуждение, одурманивая народ, распространяют самые противоречащие информации, тем самым рассеивая зерно народной вражды, усиливая политическую активность, добивались социальной нестабильности. Любая война не зависимо от географии и характера перемальвает огромные людские и материальные ресурсы, это в свою очередь заставляет военные умы искать альтернативные пути, то есть избегать прямых военных столкновений. Одним из альтернативных методов была борьба изнутри, то есть метод эффективного проникновения в слабые и уязвимые области противника, путем внедрения политизированных лозунгов, приводимых к дестабилизации и конфликтности, что позволяет достичь своих целей, то есть крушения существующего режима.

Об этом свидетельствует нижеприводимый материал, такие сведения поступали ежедневно. Например, самые разные информации об агитационной деятельности иностранных подданных поступали в Штаб Туркестанского военного округа в совершенно секретной форме. Вот что сообщалось в письме от 18 октября 1914 г. за №6470, - <...> По городам Туркестанского края разъезжает турецкий эмиссар турецко-поданный, житель города Константинополя Хатыбл Омарнаджи-Бек, который производил сборы пожертвований среди мусульман на военные нужды Турции»[7, с.256].

В свое время бывший английский консул в Кашгарии П. Эссертон писал, - <...> во время Первой мировой войны вражеские агенты буквально кишели и в Кашгарии, и в Русском Туркестане <...>[5, с. 225].

В этом же документе далее отмечено, что - <...> Командир этапной роты в г. Гузаре (Бухарское ханство) в своей секретной телеграмме на имя Самаркандского уездного воинского начальника сообщил, что у Диван-Беги ночевал турецкий мулла с полномочием от султана (Бухарского эмира) на беспрепятственный проезд от бекства к бекству для пропаганды. Утром выехал в сопровождении бекского посланца»[7, с.256].

Помимо устной пропаганды центры панисламистско-пантюркистского движения широко практиковали печатную пропаганду идей политического и религиозного объединения мусульман. Чрезвычайно характерен в этом отношении манифест-воззвание, выпущенный в Турции в начале войны под заглавием «Священная война обязательна».[7, с. 296-297]

Агенты панисламистов проникали даже в театры военных действий. Так, некий Аскеров, родом из Азербайджана, был замечен на фронте, где он «своими постоянными разъездами в районе театра войны, без видимой к тому надобности, навлекает на себя подозрение в занятии шпионством. Аскеров... 22 марта сего года (1916 г.) выбыл в Новую Бухару».[9, с.10]

Хочу отметить, во-первых, на сцене военных действий ни один агент никаких спецслужб в открытую не ведут деятельность по установленной цели; во-вторых, во время войны обычный человек не ходит в гости к другому, это указывает на то, что Аскеров имел конкретную установку с

определенной целью; в-третьих, это не единичный случай, и не единственный человек, мы по всему краю видим иностранных подданных, чья деятельность была целенаправленной.

Также надо отметить, что некоторые чиновники признавали разрушительную силу колониальной политики по отношению к исламу, вот о чем гласит нижеследующий документ, - <...> Все туземное население, – отмечает далее полковник Иванов, – пришло к выводу, что русские принесли с собой в край «скверну», нетерпимую мусульманским вероучением и, что скверна эта грозит заражением всему правоверному населению... Отсюда успех распространения идей панисламизма, но население, слишком практичное для выступления ради одной идеи, не решалось, под страхом силы, реагировать иным способом, чем втайне мечтать о низвержении ненавистного иноверного ига, представляя, однако, почву, вполне подготовленную для массового противогосударственного движения».[9, с.117]

К этому времени относится одна из широких кампаний, когда-либо предпринятых панисламистами по распространению своих идей. Поскольку именно в это время главари панисламистских и пантюркистских комитетов в Турции командируют во все страны мусульманского мира своих эмиссаров, поставив им задачу – детально ознакомиться с этими странами и изучить условия, формы и методы дальнейшей борьбы за политическое и религиозное объединение мусульманских народностей.[7, с.142]

Данную гипотезу можно подтвердить следующим документом: <...> Турецкое правительство командировало в Туркестанский край 15 эмиссаров персов из Азербайджана для ведения в крае панисламистской пропаганды, оказании помощи Турции и объединении всех мусульман под властью Турции, как главы Ислама... Из числа эмиссаров агентура отмечает следующих: Абдуль Гафур, Аббас Али, Абдуль Хуссейн. Названные эмиссары уже появились в пределах края, разъезжают по городам, поселкам и кишлакам и ведут агитацию среди туземного населения края, выдавая себя за докторов /хакимов/ или отчитывателей корана /озаимханов/. В случае надобности они предъявляют персидские паспорта, и полиция их оставляет в покое <...>.[6, с.18]

Хочу отметить, что агенты, прикрывающиеся паспортами, идентичны местному населению, и, естественно, не вызывали опасения у представителей охранной службы, тем более тщательная проверка требовала много времени, а подделка документов для этого времени была не трудной. С другой стороны, и знание языка, и их ориентировка по местности также не вызывали сомнения.

В этом контексте интерес представляет еще один документ, в котором говорится, что - <...> правы были, и генерал-майор Н.С. Лыкошин, тогдашний военный губернатор Самаркандской области, и полковник Иванов, когда утверждали, что восстание 1916 г. в Средней Азии было вызвано, наряду с другими причинами, также панисламистско-пантюркистской пропагандой, широко проведенной немецко-турецкой агентурой. Одновременно с сим, – утверждает там же полковник Иванов, – облегчалась возможность широкого паломничества в Мекку и сотни тысяч хаджеев разносили по краю фанатические доктрины ислама и почерпнутые в Турции идеи панисламизма вместе с описанием своих впечатлений о величии мусульманского государства <...>.[9, с.117]

Распространение подобных воззваний среди мусульманских народов Средней Азии во время первой империалистической войны разлагало тыл царской России, ослабляло ее силы на фронтах, поскольку она вынуждена была держать в Средней Азии значительные вооруженные силы для подавления всплеск антиправительственных восстаний.

Военный губернатор Самаркандской области генерал-майор Н.С. Лыкошин в своем сов. секретном письме на имя Туркестанского генерал-губернатора от 23 мая 1916 г. за № 530 сообщил: «Для выяснения деятельности Шаршаузского (Шахризьябского) Агалука Ходжи-Расуль Кулия, а также построения, прилегающих к границе, вверенной мне области, бекств, был послан на место 22 марта сего года агент, который[й] 5-го сего мая вернулся, доложив следующее: Шаршаузский Агалук Ходжа-Расуль Куль, безусловно, враждебно настроен против русских. Он пользуется громадным влиянием среди населения Шаршаузского и примыкающих к нему бекств. Большинство этого населения распропагандировано афганскими и турецкими агентами-ишанами и представляет из себя горючий материал».[9, с. 11]

В секретном письме Туркестанского охранного отделения от 6 июня 1914 г. за №3750 говорилось следующее, что «Видный член Комитета «Единение и прогресс» и пропагандист идей панисламизма Мохаммед Рахим-Бей отправляется в Россию с русским паспортом на имя Хусейна Каримова» с целью «распространить фетву, написанную по-арабски, с переводом на татарский язык, которая убеждает мусульман всего мира отдавать в министерство финансов халифата религиозный налог», а также «возобновить переговоры с Измаиль-Беем Гаспринским по поводу созыва в Мекке исламистского конгресса».[7, с.156]

Основными причинами, вызвавшими, по мнению генерал-майора Н.С. Лыкошина, восстание 1916 г. в Средней Азии, он называет: <...> Агитация из Турции через периодически появляющиеся в

крае разного рода ходжи, далилеи и других агентов турецкого правительства. Агитация германских военнопленных, признаки которой были замечены в Джизаке».[2, с.28]

Набор местного населения на тыловые работы приобрел такую остроту, что в какой-то миг мог превратиться в национальную рознь. Следующий материал может отражать этот факт, «Во время сборов русского населения по мобилизации, – по доносу начальству полковника Писемского, – туземцы (Кулябского бекства Бухарского ханства) отнеслись очень враждебно: не давали подвод платных, кричали на них (русских), угрожали и, когда мужское население ушло, туземцы облили керосином живого быка и зажгли его, при этом угрожая, что это же самое будет с русскими, как и с этим быком».[10, с.42]

Социальный конфликт 1916 г. не был ни первым, ни последним звеном в длинной цепи подрывной деятельности панисламистов. Более мелких фактов, враждебных интересам России, история Средней Азии знает очень много. Вот один из них, маленький по своей значимости, но чрезвычайно характерный для понимания той дикой злобы к русским, которая была привита мусульманам Средней Азии турецко-немецкой агентурой руками панисламистов. Социальный конфликт (восстание) 1916 года, всколыхнувшее всю Среднюю Азию и отвлекшее значительные военные силы России для его усмирения в наиболее напряженный период борьбы на русско-германском фронте, не без оснований, можно считать подготовленным, наряду с другими причинами, также и панисламистско-пантюркистской пропагандой.

И если этот социальный конфликт, вызванный непосредственно нежеланием мусульман Средней Азии бороться за интересы России и отстаивание ее территории от нашествия немецких захватчиков (что также результаты подрывной деятельности панисламистов), объективно носило *освободительный* характер, то субъективно оно было подготовлено и проведено на почве крайнего национализма. Как по своему социальному составу, так и по идеологии социального взрыва (восстание) 1916 г. было направлено не только против царизма, но и, прежде всего, против русских, против «неверных» вообще.

В этом контексте, предлагаю следующий материал, в котором указывается, что даже русские офицеры и администраторы были уверены в причастности иностранных спецслужб и идеологических течений, - «...» Генерал-майор Н.С. Лыкошин, тогдашний военный губернатор Самаркандской области, и полковник Иванов, военный губернатор Ферганской области, утверждали, что восстание 1916 г. в Средней Азии было вызвано, наряду с другими причинами, также панисламистско-пантюркистской пропагандой, широко проведенной немецко-турецкой агентурой. Одновременно с сим, – утверждает там же полковник Иванов, – облегчалась возможность широкого паломничества в Мекку и сотни тысяч ходжей разносили по краю фанатические доктрины ислама и почерпнутые в Турции идеи панисламизма, вместе с описанием своих впечатлений о величии мусульманского государства».[9, с.117]

В этом материале важен один момент, полковник Иванов выявляет еще один беспрецедентный фактор – паломничество. Совершившие хадж, – как с опаской говорит Иванов, становятся объектом агентурных сетей, и, восприняв и вооружившись идеями пантюркизма и панисламизма, по возвращению они распространяли чуждые идеи, что само по себе вызывало у охранных отделений (МВД) пристального внимания. Да этот фактор имел очень заразительный характер, это и беспокоило, поскольку местный ходжа имел больше влияние на окружающих, чем иностранец.

Использование *панисламистского движения* против России германский империализм осуществлял не только через Турцию и массовое паломничество мусульман в Мекку. Агентура Германии проникла в Афганистан и Западный Китай, где создавались ее центры подрывной деятельности, направленной против интересов России и Англии.

Приведенные данные в определенной степени убеждает нас в том, что панисламистско-пантюркистское движение в странах мусульманского мира неразрывно связывается со шпионско-подрывной деятельностью немецко-турецкой агентуры. Их основным усилием было разложение тыла России и *поднятие мусульманских народов на вооруженную борьбу* против России и ее союзников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильев А.Д. *К вопросу о внешнем влиянии на события 1916 г.* //Цивилизационно-культурные аспекты взаимоотношений России и народов Центральной Азии начале XX века (к 100-летию восстания 1916 г.). – М., 2016. – С.109.
2. *Восстание 1916 г. в Средней Азии.* – Ташкент, 1932. – С.28.
3. Лудшувейт Е.Ф. *Турция в годы первой мировой войны 1914-1918 гг.* М., 1966. – С.51.
4. Суюнбаев, М., Курманов, З., Узбеков, Д., Суюнбаев, И. «Агенты с правом на убийство». Часть 2. «Никогда не говори «никогда»». kghistory.akipress.org/unews/un_post:7088. Датаобращения 25 сентября 2018 г.
5. Ethrton P.T. *In the Heart of Asia.* – London, 1925, 225р.
6. ЦГА Респ. Тадж. Ф.1, оп.6, д. 101, л. 18.
7. ЦГА НКВД Таджикской ССР. Ф.5, оп.1, д. 11, л.142. Секретное сношение Департамента полиции от 27 апреля 1914 г. № 170354.

8. ЦГА НКВД Таджикской ССР. Ф. 2/с, оп. 1, д. 9, л. 159.
9. ЦГА НКВД/Сборник материалов по истории восстания 1916 г. в Таджикистане, л. 10.
10. ЦГА, фонд Ходжентского уездного управления, дело № 2246, л. 42.
11. ЦГА Респ. Узб. Ф. И-461, оп. 1, д. 2107, л. 47.

ВЛИЯНИЕ ПАНИСЛАМИЗМА И ПАНТЮРКИЗМА НА СОЦИАЛЬНЫЙ КОНФЛИКТ 1916 ГОДА В СРЕДНЕЙ АЗИИ

В настоящей статье на основе доступных архивных материалов делается попытка раскрыть происхождение и влияние одного из заразных, весьма влиятельной идеологии, превратившейся в мощное движение и идеологическое оружие – панисламизм и пантюркизм в годы первой мировой войны. По ходу рассматривается проникновение этих идей в Туркестанский край, деятельность агентурной сети и отдельных лиц, некоторые методы распространения идеи, а также мусульманский вопрос.

Ключевые слова: империя, идеология, война, нация, соотечественник, религиозное объединение, движения, распространение.

THE INFLUENCE OF PAN-ISLAMISM AND PAN-TURKISM TO THE SOCIAL CONFLICT OF 1916 YEARS IN CENTRAL ASIA

In this article, based on available archival materials, an attempt to make to reveal the origin and influence of one of the infectious, very influential ideology, which turned into a powerful movement and ideological weapon – pan-Islamism and pan-Turkism during the First World War. The penetration of these ideas into the Turkestan region, the activities of the intelligence network and individuals, some methods of dissemination of the idea, as well as the Muslim question are considered.

Keywords: Empire, ideology, war, nation, compatriot, religious Association, movements, distribution.

Сведения об авторе:

Мамадалиев И.А. – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой Всеобщей истории электронная почта m_inom2006@mail.ru, Худжандского государственного университета им. акад. Б.Гафурова.

About the autor:

Mamadaliyev I.A. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of General History E – mail: m_inom2006@mail.ru, Khujand State University named akademik B.Gafurov.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭТНОГРАФИИ ПАМИРА В ТРУДАХ А.Г. СЕРЕБРЕННИКОВА

Сайнаков С.П.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Алимшоев М. М.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

К числу дореволюционных русских специалистов, которые оставили после себя в наследие уникальные материалы по этнографии Памира входит Андриан Георгиевич Серебрянников. Именно под его руководством солдатами 4-го Туркестанского батальона построено в 1893 году на реке Мургаб первое постоянное укрепление – пост Памирский.

В результате путешествий на Памир, он опубликовал бесценные труды по истории и этнографии края. В своих работах исследователь даёт антропологические характеристики таджиков - памирцев и приходит к выводу, что в них монгольская кровь отсутствует. Наблюдая антропологический тип памирских таджиков, он подчеркивает, что вы в нем «увидите весьма симпатичные черты добродушного и мирного хлебопашца». Автор пишет, что почти все таджики бреют голову и носят усы и бороды и лишь немногие из них от афганцев заимствовали обычай, носить длинные волосы на голове [10, 70]. Следует объяснить, что ношение длинных волос, таджиками Памира не заимствовано от афганцев, такой обычай имел этнический и религиозный характер. Например, один из его причин выяснил другой русский исследователь И. Зарубин. По его мнению, иногда мужчины, «в случае большого горя, например, если умерли отец и мать, волосы отпускают до плеч» [4, 137].

Далее А.Г.Серебрянников пишет, что особенностью характерной черты таджиков Памира является «их замечательная способность к упорному труду и земледелию любовь к оседлости» [10, 70].

Исследователь отмечает, что все поля таджиков поливные [10, 71], но с этим мнением автора частично нельзя согласиться. Уместно отметим, что в дореволюционный период и даже до сороковых годов XX века в некоторых районах Памира широко использовали богарные участки земли для возделывания пшеницы. Эта практика и сегодня широко используется земледельцами на афганском Памире.

А.Г.Серебрянников интересовался сельскохозяйственными традициями памирских таджиков, в частности пишет, что вспахивание полей производится посредством деревянных плугов примитивного устройства с парой быков. Для жатвы используют снопы, молотят хлеб посредством волов. Он сделал вывод, что при благоприятных условиях в местах, ближайших к реке Пянджу и в долине этой реки получают хороший урожай, а в верхних частях долин рек, где короткое лето, население ограничивается посевом хлеба в малом размере, в основном занимаются скотоводством.

Автор, дает информацию о действующие среди горцев местной меры весов и длины. Например, он наблюдал, что в Шугнани зерно измеряется не по весу, а по объёму, причём единицу меры служит сэр – мерка в виде деревянной чашки известного размера. Два сэра составляют кауш, соответствующий приблизительно нашему пуду. В общежитии наиболее употребительными мерами сыпучих тел были такэ или тубетейка, какие носят на голове все восточные люди. Шесть такэ составляет один сэр, или 20 фунтов, а, следовательно, одна такэ соответствует 3 – 4 фунтам, само собою, разумеется, что подобная мера не может, в сущности, говоря, даже быть названа единицей меры, так как она величина непостоянная и зависит, прежде всего, от величины головы, владельца тубетейки, но для несложных торговых операций таджиков она является вполне удовлетворительной» [11, 415 – 416]. Далее он отмечает, что материи измеряют обыкновенно кусками имеющий одинаковый размер, такие предметы как саман (рубленая солома) измеряется капями (мешками) а расстояние между пунктами измеряют, по времени езды.

Надо добавить, что существовали и другие меры, и весы, которых А. Г. Серебрянников не показывает в своих работах. Например, одна из единиц мера веса «амбан» единиц, мера измерения «вёв», то есть ровно размер одного шага, «вдед» мера ровно размер одной открытой ладони. Тем не менее, сведения А. Г. Серебрянникова имеют особое значение по определению традиционных народных измерений, использующиеся населением в дореволюционном Памире.

Полковник Муханов отмечает, что «мерами земли у таджиков служит количество высеваемых на ней зерен. Единицами измерения служат амбан, равный нашим 5 пудам и каум – 1 пуд 10 ф.» [7, 56]. З. Бахромов на основе собранных им материалов в результате полевых исследований показывает единицами измерения площади в дореволюционном Шугнани [3, 24 – 25]. Наиболее подробно о существующие меры у населения Памира рассмотрено в работе М. С. Андреева [2, с.176 – 180].

А.Г.Серебрянников отражает и садоводство, огородничество, животноводства и охота, изготовление пороха и других отраслей население Западного Памира. Он отмечает, что на Памире очень распространены кустарные производства, особенно гончарное, ткацкое, кожевенное, изготовление седел, пороха и жернов для мельниц. Гончарным делом и выделкой материй занимаются в основном женщины. Исследователь высоко оценивает мастерство таджиков Памира в области изготовления гончарных изделий и ткани пишет, что «встречаются образцы посуды замечательно искусной работы, особенно котлы ... отличаются большой прочностью и при постукивании по ним издают металлический звук. ... очень нежные тонкие матери, высокие качества которых делают честь мастерам и свидетельствуют об их искусстве. Красок не употребляют и подбирают шерсть под цветами соответствующим образом, вследствие чего шерстяная материя местного изделия не отличаются разнообразием рисунков и цветов, выбор которых ограничивается чёрным, белым и серым» [10, 73 – 74].

Из приведенной нами цитаты, явно видно, что краски, которые показывает автор, эти природные цвета шерсти. Но согласно нашим данным, на Памире при изготовлении и окраска материи, чулок и даже кожи употребляли разные цвета красок местного производства. Сначала в чистом виде красили шерсть, кожу или из него готовили какое - ни будь изделие, потом его красили. Примером этого С. Коржинский в своей работе приводит те некоторые красильные растения, из которых горцы изготавливали краски [5, с.22]. Наиболее подробно о красильных растениях, методах крашения таджиков Памира освещено в работе М. С. Андреева [1, с.2].

Духовная культура таджиков Памира тоже нашла своё отражение в работах А. Г. Серебрянникова. Грамоте обучаются дети периода от 8 до 12-ти летнего возраста. Брачный возраст начинается с 15 лет, многоженства почти не существует, притом женщины являются равноправными членами семьи [10, 75].

Такой тонкий наблюдатель как А. Г. Серебрянников не мог не описать одежду и обувь таджиков Памира на предмет выявления её отличительности [10, 75].

А.Г.Серебрянников в своих трудах всесторонне описывает структуру жилищ таджиков Памира. Он правильно отмечает, что жилой частью дома под одной крышей строили, кладовые для хранения различных припасов, хлев для скота [10, 76].

А.Г.Серебрянников, отмечая питание населения Памира, выявил её скудность. По его наблюдениям наиболее распространенное кушанье среди таджиков является атоля (похлебка) иногда с добавлением муки и масла. Вторым после похлебки занимает омач – кусочки теста, сваренные в воде с добавлением сухого творога. Лепёшки выпекаются из пшеничной и ячменной муки. Кроме этого

население широко употребляет молочные продукты, фрукты и особенно овощи, халва, приготовленная из сушеных ягод тутовника. Шурпа и плов здесь в основном употребляются преимущественно богатыми семьями, а бедными лишь изредка [10, 78].

Рассматривая состав, пищи у горцев, мы должны отметить, что питание, каждого народа тесно связано с природными, хозяйственными и религиозными условиями. В этом плане религия приобретает догматический характер. Согласно Корану, мусульманам строго запрещено принимать в пищу свинину, мертвечину и кровь. Добавляя к этому, у исмаилитов запрещено принимать в пищу лошадиное мясо. Некоторые русские дореволюционные исследователи смогли, выявить этот вопрос [4, 107; 8, 80; 9, 543].

А. Г. Серебрянникову принадлежат заслуги и в изучении музыкального искусства дореволюционного Памира. Он отмечает, что горцы «развлекаются музыкой, танцами и пением, которое они все очень любят. Поводом для таких собраний большею частью, служат свадьбы и праздничные дни. Мотивы песен горцев-таджиков очень мелодичны и отличаются задушевностью с неперменным оттенком грусти, являющимся результатом тяжёлой, полной разных невзгод жизни» [10, 79]. Совершенно ясно, что исследователь не мог, выявить музыкальных жанров, не разбираясь в их тональностях. В дореволюционном Памире имели место свадебные, религиозные и траурные музыкальные жанры. Капитан П. А. Кузнецов тоже внимательно наблюдал народное музыкальное искусство горцев в Дарвазе [6, 18].

«Нельзя не упомянуть, – пишет А. Г. Серебрянников, – о чрезвычайно оригинальном и характерном обычае таджиков приветствовать друг друга при встречах. Обыкновенно, при встрече со старшими по годам, младший берёт руки его одной, или обеими своими и целует её, а старый отвечает ему поцелуем в лоб, или посылает ему воздушный поцелуй. ... Равные между собою целуют друг у друга руки, или прикладывают кулак ко лбу. Этот обычай, исполняемый всем таджиками, свидетельствует, прежде всего, об уважении ими старших ...» [10, 79].

А. Г. Серебрянников интересовался также вопросами религии и верований горцев. Данный обзор является наиболее подробным, и он описывает место и роль духовных лидеров в общественных отношениях памирских таджиков [10, 80 – 83].

В работах А. Г. Серебрянникова относительно проблемы преступлений среди горцев заложены значимые информации. Наблюдая общественные отношения горцев, он отмечает: «Такие преступления, как убийство и воровство случаются у них, весьма редко и наказываются очень строго; ещё реже преступление против супружеской верности, а некоторые же виды преступлений, как, например, детоубийство, можно сказать, совершенно неизвестны, так что подобных случаев не запомнят даже старожилы» [10, 80].

Исследователь причисляет ряд мазаров, в том числе Шоабдол, Хазрати Имама отмечает, что они «известны не только у таджиков, но также среди памирских киргизов», к тому же суеверие тоже имеет место между населением [10, 82 – 83].

Не менее важным сведением А. Г. Серебрянникова является место алкогольных напитков среди памирских таджиков. Автор, выявил, что пьянство среди таджиков - памирцев совершенно отсутствует, и они даже не употребляют ни каких спиртных напитков [10, 84].

В работах А. Серебрянникова нашло своё отражение судебное разбирательство на Памире, виды подати и налога и тому подобное. Он также подробно описывает и этнографию киргизского населения Памира.

Таким образом, Андриан Георгиевич Серебрянников входит в числе тех русских дореволюционных исследователей, которые в изучение истории и этнографии Памира имеют особые заслуги. Собранные ему материалы по этнографии Памира по сей день не теряли свою научную значимости, а его труды достойно пополняют источниковедческую базу истории и этнологии таджикского народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму - дарьи). – Выпуск I. – Труды АН Таджикской ССР. – Т. 7. – Сталинабад, 1953. – 247 с.
2. Андреев М. С. Таджики долины Хуф. – Выпуск II. – Сталинабад, 1958. – 522 с.
3. Бахромов З. К вопросу о состоянии хозяйства Шутнана в дореволюционный период // Очерки по истории Таджикистана. – Т. – II. – Сталинабад, 1959. – С.11 – 30.
4. Зарубин И. И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга. Отдельный оттиск из V тома Сборника музея антропологии и этнографии при Российской академии наук. – Пг., 1917. – С. 97 – 148.
5. Коржинский С. Очерк Рошана и Шутнана с сельскохозяйственной точки зрения. – СПб., 1898. – 26 с.
6. Махмудова Н. С. Отражение духовной культуры народов Горного Бадахшана, Дарваза и Каратегина в трудах русских дореволюционных востоковедов. – Худжанд, 1999. – 60 с.

7. 7. Муханов. Памирский район. Военно-статистическое описание Туркестанского военного округа. – Ташкент: Изд. штаба Туркестанского военного округа, 1912. – 112 с.
8. 8. Разгонов А. К. По восточной Бухаре и Памиру. – Ташкент, 1910. – 230 с.
9. 9. Семенов А. А. Из области религиозных верований шугнанских исмаилитов // Мир ислама. – Т. – I. – № 4. – СПб., 1912. – С. 523–561.
10. 10. Серебренников А. Г. Очерк Памира. – СПб., 1900. – 97 с.
11. 11. Серебренников А. Г. Очерк Шунана // Военный сборник. – СПб., 1895. – № 12. – С. 405–436.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭТНОГРАФИИ ПАМИРА В ТРУДАХ А. Г. СЕРЕБРЕННИКОВА

В статье рассматривается вклад одного из русских дореволюционных исследователей Российской империи Андриана Георгиевича Серебренникова в освещение этнографии Памира. Таким образом, авторы на основе опубликованных материалов А. Г. Серебренникова и их сопоставительного анализа с материалами других исследователей края, приводят интересные факты о характере, обычаях и традиции горцев-таджиков. Андриан Георгиевич Серебренников, посещая край, в результате полевых работ, путём методов наблюдения и опроса собрал уникальный материал по этнографии Памира.

Ключевые слова: Памир, Россия, таджики, А. Г. Серебренников, этнография, жизнь, язык, обряд, традиция.

SOME QUESTIONS OF THE ETHNOGRAPHY OF PAMIR IN A. G. SEREBRENNIKOV'S WORKS

The article discusses the contribution of one of the Russian pre-revolutionary researchers of the Russian Empire, Andrian Georgievich Serebrennikov, in the coverage of Pamir ethnography. Thus, the authors, on the basis of the published materials of A. G. Serebrennikov and their comparative analysis with the materials of other researchers of the region, gives interesting facts about the character, customs and traditions of Tajiks mountaineers. Andrian Georgievich Serebrennikov, visiting the region, as a result of field work, by means of observation and survey methods collected unique material on the ethnography of the Pamirs.

Keywords: Pamir, Russia, Tajiks, A. G. Serebrennikov, ethnography, life, language, rite, tradition.

Сведения об авторах:

Сайнаков Сайнак Паршиоевич – кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел.: (+992) 934162099; E-mail: saynakov2012@mail.ru

Алимшоев Мамадризо Мамадасанович – кандидат исторических наук, доцент, проректор по учебной части Хорогского государственного университета им. Моённо Назаршоева, Тел.: (+992) 935984596; E-mail: alimshoev@list.ru

About the authors:

Saynakov Saynak Parpishoevich - candidate of historical sciences, head of the Department of General History of the Tajik State Pedagogical University Sadridin Aini (Tajikistan, Dushanbe), Тел.: (+992) 934162099; E-mail: saynakov2012@mail.ru

Alimshoev Mamadrizo Mamadasanovich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Academic Affairs, Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev (Tajikistan,) Тел.: (+992) 935984596; E-mail: alimshoev@list.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКОВ И ИРАНОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ В ИССЛЕДОВАНИИ АКАДЕМИКА А.Ф. МИДДЕНДОРФА

Валиев А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Наджмиддинов Т.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Во второй половине XIX века, после присоединения Средней Азии к России открылись широкие возможности русским исследователям всесторонне изучать жизнь и быт населения Центральной Азии. Наряду с выполнением задания Российского правительства по изучению природных богатств края, исследователи собрали огромное количество материала, относящегося к истории и этнографии местного населения. Посещавшие различные регионы Центральной Азии, в т.ч. территории расселения таджиков и других ираноязычных народов, они, как правило, собрали достоверные сведения о природе, хозяйственной деятельности, материальной и духовной культуре местного населения. К ним относятся А.Ф. Федченко, В.П. Наливкин, Г.А. Арандаренко, В.В. Радлов, А.Л. Кун и др. Среди них особое место занимает видный востоковед, академик А.Ф. Миддендорф.

В 1877 г. он организовал экспедицию в Ферганскую долину для всестороннего изучения этого региона. После возвращения в Россию, в 1882 году в городе Санкт-Петербурге издал книгу «Очерки Ферганской долины»[4]. Работа посвящена этническому составу, хозяйственной деятельности, материальной и духовной культуре населения долины. В разделе «Обработка почвы» автор подробно останавливается на подготовке почвы к посеву. А.Ф. Миддендорф пишет: «Я заметил, что в Ферганской долине деревья распускают листья необыкновенно поздно; подобно тому, там, кажется, злаки, и сорные травы также всходят и зеленеют при значительно более высокой температуре, чем у нас. Но суть дела в том, чтобы почва достаточно нагрелась, а температура воздуха не делала больших скачков. Растения развиваются тем роскошнее и сильнее, чем быстрее они проходят первый период развития, не подвергаясь в промежутки неблагоприятным влияниям температурь»[4, с. 226]. Автор пишет, что сельскохозяйственная работа ускориалась с приходом тепла. Далее он подробно пишет о сельскохозяйственных орудиях. Употребляемый в Фергане плуг (омач) представлял первобытнейший рыхлитель, построенный, где - то возможно, из абрикосового дерева, так как у этого твердого дерева легко найти желаемой формы изгиб, для плужного корпуса вверху приделана маленькая рукоятка. При скреплении дышла в плуге вполне рационально: оно сделано, возможно, низко, чтобы вспашку можно было производить на глубину до 1 ½ футов. Глубина регулируется при помощи трех отверстий на переднем конце дышла. Остальное достаточно объясняется показанными материалами» [4, с.228]. Далее автор подробно описывает плуг и его части. Лемех, как самая основная часть всего орудия, снимался, и каждый раз уносился домой. Он являлся единственной частью, сделанной из железа. В плуг впрягались не только волы, но и лошади. А.Ф. Миддендорф о качестве плуга пишет так: «На орошенном поле, пашущее орудие выворачивает большие глыбы, так как таджик ждет подходящего времени, т.е. приступает к работе тогда, когда высыхающая почва начала трескаться. Это сжатие леса сохраняет значительную долю силы влечения животных: выброшенные глыбы образуются, уже заранее отделяются посредством более широких трещин. Ждут, пока у орошенной почвы не начнут показываться беловатые пятна, т.е. пока покроется корою; тогда и волы, и лошади грузнут мало»[4,228].

Миддендорф А.Ф. с восхищением рассказывает о превосходных таджикских дехканах. Он пишет: «Как ни примитивно земледельческое орудие обитателей Востока, однако таджики умеют и с помощью его превосходно исполнять культурные работы; поэтому мы не можем признать справедливыми не редкие жалобы русских, составителей отчетов, о непригодности орудия и чересчур мелкой обработке почвы»[4,229]. Автор отмечает, что борона производилась для размельчивания глыбы. Волокуша работала отчасти как каток. Часть глыб распадалась в порошок. А другая часть вдавливалась в мелкую пыльную массу. Иногда в качестве волокуше использовали особенную доску. А.Ф. Миддендорф пишет: «Таджик, в отличие от нас, не приступает к боронованию лишь тогда, когда вся пахота закончена. Он обрабатывает маленькие участки, и прежде, чем мы успеем заметить это, плуг оборочен и работает далее, как волокуша, а затем снова совершенно невзначай пашет, как рыхлитель. Пахарь с напряженным вниманием следит за степенью влажности леса и безупречно обрабатывает начисто хорошенький участок, прежде чем перейти на соседний, пока еще слишком влажной, кусок земли»[4, с.231]. Дехкане очень хорошо работали со своим главным орудием – кетменем. Он служил не только для разрыхления почвы. С его помощью возводили, выглаживали и выравнивали запрудные валы, открывали протоки при орошении, с кетменем очищали водопроводы, арыки и т.д.

Миддендорф А.Ф. перечисляет все работы, которые исполнялись таджикскими дехканами: 1. Взять. 2. Глубокая вспашка. 3. Двоение. 4. Орошение. 5. Мелкая пахота. 6. Обработка волокушкой в поперек. 7. Проведение борозд и загонная пахота. 8. Посев, 9. Прикрытие семян на глубину 2 дюймов, 10. Полка, 11. Вырывание слабосильных и излишних растений, 12. Разрыхление сапою (или упряжными орудиями). 13. Орошение, 14. Окучивание, 15. Прореживание настолько, чтобы одно растение отстояло от другого на расстоянии около 2, 16. Разрыхление и окучивание, 17. Орошение, 18. Разрыхление и окучивание, 19. Орошение (если необходимо), 20. Обрывание верхушечных побегов, 21, 22 и 23. Обрывание коробочек в три различных срока – до глубокой осени[4, с. 268].

В разделе «Культурные растения Ферганы» автор дает подробные сведения о растениях Ферганы. Распространенными культурными растениями были овес, рис, горох, пшеница, просо, бобы, огурцы, дыни, арбузы, лук, редька, морковь. Из технических культур большое значение имели хлопок, лен и люцерна. Джугара впервые появилась в Средней Азии в средние века. С приходом русских в Фергану направился новый поток культурных растений. Картофель, капуста простая (кочанная) и цветная были занесены русскими в огороды дехкан. Далее автор останавливается на каждой культуре. В частности он пишет: «Просо-джугара... дает наивысший доход, но требует сильного удобрения; когда оно достигает почти таких, же роста в толщине, как низкорослые сорта кукурузы. Шаровидные метелки весят 2-3 фунта, так как виды сорго, подобно сортам кукурузы, очень легко скрещиваются между собою, то на эти культурные растения должны обратить особое внимание

в видах распространения наилучших сортов»[4, с.242]. Далее он отмечает, что разведение риса было любимой отраслью полеводства в Фергане. Из него приготавливали главное кушанье Востока – плов.

Миддендорф А.Ф. особо останавливается на выращивании хлопка. «Это растение, бывшее в употреблении в Индии, - пишет он, - уже с незапамятных времен, достигло Персии и Египта лишь в начале нашего летосчисления. Для Средней Азии оно имеет особую цену, так как, подобно шелку, дает занятие множеству рук, хотя нигде не имеется больших мастерских или фабрик»[4, с.248].

Миддендорф А.Ф. в разделе «Скотоводство» в краткой форме рассказывает о состоянии скотоводства в Ферганской долине[4, с.268].

Для этнографа большое значение имеет раздел «Земледельцы. Этнографические сведения». Здесь автор подробно останавливается на антропологическом описании таджиков, иранцев, сартов, узбеков и киргизов. Автор пишет, что «нужно упомянуть о двойном значении наименований: таджик и сарт. Оба они... часто употребляются как равнозначные; земледельцы преимущественно называются таджиками, а городские жители, главнейшим занимающиеся другими промыслами, но вместе с тем, по крайней мере, садоводством и огородничеством, если не земледелием, носят название сартов»[4, с.395]. Необходимо отметить, что исследователь Уйфальви часто видел белокурых таджиков, и половина населения в Наукате состояла из белокурых и голубоглазых таджиков. А.Ф. Миддендорф пишет, что «у тех таджиков даже преобладал каштановый цвет волос. Это приводит нас к одной из типических разновидностей таджиков – к гальча, или горным таджикам, которых мы встречаем даже в самых непреступных горных долинах на юге Ферганской котловины»[4, с.396-397].

В своей работе А.Ф. Миддендорф приводит интересный факт о территории расселения таджиков. Он подчеркивает, что «таджики распространены не только по течению Аму-Дарьи, но и в гористых странах, простирающихся к северу от первоначального местопребывания их; таким образом, в землях Кабул, Кундуз, Бадахшан, Самарканд, Ферганаи Кошгар, даже до Хотана и к северу от Турана они образуют если не преобладающую, но все-же существенную составную часть населения»[4, с.371]. Автор далее дает характеристику таджикам: «Только благодаря своему превосходству в духовном отношении, так как всякой житейской этике, таджик мог сохранить свою этнографическую самостоятельность. Способность к работе и великое искусство подчинять себе природу тяжелым трудом и обращать негостеприимные пустыни в райские оазисы выработали в этих людях особую выносливость, которой переход из руки в руки, от одного тирана к другому, придал еще большую эластичность»[4, с. 402]. А.Ф. Миддендорф подчеркивает, что в «лице таджика соединяются ремесленник, мелкий предприниматель, работник и торговец. Разделение труда, машинное и фабричное дело ему еще совершенно чужды «лишь в одной духовной области, - отмечает он, - таджик с каждым днем все более теряет свою первоначальную оригинальность... Я говорю о языке. До времен Чингис – хана разговорным языком был персидский (т.е. таджикский – А.В.), язык Согда. Даже во времена султана Бабера (Бабура-А.В.) язык этот употреблялся в городах, причем говорили очень чистым персидским языком»[4, с.395].

Ученый отмечает, что таджик отличается от других народов ловкостью и умелостью в ремеслах и промыслах, склонностью к домашней жизни и усовершенствованиям, но что всего более возвышает таджика над евреем – так это превосходные способности к земледелию и скотоводству, его удивительная производительность на этом поприще, благодаря чему он сделался в Центральной Азии, среди чистейших номадов, учителем и защитником этой основы всего государственного благосостояния. Таджик, только благодаря своему превосходству в духовном отношении мог сохранить свою этнографическую самостоятельность.

Миддендорф А.Ф. останавливается и на сартах. Он пишет: «Прежде всего, нам надо выяснить самую обширную группу – сартов, которых, как мы уже говорили, одни считают однозначными с таджиками, а другие – помесью (среднеазиатскими метисами), третьи, наконец – даже монголами.

К вышесказанному нам остается только прибавить, что в этнографическом смысле, под сартом мы должны понимать помесь (большую частью близко подходящего к таджикскому типу) монгольской крови, в особенности – же крови узбекской то этнографическое понятие, так сказать, извращается тем распространенным предположением, будто сарт – оседлый житель и притом преимущественно горожанин. Сарт – название неудачное, могущее легко повести к недоразумениям; а потом у него следовало бы вычеркнуть из этнографического словаря, подобно другому термину: «татарские народы», которым так много злоупотребляли. Я удержал это слово под своими гравюрами только потому, чтобы не помешать позднему, более просветленному представлению о позднейшем таджикском типе.

Большинство сартов переходит в таджикский тип таким образом, что их почти нельзя отличать от настоящих таджиков. Обыкновенно думают, что можно различить по следующему единственному, еще и поныне сохранившемуся признаку монгольского облика, именно: у сартов несколько сильнее, чем у таджиков, выдаются челюстные кости (ярменные дуги)»[4, с.400]. Необходимо подчеркнуть, что вопрос о сартах остается спорным. Потому что по сей день, нет единого мнения среди исследователей

о принадлежности этой группы населения. Еще в конце XIX века исследователь Л.Ф. Костенко отмечал, что в Бухаре название «сарт» уже не встречался[3, с. 79]. На наш взгляд, сарты это перешедшие к оседлости и смешавшие с местными таджиками кочевые тюркские племена. Исследователь С.И. Абашин свою докторскую диссертацию посвятил именно этому вопросу[1].

А.Ф. Миддендорф останавливается и на описании персов или иранцев. В частности он приводит сообщения русского исследователя А.П. Хорошхина о том, что ново-персы Туркестана носили название ирани [7, с.507]. «Преимущественно это потомки 500 персидских рабов, переведенных в конце XVIII столетия из Мерва бухарским эмиром, а также пришельцы из Персии (Герата и Кандагара), торговля невольниками, продолжалась до самого последнего времени, и примесь таджиков; представителей этой группы насчитывается в Самарканде около 2000, а в Бухаре – около 8000 человек»[4, с.396].

А.Ф. Миддендорф пишет и о гальча. Он отмечает, что «этот горный народ бесспорно иранского происхождения, говорит на древнеперсидском языке,...так как он, обитая на высоких горах, все же более смугл, нежели таджики, то этих гальча можно считать чистейшим типом древне-иранских аборигенов, которые укрылись от турецко-монгольских степных орд в неприступных горных высотах Когистана»[4, с.397]. Исследователь подчеркивает, что «у гальча телосложение более компактное, руки и ноги большей величины, голова короче (спереди назад), чем у таджиков (имеется в виду равнинных таджиков - А.В.), и даже короче, нежели у тюрко-монголов Туркестана»[4, с.397]. Ученый подчеркивает, что необходимо резко отличать гальча от равнинных таджиков[4, с.397].

Русский исследователь В.П. Наливкин, написав в газете «Туркестанские ведомости» рецензию на книгу академика А.Ф. Миддендорфа критикует целый ряд утверждений ученого. В частности, он отмечает, что в сообщениях А.Ф. Миддендорфа неправильно приведены приложения к книге и почти все названия местностей. Кроме того, по мнению рецензента, ошибочны утверждения А.Ф. Миддендорфа о заселенности большей части Ферганской долины таджиками, так как основным населением являются узбеки[6].

Таким образом, необходимо отметить, что, несмотря на некоторые ошибочные суждения ученого по поводу иранских народов Средней Азии, в целом его исследования являются ценным источником при изучении жизни и быта иранских народов Средней Азии в конце XIX века.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абашин С.И. Этнографическое знание и национальное строительство в Средней Азии (проблема сартов в XIX - начале XX в.) // Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – М., 2009. - 53 с.
2. Валиев А. Освещение этнографии таджикского народа в трудах русских дореволюционных исследователей (вторая половина XIX – начало XX вв.). - Душанбе, 2013. - 229 с.
3. Костенко Л.Ф. Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности. - СПб., 1871. - 417 с.
4. Миддендорф А.Ф. Очерки. - СПб., 1882. - Ферганской долины 489 с.
5. Кун А.Л. Некоторые сведения о Ферганской долине. - СПб., 1876.
6. Наливкин В.П. По поводу книги А.Ф. Миддендорфа «Очерки Ферганской долины» // Туркестанские ведомости. - 1883. - №35-39.
7. Хорошхин А.П. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. – СПб., 1876. – 532 с.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКОВ И ИРАНОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ В ИССЛЕДОВАНИИ АКАДЕМИКА А.Ф.МИДДЕНДОРФА

В статье анализируются исследования академика А.Ф. Миддендорфа, где рассматривается этническая история, хозяйственная деятельность, в частности, земледелие, скотоводство таджиков Ферганы. В работе особое внимание уделено антропологической характеристике таджиков, узбеков, сартов и других народов, проживавших в Ферганской долине в XIX веке.

Ключевые слова: таджики, узбеки, сарты, гальча, земледелие, скотоводство

SOME ASPECTS OF TRADITIONAL CULTURE OF TAJIKS AND IRANIAN PEOPLE OF FERGANA VALLEY IN THE RESEARCH WORK OF THE ACADEMIC A.F. MIDDENDORF

The article describes about the researches of the academic A.F. Middendorff, in which considers the ethnical history, economic activity in particular an agriculture and the cattle breeding of Fergana tajiks. The main special attention is paid to an anthropological characteristics of Tajiks, Uzbeks, Sarts and other people who lived in Fergana valley in XIX century.

Keywords: Tajiks, Uzbeks, Sarts, Galchas, agriculture, cattle breeding.

Сведения об авторах:

Валиев Абдусалом - кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории Российско-Таджикского (Славянского) университета, тел.: (+992 37) 227-55-08;

Нажимудинов Т. А. - Старший преподаватель кафедры всеобщей истории Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни Тел.: (+992) 985624423
электронная почта: tolib.t@mail.ru

About the authors:

Valiev Abdusalom - candidate of historical sciences, associate professor of the chair of the general history of the Russian - Tajik (Slavonic) university, tel.: (office) (+992 37) 227-55-08;

Najmuddinov T. A. – Senior teacher in the Department of General History of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni Phone: (+992) 985624423 E – mail tolib.t@mail.ru

ҲАМКОРИҶОИ ТОҶИКИСТОН ВА ПОКИСТОН ДАР САМТИ ЭНЕРГЕТИКА (с.2007-2011)

Турсунов Т.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кудратов К.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айни

Ҳамкориҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Покистон пас аз барқарор гардидани муносибатҳои дипломатӣ ба марҳилаи сифатан нави рушди худ ворид гардид. Ҳанӯз соли 1992 Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон Ёддошти тафохум оид ба ҳамкорӣ дар бахши энергетика ба имзо расониданд, ки мувофиқи он интиқоли 1000 мегаватт ба Покистон ва бунёди хати баландишиддати интиқоли барқ тавассути Афғонистон ба нақша гирифта шуда буд [1]. Дар марҳилаи солҳои 1992-2007 дар рушди ҳамкориҳои гидроэнергетикӣ мулоқотҳо ва гуфтушидҳои роҳбарияти олии ду кишвар нақши назаррас гузоштааст. Дар ин марҳила метавон вохӯриҳои бевоситаи сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон бо Сарвазири Покистон Муҳаммад Навоз Шариф (4 июли соли 1993, дар меҳмонхонаи «Конрад»-и Истамбул), бо Президенти Покистон (23 март соли 1997, дар шаҳри Исломобод), бо Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Исломии Покистон Гавхар Аюбхон (20 июни соли 1997), бо вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Покистон Абдул Саттор (12 апрели соли 2002), вазири молияи Покистон Шавкат Азиз (13 майи соли 2004, дар Исломообод, 6 июли соли 2005, дар Остона), бо Президенти Покистон Парвиз Мушарраф (22 апрели соли 2005 дар Индонезия, 7 декабри соли 2005 дар шаҳри Маккаи Арабистони Саудӣ), бо вазири хочагии обу энергетикаи Ҷумҳурии Исломии Покистон Лиёқат Али Ҷатой (30 март соли 2005), бо Раиси сенати Ҷумҳурии Покистон Муҳаммад Миан Сумро (26 июни соли 2006)-ро ёдовар шуд. Дар вохӯриҳои зикршуда бо роҳбарият ва намоёндагони ҳукумати Покистон дар қатори дигар масъалҳо ҳамкориҳо дар самти энергетика мавриди баррасии тарафҳо қарор гирифтанд.

Дар Ҷумҳурии исломии Покистон як қатор неругоҳҳо аз қабili неругоҳи Дамбаи Мангла, ки дар Ҷамму ва Кашмир соли 1967 сохта шудааст, [18]. неругоҳи Дамбаи Тербало дар дарёи Ҳинд, дар 50 километрии Исломобод соли 1977 ба истифода дода шуда, муҳлати истифодаи он то соли 2060 муайян карда шудааст, фаъолият мекунад. Ҳаҷми истехсоли нерӯи барқ дар Покистон дар соли 2003 ба 76,92 миллиард кВт баробар буд. Талаботи кишвар бошад 71,54 миллиард кВт-ро ташкил медиҳад. [15]. Аммо мутахассисон бар он назаранд, ки дар Покистон норасоии қувваи барқ (тахминан 8000 мВатт) ҳамасола вучуд дорад. [3].

16 январӣ соли 2007 Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон хангоми суҳанронӣ дар маросими ифтитоҳи анҷумани тичоратӣ иқтисодӣ дар шаҳри Пекин аз ҷумла қайд карданд, ки мувофиқи пешгӯии мутахассисон, иқтисодиёти муттасил тараққиёбандаи бисёр мамлакатҳо, пеш аз ҳама, Ҳиндустону Покистон ва дигар кишварҳо ба ҳаҷми хеле калони захираҳои энергетикӣ, хусусан қувваи барқ эҳтиёҷи зиёд дорад. Тоҷикистон дорои захираҳои хеле бузурги гидроэнергетикӣ мебошад ва аз рӯи захираҳои умумии гидроэнергетикӣ дар миқёси ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол мекунад. Имкони истехсоли 527 миллиард кВт-соат қувваи барқ дар давоми сол мавҷуд аст. Аммо, айни ҳол танҳо шаш фоизи захираҳои мавҷуда истифода карда мешавад. Қайд гардид, ки то соли 2020 ҳаҷми истехсоли қувваи барқ то 80 миллиард кВт-соат расонида мешавад. Дар ин робита масъалаи ба кишварҳои дигар, аз ҷумла Покистон фуруҳтани қувваи барқ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст ва айни замон бо баъзе сармоягузориҳои эҳтимолӣ масоили сохтмони неругоҳҳои нави барқи обӣ матраҳ карда мешавад.

Ба маврид аст, қайд намоем, ки ин нақшаҳо аз нигоҳи иқтисодӣ манфиатовар буда, масрафоти онҳо дар кӯтоҳтарин фурсат бароварда шуда, пасон дар давоми солҳо судӣ зиёд меоранд. Ҳамзамон,

бо бунёди сарбанду обанборҳои ин нерӯгоҳҳо бо об таъмин намудани қариб 2 миллион гектар замин дар Осиёи Марказӣ ва Афғонистон имкон дорад.[13].

7 майи соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Техрон дар суханронии худ қайд карданд, ки бунёди хатти 500 киловолтаи интиқоли нерӯи барқ аз Тоҷикистон ба Эронро Покистон аз тариқи Афғонистон тезонида мешавад.

Дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Сафири фавқулодда ва мухтори Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Тоҷикистон Иқромулло Мақсуд дар таърихи 8 январи соли 2008 ҳолат ва дурнамои муносибатҳои Тоҷикистону Покистон баррасӣ гардида, дурнамои робитаҳои ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистону Покистон, пеш аз ҳама баҳри бунёди хатҳои минтақавии интиқоли нерӯи барқ умедбахш маънидод карданд. [8].

24 марти соли 2008 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Вазири қорҳои хориҷии Афғонистон Рангин Додфар Спанто масоили вобаста ба омода кардани мулоқоти сечонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистону Афғонистон ва Эрон ва масъалаҳои густариши ҳамкориҳои дучониба ва ба ҳам пайвастании шабакаҳои барқии се кишвари мазкур ва Покистон, бунёди роҳҳои оҳан ва мошингарди минтақавӣ, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва савдою сармоягузори аз ҷумлаи лоиҳаҳои афзалиятноки ҳамкориҳои дучониба ва сечониба маънидод гардид.

28 апрели соли 2008 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сафири фавқулодда ва мухтори Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Тоҷикистон Холид Усмон Қайсар доири масоили густариши минбаъдаи муносибатҳои судманди Тоҷикистону Покистон, махсусан иштироки Покистон дар бунёди нерӯгоҳи обии Роғун ва хатҳои минтақавии баландшиддати интиқоли нерӯи барқ гуфтугӯи судманд сурат гирифт.

29 ноябри соли 2008 дар суханронӣ дар Конфронси байналмилалӣ оид ба фаъолияти минбаъда дар соҳаи маблағгузориҳои рушд барои шарҳи чараҳои татбиқи Консенсуси Монтеррей Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки мо барои содироти зиёда аз 30 миллиард килловатт/соат қувваи барқ ба як қатор кишварҳо аз ҷумла, Покистон, Хиндустон ва дигар минтақаҳо имкон пайдо хоҳем кард, ки ин саҳми арзанда дар рушди ин кишварҳо хоҳад буд. [12].

30 ноябри соли 2008 Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Саммити ғайрирасмии Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба баррасии масъалаҳои вобаста ба бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ ва Конфронси байналмилалӣ оид ба маблағгузориҳои рушд, ки дар Қатар доир шуд, соҳтмони нерӯгоҳи обии Роғун ва як қатор нерӯгоҳҳои дигари обию ҳароратии барқиро аз самтҳои асосии фаъолияти давлати Тоҷикистон баҳри таъмини рушди бонизомии иқтисодиёти кишвар маънидод карда, таъкид доштанд, ки дар сурати дастгирии кишварҳою соҳмонҳои мадарасон аз татбиқи босамари ин нақшаҳо содироти зиёда аз 30 миллиард килловатт/соат қувваи барқ ба Покистон ва дигар кишварҳои минтақа дар ояндаи наздик имконпазир мегардад ва ин саҳми намоёни Тоҷикистон дар амалӣ намудани Хадафҳои Рушди Ҳазорсола хоҳад буд.

30 январи соли 2009 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Директори Бонки умумиҷаҳонӣ оид ба кишварҳои Осиёи Марказӣ Моту Кониши дастгирӣ аз рушди гидроэнергетика бо назардошти аҳамияти минтақавии он, аз ҷумла таъмини ниёзҳои энергетикӣи Покистон самти афзалиятноки ҳамкориҳои Тоҷикистону Бонки умумиҷаҳонӣ маънидод гардид. [4].

Ҳамин тариқ, дар вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Вазири нерӯ ва захираҳои оби Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон Муҳаммад Исмоилхон рӯзи 15 феввали соли 2010 ба масъалаи татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ оид бунёди хатти 220 киловолтаи Тоҷикистон-Афғонистон, хатти 500 киловолтаи миёни Қирғизистон-Тоҷикистон-Афғонистон-Покистон CASA-1000 ва соҳтмони нерӯгоҳҳои нави барқӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд. Муҳаммад Исмоилхон ба Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон иттилоъ дод, ки соҳтмони хатти 220 киловолтаи Тоҷикистон-Афғонистон дар ҳудуди Афғонистон низ 14 феврал оғоз ёфт ва баъд аз 10 моҳ мавриди истифода қарор хоҳад гирифт.

10 марти соли 2010 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Директори Бонки умумиҷаҳонӣ оид ба кишварҳои Осиёи Марказӣ Мото Кониши таваҷҷуҳи зиёд ҳамчунин ба татбиқи лоиҳаи бунёди хатти 500 киловолтаи CASA-1000, ки бояд аз Қирғизистону Тоҷикистон ба Афғонистону Покистон кашида шавад, сурат гирифт. Ба иттилои Мото Кониши асоснокии техникӣ-иқтисодии лоиҳаи бунёди ин хатти интиқоли барқи баландшиддат моҳҳои август-октябри соли 2010 бояд омода шавад. Таъкид шуд, ки оmodасозии асоснокии техникӣ-иқтисодӣ ва баҳодихии таъсири иҷтимоӣ-экологии лоиҳаи соҳтмони нерӯгоҳи Роғун ва ҳам лоиҳаи CASA-1000 аз ҷониби Бонки Умумиҷаҳонӣ маблағгузори карда мешавад.

15 марти соли 2010 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Директори генералии Департаменти Осиёи Марказӣ ва Ғарбии Бонки осиеи рушд Хуан Миранда вохӯрӣ намуданд. Хуан Миранда иттилоъ дод, ки Бонки осиеи рушд дар таҳияи асоснокии иқтисодӣ-техникӣи лоиҳаи соҳтмони як қатор нерӯгоҳҳои дигари Тоҷикистон, хатҳои интиқоли нерӯи барқ аз Тоҷикистон ба кишварҳои минтақа хеле назаррас аст. Татбиқи марҳилаи якуми соҳтмони хатти интиқоли барқи 500

киловолтаи CASA-1000, ки бояд шабакаҳои барқии Тоҷикистонро Қирғизистонро бо Афғонистону Покистон пайванд намояд, аз Тоҷикистон то мавзеи Пули Хумрии Афғонистон аллакай оғоз ёфтааст ва асосноккунии иқтисодӣ-техникии марҳилаҳои дигари он идома дорад.

Дар мулоқи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Вазири қорҳои дохилии Ҷумҳурии Ислонии Покистон Абдурраҳмон Малик дар таърихи 29 апрели соли 2010 дар баробари дигар самтҳои ҳамкорӣ масъалаи энергетика мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт. [11]. Абдураҳмон Малик аз сиёсати энергетикӣ Тоҷикистон пуштибонӣ карда, аз манфиатҳои ҳоли набудани сохтмони нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар мисоли Роғун барои ҳаммаи кишварҳои минтақаро қайд намуд. Аз ҷумла, аз татбиқи босамари хати CASA-1000, ки интиқоли барқро ба Покистон низ таъмин мекунад, ёдовар шуд.

Татбиқи лоиҳаи CASA-1000 оид ба бунёди хатти 500 киловолтаи интиқоли нерӯи барқ аз Тоҷикистон ба Покистон дорои аҳамияти ҳаётан муҳим барои ҳарду давлат ва дигар кишварҳои минтақа маънидод гардид.

15 июни соли 2009 дар Россия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Алӣ Зардорӣ мулоқот намуданд ва омодагӣ ба ҳавасмандии худро бахри таҳким ва густариши ҳамкорӣ дар соҳаҳои энергетика ва нақлиёти коммуникатсия, аз ҷумла бахри татбиқи ҳарчи зудтари лоиҳаи КАСАРЕМ таъкид намуданд.

29 июли соли 2009 ҳангоми сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Алӣ Зардорӣ ба Тоҷикистон дар баробари дигар соҳаҳои гидроэнергетика ва аз самтҳои ояндадорӣ ҳамкорӣ иқтисодии ду кишвар маънидод гардид. [10]. Сарони ду давлат дар ин мулоқот низ ҳавасмандии худро ба татбиқи лоиҳаи минтақавӣ КАСАРЕМ, ки кашидани хатти 500 киловолтаи интиқоли нерӯи барқро аз Қирғизистон ба Афғонистону Покистон дар назар дорад, таъкид доштанд. Ҳамзамон, тибқи мувофиқаҳои дигари бадастомада бояд сармоягузориҳои ҷониби Покистон ба лоиҳаҳои гидроэнергетикӣ Тоҷикистон афзоиш ёбад.

30 июли соли 2009 дар ноҳияи Варзоб воҳурии сарони Тоҷикистон, Покистон ва Афғонистон доир гардида, вусъати амалиномаҳои лоиҳаҳои муштараки сохтмони роҳҳои заминуву оҳан барои интиқоли бору мусофирон, интиқоли нерӯи барқ аз Тоҷикистон ба Афғонистон ва Покистон аз тариқи қаламрави Афғонистон, ки дорои аҳамияти минтақавӣ мебошад, яке аз мавзӯҳои марказии мулоқот буд.

Тарафҳо тасмим гирифтанд, ки дар нахуст барои бунёди роҳҳои оҳану мошингарди Панҷи Поён-Шерхон Бандар-Кобул-Пешовар-Ислонбод, амалӣ намудани лоиҳаҳои гидроэнергетикӣ дар Тоҷикистон ва татбиқи лоиҳаи сохтмони хатти баландшиддати «КАСАРЕМ» кӯшиш намоянд.

Дар воҳурии дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар таърихи 11 март соли 2009 доирнамудаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Алӣ Зардорӣ низ истифода аз имкони захираҳои фаровони ҳамкорӣ бахусус бахри бунёди нерӯгоҳҳои обӣ ва хатҳои баландшиддати интиқоли нерӯи барқ миёни ду кишвар таъкид гардид. [5].

Барои дар амал татбиқи амалии интиқоли нерӯи барқ моҳи январ соли 2010 Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон созишномаи байни ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон ва Қирғизистон дар бораи таҳияи лоиҳаи бунёди хати интиқоли барқии «CASA-1000»-ро ба тасвиб расонд. Лоиҳаи мазкур тақрибан маблағи 700 миллион доллари ИМА-ро фаро гирифта, хати интиқоли нерӯи барқ бо иқтидори 1000 мегаватт ва дарозии 750 километр, тариқи қаламрави Тоҷикистон ва Қирғизистон бунёд шуда, барои фӯруши барқ ба Афғонистон ва Покистон имкон муҳайё месозад. Дар асоси лоиҳаи мазкур Ҷумҳурии Ислонии Покистон аз Тоҷикистон 1000 мегаватт нерӯи барқ мехарад.

Дар таърихи 19 июли соли 2010 дар воҳурии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Вазири давлатӣ-раиси Кумитаи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Ислонии Покистон Салим Мандивалла дар баробари дигар масъалаҳо густариши ҳамкорӣ дар соҳаҳои энергетика босамар арзёбӣ гардид.

Дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Алӣ Зардорӣ дар шаҳри Сочии Федератсияи Россия дар таърихи 18 августи соли 2010 [7] ҳамзамон дар воҳурии чорҷонибаи сарони кишварҳои Тоҷикистон, Русия, Афғонистон ва Покистон татбиқи лоиҳаҳои инфрасохтори минтақавӣ, аз қабилӣ сохтмони роҳҳои пайвандкунандаи Тоҷикистон ба Покистон аз тариқи қаламрави Афғонистон ва кашидани хатти 500 – киловолтаи интиқоли нерӯи барқро аз Тоҷикистон ба Афғонистону Покистон, ки бо номи лоиҳаи CASA-1000 маъруф аст ва иштироки Федератсияи Русия дар ин лоиҳа баррасӣ гардид. [2].

1 октябри соли 2010 дар воҳурии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Вазири нафт ва захираҳои табиӣ Ҷумҳурии Ислонии Покистон Сайид Навид Қамар, ки барои иштирок дар мулоқоти вазирони энергетикаи кишварҳои аъзои Созмони ҳамкорӣ иқтисодӣ ба шаҳри Душанбе ташриф оварда буд, нақшаҳои муштараки минтақавӣ оид ба бунёди хатти баландшиддати интиқоли

нерӯи барқи CASA-1000 маҳаки асосии ҳамкори бунёдии минбаъдаи Тоҷикистон ва Покистон маънидод шуд.

Дар воҳӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Сарвазири Ҷумҳурии Ислонии Покистон Юсуф Ризо Гелони рӯзи 24 ноябри соли 2010 низ аз омодагии устувори Покистон дар татбиқи бисёр лоиҳаҳои соҳаи энергетика, саноат ва нақлиёти коммуникатсия қаноатмандӣ изҳор шуд. [6]. Тарафҳо ба амалинамоеи лоиҳаи CASA-1000 оид ба кашидани хатти 500 киловольтгии интиқоли нерӯи барқ аз Тоҷикистон ба Покистон тариқи қаламрави Афғонистон таъкид шуд.

Ҳамчунин, афзалият додан ба ҳамкорӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаҳои энергетика бо фарогирии Афғонистон ва Покистон дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Ноиби Президенти Бонки осиёии рушд Сяоу Жао рӯзи 3 декабри соли 2010 таъкид гардид.

23 декабри соли 2010 дар суҳанронии худ дар ҳамоиши ёздаҳуми Созмони Ҳамкориҳои Иқтисодӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Ёълумияи Душанбе ва нақшаи нави амалиёт оид ба ҳамкорӣ дар бахшҳои энергетика ва нафт барои солҳои 2011-2015-ро, ки дар ҷаласаи вазирони энергетика ва нафти кишварҳои Созмон дар моҳи октябри соли 2010 дар пойтахти Тоҷикистон қабул шуданд, таҳкимбахши ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар масъалаи пайвасти мутақобилаи шабакаҳои энергетикӣ донистанд.

Ҳамзамон минтақаи Созмони ҳамкориҳои иқтисодиро дорои захираҳои бузурги обу энергетикӣ ва маводи карбогидридӣ гуфта, мавқеи онро омилӣ назарраси муайянкунанда дар иқтисоди ҷаҳонӣ хонданд. Қайд гардид, ки истифодаи самараноки имкониятҳои вучуддошта мавқеи кишварҳои минтақаро дар муайянсозии конъюнктураи бозори ҷаҳонии захираҳои энергетикӣ ва кам кардани таъсири манфии тағйирёбии нархҳои ҷаҳонӣ ва иқтисоди глобалӣ пурзӯр менамояд.

Дар останаи сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 16-17 феввали соли 2011 ба Покистон дар Душанбе ҷаласаи ҷоруми комиссияи иқтисодии муштараки ду кишвар баргузор шуд ва дар он дар хусуси ҳамкорӣ дар бахши энергетика гуфтушунид анҷом доданд. [19].

Дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Вазири хусусигардонии Ҷумҳурии Ислонии Покистон Сайид Навид Қамар низ дар таърихи 28 феввали соли 2011 масоили ҳамкори Тоҷикистон ва Покистон дар соҳаи энергетика баррасӣ шуд.

1 марти соли 2011 вазири нафт ва захираҳои табиӣ Ҷумҳурии Ислонии Покистон Сайид Навид Қамар иброз дошт, ки Покистон омода аст, чи аз ҷиҳати машваратӣ ва чи аз ҷиҳати техникӣ дар сохтмони нерӯгоҳи оби Роғун кӯмак мекунад. [9].

Густариши ҳамкорӣ дар соҳаҳои гидроэнергетика миёни Тоҷикистон ва Покистон, аз ҷумла бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ ва интиқоли нерӯи барқ зимни сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 7 то 10 марти соли 2011 ба Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар гуфтушуниди сатҳи олӣ матраҳ гардида, дорои манфиати зиёд барои ду кишвар маънидод гардид. Ҳамзамон ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Покистон дар соҳаи энергетика ҳангоми нишасти матбуотии сарони ду кишвар дорои дурнамои нек унвон шуд.

Тафсилоти ҳамкориҳои гидроэнергетикӣ Тоҷикистон ва Покистон дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Сарвазири Ҷумҳурии Ислонии Покистон Юсуф Ризо Гелонӣ низ баррасӣ шуд. Юсуф Ризо Гелонӣ ҳавасмандии хоси Покистонро ба густариши ҳамкориҳои гуногунҷанба, хусусан дар соҳаи энергетика ва интиқоли нерӯи барқи арзон аз Тоҷикистон таъкид намуд. [14].

Дар воҳӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Сенати Ҷумҳурии Ислонии Покистон Фаррух Ҳомид Ноиқ низ масоили рушди равобит дар соҳаи энергетика мавриди муҳокима қарор гирифт.

Чун ҳамешагӣ масъалаи таъмини аҳолии Тоҷикистон бо нерӯи барқ 7 апрели соли 2011 дар машварати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва масъулони ҳукумати мамлакат баррасӣ гардида, сабаби асосии норасоии нерӯи барқ поён рафтани харорати ҳаво дар моҳҳои марту апрел, кам шудани ҳаҷми оби дарёи Вахш ва сатҳи об дар обанбори нерӯгоҳи Норақ гуфта шуд. Таъкид гардид, ки вазъи барқтаъминкунӣ дар мамлакат танҳо дар ҳолати аз 25-30 дараҷа боло рафтани гармии ҳаво беҳтар мегардад.

Ҳамзамон овозаҳои дар миёни мардум пахншуда, ки гӯё ба Покистон барқ фурухта мешавад беасос ва дар айни замон мавҷуд набудани хати интиқоли барқ миёни Тоҷикистон ва Покистон қайд гардид.

2 июни соли 2011 доир ба густариши ҳамкорӣ дар бахши гидроэнергетика дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва гуруҳи калони соҳибқорони Ҷумҳурии Ислонии Покистон бо роҳбарии раиси идораи рушди иқтисод ва савдои Покистон Тариқ Иқбол Пури низ тавофуқи зиёд ҳосил шуд. [16]. Тарафҳо ҳавасмандӣ ва омодагии худро доир ба инкишофи ҳамкориҳои энергетикӣ, ба роҳ мондани интиқоли нерӯи барқ аз Тоҷикистон ба Покистон таъкид карданд.

Дар мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Осиф Алӣ Зардорӣ дар таърихи 14 июни соли 2011 дар шаҳри Остонаи Қазоқистон бори дигар омодагии устувор барои ба ҳам пайвастании шабакаҳои интиқоли нерӯи барқӣ ду кишвар, аз ҷумла тавассути хатти баландшиддати CASA-1000 таъкид гардид.

22 июни соли 2011 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Сафири фавқуллода ва мухтори Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Тоҷикистон Холид Усмон Қайсар масоили кунунӣ ва дурнамои муносиботи Тоҷикистону Покистон, бахусус соҳаи энергетика баррасӣ карда шуд.

Ҳавасмандии ҷониби Тоҷикистон ва Покистон барои ба ҳам пайвастании шабакаҳои барқӣ дар воҳӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Алӣ Зардорӣ дар таърихи 1 сентябри соли 2011 низ таъкид шуд.

2 сентябри соли 2011 дар мулоқоти сеюми сарони давлатҳои «Чоргонаи Душанбе» масоили ҳамкориҳои минтақавии Тоҷикистон, Покистон, Афғонистон, Русия дар Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ, бахусус ширкат дар амалинамҳои лоиҳаи бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ ва хатҳои интиқоли нерӯи барқӣ баррасӣ шуд. Президенти Федератсияи Русия Дмитрий Медведев низ дар татбиқи амалии лоиҳаҳои зербиноии минтақавӣ, аз ҷумла лоиҳаи бунёди хатти баландшиддати барқии CASA-1000, ки барои интиқоли нерӯи барқ аз Тоҷикистону Қирғизистон ба Афғонистону Покистон пешбинӣ шудааст, ҳавасмандӣ зоҳир кард.

16 сентябри соли 2011 мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Директори Бонки Ҷаҳонӣ оид ба стратегия ва амалиёт дар минтақаи Аврупо ва Осиёи Марказӣ Теодор Алерс сурат гирифт ва бо қаноатмандӣ зикр гардид, ки ҳоло барои дастгирии рушди босуботи Тоҷикистон татбиқи 16 лоиҳаи гуногун бо маблағи умумии 220 миллион доллари амрикоӣ аз ҷониби Бонки ҷаҳонӣ сармоягузорӣ мешавад. Дар зарфи 12 моҳ ба Тоҷикистон дар ҳаҷми 38 миллион доллари амрикоӣ грантҳои Бонки ҷаҳонӣ ҷудо гардидааст. Минбаъд ҳаҷми солонаи грантҳои ин бонк то 58 миллион доллари амрикоӣ афзун мегардад. Маблағҳо асосан ба татбиқи як қатор лоиҳаҳо, аз ҷумла, обу энергетика равона мегарданд ва доир ба нақшаи бунёди хатти баландшиддати интиқоли нерӯи барқӣ CASA-1000 гуфтугӯии судманд сурат гирифт. Иттилоъ дода шуд, ки масоили вобаста ба ин лоиҳа бо намоёндагони чор давлати манфиатдор - Тоҷикистону Қирғизистон ва Афғонистону Покистон дар шаҳри Бишкек баррасӣ хоҳад шуд.

Ба гуфти Теодор Алерс, дар сурати розигии чор давлати мазкур, Бонки ҷаҳонӣ омода аст, ки ин лоиҳаро дастгирӣ намуда, барои татбиқи он маблағ ҳам ҷудо намояд. Ӯ ҳамчунин изҳор дошт, ки Тоҷикистону Қирғизистон бе бунёди нерӯгоҳҳои нав, ҳоло ҳам имкон доранд, ки дар фасли тобистон ба воситаи ин хат ба Афғонистону Покистон нерӯи барқ интиқол диҳанд, аз ин хотир бунёди он бояд оғоз ёбад.

Татбиқи лоиҳаҳои бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ ва хатҳои интиқоли нерӯи барқ аз Қирғизистону Тоҷикистон ба Афғонистону Покистон, аз ҷумла хатти барқии CASA-1000 дар таърихи 2 сентябри соли 2011 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Роза Отунбоева низ баррасӣ шуд.[17].

Густариши минбаъдаи ҳамкорӣ ва мусоидат ба инкишофи соҳаи энергетика 3 декабри соли 2011 дар мулоқоти Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Ёвари котиби давлатии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико оид ба масоили Осиёи Ҷанубӣ ва Марказӣ Роберт Блейк матраҳ гардида, зиёд намудани истеҳсоли нерӯи барқ дар Тоҷикистон ва бунёди хатти баландшиддати интиқоли нерӯи барқӣ CASA-1000 ба Афғонистону Покистон ва ба ҳам пайвастании шабакаҳои энергетикӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ зарур дониста шуд.

Дар маҷмӯъ, бе энергетика ҳеҷ кишваре наметавонад ба рушди комили иқтисодиву иҷтимоӣ ноил шавад. Аз ин рӯ, ҳамкорӣ дар самти энергетика ба манфиати кишварҳо, пеш аз ҳама кишварҳое, ки норасоии «энергияи сабз» дорад ба ҳисоб меравад. Дар ин росто кишварҳое, ки шумори аҳолии онҳо зиёданд, ҳамарӯза ба мушкилоти барқ рӯ ба рӯ мешаванд. Покистон яке аз он кишварҳост. Ҳамкорӣ бо Тоҷикистон ва бунёди хатти барқ, алалхусус хати барқӣ CASA-1000 аз Тоҷикистон ба Покистон имкон медиҳад, ки масъалаи энергетика дар ин кишвар ба андозае ҳалли худро пайдо кунад. Итимон дорем, ки ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Покистон дар самти энергетика ба манфиати ду кишвар, ҳамзамон кишварҳои минтақа ва халқҳои минтақа назаррас рушд хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Зубайдов З. Эҳёи дӯстии кӯҳан / З.Зубайдов // Садои мардум.-2012.-8 июн.-№ 70-71 (2897-2898).
2. Иштирок дар мулоқоти ҷорҷонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистону Русия ва Афғонистону Покистон. [манбаи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (санаи истифодабарӣ: 17.09.2018).
3. Казанин М.В. Сотрудничество КНР и Пакистана в гидроэнергетике. [электронный ресурс]. URL: <http://www.iimes.ru> 16 мая, 2017. (дата обращения: 13.03.2018 г.)

4. Мулоқот бо Директори нави Бонки умумичаҳонӣ оид ба кишварҳои Осиёи Марказӣ Моту Кониши. [манбаи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (санаи истифодабарӣ: 16.11.2018).
5. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Али Зардорӣ [манбаи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (санаи истифодабарӣ: 7.10.2018).
6. Мулоқот бо Сарвазирӣ Ҷумҳурии Ислонии Покистон Юсуф Ризо Гелонӣ
7. Мулоқоти чоргона дар шаҳри Сочи Федератсияи Россия. // Садои мардум.-2010.-21 август.-№94 (2619).
8. Мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Сафири Покистон. // Садои мардум.-2008.-10 январ.-№4 (2235).
9. Пакистан готов оказать помощь Таджикистану в строительстве Рогунской ГЭС. [электронный ресурс]. URL:<http://news.tj/ru> (дата обращения 13.03.2019 г.)
10. Президенти Покистон Осиф Али Зардорӣ дар Тоҷикистон. // Ҷумҳурият. -2009.-30 июл. -№95 (21602).
11. Рузиев Д. Аз ҳамкориҳои сечонибаю чорчониба изҳори қаноатмандӣ шуд. // Ҷумҳурият.-2010.-1 май.-№54 (21 715).
12. Суханронӣ дар Конфронси байналмилалӣ оид ба фаъолияти минбаъда дар соҳаи маблағгузории рушд барои шарҳи ҷараёни татбиқи Консенсуси Монтеррей [манбаи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (санаи истифодабарӣ: 4.04.2019).
13. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи анҷумани тичоратию иқтисодӣ дар шаҳри Пекин. [манбаи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (санаи истифодабарӣ: 5.05.2019).
14. Тоҷикистону Покистон: тавсеаи ҳамкориҳо. // Минбари халқ.-2011.-10 март. -№10 (782).
15. Экономика Пакистана. [электронный ресурс]. URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/>. (дата обращения: 13.03.2018 г.)
16. Эмомалӣ Раҳмон Тарик Иқбол Пуриро ба хузур пазируфт. // Ҷумҳурият. -2011. -4 июл. № 79 (21 895).
17. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Роза Отунбоева [манбаи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (санаи истифодабарӣ: 2.02.2019).
18. <https://ru.wikipedia.org/wiki> [электронный ресурс]. (дата обращения: 3.02.2019 г.)
19. <http://www.iransharghi.com> [электронный ресурс]. (дата обращения: 13.03.2018 г.)

СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА И ПАКИСТАНА В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ НАПРАВЛЕНИИ (2007-2011 гг.)

В этой статье подчеркивается важность отношений между Таджикистаном и Исламской Республикой Пакистан по энергетике, переговорам высокого уровня между Таджикистаном и Пакистаном, согласованным усилиям Президента Таджикистана Эмомали Рахмона и инвесторов в связи с развитием энергетические взаимоотношения между Таджикистаном и Пакистаном после независимости Таджикистана.

Энергетический сектор играет ключевую роль в экономическом развитии каждой страны. Поэтому сотрудничество Таджикистана в области энергетики с Пакистаном позволит стране расти, и процветание двух народов будет увеличиваться. В то же время Пакистан может устранить годовой дефицит электроэнергии и решить большинство проблем.

Ключевые слова: *Таджикистан, Пакистан, отношения, энергетика, гидроэнергетика, встреча, интерес.*

COOPERATION OF TAJIKISTAN AND PAKISTAN IN THE ENERGY DIRECTION (2007-2011)

This article has highlighted the importance of the relations between Tajikistan and the Islamic Republic of Pakistan on energy, high-level negotiations between Tajikistan and Pakistan, the concerted efforts of the President of Tajikistan, Emomalii Rahmon, and of investors in connection with the development of energy relations between Tajikistan and Pakistan after the independence of Tajikistan.

The energy sector has a key role in the economic development of each country. Therefore, Tajikistan's cooperation in the field of energy with Pakistan will allow the country to grow and the prosperity of the two peoples will increase. At the same time, Pakistan can eliminate the annual electricity deficit and eliminate most of the problems.

Keywords: *Tajikistan, Pakistan, relations, energy, hydropower, meeting, interest.*

Сведения об авторе:

*Турсунов Турсунмурод Худоймуродович - доцент кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран исторического факультета Таджикского национального университета,
E-mail: tursunov-murod@mail.ru Mobil: (+992) 934665581*

Кудратов Комрон Абдунабиевич - доцент, учёный секретарь Учённого совета Таджикского государственного педагогического университета, E-mail: komron.kudratov@mail.ru Mobil: (+992) 935282862

About the autor:

Tursunov Tursunmurod Khudoimurodovich - associate professor of modern and contemporary history of the faculty of history of foreign countries Tajik National University, E-mail: tursunovmurod@mail.ru Mobil: (+992) 934665581

Kudratov Komron Abdunabievich - associate professor, scientific secretary of the Academic Council of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini E-mail: komron.kudratov@mail.ru Mobil: (+992) 935282862

К.К. ПАЛЕН ОБ АДМИНИСТРАТИВНОМ УСТРОЙСТВЕ (НА ПРИМЕРЕ ХОДЖЕНТСКОГО УЕЗДА)

Каримова К.О.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Известный востоковед Н.И. Конрад по поводу исторических корней взаимоотношений народов писал следующее: «История каждого народа всегда связана с историей его соседей... Поэтому в истории народов действуют факторы, создаваемые именно общностью исторической жизни» [3, с. 17].

Выдвигаемая в работе проблема относится к вопросам градостроительства и городской системы управления. Изначально проблема урбанизации, градостроительства и административного устройства понимается Западом и Востоком по-разному и вызвала давнюю длительную дискуссию. Эта проблема стала особенно актуальной в колониальный период, ибо города и градостроительство, независимо от исторического периода и географического пространства, имели природные различия. В связи с этим хотелось бы с использованием данных из архивных источников конца XIX – начала XX вв. обратить внимание на суждения и видение проблемы российского сенатора графа К.К. Палена, главным образом через описание им древнего Ходжента и в целом Ходжентского уезда, какими они предстают в начале XX в., и по-новому рассмотреть выдвигаемый вопрос.

Вот что пишет К.К. Пален о градостроительстве в Средней Азии: «До присоединения к Российской империи в Средней Азии не существовало городов в том смысле, как они понимаются русскими законами, так как туземные города, не отличаясь от селений ни в отношении прав жителей, ни в управлении, выделялись лишь своею обширностью, количеством мечетей, школ и базаров» [5, с.4].

На наш взгляд, здесь К.К. Пален упускает некоторые особенности урбанизационного процесса в Средней Азии. Как известно, Россия многое копировала у Европы, соответственно, и Саманиды многое копировали у Сасанидов, то есть при них в административных центрах, как и прежде, вокруг центрального регистана располагались и резиденция эмира, и здания десяти диванов (министерств). Хотелось бы отметить и другой момент: ко времени образования городов у азиатов не было возможности, да и желания копировать европейскую цивилизацию, ибо они были приверженцами собственной цивилизации.

Но, в то же время, как пишет российский сенатор, русским в процессе колонизации Средней Азии нельзя было ломать местные устоявшиеся обычаи (на наш взгляд, эти слова выглядят немного иронично, ибо история показала обратное – К.К.), поскольку, как отмечается в одном из архивных материалов: «... у них (то есть у среднеазиатов – К.К.) исторически развившаяся форма общественного управления», имея в виду, что местное население, с одной стороны, воспринималось русскими как полудикий народ, а с другой, - как народ иноверческий, иноплеменный. Поэтому русским следовало бы быть в отношении к местным жителям чрезвычайно осторожными и осмотрительными, чтобы не подорвать, не поколебать того доверия, которым они (русские) пользовались в начале XX в. «Несмотря на то, что местное население верит в наше превосходство пред ними и что мы пришли к ним с благими целями, желаем им лучшего – хорошего, желаем упрочить у них тишину и спокойствие и ввести порядок, своими репрессивными мерами по устройству управления мы поколебали бы их доверие к нам. А также заставили бы усомниться в наших благих целях, заставили бы предполагать секретные замыслы относительно их национальности, веры и обычаев» [7, л.3].

Развивая свою мысль, основанную на российском опыте, К.К. Пален писал, что по мере занятия края русскими войсками, рядом с туземными поселениями, которые имели черты административных

центров, стали образовываться русские поселки, первоначально из казенных зданий, а затем – и из частных домов, принадлежавших, главным образом, служившим в крае военным и гражданским чиновникам, оставшимся здесь военно-отпускным нижним чинам, а также пришедшим за войсками купцам, подрядчикам и ремесленникам.

Таким образом, по мнению К.К. Палена, возникновение и рост населенных пунктов, признаваемых городами, тесно связаны с приходом в Туркестанский край русских войск.

Итак, для раскрытия поставленной нами проблемы, хотелось бы обратить внимание на некоторые материалы, отражающие административную систему Средней Азии, главным образом города Ходжента. Следует отметить, что Туркестанский край был военизированной системой, поэтому назывался генерал-губернаторством, и управлявшие им чиновники имели военный ранг. Следовательно, в административном отношении самым последним звеном являлось уездное управление, которое возглавлял уездный начальник. За период нахождения в составе Российской империи Ходжентским уездом поочередно управляли 9 начальников, имевших различные воинские чины. В последующие годы в той или иной мере рассматривались полномочия начальника уезда. Например, согласно Положению 1886 г., уездному начальнику присваивались все полномочия уездного исправника, являвшегося в Российской империи главой полиции в пределах уезда. Значимость этой должности была высока, поэтому назначение и увольнение уездных начальников производилось генерал-губернатором по представлениям военных губернаторов. Уездному начальнику приходилось держать под контролем огромную территорию. Так, в «Военно-статистическом описании Туркестанского военного округа» за 1912 год, изданном в Ташкенте, отмечается, что Сырдарьинская область занимала пространство, превосходящее по своим размерам в четыре раза Польшу и немного более всего Кавказа с его 12 губерниями и двумя округами [1, с. 38].

Уездные начальники контролировали:

- деятельность выборных представителей из местного населения;
- поступление податей и земских сборов, правильность их раскладки [4, с. 361].

В целом введённая система называлась уездным управлением, и, кроме уездного начальника, оно состояло из его помощника и канцелярии. В ведении канцелярии уездного начальника находились все дела административного, хозяйственного, гражданского, полицейского характера. В сущности, управление выполняло роль передаточной инстанции между сельским и областным управлением. Все данные по каждому уезду поступали в областное правление, которое в свою очередь их обрабатывало и готовило сводные данные в форме годового отчета для канцелярии генерал-губернатора [1, с.с.180].

Из того же Положения 1886 г. исходит, что в обязанности уездного начальника входил контроль над народным судом:

- он имел право приостанавливать исполнение приговора и решений народного суда, вынесенных с превышением власти;
- на уездного начальника возлагалось наблюдение за правильным ведением народным судом книг, назначение судей на чрезвычайный съезд кочевого населения [6, с. 247];
- он имел право подвергать денежному штрафу народных судей, не прибывших на съезд без уважительных причин;
- наблюдать за своевременным приведением в исполнение решений народного суда [2, с.л.16].

Помимо этого, уездный начальник выполнял обязанности председателя поземельно-податных присутствий, основной функцией которых был сбор сведений о землях Туркестанского края в связи с активным развитием там переселенческой политики. При рассмотрении круга обязанностей ведомства уездных начальников в Туркестанском крае нельзя не убедиться, что их деятельность касалась почти всех без исключения отраслей управления.

Таким образом, выяснилось, что первым лицом в административной инфраструктуре уезда был начальник, имевший военный статус. Начальнику уезда предоставлялось право приглашать для участия в заседаниях с правом совещательного голоса осведомлённых и иных лиц, которые могли принести пользу при решении обсуждаемых дел.

В штатном расписании уездного управления предусматривались следующие должности: один заведующий местным населением; двое народных судей: киргизский и сартовский; три уездных полицейских управления; четыре областные и уездные местные кассы; пять городских управлений; шесть волостных сходов и волостных управ со старшими и младшими биями и аксакалами [8, л.12-13].

В архивных документах, в частности в отчёте К.К. Палена «Городское управление» за 1910 год, зафиксированы следующие данные о Худжанде. Ходженту как уездному административному центру было отведено городских земель – 1445,1 десятины, а жители обоих полов составляли – муж. 39 261, жен. 38 754, владельцев недвижимого имущества – 9 278 (9 256), дворян – 4, мещан – 8, купцов – 2, с высшим образованием – 1, со средним образованием – 2, грамотных – 12 [5, с.116].

После завоевания Россией Туркестана появились изменения в градостроительном облике Худжанда. В частности, новый Ходжент состоял из двух частей: русской части, где число лиц, владеющих имуществом (стоимостью не ниже 100 руб.) – 26, и туземной части, где число лиц, владеющих имуществом, – 7 639. Число лиц, имевших крепостные акты на недвижимость: русская часть – 20, туземная часть – 21 [5, с.с.122].

Число лиц, не владеющих недвижимым имуществом, но принимающих участие в выборах городских депутатов, составляло: в Ходженте – 22, в Ура-Тюбе – 12. От Ура-Тюбе должно было быть по три депутата, в числе которых русских – 2, и от туземного населения – по одному. В Ура-Тюбе, вместо трех депутатов, оказались два, из которых один – русский, а другой – туземец. В Пенджикенте должно было быть три депутата-туземца, однако их было два [5, с.с.134-135].

На каком основании были сделаны эти изменения, выяснить не удалось, по-видимому, это было сделано по усмотрению лиц, заведовавших городским хозяйством и руководивших выборами, и поэтому они прошли незамеченными областным правлением.

Теперь хотелось бы с использованием небольших примеров обратить внимание на бюджетное положение уезда. По сметам 1908 года, для увеличения денежных средств канцелярий уездных управлений и участковых приставов на ведение делопроизводства и заведывание городским хозяйством, в города трех коренных областей края были выделены следующие суммы: для Ходжента – 1800 руб., для Ура-Тюбе – 800 руб., для Пенджикента – 300 руб. [5, с.с.140].

После введения Положения об управлении Туркестанского края, первые сметы городским доходам и расходам были составлены в 1887 году, и из приводимой ниже таблицы, показывающей постепенный рост городских доходов и расходов за два десятилетия, видно, насколько увеличился бюджет городов:

	1887 г.				1897 г.				1907 г.			
	Приход		Расход		Приход		Расход		Приход		Расход	
	рубль	к.	рубль	к.	рубль	к.	рубль	к.	рубль	к.	рубль	к.
Ходжент	12295	2	10634	10	24826	15	23702	59	23338	80	33225	30
Ура-Тюбе	4660	88	4681	3	15506	64	8072	1	13864	68	14104	1
Пенджикент	2766	68	2280	92	4613	31	4058	45	5393	90	5284	74

Особенной небрежностью составления отличалась смета города Самарканда и других городов области, в том числе Пенджикента и Ура-Тюбе, которые были разделены на три части, где ожидалось поступление процентов на городские суммы, хранящиеся в Государственном банке, и арендная плата за городские дома, занятые лечебницами [5, с.144-145].

Однако следует отметить тот факт, что ошибочное и неправильное разделение бюджетных денег присутствовало в сметах всех городов, например, включение в последний параграф сметы, озаглавленный «Разные расходы», не только незначительных расходов, но и таких ассигнований, которые по своему характеру могли бы быть включены в один из специальных параграфов. Это, к примеру, было содержание городского архитектора, жалование караульщику при христианском кладбище, оплата расходов на разъезды городским депутатам, выделение средств на ремонт пожарных инструментов.

Большие ассигнования по этой статье для город Ходжента, в размере 12 640 руб., объясняются запланированным устройством дамбы на реке Сырьдарье, на что было отпущено 11 013 руб. 19 коп., но эти расходы также были внесены в смету с отметкой «условно» [5, с. 222]. В приводимой ниже таблице, состоящей из двух разделов, наглядно демонстрируются расходы из административного бюджета Ходжентского уезда, предусматривающие все сферы уездного хозяйства:

Предметы расходов Раздел I	Ходжент		Ура-Тюбе		Пенджикент	
	Руб.	к.	Руб.	к.	Руб.	к.
§1. Сбор с недвижимого имущества	25000	-	7198	2	711	-
§2. Сбор с торговли и промыслов	1529	-	600	-	75	20
§3. Пошлины разных наименований	210	-	9904	-	-	-
§4. С городского имущества и оброчных статей	11284	63	-	-	5246	25
§5. С городских сооружений (предприятий)					-	-
§6. Пособия городу и возврат расходов	2100	-	2000	-	-	-
§7. Разные поступления	1662	67	-	-	-	-
Всего расходов	-	-	13	9	42	27
Раздел II	41786	30	19715	11	6074	72
§1. Содержание городского управления						
§2. Отопление и освещение тюрем						
§3. Содержание городской полиции	2925	40	1662	20	768	50
§4. Благоустройство города						
§5. Народное образование	711	77	-	-	-	-
§6. Медицинская, ветеринарная и санитарная часть	7847	8	7927	9	2282	70
§7. Уплата налогов	16558	75	4247	91	362	-
§8. Содержание и устройство принадлежащего городу недвижимого имущества	2010	-	1760	-	904	50
§9. Разные расходы	14253	25	1855	-	550	-
Всего расходов	-	-	-	-	4	-
	862	29	1063	4	173	29
	673	36	177	25	220	-
	45841	90	18692	49	5264	99

К 1909 году капитал городов трех коренных областей Туркестанского края распределялся по отдельным городам следующим образом: Ходжент – в наличных деньгах – 25 588 руб. 79 коп; в бумагах – 20 500, в долгах и заимообразных выдачах – 410 руб., итого – 46 498 руб. 74 коп. Пенджикент – в наличных деньгах – 3 311 руб. 56 коп; в долгах и заимообразных выдачах – 8 500 руб., итого – 11811 руб. 56 коп. Ура-Тюбе – в наличных деньгах – 4 136 руб. 47 коп, в бумагах – 25 400, в долгах и заимообразных выдачах – 9 267 руб. 70 коп; итого – 38 804 руб. 17 коп. [5, с. 152-153.]

Необходимо отметить, что при существовавшей системе постоянного расходования капиталов, последние должны были постепенно уменьшаться и в конце концов иссякнуть. Кроме того, такой порядок затруднял составление отчетности по городским суммам, которая велась казначействами, где эти суммы хранились по депозитной форме. То есть, все виды прихода и расхода записывались без всякого подразделения по указанным в сметах параграфам и статьям на приход или расход по принадлежности. Естественно, что такая форма отчетности делала невозможным, за исключением особых выборов, наблюдение за правильностью исполнения городских смет, особенно расходных.

В заключение можно сказать следующее: действительно, с приходом русских кардинально изменилась система градостроительства и административного управления в Туркестанском крае. Ходжент обрёл новый облик наряду с другими городами, о чём очень красочно написал путешественник и писатель Е.Л. Марков. Появились новые общественные сферы городского и уездного хозяйства, изменились социальные отношения, и эти изменения имели прогрессивный характер. Но, наряду с этим, существовала грань, которая называется цивилизационной и которая сохранилась и ассимилировалась очень медленно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Военно-статистическое описание Туркестанского военного округа. Сыр-Дарьинская область. – Ташкент, 1912. – С.38.
2. Записка С. С. Войта по проекту переустройства уездной администрации Туркестанского края, //РГИА. Ф.1396.Оп.1. Д.111.Л.16об.
3. Конрад, Н.И. Запад и Восток. 2-е издание. – М,1972. С. 17.
4. Особый журнал Совета Министров от 20 ноября 1912 г. № 98// Особые журналы Совета Министров Российской империи. 1909-1917 гг.: 1912. – М. 2005. – С. 361.

5. Пален К.К. Городское управление. //Отчет по ревизии Туркестанского края, по Высочайшему повелению Сенатором Гофмейстером Графом К.К. Паленом. С.-Петербург: Сенатская типография. 1910. С. 4, С. 116, С. 122, С. 134-135, С. 140, С. 144-145, С. 222, С. 152-153.
6. Положение об управлении Туркестанского края.- СПб., 1886. Ст. 247.
7. РГВИА ф. 400, оп. 1, д. 4770, л. 3.
8. РГВИА ф. 400, оп. 1, д. 4734, л. 12-13.
9. Тухтаметов Ф.Т. Правовое положение Туркестана в Российской империи (вторая половина XIX века). – Уфа: Б. и., 1999. – С. 180.

К.К. ПАЛЕН ОБ АДМИНИСТРАТИВНОМ УСТРОЙСТВЕ (НА ПРИМЕРЕ ХОДЖЕНТСКОГО УЕЗДА)

Рассмотрена проблема градостроительства и городской системы управления в Туркестанском крае в конце XIX – начале XX вв. Отмечены природные различия в системе урбанизации, градостроительства и административного устройства Запада и Востока, приверженность местного населения традициям собственной цивилизации. С использованием архивных источников раскрывается видение проблемы российским сенатором К.К. Паленом через описание им Ходженца и Ходженецкого уезда. Показана роль уездного управления и уездного начальника в административном управлении городским поселением Туркестанского генерал-губернаторством, раскрыт круг его полномочий. Приведены данные о бюджете трёх основных городов уезда. Сделан вывод, что с приходом русских кардинально изменилась система градостроительства и административного управления в Туркестанском крае, присутствие при этом цивилизационной грани, которая ассимилировалась очень медленно.

Ключевые слова: Туркестанский край, генерал-губернаторство, Ходженец, Ходженецкий уезд, урбанизационный процесс, градостроительство, городская система управления, колониальный период.

K.K. PALEN ON ADMINISTRATIVE ARRANGEMENT (ON THE EXAMPLE OF HOJENT COUNTY)

The article considers the problem of town planning and a system of city management in Turkistan region in the end of XIX – beginning of XX centuries. It notes the natural distinctions in the system of urbanization, town planning and the administrative structure of the West and East, commitment of local population to traditions of their own civilization.

Russian senator K.K. Palen with use of archival sources reveals the vision of a problem through his descriptions of Hodzhent and Hodzhent's district. It shows the role of district management and the district chief in administrative management of the city settlement of Turkistan general-governorship and discloses the circle of its power. Data on the budget of three main cities of the county are provided. It is concluded that with arrival of Russians the system of town planning and administrative management in the Turkistan region cardinally changed, presence at the same time of a civilization side which assimilated very slowly.

Keywords: Turkistan region, general-governorship, Hodzhent, Hodzhent's district, urbanization process, town planning, the system of city management system, colonial period.

Сведения об авторе:

Каримова Кумринисо Осимовна - ассистент кафедры международных отношений Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

About the autor:

Karimov Kumriniso Osimovna - Assistant of the Department of International Relations Tajik State University of Law, Business and Politics

УДК 891.550 (091) (575.3)

СОХТОР ВА МАЗМУНИ БОБҲОИ ЧИЛДИ ЯКУМИ «ТАЪРИХИ ОЛАМОРОИ АББОСИЙ»

Қосимов А.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Асари Искандарбеки Туркмон «Таърихи оламорои Аббосӣ» аз ҷумлаи асарҳое мебошад, ки дар нимаи аввали асри XVII, аниқтараш, байни солҳои 1616-1638 таълиф гардидааст. Асари мазкур дарбар-гирандаи аҳвол ва кирдорҳои подшоҳони сафавӣ аз оғози ҳукумати ин силсила то марги шоҳ-Аббос ва зикри ҳаводиси муҳими он аҳд мебошад, ки дар се ҷилд таълиф ёфтааст.

Чилди аввали он, ки дар соли 1025/1616 таълиф шудааст, бинобар он чӣ муллиф дар саҳифаи панҷ менависад, шомили як муқаддима ва дуvozдах мақола аст.

Барои муайян сохтани сохтори чилди якуми ин асар, тасмим гирифтём, ки мавзӯоти онро таксимбадӣ намуда доир ба ҳодисаҳое, ки дар ҳудуди як сол рӯх додаанд, бобҳо тартиб диҳем, сохтори чилди якуми асарро бо чунин тарз муайян намуда, сипас мазмуни ҳар як бобро дар алоҳидагӣ зикр кунем. Чилди якуми «Таърихи оламорои Аббосӣ» аз дуvozдах боб иборат аст. Акнун ба баёни мазмуни бобҳо мепардозем:

Дар боби аввал пас аз зикри муқаддима муаллиф ба баёни силсилаи насаби хонадони сафавӣ пардохта аз шоҳ-Аббос ибни Султонмуҳаммад шурӯъ намуда, онро тавассути Имом Чаъфари Содик ба Муҳаммад паёмбар мерасонад [1, с.6-24].

Сипас муаллиф ба баёни таърихи шоҳ-Исмоили аввал пардохта ва доир ба забткориҳои ӯ дар мавзӯҳои алоҳида маълумот медиҳад. Аввалин бархӯрде, ки шоҳ-Исмоили аввал анҷом додааст, ин муҳорибаи ӯ бо Мирзованди туркмон дар соли 907/1502 дар ҳудуди Озарбойҷон мебошад [1, с.28]. Дар ҳудуди ин сол шоҳ-Исмоили аввал боз ба сӯи сарзаминҳои Ироқ, Форс ва Кирмон лашкар мекашад. Дар ин лашкаркашӣ ҳокими он сарзаминҳо Султонмурод баъд, аз бархӯрди саҳт бо лашкари шоҳ-Исмоили аввал шикаст хӯрда, рӯ ба Шероз меорад. Пас аз баёни ин ҳодиса муаллиф ба ёдоварӣ аз танбеҳи мутамарридонии Ироқ аз ҷониби шоҳ-Исмоили аввал мепардозад, ки бо роҳнамоӣ ва пешниҳоди Султонмурод ба ин кор даст зада буданд. Мавзӯи дигаре, ки муаллиф ба он ишора намудааст, ин бархӯрди шоҳ-Исмоили аввал бо Мироудавла ҳокими Марғаш ва Олбистон бар сари қазияҳои диёри Бакр мебошад, ки он диёр ҳам дар ҳудуди соли 908/1503 аз тарафи шоҳ-Исмоили аввал забт мегардад [1, с.31-33]. Баъд аз ба даст даровардани диёри Бакр чӣ гунае, ки муаллиф қайд мекунад: «Тавачҷуҳи шоҳ-Исмоили аввал ба сӯи Ироқи араб мешавад ва соли 914/1509 ба он диёр даст меёбад [1, с.34-35]. Дар аснои пирӯзӣ ба ӯ лақаби Абумансур халифаи хулафо аз ҷониби мардуми он диёр дода мешавад.

Дар боби дувум муаллиф дар бораи пирӯзиҳои пай дар пайи шоҳ-Исмоил дар сарзамини Хуросон маълумот медиҳад. Аввалин лашкаркашии шоҳ-Исмоил ҷониби Хуросон дар соли 913/1507 шурӯъ мешавад. Ҳангоми лашкаркашии шоҳ-Исмоили аввал ба ин сарзамин, ҳокимияти вилоятҳои сарзамини паҳновари Хуросон дар дасти фарзандони Султон Хусайнмирзо Бадиуззамон Мирзо, Музаффархусайн Мирзо ва Кипкмирзо буд [1, с.36-41].

Дар ҳудуди соли 920/1514 Султон Салим подшоҳи усмонӣ ба шоҳ-Исмоили аввал нома навишта аз лашкаркашиаш ба сарзаминҳои зери нуфуз будааш, хабар медиҳад. Дар ин асно шоҳ-Исмоил дар Исфаҳон қарор дошт, барои дур сохтани шари душман аз он ҷо ба Ҳамадон рафта дар саҳрои Чолдарон ба лашкари Султон Салим рӯ ба рӯ мегардад. Дар ин бархӯрд лашкари шоҳ-Исмоили аввал шикаст хӯрда, умарои зиёде қушта мешавад. Дар соли 930/1524 бошад, шоҳ-Исмоили аввал дар синни 37 солагӣ аз дунё дармегузарад [1, с.41-44].

Баъд аз марги шоҳ-Исмоили аввал муаллиф ба зикри аҳволи шоҳзодаи хӯрдсол Шоҳ-Таҳмосб мепардозад. Шоҳ-Таҳмосб дар синни ёздаҳсолагӣ ба курсии шоҳӣ менишинад. Аз хӯрд будани синни шоҳзодаи хӯрдсол, истифода намуда, баъзе аз бузургони ҳокимият, нисбатан тамаъ меварзанд. Аз тарафи дигар пай дар пай лашкар-кашиҳои султонҳои шайбонӣ низ сурат мегирад.

Муаллиф дар боб сеюм, аз шаш маротиба лашкаркашии Убайдхон ба сарзамини Хуросон маълумот медиҳад. Муаллиф доир ба ин лашкаркашӣ чунин фармудааст: «Убайдхон ҳамеша дар орзуи мулки Хуросон ва ба даст овардани ин сарзамин буд аз бими шӯълаи шамшери шоҳ-Исмоил аввал ва зуҳури воқеаи Шибкхон дар Бухоро ҳазида дам даркашида буд, баъд аз воқеаи марги шоҳ-Исмоил ва аҳбори мунозааи умаро ба гумони он, ки мамолики Эрон бесоҳиб ва дар дасти чанд зӯровар аст, дандони тамаъ ба мулки Хуросон тез кард, шаш маротиба ба мулки Хуросон лашкар кашид [1, с.50].

Дар ҳудуди соли аввали вафоти шоҳ-Исмоил аввалин лашкаркашии Убайдхон ба сарзамини Хуросон ҷихати ба даст овардани Ҳирот шурӯъ шуд, аммо ин лашкаркашӣ бенатиҷа буд. Зеро Дурмешхон бекларбеки Хуросон бурҷ ва бораҳои қалъаи Ҳиротро мустаҳкам карда буд.

Дар марҳилаҳои дигар низ гарчанде Убайдхон ба баъзе сарзаминҳои Хуросон амсоли Машҳад, Истаробод, Нишопур Сабзавор даст меёбад, аммо бенатиҷа буд, зеро баъд аз бархӯрд бо лашкари қизилбош, кам шудани озука, намондани тобу тавони ҷангӣ ва дурии роҳ намегузошт, то Убайдхон дар Хуросон муддати зиёд боқӣ монад, аз ин ҷихат баргаштанро сӯи Бухоро бар истодан тарҷеҳ меод. Баъд аз лашкаркашиҳои номуваффақона соли 946/1539 Убайдхон дар Бухоро аз олам дармегузарад [1, с.51-68].

Дар боби чаҳоруми асар муаллиф ба тавзеҳи чаҳор марҳила лашкаркашии Султон Сулаймон подшоҳи усмонӣ ба сарзаминҳои зери нуфузбудаи шоҳ-Таҳмосб мепардозад. Соли 941/1534 баъд аз он, ки лашкари Убайдхон аз Хуросон берун шуд, шоҳ-Таҳмосб тасмим гирифт, то ба сӯи Мовароуннаҳр лашкар кашад. Аз тасмими шоҳ-Таҳмосб, Султон Сулаймон подшоҳи усмонӣ итилоъ пайдо карда, фурсат ғанимат донист ва марҳилаи аввали лашкаркашиҳои ӯро ба Ироқу Озарбойҷон

шурӯъ кард. Бо ҳамин мақсад, Филпошо яке аз умарои усмониро бо сипоҳи бузург ба сӯйи Тиблис равона сохт, ҳокими Тиблис бошад рӯ ба фирор овард. Даре нагузашта шоҳ-Таҳмосб нақшаи лашкаркашӣ сӯйи Мовароуннаҳрро аз сар дур карда, бо лашкари қизилбош аз Қоҳира ба сӯйи Филпошо ҳаракат кард. Аммо Филпошо вақто дид, ки тавони муқовимат бо ӯро надорад, фирорро бар чанг тарҷеҳ дод. Дар ҳудуди ҳамин сол подшоҳи усмонӣ вазири бузург Иброҳимпошоро бо ҳаштод ҳазор нафар чангчӯ ба сӯйи Озарбойҷон равона сохт. Иброҳимпошо Озарбойҷонро ба осонӣ ба даст даровард. Даре нагузашта лашкари қизилбош барои муқовимат озими ин сарзамин шуд. Аммо сардии зимистон ва кам шудани ғазои истеъмолии лашкари усмонӣ сабаб шуд то сипоҳи Иброҳимпошо ба Мавсил баргардад [1, с.66-68].

Марҳилаи дуввуми лашкаркашӣ Султон Сулаймон як сол баъд ба вукӯъ пайваст. Дар ин марҳила низ даргирии шадида миёни тарафҳо ба миён омад. Баъд аз шикаст хӯрдан ва кушта шудани Синонпошо яке аз умарои номдори Султон Сулаймон, ӯ Иброҳимпошоро бо лашкари азиме ба муқобили лашкари қизилбош мефиристад, аммо баъд аз муқорибати начандон тӯлонӣ ва забти қалъаи Ирчис Иброҳимпошо бозмегардад [1, с.68-69].

Дар марҳилаи сеюм сипоҳи Султон Сулаймон шаҳрҳои Табрз, Ҳамадон, Қум ва Қошонро дар зери тасарруфи хеш мебарорад. Аммо аз ин пешравиҳои усмонӣ лашкари қизилбош нороҳат шуда, барои бозпас гирифтани Табрз ва шаҳрҳои дигар задухӯрдҳои зиёде анҷом медиҳанд. Лашкари қизилбош барои ба даст овардани шаҳри Табрз шаҳрро муддати зиёде муқосира менамоянд. Муқосираи тӯлонӣ ва дур будани роҳ ба Мавсил барои дастрасии озӯқа ва тоб наёвардани умарои усмонӣ дар баробари умарои қизилбош дар шаҳрҳои Ҳамадон, Қум ва Қошон ба Султон Сулаймон имкон намедиҳад, то вақти зиёде дар Хуросон боқӣ монад, аз ин ҷиҳат, Хуросонро тарк гуфта ба Мавсил бозмегардад [1, с.69-75].

Марҳилаи чоруми лашкаркашӣ Султон Сулаймон подшоҳи Рум ба сарзамини Хуросон дар соли 961/1554 рост меояд. Дар ин марҳила задухӯрди начандод шадида рӯҳ медиҳад, аммо тарафайн ба дастоварди хубе ноил мегарданд. Чун Султон Сулаймон хуб андешид аз ин даргириҳои ғоиддае ба даст намеорад, бо шоҳ-Таҳмосб мусолиҳа намуд, аммо Султон Сулаймон соли 974/1566 аз дунё даргузашт. Чӣ гунае, ки муаллиф қайд мекунад: баъд аз марги Султон Сулаймон писараш Султон Салим низ роҳи падар пеш гирифта ба мусолиҳаи падар эҳтиром ниҳода, задухӯрде байни ӯ ва шоҳ-Таҳмосб сурат намегирад [1, с.75-79].

Боби панҷуми асар ба шарҳи тасхири вилояти Шервон ва Шакӣ ва лашкаркашӣ шоҳ-Таҳмосб ба сӯйи Гурҷистон бахшида шудааст. Муаллиф менависад, ки вилоятҳои Шервон ва Шакӣ соли 958/1551 аз тарафи шоҳ-Таҳмосб забт гардидаанд [1, с.79-83].

Муаллиф дар ин боб аз чор марҳилаи лашкаркашӣ шоҳ-Таҳмосб ба сарзамини Гурҷистон ёдоварӣ намудааст, ки ду марҳилаи он пеш аз забти вилояти Шервону Шакӣ мебошад. Ҳангоми лашкаркашӣҳои шоҳ-Таҳмосб ба сарзамини Гурҷистон ҳокими он Лаворсоб ва аҳолии он пайравони дини масеҳӣ буданд. Марҳилаи аввали лашкаркашӣ шоҳ-Таҳмосб ба Гурҷистон соли 947/1541 рӯҳ дод. Дар ин марҳила шоҳ-Таҳмосб қисмати зиёди Гурҷистон аз ҷумла шаҳри Тифлисро дар зери тасарруфи худ даровард. Лаворсоб бошад, бо иддае аз лашкари Гурҷистон ба кӯҳҳои баланд паноҳ бурданд [1, с.84].

Марҳилаи дуюми лашкаркашӣ шоҳ-Таҳмосб ба Гурҷистон соли 953/1546 мебошад. Ин марҳила танҳо барои танбеҳи иддае аз исёнгарони ин даёр буд.

Марҳилаи саввуми лашкаркашӣ шоҳ-Таҳмосб ба Гурҷистон соли 958/1551 баъд аз тасхири вилояти Шакӣ рӯҳ медиҳад. Сабаби омадани шоҳ-Таҳмосб пайвастанӣ баъзе аз мардуми ин диёр ба Лаворсоб ва тасхири баъзе минтақаҳои Гурҷистон аз ҷониби ӯ буд. Дар ин марҳила низ Лаворсоб шикаст хӯрд ва ба ҷониби кӯҳҳо паноҳ мебарад [1, с.85-87].

Марҳилаи чаҳоруми лашкаркашӣ шоҳ-Таҳмосб ба сарзамини Гурҷистон ба соли 961/1554 рост меояд. Чӣ гунае, ки аз равиши марҳилаҳои болои маълум аст, баъд аз ба даст овардани Гурҷистон ва тарк намудани он аз ҷониби шоҳ-Таҳмосб ба хогири расидагӣ ба дигар манотиқи қаламрави зери нуфузаш, Лаворсоб боз ба исёну шӯриш даст мезанад. Дар ин марҳила Лаворсоб ва лашкари ӯ куллан шикаст хӯрда ва ҳуди ӯ кушта мешавад [1, с.87-90].

Дар ибтидои боби шашум муаллиф ба забти Қандаҳор дар соли 965/1558 аз тарафи шоҳ-Таҳмосб ишора намудааст. Пас аз баёни забти Қандаҳор муаллиф ба тавзеҳи аҳволи Хуросон баъд аз марги Ubaidxon пардохта зикр мекунад, ки ин минтақа то соли 957/1550 хело орому обод буд. Аммо дар ҳудуди ин сол фарзанди Ubaidxon, Абдулазизxon бо султонҳои Тошканд, Самарқанд ва Ҳисори шодмон ба сарзамини Ҳирот ҳамлавар мешаванд. Ҳокими Ҳирот Шарофиддини Ағалӣ қалъаи Ҳиротро хуб истехком намуда, султонҳои Мовароуннаҳр ноком бозмегарданд [1, с.90-94].

Пас аз баёни аҳволи Хуросониён муаллиф ба зикри бартараф намудани саркашон дар дорул-хилофаи Бағдод ва Хузистон аз ҷониби шоҳ-Таҳмосб мепардозад [1, с.94-96]. Дар ин замон исёнҳои хӯрд аз ҷониби меросбарони авлодии ин минтақаҳо рӯҳ меод. Баъд, аз баёни ин мавзӯ муаллиф ба зикри омадани подшоҳи ҳинд Муҳаммадшоҳ ва султонҳои усмониву хонҳои шайбонӣ ба сарзамини

Эрон ишора мекунад. Аз равиши таълифи муаллиф бар меояд, ки ҳадаф аз ин ташрифот, мустаҳкам намудани робитаи дӯстӣ мебошад. Зеро Муҳаммадшоҳ дар сафараш ба сарзамини Эрон аз меҳмоннавозии шох-Таҳмосб бархӯрдор гашта аз шахрҳои Қазвин, Табреш ва Ирдбил дидан мекунад. Мавзӯи дигар ин омадани Султон Боязид ба доруссалтанаи Қазвин мебошад. Сабаби омаданаш ба доруссалтани Қазвинро муаллиф дар дархости ӯ аз шох-Таҳмосб ба мусоидат намудан дар сулҳ миёни бародари бузургаш Султон Салим подшоҳи усмонӣ қаламдод намудааст. Тибқи маълумоти муаллиф, шох-Таҳмосб дар ин қазия мусоидат мекунад, аммо қабл аз баргаштанаи Султон Боязид бо фармони бародараш Султон Салим кушта мешавад [1, с.97-104].

Сипас муаллиф аз омадани хонҳои шайбонӣ Динмуҳаммадхон ва бародараш Алисултон ба доруссалтанаи Қазвин дар соли 943/1536 сухан меронад. Дар ин сол, шох-Таҳмосб мартабаи ҷаҳорум ба ҷиҳати дафъ намудани лашкаркашии Убайдхон ба Хуросон меравад. Бо лутфи шох-Таҳмосб Динмуҳаммадхон ва бародараш Алисултон ба сарзаминҳои Нисо ва Абивард даст меёбанд. Аммо он ду бо ин лутф арҷ нагузошта соли 950/1543 ба вилояти Истаробод лашкар мекашанд [1, 103-106].

Думболаи ин мавзӯ муаллиф ба баёни воқеаҳои мепардозад, ки дар Истаробод дар замони ҳукмронии шох-Таҳмосб рӯҳ додаанд. Аз ҷумлаи ҷунин воқеаҳо ин лашкаркашии Алисултони шайбонӣ ба ин сарзамин мебошад. Мавзӯи дигаре, ки муаллиф онро зикр мекунад, ин тасхири вилояти Гейлон аз тарафи шох-Таҳмосб аст, ки соли 975/1567 рӯҳ додааст. Пас аз забткориҳои тӯлонӣ ва расидани синаш ба ҷое, шох-Таҳмосб дар синни 64 солагӣ бинобар сабаби беморӣ, аз дунё дармегузарад [1, с.106-124].

Дар боби ҳафтум муаллиф, доир ба хонадони шох-Таҳмосб ва ашхоси баладпояву донишмандони замони ҳокимияти ӯ маълумот медиҳад. Муаллиф дар ибтидо ба зикри номҳои шохзодагон ва авлоди шох мепардозад [1, с.125-127]. Баъд аз зикри хонадони шох муаллиф ба зикри номҳои амирони ҳокимияти сафавӣ ва тоифаи онҳо мепардозад. Ӯ қайд менамояд, ки аз тоифаҳои Шомлу, Источлу, Туркмон, Румлу, Зулқадр, Афшор, Қочор, Толиш, Хонуслу, Иқрод, Чикнӣ, Чағатой, Шихованд амирони зиёде дар рӯшду нумӯи ҳокимияти сафавӣ нақши муассире гузоштаанд [1, с.138-142].

Пас аз ёдоварии ин мавзӯ муаллиф ба зикри номҳо ва таърихи мухтасаре аз донишмандон ва вазирону аҳли қалам мепардозад. Сипас муаллиф дар ин қисмате аз китоб ба бахши фарҳанг пардохта аз вазъи фарҳанг дар аҳди шох-Таҳмосб ёдовар мешавад. Муаллиф аз муставфиёни бузург, арбобони қалам, ашхоси машҳур ва коргузори дафтархона, ки баъзеи онҳо аз тоҷикон буданд, ёдовар мешавад. Ӯ аз арбобони тоҷик чун Қози Ҷаҳонсайфи Ҳуснунасаб, Аҳмадбеки Нурқамол, Ҷоҳа Ғиёсиддини Алӣ, Мирзобеки Абҳарӣ ва дигарон, ки ҳар кадоме аз онҳо мансабҳои муҳими давлатиро бар ӯҳда доштанд, ёдовар мешавад [1, с.143-170].

Боби ҳаштуми асар, бештар ба вазъияти сиёсии дохили ҳокимияти сафавӣ дар Эрон бахшида шудааст ва аз ба шаҳодат расидани шохзода Ҳайдармирзо инчунин, ба сари қудрат омадани Исмоилмирзо ёдовар мешавад. Ҷунин ба назар мерасад, ки баъд аз вафоти шох-Таҳмосб шохзодагон ба хоҳири ба даст овардани зимомии шохӣ ба ҷони яқдигар афтода яқдигарро ба қатл мерасонанд. Зеро муаллиф аз кушта шудани шаш шохзода тавассути Исмоилмирзо, ки аз наздиконаш буданд, ишора мекунад [1, 192-209]. Исмоилмирзо баъд аз бартараф намудани бародарон ва амакзодаҳои аз сари роҳ бар муҳимоти мамлакат пардохта инсонҳои бовариноки хешро ба вазифаҳои муҳими давлатӣ мегузорад. Муаллиф баъд, аз қорнамоиҳои Исмоилмирзо дар айёми салтанаташ ба мавзӯи марғи ӯ ишора намуда чанд сабабе барои вафоташ қайд мекунад, ки яке аз онҳо истифодаи барзиёди афшон мебошад [1, с.128].

Дар боби нухум зикр гардидааст, ки баъд аз марғи шох-Исмоилмирзо фармонравиҳои Эрон ба дасти Султон Муҳаммадшоҳ мегузарад. Аз ин ҷиҳат муаллиф дар ин боб ба зикри ҷи гуна ба сари қудрат омадани Муҳаммадшоҳ ва баёни қазияҳои, ки дар замони ҳукмронии ӯ рӯҳ додаанд, ишора мекунад. Аз ҷумлаи қазияҳои, ки муаллиф дар ибтидои боб зикр мекунад, лашкаркашии Ҷалолхони шайбонӣ ба сарзамини Хуросон ва ба қатл расидани он аз ҷониби Муртазо-қулихони туркмон инчунин зикри воқеаҳои Озарбойҷону Шервон ва лашкаркашии усмонӣ ба ин минтақаҳо мебошад [1, с.129-135].

Мавзӯи дигаре, ки муаллиф, ба он ишора мекунад, ин тавачҷуҳи Ҷамзамирзо ва дигар умарои қизилбош ба ҷониби Шервон мебошад. Ҷун қазияи тасхири сарзаминҳои Озарбойҷон ва Шервон ба гӯши Ҷамзамирзо ва дигар умарои қизилбош мерасад, онҳо тасмим мегиранд, то ба мутаҳид шудан бо яқдигар ба Шервон ҳамла намоянд. Лашкари қизилбош бо роҳбарии Ҷамзамирзо дар қанори маҳале бо номи Малоҳасн бо лашкари Шервон, ки иборат аз шонздаҳ ҳазор қанҷуи тотору лазғӣ буд рӯ ба рӯ мегардад. Баъд, аз як шабонарӯз ва даргирии зиёде байни лашкарҳои Шервонӣ рӯ ба шикаст оварда, қисми зиёди он кушта шуда ва қисмате ба қўҳҳо паноҳ мебаранд.

Баъд, аз баёни мавзӯи Шервон муаллиф ба тафсилоти лашкаркашии Навоб Маҳдиулиё ба сарзамини Мозандарон ва баъзе ҳодисаҳои, ки дар мулки Хуросон ба вуқӯ мепайвандад аз қабилҳои даъвати шоҳи Ҳирот ба Қазвин мепардозад. Натиҷаи лашкаркашии он шуд, ки ҳокими Мозандарон

Мирзохон ба қатл расид ва Мозандарон ба зери нуфузи Махдиулиё даромад. Пас аз ин мавзӯ муаллиф ба исён бардоштгани муҳолифони Махдиулиё Садриддинхони сафавӣ ва дигарон ишора менамояд, ки дар ин исён Махдиулиё ба қатл мерасад. Мавзӯи дигаре, ки муаллиф, дар охири ин боб ба он ишора мекунад, ин кушта шудани Муҳаммад халифа дар ҷанги Шервон мебошад.

Дар боби даҳум муаллиф ба қазияҳое ишора менамояд, ки дар ҳудуди соли 988/1580 рӯх додаанд. Аз қабилӣ чунин қазияҳо ин рӯйдод-ҳои Хуросон баъд аз интиқоби Ҳусайнхони Шомлу ба ҳайси амири ин сарзамин мебошад. Дар ҳудуди ин сол дар Хуросон миёни ҳокими Маҷҳад Муртазоқулихон ва волии Ҳирот Алиқулихон задухӯрди шадиде рӯх медиҳад [1, с.256-258]. Аз ҳаводиси дигаре, ки дар ин сол рӯх дод, ин муҳорибаи Синонпошо вазири усмонӣ ва лашкари тотор бо лашкари қизилбош дар маконе ба номи Малоҳасн мебошад, ки баъд аз задухӯрди бе натиҷа лашкари тотор ба Доғистон ва лашкари усмонӣ ба қафо бармегарданд. Дар охири ин боб муаллиф ба кушта шудани Чамшадхон фарзанди Музафарсултон волии Гейлон ба дасти Мирзокомрони Қудамӣ ишора мекунад.

Боби ёздаҳуми асар, бештар доир ба қазияҳои Хуросон ва сарзаминҳои Озарбойҷон, Шервон ва Ироқ баҳс мекунад. Мавзӯе, ки дар ибтидо муаллиф ба он ишора менамояд, ин рӯйдодҳои Озарбойҷон ва Шервон мебошад. Дар ин минтақаҳо байни лашкари қизилбош ва лашкари тотор бархӯрди шадиде рӯх медиҳад, ки ба пирӯзии лашкари қизилбош оварда мерасонад. Мавзӯи дигар ин хуруҷи Қаландар ба кӯҳи Гелуя мебошад. Ӯ дар ибтидои хуруҷ идао мекунад, ки Исмоилмирзо аст ва вафот нанамудааст. Ва мегӯяд: аз бими он, ки маро шоҳзодагон ба қатл расонанд пинҳон шудам, аммо чун имкон пайдо намудам, мехоҳам қаламрави пеш зери сайтаратбудаи хешро бозпас гирам. Халилхони Афшор чун иттилоъ ёфт он дурӯғтӯӣ мебошад, ба сӯйи ӯ лашкар мекашад. Азбаски Қаландар дар кӯҳи Гелуя ҷойгир буд бо фиребу найранг Халилхонро ба худ наздик намуда ба сӯйи он тире туфанг мендозад, ки ин амал боиси марги Халилхон ва парокандашавии ғозии афшор гардид [1, с.272-274]. Чун хабари марги Халилхон ба гирду атроф ва ба самъи бародараш Искандархон расид, ба хотири ситондани қасди бародар бо ёрии Умнатхон бекларбеки Форс ва дигар умарои он диёр, ба сӯйи Қаландар лашкар кашида онро ба қатл расонд ва лашкарашро сарнагун сохт.

Мавзӯи дигаре, ки муаллиф, ба баёни он мепардозад, ин нишастани шоҳ-Султонмуҳаммад дар соли 989/1581 ба тахти салтанати Хуросон мебошад [1, с.278-282]. Пас аз зикри ин мавзӯ, муаллиф, ба баёни мавзӯи таваҷҷуҳи шоҳ-Султонмуҳаммад ба Ҳирот ва муҳорибаи байни лашкари Ироқу Хуросон мепардозад, ки ин муҳориба ба пирӯзии лашкари Ироқ хотима меёбад. Думболаи ин мавзӯ муаллиф ба зикри қазияҳое мепардозад, ки дар сарзамини Озарбойҷон ва Хуросон рӯх додаанд. Аз ҷумлаи чунин қазияҳо ин омадани дуввумин вазири усмонӣ Фарҳодпошо бо лашкари азим ба сарзамини Озарбойҷон мебошад. Дар аснои ин лашкаркашӣ лашкари қизилбош тоб наовада шикаст меӯрад ва сарзамини Ирвон ба тобеияти усмонӣ мебарояд Фарҳодпошо бошад, бо ғалаба ба сарзамини хеш бармегардад. [1, с.292-293].

Дар боби дувоздаҳуми асар муаллиф, бештар ба бархӯрдҳои пайдарпай миёни лашкари усмонӣ ва қизилбош маълумот медиҳад. Аввалин мавзӯе, ки муаллиф, ба он ишора менамояд, ин нобасомонӣ дар Озарбойҷон ва бар канор шудани Амирхони туркмон амирулмарои он диёр мебошад. Мавзӯи дигар ин вазъияти Хуросон ва ҳодисаҳое, ки миёни амирони он диёр рӯх медиҳад, ба ҳисоб меравад.

Баъд, аз баёни ин мавзӯ муаллиф, ишора ба лашкаркашии Усмонпошо ба сӯйи Табрез мекунад. Тибқи маълумоти муаллиф, дар аснои ин лашкаркашӣ Усмонпошо дар Табрез нобасомонии зиёде анҷом медиҳад ва оқибат низ ин сарзаминро дар зери тасарруфи худ мебарорад. Лашкари қизилбош барои боз гардонидани Табрез ба муқобилият бархоста, ба сардории Қулибеки Курчибошӣ бо лашкари усмонӣ бархӯрд мекунад, аммо бенатиҷа анҷом меёбад. Бори дуввум ва саввум бошад, бо сардории шоҳзода Султонхамзамирзо лашкари азиме аз қизилбошхоро гирдоварда барои бозпас гирифтани Табрез талош мекунад. Ин лашкаркашӣ аз лашкаркашии аввал фарқият дошт, зеро гарчанде шаҳри Табрез хароб ҳам гардид, аммо лашкари усмонӣ баъд аз вафоти Усмонпошо тавони хубӣ бархӯрд надоштанд, аз ин ҷиҳат, баъд аз задухӯрди тӯлонӣ ва ба қатл расидани теъдоди зиёде аз тарафҳо Табрезро тарк менамоянд [1, с.305-332].

Пас аз зикри ҳодисаҳои Табрез муаллиф, ба баёни мавзӯи бартараф намудани фитнаи Ироқ аз ҷониби шоҳ-Султонмуҳаммад дар соли 995/1587 мепардозад. Тибқи ин маълумоти қаблаҳои тексту ва туркмон саркадаҳои фитнаи Ироқ буданд. Аз ин ҷиҳат миёни ин қаблаҳо ва лашкари шоҳ задухӯрди зиёде рух медиҳад, ки оқибат ба шикасти онҳо оварда мерасонад [1, с.332-342].

Мавзӯи дигаре, ки муаллиф дар ин боб ба он ишора мекунад, ин таваҷҷуҳи шоҳзодаи ҷавон Навобҷаҳонбонӣ ба ҷониби Табрез ва ба қатл расидани он аз ҷониби Худовирди Далок мебошад. [1, с.342-350]. Баъд, аз марги шоҳзода Навобҷаҳонбонӣ муаллиф ба ҳодисаҳое ишора мекунад, ки дар ҳудуди Хуросон ва Озарбойҷону Ироқ рӯх додаанд. Аз ҷумлаи чунин ҳодисаҳо ин валиаҳд интиқоб шудани Абутолибмирзо бо кушиши Навобисқандар ва умарои бузург Хуросон мебошад. Баъд аз он муаллиф ба баёни воқеаҳое, ки миёни умарои Ироқ ва Озарбойҷону Кирмон баъд аз марги шоҳзода

Навобчаҳонбонӣ рӯҳ додаанд, мепардозад. Дар охири ин боб бошад, муаллиф аз аҳвол умарои давлати сафавӣ аз ҷумла Абутолибмирзо ва ҳамфикрони вай ёдовар мешавад.

Хулоса, ҷилди аввали асари Искандарбеки Туркмон «Таърихи оламорои Аббосӣ» дарбагирандаҳои ҳодисаҳои мебошад, ки байни солҳои 907/1502 ва 995/1587 рӯҳ додаанд. Омӯзиши асари мазкур аз аҳамияти зиёде бархурдор аст. Дар ин асар забти воқеаҳои марбут ба таърихи миллатҳои гуногун монанди: усмонӣҳо, гурҷӣҳо, султонҳои темурий, туркманони Мовароуннаҳр мебошад, ки баъзеи ин воқеаҳо дар ҷойи дигар қайд нашудаанд. Аҳамияти дигари ин китоб вучуд, доштани бисёре аз лугатҳо ва истилоҳотҳои дурафтода ва нодир аст, ки дар аҳди мо ба кулли фаромӯш шуда ва ба василаи чунин китобҳо забту маҳфуз мондаанд.

АДАБИЁТ

1. Искандарбеки Туркмон. Таърихи оламорои Аббосӣ. -Техрон, 1387.
2. Озартоши Озарнӯш. Фарҳанги муосири арабӣ-форсӣ.-Техрон, 1379.
3. Сайфиддин Н., Мирзо Ҳасани С., Саид К., Аҳмадҷон С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008.

СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЯ ГЛАВ ПЕРВОГО ТОМА «ТАРИХИ ‘АЛАМАРАЙИ ‘АББАСИ»

В данной статье рассматривается структура первого тома сочинения Искандарбеки Туркмона «Тарихи ‘аламарайи ‘Аббаси». Первый том сочинения состоит из двенадцати глав, которые были написаны в 1025/1616. Данное сочинения включает в себя события которые происходили в 907/1502 и 995/1587 годах. Большинство тем данного сочинения посвящены событиям которые в XVI веке происходили в Мовароуннахре и Хорасане.

Ключевые слова: Искандарбеки Туркмон, события, век, Табрез, Мовароуннахр, Хорасан, Бухара, шах-Аббас, Грузия, Герат, Убайдхан.

CONTENT AND STRUCTURE OF THE CHAPTERS OF THE FIRST PART OF «TARIHI OLAMOROI ABBOSI»

In this article reviewed the first part of Iskandarbeki Turkmon's work «Tarihi Olmoroi Abbosi». The first part of this work consists of twelve chapters, which were written in 1025/1616. This work contains events which happened in 907/1502 and 995/1587. Most of themes of this work devoted to events which happened in XVI century in Movarounnahr and Khuroson.

Keywords: Iskandarbeki Turkmon, event, century, Tabrez, Movarounnahr, Khuroson, Bukhoro, shoh – Abbos, Georgia, Hirot, Ubaidkxon.

Сведения об авторе:

Косимов Амрохон Дзобирович, докторант 2-го курса факультета истории, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, тел: +(992) 985244404

About the author:

Kosimov Amrokhon Dzobirovich, post-graduate student of the second year of the faculty of history, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, tel: +(992) 985244404

УДК 9 (092) (575.3)

ЁДГОРИҲОИ АСРИ БИРИНҶИ ВОДИИ ҲИСОР

Сангинов Ҳ.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ёдгориҳои давраи биринҷӣ дар Тоҷикистони ҷанубӣ ва дар водии Ҳисор дар миёнаҳои ҳазорсолаи II п.аз.м. пайдо шудаанд. Аз рӯи маълумотҳои бостоншиносон дар ин ҳудудҳо ворид ва паҳншавии се маданият ба тарзи истеҳсолоти хоҷагии заминдорӣ ва чорводор ба мушоҳида мерасад.

Аз ҷониби бисёр муҳаққиқоне, ки дар бошишгоҳҳои давраи биринҷӣ қорҳои бостоншиносиро анҷом додаанд, чунин қабул шудаанд, ки вилояти Сурхандарё дар нимаи дуюми ҳазорсолаи II п.аз.м ба маркази ҷамоаҳои заминдорӣ «Иттиҳодияҳои Бохтарӣ» табдил ёфта, маҳз аз ҳамин минтақа маскунгоҳҳои доманакӯҳҳои водии Ҳисор ва Тоҷикистони ҷанубӣ ба амал омад, омили дигари ҳаракати заминдорон аз он иборат буд, ки онҳо ба чорводорӣ шугл доштанд. Маҳз дар хоҷагӣ барқарор шудани ин навъи шугл дар ҷустуҷӯи ҷароғоҳ ва минтақаҳои заминдорӣ боиси ҳаракати онҳо ба ноҳияҳои Тоҷикистони ҷанубӣ гардид. Қабилаҳои зироаткори марҳилаҳои Муалалинӣ ва Бустонӣ, фарҳангӣ сафолини асрҳои XIV – XIII п.аз.м. ба ин ҳудудҳо роҳ ёфта дар болообҳои ҳавзҳои калонтарин дарёҳо маскун шудаанд. Осорҳои ин фарҳанг дар гуристонҳои Тандириюл, Қумсой ва Заркамар дар ноҳияи Турсунзода ба қайд гирифта шудаанд.

Он ёдгориҳое, ки ба давраи биринҷӣ таълуқ доранд аз нимаи дуюми асри II то аввали асри I-и пеш аз мелоди инҷониб оғоз мегардад. Маводҳои давраи биринҷӣ бо пешниҳоди ҳафт қабре, ки ҳангоми кофтуковҳо аз ҳудудҳои гуногуни шаҳри қадимаи Ҳисор дарёфт шудаанд исбот мегардад. Бозёфтҳои, ки ба ин давра марбутанд дар ҳудуди водии Ҳисор чандон зиёд нестанд. Ба давраи биринҷӣ чуноне, ки М.М. Дяконов пешниҳод мекунад якҷанд манзилҳои қабристонҳои Тупхона мутаълиқанд. [1, с.16-25]. Маводҳоро ба таври алоҳида оиди ҳар кадом ин ёдгориҳо дида мебароем.

а) Тупхона. Соли 1946 ковишҳои бостоншиносии отряди Кофарниҳони дар Тупхона ба иншоотҳои аҷоиб рӯ ба рӯ омаданд. Ин бозёфти муҳими пураарзише ёфт шудани сиккаҳо бо сурат ва номи Евкратит асри (II – I) пеш аз мелод буданд. Дар соли 1947 М.М. Дяконов чунин сикаҳоро бо номи Евкратит боз ду маротибаи дигар дарёфт намуда буд. [11, с. 48].

Дар қабристонҳои Тупхона 5 қабро таҳқиқ намудан дар натиҷа танҳо дар се қабр ҳамроҳи маит олотҳо, ашёҳо дарёфт шуданд; зарфҳои гилин, кӯза, коса ва дигер ашёҳои рузғор буданд, ки ба давраи биринҷӣ мутаълиқанд. Устухонҳои аз ҷои дафн ёфт шуда якпахлу қарор гирифта пойҳо рост, панҷаҳои даст дар назди рӯй, ҳасад аз шарқ ба ғарб хобидааст. Дар яке аз ин қабрҳо дар назди сари дафншуда қабурғаҳои гусфанд дарёфт карда шуд. Дар ҳуди ҳамин қабр олотҳои сангин ва дар қабри дигар назди панҷаҳои даст кадом як маснуоти оҳаксанги бо ҷуҳроби зан монанд дарёфт карда шуд.

Маълум мегардад, ки ҳанӯз дар асри II – I пеш аз мелод аҳолии ин марзу бумро қавмҳои ориёӣ ташкил медоданд. Давраи минбаъдаи таърихи (асрҳои VIII – IV пеш аз мелоди) ба боқимондаҳои иншоотҳои қадима ва олотҳои сершумори маданияти модӣ пешниҳод шуда аз санъати шаҳрсозии сокинони он шаҳодат медиҳад.

Қабрҳои давраи бохтарӣ-ҳахоманишинӣ дар Ёштурхона, Аскархона ва Тупхона муайн карда шудаанд. Бозёфтҳо асосан аз маснуотҳои кӯлолии ҷолиби диққат, иборат мебошад, ки шаҳодати барҷастаи мавҷудияти шаҳрак мебошад ва он маркази фарҳаодии воҳаи заминдорӣи водии Ҳисор ба шумор мерафт. [4, с. 147 – 186].

Ҳамаи ин бозёфтҳои бостоншиносӣ, ки аз тарафи олими бузург М. Дяконов дарёфт шуда буд диққати дигар олиморо низ ба худ ҷалб намуда буд.

М. Дяконов барои омузиш ва таҳқиқи Тупхона прафессор В. Чайлитковро даъват намуд. Дар натиҷаи кофтуковҳои зиёд муайян намудан, ки меросу бозёфтҳои Тупхона дар соли 1948 – 1949 хеле нодир аст. Асосан Тупхона ҷои посбонҳои амирони Ҳисор буд, барои ҳаминҳам дар ин ҷо зиёда аз 100 дафнгоҳро кушоданд. [3, С.23 – 24].

Маснуотҳои кӯлолии асрҳои VI – IV п.аз.м. аз он шаҳодат медиҳанд, ки тарзи дафнкардани одамон дар замони гуногун аз ҳамдигар тафовут доштанд. Инчунин дар хумҳо устухонҳо будан, ки дар замин гуронида шуда буд. Қисми дигар дар зами, дар ҷуб ва дар қабат сангҳо будан. Дар ин ҷо боз қореро анҷом додан, ки тарзи мумиё кардани одамон низ ба аҳолии ориёӣҳо маъмул будааст, муайян намудан [5, С. 253].

Дар дасти якҷанд мурдаҳо яроқҳои ҷавоҳиротҳо низ дида шуданд. Чунин ёдгориҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ва Ёзбекистон бисёр ба ҷашм мерасад. Аҷойибот дар он аст, ки даҳмаҳо мутаалиқ ба асрҳои то мелод ва мелоди мутаълиқанд. Дар ҳар қабр вобаста ба ҷинс ҳасад воситаҳои ороишӣ ва ё маишиву шикорӣ ҳамроҳи устуғонҳо дарёфт карда мешуданд, ки ҳамашон мутаалиқ ба даврони биринҷӣ мебошанд. [10, с. 48].

б) Гуристонҳои Тандириюл дар суфазиҳои сеюми болооби дарёи Қаратоғ ҷойгир гаштааст. Қабрҳои қабристон, чандон ҷуқур нестанд. Дар ҳама қабрҳо аз 4-5 то 9-10 маснуотҳои сафолин, ки барои давраи биринҷӣ баъдина хос мебошад, дарёфт гашта қисмати зиёди маснуотҳои сафолин дар шакли кӯлолии доирашакл ба анҷом расонида мебошад. Инҳо асосан кӯзаҳое мебошанд, ки дар шакли зарфмонад қисмати поёнии онҳо дарозшакл мебошад ва ин гуна зарфҳо дар дигар ёдгориҳои ҳафрийетии ин давра дида намешавад. Дар ду ҳолат ҳайкалчаҳои аз гили нопухта дарёфт шудаанд, ки шакли мардона тасвир ёфтааст. Ғайр аз ашёҳои сафолин, маснуотҳои зиёди биринҷӣ, қордҳои гуногун, шаддаҳои шакли цилиндрӣ дошта шилшилаҳои сангин ёфт гаштаанд. Дар гурхонаи Тандириюл инчунин зарфҳои гуногун, ба мисли кӯзаҳои гирдшакл дида мешавад, ки барои ёдгориҳои доштаи чорводорӣ хос мебошад. Ҳамаи онҳо ба нимаи дуюми ҳазорсолаи II п. аз м. санагузорӣ шудаанд.

Кулолгарии ин давра дар масоҳати васеи 1000 х 250м пешниҳод шудааст, ин чунин қабати фарҳангии то асрҳои 2 мелод мавҷуд аст, ки он қариб пурра нобуд гаштааст. Дар тулли се мавсим солҳои (1974, 1975 ва 1977) 34 қабр кушода шудаанд. [2, с. 217 – 218].

Дар қабристонҳо дар сохтор ва андозаи дафнкунӣҳо як ранги муайян, симои берунӣ ба мушоҳида мерасад. Дохили қабри одамон росткунҷа ё шакли гирдро (доираро) дошта на чандон чуқур, то як метр мебошад. Скелетҳо дар ҳама қабрҳо қариб якхела, ба паҳлӯи чап ё рост ҷойгир мебошанд (гуронида шудаанд). Ашӯҳои аз дохили қабрҳо дарёфтшуда гуногунранг мебошад. Онҳо аз пӯст, биринҷӣ ва санг варақаҳои лазуритӣ таёб карда шудаанд. Аз қабре 25 гушвор дарёфт шуд, ки диққатҷалбуқунанда буда он аз варақаи тунук омода карда шудааст. Чунин гушворҳо ороишоти классики буда, мисоли васеи худро дар ёдгориҳои андроновии Қазоқистони Шимолӣ, марказӣ Сибир ва Осиёи Миёна доранд. Ду қабри дигар аз он лиҳоз ҷолиби диққат мебошад, ки (қабри 2) дар онҳо меъморӣ гилин дарёфт гардид. Сухроби (шакли) «Чавон», ки аз гили торикӣ сурх сохта шудааст.

Аксари ашӯҳои ёфтшуда маҳсулоти кулоли мебошад, ки ба зарфҳои бештар дар шакли давра пайдо шуда, сохта шудаанд. Зарфҳои кӯзамонанде, ки дар поёни пойҳо гузошта шудаанд, косоҳои чуқур, зарфҳои ба гулдон монанд, миёнашон ромбшакл хелле зиёд пайдо шудаанд. Қариб ҳамаи зарфҳо зерашон доирашакл аз гили рангаш бурранг омода карда шудаанд. Дар аксар қабрҳо ашӯҳои бисёри биринҷӣ ёфт шудаанд. Онҳо аз миси металлургӣ бо ҳамроҳкунии сунъӣ рӯх, сурб тайёр карда мешуданд. Инчунин гарданбандҳои сангини аз лазурит сохта шуда ёфт шуданд. Бозёфтҳои гилин бо бозёфтҳои, ки аз Сапалитеппаи Ўзбекистон, Намозгоҳ (Туркманистони Чанубӣ), Дашлӣ (Афғонистон), Тулхари ибтидоӣ ва Бешаи Палангон дар чанубӣ Тоҷикистон ёфт шудаанд, умумиятҳои хелло зиёде доранд. [7, С.96-107].

3 – 4 км дуртар аз қабристони Тандирӣюул манзилгоҳи дигари қадимаи давраи биринҷӣ – Заркамар кашф карда шуд. Дар яке аз оббурдаҳо (чашмаҳо) қабре дарёфт шуд, ки қисмати болоии устухонҳо дар ҳолати хуб қарор доранд емин нигоҳ дошта шудаанд. Дар назди устухонҳои панҷаҳои даст ду табақчаи доирашакл пайдо шуданд. Дар ҷарӣ боз ду зарфи дигар ёфт шуд. Начандон дуртар аз қабристони Тандирӣюул маснуотҳои кулолӣ пайдо гардидан, ки ба давраи биринҷӣ мутабааллиқ мебошанд. [9, С.235-244].

в) Қабристони Қумсой. Гӯрхонаи дигаре, ки дар он маводҳои фарҳангӣ чорводорӣ пешниҳод шудаанд, гуристони Қумсой мебошад, ки начандон дуртар аз Тандирӣюул ҷойгир шудааст. Қабристони ин ҷо ба Тандирӣюул монанди дорад. Тафовут дар инвентари гуристон ба назар мерасад. Ҳама ашӯҳои аз ин гуристон дарёфтшуда ба фарҳангӣ «андроновӣ» наздики доранд.

Дар охириҳои ҳазорсолаҳои II п.аз.м аз худуди шимолии Афғонистон ноҳияҳои чанубии Тоҷикистон гурӯҳи дигари муҳочирон-чорводорон ворид шудаанд ва онҳо дар поёнобҳои дарёҳои Вахш ва Қофарниҳон маскун гаштаанд. Ёдгориҳои ин маданият аз рӯи гуристонҳои Бешаи Палангон, Ойкул, Ҷаркул дар поёноби дарёи Вахш маълум мебошад; инҳо Аруқтой, Тулхар ва Бешкент асрҳои II – IV-и мелод дар водии Бишкент мебошанд. Ин гуристонҳо маданияти чорводорӣ Вахш ва Бешкетро муаррифи мекунанд. Ин фарҳанг синтези мураккаби унсурҳои заминдор ва чорводорро нишон медиҳанд. Рамаи асосии ин қаблаҳоро чорвои майдаи шохдор ташкил медиҳад, ки он соҳаи муҳими иқтисодӣ, истехсолӣ ба ҳисоб мерафт. Қайд кардан зарур аст, ки қаблаҳои чорводор инчунин ба заминдорӣ машғул мешуданд, вале чорводорӣ дар истехсолоти хоҷагии онҳо баргари дошт.

Гурӯҳи сеюме, ки ба водии Ҳисор ва Тоҷикистони чанубӣ ворид шуданд қаблаҳои чорводорӣ саҳроӣ буданд, ки бо номи фарҳангӣ Андроновӣ маълум мебошанд. Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки нишонаҳои ороишоти сафолин онҳо ба варианти Федералии фарҳангӣ Андроновӣ шабоҳат доранд. Асоси хоҷагии андроновӣҳоро чорводорӣ ташкил медиҳад. Ашӯҳои биринҷӣ ки аз гурӯҳаҳои водии Ҳисор дарёфт шудаанд ба ёдгориҳои андроновии водии Зарафшон ба мисли гуристони Гуджаили монанди дорад. Дар навбати худ маводҳои водии Зарафшон ба ёдгориҳои назди Арал ва Қазоқистон монандӣ доранд, ки инро тамоми мутахассисон қайд кардаанд. Гуристонҳои водии Ҳисор ба асрҳои XII санагузорӣ шудаанд.

Ашӯҳои хеле ҷолиб ва гуногунранги давраи биринҷӣ дар худудҳои шаҳри Ҳисор ва маҳалаҳои атрофи он мавҷуд буданд.

Маводҳои дар боло зикрӣфта аз он шаҳодат медиҳанд, ки худудҳои шаҳри Ҳисор ва маҳалаҳои атрофи он дар давраи биринҷӣ баъдина аз ҷониби ҳам зироаткорон ва ҳам чорводорон маскун

гашта буд. Лекин мутаасифона мо ҳоло гуфта наметавонем, ки ин ҳудудҳо то кадом андоза зич, аз ҷониби аҳолии бисёр масъалаҳо оиди таърихи азхудкунии ҳудудҳои Қалъаи Ҳисор аз татқиқотҳои минбаъдаи бостоншиносӣ вобастагӣ дорад.

Қабристон Қумсой дар шаҳри (ноҳияи он вақт) Турсунзода кашф карда шудааст. Дар ин ҷо беш аз 20 қабр дарёфт карда ва кушода шуд, ки мувофиқи муайянсозии Т.П. Кияткина дафншудагон ба типии (намуди) европоидҳои шарқӣ – баҳримисназаминӣ тааллуқ доштаанд. Дар қафаси синаи дафншудагон (қабри 1) 70 адад гарданбандҳои биринҷӣ дарёфт шуданд. Дар қабри 4 бошад дар панҷаи дасти дафншуда дасмонаҳои биринҷӣ, дар назди косаҳои сар гарданбандҳои биринҷӣ пайдо намудан.

Ин маълумотҳо дар ҳолати масъалаҳои этногенези аҳолии водии Ҳисор дар давраи биринҷии баъдина равшанӣ андохтаанд. Эҳтимол қабилаҳои сахрой (дашгӣ) ба водии Ҳисор аз кадом як маркази рушди онҳо омада бошанд.

Самтҳои нисбатан ба ҳақиқат наздики алоқаҳои генетикӣ маҷмааҳои тозабоғии назди Арал ва ёдгориҳои андроновии Қазоқистон мебошад. Л.Т. Пянкова қайд мекунад, ки дар марҳилаи молалинӣ маскуншавии қабилаҳои қадимаи зироаткори ин фарҳанг ба шимолу шарқ тахмин дар болооби водии Сурхандарё ба амал омада бошад.

Ҳамин тариқ Ҳисорӣ дар зери қувваи эвалютсияи шароитҳои таҳасуси табиӣ натавонистанд бе таъсири қувваҳои беруна ба зинаи нав қадам гузоранд. Дар ҳолати мазкур ин кучиши (мигрантсияи) қабилаҳои типии (шакли) молалӣ буд. [6, с.55-60]. Робитаҳои генетикии байни давраҳои биринҷӣ ва асри оҳан аз рӯи тадқиқоти бостоншиносии солҳои охир ба мушоҳида мерасанд.

Дар майдони Регистони Қалъаи Ҳисор маводи фаровон оид ба статиграфияи иншоот аз ҳудди ҳазорсолаҳои II – I п аз м то ибтидои асри XX ба даст омадааст шуд. Маснуоти қулолии аз қадимтарин ки ба ин давраи таърихӣ мутобикат мекунад дар қовиши №1, дар Шутурхона ба даст омадааст шуд. [8, с. 24-59].

Маводи дигари навбатӣ оид ба қалъаи Ҳисор ба қарнҳои VIII – VII пеш аз мелод дахл дорад. Он хангоми омӯзиши гурӯҳи №3 шакли заминкан, дар ҳафриёти №1 дар Шутурхона чамъ оварда шуд. Дар шумораи маводи қулолии чамъ оварда намунаҳои чомҳои намуди берунашон цилиндришакл бо рангдавонии сафеди ангоби мавҷуданд.

Дар якҷанд қабрҳои катакомбии тадқиқнамудаи Алӣ Абдуллоев дар Тупхона ва теппаи Хоки Сафед боз як намуди дафнкунӣ, ки ба асрҳои VIII – VI пеш аз мелод хос мебошад, дарёфт гардид. Агар ин ҳамин тавр бошад пешбинӣ кардан мумкин аст, ки байни давраи биринҷӣ ва марҳилаи Ҳахоманишинҳо тафовут ба назар намерасад ва ин аз инкишофи (равнақи) муназим фарҳанги моддӣ дар ҳудудҳои водии Ҳисор шаҳодат медиҳанд.

Аз ин гуфтаҳои дар болло оварда шуда ба хулосаи аниқу дақиқ гуфта метавонем, ки воқуниши ашӯҳои рузгор ва олотҳои меҳнат, ки ба асри биринҷӣ мутааллиқанд бештар дар ин минтақа аз қабристонҳо ва кушодани қабрҳои қадима ёфт шудаанд. Ин маълумотҳо дар ҳолати масъалаҳои этногенези аҳолии водии Ҳисор дар давраи биринҷии баъдина равшанӣ андохтаанд. Эҳтимол қабилаҳои сахрой ба водии Ҳисор аз кадом як маркази рушди онҳо омада бошанд.

АДАБИЁТ

1. Азизов Фатхулло. Таърихи мухтасари Ҳисор. ш. Душанбе 1992. С. 16-25.
2. Андреев М.С Краткое чведания об этнографической экспедиции, предпринятой летом 1924 г. К Горным Таджикикам Магчи, Каратегина и Гиссарискогое края. Известия туркестанского отдела Русского географического общества. Т. XVII, 1924. С. 217-218.
3. Дустов Зафар. Ҳисори Шодмон.с.1992. С. 23-24.
4. Дьяконов М.М. Работы Кофирниганского отряда. // МИА, №15, М. 1950. С. 147-186.
5. Дьяконов М. Археологические работы в нижнем течении реки Кофарниган (Кобадиян) 1950-1951гг // труды Сррдийско Таджикикой археологической экспедиции 1948-1950гг. М-Л 1953 Т 2 С. 253.
6. Давидович Е.А., Мухторов А.М. Страницы истории Гиссара. Душанбе С.1969. С. 55-60.
7. Мухторов А.М. Очерки таърих (охири асри XV аввали асри XX). Душанбе.С 1995. С. 96-107
8. Мардонова А., Чумаев Р. Чашни Арусии тоҷикони водии Ҳисор. // Сб дар ҳустуҷи фарҳанги водии Ҳисор. Душанбе Л 1992. С. 24-59.
9. Самойлик П.Т. Об археологических ратота в зоне регистрана средневекового Гиссара в 1985 // АРТ.ВЫп XXV (1985)г. Душанбе 1994. С. 235-244.
10. Самойлик П.Т. Об археологических ратота в зоне регистрана средневекового Гиссара в 1985 // АРТ.ВЫп XXV (1985)г. Душанбе 1994. С. 235-244.

ДОСТОВЕРНОСТЬ ИСТОРИИ ЭПОХИ БРОНЗЫ В ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В данной статье собраны из достоверных источников научные труды которые относятся к эпохи бронзы в Гиссарской Долины. В также были включены выводы научных исследование учёных и археологов после проведённых археологических изучений в древних захоронениях могильниках со второй половины II вв. до н.э. Заверсия I в. н.э. были включены в этой статье. На территории Гиссарской долины в разных уголках после археологических раскопок были обнаружены 7-бронзовых захоронений доказывающие что на этой Гиссарской долины существует остатки эпохи бронзы. В период свою исследования автор старался как можно больше собрать научные труды котрый относятся к эпохи бронзы и предоставить к читателя вниманию

Ключевые слова: Эпеха бронзы, Памятники Гиссарской Долина, Керамика - гончарны изделия.

RELIABILITY OF HISTORY OF BRONZE EPOCH IN THE GISSAR VALLEY

In the article concerning to an ancient keepsake related on bronze century in Hisor valley were gathered accessories and reliable source. Also during the exploration of scientists and archaeologists of domain in the localities of «Tupkhona» «Tandriyul» and Cemetery of Qumsoy the information were exacted. Those keepsakes which related to bronze time started from I – II century I - century B.C. The things in bronze time were proved with the offer of 7 – graves that the time of searching and from the territory of ancient of Hisor city. The keepsakes which include this time are not very much in Hisor valley. I try to do my best to find that the keepsakes which include to this time and offer for the pupils in my article.

Keywords: Monument, (culture), Gissar, valley, (clay product), potter, tomb, bronze, age, ethnogenic.

Сведения об авторе:

Сангинов Хусниддин Хайталиевич - докторант 2-го курса факультета истории, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, тел: +(992) 988946000

About the author:

Sanginov Husniddin Haytalievich - post-graduate student of the first year of the faculty of history, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, tel: +(992) 988946000

УДК: 339-057.68 (092) (575.,3)

ТОЧИР ВА САЙЁҲИ НОМВАРИ ТОЧИК

Ёров А.Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳаёт кам инсонҳое ёфт мешаванд, ки тӯли умри худ дар чанд чабха фаъолият намудаву комрон шуда бошанд, вале мо ин ҷо дар бораи нафаре ҳарф хоҳем гуфт, ки бо хислат ва тавозӯи ҳудодии худ чунин асолатро доро буданд. Ин кас тоҷир, сайёҳ, адиб ва табиб Мирзо Сирочиддини Ҳаким мебошанд.

Хонандаи закии мо эҳтимол ёд доранд, ки як замоне (мо замони Шӯравиро дар назар дорем) дар барномаи муасисаи таҳсилоти умумӣ аз фанни адабиёти тоҷик оид ба фаъолияти адабии эшон махсус соати дарсӣ ҷудо мегардид. Тавасути он хонандаи тоҷик то ҷое аз ҳаёт ва фаъолияти адабии ӯ ошноӣ пайдо менамуд.

Вале баъдан аз ҷӣ бошад, ки эшон якбора аз лавҳи хотираҳо фаромӯш гардиданд. Инҷо манзури назари мо тамоман чизи дигар буда, тавре аз ин болотар арзёбӣ намудем нишон додани фаъолияти тичоратӣ ва сайёҳии ӯ мебошад.

Мирзо Сирочиддини Ҳаким соли (1294-и ҳиҷрӣ) 1877-и милодӣ дар оилаи тоҷир ва саррофи бухорӣ - Мирзо Абдурауф ба дунё омадааст. Ӯ чун дигар ҳамсолони худ аз синни панҷсолагӣ ба мактаб рафта, то даҳсолагӣ навиштану хонданро аз бар менамояд. Тибқи маълумоти ҳуди ӯ дар ин айём бештар ба фанҳои ахлоқию таърихӣ ва луғоти арабӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир менамудааст. Баъдан дар ин замина барои аз бар намудани забонҳои осеёиву аврупоӣ аз қабилҳои туркӣ, русӣ ва фаронсавӣ чанде машғул мешавад. [8, С.11] Аз ин байн махсусан забони русӣ диққати ӯро бештар ба худ ҷалб намуда буд, ки инро мо ҳангоми сафарҳои ӯ ба Афғонистону Ҳиндустон ва аз ин сабаб (бо русӣ навиштан) зиндонӣ гардиданиаш пай менамоям.

Дигар омиле, ки боиси ҳарчӣ бештар ба ин забон тавачҷуҳ доштаниашро тақвият мебахшид ин ҳам бошад авзои замона буд.

Нимаи дуҷуми асри XIX - аввали асри XX аморати Бухоро чун дигар қисматҳои Осиеи Марказӣ ба ҳайати империяи Русия дохил мегардид. Он тавассути меъёрҳои муайяннамудаи шартномаҳои солҳои 1868 ва 1873 [6, с. 70 - 74] дар байни Русия ва аморати Бухоро ба вуқӯи омада, аз тарафи Генерал губернатории Туркистон ва Агентии сиёсии императории Русия дар Бухоро идора карда мешуд.[10, с. 50]

Ҳукумати императорӣ барои ба даст овардани ғоидани калони иқтисодӣ дар минтақа як зумра чорабиниҳоро ҷида намуд, ки ба ин мисол шуда метавонад: ташкили ярмаркаҳо ва намоишгоҳҳои хочагии деҳот (1867- 1914) [12, с. 55], тараққи додани соҳаи пахтакорӣ ва пиллапарварӣ (солҳои 80-ум) [13, С.146], сохтмони роҳи оҳани назди Каспий (1880-1888) [9, с. 1 - 6], кушодани корхонаҳои калони саноатӣ - аз он ҷумла корхонаи пахтатозакунӣ, корхонаи равшанкашӣ, кушодани бонкҳо (солҳои 70-90-ум) [11, с. 250], ба системаи ягонаи гумрукӣ ворид намудани минтақа (1894), гузаронидани ислоҳоти пулӣ (1901) [7, с. 196 - 198] ва ғайраҳо. Ҳамаи ин боис ба он мегардиданд, ки муносибатҳои сармоядорӣ марҳила ба марҳила кишроҳи бештари иқтисодиро фаро мегирфт. Тавре маълум мебошад ин муносибатҳо аз ҳама пеш дар тичорат, баъдан дар саноат танзими бевоситаи худро меёфт. [5, с. 4]

Дар чунин як замони пур аз ҳаводисҳои мудернӣ ба пешаи тичорат даст задан кори сахлу осон набуд. Мирзо Сирочиддин аввалан чун сарроф дар дуконе бо иваз намудани пул машғул шуда, баъди малакаву таҷрибаи муайянеро соҳиб гардидан ба касби тичорат дода мешавад. Чуноне худӣ ӯ таъкид менамояд: «Баъдро дар сарой хучраи тичорати кушода, машғули тичорат ҳам шудам. Хидматкор ва муовин ҳам доштам. Ағлаб тичорати панба мекардам. Идораи тичоратии банда нисбат ба худам вусъат пайдо намуд. Мустаҳдим ва нукари бисёре ҷиҳати муовинат истиҳдом намудам»[8, с. 11].

ӯ бештар ба Фарғона рафта панбаву пилла хариду фурӯш менамуд. Пилларо ба воситаи Бонки Хитойи Осиеӣ, ки баъдан дар соли 1910 номи Бонки Осиеиро мегирад, ба Марсел (Фаронса) ва Милон (Италия) мефиристод. Моли дигар панбаро бошад, дар Қўқанд ба тоҷирони рус мефурӯхт ё ба Маскав равона менамуд[8, с. 11].

Ба ҳамаи инҳо нигоҳ накарда, дар баробари тоҷирони хориҷӣ барои тоҷирони маҳаллӣ аз ҷониби дастанкорони рус монеаҳо эҷод карда мешуд, ки яке аз онҳо ин ҳам бошад, ба дасти ширкатҳои тичоратии рус додани хариду фурӯши молҳои аввалия – пахта [3, с. 25] ва пилла мебошад. Дар марҳилаҳои аввал ин чиз боиси норозигии тоҷирон қарор гирифта бошад ҳам, вале баъдан роҳи ислоҳи он пайдо карда шуд. Тоҷирони маҳаллӣ, ки Мирзо Сирочиддин яке аз онҳо буд барои давом додани пешаи худ ҷунончи болотар зикр намудем, барои дарёфти мол ба дигар қисматҳои минтақа сафар менамуданд. Ҳатто ӯ ҷиҳати хариди панба ва ба Аврупо фиристодани он ҳангоми дар Эрон будан кушишҳо ба харҷ дода буд. [8, с. 100]

Дигар омиле, ки дар ин давра боиси паст рафтани фаъолияти тоҷирони Бухоро гардид, ин ҳам бошад аз байн бурдани миёнаравии тоҷирони маҳаллӣ байни Русия ва кишварҳои Осие – Афғонистон, Эрон ва Хитой ба ҳисоб мерафт, ки ин ба стратегияи барномавии ҳукумати императории рус дар минтақа вобаста буд.[4, с. 13]

Ҳампешагони ин тоҷири номвари тоҷик бародарон Арабовҳо, бародарон Қосимхочаевҳо, Мирзо Муҳиддин Мансуров бо фарзандонаш ва садҳо нафарони дигар аз ин саъдмониҳо ба худ сабаке гирифта, муносибатҳоро бо кишвари Русия ва мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ба роҳ мемонданд. Гардиши тичоратии онҳо беш аз се миллион рублро ташкил намуда, сол аз сол дар ҳоли афзоиш қарор дошт.

Фаъолияти сайёҳии Мирзо Сирочиддини Ҳакимро аз пешаи тичоратиаш ҷудо тасавур намудан номумкин аст, чаро ки онҳо то андозае ҳамдигарро пурра низ менамоянд. Бояд таъкид намуд, ки ӯ аз ин пешомадҳо ба вижа рӯзгори ба сар доштааш саҳт озурдахотир гардида, барои чанде ба тамошо ва аз ҳаёти мардумони ҷаҳон аз наздик ошно ёфтани ба кишварҳои ду қитъа – Осие ва Аврупо рӯ меоварад. Сафари якуми ӯ ба кишварҳои Аврупо аз санаи 5 июни соли 1902 оғоз гардида, то моҳи январӣ соли 1903 давом меёбад. ӯ дар ин сафар, ки ба воситаи Кавказ-Туркия сурат гирифта буд, аз кишварҳои Булғория, Сербия, Маҷористон, Олмон, Австрия, Фаронса, Италия, Британия, Швейцария, Польша, Русия дидан намуда, андешаи холисонаи худро оиди ҳар яке он дар алоҳидагӣ баён менамояд. Аз ҷумла пойтахти Фаронса шаҳри Парижро тавсиф намуда, дар маҷмӯъ бевосита ҳаёти мардумони аврупоиро бо мардуми Бухоро қиёс намуда, бо сад дарду алам мегуяд: «... Ҷиҳати он ки ба мо асбоби зиндагӣ ба қор аст мовут, фосунӣ (тирика) лозим дорем, ҷиҳҳои ранга, порчаҳои ҳарир, суфу катон, докаи англисӣ, ҷарми амриқоӣ, зарбафти зағаронич (хориҷӣ) лампаи ҷароғи барқ, мошини ҳаёт, сӯзан ва қаламтароши фарангӣ, лозим дорем. Аз пирахани атфол гирифта то кафани мурдагонамон бояд аз ӯрупо биёяд. Тамоми асбоби зиндагии мо бояд аз хориҷа харидорӣ шавад. Акнун мо муҳтоҷ набуда кӣ бошад? Онон ки тамоми мо мардуми Осиеро баранд, босарват нашуда кӣ шавад?...»[8-с.76]. Тавре ки дар болотар ишорат намуда будем, ӯ дар баробари саёҳат ба тичорат низ машғул буд. Ин қорро дар Фаронса давом дода, аз он чунин ибрози андеша менамояд: «Ду рӯзи дигар дар Порис буда, аз он ҷо ҷиҳати дидани идороти тичоратӣ ва фурӯши як вагон пиллаи худ, ки ба яке аз идороти ба фурӯш нарасида монда буд ба Марсил омадам»[8, С. 85].

Сафари дуёми Мирзо Сирочиддини Ҳаким тахминан аз моҳи феврالی соли 1903 шурӯб ёфта, то соли 1905 давом меёбад. Ин навбат ӯ ба тамошои кишварҳои Осиё – Эрон, Афғонистон рӯ меоварад, ки ба воситаи Ашқобод, Машҳад, Нишопур асосан шуруъ меёфт. Дар ин сафар аз ҳама бештар дар шаҳри Сабзавори Эрон тӯли ҳашт моҳ сукунат менамояд. Сипас он ба воситаи Ҳирот, Кобул ва Мазори Шариф анҷом мепазирад. Дар бораи шаҳри Сабзавор чунин суханхоро пеш меоварад: «...Сабзавор яке аз шаҳрҳои муаззами ҳукуматнишину ободи сертиҷорати Хуросон аст. Бисёр шаҳрҳои марғуби хушобу ҳавои қашанг аст. Нисбат ба соири шаҳрҳои Хуросон покиза ва озода аст. Зироати гандуму чаву панба дар Сабзавор ва тавобеи он хеле аст. Тиҷорати панба ва пашм ҳам зиёд аст. Туччори дохила ва хорича бисёр ҳастанд. Аксари тоҷирони дар Сабзавор тиҷорат доштагӣ гарбиёнанд, яъне аз соири шаҳрҳои Эрон омада тиҷоратхона кушодаанд. Идороти аромии Русия ва Табриз ҳам тиҷоратхонаҳои бузург доранд. Моли заръӣ, нафт ва қанд, чой ва гайра оварда фурухта, хариди панба ва пашм мекунанд. Панбаи Сабзавор нисбат ба соири шаҳрҳои Хуросон бештар аст...»[8-с.101]. Дар шаҳри дигари Эрон - Машҳад ба тиҷорат машғул шудани худро чунин баён менамояд: «Банда чанде ки дар Машҳад мутаваққуф будам, хамарӯза қорам саёҳату зиёрат буд, дигар шугл надоштам. Баъдро ки аз бекор гаштан бисёр бадам омад, маҳз машғул шудан ба коре дар фикри харидани панба ё пашм афтодам»[8, С.100].

Сафари сеюми ӯ аз соли 1905 то соли 1910 давом мекунад. Дар ин сафар Мирзо Сирочиддин чанде дар шаҳрҳои гуногуни Эрон ба хоса Техрон зиндагӣ ихтиёр намуда, сониян ба воситаи бандари Бушаҳр савори киштӣ ба Бомбей, аз он ҷо ба Ҳайдаробод солисан Деҳлии Ҳиндустон рафта баъди чанде аз саёҳатҳо ба воситаи бандари Карҷӣ дубора ба Эрон омада, дар моҳи сентябри соли 1910 ба ватани маҳбуби худ Бухоро бармегардад. Хангоми дар шаҳри Техрон зиндагӣ намуданаш ӯ дар коллеҷи тиббии амриқоӣ таҳсил намуда шаҳодатмансаби табиби бемориҳои дарунӣ (терапевт) – ро соҳиб мегардад.[1]

Солҳои охири ҳаёти ин тоҷир ва сайёҳи машҳури тоҷик дар шаҳри Бухоро бо қорҳои хайр ба мардум ва давлат сипарӣ мегардад. Ӯ дар хонаи шахсии худ табобатҳо ва дорухона кушода[1], дар барқарор намудани саломатии мизочон саҳми калон мегузорад. Дигар коре ки дар ин росто ӯ анҷом дода тавонист, ин ҳам бошад ташкил ва ба роҳ мондани матбуоти тоҷик буд. Бо кумаки пулии бевоситаи ӯ ва ҳампешагони дилоғоҳаш – Мирзо Муҳиддин Мансуров ва ҷавонони дигар рӯзномаи «Бухорои шариф» таъсис карда мешавад, ки аз 11 март соли 1912 то моҳи январ соли 1913, дар маҷмӯи 153 шумора (ҳафтае чаҳор маротиба) нашр гардид, ки он дар баланд бардоштани ҷаҳонбинии сиёсӣ ва ҷамъиятии мардумони Бухоро заминаи муҳим мегузош[2, с. 106].

Мирзо Сирочиддини Ҳаким дар тӯли умри кӯтоҳи худ (37 сол, вафоташ соли (1332-и ҳиҷрӣ) 1914-и милодӣ) тавонист, ки рисолати инсонии худро дар чаҳор пеша бошарафона иҷро намояд, вале ӯ дар авроқи рангини таърих пеш аз ҳама чун тоҷир ва сайёҳи номвари тоҷик абадан боқӣ хоҳад монд.

АДАБИЁТ

1. <https://nuz.uz/moi-uzbekistancy/32914-pervyy-uzbekskiy-magellan>.
2. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе, 1987 – 240с.
3. Бабаханов М.Б. Фирмы и их роль в экономике Восточной Бухары //Из истории культурного строительства в Таджикистане (сборник статей). – Вып. IV. – Душанбе, 1973. – С.25-39.
4. Гуревич Н.М. Внешняя торговля Афганистана до второй мировой войны. – М.,1959, - 225с.
5. Демидов А.П. Экономические очерки хлопководство, хлопковой торговли и промышленности Туркестана. – М.,1922, 249с.
6. Ёров А.Ш. Сухане чанд оид ба вижаҳои тиҷоратӣ ва фарҳангии тоҷикон (дар нимаи дуоми асри XIX – аввали асри XX). – Душанбе, 2018 – 100с.
7. Жуковский С.В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трех столетие. Петроград, 1915, - 215с.
8. Мирзо Сирочиддини Ҳаким. Тухафи аҳли Бухоро. – Душанбе, 1992. – 272 с.
9. Родзеевич А.И. Очерк постройки Закаспийской военной железной дороги и ее значение для русско-среднеазиатской промышленности и торговли. – СПб., 1891. – 367с.
10. Тухтаматов Т. Истоки дружбы. – Душанбе, 1987. – 169с.
11. Хотамов Н.Б. Роль банковского капитала в социально-экономическом развитии Средней Азии (начало 90-х гг. XIX в. – 1917 г.). – Душанбе, 1990. – 320с.
12. Чабров Г.А. Туркестан на всероссийских и всемирных выставках (1867-1914). // Тр.САГУ, вып.142.- 1958. – С.141-160.
13. Шахназаров А. И. Сельское хозяйство в Туркестанском крае. – СПб., 1908, - 156с.

ИЗВЕСТНЫЙ ТАДЖИКСКИЙ КУПЕЦ И ПУТЕШЕСТВЕННИК

В данной статье рассказывается о деятельности известного таджикского купца и путешественника Мирзо Сироджиддина Хакима, который жил в середине XIX века - начале XX века. Автор подчеркивает, что хотя Мирзо Сироджиддин Хаким известен как литератор и врач, но прежде

всего он был купцом и путешественником, так как посвятил большую часть своей жизни этим ремеслам. Автор приступает к освещению той эпохи с целью описания жизни Мирзо Сиродждидина Хакима. Достоверными фактами доказано, что после перехода на новые капиталистические отношения, купцы Бухарского эмирата столкнулись с большими трудностями.

В статье основное внимание уделяется коммерческой деятельности Мирзо Сиродждидина Хакима, дела которого продвигаются хорошо благодаря новыми финансовыми достижениями, то есть банкам его путешествиях в азиатские и европейские страны было не только ознакомления с жизнью людей, но и занятие коммерческой деятельностью, об услугах, которых оказал своему обществу великий купец.

Ключевые слова: купец, коммерческий, путешественник, Бухара, таджик, меняльщик, Азия, Европа, семена, кокон, посредник, царь.

FAMOUS TAJIK MERCHANT AND TRAVELER

This article describes the activities of the famous Tajik merchant and traveler Mirzo Sirojiddin Hakim, who lived in the middle of the XIX century - the beginning of the XX century. At the beginning of the article, the author emphasizes that although he is known as a writer and a doctor, but above all he was a merchant and traveler, as he devoted most of his life to these crafts. Then the author proceeds to cover that era in order to describe the life of Mirzo Sirojiddin Hakim. Reliable facts have proved that after the transition to new capitalist relations, the merchants of the Bukhara Emirate faced great difficulties.

The middle part focuses on the commercial activities of Mirzo Sirojiddin Hakim, whose business is progressing well thanks to new financial achievements, that is, banks.

In the next section of the article, the author talks about his travels. It is noteworthy that the purpose of this trip to Asian and European countries was not only to familiarize with the life of people, but also to engage in commercial activities. In the end it tells about the services that a great merchant rendered to his society.

Keywords: merchant, commercial, traveler, Bukhara, tajik, money changer, Asia, Europe, Puffin, mediator, king.

Сведения об автор:

Ёров А.Ш. - докторант кафедры зарубежного регионоведения, факультета международных отношений Таджикского национального университета проспект Рудаки 17 Тел. (+992) 918656041

About the autor:

Yorov A.SH. - Doctoral candidate of Department of Foreignarea studies of Faculty of International Relations, Tajik National University, Rudaki avenue, 17, Tel: (+992) 918656041.

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С МЕЖДУНАРОДНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ПОСТКОНФЛИКТНОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ И ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Шарифзода Р.

Таджикский национальный университет

После распада СССР и разрушение единого экономического пространства привели к тому, что большинство предприятий как Нурекская ГЭС, Яванский электрохимический завод, Таджикский алюминевый завод, Вахшский азототуковый завод, железная дорога Термез-Курган-Тюбе-Яван перестало функционировать, а потому экономика южных районов страны очень сильно пострадала. Следует отметить, что суверенная Республика Таджикистан с первых дней столкнулась с весьма сложными проблемами. Разрыв экономических связей с бывшими союзными республиками, гражданская война, охватившая в начале 90-х годов XX в. почти все районы Центрального и Южного Таджикистана, последствия этой войны, нехватка средств, для восстановления народного хозяйства и другие факторы отрицательно повлияли на состояние экономики республики. Поэтому экономика Хатлонской области 90-х годов в результате вышеуказанных причин, а также перехода на рыночные отношения и гражданской войны возможности развития экономики за счет увеличения производства товаров и услуг не использовались, а потому объемы промышленного и сельскохозяйственного производства существенно уменьшились. Так, промышленная продукция в целом сократилась на 59,2%, производство электроэнергии – на 12,8%, силовых трансформаторов – на 98%, минеральных удобрений – на 86,8%, хлопка- волокна на 61,8%, масла растительного на 97,5%, консервов на 97,7%. [9.108.с.] На протяжении практического всего периода независимости Республики Таджикистан пребывает в состоянии глубоко экономического кризиса. Переход к рыночной экономике ознаменовался весьма ощутимыми социально – экономическими издержками.

Правительство Таджикистан, несмотря на сложные условия, продолжает последовательно осуществлять программу экономических преобразований, нацеленных на созидание эффективной

рыночной экономики. Шаг за шагом создается соответствующая правовая база, обеспечивающая, в частности, развитие малого и среднего бизнеса, благоприятные условия для привлечения иностранных инвестиций, поддержку рыночных структур, включая финансово-банковскую сферу[2, С.42.]. В целях сокращения спада и стабилизации экономики, Правительство Таджикистана начало реализацию Программы экономических реформ на 1995-2000гг., которую впоследствии сменила экономическая программа по борьбе с бедностью и обеспечению экономического роста на период 1998-2004гг[1, с.489].

Перспективы развития производительных сил Хатлонской области связаны с функционированием на полную мощность существующих предприятий химической промышленности, электротехнических предприятий на базе освоения природных богатств области, по переработке продукции сельского хозяйства – хлопководства, садоводства и виноградарства.

Особого внимания заслуживает освоение природных ресурсов как в части рационального использования гидроэнергетических ресурсов, месторождений минерального сырья, газа и нефти, так и земельно- водных и биоклиматических возможностей области. Как отмечает председатель Хатлонская область А.М. Миралиев «используя свои природные богатства, может превратиться в высокоразвитый регион республики, так здесь сосредоточены крупные месторождения газа, нефти, золота, соли и строительных материалов. В использовании этих богатств и эффективном функционировании всей экономики области исключительно важное значение имеют железная дорога Курган-Тюбе-Куляб и автомобильная дорога Куляб-Калайхумб-Хорог»[4, с. 59.]. Ввод в действие железной дороги Курган-Тюбе-Куляб имеет исключительно важное экономическое значения для освоения капитальных вложений, в том числе инвестиций международных организаций, предусмотренных в развитии экономики южных районов республики и для ввода в действие Сангтудинской ГЭС, автомобильная дорога Куляб-Калайхумб-Хорог, развития производительных сил Кулябской группы районов.

Вместе с тем определяющим фактором развития производительных сил Хатлонской области является энергетика, на базе которой возможно определение реальных перспектив ускоренного роста главной отрасли экономики сельского хозяйства и вовлечения в хозяйственный оборот богатейших полезных ископаемых (типа месторождения соли Ходжамумин, с запасами 31 млрд. т, газа и нефти «Бештентак» с запасами более 2,7 млн.т) и земельных ресурсов[4, с.60].

Повышение экономической эффективности развития производительных сил области во многом будет определяться качеством территориальной организации производства внутри области. Региональной экономике научно обосновано, а народнохозяйственной практикой реально доказано, что организация производства на основе формирования территориальных производственных единиц является важной предпосылкой для существенного повышения социально-экономической эффективности роста производства[7, с. 61].

Развития промышленности и энергетики позволит превратить Хатлонскую область в один из развитых регионов республики. В этом плане важнейшем фактором, наряду с транспортными, энергетическими и ресурсными составляющими, является значительное расширение практики создания совместных предприятий с иностранными инвестициями.

Таким образом, перспективы более ускоренного экономического развития Хатлонской области связаны с решением ряда принципиально важных проблем, среди которых ключевыми являются эффективное функционирование железной дороги Курган-Тюбе-Куляб, строительство железной дороги до предполагаемой зоны строительства Даштиджумской ГЭС, а затем до новых гидроэлектростанций на реке Пяндж, ввод в действие Сангтудинской ГЭС, эффективное использование автомобильной дороги Куляб-Калайхумб- Хорог, вовлечение в народнохозяйственный оборот разнообразных природных ресурсов, обеспечение полной занятости трудового потенциала, создание совместных предприятий с иностранными инвестициями.

В результате экономических реформ в масштабе республики был достигнут существенный прогресс в области контролирования темпов инфляции и завершения приватизации малых предприятий. В последние несколько лет заметно ускорились темпы экономического роста, в частности валовым внутренним продукт (ВВП) возрос с 5,3 % в 1998 г. до 10,2% в 2003г. Однако уровень экономического развития в сравнении дореформенным периодам остается все ещё невысоким[10, л. 7].

В 2002 году новый импульс обрели отношения Таджикистана с международными организациями, которые являются не только трибунами, для обсуждения и решения важных глобальных проблем, но и эффективном сотрудничестве в интересах развития нашей страны. Как отмечает Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон «Значение сотрудничества с международными организациями в сегодняшнем мире заключается в том, что мы можем, используя их возможности, привлечь необходимые ресурсы для развития страны»[6, с.18]. В 2002 г. Правительство Республики

Таджикистан продолжая свою работу в рамках программы экономических реформ и внедрения рыночных отношений, добилось постепенного роста экономических показателей. Рост экономических показателей в 2002 году свидетельствует о том, что избранный путь развития экономики закладывает основу для постепенного, год от года улучшения жизненного уровня населения и снижения уровня бедности в стране.

В декабре 2002 года Правительством Таджикистан с целью поддержки программы экономических реформ в рамках механизма снижения уровня бедности и содействия устойчивому экономическому развитию была утверждена конкретная программа. В рамках этой программы, которую Правительство будет реализовывать в течение ближайших трех лет, предусмотрены серьезные меры в области налогово-бюджетной и денежной-кредитной политики, управления внешними займами и структурных реформ.

Основной задачей нынешней год — это выполнения Документа стратегии снижения уровня бедности- является полная и своевременная реализация следующих целей и показателей.

Во- первых для повышения эффективности макроэкономической политики и достижения финансовой стабильности необходимо обеспечить экономический рост на уровне не менее шесть процентов.

Во – вторых для обеспечения необходимого финансирования приоритетных и целевых проектов, которые в ближайшем будущем смогут способствовать устойчивому экономическую развитию, следует усовершенствовать государственную инвестиционную политику.

В 2003 году в стране намечено проведение ряда важных числу которых относится совещание инвесторов-доноров. Главной его целью является привлечение инвесторов в экономику Таджикистана для реализации инвестиционных проектов. Правительство Таджикистана наряду с привлечением внешних инвестиций должно обсудить вопрос о предоставлении равных льгот отечественным предпринимателям, которые ввозят в страну новое производственное оборудование и передовые технологии и тем самым содействуют созданию новых рабочих мест и производству конкурентно способной продукции.

Как отмечает Президент Республики Таджикистан Э.Рахмон «Сегодня общие резервы действующих зарубежных инвестиций, осваиваемых в Таджикистане, составляют 463 миллиона американских долларов. В том числе в различных отраслях экономики за счет кредитов международных финансовых организаций реализуются 27 совместных инвестиционных проектов на сумму 422 миллиона долларов. Кроме этого, благодаря усилиям Правительства со стороны доноров, выделен грант в объеме 41 миллиона для реализации совместных и самостоятельных инвестиционных проектов в области социальной защиты, реконструкции сети водоснабжения города Душанбе, реформы здравоохранения и отрасли образования. Посредством инвестиционных проектов за этот период восстановлены и сданы в эксплуатацию 196 объектов социального назначения, в том числе 99 в Хатлонской области и 96 в Согдийской области»[8, с.11]. Экономическое сотрудничество республики с зарубежными странами и международными финансовыми организациями способствует упрочению отношений Таджикистана с другими государствами мира и включению нашей страны в мировую экономику[8, с.14].

На современном этапе вопросы привлечения иностранных инвестиций, новых технологий, знаний, инновационных идей приобретают большое значение для переходных экономик. Мировой опыт свидетельствует о том, что быстрый выход таких экономик из трансформационного спада представляется возможным при условии крупномасштабного и долгосрочного притока иностранных инвестиций. В республике Таджикистан вследствие распада СССР, разрыва традиционных хозяйственных связей с другими республиками, а также гражданской войны и продолжительной общественно-политической нестабильности объемы целевых инвестиций в соответствии отраслевых потребностей из всех источников финансирования сократились до критически низкого уровня. Инвестиционный коэффициент отраслей в Республики Таджикистана как не был определен при СССР, так и до сих пор эта величина остаётся неизвестной переменной в том числе и по отдельным регионам республики. На мировых рынках капитала Республики Таджикистан все еще остаётся заемщиком и при недостаточном уровне сбережений внутри страны экономика нуждается в существенном увеличении притока прямых иностранных инвестиций и капиталовложений[5, с.286].

Исследование показала, что привлечение инвестиции в таджикскую экономику является одним из необходимых условий выхода страны из экономического кризиса. Для этого требуется значительные нормативные и организационные усилия как местной власти, так и отдельных предприятий, и финансовых институтов. В целом, эти усилия должны быть направлены на создание благоприятных условий для привлечения иностранных инвестиций. Для нормального обеспечения инвестиционного роста государству необходимо усилить:

- улучшение общего инвестиционного климата Таджикистана;
- стабилизация экономической и законодательной ситуации;

- создание эффективного экономического законодательства;
- организации внутри таджикского рынка ценных бумаг с реальным сектором экономики;
- создание свободной экономической зоны.

Республика Таджикистан, несмотря на влияние мирового финансового кризиса, также достиг определенной макроэкономической стабильности, которого возникает необходимо сохранить и на его основе обеспечить дальнейшего экономического роста. Для этого нужны соответствующий уровень развития и рост банковской системы, рынка ценных бумаг и рынка капиталов. Кредитная политика этих субъектов должна быть направлено на подъем инвестиционной активности предприятий, особенно использование кредита в реальном секторе экономики. Производственный сектор остро нуждается в трансформации сбережений в инвестиции через банковскую систему, а роль государства заключается в то, что сделать экономику управляемой.

Сегодня основная проблема заключается стимулирование экономического роста, путём обеспечения о потребности экономики республики инвестициях. Такими источниками могут стать кредитные ресурсы банков второго уровня. Однако некоторые банки республики и их практика кредитования предприятий не способствуют устойчивому росту производства и прогрессивному рыночному хозяйствованию. Много из них не располагали денежными средствами для предоставления кредита под приемлемые проценты, которое составляют от 18% до 24%, а в некоторых случаях и 36% годовых. Многие банки забывают, что улучшение их хозяйственной деятельности и повышение рентабельности зависит от предоставления кредитов под взаимовыгодные проценты. Важнейшим направлением развития экономики республики является эффективная кредитная банков государство.

За 2008-2009гг. банками страны для поддержки малого и среднего бизнеса предоставлено кредит на 7 миллиардов сомони, за из них свыше 2,8 млрд. сомони составляют краткосрочные кредиты, выданные предпринимателям. За этот период краткосрочные кредиты направлялись в основном производственную сферу, в том числе 33% в сельском хозяйстве и 24% в промышленности[3, с.291].

Таким образом, для решение проблемы развития экономики Республики Таджикистан, в том числе Хатлонской области необходимо:

- создание правовой основы. Известно, что без правовой основы экономика, да и общество в целом не могут нормально развиваться. Государство разрабатывает и принимает законы, определяющие права собственности, регулирующие предпринимательскую деятельность, обеспечивающие качество продукции и т.д;

- обеспечение надлежащего правопорядка в стране и национальной безопасности. Государство должно обеспечить права и безопасность каждого гражданина, общества в целом и всех субъектов рыночной экономики. Если государство должным образом не выполняет эту функцию, то в стране создаются условия для развития криминальной обстановки (коррупция, взяточничества и других негативных явлений, что пагубно влияет на предпринимательскую деятельность и экономику страны в целом;

- обеспечение деятельности тех отраслей, которые будучи малорентабельными, не представляют интереса для частного капитала, но развитие, которых определяет общие условия воспроизводственного процесса (прежде всего отраслей инфраструктуры);

- оздоровление отраслей, переживающих кризисы, которое осуществляется различными способами, включая концентрацию производства, его кооперацию, диверсификацию, субсидирование госпредприятий вплоть до их национализации;

- индустриализация отсталых районов через проведение соответствующие региональной политики- строительство промышленных предприятий, создание дополнительных рабочих мест, переподготовки кадров в целях сглаживания социально-экономических противоречий;

- финансирование, организацию в управление государственными заказами на товары и услуги для нужд государственного потребления;

- охрана окружающей среды путем внедрения безотходных технологий, строительство очистных сооружений, устранение предпосылок возникновения техногенных катастроф и проведения других мероприятий экологической политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Масова Р.М. История таджикского народа. Т. VI. Новейшая история (1941-2010) // Под общей редакцией академика Академии наук Республики Таджикистан. Монография / Р.М. Масова.- Душанбе, 2011.- 687 с.
2. Собирова К.Д. Вклад фонд Ага Хана в восстановление экономики и решение социально- культурных проблем ГБАО республики Таджикистан. /К.Д. Собирова// Дис. канд ист. наук.- Душанбе, 2003.-157 с.
3. Алиёрова М. Проблемы инвестирования реального сектора экономики Таджикистан /М. Алиёрова// Материалы международной конференции на тему «Экономический рост в условиях глобализации» (11-12 июня 2010 года.- Душанбе, 2010.- С.289-293.

4. Миралиев А.М. Экономические преобразования и развитие производительных сил Хатлонской области/А.М. Миралиев// Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2001.-№3.-С.59.
5. Назархудоева Г. Факторы, влияющие на инвестиционный процесс Таджикистана/Г. Назархудоева// Материалы международной конференции на тему «Экономический рост в условиях глобализации» (11-12 июня 2010 года Душанбе, 2010.-С.286-289.
6. Рахмонов. Э.Ш. Ответственность за будущее нации/ Э. Ш. Рахмонов// Экономика Таджикистана: стратегия развития. -Душанбе, 2003.-№2.-С.5-31.
7. Рахимов Р.К. Экономический рост: региональный аспект исследования/ Р.К. Рахимов// Экономика Таджикистана: стратегия развития.-Душанбе, 2003.-№2.-С.50- 70.
8. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмонова Маджлиси Оли Республики Таджикистан// Экономика Таджикистана: стратегия развития. -Душанбе, 2004.-№2.-С5-33 .
9. Статистика регионов Таджикистана. -Душанбе, 2000.- С.108.
10. Текущий архив Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Отчёты «Анализ и оценка основных индикаторов макроэкономических показателей развития экономики Республики Таджикистан».- 2004.-Л.7

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С МЕЖДУНАРОДНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ В РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПОСТКОНФЛИКТНОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ И ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье автор на основе анализа научной литературы рассматривает, экономик Хатлонской области 90-х годов в результате разрыва экономических связей с бывшими союзными республиками, а также переход на рыночные отношения и гражданскую войну. Возможности развития экономики за счёт увеличения производства товаров и услуг не использовались, а потому объёмы промышленного и сельскохозяйственного производства существенно уменьшились. В республике Таджикистан вследствие распада СССР, разрыва традиционных хозяйственных связей с другими республиками, а также гражданской войны и продолжительной общественно-политической нестабильности объёмы целевых инвестиций в соответствии отраслевых потребностей из всех источников финансирования сократились до критически низкого уровня. Следует отметить, что инвестиционный коэффициент отраслей в Республике Таджикистан как не был определён при СССР, так и до сих пор эта величина остаётся неизвестной переменной в том числе и по отдельным регионам республики. На мировых рынках капитала Республики Таджикистан все ещё остаётся заемщиком и при недостаточном уровне сбережений внутри страны экономика нуждается в существенном увеличении притока прямых иностранных инвестиций и капиталовложений.

Ключевые слова: иностранных инвестиций, привлечение, капиталовложений, экономика, Хатлонской области, Республика Таджикистан, гражданской войны, экономических реформ, финансовых институтов.

COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN SOLVING THE PROBLEMS OF POST-CONFLICT RECONSTRUCTION AND FURTHER DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF KHATLON REGION

Based on an analysis of the scientific literature, the author considers in this article that the economy of the Khatlon region of the 90s as a result of the breakdown in economic ties with the former Soviet republics, as well as the transition to market relations and civil war, did not use the possibility of developing the economy by increasing the production of goods and services, but because the volume of industrial and agricultural production has decreased significantly. In the Republic of Tajikistan, due to the collapse of the USSR, the rupture of traditional economic ties with other republics, as well as the civil war and prolonged socio-political instability, the volume of targeted investments from all sources of financing reduced to critically low levels in accordance with industry needs. It should be noted that the investment coefficient of industries in the Republic of Tajikistan was not determined during the USSR, and so far this value remains an unknown variable, including for certain regions of the republic. At the world capital markets of the Republic of Tajikistan, it still remains a borrower, and with insufficient savings within the country, the economy needs to significantly increase the inflow of foreign direct investment and investment. It should be noted that attracting investment in the Tajik economy is one of the necessary conditions for the country to overcome the economic crisis. This requires significant regulatory and organizational efforts by both local authorities and individual enterprises, and financial institutions. In general, these efforts should be aimed at creating favorable conditions for attracting foreign investment.

Keywords: foreign investment, attraction, capital investment, economy, Khatlon region, Republic of Tajikistan, civil war, economic reforms, financial institutions.

Сведения об авторе:

Шарифзода Рамазони Алимурод – Таджикски национални Университет, аспирант кафедры история таджикский народа. Тел.: (+992) 908811158. E-mail: ramazonsharizoda@mail.ru
Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Б. Гафуров, 44/2.

About the author:

Sharifzoda Ramazoni Alimurod – Tajikski national University, the competitor of the department of history tajik, Tel.: (+992) 908811158. E-mail: ramazonsharizoda@mail.ru 44/2, street B Gafurov, Dushnbe city, Republic of Tajikistan.

**ИНЪИКОСИ ИХТИЛОФИ ШИАВУ СУННӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ОН
ДАР «ИНҚИЛОБИ ФИКРӢ ДАР БУХОРО»-И САДРИДДИН АЙНӢ**

Ҳамидова М.М.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Қабл аз он ки, дар бораи инъикоси ихтилофи шиаву суннӣ ва оқибатҳои он дар «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» - и Садриддин Айнӣ маълумот диҳем, тасмим гирифтаем, андаке бошад ҳам, онд ба таърихи пайдоиши равияҳои мазкур маълумот дода бошем: дар нимаи асри VII дар дини Ислом ду равия ба вуҷуд меояд, ки номҳои суннию шиаро ба худ мегиранд. Пайдоиши онҳо ба масъалаи ҳокимият алоқаманд буда, баъди вафоти ҳазрати Муҳаммад сари масъалаи кӣ бояд халифа (ҷонишин) - и ҳазрати Муҳаммад мусулмонон бошад, тафриқа ба вуҷуд омад.

Як гурӯҳ ақида доштанд, ки халифа мегавонад, ҳар мусулмон, дар айни замон аз ёрону ҳамсафони пайғамбар, интиҳоб шавад, ки минбаъд дар таърихи дини Ислом бо унвони мазхаби суннӣ маълум мешаванд. Мазхаби суннӣ — як равияи асосии динии ислом буда, пайравони он ғайр аз Қуръон боз Суннаро, ки ҳадиси муқаддас ҳисоб мешавад ва дар он фикру ақида, гуфторҳои Муҳаммад ва пайравони ӯ, халифҳо: Абубақр, Умар, Усмон ва Ҳайдар (Алӣ) баён карда шудаанд, эътироф менамоянд. Сунниҳо баробари халифҳоро ҳокимони олии аз тарафи Худо таъиншуда шуморидан, боз бо парастии маросимҳои мусулмонӣ аз шиаҳо фарқ мекунанд.

Гурӯҳи дигар, ки бо номи шиамазхабон ёд мешаванд, талаб мекарданд, ки чунин шахс (халифа – Ҳ.М.) танҳо аз авлоди пайғамбар, яъне Алӣ бояд бошад. Тарафдорони ақидаи аввал аксарият буданд ва фикри онҳо дар амал татбиқ гардид. Халифаи аввал ҳазрати Абубақри Сиддиқ интиҳоб шуд ва баъди вафоти ӯ ҳазрати Умар, баъд ҳазрати Усмон ва сипас ҳазрати Алӣ. Бо вуҷуди ин дар байни тарафдорони ҳар ду ақида мубориза қатъ нашуд. Дар ин мубориза ҳазрати Усмон ва ҳазрати Алӣ қушта шуданд. Тарафдорони ҳазрати Алӣ ва асли ворисиат (аҳли байт)-ро шиа (шиату Алӣ-ҳизби ҳазрати Алӣ) мегӯфтанд.

Дар дарозии рушди дини Ислом – ҳамчун дини ҷаҳонӣ, муборизаи равияҳои мазкур то замони муосир идома дошта, дар миёнаи асри XIX ва аввали асри XX низ дар аморати Бухоро ин ҳолат мушоҳида мешавад, ки онро мо хангоми омӯзиши манбаъҳои таърихӣ, аз он ҷумла дар асари тозапайдои устод Айнӣ «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» мушоҳида менамоем. Чунончи, хангоми таҳлили асари мазкур аён шуд, ихтилофи равияҳои шиа ва суннӣ дар Бухоро ин ихтилофи мазхабӣ набуд, балки рақобати сиёсӣ ва ҷоҳталлошӣ маҳсуб меёфт.

Моҳи январӣ соли 1910 дар шаҳри Бухорои Кӯҳна — маркази аморати Бухоро, дар байни суннимазхабон ва шиамазхабони панҷ шабонарӯз, яъне аз 21 то 26 январ ҳунрезии даҳшатноке идома ёфтааст, ки он воқеа дар таърихи бисёрҳазорсолаи ин маркази тамаддуни Машриқзамин саҳифаи фоҷиавитарин ба ҳисоб меравад. Устод Айнӣ дар асари худ "Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро" низои суннӣ ва шиаро дар бобҳои «Фитнаи шиаву суннӣ» ва «Асари мунозиаи мактаб ва мӯҷодилаи шиаву суннӣ» батафсил тасвир намуда, дар бораи сабаби ин ихтилоф чунин менависад: «Чун фитнаи шиаву суннӣ дар паси мунозиаи мактаб воқеъ шуд ва ҳамон одамоне, ки дар мактаб эҷоди фитна карданд, дар ин фоҷиа низ сабаби ҳақиқӣ эшон буданд, чи қадаре аз асоби воқеоти ин фоҷиа низ баён намудан муносиб афтод. Ҳарчанд дар солҳои пеш, як-ду бор дар миёни ин ду фирқа дар Бухоро ихтилоф афтода бошад ҳам, ба тадбири қордорони ҳукумат қудурат рафъ шуда, бародарвор зиндагонӣ мекарданд. Дар миёни раия ва аҳоли аслан қудурат ва ранҷиш аз якдигар набуд. Аммо дар миёни маъмурони ҳукумат ҳамеша нифок ва қудурат буд. Дар ҳақиқат, сабаби ин ихтилоф ихтилофи мазхаб набуд, балки рақобати сиёсӣ ва ҷоҳталлошӣ буд. Азбаски қори вазорат ва закот ҳамеша ба дасти тоифаи эронӣ буд, ҳазоин ва дафоини ҳукумат аз дасти эшон мегузашт, сипохиёни элдор ва навқарони бухориюласт аз ин вачҳ ба дил кинаи саҳт доштанд. Чун Бурҳониддини раис бинобар асбобе, ки дар сафҳоҳои боло баён ёфт, ҳамеша дар садади афтондани Остонақули қушбегӣ буд, як сол боз барои фитна фурсат мекофт. Дар ин фитна низ вакили аввали Бурҳониддини раис, мулло Қамар буд; тафсил он ки: дар авоили соли 1327 ҳиҷрӣ рузе дар хонаи Ғиёс Маҳдуми Аълам, домӯлло Абдураззоқи муфти, мулло Холи Тошқандӣ, мулло Файзии муфти Тошқандӣ ва мулло Қамари тотор ҳузур доштанд. Фақир низ дар он маҷлис ҳозир будам.»[1, с.75]

Аз асари мазкур хангоми таҳлилу баррасӣ маълум мешавад, ки аксарияти мардуми аморати Бухоро (тоҷикҳо, ўзбекҳо, туркманҳо ва ғайра) пайравони мазхаби суннӣ буданд. Эътиқодмандони равияи шиа, асосан эронӣёне ки дар шаҳри Бухорои Кӯҳна ва деҳаҳои атрофи он мезистанд, ташкил мекарданд. Маҳз, ҳамин фарқиати мазхабӣ халқҳои асосии ориёӣ ва форсиабон — тоҷикон ва эронӣёро аз ҳамдигар ҷудо намудааст.

Дар солҳои пеш (то баргузори фочаи дахшатнок (соли 1910) – Ҳ.М.), агарчанде байни суннимазҳабон ва шиамазҳабон баъзан ихтилофҳо рӯй дода бошанд ҳам, вале дар дахсолаҳои охир намояндагони ҳар ду мазҳаб бародарвор мезистанд.

Инчунин, қайд кардан ҷои аст, ки дар Бухоро барои ба амал омадани хунрезии январии соли 1910 сиёсати дар вақтҳои охир пешгирифтаи амирони манғит ва хусумати байни мансабталошони ҳар ду мазҳаб сабабҳои асосӣ гардиданд. Ин воқеа чунин рӯй дода буд: амирони манғит дар шароити аморати Бухоро ба худ тақияҳои боэътимоде надоштанд. Худи қабилани манғит ҳам нисбатан камшумор буд. Он қабилани танҳо бо дигар қабилҳои ўзбек, балки умуман бо туркнажодҳои иттифоқи мустақаме надошт. Тоҷикҳо, ки аксарияти мардуми аморатро ташкил медоданд, ҳеҷ гоҳ боиси боварии амирони манғит нагардиданд. Аз ин лиҳоз, амирони манғит мансаби кушбегиро, ки баъди амир шахси дуном ба ҳисоб мерафт, на ба тоҷикҳо ва на ба намояндаи дигар қабилҳои туркнажод муносиб намедиданд. Амирони манғит аз он хавф доштанд, ки ҳангоми ба мансаби кушбегӣ таъин кардани намояндагони тоҷикҳо ё худ туркнажодҳо, ё умуман, суннимазҳабҳо, онҳо дар вақти муносиб метавонистанд, ки амиро аз мансаб дур кунанд. Аз ҳамин сабаб ҳам, амирон ба мансаби кушбегӣ маҳз намояндаи шиамазҳаб - эронийро таъин мекарданд. Зеро, эроний, аз боиси кам будани нуфузи худ дар аморат ҳеҷ гоҳ талоши мансаби амиро намекарданд ва ба амирони манғит содиқона хизмат менамуданд. Агар, амирони манғит кушбегии аз ҳисоби шиамазҳабон таъинкардашонро аз вазифа озод кардани шаванд ҳам, он гоҳ низ ҳеҷ хавфе мавҷуд набуд. Инак, дар замони ҳукмронии амир Абдулаҳаддон (мувофиқи баъзе маълумотҳо модари амир Абдулаҳаддон — Шамшод ном зани баромадаш эронӣ, яъне шиамазҳаб будааст ва ӯ зани дӯстдоштаи амир Музаффархон ба ҳисоб мерафтааст) шахси бонуфузтарин баъд аз ӯ Остонакул кушбегӣ, ки баромадаш эронист, ба ҳисоб мерафт. Остонакул низ аз мавқеи худ истифода бурда ба дигар мансабҳои зарурии ҳукумати амиро эронийро таъин кард. Чунин амалиёти ӯ мансабталошони суннимазҳабро, бо сарварии раиси Бухоро Бурҳониддин, ки меҳост баъд аз амир бонуфузтарин шахс дар аморат бошад, ба ғазаб овард. Бинобар ин, тарафдорони Бурҳониддин барои аз байн бардоштани Остонакул кушбегӣ фурсати мувофиқро интизор буданд.

Ниҳоят, барои саршавии фочиа мавқеи қулай ва баҳонае ҳам муҳайё гардид, 22 январи соли 1910 рӯзи шанбе, дар чорбоғе, ки берун аз дарвозаи Самарқанди шаҳри Бухорои Кӯҳна воқеъ буд, як ҷамоати эронийни маҳаллӣ ва мусофир чамъ шуда, мотам ораста, маросими таъзияи Ҳусейн- писари Алӣ, набераи пайғамбар Муҳаммадро мегузарониданд. Барои озодона гузаронидани чунин маросим, эронийни бухороӣ аз соли 1908, яъне дар замони кушбегӣ Остонакул ҳуқуқ пайдо карда буданд. Одатан дар рӯзи маросими мотами имом Ҳусейн эронийн либосҳои сиёҳ дар тан, тобути холиро бардошта, «Во Ҳусейн! – гӯён сари дили худро мекуфтанд. Вале мардуми бухороӣ – сунниҳо ин гуна рафторҳои шиаҳоро фақат мавқеи тамошо медонистанду халос.

Дар маросиме, ки 22 - уми январ баргузор гардид, на танҳо қисме аз тоҷикон ва ўзбекони бухороӣ, балки баъзе талабаҳои тошкандӣ ва фарғонагӣ, ки дар мадрасаҳои Бухоро меҳонданд, низ ҳозир буданд ва чунин амалиёти эронийн боиси хандаи яке аз талабагони фарғонагӣ гардид. Эронийн бошанд, ин хандаро нисбати мазҳаби худ таҳқир ҳисобида, ба ӯ хучум карда, вайро маҷрӯҳ намуданд. Аз ин ҳодиса иртиҷобпарастони бухороӣ истифода бурда, барои ба муқобили эронийн барҳезонидани як қисми талабаҳои мадрасаҳо ва мардуми ғумроҳи Бухоро муваффақ гардиданд.

Мувофиқи маълумоти Садриддин Айни «тамошобинони бухороӣ якбора ба тарафи шаҳр гурехта, дар кӯчаҳои шаҳр фарёд мекарданд, ки «Эронийн талабаи улумро куштанд!» Талабаҳое, ки аз маҷлиси азодорӣ ба шаҳр ворид мешуданд, мадраса ба мадраса нидо дардода, муллоҳоро ба низоу қитол даъват мекарданд».[2, с. 79] Аз китоб бармеояд, ки ҳамон рӯз Садриддин Айни «бо ҳаммаслақонаш – Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Мир Иқром Маҳдум писари козӣ Бадриддин ва Аминҷон Маҳдум писари Мир Зиё Маҳдум дар гузари Шоххусайнӣ ба ҳавлии Нақшбандхон писари Эшони Султонхон, дар маҷлиси валима (- Ҳ.М.) ва тӯй ҳозир будем, яке аз маъмурони Мир Бурҳониддин раис дар он маҷлис омада, хабар дод, ки ман ба чашми худ дидам, чанд муллоро кушиданд. Ба муллоҳои мадрасаҳо ин хабарро расонидан лозим аст, гуфта, баромада рафт»[3, с.79]

Ба хунрезии байни суннимазҳабон ва шиамазҳабон, ки асосан дар шаҳри Бухорои Кӯҳна давом кардааст, дар баробари шахрийн инчунин пайравони ин равияҳо аз деҳаҳои атрофи шаҳр низ ҷалб гардиданд. Ҳукумати амирии Бухоро қудрати бо қувваи худ баргараф намудани хунрезии мазҳабии байни бухорийн ва эронийро надошт. Бинобар ин, ба шаҳр як даста аскарони рус бо сарварии генерал Лилиентал дохил шуда, хунрезиро ҳомӯш намуданд. Ташаббускорони хунрезӣ — олимақомони суннимазҳаб ба азли кушбегӣ Остонакул ва ҳаммаслақонаш мушарраф гардиданд. Баъди ин воқеа Мирзо Насрулло, ки суннимазҳаб буд, ба вазифаи кушбегӣ сарафроз шуд. Ҳамин тавр, рақобати мансабӣ дар Бухоро ба хунрезии калонтарине оварда расонид, ки гунаҳкорони асосии он мансабталошони ҳар ду мазҳаб — суннӣ ва шиа буданд. Вале ин фочиа ба гардани бечорагони чи бухороӣ ва чи эронӣ бадбахтиҳои зиёдеро овард.

Минбаъд ҳам, чунин ифвогарихи беасос дӯстии халқҳои тоҷикӣ эронро баргараф карда натавонист. Доир ба меҳробонии тоҷикон ва эронӣҳо нисбат ба ҳамдигар Садриддин Айни чунин менависад: «Аммо одамоне, ки ақлу идрок доштанд, эронийни паноҳоварда ба худашонро ҳимоят карданд, дар саройҳо ва хонаҳо пинҳон намуданд, ба тағйири либос аз шаҳр бароварданд. Ҳосил ба қадри қувва ёрмандӣ намуданд. Дар тарафи Хиёбон авбоши эронийн бақиятусайфи талабаеро, ки ба масҷиде мутахассин шуда буданд, шаби душанбе ба ваҳшонияти тамоми куштанд, аммо эронийни боақлу хуш ҳамсоиягони тоҷикашон ва аҳолии мадрасаҳои тарафи

худашонро, ки ба балво ҳамроҳ нашуда буданд, аз авбоши худшошон муҳофиза карданд, то тамоми рӯзҳои балво ба махсурин озук расонданд (Баъд аз таскини балво маълум шуд, ки хабари ароиҷи рӯзи якшанбе тамома беасл будааст. Билбакс, эронӣён ба мадрасаи Нақиб қаровул гузошта, аз авбош муҳофиза карда, озук низ расонда буданд.)»[4, с.84]

Устод Айни ҳамин далели ибратбахшро, ки аз дӯстии тоҷикон ба эронӣёни мужими Бухоро дарак медиҳад, дар асари дигари худ «Таърихи инқилоби Бухоро» низ тазаккур медиҳад: «...Хусусан тоҷик ва эронӣёни маҳаллӣ, ба қадри имкон ба хунрезӣ монеъ шуданд. Чунончи, тоҷикҳо эронӣҳои ҳамсоҷро дар хонаҳои худ пинҳон карда ҳимоя намуданд. Инчунин, эронӣҳо низ ҳамсоҷгони тоҷики худро ҳимоя карданд.»[5, с. 63-64]

Устод Айни таассуроти худро аз ин фочиа дар як шеъри худ хеле равшан баён карда, фитнаи шиаву сунниро саҳт маҳқум мекунад:

*Инқилоби даҳру даври чарху кори рӯзгор,
Дарси ибрат медиҳад бо ҳар кӣ боисад ҳушиёр.
Ғар ба неъмат, ғар ба меҳнат, ғар ба иззат, ғар ба зул
Имтиҳонгоҳ аст моро саҳнаи лайту наҳор.
Ғар ба каф шуд давлати гетӣ, намебояд гурур,
Ғар ба сар шуд меҳнати олам, бибояд истибор.
Шукр мебояд, ки аз ҳадди шумор афзун бувад,
Неъматӣ Ҳақро, ки афзун аст аз ҳадди шумор.
Носитосӣ сар занад, астағфиру-л-Лоҳа-л-Ъазим,
Интиқоми эзадиро бурд бояд интизор.*

Садриддин Айни сабабҳои ихтилофи мазкурро чунин баён менамояд: «Аз тафсилоте ки ба боло баён ёфт, як дараҷа асбоби фитнаи шиаву суннии Бухоро ба ҳубӣ маълум гардид, маъзолик, барои мухтасаран нишон додани иллати ин фочиа, сабабҳои иҷмол карда, ба тартиби арқом ба зер менависам:

1) Мағрур шудани атбои кушбегӣ ба давлату ҳашмат ва таҳаккум карданашон ба аҳолии ба мутлақияти тамома. Ба ин сабаб:

2) Мутанаффир шудани аҳолии аз ҳукумат, ки иборат аз кушбегӣ буд.

3) Нуфузи куллии эронӣён дар ҳукумати Бухоро ва будани ҳазинаву мансабҳои бузург дар ихтиёри эшон. Ба ин сабаб:

4) Душман шудани сипоҳӣёни ўзбаку тоҷик ба эронӣён, хусусан ба кушбегӣ.

5) Душмании Бурҳониддини раис ба кушбегӣ ба рақобати ирсиву ҳолии. Ба ин сабаб:

6) Душман кунондани Бурҳониддини раис уламо ва авомро ба кушбегӣ ва аз фурсат ба ҳубӣ истифода кардани Бурҳониддини раис.

7) Зиёда мутаассиб будани уламо ва талабаи шиаву суннии мадрасаҳои Бухоро.

8) Асли сабаб: беҳабар будани умумӣ аҳолии аз аҳволи замон ва сиёсати дувал ва муттаъа набуданашон ба масоили динӣ ва иҷтимоӣ.»[6, с.88-89]

Инчунин, устод Айни дар боби «Асари мунозиаи мактаб ва мучодилаи шиаву суннӣ»-и китоби мазкур менависад, ки баъд аз итмоми «...даъвову мочароҳо ва пас аз ин қадар тақфиру талғинҳову қатлу ғоратҳо, ба умумӣ аҳолии, филҷумла, интибоҳе руй дод. Ҳар кас аҳволи фаҷеаи зоиларо бетарафона муҳокима мекард; сабаби ин ҳама балво нодонии аҳолии ва таассуби уламо буданро ба ҳубӣ дарку фаҳм менамуд. Дар ин хусус чароиди исломӣ зиёда хидмат карданд, ба танвири афкори мардум ва ба рафъи асбоби ин гуна фаҷоев кӯшиданд»[7, с. 88-89] ва баъд аз чанде равиҳои шиаву суннӣ бародарвор умр ба сар бурданд.

Қобили тазаккур аст, ки маҳз мунозираҳои баамаломата боис шуданд, ки дар оянда мактабҳои усули нав дар Бухоро таъсис гарданд, саҳми Устод Садриддин Айни низ дар баробари дигар тараққиқарварон беандоза бузург аст.

АДАБИЁТ

1. Айни, С. Куллийёт.-Душанбе: «Матбуот», 2005.-ҷилди 14.- 75 с.
2. Айни, С. Куллийёт.-Душанбе: «Матбуот», 2005.-ҷилди 14.- 79с.
3. Айни, С. Куллийёт.-Душанбе: «Матбуот», 2005.-ҷилди 14.- 79с.
4. Айни, С. Куллийёт.-Душанбе: «Матбуот», 2005.-ҷилди 14.- 84с.
5. Айни С.Таърихи инқилоби Бухоро.-Душанбе, 1987.- С. 63-64
6. Айни, С. Куллийёт.-Душанбе: «Матбуот», 2005.-ҷилди 14.- С.88-89
7. Айни, С. Куллийёт.-Душанбе: «Матбуот», 2005.-ҷилди 14.- С.88-89

«ОТРАЖЕНИЯ КОНФЛИКТА МЕЖДУ ШИИТАМИ И СУННИТАМИ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ В РАБОТЕ «ИСТОРИЯ РЕВОЛЮЦИОННОЙ МЫСЛИ В БУХАРЕ» - САДРИДДИНА АЙНИ

В статье рассматриваются вопросы отражения конфликта между шиитами и суннитами в Бухарском эмирате (1910) в недавно опубликованной работе Садриддина Айни «История революционной мысли в Бухаре», в которой дается подробная информация причины и последствия этой трагедии.

Из деятельности основателя просветительства, джадидизма и современной таджикской литературы Герое Таджикистана - устода Садриддина Айни выяснилось, что С. Айни в целях развития творческой и научной мысли в деле воспитания нового поколения общества, особенно нового сознания и мышления, которые воспитывались в фанатизме религиозного духа изучилых.

Для устода С. Айни реформатора начало XX века одним из факторов улучшения жизни и достижения развития общества являлось развитие литературы и печати, науки и образования, критики нравственных не правильных поведеный и выявления путей выхода из религиозных влияний.

Ключевые слова: конфликт, просветительское движение, исламская религия, суннитское и шиитская направление в Исламе, халиф, политическая конкуренция, революционная мысль, последствия.

«THE HISTORY OF INTELLECTUAL REVOLT IN BUKHARA» OF SADRIDDIN AYNI

The article dwells on the issues of the history of political, cultural and social doctrine of Tajik people at the beginning of the XX century in work of Sadриддин Ayni «The History of Intellectual Revolt in Bokhara». Comprehensive analyses on the emergence of a new movement «Jadidism» and development of educational campaign in new historical conditions of Bukhara Emirate is disclosed by the author of the article.

The author underlines that to S. Ayni's opinion educational campaign of Bukhara is one of the ways of development of society, literature, press, school and education. Special attention is given to new methods and styles.

Conflic , Bukhara Emirate at the beginning of the XX century, intellectual revolt, Jadidism, educational campaign, cultural and political issues, educational reforms, historiography.

Keywords: конфликт, просветительское движение, исламская религия, суннитская и шиитская направление в Исламе, халиф, политическая конкуренция, революционная мысль, последствия.

Сведения об авторе:

Хамидова Манзура Махмудовна - соискатель кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

About the autor:

Hanidova Manzura Mahmudovna - claimant for candidate degree of the department of the history of the Tajik nation under the Tajik State University of Law, Business and Politics

АҲАМИЯТИ ГАНЧИНАИ КЎЛОБ ДАР ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХИ БАНИЧУРИЁН

Шарифзода А.Қ.

Институти таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониш

Дар Ганчинаи Кўлоб шумораи зиёди дирхамҳое ҳастанд, ки дар Хуттал, Балх, Маъдин ва Андароба аз номи амирони Сомонӣ ва ҳокимони маҳаллӣ аз сулолаи Баничуриён зарб шудаанд. Пеш аз он, ки ахбори ин сиккаҳоро таҳлил намоем, зарур мебудем, ки дар асоси сарчашмаҳои ҳагӣ ва осори илмӣ дар бораи ин сулола тавзеҳ бидеҳем.

Сарчашмаи асосӣ барои омӯзиши таърихи ин сулола асарҳои таърихии асримиёнагӣ ва сиккаҳо мебошанд. Маълумоти ин сарчашмаҳо аз ҷониби донишмандон, аз ҷумла Р. Фасмер [1, с. 49], В.В.Бартолд, А.М.Беленитский [2, с.118-119, 124-127] Ғ.Ғоибов [3, с. 206-222] ва дигарон таҳлил ва нашр шудаанд. Маълумоти нисбатан муфассал дар бораи ин сулолаи маҳаллӣ дар мақолаи А.М.Беленитский оварда шудааст. Ғ.Ғоибов низ дар мавриди ин сулола аз сарчашмаҳо маълумоти ҷолиб ва дар баъзе ҳолатҳо нав овардааст [3, с.208-222]. Д.Довудӣ [4, с. 162] дар асоси баррасии сиккаҳо баъзе маълумоти навро рӯч ба Баничуриён пайдо кардааст.

Номи Баничур дар ҷандин ҷойи асари ан-Насафӣ, ки ба асри XII тааллуқ дорад, низ ёд шудааст. Донишманди узбек Ш.Қамолӣдин [5, с. 67-68] фарзияро пешниҳод кардааст, ки ин ном ба писари дуҷуми шоҳи Самарқанд Ғурак тааллуқ дорад. Аммо далелҳое, ки ин олим овардааст, барои ҷунин ҳулоса баровардан кофӣ нестанд. Дар сарчашмаҳои хитой номи писари дуҷуми Ғурак Мо-ҷжо зикр шудааст. Ш.Қамолӣдин шакли аслии ин номро Мочур шумурда, онро ба номи гӯё туркии қадим Баг-чур бурда мерасонад. Бояд гуфт, ки шакли хитойи номҳои суғдӣ, бохтарӣ ва ғайра аз ҷониби олимони ба таври ғуногун барқарор ва хонда мешаванд. Дигар ин ки Мо-ҷжо-и ҷиниро метавон Мочу хонд, на Мочур, чун дар охираш ҳарфи садонок надорад. Сониян аз вожаи «Мочур» шакли «Баг-чур» намебарояд. Ҳулоса шакли номи хитойи писари Ғурак бо номи Баничур ягон алоқамандӣ надорад. Барои тасдиқи фикраи Ш.Қамолӣдин шаҷараи Ғуракро аз асари ан – Насафӣ овардааст. Охири ин насабнома ҷунин аст: «...ибн Тархун ибн Баничур (Баг-чур) ибн Ғурак». Аз шарҳи поварақ, ки Ш.Қамолӣдин овардааст, маълум мешавад, ки дар матн шаҷара на номи Баничур ва на Баг-чур нестанд, дар матн номи كنانك «Каноранк» навишта шудааст. Номи Баничурро ин пажӯҳишанда аз пеши худ ба ҷои номи асли - Каноранк дохил кардааст. Ин худсарӣ дар пажӯҳиш қори ғайри қобили

кабул буда, донишмандон ва хонандагонро ба иштибоҳ мебарад. Агар Ш.Камолитдин дар поварак шарҳ намеодод, ҳама гумон мекарданд, ки дар матни шаҷара номи Баничур вучуд дорад.

Дар бораи шахсе бо номи Ҳошим ибни Баничур ал – Балозурӣ хабар додааст. Дар давраи ҳукмронии халифа Маъмун (813 – 833) писари афшини (ҳокими) Уструшана Ҳайдар вазири падараш Тарадисро кушта, фирор карда, ба назди ҳокими Хатлон Ҳошим ибни Муҳаввир ал -Хутталӣ меравад [6, с.38]. Ғ.Ғоибов ин номро Муҳаввир хондааст, аммо аксарият онро Баничур мехонанд. Ин ҳодиса, ки соли дақиқи руҳ доданиш дар сарчашмаҳо нишон дода нашудааст, ба фикри А.М. Беленитский наздикии соли 818, то ба Бағдод рафтани ал-Маъмун ва ба фикри Ғ. Ғоибов дар солҳои 820-821 руҳ додааст [3, с. 215].

Дар сарчашмаҳо дар бораи алоқамандии Баничури фарғонагӣ бо Баничури хутталӣ, ки падри Ҳошим буд, чизе гуфта нашудааст. Бовучуди ин пажӯҳишгарон бар он ақидаанд, ки Баничури хутталӣ ин ҳамон Баничури фарғонагӣ мебошад. Ба фикри А.М. Беленитский ӯ эҳтимол аз Хатлон будааст ва нисбаи Ҳошим ибни Баничур ал-Хутталӣ инро то ҷое тасдиқ мекунад. Чӣ тавр ба Қошғар рафтани Баничур низ маълум нест, шояд аз арабҳо фирорӣ шуда бошад. Дар робита бо ин масъала Ғ.Ғоибов андешаи дигар дорад. Ба фикри ӯ Баничури фарғонагӣ ва Баничури падари Ҳошим шахсони гуногунанд ва якуми ба Хуттал ягон алоқамандӣ надорад [3, с.215].

Номи Баничурро, ки навишташ дар дастхатҳо аз якдигар каме фарқ мекунад, муҳаққиқон ба таври гуногун хондаанд: А.М.Беленитский М...чур, Ғ. Ғоибов Бойинчур ё Моҳчур ва ғайра. Аммо дар илми имрӯза шакли Баничур ва Бойинчур қабул шудааст.

Сулолаи Баничуриён аз рӯи маълумоти аз сарчашмаҳо гирд овардаи А.М.Беленитский бо иловаҳои маълумоти Ғ.Ғоибов ва Д.Довудӣ чунин аст:

Ҷадвали 1

Шоҳаи Ҳошим ибни Баничур

№	Номи ҳоким	Ҷойи ҳукмронияш	Сол	Тавзеҳот
1	Ҳошим ибни Баничур	Хуттал	818 ё 820-21, 833	Сарлашқари халифа низ будааст.
2	Аббос	Ҳокими Фустати Миср	211/826-827	Писари Ҳошим.
3	Довуд ибни ал-Аббос	Балх	847-873	Набераи Ҳошим.

Мутобиқи маълумоти аз сарчашмаҳо овардаи А.М. Беленитский асосгузори сулолаи маҳаллии шоҳони Хуттал Баничур мебошад. Аммо худ Баничур ҳамчун ҳокими Хуттал дар сарчашмаҳо ёд нашудааст. Дар бораи ихтилофи назари олимони дар бораи як шахс будани Баничури фарғонагӣ ва Баничури хутталӣ мо дар боло гуфтем. Баничури хутталӣ се писар дошт – Ҳошим, Довуд ва Аҳмад. Аз онҳо танҳо Ҳошим ҳамчун ҳокими Хуттал ёд шудааст. Писари ӯ Аббос ҳокими Фустати Миср буд ва дар бораи ҳукмронияш дар Хуттал маълумоте дар даст нест. Набераи Ҳошим Довуд ибни ал-Аббос дар солҳои 847-873 ҳокими Балх буд, дар бораи дар Хуттал ҳукмронӣ кардани ӯ маълумоте вучуд надорад. Шоҳаи Ҳошим ибни Баничур ҳамин се нафарро дар бар мегирад, дар бораи авлоди минбаъдаи онҳо ҳеч гуна маълумот дастраси мо нашуд. Ҷадвали 2

Шоҳаи Бик

№	Номи ҳоким	Ҷойи ҳукмронияш	Сол	Тавзеҳот
1	Бик	Рустак	-	-
2	Асад	Хуттал	270/883	-
3	Ал-Ҳорис ибни Асад ибни Бик	Хуттал	284-296	Аз рӯи сик-қаҳо

Дар бораи Бик дар алоҳидагӣ дар сарчашмаҳои хаттӣ маълумот нест. Номи ӯ дар таркиби номи мавзеи Рустоки Бик омадааст, ки он мутобиқи маълумоти Яъқубӣ мулки ал-Ҳорис ибни Асад ибни Бик будааст. Аз ин бармеояд, ки Рустоки Бик мулки хонадони Бик будааст. Аз инҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки Бик ҳокими ҳамин ноҳия будааст. Ин ноҳия бо номи Рустоқ дар шимоли вилояти Таҳори Афғонистон дар сарҳад бо вилояти Кӯлоби Тоҷикистон ҷойгир аст. А.М. Беленитский навиштааст, ки номи Бик шубҳабарангез аст [2, с.125], аммо маълум нест, ки ӯ чиро дар назар дорад.

Дар робита бо номи Бик бояд ёдовар шавем, ки А.М. Беленитский ва олимони дигар номи ин шахсро Бик гуфтаанд, аммо Ғ.Ғоибов онро Бек хондаанд. Ба андешаи муаллифи ин сатрҳо шакли Бик дурусттар аст.

Дар бораи намояндаи дуёми ин шоҳа Асад низ дар сарчашмаҳои хаттӣ дар алоҳидагӣ маълумот нест. Тавре ки дар боло гуфтем, номи ӯ дар таркиби номи ҳокими Хуттал ал-Ҳорис ибни Асад ибни Бик омадааст. Яъне ӯ падари ал-Ҳорис будааст. Дар бораи ин шахс сиккашиносии маъруфи Шветсия Герт Рисплинг маълумоти ҷолиб нашр намудааст. Ӯ дар Феҳристи дирҳамҳои сомони ганчинаҳои Шветсия ва хусусӣ, ки соли 1996 тартиб додааст, дирҳамро овардааст, ки он дар соли 270/883-884 дар Хуттал зарб зада шудааст. Сиккашиносии тоҷик Д.Довудӣ ин дирҳамро тавсиф ва муфассал шарҳ

додааст [4, с. 154-155, 178]. Дар рӯи ин дирҳам дар зери навиштаҷоти марказӣ номи Асад навишта шуда, дар пушти сикка номи халифа ал – Муътамид ва дар зери он вожаи حميد навишта шудааст, ки онро Довудӣ Д. дар таъя ба Рислинг Хумайд ё Ҳамид хондааст [7]. Он қадимтарин дирҳами дар замони Сомониён дар Хуттал зарб шуда мебошад. Д.Довудӣ якҷанд вижагиҳои ин дирҳамро муайян намудааст. Дар ин дирҳам номи Асад танҳо, бе номи падараш навишта шудааст. Аммо дар хусуси ба падари ҳокими Хуттал ал –Ҳорис мансуб будани он шубҳае нест, чунки мутобиқи Феҳристи Г. Рислинг баъдтар аз соли 284/897 то 296/908-909 писари ӯ ҳокими Хуттал буда, аз номи худ бо зикри номи халифаа ва аз соли 293/905-906 бо иловаи номи амири Сомонӣ Исмоил ибни Аҳмад дирҳам бароварда аст [4, 178-180]. Дар ин солҳо амири Сомониён Наср I ибни Аҳмад (солҳои 864-892) буд. Қолиб аст, ки дар дирҳами Асад номи ин амири Сомонӣ зикр нашудааст. Дар ин асос Д.Довудӣ ба хулосае омадааст, ки дар давраи ҳукмронии Асад Хуттал ё мустақил буда, танҳо шартан ё воқеан тобеи халифаи Бағдод буд, яъне ба ҳайати давлати Сомониён дохил намешуд [4, с. 156-157]. Дар пушти ин сикка номи Хумайд навишта шудааст, ки Д.Довудӣ шахсияти онро шинохта нашуда меҳисобад.

Намоёндаи сеюми ин шоха ал-Ҳорис ибни Асад мебошад. Ал-Яъқубӣ навиштааст, ки Рустоки Бик ба ал-Ҳорис ибни Асад ибни Бик тааллуқ дорад. Номи ӯро ибн Хурдодбех низ ёд кардааст. Номи ӯ дар сиккаҳое, ки аз соли 284/897 то соли 296/908-909 дар Хуттал зарб шудаанд, навишта шудааст, яъне ин солҳо ӯ ҳокими Хуттал буд. Ҳукмронии ӯ метавонист пеш аз соли 284 сар шуда, як ҷанд сол баъди соли 296/908-909 низ идома ёбад.

Тавре ки Д. Довудӣ дар асоси сиккаҳо муайян кардааст, ҳукмронии ал-Ҳорис ибни Асад ду марҳиларо дар бар мегирад. Дар марҳилаи аввал-солҳои 284/897-289/901-902 дар дирҳамҳо танҳо номи ӯ ва халифа ал-Муътазид навишта шудааст ва номи амири Сомонӣ вучуд надорад. Дар ин асос хулоса баровардан мумкин аст, ки дар ин солҳо Хуттал ё мустақил буда, танҳо шартан тобеи халифа буд, ё мустақиман ва воқеан тобеи халифа буд. Аз соли 293/905-906 сар карда дар дирҳамҳои Хуттал номи амири Сомонӣ Исмоил ибни Аҳмад зикр мешавад [4, с. 157]. Ин яқин маънои онро дорад, ки дар ҳамин сол Хуттал тобеи Сомониён буд. Ба давлати Сомониён ҳамроҳ кардани Хуттал ҳодисаи ҷудогона набуда, бо фаъолияти сиёсӣ – ҳарбии Исмоили Сомонӣ барои ба тобеияти худ даровардани ҳамаи вилоятҳои Мовароуннаҳр ва мустаҳкам кардани сарҳадҳои шимолии давлат ва гирифтани пеши роҳи тохтутозҳои туркон ба шаҳру вилоятҳо буд. Бо ин мақсад ӯ соли 893 ба шимоли Осиёи Миёна лашкар кашида, шаҳри Тирозро ишғол мекунад ва ҳокони туркҳо бо ашроф ва лашкари 10000 нафарааш асир мегирад. Ӯ ҳамчунин ба водии Талас ҳучум карда, қонҳои машҳури Шулчаро тассаруф мекунад. Баъди ин ҳамла Тироз ва водии Талас ба давлати Сомониён ҳамроҳ карда мешаванд. Дар рафти ҳамин лашкаркашӣ Уструшана низ ба давлати Сомониён ҳамроҳ карда мешавад [8, с.25]. Аз эҳтимол дур нест, ки дар чараёни ин лашкаркашӣ Исмоили Сомонӣ барои мустаҳкам кардани сарҳадҳои шарқӣ Хутталро низ ишғол карада, ба давлати худ ҳамроҳ карда бошад. Чун ки аввалин сиккаҳо бо номи амири Сомонӣ дар Хуттал дар ҳамин сол зада шудаанд. Дар ин сиккаҳо дар баробари номи амири Сомонӣ Исмоил ибни Аҳмад номи ду нафари дигар: ал-Ҳорис ибни Асад ва Чаъфар ибни Аҳмад низ навишта шудаанд. Инҳо ҳокимони Хуттал буданд ва яке аз онҳо мартабаи баландтар дошт. Аз рӯи сиккаҳо дар соли 293/905-906 ҳокими Хуттал ал-Ҳорис ибни Асад тобеияти дударачагӣ дошт – ба амири Сомонӣ Исмоил ибни Аҳмад ва ба ҳокими Хуттал, Балх, Вахш ва Маъдин - Чаъфар ибни Аҳмад. Бо эҳтимолӣ зиёд Хутталро бевосита ал-Ҳорис ибни Асад идора мекард ва қароргоҳи ҳомии ӯ Чаъфар ибни Аҳмад дар Балх буд. Дар мавриди мансубияти Бик ва фарзандони ӯ ба сулолаи Баничуриён дар байни пажӯҳишгарон ихтилофи назар вучуд дорад. Ба фикри яке аз аввалин муҳаққиқони таърихи сулолаи Баничуриён Р.Фасмер Бик бо сулолаи Баничуриён алоқамандӣ надошт. Ин фикр беасос нест, зеро дар сарчашмаҳои ҳаггӣ дастрасшуда дар ин бора ягон маълумот нест. Ягона чизе, ки онҳоро пайваст мекунад, ин аст, ки онҳо дар Хуттал ҳукмронӣ кардаанд. А.М. Беленитский дар бораи ба сулолаи Баничуриён мансуб будани Бик шубҳае надошт, аммо барои тасдиқи ин фикраш ягон далел наовардааст [2, с.125]. Д.Довудӣ низ эҳтимолан фикри А.М. Беленитскийро дар ин хусус ҷонибдорӣ кардааст, аммо ӯ низ барои тасдиқи ин ақида ягон далелу шарҳе пешниҳод накардааст. Ғ.Ғоибов ҷонибдори ақидаи ба сулолаи Баничуриён мансуб будани Бик мебошад. Ӯ ҳатто кӯшиш кардааст ин нуқтаи назарро бо маълумоти сарчашмаҳои ҳаггӣ тасдиқ кунад. Ба андешаи ин олим Бик натавон ба сулолаи Баничуриён дохил мешуд, балки бародари Баничур буд. Ибни Хурдодбех дар бораи ҳокими Хуттал ал-Ҳорис ибни Асад ибни Бик маълумот дода, ӯро писарамаки Довуд ибни Абу Довуд ибни Аббос номидааст. Дар асоси ин хабар Ғ.Ғоибов ба хулосае омадааст, ки Бик, яъне бобои ал- Ҳорис бародари Баничур будааст. Аммо дар ин хулоса баъзе нофаҳмиҳо вучуд доранд. Чунончи дар шаҳараи Баничуриён, ки Ғ.Ғоибов дар асоси маълумоти сарчашмаҳои ҳаггӣ тартиб додааст, Довуд ибни Абу Довуд ибни Аббос нест. Дар ин шаҳара танҳо Довуд ибни Аббос аст [3, с. 222] . Пай бурдан мумкин аст, ки Абу Довуд ибни Аббос ва Довуд ибни Аббос як шахсанд, чунки дар байни Баничуриён танҳо як нафар Аббос ном дорад ва он ҳам писари Ҳошим ибни Баничур мебошад. Дар ин сурат Довуд ибни Абу Довуд ибни Аббос абераи Баничур мебошад. Ин дар ҳолат ки ал-Ҳорис писарамаки Довуд набераи Бик аст. Агар фарз кунем, ки Бик

бародари Баничур буд, пас ӯ бояд аз бародари худ хеле калонсолтар буда бошад. Агар ду номи мавриди назарро боло ва поён гузорем дараҷаи ҳешутабории онҳо чунин мешавад (Чадвали 3)

1	2	3
ал-Ҳорис	ибни Асад	ибни Бик
Довуд	ибни Абу Довуд	ибни Аббос
писарамак	бародарон	бародарон
ал-Ҳорис	ибни Асад	ибни Бик
Довуд	ибни Абу Довуд	ибни Аббос
писарамак	Писарамак	бародарон
ал-Ҳорис	ибни Асад	ибни Бик
Довуд	ибни Абу Довуд	ибни Аббос
писарамак	Писарамак	писарамак

Дар инҷо нофаҳмӣ вучуд дорад, чунки падарон ва бобоҳои ду нафари аввал ба ҳеч вачҳ наметавонистанд бо ҳам бародар бошанд. Ягона ҳолати имконпазир писарамак будани Бик ва Аббос аст, дар ин ҳолат падари Бик метавонист бародари Баничур бошад. Дар ҳар сурат ин мушоҳидаи Ғ.Ғойбов хеле муҳим аст.

Шоҳаи Довуд ибни Баничур

Мутобиқи ахбори сарчашмаҳои ҳаттӣ яке аз бародарони Баничур Довуд ном доштааст. Мутобиқи хабари ал- Яъқубӣ ӯ дар дарбори халифа ал-Маъмун хизмат мекард ва соли 821 ҳокими ҷануби Эрон ва Баҳрайн таъйин гардидааст [2, с.125]. Мутобиқи маълумоти ат-Табарӣ писари Довуд ибни Баничур Ҳотам дар ҳодисаи соли 251/865 ҳамчун тарафдори халифа ал-Муътаз (солҳои 252/866 – 255/869) иштирок кардааст. Ал- Яъқубӣ овардааст, ки шаҳри Юз дар Кубодиён аз ӯни Ҳотам будааст [3, с. 220]. Ин ду нафар-ҳам падар ва ҳам писар дар дарбори халифа хизмат мекарданд ва дар Хуттал ҳоким набудаанд.

Чадвали 4 Шоҳаи Аҳмад ибни Баничур

№	Номи ҳоким	Ҷойи ҳукмронӣ	Сол	Тавзеҳот
1	Абу Довуд ибни Аҳмад	Хуттал Тоҳаристон Ҷузҷон Тирмиз	892-893	Аз рӯи сарчашмаҳо
2	Аҳмад ибни Абу Довуд	Андароба Балх Бомӣён Термез	288, 290, 292, 293, 294 х.	Аз рӯи сик-қаҳо
3	Абу Ҷаъфар ибни Аҳмад	Хуттал Маъдин Балх Ваҳш	306-315 х.	Дар дирхамҳо номи Ҷаъфар бе вожаи Абу навишта шудааст
4	Ҷаъфар ибни Абу Ҷаъфар ибни Абу Довуд	Хуттал	318/930	Аз рӯи сарчашмаҳо
5	Аҳмад ибни Ҷаъфар	Хуттал	947	Аз рӯи сарчашмаҳо

Шоҳаи Аҳмад ибни Баничур аз ҳама калонтар буда, мувофиқи маълумоти аз сарчашмаҳо овардаи А.М. Беленитский ва Ғ.Ғойбов 5 намоёндро дар бар мегирифт (Чадвали 4). Дар бораи худӣ Аҳмад ибни Баничур ва ҳукмронӣ кадом кишвар будани ӯ сарчашмаҳои ҳаттӣ маълумот наоварданд, аммо дар бораи фарзандони ӯ маълумот мавҷуд аст. Писари ӯ Абу Довуд ибни Аҳмад баъди дар соли 870 вафот кардани ҳокими Балх Довуд ибни Ал-Аббос, ки набераи Баничур буд, ҳокими Балх мешавад. Ҳокимият минбаъд дар Хуттал, Балх ва якҷанд вилояти дигар ба дасти фарзандони Аҳмад мегузарад. Яъне ҳокимият аз дасти фарзандони Ҳошим ба дасти фарзандони Аҳмад - аз як шоҳаи Баничурӣ ба шоҳаи дигараш интиқол меёбад. Аз панҷ намоёнҳои ин шоҳа 4 нафарашон ҳокими Хуттал будаанд. Танҳо як нафари онҳо - Аҳмад ибни Абу Довуд ҳокими Балх, Андароба, Тирмиз ва Бомӣён буда, дар Хуттал ҳукмронӣ накардааст. Дар сарчашмаҳои ҳаттӣ дастрасшуда дар бораи ӯ ҳеч гуна маълумоте нест. Ҳукмронии ӯ дар шаҳрҳои дар боло номбар шуда аз рӯи сиккаҳо муайян шудааст [2, с.125-126]. Сабаби хомӯшии сарчашмаҳо дар бораи ин шаҳс, ки дар як вақт ҳокими чор

шаҳру вилоят, аз ҷумла Балх барин шаҳри калону бонуфуз будааст, маълум нест. Дар бораи ӯ танҳо сиккаҳо маълумот медиҳанд ва мо мебинем, ки сиккаҳо маълумоти сарчашмаҳои хаттиро бо санадҳои нав ва муҳим пурра мекунад. Дар асоси сиккаҳо маълум мегардад, ки баъди Абу Довуд ибни Аҳмад ҳокимият дар Хуттал ба дасти намояндаи шоҳаи дигари Баниҷуриён набераи Бик ал-Ҳорис ибни Асад мегузарад, дар бораи ӯ мо дар боло зикр кардем. Аммо бо эҳтимоли зиёд ҳукмронии ӯ пурра мустақил набуда, алаҳусус дар соли 293/907 ӯ дар тобеияти ҳам амири Сомонӣ ва ҳам Ҷаъфар ибни Аҳмад буд. Аммо дирҳамҳои солҳои 294-296/906-909-и Хуттал аз номи ал-Ҳорис ибни Асад ва Исмоил ибни Аҳмад зада шудаанд ва дар онҳо номи Ҷаъфар ибни Аҳмад навишта нашудааст. Шояд ин аз он шаҳодат диҳад, ки дар ин солҳо ал-Ҳорис ибни Асад Хутталро дар зери итоати танҳо амири Сомониён Исмоил ибни Аҳмад идора мекард.

Намояндаи дигари шоҳаи Аҳмад ибни Баниҷур ин Ҷаъфар ибни Аҳмад мебошад. Аз сарчашмаҳои хаттии дастрас доир ба ӯ маълумот пайдо нашуд. Аз рӯи сиккаҳо ӯ дар солҳои 306-315/918-928 ҳокими Хуттал будааст ва дар инчо аз номи худ ва номи амири Сомонӣ дирҳам баровардааст [2, с.126; 4, 182-185]. Дар Ганҷинаи Кӯлоб 434 дирҳами ӯ мавҷуд аст, ки аз миқдори умумӣ 30,9% ва аз миқдори умумии сиккаҳои зарби Хуттал 74,8 % ташкил карда, аз рӯи миқдор дар ҷои аввал меистанд. Онҳо дар Хуттал, Вахш, Балх ва Маъдин зарб зада шудаанд. Дар Балх ӯ баъди падараш Аҳмад ибни Абу Довуд ҳукмрон шудааст. Аз соли 306/918-919 дар Хуттал ҳокимият ба дасти ӯ мегузарад. Вахш аз рӯи ахбори ал-Яъқубӣ мулки хонаводагии Ҳошिम ибни Баниҷур, яъне бобокалони ӯ будааст [2, с.125].

Дар Ганҷинаи Кӯлоб сиккаҳои ҳастанд, ки дар бораи шачараи Баниҷуриён маълумоти нав медиҳанд. Дар дирҳамҳои дар Вахш дар соли 312/ 924-925 зарб шуда номи جعفر بن محمد Ҷаъфар ибни Муҳаммад навишта шудааст. Ва дар як намуд дирҳамҳои дар ҳамин соли 312 / 924-925 дар Хуттал зарб зада шуда номи جعفر بن احمد بن محمد Ҷаъфар ибни Аҳмад ибни Муҳаммад навишта шудааст. Инчо саволе ба миён меояд, ки ин шахс ва Ҷаъфар ибни Аҳмад яканд ё шахсони гуногун. Дар ин росто фарз кардан мумкин аст, ки جعفر بن احمد بن محمد ва جعفر بن احمد як шахсанд. Дар мавриди мувофиқат накардани номи бобои ӯ, ки аз рӯи сарчашмаҳои хаттии Абу Довуд будааст, чунин фарзияро пешниҳод кардан мумкин. Абу Довуд кунияи бобои Ҷаъфар ибни Аҳмад буда, номи ӯ Муҳаммад будааст ва дар дирҳамҳои Вахш номи аслии ӯ навишта шудааст. Агар ин фарзияро қабул кунем, пас дар мавриди номи جعفر بن محمد метавонем гӯем, ки он низ ба Ҷаъфар ибни Аҳмад мансуб аст, фақат дар он номи падараш зикр нашуда, номи бобояш навишта шудааст. Ин фарзияро он чиз низ тасдиқ мекунад, ки аз 4 дирҳами Вахш, ки дар Ганҷинаи Кӯлоб мавҷуданд ва ҳамашон дар соли 312/ 924-925 зада шудаанд, дар 3 донааш جعفر بن محمد ва дар як донааш جعفر بن احمد навишта шудааст. Имкони шахсони гуногун будани дорандагони ин номҳо хеле кам аст ва як далелаш он аст, ки аксари дирҳамҳои Хуттал дар Ганҷинаи Кӯлоб дар соли 312/924-925 аз номи Ҷаъфар ибни Аҳмад зада шудаанд ва танҳо дар ду дирҳам номи جعفر بن احمد Ҷаъфар ибни Аҳмад ибни Муҳаммад навишта шудааст.

Дар робита бо шачараи Баниҷуриён якчанд ҳокимони номашон дар дирҳамҳои Ганҷинаи Кӯлоб бударо бояд таҳлил ва баррасӣ кард. Дар як дирҳами дар Балх дар соли 307/919-920 зарб задашуда. номи احمد بن محمد «Аҳмад ибни Муҳаммад» ва дар як дирҳами дар Андароба (соли зарб суда шудааст) зарб зада шуда номи احمد بن محمد بن يحيى Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Яҳё навишта шудааст. Номи ин ду шахс дар байни намояндагони хонаводаи Баниҷуриён дар сарчашмаҳои хаттии дастрас ёд нашудаанд. Солҳои 233 - 259/847-873 дар Балх набераи Баниҷур Довуд ибни Ал-Аббос ҳукмрон буд. Баъди ӯ дар Балх кӣ ҳукмрон буд, ба мо маълум нест. Дар соли 279/892-3 дар сарчашмаҳо писари Аҳмад ибни Баниҷур Абу Довуд ибни Аҳмад ҳамчун ҳокими Тохаристон, Ҷузҷон, Хуттал ва Тирмиз номбар шудааст. Аммо маълум нест, ки дар Балх ӯ ҳукмрон буд ё шахси дигар. Писари ӯ Аҳмад ибни Абу Довуд дар соли 292/904-905 дар Балх дирҳам баровардааст [2, с.125]. Аммо оғоз ва анҷоми ҳукмронии ӯ дар Балх ба мо маълум нест. Соли 306/918-19 дар Балх Аҳмад ибни Саҳл, ки бо хонаводаи Баниҷуриён алоқаманди нашоғ, ҳукмрон буд. Соли 307/919-920 дар Балх احمد بن محمد Аҳмад ибни Муҳаммад» ҳукмронӣ кардааст. Мо дар боло дида будем, ки ҳамин ном дар таркиби номи جعفر بن محمد Ҷаъфар ибни Аҳмад ибни Муҳаммад омада буд ва мо фарз карда будем, ки эҳтимол номи Муҳаммад ба бобои Ҷаъфар Абу Довуд ибни Аҳмад ибни Баниҷур тааллуқ дошт. Дар робита бо номи احمد بن محمد низ фарз кардан мумкин аст, ки он ба Аҳмад ибни Абу Довуд мансуб аст, яъне дар

инчо ба чои куняи Абу Довуд номаш Муҳаммад омадааст. Ин Аҳмад ибни Абу Довуд ҳокими Балх буд ва дар соли 292/904-05 дар Балх сикка баровардааст. Сиккаҳое ҳастанд, ки аз номи ӯ дар Андароба дар соли 294/906-07 зада шудаанд. Дар ин асос фарз кардан мумкин аст, ки ҳукмронии ӯ дар Балх низ метавонист то соли 294/906-07 давом кунад. Дирҳамҳои баъди ин сол бо номи ӯ зада шуда маълум нестанд. Биноан, маълум нест, ки ҳукмронии ӯ дар Балх баъд ин сол ҳам идома ёфт ё қатъ гардид. Агар мо як шахс будани Аҳмад ибни Абу Довуд ва Аҳмад ибни Муҳаммадро қабул дошта бошем, пас ӯ бояд баъд аз соли 294/906-07 ва то соли 305/917-18 низ дар Балх ҳукмронӣ карда бошад ва баъди ҳукмронии яқсолаи (306 ҳиҷрӣ) Аҳмад ибни Саҳл ӯ соли 307/919-920 бояд аз нав ҳокими ин шаҳр шуда бошад. Соли 309/921-22 писари ӯ Чаъфар ибни Аҳмад ҳокими Балх шуда, то соли 314/926-27 ҳукмронӣ кардааст. Фарзияи дигар он аст, ки Аҳмад ибни Муҳаммад шахси дигар аст ва ба сулолаи Баниҷуриён нисбат доштан ва надоштани маълум нест. Дар зимн бояд ёдовар шавем, ки ҳокими Чағониён Абу Алӣ ибни Муҳаммад ном дошт. Ӯ бо супориши Сомониён соли 930 исёни ҳокими Хуттал Абу Чаъфар ибни Чаъфарро паҳш карда буд. Шояд ҳокими Балх Аҳмад ибни Муҳаммад, ки номаш дар сиккаҳо дарҷ шудааст, бародари ӯ бошад.

Шарҳи номи احمد بن محمد بن يحيى Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Яҳё, ки ҳокими Андароб будааст, низ мушқил аст. Тавре ки мебинем, қисми аввали ин ном бо номи احمد بن محمد як аст, аммо номи сеюмаш фарқ мекунад. Ин номро мо наметавонем ба Аҳмад ибни Абу Довуд нисбат диҳем, чунки номи бобои ӯ Аҳмад аст, на Яҳё. Ибни Асир дар робита бо ҳодисаҳои соли 930 мелодӣ Абӯ Закариё Яҳёро, ки зидди Сомониён ошӯб бардошта буд, ёд мекунад. Аммо маълум нест, ки ин Яҳё бо Яҳёи дар дирҳамҳои Андароба навишта шуда ягон иртибот дорад ё не. Шояд احمد بن محمد بن يحيى ва ҳокими Балх احمد بن محمد як шахс бошанд ва ӯ, тавре ки мо дар боло фарз кардем, бародари Абу Алӣ ибни Муҳаммади Чағонӣ бошад.

Соли 1912 аз деҳаи Дениси уезди Переяславский Россия як дафинаи сиккаҳои қуфӣ кашф шуда буд, ки дар байни дирҳамҳои сершумори ин дафина Р.Р. Фасмер дар як дирҳам ва як дирҳампора номи Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Яҳёро муайян менамояд, ки ҳардуи онҳо дар Андароба солҳои 295 ва 297 зарб зада шуда буданд. Фасмер Р. Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Яҳёро ба хонадони Абу Довудиён мансуб медонад [2, с.126].

Мувофиқи хабари Ибни Асир дар соли 930 Абу Чаъфар ибни Чаъфар ибни Абу Довуд, ки дар Хуттал аз номи Сомониён ҳукмронӣ мекард, исён мебардорад, аммо шикаст хӯрда, асир меафтад ва як муддат дар зиндон ба сар мебарад. Ӯро Абу Закариё Яҳё, ки зидди Сомониён шӯриш бардошта буд, аз зиндон озод мекунад. Баъди ин ӯ боз ба Хуттал баргашта, ҳукмронии худро зери сарпарастии Сомониён идома медиҳад. Ба фикри А.М.Беленитский дар сарчашма хато шудааст, чунки Чаъфар ибни Чаъфар набераи Аҳмад буд на аз Абу Довуд [2, с.126].

Ибни Асир номи охири намояндаи сулолаи Баниҷуриён Аҳмад ибни Чаъфарро дар робита бо ҳодисаҳои Хуттал дар соли 947 ёд кардааст. Ӯ ба ҳокими Чағониён Абу Али ибни Муҳаммад, ки бар зидди Сомониён исён бардошта буд, ёри мерасонад [2, с.126].

Сулолаи Баниҷуриён тақрибан дар солҳои 818-821 дар Хуттал ба сари ҳокимият омада, то миёнаҳои асри X дар сари қудрат буданд. Аз ахбори сарчашмаҳои ҳатти бармеояд, ки ин сулолаи маҳаллӣ намояндагони зиёд дошта, на танҳо дар Хуттал, балки берун аз он дар Балх, Тохаристон, Андароба, Маъдин, Тирмиз ҳукмронӣ кардаанд. Яке аз намояндагони Баниҷуриҳо Довуд ибни Баниҷур як муддат волии Мовароуннаҳр буд [3, с. 221]. Намояндагони ин сулола дар дарбори халифа низ соҳиби мансабҳои калон буданд. Беленитский дуруст гуфтааст, ки ба сари қудрат омадани Баниҷуриён бо падидаи ба сари ҳокимият омадани сулолаҳои маҳаллии тоҷикони Хуросону Мовароуннаҳр вобаста буд [2, с.126]. Халифа Ҳорунуррашид писари миёнааш Аминро валиаҳд ва писари калониаш Маъмунро, ки модараш форс буд, волии Хуросон таъин мекунад. Ал-Маъмун баъди дар соли 193/808-09 волии Хуросон шудан дар атрофи худ ашрофи маҳаллӣ, яъне форсу тоҷикони Хуросону Мовароуннаҳрро чамъ карда, бо ёри онҳо шӯриши хатарноки Рофеъ ибни Лайсро дар Самарқанд паҳш мекунад. Маъмун дар муборизааш барои ба даст даровардани тахти хилофат низ ба лашқари форсу тоҷикон таъя мекард. Ин лашқар бо сарвари Тохир ибни Ҳусайн соли 813 пойтахти хилофат шаҳри Бағдодро забт карда, халифа Аминро сарнагун карда, ба чояш Маъмунро ба тахти хилофат шинонд. Сулолаҳои тоҷикии Тоҳириён, Сомониён ва дар ин қатор Баниҷуриёни Хуттал низ дар ҳамин давра барои хизматҳояшон ба Маъмун соҳиби қудрат шуданд. Бояд қайд кард, ки Тохир ибни Ҳусайн аввалин тоҷикест, ки ӯ пойтахти хилофати араб-Бағдодро ишғол карда, халифа Аминро ба қатл мерасонад.

Дар асоси нисбаи асосгузори хонадони Баничуриён - Ҳошим ибни Баничури Хуттали гуфтан мумкин аст, ки онҳо зодаи Хуттал буданд. Баъзе олимони калимаи Баничурро туркӣ мешуморанд, аммо дар ин бора далели қотеъ надоранд. Ин калима дар сарчашмаҳо ба тарзи гуногун навишта шуда, онро чанд хел хондан мумкин аст. Масалан, Ғ.Ғоибов онро Бойинчур ё Моҳчур хондааст. Бисёриҳо аз мавҷудияти вожаи «чур», ки онро шакли арабишудаи вожаи туркии «чур» мешуморанд, ба чунин хулоса омадаанд. Ба андешаи мо танҳо дар асоси ин вожа турк шумурдани шоҳони Хатлон дуруст нест. Аз сӯйи дигар вожаи «чур», метавонад туркӣ ҳам набошад. Ғ.Ғоибов менависад, ки шояд шоҳони Хуттал дар зери таъсир афтода, баъзе номҳо ё аниқгараши унвонҳои туркиро қабул карда бошанд [3, 206].

Дар робита ба ҳодисаи соли 553 ҳиҷрӣ / 1159 - 1160 мелодӣ хабари зерини Ибни Асир доир ба мансубияти миллии Баничуриён хеле муҳим аст:

ذكر حصر صاحب ختلان ترمذ وعوده وموته في هذه السنة في رجب سار الملك أبو شجاع فرخشاہ وهو يزعم أنه من أولاد بهرام جور، وقد تقدم ذكره أيام

كسرى أبرويز، إلى ترمذ وحصرها.

Яъне, «Гуфтор андар муҳосира кардани ҳокими Хутталон Тирмизро, баргашт ва марги ӯ. Дар моҳи раҷабӣ ҳамин сол (соли 553 ҳиҷрӣ) Абу Шучоъ Фаррухшоҳ, ки худро аз фарзандони Баҳроми Гӯр меҳисобид, подшоҳ гардид, ки ёде аз ӯ дар рӯзгори Кисрои Парвиз ва рафтани ба сӯи Тирмиз ва ихотаи он гузашта буд».

Аз рӯи ин ахбор ҳокимони Хуттали асри XII худро аз авлоди Баҳроми Гӯр мешумурданд [9, 155-156, 264-265, 134-135]. Донишманди рус А. Янин Чаъфар ибни Аҳмадро низ, ки номаш дар дирҳамҳои Хуттал зикр шудааст, аз авлоди Баҳроми Гӯр мешуморад [10, 190]. Дар тақвияти фикри ин олимони рус бо эҳтимоли зиёд гуфтан мумкин аст, номи ин хонадони ҳокимони Хатлон дар аввал шакли тоҷикии Баничуриён дошта, сипас тадриҷан ба шакли арабӣ- Баничуриён табдил меёбад. Суханони Ибни Асир дар бораи худро аз авлоди Баҳроми Гӯри Сосонӣ донишмандони шоҳони Хатлон дар бораи тоҷик ва эронинаҷод будани Баничуриёни Хатлон гувоҳӣ медиҳад. Аз эҳтимоли дур нест, ки қисми охири номи Баничуриён калимаи «чур» шакли арабишудаи номи «гӯр» - Баҳроми Гӯр бошад. Ҳамчунин бояд дар назар дошт, ки дар ягон сарчашма дар бораи турк будани Баничуриён чизе гуфта нашудааст. Дар қаламрави ҳукмронии онҳо аксарияти мутлақи аҳолиро тоҷикон ташкил мекарданд ва забон ва илму адаб тоҷикӣ буд. Дар асоси ин гуфтаҳо хулоса кардан мумкин аст, ки шоҳони Хуттал дар асрҳои IX-X, яъне дар давраи Сомониён аз хонаводаҳои бонуфузи тоҷикони маҳаллӣ буданд. Бинобар ин кӯшиши турктабор нишон додани Баничуриёни Хатлон аз ҷониби баъзе олимони, аз ҷумла аз ҷониби Ш.С. Камалиддин [11, с. 132-136], ки дар чанд соли охир барои турксозии Сомониён низ саъю талоши зиёд намудааст, асоси илмӣ надорад.

Ҳамин тавр дар таркиби дирҳамҳои Хуттали Ганҷинаи Кӯлоб аз ҳама бештар дирҳамҳои Чаъфар ибни Аҳмади Баничури мавҷуд буда, онҳо илова бар сарчашмаҳои хаттӣ доир ба таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни таърихи даврони Сомониён сарчашмаи муҳими таърихӣ буда, аз мақому манзалати баланди хонадони тоҷиктабор ва маҳаллии Хатлон -Баничуриён дарак медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Fasmer R. Beiträge zur muchamedanischen Münzkunde // Num. Zeitschrift, № 58, 1925.- 49 p.
2. Беленицкий А.М. Историко географический очерк Хутталы с древнейших времён до X в. // МИА, № 15. М., - Л., 1950. С. 109-127.
3. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз қадим то имрӯз.- Душанбе, 2006.-С. 906
4. Довуди Д. Денежное обращение древнего и средневекового Хатлона (V в. до н.э. – начало XX в. н.э.) / Д. Довуди. - Душанбе, 2006. – С. 149-202.
5. Камалиддин Ш. Новые данные о потомках царя Согда Гурака // Общественные науки в Узбекистане.- Ташкент, 2003. № 3. –соли 80.
6. Ал-Балазури. Завоевание Хорасана. Извлечение из сочинения «Футух ал-Булдан». Перевод с арабского и комментарии Г.Ғоибова. Душанбе, 1987.- С. 120.
7. Rispling G. Katalog samanidischen dirhams in schwedischen Funden und diversen Samlungen.Unvero Aentlicht, 2001.- С.216-224
8. Нельмагов Н. Давлати Сомониён. Тоҷикон дар асрҳои IX-X. -Душанбе,1989. – С. 304.
9. Ibn-el-Athiri Chronicon quod perfectissimum inscribitur / Edidit: Corlous Johannes Tomberg. - Upsaliae. XI. 1851. - 383 p.
10. Ибн ал – Асир. Ал-Камил Фи-т-та`рих. Полный свод истории. Избранные отрывки / Ибн ал-Асир; Пер. с араб. яз., прим. и коммент. П.Г.Булгакова; Доп. к пер., прим. и коммент., введ. и указ. Ш.С. Камалиддина; Отв. ред. М. Исхоков; АН РҶз, Ин-т востоковедения им. Абу Райхана Беруни. -Ташкент, 2006. – С. 264-265.

11. الكمل في التاريخ عز الدين أبي الحسن علي بن أبي الكرم الشيبان

13. Янин С. А. Неревский клад куфических монет X века // МИА, № 55. Труды Новгородской археологической экспедиции, 1. М., 1956. – С. 180-207.
14. Камолитдин Ш.С., Илхамов З.А. Саманиды: Из истории государственности Узбекистана в IX-X вв.- Ташкент, 2018- С. 191.
15. Фасмер Р.Р. Куфические монеты Переяславского клада//Известия императорской археологической комиссии.- Петроградъ. Вып. 51. 1914. – С.17-66

ЗНАЧИТЕЛЬНОСТЬ КЛАДА КУЛЯБА В ИССЛЕДОВАНИИ ИСТОРИИ БАНИДЖУРИЙЕН

В данной статье отражается значительность дирхамов правителей династии таджиков Хатлона периода Саманидов – Баниджурийен, относящийся Кладу каторый Куляба, хранится в фонде Национального музея Таджикистана.

Автор впервые определил в составе Клада Куляба, который хранится в Национальном музее Таджикистана, 434 дирхамов Джафъара ибн Ахмада, который является одним из представителей династии Баниджурияна. Джафъар ибн Ахмади Баниджури согласно сведениям изученных дирхамов в 918-928 гг. в период Наср ибн Ахмада Сомони в некотором промежутке был правителем Хуттала, Вахша, Маъдина и Балха. В Хуттальских монетах Клада Куляба имя этого Баниджуурского правителя написана в виде Джафъар, Джафъар ибн Ахмад и Джафъар ибн Ахмад ибн Мухаммад. Дирхамы Джафъар ибн Ахмада, отчеканенные в монетных дворах Вахша относятся к 312/924-925 гг. Автор в мировой нумизматике впервые открыл новый монетный двор Саманидов – Вахша.

В Кладу Куляба найдены дирхамы представителя другой династии Баниджуриян – ал – Хорис ибн Асад, который был правителем Хуттала.

Ключевые слова: Клад Куляба, Национальный музей Таджикистана, Баниджурийен, Хутталь, Вахш, саманидские дирхамы, Исмаил ибн Ахмад, Наср ибн Ахмад, Джафъар ибн Ахмад, ал – Хорис ибн Асад, Бахром Гур, Саманиды.

THE SIGNIFICANCE OF THE KULAB TREASURE IN THE STUDY OF THE BANIJURIDS HISTORY

This article reflects the significance of dirhams of the rulers of the Khatlon Tajik dynasty of the Samanid period – Banijurids, relating to the Kulab Treasure, is stored in the fund of the National Museum of Tajikistan.

The author for the first time identified the composition of Kulab Treasure, which is stored in the National Museum of Tajikistan, 434 dirhams Ja'far ibn Ahmad, who is one of the representatives of the Banijurids dynasty, Ja'far ibn Ahmadi Banijuri according to the data of the studied dirhams of 918-928 in the period of Nasr ibn Ahmad Somoni in some interval was the ruler of Khuttal, Vakhsh, Ma'din and Balkh regions (cities). In Khuttal coins of Kulab Treasure, the name of this Banijur ruler is written in the form of Jafar, Jafar ibn Ahmad and Jafar ibn Ahmad ibn Muhammad. Dirhams of Jafa'r ibn Ahmad minted in Vakhsh mints belong to 312 / 924-925. The author in the world of numismatics first discovered a new Samanid mint - Vakhsh.

From the Kulab Treasure were found the dirhams of the representative of the other Banijurids dynasty - al - Haris ibn Asad, who was the ruler of Khuttal.

Keywords: Kulab treasure, National Museum of Tajikistan, Banijurids, Khuttal, Vakhsh, Samanid dirhams, Ismail ibn Ahmad, Nasr ibn Ahmad, Ja'far ibn Ahmad, al - Horis ibn Asad, Bahrom Gur, Samanids.

Сведения об авторе:

Шарифзода Абдували Курбонали - Институт истории, археологии и этнографии АН РТ, соискатель, Директор Национального музея Таджикистана. Адрес: 734001, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. И. Сомони- 11, E-mail: abduvali05@mail.ru

About the author:

Sharifzoda Abduvali Qurbonali - Institute of History, Archeology and Ethnography of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan, director of the National museum of Tajikistan Address: 734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Somoni- 11 Ave., E-mail: abduvali05@mail.ru

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В УКРЕПЛЕНИИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ СУВЕРЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА

Нуров Н.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Исследование проблемы укрепления демографической политики населения, которое проживает в стране, является очень сложным и противоречивым процессом. Поэтому, эффективность решения данной проблемы в Таджикистане имеет огромное научно-теоретическое и практическое значение.

На основе Конституции РТ государственные и общественные организации занимают особое место в политической системе общества. В этой связи в 10 статье Конституции РТ подчеркивается, что «Государство

и все его органы: должностные лица, граждане и их объединения обязаны соблюдать и исполнять законы РТ».

Сегодня политическая жизнь трансформационного процесса настоятельно требует объединения всех политических систем, государственных, общественных организаций в мобилизации народных масс для укрепления демографической политики. Сложность заключается в том, что взаимоотношения государственных и общественных организаций в укреплении демографической политики и суверенитета таджикского народа в контексте приобретения общечеловеческих ценностей в значительной степени обусловлены их многогранностью. Практический опыт показывает, что сегодня государственные и общественные организации занимают передовые позиции в укреплении демографической политики. Поэтому, исследование проблемы места и роли государственных и общественных организаций в условиях суверенных независимых государств имеет немаловажное значение. Данный вопрос широко не исследовался и недостаточно разработан в Таджикистане. Пока еще нет конкретных работ, которые бы полностью охватили сущность, основные функции и диалектику развития демографической политики суверенитета таджикского народа.

Национальная Независимость и суверенитет в Таджикистане были приобретены сложным путем и сегодня нуждаются в укреплении, мобилизации всех необходимых средств для своего всестороннего развития. Прежде всего, следует отметить, что укрепление и развитие демографической политики, независимости и суверенитета нуждается в научно-обоснованной теории.

Только за последние годы появился ряд работ, которые хотя и специально не посвящены анализу проблемы взаимоотношений государственных и общественных организаций в развитии демографической политики, национальной независимости и суверенитета, но по мере возможности раскрывают данную проблему в условиях Таджикистана.

Теоретическое осмысление пути дальнейшего развития государственных и общественных организаций, обобщение опыта их работы представляет собой важное звено в исследовании проблемы независимости и суверенитета в политической системе общества. Следовательно, политической системой таджикского общества является независимое и суверенное общество, а его неизбежными и необходимыми спутниками – массовые общественные организации.

Исходя из вышеизложенного, можно утверждать, что наряду с экономическими, политическими, социальными, нравственными, правовыми эстетическими отношениями выделяются еще отношения между людьми и между всеми элементами политической системы общества. Как известно, каждый из них отражает определенную структурную характеристику общества, связан с определенными видами деятельности, является особым социальным предметом и проявляется через особые общественные интересы. Подобный анализ всех отношений общества в целом является задачей других исследований.

Для укрепления и развития демографической политики, прежде всего, необходимо учесть все нижеперечисленные недостатки. Вместе с тем, в условиях трудной ситуации переходного периода, который перенес Таджикистан в пору становления его государственности, в условиях гражданской войны, послевоенной разрухи и многих других ситуаций.

На основе вышеизложенного анализа, мы пришли к выводу что, несмотря на имеющиеся противоречия, конфликты и трудные ситуации в условиях суверенного Таджикистана, процесс демографической политики институтов начал постепенно стабилизироваться: конфликтные ситуации, которые отрицательно повлияли на процесс укрепления демографической политики и развития национальной независимости и суверенитета таджикского народа, сегодня в основном ликвидированы.

Как уже было отмечено, одним из важных направлений в укреплении демографической политики, национальной независимости и суверенитета таджикского народа является деятельность государственных и общественных организаций. Роль данных организаций значительна в любом обществе, государстве и стране. Если учесть исторический опыт, государственные и общественные организации сыграли решающую роль в укреплении и обеспечении правопорядка в политической жизни общества. Это подтверждается опытом в условиях Таджикистана. В этой связи, на наш взгляд, от правильного определения места и роли государственных и общественных организаций в политической системе общества, укреплении их позиций в развитии политического процесса, во многом зависит успех демократических преобразований, сплоченность, единство и судьба нашей страны, нашего народа, и прежде всего, развитие независимости и суверенитета Таджикистана. Поэтому сегодня вся деятельность Правительства, государственных органов, общественных организаций, политических партий, средств массовой информации и других политических сил направлена на укрепление демографической политики в развитии национальной независимости и суверенитета в Таджикистане.

Изучение и анализ социально-политической обстановки показывает, что процесс укрепления и совершенствования независимости и суверенитета в Таджикистане был очень сложным, трудным и противоречивым. Это требовало перелома сознания, мышления и психологических привычек.

Как известно, в переходный период в Таджикистане образовались различные негативные элементы, появились многочисленные политические силы, и особенно идеологический вакуум - все это повлияло на

сознание многих людей, которые стали препятствующей силой в процессе укрепления и развития независимости и суверенитета таджикского народа.

Разумеется, что рассмотрение всего круга вопросов, связанных с процессом укрепления демографической политики национальной независимости суверенитета в Таджикистане не представляется возможным в данной статье. Поэтому мы предприняли попытку показать место и роль государственных и общественных организаций в укреплении демографической политики национальной независимости.

Сегодня все более значительную роль в решении жизненно важных социально - политических вопросов играют государственные и общественные организации. Возрастает значение такого ряда организаций в социально-политической жизни общества. Оценивая роль и значение общественных организаций, А.В. Макеев подчеркивал, что «общественные организации представляют собой непартийные объединения, воздействующие на власть». В этой связи необходимо отметить, что общественные организации выступают как фактор социально-политических изменений, форма общественных связей и интересов граждан помимо государственных институтов политических партий. Главная особенность общественных организаций и движений заключается в том, что участвуя в политической жизни общества, они не ставят перед собой задачи овладения властью. Основным способом влияния на политический процесс для них является оказание практической помощи государству. Важным условием независимости этих общественных организаций и объединений является то, что в условиях независимости и суверенитета граждане обладают реальной свободой в своих действиях по созиданию той или иной организации. При этом не сталкиваются с множеством зачастую непреодолимых бюрократических организаций и запретов, характерных для авторитарных режимов и должны выполнить лишь минимум формальностей, необходимых для регистрации новых образований. Такие благоприятные условия открывают широкий простор для проявления развития действий на основании закона. Вместе с тем, государственные и общественные организации совместно борются за наведение порядка в обществе, за укрепление национальной независимости и суверенитета Таджикистана.

Неслучайно, сегодня деятельности государственных и общественных организаций в обществе уделяется особое внимание. За последние годы ученые стран СНГ и Республики Таджикистан по данной проблеме опубликовали достаточное количество общественно-политической литературы.[1]. В этих работах на достаточно-научном уровне показаны место и роль общественных организаций в политической системе общества. Но в них авторы не раскрыли место и роль общественных организаций в укреплении демографической политики и национальной независимости и суверенитета.

Исходя из этого, нам бы хотелось вкратце дать характеристику возрастания места и роли государственных и общественных организаций в укреплении демографической политики и развитии национальной независимости и суверенитета. Прежде всего, следует отметить, что на протяжении последних десятилетий в Таджикистане намного повысилась социальная активность деятельности государственных и общественных организаций Республики Таджикистан. Однако, несмотря на наличие большого количества работ в данном направлении, она недостаточно глубоко исследована, недостаточно обоснованы место и роль государственных и общественных организаций в трудностях и конфликтных ситуациях в Таджикистане.

Мы считаем, что приняв активное участие и сыграв определенную роль в укреплении суверенитета государства и его независимости, государственные и общественные организации заслуживают должного внимания.

Практический опыт суверенного Таджикистана показывает, что весь комплекс внутренних обстоятельств привел таджикское общество и в первую очередь, его здравомыслящие силы к выводу о необходимости объединения ради упрочнения и сохранения таджикской государственности, национальной независимости и суверенитета всех народов Таджикистана, необходимости достижения мира и спокойствия на основе обеспечения национального единства и возрождения Родины.

Следовательно, в современном мире, независимо от сущности политического режима, а также нравственных и политических тенденций, которые в большинстве случаев противоречат друг другу, имеется много государств, создающих для своих граждан условия для достойной и спокойной жизни. Основной причиной этого, как правило, является устойчивость национальной государственности, укрепление независимости и суверенитета своих народов. Прочность национальной независимости, государственности и суверенитета должна заключаться и в том, чтобы наряду с наличием сильных государственных структур, эффективных законов, плюрализм мнений не выходил за рамки закона. Сегодня в Таджикистане партии, государственные, общественные, творческие союзы, религиозные, национальные и другие организации ставят своей целью достижение национального согласия, строительство демократического, правового и светского общества, содействие социально-экономической политике государства и другим мерам, направленным на оздоровление общества, а также являются реальной основой укрепления и развития демографической политики, национальной независимости и суверенитета таджикского народа.

Молодежь составляет сегодня 70% населения суверенного Таджикистана. Эта великая сила, которая при правильном ее использовании станет локомотивом развития национальной независимости и суверенитета таджикского народа. Если дать конкретный анализ места и роли общественных организаций,

то можно утверждать, что они могут и станут силой, способствующей развитию политической, социальной, трудовой активности своих членов, удовлетворению и защите их многочисленных потребностей и интересов. Они действуют в соответствии с закрепленными в их Уставах целями и задачами, государственными законами и Конституцией Республики Таджикистан, провозглашающими возможность участия общественных объединений в управлении государственными и общественными делами, указывая при этом, что их решение не имеет обязывающей силы для государственных органов и органов местного самоуправления, а также для граждан при выполнении ими служебных или производственных обязанностей. Но, общественные организации принимают активное участие при выполнении любой задачи общества. Практический опыт Республики Таджикистан показывает, что эти организации созданы на добровольно социальной инициативе, стимулируют созидательную деятельность людей и добиваются осуществления важных задач, отвечающих интересам всего общества, суверенитету таджикского народа. Поэтому, в условиях трансформации общества и независимости в Таджикистане государственные организации имеют тесный контакт и прочные взаимоотношения с общественными организациями.

Оценивая место и роль общественных организаций в политической системе общества, В.А. Мальцев пишет: «Общественными объединениями признаются политические партии, массовые движения, профессиональные союзы, женские, ветеранские организации, молодежные и детские организации, организации инвалидов, культурно-просветительные, физкультурно-спортивные и иные добровольные общества, творческие союзы, Фонда, Ассоциации и другие объединения граждан» [1, с. 350], являющиеся опорной силой в дальнейшем развитии общества и укреплении национальной независимости и суверенитета любого государства и страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Эмомали Рахмон. - По пути единства и созидания. Душанбе, «Ирфон», 1996
2. Эмомали Рахмон-Молодежь - будущее суверенного Таджикистана. Душанбе, «Ирфон», 1997
3. Амонов Р. - Факторы национального единения и возрождения Таджикистана, Душанбе, 1999
4. Ашуров С.Б. - Государственная молодежная политика Таджикистана: состояния и перспективы. Душанбе, - 2004
5. Давлатов Д., Набиев В. - Движение национального единства и возрождения Таджикистана. - Душанбе, 1997
6. Назаров П.С. - Понятие политического режима и особенности его развития в Таджикистане, Душанбе, 2003
7. Расулов К.Р., Гулахмедов М.Г. - Национальные и политические процессы независимого Таджикистана, Душанбе 2001.
8. Гафорова М.К., Фомина В.А. - Общественные сознание. Душанбе, «Ирфон», 2001
9. Макеев А.В. - Политология: Учебное пособие для вузов. М.: ЮНИТИДАТА, 2000
10. Ашуров С.Б. - Государственная молодежная политика Таджикистана: состояние и перспективы. Душанбе, 2002
11. Асадуллоев Р.Н. - Молодежь в процессах демократизации общественной жизни страны (на примере Республики Таджикистан). - Душанбе, Сарпараст, 2004.

«РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В УКРЕПЛЕНИИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ СУВЕРЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА»

В данной статье предпринята попытка показать место и роль общественных, а также государственных организаций в укреплении демографической политики и национальной независимости Республики Таджикистан.

Раскрывая вопрос общественных организаций, в статье раскрывается их позиция в политической системе с точки зрения нормативно-правовых документов, а также авторов (А.В. Макеева, В.А. Мальцева). При анализе статьи 10 Конституции РТ, отмечено особое положение общественных организаций в государстве. Кроме того, детально рассмотрены особенности общественных организаций, способы их влияния на процесс демографической политики и условия независимости их деятельности.

В связи с тем, что данный вопрос до настоящего времени не был разработан и достаточно широко не исследовался в республике Таджикистан, в приведенной статье широко рассмотрен практический опыт взаимодействия общественных организаций и государства в указанном направлении.

Проводя анализ положения демографической политики республики в постсоветский период, выражена авторская точка зрения при характеристике возрастания места и роли государственных и общественных организаций в укреплении демографической политики и развитии национального суверенитета РТ.

Материал статьи имеет теоретическое практическое значение, а также может быть использован при чтении лекций.

Ключевые слова: общественные и государственные организации, демографическая политика, государство, независимость, национальный суверенитет республики Таджикистан.

"THE ROLE OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN STRENGTHENING THE DEMOGRAPHIC POLICY OF SOVEREIGN TAJIKISTAN"

This article attempts to show the place and role of public and state organizations in strengthening the demographic policy and national independence of the Republic of Tajikistan.

Opening the issue of public organizations, the article reveals their position in the political system from the point of view of regulatory documents, as well as the authors (A.V. Makeeva, V.A. Maltsev). On analyzing Article 10 of the Constitution of the Republic of Tajikistan, the special position of public organizations in the state is noted. In addition, the peculiarities of public organizations, ways of their influence on the demographic policy process and the conditions of independence of their activities are considered in detail.

Due to the fact that this issue has not yet been developed and has not been studied extensively enough in the Republic of Tajikistan, this article has widely considered the practical experience of interaction between public organizations and the state in this direction.

Analyzing the situation of the demographic policy of the republic in the post-Soviet period, the author's point of view is expressed in characterizing the growing place and role of state and public organizations in strengthening the demographic policy and developing the national sovereignty of the Republic of Tajikistan.

The material of the article has a theoretical practical value, and can also be used when lecturing.

Keywords: *public and state organizations, demographic policy, state, independence, national sovereignty of the Republic of Tajikistan.*

Сведения об авторе:

Нуров Навруз - соискатель кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни

About the autor:

Nurov Navruz – applicant of the Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

УДК 9+340 (575.3)
ББК 63.3+67.99 А-35

ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В СТРУКТУРЕ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ТАДЖИКИСТАНА

Азимова У.А.

Академия МВД Республики Таджикистан

Становление государств, возникновение их функций, формирование их органов, имея древнюю историю, состоят из реализации процессов развития и управления человеческим ресурсом.

Во все времена, перед любым государством для выполнения её функций возникало необходимость создания специальных государственных органов. Органы внутренних дел, являясь одним из силовых органов, издревле созданы для выполнения правоохранительной функции государства и его становление зависит от исторического развития процесса кадрового обеспечения. Приоритетным методом реализации процесса кадрового обеспечения является подготовка кадров.

Ещё в XI веке, выдающийся государственный деятель периода Сельджукидов, Абу Али Хасан ибн Али ибн Исхак, получивший титул «Низам-ал-Мульк» (т.е. устройства государства), являясь государственным советником, также умным и образованным человеком понимал, что формирования чиновничьего аппарата невозможно без грамотных людей. В связи, с чем организовал открытие учебных заведений – медресе, которые назывались «Низамия» [1, с.391-397].

Органы внутренних дел, как целостный и самостоятельный орган в структуре государственного аппарата, образовался в период Советского государства.

В 1917 году с победой Советской власти было принято Постановление «О рабочей милиции» и руководством страны принимались меры по реализации данного постановления. На территории Туркестанского края образовали Туркестанскую Автономную Советскую Социалистическую Республику, однако создание Бухарской Народной Советской Республики на территории Бухарского эмирата продлилась до 1920 года [7, с.59].

Государство считало, что началом образования государственных органов и обеспечения их качественным персоналом, а также строительства социалистической культуры, является ликвидация безграмотности (ликбез) и для реализации этого необходимо создание различных учебных заведений. Так как, человек только в процессе обучения может приобрести знания и в результате применения приобретённых знаний накопить мастерство, т.е. приобрести профессиональные качества в той или иной отрасли деятельности. Таким образом, образование считалось приоритетным фактором в процессе становления кадров государственных органов.

Государство стало организовывать различные общие курсы по ликбезу, а также курсы по приобретению профессиональных навыков при тех или иных государственных органах.

В милиции также были организованы курсы по подготовке кадров. Приказом №86 от 04.03.1918 года был объявлен «Устав кадров милиции», который наравне с другими вопросами, также определял порядок руководства курсами по подготовке кадров милиции, нормы поведения курсантов и их обязанности [6, с.84-85].

Как отмечает Н.Д. Назаров, нужда в квалифицированных кадрах и необходимость специальной подготовки руководящих работников, а также укрепление милицейского аппарата привели к созданию новых школ милиции. Уже 02.12.1918 года было принято Положение о Школе инструкторов милиции с двумя отделениями. Общее отделение по подготовке инструкторов наружной милиции и специальное отделение по подготовке инструкторов для службы уголовного розыска [3, с.57].

Постепенно в 1921 году было решено создать при областных и уездных управлениях милиции различные курсы подготовки командного, хозяйственного и рядового состава, проведение культурно-просветительной работы. Для этого учредили должности помощников начальников милиции по политико-просветительной части [6, с.91-92].

В сложной оперативной обстановке страны, одним из главных условий улучшения деятельности милиции являлось повышения профессионального уровня её кадров. Различные формы подготовки кадров милиции стали возникать уже на начальной стадии её существования. Деятельность милицеских курсов регламентировалась Положением о курсах командного состава милиции, утверждённым НКВД РСФСР 17.04.1921 года [2, с.382].

Постепенно в органах милиции внедряли различные уровни подготовки кадров. Так как шла борьба с басмачеством, было необходимо развить занятия по всесторонней подготовке кадров.

Считалось, что организация строевых занятий может способствовать улучшению кадрового состава милиции. В связи, с чем был издан приказ по Управлению уездно-городской милиции Туркеспублики за №126 от 13.09.1923 года об организации строевых занятий с милиционерами 2 раза в неделю (по четвергам и пятницам) [8, с.249-250].

В сложных условиях того времени, говорит Н.Д. Назаров, были предприняты важные шаги по воспитанию и обучению специалистов для работы в милиции. Основным центром подготовки специалистов был Среднеазиатский Коммунистический Университет, который готовил кадры для народного хозяйства, а также специальные школы (курсы) подготовки красных командиров. Кроме того, летом 1924 года из Восточной Бухары для учёбы в учебные заведения городов Ташкента, Москвы и Ленинграда были отправлены 100 человек, среди которых были и будущие работники милиции Таджикистана [3, с.55].

В 1924 году была образована Таджикская Автономная Советская Социалистическая Республика (ТАССР) в составе Узбекской ССР. В республике для качественной реализации функций государства, продолжался процесс ликбеза населения в целом, а также повышения уровня профессионализма кадров в государственных органах.

Руководством страны для формирования всех направлений деятельности НКВД был принят план на 1925-26 годы. Согласно данному плану для улучшения процесса кадрового обеспечения было запланировано проработка о формировании курсов милиции, составление учебных программ; набор лекторов и курсантов; выделение помещений, изыскание средств для оборудования классов и оплаты лекторам; проведение с сотрудниками Уголовного розыска занятий по ознакомлению с современной криминалистикой, организация лекций и практического инструктирования; издание циркуляров со сведениями о криминалистике, технических разъяснений о регистрации преступности, инструкции о секретной работе. Согласно Информационному докладу НКВД «О проделанной работе намеченной планом на 1-й квартал 1925-1926 годы» были выработаны штаты и смета НКВД, а также положение о 8-ми месячных курсах милиции. Однако формирование курсов милиции осталось неразрешенным Ревкомом ТАССР, так как он проектировал создание объединённых курсов всех Наркоматов для подготовки квалифицированного состава работников всех отраслей [9, с.190-193].

Имеющиеся курсы не удовлетворяли потребности в квалифицированных кадрах, в связи, с чем милиция нуждалась в школах повышенного типа, способные давать более глубокие знания. В 1928 году было принято Постановление об открытии во всех союзных республиках курсов по подготовке высшего начальствующего состава. В данных учебных заведениях велась подготовка национальных кадров [2, с.382-384].

ТАССР в 1929 году была преобразована в Таджикскую Советскую Социалистическую Республику (Тадж.ССР) и образование продолжало развиваться в структуре органов внутренних дел.

Постановлением ЦИКС и СНК Тадж.ССР за №37 от 16.11.1929 года, было введено в действие Положение о НКВД Тадж.ССР. На основании данного положения (подпункт «м» пункт 6 глава 2), в предметы введения НКВД Таджикской ССР также входили, разработка правил и положений, определяющих и регулирующих обучение и подготовку личного состава работников органов внутренних дел. Для осуществления своих задач (подпункт «в» пункт 7), НКВД нужно было организовать школы и курсы по подготовке кадров. При Центральном Административном Управлении НКВД (пункт 11 раздел 1 глава 4), состояла Школа командного состава работников милиции и уголовного розыска [18, с.129-138].

На основании Протокола заседания СНК Тадж.ССР за №11 от 26.04.1930 года, были организованы курсы по переподготовке советского актива в г. Сталинабаде на 140 курсантов и в г. Ходженте на 80 курсантов [25, с.76]. На данных курсах, также беспрепятственно обучались милиционеры, но руководства НКВД обучались на основании постановлений СНК [20, с.54].

Однако результат подготовки работников на курсах, был неудовлетворительным. Так как, в соответствии с Докладной о деятельности и состоянии административного отдела милиции ГБАО на первую половину 1930 года, в областной милиции из 34-х действующих сотрудников всего 6 сотрудника были грамотными [10, с.35].

Перед государством возникла задача по подготовки кадров, обладающим широким общественно-политическим кругозором и со знаниями на уровне современной науки и техники. В связи с этим было принято Постановление ЦИК и СНК СССР о реорганизации ВУЗов, техникумов и рабфаков за №237 от 23.07.1930 года, которое обязывало НКВД всех союзных республик участвовать в подготовке кадров в области права, с передачей отраслевого учебного заведения в его ведение [14, с.284-285].

Данное постановление являлось нормативно закреплённым основанием функционирования Школы командного состава работников милиции и уголовного розыска, созданного на основании «Положение о НКВД Тадж.ССР».

Постепенно органы внутренних дел республики расширялись, и Постановлением СНК Тадж.ССР за №13 от 18.06.1930 года, было одобрено предложение НКВД об организации пожарной охраны [20, с.56]. Чуть позже, Постановлением СНК Тадж.ССР за №17 от 29.07.1930 года, была организована пожарная охрана НКВД Тадж.ССР [21, с.34]. В виду полного отсутствия кадров пожарных работников, тем же постановлением на заседании СНК Тадж.ССР, было предложено НКВД в 1930-31 учебном году организовать специальные курсы пожарных работников [21, с.1, 10, 35].

В том же году на заседании СНК Тадж.ССР, было принято Постановление за №16 от 18.07.1930 года о разработке постановления о перспективах в Таджикистане учебного 1930-31 года. [13, с.2]. А на заседании СНК Тадж.ССР от 13.08.1930 года, было принято Постановление за №22 о перспективах в Таджикистане учебного 1930-31 года. Данное постановление наравне с другими вопросами просвещения, также определяло дальнейшее развитие образования в структуре органов внутренних дел, и НКВД наряду с другими наркоматами был обязан предоставить свои плановые наметки по подготовке кадров [12, с.55, 57].

С учётом вышеотмеченных постановлений в структуре органов внутренних дел, была создана Школа-команд младшего командного состава пожарной охраны НКВД Тадж.ССР.

В период с 1930 года по 1934 год происходила индустриализация страны, что привело к дефициту рабочей силы и необходимости в кадрах, в том числе и в органах внутренних дел.

Постановлением ЦИК и СНК Тадж.ССР «О ликвидации неграмотности в Тадж.ССР» за №177 от 26.01.1931 года, были созданы 2-х годичные школы ликбеза на 1931-33 учебные годы [15, с.23-24].

Также в 1931 году был принят план подготовки советских кадров Тадж.ССР ко второй пятилетке. Данный план разделял курсы подготовки кадров на: республиканские курсы советского актива; районные курсы подготовки и переподготовка низового советского аппарата; высшие учебные заведения (комсомольский ВУЗ, институт советского строительства); республиканские женские курсы; заочное обучение [11, с.9]. Программа курсов повышения квалификации состояло из 2-х направлений: ликвидация неграмотности; вопросы работы в кишлаке [24, с.11]. Денежное содержание для питания, обмундирования и стипендии обучающимся курсантам выделялось из бюджета государства. Согласно утверждённой тематике курсов, курсантов обучали таким понятиям, как: «Государство – есть идеологическая власть над людьми. Аресты, тюрьмы, полиция, церковь, школа – есть средство государственного принуждения» [26, с.15-16, 184].

В годы Великой Отечественной войны (1941-1945 года), несмотря на сложность этого время, созданные в республике школы и различные курсы продолжали заниматься повышением квалификации сотрудников милиции. В послевоенные годы Таджикистан, как и другие союзные республики, находился в процессе восстановления. В этот период также приоритетным методом была подготовка кадров, и этот метод развивался в структурах государственных органов.

В 60-х годах XX века, выявленные серьезные недостатки в работе следственного аппарата, в значительной мере объяснялись низкой квалификацией многих следователей, а также недостаточным уровнем руководства. Считалось, что совершенно недостаточно осуществляется в республике научные исследования в области криминалистики. В целях устранения недостатков и дальнейшего совершенствования работы органов предварительного следствия было принято Постановление ЦК КПТ и Совмина Тадж.ССР за №24 от 24.01.1966 года. Данное постановление обязывало принять к руководству и неуклонному исполнению Постановление ЦК КПСС и Совмина СССР за №1061 от 10.12.1965 года «О мерах по улучшению работы следственного аппарата органов прокуратуры и охраны общественного порядка». В постановлении указывалось, что МООП Тадж.ССР необходимо

повысить качество переподготовки следователей на учебных сборах, принять меры по увеличению числа следователей, проходящих эту переподготовку а также обучающихся на заочных и вечерних ВУЗах [17, с.136-139]. Для устранения выявленных недостатков, МООП Тадж.ССР объединил курсы переподготовки и первоначальной подготовки своей структуры, и с целью создания Учебного центра и утверждения его штатов 19.05.1966 года издал приказ за №062 [22].

Для улучшения кадрового состава, в структуре органов внутренних дел постепенно продолжалось создание образовательных учреждений. Таким образом, Постановлением ЦК КПТ и Совмина Тадж.ССР за №230 от 24.07.1970 года была организована Душанбинская специальная средняя школа милиции (ДССШМ) МВД СССР. Постановление обязывало МВД Тадж.ССР обеспечить ДССШМ необходимыми учебными помещениями; укомплектовать кадрами; подбирать кандидатов на учёбу из числа лучших производственников, коммунистов и комсомольцев, активных общественников и дружинников, демобилизованных воинов Советской Армии, отличников боевой и политической подготовки [16, с.83].

В 80-е годы прошлого века для подготовки специалистов с высшим образованием, в г. Душанбе начал функционировать отдел заочного обучения Ташкентской Высшей Школы (ТВШ) МВД СССР.

В 1991 году СССР распался, Таджикистан наравне с другими союзными республиками, обрёл независимость, и столкнулся с гражданской войной. В сложившейся обстановке государство принимало меры по стабилизации деятельности всех государственных органов, и в первую очередь правоохранительных органов.

Для надлежащего кадрового обеспечения органов внутренних дел, на кадровой и материально-технической базе ДССШМ МВД СССР, в соответствии с Постановлением Кабинета Министров Республики Таджикистан за №372 от 23.12.1991 года была создана Душанбинская высшая школа (ДВШ) МВД Республики Таджикистан. Позже, Правительством Республики Таджикистан было утверждено Постановление за №388 от 11.08.1994 года «О вопросах ДВШ МВД Республики Таджикистан», на основании которого был образован Худжандский факультет ДВШ МВД Республики Таджикистан на базе Школы первоначальной подготовки младшего и начальствующего состава УВД Ленинабадского облисполкома [19].

С постепенным прогрессом общества возникло необходимость развития процессов кадровой политики государства, в частности сдвиг кадрового обеспечения её органов внутренних дел. В связи с этим, Постановлением Правительства Республики Таджикистан за №519 от 30.12.2000 года Высшая школа МВД Республики Таджикистан была преобразована в Академию МВД Республики Таджикистан [19]. А также приказом МВД Республики Таджикистан за №106 от 13.02.2001 года в структуре Академии был учреждён факультет №1 с целью подготовки и переподготовки руководящих кадров правоохранительных органов и иных силовых структур государства [23].

Таким образом, система кадрового обеспечения органов внутренних дел обрела определённую рамку функционирования. Однако ощущался недостаток кадрового потенциала по линии пожарной безопасности и защиты в чрезвычайных ситуациях. В связи с этим, 25-26.01.2008 года Правительством Республики Таджикистан, на основании Протокола совещания за №3, был рассмотрен вопрос о создании факультета по подготовке кадров пожарной безопасности и ликвидации чрезвычайных ситуаций на базе Академии МВД Республики Таджикистан. Позже, Правительством Республики Таджикистан было принято Постановление №56 от 05.02.2008 года (пункт 12) о создании указанного факультета [19].

На наш взгляд, в последующем начался быстрый темп развития образования в структуре органов внутренних дел. Так как, в процессе кадрового обеспечения органов внутренних дел, основной упор делается на подготовку кадров. Также эффективная реализация функции государства зависит от хорошо обученных и качественно подготовленных кадров.

Таким образом, в 2014 году, в целях подготовки специалистов подразделений специального назначения силовых структур, из числа привлечённых к учёбе сирот, беспризорных, детей работников силовых структур, которые погибли при исполнении служебных обязанностей и других граждан, на основании Постановления Правительства Республики Таджикистан за №534 от 07.08.2014 года, было образованно Государственное учебное учреждение Милицейский колледж МВД Республики Таджикистан, с расположением в г. Кулябе [4].

С целью решения задач и проблем правоприменительной деятельности органов внутренних дел с научным подходом, а также профессионализации и подготовки научных кадров, в структуре Академии МВД республики был создан отдел адъюнктуры. Для его создания, на основании Распоряжения Министерства образования и науки Республики Таджикистан «О создании аспирантуры» за №696 от 11.04.2014 года, были изданы приказы МВД Республики Таджикистан №0158 с приложением от 13.11.2014 и №032 с приложением от 27.02.2015 года [23].

В дальнейшем развивая образовательный ценз в органах внутренних дел, в структуре Академии МВД республики, приказом МВД Республики Таджикистан за №038 с приложением от 19.07.2017

года, был создан факультет №6, для подготовки профессиональных кадров по линии оперативно-розыскной деятельности [23].

В целях увеличения количества подготавливаемых кадров государственной противопожарной службы, Постановлением Правительства Республики Таджикистан за №98 от 01.03.2018 года было образовано Государственное учебное учреждение Пожарно-технический колледж МВД Республики Таджикистан, с расположением в Дангаринском районе [5].

Мы полагаем, что процесс создания различных образовательных учреждений в структуре органов внутренних дел, не находится в завершительном этапе, а начал стремительно развиваться. В настоящее время государство для реализации своей правоохранительной функции, продолжает принимать меры по улучшению кадрового обеспечения органов внутренних дел, в виде структурных реорганизаций, нормативно-правового регулирования, материально-технического оснащения и т.п.

Таким образом, проведённый историко-правовой анализ даёт возможность, на современном этапе развития государства с учётом исторического опыта, определить приоритетный метод по улучшению кадрового состава органов внутренних дел. На наш взгляд внедрение образования в структуру органов внутренних дел, придал мощный и новый импульс процессу кадрового обеспечения, и способствует эффективной и качественной реализации правоохранительной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. / Б.Г. Гафуров – Москва. Издательство «Наука», 1972. – 657с.
2. Мулукаев Р.С. Избранные труды [Текст]: К 80-летию со дня рождения / Р.С. Мулукаев; Академия управления МВД России. – М., 2009. – 562с.
3. Назаров Н.Д. Организационно-правовые основы становления и развития милиции Таджикистана (1917-2006 гг.): дис. ... док. юрид. наук 12.00.01 / Н.Д. Назаров. – Москва, 2007. – 408с.
4. Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об образовании Государственного учебного учреждения «Милицейский колледж МВД Республики Таджикистан» №534 от 07.08.2014 года (в редакции Постановления Правительства Республики Таджикистан №91 от 27.02.2015 года) [электронный ресурс]. http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=122384 (дата обращения: 03.11.2018).
5. Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об образовании Государственного учебного учреждения «Пожарно-технический колледж МВД Республики Таджикистан» №98 от 01.03.2018 года [электронный ресурс]. http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=131070 (дата обращения: 03.11.2018).
6. Розикзода А.Ш. Становление милиции Таджикистана. Монография / А.Ш. Розикзода. – Душанбе: «Ирфон», 2011. – 404с.
7. Тахиров Ф. Развитие права в Таджикистане (на таджикском языке). / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, Ирфон, 1994. – 260с.
8. Выписка из приказа по Управлению Уездно-городской милиции Костакоса. // СОФ ГА РТ. Ф. 6 Оп. 1 д. 15.
9. Доклад НКВД ТАССР «О проделанной работе намеченной планом на 1-й квартал 1925-1926 годь». // ЦГА РТ. Ф. 10 Оп. 2 Д. 28.
10. Докладная о деятельности и состоянии административного отдела милиции ГБАО. // ЦГА РТ. Ф. 11 Оп. 2 Д. 86.
11. План подготовки советских кадров Тадж.ССР ко второй пятилетки от 1930 года. // ЦГА РТ. Ф. 11 Оп. 2 Д. 5.
12. Постановление СНК Тадж.ССР о перспективах в Таджикистане учебного 1930-31 года. // ЦГА РТ. Ф. 18 Оп. 8 Д. 37.
13. Постановление СНК Тадж.ССР. // ЦГА РТ. Ф. 18 Оп. 8 Д. 31.
14. Постановление ЦИК и СНК СССР. // ЦГА РТ. Ф. 18 Оп. 1 Д. 37.
15. Постановление ЦИК и СНК Таджикской ССР за №177 от 26.01.1931 года. // ЦГА РТ. Ф. 11 Оп. 2 Д. 21.
16. Постановление ЦК КПТ и Совмина Тадж.ССР за №230 от 24.07.1970 года. // ЦГА РТ. Ф. 18 Оп. 8 Д. 2507.
17. Постановление ЦК КПТ и Совмина Тадж.ССР за №24 от 24.01.1966 года. // ЦГА РТ. Ф. 18 Оп. 8 Д. 2226.
18. Постановлением ЦИК и СНК Тадж.ССР «О Положении НКВД Тадж.ССР» за №37 от 16.11.1929 года. // ЦГА РТ. Ф. 10 Оп. 1 Д. 448.
19. Постановления Правительства Республики Таджикистан (1991-по настоящее время). // АА МВД РТ. Ф. 2 Оп. 1 Д. 1.
20. Постановления СНК Тадж.ССР. // ЦГА РТ. Ф. 18 Оп. 8 Д. 27.
21. Постановления СНК Тадж.ССР. // ЦГА РТ. Ф. 18 Оп. 8 Д. 32.
22. Приказ МООП Тадж.ССР «Об Учебном центре МООП Тадж.ССР» за №062 от 19.05.1966 года. // АУЦ МВД РТ. Ф. 1 Оп. 1 Д. 1.
23. Приказы МВД Республики Таджикистан (1991-по настоящее время). // АА МВД РТ. Ф. 2 Оп. 1 Д. 2.
24. Программа курсов ликбеза. // ЦГА РТ. Ф. 11 Оп. 1 Д. 106.
25. Протокол заседания СНК Тадж.ССР №11 от 26.04.1930 года. // ЦГА РТ. Ф. 18 Оп. 8 Д. 25.
26. Тематика курсов ликбеза. // ЦГА РТ. Ф. 11 Оп. 1 Д. 177.

ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В СТРУКТУРЕ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ТАДЖИКИСТАНА

В данной научной статье, на основании архивных данных, проведён историко-правовой анализ целей государства и нормативно-правовых актов, являющихся правовой основой возникновения ведомственного образования в структуре органов внутренних дел Таджикистана.

Ключевые слова: органы внутренних дел, курсы, обучение, нормативно-правовой акт, государство, кадры, кадровое обеспечение, подготовка кадров.

HISTORICAL AND JURIDICAL ANALYSIS OF THE ORIGIN OF EDUCATION IN THE STRUCTURE OF THE INTERNAL AFFAIRS OF TAJIKISTAN

In this scientific article, on the basis of archival data, a historical and legal analysis of state objectives and normative legal acts, which are the legal basis for the emergence of departmental education in the structure of the internal affairs bodies of Tajikistan, is carried out.

Keywords: internal affairs bodies, courses, training, normative legal act, the state, personnel, staffing, personnel training.

Сведения об авторе:

Азимова Умеда Акбаровна - адыонкт кафедры государственно-правовых дисциплин факультета №2 Академии МВД Республики Таджикистан. Электронная почта a.u.a.2310@gmail.com.

About the author:

Azimova Umeda Akbarovna - adjunct of the Department of State and Legal Disciplines of the Faculty No. 2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan. E-mail: a.u.a.2310@gmail.com.

УДК 02+021+004.773.3+024+025.3 (575)

КОМПЮТЕРКУНОНИИ КИТОБХОНАҲОИ ТОҶИКИСТОН: ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА ДУРНАМОИ РУШД

Комилов М.

Институтуи таърих, бостоншиносии ва мардумшиносии ба номи А. Дониши

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва воридшавии Тоҷикистон ба ҷомеаи иттилоотӣ китобхонаҳо ҳамчун муассисаҳои иттилоотӣ, фарҳангӣ ва омӯзишӣ муваззаф шуданд, ки ҷиҳати иҷрои рисолати ҳеш – ҷамъовариву коркард, гурӯҳбандиву феҳристнигорӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ, тарғибу ташвиқи маҷмӯи нисбатан комили ҳуҷҷатҳои гуногунмазмуну гуногунсоха ҳарчи бештар технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсиониро мавриди истифода қарор диҳанд. Баҳри татбиқи ин вазифаҳои муҳим ва ҳамзамон тақвияти раванди иттилоотонӣ ва таъмини амнияти иттилоотии кишвар, қабл аз ҳама, таҳия ва қабул шудани як зумра санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, аз қабилӣ қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» (с.2001), «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (с.2002), «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (с.2003), «Стратегияи давлатии технологияи иттилоотӣю коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» (с.2003), «Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (с.2003) ва дигар санадҳои қонунгузорӣ шароитҳои мусоид фароҳам оварданд.

Бояд зикр намуд, ки бунёди заминаи ҳуқуқӣ, албатта, оғози ҳамагуна иқдомот дар татбиқи нақшаҳои тарҳрезӣшуда мебошад. Аммо татбиқи воқеии ҳадафу вазифаҳои гузошташуда сараввал таҷҳизотонидани китобхонаҳои мамлакат бо технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва бо донишҳои марбут ба ин технология мусаллаҳ гардонидани китобдоронро тақозо мекунад. Барои татбиқи ин иқдомот қабул шудани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бештар намудани вазъи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» ва дар ин робита ба тасвир расидани ду барномаҳои давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ мусоидат намуданд. Дар ин робита қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015 ва Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ барои солҳои 2006-2015» аз 2 июли соли 2005, таҳти рақами 238 қабул гардид, ки мутобиқи он қадамҳои нахустин ҷиҳати компютеркунонии китобхонаҳои мамлакат гузошта шуд. Аҳамияти қабули ин барномаҳои давлатӣ аз ҷониби Президенти мамлакат дар Паёми наватӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин арзёбӣ гардид: «Масъалаи дигаре, ки мазмуну муҳтавои тарбияи наслҳои имрӯзу оянда ба ҳалли он иртиботи ногуастани дорад, баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум аст. Нақши китоб ва китобхонаҳо барои ин мақсад хеле муҳим аст. Бинобар ин Ҳукумати Тоҷикистон ду барномаро барои рушди фаъолияти китобдорӣ барои солҳои 2006-2015 қабул намуд, ки маблағи умумии онҳо ҳашт миллион сомонӣ мебошад» [10].

Ҳадафи «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» аз он иборат буд, ки «функсияҳои иттилоотӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва маърифатии китобхонаҳоро тақвият дода, ба рушди шабакаи китобхонаҳо дар шароити муносибатҳои бозори мусоидат намуда, дастрасии фонди китобхонаҳоро барои ҳамаи табақаҳои ҷомеа таъмин карда, ба воридсозии технологияҳои нави иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳо кӯмак расонида, механизмҳои молиявӣ ва иқтисодии фаъолияти китобхонаҳоро муайян сохта, заминаи моддию техникаи онҳоро таҳким бахшида, тарбияи кадрҳои баландихтисоро тақмил дода, эътибори

ичтимоии кормандони китобхонахоро боло бардорад» [3, с.6]. Ҳамзамон дар Барнома ишора шуда буд, ки заминаи моддию техникии китобхонаҳои оммавӣ ба таҷҳизонидан бо технологияи муосири иттилоотӣ ва навсозии кулӣ нӣз доранд. Ақиқомии назарраси ҷумхурӣ аз мамолики мутараққии саноатӣ аз ҷиҳати донишу малакаҳои информативии ҷомеа барои татбиқи васеъ ва истифодаи самараноки технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти китобхонаҳо ва таъминии дастбӣ ба шабакаҳои телекоммуникатсионӣ ва иттилоотии гуногун, аз ҷумла Интернет, монеа эҷод мекунад [3, с.8]. Барои рафъи камбудҳои ҷойдошта дар сархатҳои 3, 6 ва 9-и банди 5-и Нақшаи ҷорабиниҳо оид ба татбиқи Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015 «Мустақкам намудани заминаи моддию техникии муассисаҳои китобдорӣ иттилоотӣ» тӯли солҳои 2006-2015 барои зина ба зина компютеронидани тамоми китобхонаҳои давлатии оммавӣ аз ҳисоби маблағҳои бучети ҷумҳуриявӣ 140000 сомонӣ, барои таҷҳизонидани тамоми китобхонаҳои марказӣ бо воситаи ҳозиразамони нусхабардор, аудивизуалӣ, интишорӣ, мутолиотӣ ва василаҳои коммуникатсионӣ 330000 сомонӣ, барои таъсиси китобхонаҳои электронӣ дар назди китобхонаҳои калони шаҳрӣ 225000 сомонӣ пешбинӣ шуданд [3, с.16-17].

Бо мақсади таҳкими заминаи моддиву техникӣ, таъмир ва таъмини коршоямии биноҳои китобхонаҳои мамлакат, харидорӣ асбобу анҷом, таҷҳизоти техникӣ, барномаҳои компютерӣ, ҷопи маводи илмӣ-методӣ ва таълимӣ барои китобдорон, аз ҳисоби маблағҳои «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» то соли 2015 дар маҷмӯъ 4 млн. 230 ҳазору 32 сомонӣ масраф гардидааст [12].

Мутобиқи «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ барои солҳои 2006-2015» ҷиҳати автоматонии равандҳои китобдорӣ иттилоотӣ, компютеронӣ ва ҷорӣ намудани технологияи нави иттилоотӣ дар маҷмӯъ 169200 сомонӣ пешбинӣ шуда буд [2]. Татбиқи амалии Барномаи мазкур имкон дод, ки мазмуну мундариҷаи фондҳои Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ тақмил ёбад, дар фаъолияти китобхона низоми нисбатан комили худкори равандҳои китобдорӣ-иттилоотӣ ҷорӣ шавад ва сатҳу сифати хизматрасонии китобдориву библиографӣ беҳтар гардад. Дар робита ба ин дастрасии хонандагони анъанавӣ ва маҷозӣ ба манобеи ҷопию электронии марказҳои иттилоотӣ ва китобхонаҳои ватанию хориҷӣ таъмин гардад. Дар китобхона аз моҳи сентябри соли 2006 толори нави хониши электронӣ бо 20 ҳазор нусха нашрияҳои электронӣ ба фаъолият шурӯъ кард. Китобхона сомонии худро (www.nlrt.tj) созмон дод, ки тавассути он дар радиои нашрияҳои электронии китобхона, боз китобҳои электронии марбут ба таъриху фарҳанги миллати тоҷик бо забонҳои тоҷикиву русӣ ва англисиву форсӣ барои эҳтиҷмандони ватанӣ ва хориҷӣ пешниҳод шуданд. Истифодаи ин манбаъ имкон дод, ки теъдоди хонандагони маҷозӣ зиёд шаванд ва фондҳои электронии Китобхонаи миллии бештар мавриди истифода қарор гиранд. Ҳамкориҳои китобхона бо китобхонаҳои милливу давлатии дигар кишварҳо густариш ёфт ва шартномаҳои тарафайн ба имзо расиданд, ки тибқи онҳо мубодилаи байналмилалӣ китобҳои ҷопӣ ва электронӣ, созмондиҳии толорҳои хониши маҷозӣ, баргузориҳои ҷорабиниҳои муҳими соҳавӣ (конфронсу форумҳо, семинар-тренингҳо, мизҳои мудаввар, курсҳои тақмили ихтисос), бунёд ва инкишофи низоми электронии паҳши иттилоот, омӯзишу тарғиби таҷрибаи китобдорӣ ҷоннок ва роҳандозӣ карда шуданд. Дар маҷмӯъ баҳри татбиқи нақшаи ҷорабиниҳои Барномаи мазкур дар самти автоматикунонии равандҳои китобдорӣ иттилоотӣ, компютеркунонӣ ва ҷорӣ намудани технологияи нави иттилоотӣ дар фаъолияти Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ аз ҳисоби маблағҳои пешбинигардида 24 адад компютер, 21 адад принтери ранга ва сиёҳу сафед, 11 адад таҷҳизоти ҳифзи амнияти компютерҳо (УПС), 4 адад сканер, 2 адад мизи компютерӣ, 1 адад видеокамера, 1 адад проектор, 1 адад факс, 2 адад видеоплейер ва 1 адад дастгоҳи аккосӣ харидорӣ карда шудааст [7].

Раванди асосии компютеркунонии китобхонаҳои мамлакат баъд аз қабули «**Барномаи компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013**» оғоз ёфт.

Барои татбиқи Барномаи мазкур 5544,82 ҳазор сомонӣ, аз ҷумла аз ҳисоби маблағҳои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 2280,2 ҳазор сомонӣ, аз ҳисоби маблағҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо 431,72 ҳазор сомонӣ, грантҳои созмонҳои байналмилалӣ 2832,9 ҳазор сомонӣ, пешбинӣ шуд [1].

Мутобиқи Барнома ҳамагӣ барои китобхонаҳо 592 компютер, 222 принтер, 74 сканер, 592 мизи компютерӣ, 592 курсии компютерӣ, аз ҷумла барои Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявӣ ба номи М. Миршакар 8 компютер, 3 принтер, 1 сканер, барои 8 китобхонаи вилоятӣ, аз ҷумла китобхонаҳои бачагонаи вилоятӣ, Китобхонаи марказии шаҳрии ба номи А. Лоҳутии шаҳри

Душанбе 72 компютер, 27 принтер, 9 сканер, барои 64 китобхонаи марказии шаҳри ноҳиявӣ 512 компютер, 192 принтер, 64 сканер, пешбинӣ гардид [1].

Соли 2012 аз ҳисоби маблағҳои «Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» китобхонаҳои вилояти Хатлон бо 50 адад компютер, 15 принтер, 4 сканер ва мизу курсиҳо ба маблағи умумии 211350 сомонӣ, китобхонаҳои вилояти Суғд бо 34 адад компютер, 10 принтер, 4 сканер, ба маблағи умумии 143725 сомонӣ, китобхонаҳои ВМКБ бо 16 адад компютер, 8 принтер, 3 сканер, ба маблағи умумии 71147 сомонӣ таъмин карда шуданд [13].

Соли 2013 Вазорати фарҳанг аз ҳисоби маблағҳои бучети ҷумҳуриявӣ тибқи муқаррарот пас аз баргузори тендер дар ҳаҷми 500 ҳазор сомонӣ китобхонаҳои марказии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳуриро дар маҷмӯъ ба 114 адад компютер, 42 адад принтер, 14 адад сканер, 114 адад миз ва 114 адад курсиҳои компютерӣ таъмин намуд. Аз ҷумла ба китобхонаҳои вилояти Хатлон 50 адад компютер, 17 адад принтер, 6 адад сканер, 50 адад миз ва 50 адад курсиҳои компютерӣ, ба вилояти Суғд 34 адад компютер, 11 адад принтер, 3 адад сканер, 34 адад миз ва 34 адад курсиҳои компютерӣ, ба китобхонаҳои ВМКБ 16 адад компютер, 6 адад принтер, 3 адад сканер, 16 адад миз ва 16 адад курсиҳои компютерӣ, ба китобхонаҳои шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳури 14 адад компютер, 8 адад принтер, 2 адад сканер, 14 адад миз ва 14 адад курсиҳои компютерӣ тақсим карда шуданд. Дар маҷмӯъ аз ҳисоби маблағҳои «Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» барои китобхонаҳои марказии шаҳру ноҳияҳои мамлакат 229 адад компютер, 84 адад принтер, 24 адад сканер, 229 миз ва 229 курсиҳои компютерӣ харидорӣ гардиданд [4].

Мутаассифона, чуноне, ки таҳлилҳо нишон медиҳанд на ҳамаи бандҳои Нақшаи чорабиниҳои Барномаи мазкур бинобар сабаби ҷудо нагардидани маблағҳои пешбинишуда иҷро гардиданд. Иҷро нагардидани нишондодҳои Нақшаи чорабиниҳои «Барномаи компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо боиси нигаронии мақомоти ваколатдори соҳаи фарҳанг гардид, ки ин матлаб дар ҳисоботи Вазорати фарҳанг чунин арзёбӣ шудааст: «нишондоди бандҳои 2, 3, 5, 6, 8, 9-и Нақшаи чорабиниҳои «Барномаи компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» дар вилоятҳои Хатлон, ВМКБ ҷиҳати ҷудо намудани маблағ барои харидории 8 адади компютер, 3 адади принтер ва 1 адади сканер барои китобхонаҳои вилоятӣ калонсолон ва бачагона то ҳанӯз иҷро нагардидаанд» [11].

Бинобар сабаби норасоии маблағ ин Барнома дар ноҳияи Рашт ҳам иҷро нашудааст [8].

Бо мақсади омӯзиш ва муайян сохтани вазъи воқеии таъминот ва истифодаи технологияи муосир дар фаъолияти китобхонаҳои мамлакат, ходимони илмӣ шӯбаи китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотӣ фарҳанг ва иттилоот (ПИТФИ) дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳури таҳқиқоти сотсиологӣ баргузор намуданд. Баҳри ҷамъоварии мавод 2 пурсишнома, яке барои китобдорон таҳти унвони «Сатҳи таъминоти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионии муосир ва истифодаи он дар фаъолияти китобдорӣ» ва дигаре бо унвони «Вазъи дастрасии хонандагон ба технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионии муосир дар китобхонаҳо ва сатҳи истифодаи он» барои истифодабарандагони китобхонаҳо таҳия шуда буд. Масалан, таҳқиқот собит сохт, ки дар шаҳри Исфара як китобхонаи марказӣ ва 21 шӯба (филиал)-и он фаъолият мекунанд. Фонди китобхонаҳо аз нигоҳи мазмун хело кӯҳна буда, зиёда аз 70 дарсади онро китобҳои русии замони шӯравӣ ташкил медиҳанд. Камбудии дигар ин таъмирталаб будани биноҳои китобхонаҳо мебошад. Аз 22 китобхонаи амалкунанда 18-тоаш муҳтоҷи таъмиранд. Дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ талабот ба истифодаи воситаҳои нави иттилоотӣ иртиботӣ афзуда, таъмини он дар китобхонаҳо муносибати устуворро тақозо мекунад. Дар ин радиф муайян сохтани талаботи хонанда ба истифодаи технологияи муосир – ҳадафи дигари таҳқиқоти баргузоршуда маҳсуб ёфт. Чунончи, таҳқиқ нишон дод, хонандаи имрӯза бештар эҳтиёҷ ба истифодаи манобеи электронӣ, сомонаҳои интернетӣ ва китобхонаи электронӣ дорад ва мехоҳад, ки ҳарчи бештар аз ин воситаҳо барои қонун намудани эҳтиёҷи худ истифода намояд. Аммо, мутаассифона, на ҳамаи китобхонаҳои шаҳри Исфара ба технологияи нави иттилоотӣ иртиботӣ таъмин гаштаанд. Масалан, фақат дар китобхонаи марказӣ ҳамагӣ 4 адад компютер, 1 адад принтер ва 1 сканер мавҷуд аст ҳалос. Он ҳам бошад бо шабакаи Интернет пайваست нест. Назарсанҷӣ нишон дод, ки аз китобхонаҳои шаҳри Исфара 40% мактаббачагон, 20% омӯзгорон,

25% нафақахурон, 15% шахсони касбу кори гуногун истифода мекунанд. Натиҷагирӣ аз таҳқиқоти баргузоршуда ва хулосаву тавсияҳои мушаххас перомуни беҳтар намудани вазъи хизматрасонии китобдорӣ дар шаҳри Исфара дар таҳқиқоти «Технологияи муосир ва истифодаи он дар фаъолияти китобхонаҳо [9], мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Ба андешаи муҳаққиқон, набудани технологияи муосир дар фаъолияти кории китобхонаҳо, аз як ҷониб, мушкилии зиёдеро ба миён оварда бошад, аз ҷониби дигар, китобхое, ки аз тарафи хонандагон дархост карда мешаванд дар фонди китобхонаҳо маҳфуз нестанд. Мушкилотҳои дигар, сари вақт дастрас нагардидани китобҳои тозанаشر ба китобхонаҳои музофотӣ ва суфт фаъолият намудани абонементи байни китобхонаҳо дар низоми хизматрасонии ғайримукимӣ ба хонандагон мебошад. Дар охир, муҳаққиқон барои мувофику мутобик намудани самтҳои асосии фаъолияти китобхонаҳо ба шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ истифодаи дастгоҳи Wi-Fi, Modem (интернети беноқил), ки дар ҳама ҷо дастрас мебошад, барои китобхонаҳои ҷумҳурӣ зарур шуморидааст.

Чунин таҳқиқот дар китобхонаҳои шаҳри Ҳисор ва ноҳияи Рӯдакӣ баргузор шуданд. Муҳаққиқон сараввал бо китобдорон доир ба мавзӯи «Вазъи дастрасии хонандагон ба технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионии муосир дар китобхонаҳо ва сатҳи истифодаи он» семинари омӯзишӣ баргузор намуданд. Ҳамзамон тавассути пуршишномаҳо муайян карданд, ки бо технологияи нави иттилоотӣ иртиботӣ танҳо китобхонаҳои марказӣ таҷҳизонида шудаанд. Масалан, дар Китобхонаи марказии шаҳри Ҳисор – 36 компютер, 3 ксерокс, 4 принтер, 1 телевизор, 1 сканер, 2 телефон ва дар Китобхонаи марказии ноҳияи Рӯдакӣ – 2 компютер, 1 ксерокс, 2 принтер, 1 телевизор, 1 сканер, 1 телефон барои истифода пешниҳод шудаанд. Мутаассифона, вазъи таъмини китобхона-филиалҳо бо технологияи муосири иттилоотӣ иртиботӣ ташвишвар буда, ба талабот ҷавобгӯй нест. Чуноне, ки таҳқиқот нишон дод китобхона-филиалҳои №№1, 2, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14-16, 19, 20-22-и шаҳри Ҳисор ва китобхона-филиалҳои №№ 2, 3, 5-7, 9, 10-14, 17, 19, 20, 26-36-и ноҳияи Рӯдакӣ бо ягон намуди воситаҳои муосири иттилоотӣ иртиботӣ таъмин нагаштаанд [6]. Чунин вазъият дар китобхонаҳои низоми марказонидашудаи ноҳияи Айнӣ низ ҳукмфармоист. Бо истиснои китобхонаи марказии ноҳия (як компютер ва як адад принтер), дигар китобхона-филиалҳои ноҳия бо технологияи нави иттилоотӣ-коммуникатсионӣ таъмин нестанд. Аз ҷумла, дар китобхонаи бачагонаи ноҳия, китобхона-филиали №3-и деҳаи Дар-Дар, китобхона-филиали №6-и деҳаи Урметан, китобхона-филиали №9-и деҳаи Сангистон, китобхона-филиали №29-и деҳаи Томин ва дигар китобхона-филиалҳои ноҳияи Айнӣ ягон намуди технологияи нави иттилоотӣ-коммуникатсионӣ вучуд надоранд. Дар ҳудуди шаҳри Панҷакент бошад танҳо Китобхонаи низоми марказонидашуда дорои 2 компютер, 2 принтер ва 1 сканер мебошад [5].

Компютеркунонии китобхонаҳои мамлакат албатта дар раванди пайвастшавии китобхонаҳо ба шабакаи байналмилалӣ Интернет ва сомондихӣ сомонаҳои интернетӣ мусоидат намуд. Аз ҷумла китобхонаҳои вилояти ба номи Садриддин Айнӣ ва Шамсиддин Шохини вилояти Хатлон, китобхонаҳои марказии шаҳри Турсунзода, ноҳияҳои Спитамен ва Панҷ, Китобхонаи илмӣ ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода ва дигар китобхонаҳо ба шабакаи глобалии Интернет пайваст шуданд. Пайваст шудани китобхонаҳо ба шабакаи Интернет на танҳо барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти ба иттилоот доштаи хонандагон мусоидат намуд, балки барои бунёди захираҳои ҳуҷҷатҳои электронӣ ва дар ин замина беҳтар намудани фаъолияти китобхонаҳои электронӣ ва сомонаҳои интернетӣ шароити мусоид фароҳам овард.

Ҳамин тавр, таҳлили вазъи компютеркунонии китобхонаҳои мамлакат ва таҷҳизотонидани онҳо бо технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ нишон дод, ки новобаста аз қабул шудани барномаҳои давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ ва ҷалби дигар воситаҳо дар самти компютеркунонии китобхонаҳо ва таъмин намудани онҳо бо технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ то кунун камбудихо ҷой доранд. Аз ҷумла то имрӯз на ҳамаи китобхонаҳои мамлакат бо компютерҳо ва дигар технологияи муосир таҷҳизотонида шудаанд. Илова бар ин компютерҳои насбшуда мутобикӣ таъйиноташон ва имконияташон таҷдидро тақозо мекунанд. Барои таъмини комили китобхонаҳо бо технологияи муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ таҳия ва қабули «Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои Тоҷикистон» барои даҳ соли минбаъда мувофиқи мақсад мебошад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи компютеркунонии китобхонаҳои давлатӣ оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013 [Матн]: Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2010, №384 тасдиқ шудааст [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: www.adlia.tj

2. Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ барои солҳои 2006-2015 [Матн]: Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2005, №238 тасдиқ шудааст [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: www.adlia.tj
3. Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015 [Матн]: Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2005, №238 тасдиқ шудааст // Китобдор. – 2007. – №1(2). – С.6-17.
4. Бойгонии ҷории Вазорати фарҳанги ҶТ: Маводҳои ҷаласаҳои ҳайати мушовараи ВФҶТ барои соли 2015. Гузориш оид ба рафти иҷрои нишондодҳои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2005, №238 «Дар бораи тасдиқи Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015». – С.13.
5. Комилзода, Ш., Зубайдов, А. Вазъи фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ноҳияи Айни ва шаҳри панҷакент (натичаи экспедитсияи илмӣ ва таҳқиқоти сотсиологӣ) // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №3 (43). – С.49-56.
6. Комилов, М., Комилзода, Ш. Истиқлолият ва рушди фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби VII. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Аржанг, 2018. – С. 138-139.
7. Маълумот оид ба татбиқи «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ барои солҳои 2006-2015» // Бойгонии ҷории Китобхонаи миллии Тоҷикистон. – 2012. – С.2.
8. Мирзо, Д. Барои раванги муассисаҳои фарҳангӣ тадбирҳои муассир бояд андешид // Садои мардум. – 2018. – 18 октябр.
9. Мухиддинов, З. Технологияи муосир ва истифодаи он дар фаъолияти китобхонаҳо (дар мисоли китобхонаҳои ноҳияи Исфара) // Паёмномаи фарҳанг. – 2016. – № 4 (36). – С.60-64.
10. Раҳмон, Э. Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30 апрели соли 2007 [Матн] // Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2007. – Ҷ. 7. – С. 442–460.
11. Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорат дар соли 2013 ва самтҳои афзалиятноки соҳа дар соли 2014 [Матн]. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – С.15-16.
12. Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015 ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳа дар соли 2016 [Матн]. – Душанбе: Истеъдод, 2016. – С.31.
13. Ҳисоботи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолият дар соли 2012 ва самтҳои минбаъдаи пешрафти он дар соли 2013 [Матн]. – Душанбе: Матбуот, 2013. – С.8-10.

КОМПЬЮТЕРИЗАЦИИ БИБЛИОТЕК ТАДЖИКИСТАНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В исследовании рассматриваются проблемы обеспеченности библиотек республики современными информационно-коммуникационными технологиями. Автор на основе печатных и архивных материалов анализирует процесс внедрения государственных программ в области компьютеризации библиотек страны и отмечает достижения и недостатки в данном направлении. Используя результаты социологических исследования, проводимых Научно-исследовательским институтом культуры и информации, автор проанализировал состояние обеспечения библиотек страны современными информационно-коммуникационными технологиями и его целенаправленного использования в деятельности городских и районных библиотек республики.

Ключевые слова: библиотека, электронная библиотека, современная информационно-коммуникационная технология, государственная программа, компьютеризация, Интернет, web-сайт, исследование.

COMPUTERIZATION OF LIBRARIES IN TAJIKISTAN: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The article deals with the problems of providing libraries of the Tajikistan with modern information and communication technologies. The author on the basis of published and archival materials analyzes the process of implementing state programs in the field of computerization of libraries in the country and outlines achievements and shortcomings in this area. Using the results of sociological research conducted by the Research Institute of Culture and Information, the author studies the state of providing the country's libraries with modern information and communication technologies and their targeted use in the activities of the city and district libraries of the country.

Keywords: library, electronic library, modern information and communication technology, government programs, computerization, Internet, web site, research.

Сведения об авторе:

Комилов Мехроҷ - аспирант Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша АН РТ. Тел.: (+992) 985932343, E-mail: mekhrochkomilov@gmail.com

About the autor:

Komilov Mehroj - aspirant of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish, AS RT. Tel.: (+992) 985932343, E-mail: mekhrochkomilov@gmail.com

ИСТОРИОГРАФИЯ ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ

Солиходжаева С.А.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

В годы независимости в Республике Таджикистан появилась специальная отрасль исторической науки – изучение двусторонних отношений Таджикистана с зарубежными странами. Ряд кандидатских диссертаций таджикских ученых, защитивших исследования по политическим или историческим наукам, были посвящены межгосударственным отношениям Республики Таджикистан с Российской Федерацией. В данной статье мы не можем охватить весь перечень исследований в этом направлении. Производится историографический анализ лишь самых значимых исследований взаимоотношений Таджикистана с Российской Федерацией.

В таджикской историографии много внимания уделяется теме стратегического партнерства России и Таджикистана, что свидетельствует о том, что российский вектор занимал ведущее место во внешней политике Республики Таджикистан. Необходимо отметить, что в исследованиях таджикских ученых большое внимание уделяется установлению и формированию внешних связей в таджикско-российских отношениях. Несомненно, историография Таджикистана, освещающая историю таджикско-российских взаимоотношений, богата разнообразными монографическими изданиями, научными статьями и сборниками, исследовательскими трудами.

В таджикской историографии внешней политики двусторонним таджикско-российским отношениям – их истории, развитию, углублению и совершенствованию – посвящены работы таджикских ученых Р.М.Масова, М.Маликова, А.Шарипова, С.Шамсиддинова, Т.Н.Назарова, С.Сафарова, М.Наимова, С.Ш.Султановой, В.В.Дубовицкого раскрывающие многогранные аспекты таджикско-российских отношений[2].

В многочисленных исследованиях и монографиях таджикского историка В.В.Дубовицкого рассматриваются таджикско-российские отношения, которые в исследуемый период отвечали принципам стратегического партнерства. В его работах убедительно аргументирован тезис о том, что в исследуемый период таджикско-российские отношения отличались прагматизмом и динамизмом.

Монография М.Н.Наимова посвящена истории дружбы, экономического сотрудничества и взаимопомощи двух братских народов бывшего СССР в эпоху социализма – таджикского и русского (1920-1990 гг.). [3, 19] В ней на основе обширного фактического материала рассматриваются различные формы, пути, средства взаимодействия Таджикистана с Россией в области технико-экономических связей, совместных действий по решению социально-экономических проблем.

Весомый вклад в историографию внешней политики, отражающей установление и развитие межгосударственных отношений Республики Таджикистан, внесла монография Х.П.Пирумшоева и М.Х. Маликова «Россия-Таджикистан: история взаимоотношений», самоназвание которой говорит о том, что она отражает историю российско-таджикских отношений. [4, 23]. Безусловно, книга является большим концептуальным трудом, так как до неё в отечественной публицистике не издавался материал подобных масштабов. Всё, что печаталось до появления данной книги, как правило, ограничивалось рамками небольшой статьи или журнального очерка. Введение в научный оборот новых источников (главным образом из архивов МИДа Республики Таджикистан) позволило исследователям сделать первое обобщающее исследование по истории межгосударственных отношений России и Таджикистана с древнейших времен и до наших дней. Выпуск данной монографии, где затрагиваются многие проблемы взаимоотношений двух стран, является одним из главных достижений исторической науки Республики Таджикистан в первом десятилетии XX в. Однако, к сожалению, в работе нашло отражение сотрудничество двух стран в Новейшей истории Республики Таджикистан лишь в торгово-экономической и военной области, и приводятся лишь отрывочные сведения о других отраслях.

В кандидатских диссертациях П.А.Пирназаровой, Ф.Разыкова, Дж.Джураева, К.Х.Хамидовой [5] на основе анализа документальных источников уделено большое внимание процессам становления, развития и упрочения двустороннего сотрудничества в важнейших сферах деятельности двух государств: экономической, военной, гуманитарной. Так, в работе П.А.Пирназаровой отражены политико-дипломатические основы взаимоотношений двух государств в новых исторических условиях, а также все аспекты гуманитарного сотрудничества между странами в годы независимости.

Торгово-экономические связи Таджикистана и России, получившие новый импульс для развития после объявления Таджикистаном независимости рассматриваются также в диссертации

Ф.Разыкова. Достоинством работы является то, что её источниковую базу составили законодательные акты и другие основополагающие документы, определяющие и характеризующие сущность и реализацию торгово-экономических отношений двух государств. Исследуя торгово-экономические отношения Российской Федерации и Республики Таджикистан, автор отмечает, что особую интенсивность они обрели лишь в первом десятилетии XXI века.

В ходе историографических исследований, связанных с различными аспектами истории внешней политики независимой Республики Таджикистан, ученые привлекали объемный и разнообразный материал, сосредоточенный в различных источниках. Большой массив таких источников использовался создателями VI тома многотомного фундаментального труда «История таджикского народа», [6] подготовленного к публикации сотрудниками отдела Новейшей истории Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша Академии наук Республики Таджикистан.

Шестой том «Истории таджикского народа» посвящен событиям 1941-2010 гг. – времени от начала Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) и до наших дней, т.е. периода восстановления народного хозяйства после окончания гражданской войны и двадцатилетнего независимого развития Республики Таджикистан. В четвертой главе указанного тома авторы рассматривают два исторических этапа – вхождение Таджикской ССР в состав СССР, послевоенное восстановление и период обретения республикой независимости. В изучаемой главе освещён сложный путь развития страны после обретения независимости, история межтаджикского противостояния, гражданская война, условия, способствовавшие переходу страны на мирные рельсы. Пятая, шестая и седьмая главы соответственно посвящены социально-экономической ситуации в Таджикистане, развитию культуры, науки, образования и внешнеполитическим взаимоотношениям суверенного государства. При написании шестого тома авторский коллектив сумел всесторонне осмыслить и проанализировать обширный источниковый материал, были привлечены архивные документы, значение которых трудно переоценить, поскольку они содержат документальные свидетельства о событиях тех лет. К анализу привлекались также материалы прессы и воспоминания очевидцев событий.

Благодаря богатому источниковедческому материалу удалось проанализировать все аспекты исторических событий в постсоветском Таджикистане, их специфические особенности, обусловленные объективными и субъективными причинами, показать предпосылки и условия, которые привели к кровопролитной гражданской войне, переход страны к мирной жизни, достижение успехов в политическом, социально-экономическом и культурном развитии.

Анализ седьмой главы данного тома - «Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2010 гг.)», написанной известным в республике историком, доктором исторических наук, профессором В.В.Дубовицким, позволяет сделать вывод, что уже на начальном этапе развития независимого государства были определены основные направления его внешнеполитического курса, расставлены геополитические акценты, обусловленные осознанием необходимости установления многовекторных отношений со странами Содружества Независимых Государств и другими международными организациями. Как стратегически важные партнеры были обозначены Российская Федерация.

Произведя научное осмысление проблемы исследования, автор впервые вводит в научный оборот малоизвестные и недостаточно изученные факты из истории формирования внешней политики суверенного Таджикистана в период 1991-2010 гг.

В.В.Дубовицкий отмечает, что формирование внешней политики Таджикистана было сопряжено с трудностями и проблемами, с которыми столкнулись практически все бывшие республики СССР. Сюда можно отнести: отсутствие национальной концепции внешней политики; недостаточные кадровые ресурсы, трудности в содержании зарубежных дипломатических учреждений - посольств, консульств, торговых представительств – в связи с отсутствием должного финансирования.

Характерной особенностью историографии внешней политики Республики Таджикистан 90-х годов, да и первого десятилетия нового столетия, является то, что её составляли в основном разработки ученых- политологов, юристов. Тогда же появляются работы философов, раскрывающие становление внешней политики с философских позиций.

Историография внешней политики, являющаяся одним из важных аспектов исторической науки, в начале носила более информационно-аналитический характер и только в первое десятилетие XXI века постепенно преобразовалась в одну из важных сфер исследований. В этом направлении написаны научные статьи, монографии, диссертационные исследования и отдельные книги, которые представляют теоретико-познавательную ценность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сангинов Г. Международные связи Таджикской ССР (1924-1987 гг.): автореф. дис. . . канд. ист. наук / Г. Сангинов. – М., 1988. – 21 с.
2. Масов Р.М. Россия в исторических судьбах таджикского народа. Душанбе, 1998; -189 с. Шарипов А., Шамсутдинов С. Эмомали Рахмонов – последователь таджикско-российской дружбы. Душанбе: Деваштич, 2005. 72 с.; Султанова С.Ш. Россия и Таджикистан. Интересы и основные направления взаимодействия. Душанбе, 2004. – 122 с.; Назаров Т.Н. Российско-таджикское сотрудничество на подъеме. Душанбе, 2007. - 67; Сафаров С. Рука об руку с Россией. Записки посла. – М., 2006; Россия-Таджикистан: Новые горизонты сотрудничества. М.; Душанбе, 2005.
3. Дубовицкий В.В. Таджикистан и таджики в геополитической системе России // Место Таджикистана в новом международном порядке: материалы 2-ой международной научно-практической конференции. – Душанбе: ПРООН. НАПТ, 1997. – 341с.
4. Пирумшоев Х.П., Маликов М.Х. Россия-Таджикистан: история взаимоотношений. Душанбе: Деваштич, 2009. -677с.
5. Пирназарова, П.А. Взаимоотношения Республики Таджикистан и Российской Федерации в сферах образования, науки и культуры (1991-2011 гг.): автореф. дис. . . канд. ист. наук / П.А.Пирназарова. – Душанбе, 2013. – 23 с. Розиков, Ф. Дипломатические, торгово-экономические и культурные взаимоотношения Таджикистана и России в период независимости (1991-2011 гг.): автореф. дис. . . канд. ист. наук / Ф. Розиков. – Душанбе, 2013. – 23с. Хамидова, К.Х. История культурных связей Таджикистана с Россией (1924-1994 гг.): автореф. дис. . . кандист. наук /К.Х.Хамидова. – Худжанд, 2011. – 21 с.
6. История таджикского народа. Новейшая история (1941-2010 гг.) / под общ.ред.акад. АН РТ Р.М.Масова. Т. VI. Душанбе, 2011. – 742 с.

ИСТОРИОГРАФИЯ ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ

В статье исследуется история формирования и становления внешней политики Республики Таджикистан с Российской Федерацией. Анализируются труды таджикских ученых посвященных основным этапам формирования внешней политики Республики Таджикистан с Российской Федерацией. Определены основные этапы историографии внешней политики Республики Таджикистан с Российской Федерацией. Освещается историография сотрудничества Республики Таджикистан с Российской Федерацией. Анализируются труды таджикских ученых посвященных исследованию сотрудничеству Республики Таджикистан с Республики Таджикистан с Российской Федерацией

Ключевые слова: *внешняя политика, сотрудничество, независимость, приоритеты, стратегическое партнёрства, международные связи, дипломатия, суверенитет*

HISTORIOGRAPHY OF BILATERAL RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE RUSSIAN FEDERATION

The article examines the history of the formation and formation of foreign policy of the Republic of Tajikistan with the Russian Federation. The works of Tajik scientists on the main stages of the formation of the foreign policy of the Republic of Tajikistan with the Russian Federation are analyzed. The main stages of historiography of the foreign policy of the Republic of Tajikistan with the Russian Federation are determined. The historiography of the cooperation of the Republic of Tajikistan with the Russian Federation is highlighted. The works of Tajik scientists devoted to the study of cooperation between the Republic of Tajikistan and the Republic of Tajikistan with the Russian Federation are analyzed.

Keywords: *foreign policy, cooperation, independence, priorities, strategic partnerships, international relations, diplomacy, sovereignty*

About the author:

Solikhodzhaeva S.A. Applicant, Department of International Relations, Tajik State University of Law, Business and Politics, E-mail: saidakhon_89@mail.ru

Сведения об авторе:

Солиходжаева С.А. Соискатель кафедры международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, E-mail: saidakhon_89@mail.ru

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонидани намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статей должны быть приставейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

Ба нашр 18.12.2019 ичозат дода шуд.
Андозаи 60×84 1/8 Қоғазӣ офсетӣ 80 гр.
Ўзъи нашрию ҳисобӣ 35. Теъдоди нашр 80.
Супориши № 127.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ дар назди
Парки Технологӣ, хиёбони Рӯдакӣ, 121.